

Lexicographic Bulletin

Vol 27 (2023)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

Λ Ε Ξ Ι Κ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ο Ν Δ Ε Λ Τ Ι Ο Ν 27-28

© Copyright 2023: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Επιμέλεια έκδοσης:
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Διευθύνουσα
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΕΡΤΥΡΗΣ, Ερευνητής

LEXICOGRAPHIC BULLETIN 27 - 28

© Copyright 2023: Academy of Athens
RESEARCH CENTRE FOR MODERN GREEK DIALECTS – ILNE
OF THE ACADEMY OF ATHENS
Alexandrou Soutsou 22, Athens 106 71
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Volume editors:
IO MANOLESSOU, Acting director
GEORGIA KATSOUДА, Researcher
DIONYSIOS MERTYRIS, Researcher

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ -ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Περιεχόμενα.....	7-8
Πρόλογος.....	9-10
†Peter Mackridge, <i>Αθησαύριστο λεξιλόγιο από τον Σάραχο του Πόντου: από την αυτηκοΐα (δεκαετία του 1980) στα κατάλοιπα του Ι. Παρχαρίδη (1876)</i>	11-64
Μαρία Βραχιονίδου, <i>Ντε, ντεμέκ, μπάρεμ, εμ ... εμ: Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικοί δείκτες στην κοινή νέα ελληνική και τις διαλέκτους</i>	65-92
Γεωργία Κατσούδα, <i>Αξιοποιώντας το σημασιολογικό κριτήριο στην ετυμολογική έρευνα: επανευτυμολογήσεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου</i>	93-110
Νικόλαος Κονομής, <i>Ετυμολογικές σημειώσεις του κυπριακού ιδιώματος (μνήμη Κυριάκου Χατζηγιάννου)</i>	111-134
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, <i>Το ιδίωμα της νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)</i>	135-230
Ιώ Μανωλέσσου & Νικόλαος Παντελίδης, <i>Από την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου: μία νέα άγνωστη πηγή</i>	231-250
Διονύσιος Μερτύρης, <i>The loss of the partitive genitive in Greek</i>	251-282
Σταμάτης Μπέης & Όλγα Πατεράκη, <i>Απόψεις περί ετυμολογίας και κοινωνικές αναπαραστάσεις στη σύγχρονη Ελλάδα</i>	283-298
Ελένη Παπαδοπούλου, <i>Όψεις του διαλεκτικού λεξιλογίου γύρω από την ψυχονοητική μειονεξία</i>	299-316
Συμεών Τσολακίδης, <i>Ρηματική υποκατάσταση στις διαλέκτους του εσωτερικού της Μικράς Ασίας</i>	317-334
Γεώργιος Τσουκνίδας & Γεώργιος Χαιρετάκης, <i>Η σύνθεση σε ιδιώματα της Φθιώτιδας</i>	335-353

<i>Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία (II)</i> (Γ. Κατσούδα)	355-379
<i>Νεκρολογίες</i>	
Δικαίος Β. Βαγιακάκος (1915-2016) (Σ. Τσολακίδης).....	381-414
Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος (1929-2020) (Χ. Καραντζή).....	415-433
Δημήτριος Α. Κρεκούκας (1919-2019) (Δ. Γκαραλιάκος)..	435-444
<i>Πίνακας λέξεων</i>	445-457

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ιώ Μανωλέσσου,
Διευθύνουσα το ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ
της Ακαδημίας Αθηνών

Μετά τον ειδικής θεματικής τόμο 26 (2012) στον οποίο παρουσιαζόταν αναλυτικά η λεξικογραφική μεθοδολογία του *Ιστορικού Λεξικού τῆς Νέας Ἑλληνικῆς* (ΙΑΝΕ) της Ακαδημίας Αθηνών, παράλληλα με την κυκλοφορία του νέου Κανονισμού Συντάξεως του ΙΑΝΕ, το *Λεξικογραφικό Δελτίο* του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ επιστρέφει στην καθιερωμένη μορφή του. Ἐτσι στον παρόντα διπλό τόμο 27-28 (2023) δημοσιεύονται 11 άρθρα, από ερευνητές του Κέντρου αλλά και από διεθνώς καταξιωμένους μελετητές, τα οποία πραγματεύονται διάφορες όψεις της νεοελληνικής διαλεκτολογίας, λεξικογραφίας και γλωσσικής ιστορίας. Συγκεκριμένα εξετάζονται θέματα ιδιωμάτων του Πόντου (Ρ. Mackridge), της Καππαδοκίας (Σ. Τσολακίδης), της Τσακωνιάς (Ι. Μανωλέσσου & Ν. Παντελίδης), της Κύπρου (Ν. Κονομής), των Δωδεκανήσων (Λέρος, Μ. Κωνσταντινίδου) και της Φθιώτιδας (Γ. Τσουκνίδας & Γ. Χαιρετάκης), αλλά και της Κοινῆς Νέας Ἑλληνικῆς (Μ. Βραχιονίδου, Γ. Κατσούδα, Σ. Μπέης & Ο. Πατεράκη), όσο και γενικότερα λεξιλογικά θέματα (Ε. Παπαδοπούλου) και θέματα ιστορίας της γλώσσας (Δ. Μερτύρης).

Ταυτόχρονα, ο παρών τόμος έχει και έναν τιμητικό χαρακτήρα, ως αποχαιρετισμός για 3 τέως Διευθυντές του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ που απεβίωσαν κατά την τελευταία 7ετία: τον Δικαίο Β. Βαγιακάκο (1915-2016), τον Δημήτριο Α. Κρεκούκια (1919-2019) και τον Νικόλαο Γ. Κοντοσόπουλο (1929-2020), των οποίων πλήρης εργογραφία παρέχεται στο τέλος του τόμου. Η απώλειά τους δεν αναπληρώνεται, καθώς αφιέρωσαν την ζωή τους ολόκληρη στην υπηρεσία της ελληνικής γλώσσας και των διαλέκτων της.

Η έκδοση του *Λεξικογραφικού Δελτίου* καθυστέρησε ελαφρά ώστε να μπορέσει να συμπεριληφθεί σε αυτό και ένα άρθρο του μεγάλου Βρετανού (και Έλληνα από το 2022) φιλόλογου και γλωσσολόγου Peter Mackridge, όπου πραγματευόταν διεξοδικά ένα έργο ζωής γι' αυτόν, το ποντιακό ιδίωμα των ελληνόφωνων μουσουλμάνων της επαρχίας Όφεως. Δυστυχώς ο θάνατος τον πρόλαβε, και το γλωσσάριο του ιδιώματος που ετοίμαζε έμεινε ημιτελές· αποτελεί όμως τιμή για το Κέντρο μας να δημοσιευθεί στον παρόντα τόμο το τελευταίο αυτό έργο του, από τα κατάλοιπά του που είχε την ευγενή καλοσύνη να μας αποστείλει μετά θάνατον η σύζυγός του κ. Jackie Wilcox.

Τέλος, όπως και στον προηγούμενο τόμο, παρέχεται στο επιστημονικό κοινό μια επισκόπηση της πιο πρόσφατης διαλεκτολογικής λεξικογραφικής βιβλιογραφίας (Γ. Κατσούδα).

Είναι ελπίδα και δέσμευσή μας ότι το *Λεξικογραφικό Δελτίο* θα συνεχίσει από εδώ και στο εξής, σε τακτά χρονικά διαστήματα, την συνεισφορά του στην μελέτη της ελληνικής γλώσσας, σε όλες τις διαχρονικές και διατοπικές εκφάνσεις της.

Με μεγάλη μας χαρά ανακοινώνουμε ότι από το παρόν τεύχος και στο εξής, το *Λεξικογραφικό Δελτίο* θα εκδίδεται παράλληλα σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή, σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης. Υπεύθυνος για την ηλεκτρονική έκδοση του περιοδικού είναι ο ερευνητής Γ. Χαιρετάκης

Από της θέσεως αυτής θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τους συναδέλφους ερευνητές Γ. Κατσούδα και Δ. Μερτύρη για την άριστη συνεργασία κατά την συνεπιμέλεια του τόμου, και προς τις αποσπασμένες φιλόλογους του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ, Μ. Δεληγιάννη, Μ. Ραυτοπούλου και Α. Σγουράκη, για την επίπονη τυπογραφική επιμέλεια. Θα ήθελα τέλος να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς την Εφορευτική Επιτροπή του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ και τον Επόπτη του Κέντρου, ακαδημαϊκό Χ. Χαραλαμπίκη, για την σταθερή καθοδήγηση και ενίσχυση στο έργο μας, και στον Γραμματέα επί των Δημοσιευμάτων, ακαδημαϊκό Α. Ρεγκάκο, για την αμέριστη στήριξή του.

Ιώ Μανωλέσσου
Διευθύνουσα το ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ

Μάιος 2024

ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΑΡΑΧΟ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΥΤΗ- ΚΟΪΑ (ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1980) ΣΤΑ ΚΑΤΑ- ΛΟΙΠΑ ΤΟΥ Ι. ΠΑΡΧΑΡΙΔΗ (1876)

† Peter Mackridge
Πανεπιστήμιο Οξφόρδης
[επιμέλεια: Κ. Κακαρίκος]

ABSTRACT

Hitherto unpublished Ophitic Pontic vocabulary from the village of Sarachos (Uzungöl), based on fieldwork conducted by Peter Mackridge in the 1980s, and collated by him with the 1876 manuscript collection of Ioannis Parcharidis.

Λέξεις-κλειδιά: διαλεκτολογία, λεξιλόγιο, ποντιακή διάλεκτος

[ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ]

Το άρθρο με τίτλο «Από την αυτηκοΐα (δεκαετία του 1980) στα κατάλοιπα του Ιω. Παρχαρίδη (1876)» υποβλήθηκε στο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ από τον Peter Mackridge, προκειμένου να συμπεριληφθεί στον 27^ο τόμο του Λεξικογραφικού Δελτίου. Είχε την μορφή ενός προσχεδίου σε αρχείο .docx, υπό επεξεργασία από τον ίδιο τον συγγραφέα, ο οποίος επισκέφθηκε κατόπιν το ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ και το ΚΕΕΛ της Ακαδημίας Αθηνών για να επιφέρει συμπληρώσεις βάσει του αρχαιολογικού υλικού των δύο Κέντρων. Μετά τον αδόκητο θάνατό του, στα μέσα του καλοκαιριού του 2022, και ύστερα από δική του επιθυμία, έφτασε στα χέρια μας ένας φάκελος με χειρόγραφες σημειώσεις που αφορούσαν τη διάλεκτο του Όφι, τις οποίες είχε προφανώς σκοπό να ενσωματώσει στο προετοιμαζόμενο άρθρο του. Αποτελούσε χρέος τιμής στον μεγάλο φιλόλογο και γλωσσολόγο Peter Mackridge η

δημοσίευση του τελευταίου άρθρου του στον παρόντα τόμο του Λεξικογραφικού Δελτίου, κάτι το οποίο απαιτούσε έναν αυξημένο βαθμό εκδοτικής επιμέλειας, λόγω της ημιτελούς μορφής του. Η επιμέλεια του άρθρου (περιγραφή χειρογράφου, ανάγνωση και μεταγραφή των χειρόγραφων σημειώσεων, προσθήκη σημασιών και παραπομπών, ομογενοποίηση, οργάνωση και παρουσίαση υλικού με ενσωμάτωση-ενιαία αλφαβήτωση του χειρογράφου και του ηλεκτρονικού λεξιλογίου του P. Mackridge) έγινε από τον ερευνητή του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ Κώστα Κακαρίκο (ΚΚ).

0. Περιγραφή του υλικού [ΚΚ]

Το χειρόγραφο του Peter Mackridge (= χφ. PM) αποτελείται συνολικά από τρία μέρη. Το πρώτο, που είναι και το μεγαλύτερο, περιλαμβάνει ένα σημειωματάριο διαστάσεων 21 x 29 εκ. αποτελούμενο από 28 φύλλα, αριθμημένα από τον ίδιο τον συγγραφέα. Κάθε φύλλο (εκτός των 1, 8, 9, 11, 25-28) είναι γραμμένο μόνο στην πρόσθια πλευρά. Όπως πληροφορούμαστε από την ετικέτα στο εξώφυλλο του σημειωματαρίου¹, αλλά και από σχετική αναφορά στην σ. 1, οι πληροφορίες που αποδελτιώνονται εκεί προέρχονται από το χφ. 1407 του Michael Deffner, το οποίο φυλάσσεται στο Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας (ΚΕΕΛ), και ειδικότερα από το (αχρονολόγητο) χφ. 1407z που έχει τίτλο: «Ἡ ἐν Ὁφει διάλεκτος». Ειδικότερα, το συγκεκριμένο χφ. εμπεριέχει γενικές πληροφορίες για την διάλεκτο του Ὁφι (λεξιλόγιο και γραμματικές πληροφορίες οργανωμένες με βάση τη διάκριση σε μέρη του λόγου· όλες σε λατινικό αλφάβητο) που, κατά την εκτίμηση του P. Mackridge, επρόκειτο να χρησιμοποιήσει ο Deffner με στόχο την συγγραφή μιας γραμματικής της διαλέκτου εν ευθέτω χρόνω. Στο συγκεκριμένο χφ. υπάρχει ενσωματωμένο υλικό που συλλέχθηκε από τον Ι. Παρχαρίδη (το όνομά του αναφέρεται στο φ. 9v) και αφορά την περιοχή του Ὁφι, του Σαράχου και του Ζησινού. Ο Παρχαρίδης έχει συλλέξει ονομασίες φυτών οι οποίες καταχωρίζονται με την οφίτικη και την λατινική ονομασία τους (στην αρχή του τμήματος Η' = Jean Parcharidis Zisinó). Ο P. Mackridge επίσης διεξήλθε ένα ακόμη, κατά την άποψή του πιθανώς αδημοσίευτο, γλωσσάριο του Deffner χρονολογούμενο στο διάστημα 1879-1880, από τα Αρχεία του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου, τ. 2 (αρ. 343) με τίτλο «Α' Συμπλήρωμα

¹Στην ετικέτα αυτή αναγράφονται τα εξής: «Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού/ Κέντρο Ερεύνης Ελλ. Λαογραφίας, χφ. 1407 Deffner [inf., p. 9 reverse] + p. 12/ 1407z Ἡ ἐν Ὁφει διάλεκτος vocab.: pp. 1-9; grammar: pp. 10-18/ Ἡ ἐν Σαράχῳ διάλεκτος (vocab. & grammar): pp. 22-28».

του Γλωσσαρίου τῆς Τραπεζουντιακῆς Διαλέκτου, ὑπὸ Δρ. Μιχαήλ Δέφνερ» (λήμματα: ἄβαλτον-ἑωσφόρος, σσ. 106).

Οἱ πληροφορίες που προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀποδελτίωση τῶν παραπάνω πηγῶν καὶ ἐμπεριέχονται στα φ. 1-29 τοῦ πρώτου τμήματος τοῦ χφ. PM ἀφοροῦν: Λεξιλόγιο (φ. 1-9, 11ν, φ. 19-26 καὶ φ. 28-29) καὶ γραμματικὴ (παραδείγματα ονοματικῆς καὶ ρηματικῆς κλίσης, φ. 10-18, φ. 27). Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν κατανομὴ τους στὶς σελίδες τοῦ χφ., ἡ οργάνωσή τους δὲν εἶναι συστηματικὴ, ἐνῶ ἐπίσης λεξικογραφικὸ υλικὸ καταχωρίζεται ἀτακτα χωρὶς ἀλφαβητικὴ ταξινομήση. Χρονολογικὲς ἀναφορὲς διάσπαρτες στο κείμενο τοποθετοῦν τὸ υλικὸ τοῦ σημειωματορίου στο ἔτος 1986. Πρόσθετες, ωστόσο, σημειώσεις, στα περιθώρια καὶ τὰ διάστιχα τοῦ κειμένου, γραμμένες με μπλε καὶ κόκκινο μελάνι καὶ με λιγότερο ἐπιμελημένη γραφὴ, παραπέμπουν σε πιο πρόσφατη ἐπεξεργασία τῶν πληροφοριῶν ἀπὸ τὸν συγγραφέα γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀρθροῦ που δημοσιεύεται ἐδῶ.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ χφ. PM ἀποτελεῖται ἀπὸ 4 λυτὰ φύλλα διαστάσεων 21 x 29 εκ., γραμμένων καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς καὶ ἀριθμημένων ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα (σελ. 1-8). Οἱ πληροφορίες που καταχωρίζονται ἐδῶ (εκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ σημείωμα στο φ. 1 σχετικὰ με τὴν Οφίτικη διάλεκτο καὶ κάποιες σύντομες φωνολογικὲς παρατηρήσεις) ἀφοροῦν ἐξολοκλήρου καταγραφή λέξεων καταχωρισμένων σε ἀλφαβητικὴ σειρά. Πηγὴ τῶν ἐν λόγω πληροφοριῶν, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπὸ σχετικὴ ἀναφορὰ στο φ. 1 εἶναι δύο μελέτες τοῦ I. Παρχαρίδη: Παρχαρίδης (1879) καὶ Παρχαρίδης (1883-1884). Σε ἀντίθεση με τὸ πρώτο μέρος, δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὸ πότε ἀκριβῶς ἐγίνε ἡ καταγραφή τοῦ υλικού τοῦ δεύτερου μέρους τοῦ χφ. Ὡστόσο, καὶ πάλι σημειώσεις στα διάστιχα τοῦ κειμένου καὶ υπογραμμίσεις λέξεων με κόκκινο μελάνι, προδίδουν νεότερη ἐπεξεργασία τοῦ υλικού ἀπὸ τὸν συγγραφέα γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ παρόντος ἀρθροῦ.

Τέλος, τὸ τρίτο μέρος, που εἶναι καὶ τὸ πλέον πρόσφατο ὅπως μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ χαρτιοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὸ, μὴ ἐπεξεργασμένο, χαρακτῆρα τῶν σημειώσεων, ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπὸ 4 λυτὰ φύλλα, χωρὶς ἀρίθμηση (εκτὸς ἀπὸ τὴν ὀπίσθια πλευρὰ τοῦ πρώτου φ., ἡ ὁποία φέρει τὸν ἀριθμὸ 2) με σκόρπιες ἀναφορὲς σε συγκεκριμένους λέξεις που (κατὰ δήλωση τοῦ συγγραφέα) δὲν ἀποδελτιώθηκαν ἀπὸ τὸ χφ. τοῦ Παρχαρίδη τῆ δεκαετία τοῦ '80, δηλαδὴ κατὰ τὴν πρώτη επαφὴ που εἶχε ὁ ἴδιος με τὸ υλικὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στο ΚΕΕΑ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Στὸ τρίτο μέρος τοῦ χφ. τὸ λεξιλογικὸ υλικὸ

οργανώνεται με αναφορά στη σελίδα και τη στήλη του χφ. Παροχαιρίδη από την οποία αντλήθηκε.

Εξετάζοντας το υλικό του χφ. PM, τόσο αυτό που συλλέχθηκε κατά την πρώτη αποδελτίωση των πηγών του όπως και εκείνο που προέκυψε από τη μεταγενέστερη, πιο πρόσφατη επεξεργασία του υλικού του, διαπιστώνουμε τα ακόλουθα:

1. Το λεξιλόγιο που καταχωρίζεται αποτελεί συμπίλημα πληροφοριών οι οποίες προέρχονται: (α) από το αποδελτιωμένο γλωσσικό υλικό των πηγών που χρησιμοποίησε ο P. Mackridge και (β) από λέξεις που κατέγραψε ο ίδιος εξ ακοής κατά την επίσκεψή του στα χωριά του Όφι (βλ. σχετική αναφορά στην δική του εισαγωγή του άρθρου). Στην ουσία πρόκειται για μια έκδοση του ανέκδοτου έως τώρα χφ. 1407z του ΚΕΕΛ,² συμπληρωμένου και διασταυρωμένου αφενός μεν με στοιχεία από δημοσιευμένες εργασίες του συγγραφέα του χφ. (δηλ. του I. Παροχαιρίδη) και αφετέρου με δεδομένα από προσωπική έρευνα πεδίου του P. Mackridge κατά την δεκαετία του 1980.

2. Σε κάποια από τα λήμματα υπάρχει σαφής αναφορά για την προέλευση της συγκεκριμένης λέξης (π.χ. Όφισ, Σαράχο, Ζησινό, Τραπεζούντα), είτε με αναφορά στην κατανομή της σε μία μόνο περιοχή, είτε και συγκριτικά σε περισσότερες από μία περιοχές. Στα περισσότερα όμως λήμματα δεν προσφέρονται τέτοια στοιχεία. Επομένως, δεν είναι σαφές αν αυτή η απουσία θα πρέπει να ερμηνευθεί ως σιωπηρή παραδοχή ότι οι συγκεκριμένες λέξεις αφορούν την περιοχή του Σαράχου, όπως αφήνει να εννοηθεί ο τίτλος του άρθρου.

3. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι καταχωρισμένες λεξιλογικές πληροφορίες επαναλαμβάνονται σε διαφορετικά σημεία, και είτε αλληλοσυμπληρώνονται είτε αλληλοαναιρούνται. Ο συγγραφέας δεν προχώρησε στον έλεγχο αυτών των περιπτώσεων.

4. Πολλά λήμματα δίνονται χωρίς να υπάρχει το ερμηνευμα. Αυτό μπορεί να συμβαίνει όταν η σημασία μιας συγκεκριμένης λέξης είναι προφανής ή όταν δεν υπάρχουν ασφαλείς ενδείξεις για την σημασία της εν λόγω λέξης. Σε αυτήν τη δεύτερη περίπτωση υπάρχει αναφορά του συγγραφέα ότι δεν μπόρεσε να εντοπίσει την σημασία της λέξης. Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, το ερμηνευμα παραλείπεται χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις για τον λόγο που οδήγησε στην παράλειψή του.

² Βάσει ψηφιακού αντιγράφου και σχετικής αδείας που παραχωρήθηκε από την Εφορευτική Επιτροπή του ΚΕΕΛ προς τον συγγραφέα.

5. Όλες οι σημειώσεις στα διάστιχα του χφ. αφορούν συγκριτικές πληροφορίες, καθώς ο P. Mackridge αναζητεί τυχόν παράλληλες αναφορές της συγκεκριμένης λέξης ή έκφρασης στο *Ιστορικό Λεξικό της Ποντικής Διαλέκτου* (Παπαδόπουλος 1958-1961), στο πρόσφατο οφίτιο λεξικό του V. Tursun (2021) και στο λεξιλόγιο που δίδεται διάσπαρτα στο άρθρο του Özkan (2013). Οι πληροφορίες αυτές όμως δεν έχουν συλλεχθεί για το σύνολο των λημμάτων, παρά μόνο για ορισμένα από αυτά· ενδεχομένως πρόκειται για μια εργασία που ενώ ξεκίνησε δεν ολοκληρώθηκε, οπότε η αναζήτηση παράλληλων αναφορών γίνεται επιλεκτικά, χωρίς σαφή καθορισμό των κριτηρίων επιλογής των λέξεων που εξετάστηκαν τελικά.

6. Συχνά, οι καταχωρισμένες πληροφορίες συνοδεύονται από σχόλια του συγγραφέα στα οποία δηλώνει αβέβαιος για την ορθότητα της πληροφορίας, είτε λόγω έλλειψης στοιχείων ή ακόμη και λόγω μη ορθής ανάγνωσης του χφ. 1407 εκ μέρους του. Τα προβληματικά αυτά λήμματα δεν επανεξετάστηκαν.

Στην κάτωθι επιχειρούμενη έκδοση του ημιτελούς άρθρου του P. Mackridge έχουν ακολουθηθεί οι εξής συμβάσεις:

- τα λήμματα από το υποβληθέν σε ηλεκτρονική μορφή κείμενο σημειώνονται ως [PM]· υπονοείται ότι καταγράφηκαν με αυτήν κοία κατά την έρευνα πεδίου του συγγραφέα την δεκαετία του 1980, αν και ο συγγραφέας δεν το έχει δηλώσει κάπου ρητώς.

- τα λήμματα από κάποιο από τα τρία τμήματα του χειρογράφου του PM, όπως περιγράφηκε παραπάνω, συνοδεύονται από τον χαρακτηρισμό [χφ. PM1], [χφ. PM2] και [χφ. PM3] αντίστοιχα. Αναλυτικότερα, το [χφ. PM1] δηλοί προέλευση από το ανέκδοτο χφ. 1407z του ΚΕΕΛ που αποδελτίωσε ο PM, το [χφ. PM2] δηλοί προέλευση από τα Παρχαρίδης (1879, 1883-1884), και το [χφ. PM3] δηλοί συμπληρωματικά στοιχεία και σχόλια από το χφ. 1407z, που καταγράφηκαν από τον PM το 2022.

- Ο ίδιος ο συγγραφέας έχει υιοθετήσει τις εξής επιπλέον συντομογραφίες όταν δίνει συγκριτικές πληροφορίες για το γλωσσικό υλικό που παρουσιάζει:

ΑΑΠ = Παπαδόπουλος (1958-1961)

Hasan = όνομα πληροφορητή & Özkan (2013)

ΙΑΝΕ = ΙΑΝΕ

Παρχ. = Παρχαρίδης (1883-1884)

Τραπ. = Τραπεζούντα

VT = Tursun (2021)

1. Εισαγωγή στο αθησαύριστο λεξιλόγιο Σαράχου [PM]

1.1. Προέλευση του υλικού

Η στοιχειώδης δική μου συνεισφορά στον παρόντα κατάλογο λέξεων βασίζεται πρωτίστως (α) σε δύο ολιγοήμερες διαμονές με τη γυναίκα μου Τζάκη στο Σαράχο το 1985 και το 1987 (λέξεις που άκουσα να λέγονται «ολόγυρα στη λίμνη», όπως θα έλεγε ο Παπαδιαμάντης) και (β) δύο ολιγοήμερες διαμονές το 1987 και το 1989 στην πόλη Villach της Αυστρίας, όπου μας φιλοξένησε μια οικογένεια Σαραχωτών μεταναστών τους οποίους είχαμε γνωρίσει στο χωριό τους κατά τη διάρκεια του πρώτου μας ταξιδιού εκεί. Στον ίδιο το Σαράχο, λόγω της τότε τεταμένης πολιτικής κατάστασης (Ψυχρός Πόλεμος, πρωθυπουργία Α. Παπανδρέου) δεν μπόρεσα να δηλώσω ανοιχτά ότι έκανα επιστημονική έρευνα, ούτε βέβαια να χρησιμοποιήσω μαγνητόφωνα. Στο φιλόξενο σπίτι των Σαραχωτών μεταναστών όμως, μακριά από την Τουρκία, μπόρεσα άνετα να καθίσω με τις ώρες συνομιλώντας με τους φίλους μας, μαγνητοσκοπώντας ορισμένες συνομιλίες που κάναμε επίτηδες προκειμένου να μελετήσω τη γλώσσα τους.

Το χρονολογικό πρωθύστερο στον τίτλο του άρθρου εξηγείται ως εξής. Μετά την πρώτη διαμονή μου στο Σαράχο έμαθα για πρώτη φορά ορισμένες λεπτομέρειες σχετικά με την αποστολή του Παρχαρίδη στα χωριά της ενδοχώρας του Όφεως το 1876 προς συλλογήν γλωσσικού υλικού. Όπως είναι γνωστό, τον έστειλε εκεί γι' αυτόν τον σκοπό ο Γερμανός ελληνιστής Michael Deffner. Τότε ήταν μάλιστα που ανακάλυψα, στο Αρχείο Δέφνερ του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, ένα σημειωματάριο του Παρχαρίδη, το οποίο αποτελεί τη βάση της άλλης (της πολύ μεγαλύτερης) συνεισφοράς στο παρόν άρθρο. Το σημειωματάριο φέρει τον τίτλο «Ἡ ἐν Ὁφει διάλεκτος». Το μέγιστο μέρος του υλικού που είχε σημειώσει ο δεκαοκτάχρονος τότε Παρχαρίδης στο σημειωματάριο προέρχεται από το χωριό Ζησινό, όπου είχε υπηρετήσει για δυο χρόνια ως δάσκαλος. Κατά τη διάρκεια της γλωσσολογικής αποστολής του, πέρασε 4-5 εβδομάδες στη Ζησινό συλλέγοντας υλικό. Προς μεγάλη μου έκπληξη βρήκα, προς το τέλος του σημειωματαρίου, μια ενότητα με τίτλο «Ἡ ἐν Σαράχω διάλεκτος, Διαφορὰ ἀπὸ τῆς Ζησινωτικῆς». Τότε κατάλαβα ότι ο Παρχαρίδης είχε μαζέψει γλωσσικό υλικό στο ίδιο ακριβώς χωριό που είχαμε μείνει λίγες μέρες με την Τζάκη – ίσως μάλιστα από τους λυκοπάππους (προπάππους) των κατοίκων που είχαμε γνωρίσει εμείς. Δυστυχώς ο Παρχαρίδης κατάφερε να περάσει τρεις μόνο μέρες στο χωριό,

διότι έπρεπε να φύγει επειγόντως για να γλιτώσει από τις υποψίες των τοπικών αρχών ότι ήταν κατάσκοπος των Ρώσων. Η ιστορία της τελικής διαφυγής του Παρχαρίδη από την περιοχή, και της διάσωσης του (τόσο πολύτιμου για μας) σημειωματαρίου του, θα μπορούσε να αποτελέσει βάση για μυθιστόρημα περιπετειών.³

1.2. Ο γεωγραφικός όρος Όφης

Η οθωμανική επαρχία του Όφews κάλυπτε τρεις σημερινές επαρχίες, από βορράν προς νότον: το Of, το Dernekpazarı και το Çaykara (βλ. και Özkan 2013: 130-131). Στα παλαιότερα γραπτά (ακόμα και του Παρχαρίδη και του Παπαδόπουλου) δεν είναι πάντοτε σαφές αν ο συγγραφέας εννοεί με τον όρο Όφης το σύνολο της οθωμανικής επαρχίας ή μόνο το βορειότερο τμήμα της, προς την κωμόπολη Όφης. Η διάκριση για τον γλωσσολόγο είναι υψίστης σημασίας, διότι υπάρχουν ορισμένες βασικές διαφορές ανάμεσα στα ελληνικά ιδιώματα των δύο τμημάτων. Στην περίπτωση, π.χ., του επίμαχου θέματος του ποντιακού απαρεμφάτου, τα χωριά του βορεινού τμήματος (σημερινή επαρχία Of, όπου το χωριό Çoruk/Erenköy, γενέτειρα του Ömer Asan, βλ. Asan 1996) είτε έχουν παράγωγο του απαρεμφάτου που κλίνεται σύμφωνα με το υποκείμενο, όχι όμως γνήσιο (δηλ. άκλιτο) απαρέμφατο, είτε δεν έχουν καθόλου ίχνος απαρεμφάτου⁴. Σχετικά με το πάλαι ποτέ μικτό χριστιανικό-μουσουλμανικό χωριό Ζησινό, το οποίο βρίσκεται και αυτό στο βορεινό τμήμα, δεν μπορώ να εκφράσω γνώμη για το απαρέμφατο: πάντως η ελληνοφωνία που επικρατούσε στη Ζησινό πριν από το 1922 εξέλιπε στη συνέχεια. Αντιθέτως, στα χωριά του νότιου τμήματος της οθωμανικής επαρχίας Όφews (σημερινής επαρχίας Çaykara), όπως είναι και ο Σαράχος και η γενέτειρα του Vahit Tursun (Oçena/Kökner) και το χωριό όπου η Ιωάννα Σιταρίδου έχει διεξαγάγει επιτόπια έρευνα, οι κάτοικοι εξακολουθούν να χρησιμοποιούν το γνήσιο (άκλιτο) απαρέμφατο, εις πείσμα των αμφισβητήσεων κάποιων Ελλήνων γλωσσολόγων οι οποίοι δεν έχουν επισκεφτεί την περιοχή (Sitaridou 2014).

Άλλη αρνητική συνέπεια της αοριστίας σχετικά με τη χρήση του όρου Όφης είναι ότι ο Παπαδόπουλος, π.χ., όταν γράφει ότι

³ Για μια πρώτη περιγραφή του χφ. Παρχαρίδη αλλά και των βασικών γνωρισμάτων της Οφίτικης Ποντιακής βλ. Mackridge (1987, 1995, 1999).

⁴ Αυτό φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση των αμιγώς χριστιανικών χωριών, οι κάτοικοι των οποίων εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα με την Ανταλλαγή των πληθυσμών (Mackridge 1995: 158-159).

ένας τύπος όπως *χωράφ'* χρησιμοποιείται στον Όφη, αφήνει (ίσως όχι συνειδητά) τον αναγνώστη να συμπεράνει ότι η κατάληξη *-ιν* χάθηκε σε όλη την έκταση της οθωμανικής επαρχίας Όφειας, ενώ στο Σαράχο τουλάχιστον διατηρείται, π.χ. *ομάτιν, οψάριν, ψωμίν* (Mackridge 1987: 132, Özkan 2013: 142, Schreiber 2019: 900).

Έκρινα καλό να παρουσιάσω υλικό από ένα μόνο χωριό, πρώτον διότι το σχετικό ιδίωμα είναι το μόνο με το οποίο απέκτησα κάποια οικειότητα και, δεύτερον, λόγω των διαφορών ανάμεσα στα τοπικά ιδιώματα εντός της μείζονος ιστορικής περιοχής (οθωμανικής επαρχίας) του Όφειας και ακόμη (σε πολύ λιγότερο όμως βαθμό) εντός της σημερινής επαρχίας Çaykara.

1.3. Ο κατάλογος αθησαύριστων λέξεων

Με το επίθετο «αθησαύριστος» εννοώ ότι η συγκεκριμένη λέξη ή τύπος (ή σημασία) δεν περιέχεται στο λεξικό του Α.Α. Παπαδόπουλου. Δάνεια από τα τουρκικά συμπεριλαμβάνονται επιλεκτικά ή δειγματοληπτικά, ιδίως σε περιπτώσεις όπου φαίνεται να μη συνυπάρχει στο ιδίωμα ταυτόσημη λέξη ελληνικής καταγωγής.

Οι λέξεις που δημοσιεύω εδώ είναι αθησαύριστες (ή αθησαύριστες για το ιδίωμα του Σαράχου) για τους εξής λόγους:

- Το δημοσιευμένο τμήμα του οφίτικου γλωσσαρίου του Deffner (1880) συμπεριλαμβάνει όλα τα μέρη του λόγου, αλλά καλύπτει μόνο τις λέξεις *α-αούτος*. Σε ορισμένα λήμματα ο Δέφνερ αναφέρει το Σαράχο. Αγνώω πού στεγάζεται το πλήρες γλωσσάρι του Δέφνερ, αν υπάρχει. Ίσως να στεγάζεται, μαζί με «τα δελτία που συνέλεξε ο Παρχαρίδης», στα αρχεία του ΙΑΝΕ.⁵

- Το άρθρο του Παρχαρίδη «Συλλογή ζώντων μνημείων...» (Παρχαρίδης 1883-84) βασίζεται στο σημειωματάριό του, αλλά περιορίζεται στα ουσιαστικά, ενώ το σημειωματάριο περιέχει και ενότητα με σημαντικό αριθμό ρημάτων. Η σχέση ανάμεσα στο άρθρο του Παρχαρίδη (1883-1884) και το γλωσσάρι του Deffner (1880) (ως προς τα ουσιαστικά) δεν είναι ξεκάθαρη, διότι τα δύο λημματολόγια δεν αλληλοεπικαλύπτονται πλήρως.

⁵ Η Σαπκίδη (2002: 2) παραθέτει την ακόλουθη αναφορά από τον Οικονομίδη (1937): «τα φερόμενα υπό το όνομα του Δέφνερ Οφίτικόν γλωσσάριον και Λεξικόν της Τραπεζουντιακής διαλέκτου είναι κατά το πλείστον, αν μη εν όλω, προϊόν της εργασίας του ακαταπονήτου Ι. Παρχαρίδη». Προσθέτει όμως ότι ο Deffner παρέδωσε πριν από το 1915 τα δελτία που συνέλεξε ο Παρχαρίδης στο «Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού» της Ακαδημίας Αθηνών και αυτά συγχωνεύτηκαν στο «Μέγα Αρχείον» [KK].

Δεν είναι γνωστό από πού άντλησε ο Δέφνερ όσο υλικό απουσιάζει από το σημειωματάριο του Παρχαρίδη.

- Το ΙΑΝΕ φαίνεται ότι συμπεριλαμβάνει λέξεις που αντλήθηκαν από τον Παρχαρίδη (1883-1884) (π.χ. βλουζά), όχι όμως τις λίγες λέξεις που εμφανίζονται στο Γλωσσάρι του Deffner αλλά λείπουν από τον Παρχαρίδη. Προσθέτω ότι ο Δέφνερ συμπεριλαμβάνει μεγάλο αριθμό σύνθετων επιρρημάτων και ρηματικών εκφράσεων που εκφράζουν την τοπογραφική συσχέτιση: 70 περίπου στο λήμμα *αδά* και 20 στο λήμμα *ατδεια*. Δεν τα αναζητήσα στο ΙΑΝΕ. Για να δώσω ένα παράδειγμα σύγκρισης πηγών: Ο ΑΑΠ έχει λήμμα *αδηλάχλαδο* (Οφ.) το οποίο μπορεί να βασίζεται στο γλωσσάρι του Deffner· η λέξη απουσιάζει από τον Παρχ. και από το ΙΑΝΕ. Επίσης ο ΑΑΠ έχει λήμμα *αλυκός* ('αλατισμένος'), και η λέξη μαρτυρείται σε διάφορα μέρη του Πόντου· σχετικό λήμμα έχει ο Deffner, όχι όμως ο Παρχαρίδης.

2. Το αθησαύριστο λεξιλόγιο Σαράχου

<i>हार</i> , επίρρ.: τώρα	[PM]
<i>हा तोस</i> : να τοσ (<i>हा तो</i> = να το)	[χφ. PM1]
<i>हात्स</i> , επίρρ.: έτσι	[PM]
<i>अगनाचतेत्स</i> : ο χωρίς εργασία	[χφ. PM1]
<i>अगाप</i> : αγάπη	[χφ. PM1]
<i>अगगेलो</i> , ο: άγγελος	[χφ. PM1]
<i>अगगुरी</i> , το: (επίσης η σάθη του ανδρικού μορίου)	[χφ. PM1]
<i>अगगुरोब्लास्तारो</i> , το: αγγουριά, κολοκυθιά	[χφ. PM1]
<i>अगगुरोसपोरो</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>अगगमे</i> (ρ., προστ.): πήγαινε	[χφ. PM1]
<i>अगगोराζω</i> : αγοράζω	[χφ. PM1]
<i>अगगुसतोस</i> , ο: Αύγουστος	[χφ. PM2]
<i>अगगोकόςσαρα</i> , η: [sic] πέρδικα (VT <i>αργοκόσσαρο</i> , Deffner <i>αγριοπετεινός</i>)	[χφ. PM1]
<i>अगगोकόςσαρο</i> , το: ίσως πέρδιξ	[χφ. PM1]
<i>अगगुपनीा</i> , η: αγρουπνία	[χφ. PM1]
<i>अगगुनाίτθίगुस</i> : χωρίς γυναίκα	[χφ. PM1]
<i>अगगुरο</i> , ο (;): άνδρας (Τραπ. <i>άγουρο</i>)	[χφ. PM2]
<i>अदाहान्तसािका</i> , επίρρ.: εδώ πέρα	[PM]
<i>अदेन काथ</i> : κάθισε ήσυχα/ήσυχα (Σαράχο)	[χφ. PM2]
<i>अदिपलारीगो</i> :	[χφ. PM1]

αδράτσι , το: αιθάλη	[χφ. PM1]
αελάδιν , το: δαμαλίδα 2 ετών (VT αγελάδα, sigir, ΑΑΠ δαμαλίς)	[χφ. PM1]
Αεργίτες ο: Νοέμβριος (Τραπ. αεργίτης)	[χφ. PM2]
άθά , τα: αρωματικά φυτά (< άνθια)	[χφ. PM1]
αθέριγο : αθέριστο	[χφ. PM1]
αθίχων : δίχως (VT άθιγο)	[χφ. PM1]
αθόγαλα , το: κρούστα του βρασμένου γάλακτος (καϊμάκι, κρέμα, VT) πίαρ [sic]	[χφ. PM1]
άθρεπον , ο: άνθρωπος (Σαράχο) (άθρωπο Ζησινό, 'arthobos Hasan)	[χφ. PM2]
αιμαρρόισα : αιμορραγεί η μύτη μου (μόνο αόριστος) (VT λείπει)	[χφ. PM1]
αίτικος : τέτοιος. Φρ. <i>αίτικα δουλείες!</i> επιφών. (filler) με το οποίο σχολιάζεται με αόριστο τρόπο μια κατάσταση [PM]	
άκαφος : άκαφτος, εικόνα τεράστιας περιουσίας, ιδιοκτησίας	[χφ. PM1]
ακόμα : ακόμα (πβ. <i>ακόμα έρθε; - ακόμα ούτσ' έρθε</i>)	[χφ. PM1]
ακόμεν : ακόμα	[χφ. PM1]
ακονώ : ≠ αποκονώ	[χφ. PM1]
άκοπος : άκοπος, μη κομμένος, και μη περιτμημένος	[χφ. PM1]
άκουσμα , το: το να ακούει κανείς	[χφ. PM1]
ακούω : ακούω	[χφ. PM1]
άκρα , η: άκρη	[χφ. PM1]
άκδιγο :	[χφ. PM1]
αλαπόν το (;): αλεπού Σαράχο (Τραπ. αλεπόν)	[χφ. PM1]
αλέθω :	[χφ. PM1]
αλέτριν , το:	[χφ. PM1]
άλεον , το: άλογο Σαράχο (άλογο Ζησινό), (πληθ. άλεα)	[χφ. PM2]
άλεχτο :	[χφ. PM1]
αλήθεια , η: αλήθεια, (πβ. η τογρού)	[χφ. PM2]
αλλάζω : αλλάζω (και για ρούχα)	[χφ. PM1]
άλλο , επίρρ.: πλέον (πβ. <i>ούτσ' ελέπουμες άλλο</i>), (Hasan <i>άλλο μίαν</i> =ακόμη μία φορά) <i>άλλο ου</i> = όχι πλέον	[χφ. PM1]
αλλομόνον , επίρρ.: λίγο ακόμα	[PM]

<i>άλλος</i> , επίθ.: τον άλλον τον χρόνον· άλλο 'νδ' ας λέγω σας; τι άλλο να σας πω; (θα πρέπει να διευκρινιστούν οι διαφορές ανάμεσα στο άλλος και το έτερος)	[PM]
<i>αλιμέγω</i> :	[χφ. PM1]
<i>αλυκός</i> , επίθ.: αλυρός (VT: λείπει)	[PM]
<i>άμ'</i> : αλλά Σαράχο, (αλλού: <i>αμά</i>), (VT)	[χφ. PM1]
<i>άμε</i> : πήγαινε (παρ' Οθωμανούς, <i>άγωμε</i> – <i>άμήτε</i>)	[χφ. PM1]
<i>αμπέλα</i> , η: όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
<i>αμπελόφυλλο</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>άνανος</i> : φρ. <i>άνανος</i> τ' <i>εμέτρα</i> , [sic] <i>τῶ</i> ' <i>άλλα έτερα</i> = εκτός από	[χφ. PM1]
<i>αν</i> : το <i>αν</i> χρησιμοποιείται σε <i>realis</i> υποθέσεις, ενώ το <i>να</i> σε <i>irrealis</i> (counterfactual)	[PM]
<i>ανατολή</i> , η: ανατολή	[χφ. PM1]
<i>ανάντριγος</i> : χωρίς άνδρα	[χφ. PM1]
<i>ανέντροπος</i> : αδιάντροπος ≠ εντροπάρης	[χφ. PM1]
<i>ανευχαρίστετος</i> :	[χφ. PM1]
<i>ανεψίον</i> , ο: ανεψιός (ΑΑΠ, Όφιος)	[χφ. PM1]
<i>ανηβαίνω</i> :	[χφ. PM1]
<i>ανηβάσιμο</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>ανήβαστο</i> :	[χφ. PM1]
<i>ανηβαστό</i> : διαφορετικό από το <i>ανήβαστο</i> , ζυμωμένο; [χφ. PM1]	[χφ. PM1]
<i>ανηβήνεμο</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>ανήπορος</i> :	[χφ. PM1]
<i>άνιφτος</i> :	[χφ. PM1]
<i>ανοιχτά</i> : αλάργα [sic]	[χφ. PM1]
<i>ανοιχτής</i> , ο: (πληθ. <i>ανοιχτίδάς</i>)	[χφ. PM1]
<i>ανοιχτομάτης</i> :	[χφ. PM1]
<i>άνοστος</i> : άνοστος	[χφ. PM1]
<i>άντα</i> : όταν	[χφ. PM1]
<i>αντζειό</i> , το: γκάιντα (;) (τουλούμα)	[χφ. PM1]
<i>αντζίστρα</i> , η: αγκίστρι	[χφ. PM1]
<i>αντραδέλφος</i> , ο - <i>αντραδέλφισσα</i> , η: κουνιάδος -α [χφ. PM1]	[χφ. PM1]
<i>άντρας</i> ο: σύζυγος (πληθ. <i>τα αντρούδάς</i>) Hasan ο <i>'andras-</i> <i>i</i> <i>an'druðas</i>	[χφ. PM2]
<i>αντρίζω</i> : παντρεύομαι (για γυναίκα)	[χφ. PM1]
<i>αντρόγυνο</i> , το: αντρόγυνο	[χφ. PM1]

- αξαθρακίζω:** 1. απλώνω τους πεπυρωμένους άνθρακας (διανοίγω τους άνθρακας (ίνα εξάγωσι θερμότητα περισσοτέραν), 2. Ανοίγω τα περί τον θώρακα μέρη του σώματός μου (ίσως εκ του *έκθωρακίζομαι*) – *εχτρακίζα* ή ίσως *αχτρατίζω*⁶ επί των ανθράκων. Αγνώ ει *αχτρακίζω* [χφ. PM3]
- αξούριγος:** αξύριστος [χφ. PM1]
- απακουστό:** *απακουστό έχ' α* [χφ. PM1]
- απάνω:** *απάν' σο χάμα = χάμω* [χφ. PM1]
- απέ το *hαρ*:** από τώρα [χφ. PM1]
- απεικάζω:** μαντεύω, συμπεραίνω [χφ. PM1]
- απέτι και *απέτ'*:** αφού (*απέτ' εν' αέτσ' =* αφού είναι έτσι || *απέτ' λες α, ψέμα ούτσ' εν' =* αφού το λες, δεν είναι ψέμα || *απέτ' έφαγαμε, ντο στέκουμε; =* αφού ... πβ. *απής, απή-τις, Κρήτη*) [χφ. PM1]
- απετσειά,** επίρρ.: γι' αυτόν τον λόγο (VT: λείπει) [PM]
- απετσουχαλίζω:** χωρίς σημασία (VT, λείπει) [χφ. PM3]
- απιδόφυλλο, το:** [χφ. PM1]
- άπλάστος:** [χφ. PM1]
- άπλωμα, το:** άπλωμα [χφ. PM1]
- απλώνω:** απλώνω [χφ. PM1]
- αποβοτανίζω:** επιθέτω φάρμακον επί πληγής, καθαρίζω φυτόν τι ή άλλο από τα πέριξ χόρτα (VT καθαρίζω το χωράφι από τα αγριόχορτα) [χφ. PM3]
- αποζουζουλογώ:** κόπτω και συναθροίζω διά να κάψω τα εναπομείναντα μετά τον θερισμόν στελέχη ή χόρτα [χφ. PM3]
- αποκάμιν, το:** δαυλί (Ζησινό) (VT, ΑΑΠ) [χφ. PM1]
- αποκονώ:** ≠ ακονώ [χφ. PM1]
- αποκλιδούμαι:** χωρίς σημασία [χφ. PM3]
- αποκοττίζω:** απογαλακτώνω (VT ενήλικος υποκείμενο - παιδί αντικείμενο) [χφ. PM3]
- απόμακρα:** [χφ. PM1]
- απομένω:** (*επέμενα, απόμενο*) [χφ. PM1]
- απομένω *επίσταθα*:** (Ζησινό *αποστέκω*) όταν κάποιος δεν μπορεί να περπατήσει παραπέρα ή δεν μπορεί να καταπιεί μια μπουκιά (Ζησινό, *επιστάθεμε*) [χφ. PM3]
- απομυτίζω:** κόβω το φυτίλι (Ζησινό, *αποτσανατσίζω*) [χφ. PM1]

⁶ Βλ. Παπαδόπουλος (1958-1961, λ. *άχτρατίζω*), καθώς και *εχτρέβω* < *έκτρέπω* (Oeconomides 1908: 122) [KK]

απόξυσμα , το: οικονομίες (;), το τελευταίο παιδί της οικογένειας	[χφ. PM1]
απόπαπας , ο: καθαιρεμένος ιερέας	[χφ. PM1]
αποπερσεύω : περιρσεύω (επεπερσεύτεν το φαῖν) (VT, λείπει)	[χφ. PM1]
αποπίσ' : αποπίσω (παρ' Οθωμανοίς [sic], πβ. επεπίσ')	[χφ. PM1]
αποτετσώνω : εξογκούται η γαστήρ μου εκ της πολυφαγίας, πρήσκομαι (VT τετσώνω = τεντώνω με την γενική σημασία)	[χφ. PM3]
αποφτίγω/αποφτίζω ⁷ : ξεφτώ επί υφασμάτων	[χφ. PM3]
αποχαλευρίνω : (μαραίνω)	[χφ. PM1]
αποψυχίζω : ξεψυχώ (Ζησινό, αποψίζω)	[χφ. PM1]
αποτσαμακώνω : (τεντώνω)	[χφ. PM1]
αποτσιχαλίζω : διασχίζω	[χφ. PM1]
απότιγος : απότιστος	[χφ. PM1]
απούρευτος : μη ευνουχισμένος	[χφ. PM1]
απράτσικας : πρό ολίγου (VT)	[χφ. PM1]
απρόκοφτος :	[χφ. PM1]
απρίλα , η: όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
αραβά , η: αυτοκίνητο, όχημα (λεωφορείο κλπ.) (< τουρκ. <i>araba</i>) (το λήμμα <i>αραμπάς</i> του IANE έχει τον ποντιακό τύπο <i>αραπά</i> [με άηχο [p] που χρησιμοποιούσαν και οι πιο ηλικιωμένοι ομιλητές στο Σαράχο] αλλά με παλαιότ. μόνο σημασία [PM])	
αργά-αργά : σιγά	[χφ. PM1]
αρμάθι , το: ορμαθός	[χφ. PM1]
αρνικό , το: αρσενικό	[χφ. PM1]
αρπάζω : αρπάζω	[χφ. PM1]
άρραφος :	[χφ. PM1]
άδκιγο : άσχιστος	[χφ. PM1]
άσπαγος : άσφαχτος	[χφ. PM1]
ασπίδα , η: κεραινός (VT)	[χφ. PM2]
άσπιρτο : άσπαρτο	[χφ. PM1]
ασπρίδα , η: το λευκό αβγό (ΑΑΠ Όφιος, VT λείπει)	[χφ. PM1]
ασπρόφορος : αυτός που φοράει άσπρα (αντίθετο: <i>μαυρόφορος</i>)	[χφ. PM1]

⁷ Δεν είναι σαφές αν το τελευταίο σύμφωνο είναι <γ> ή <ζ>.

<i>ασήμι</i> , το: ασήμι	[χφ. PM1]
<i>αστερέρά</i> με το αριστερό χέρι (Hasan <i>αστερέριν</i> , VT <i>αστερέο</i>)	[χφ. PM1]
<i>άστρο</i> , ο: άστρο (πβ. τ' <i>άστρο</i> , Όφιος, Τραπ. <i>άστρον</i>)	[χφ. PM2]
<i>αστροφώς</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>αδύρι</i> , το: άχυρο	[χφ. PM1]
<i>ατουνά</i> : δικό τους (;)	[χφ. PM1]
<i>ατδάτσαικά</i> :	[χφ. PM1]
<i>ατσίεύω</i> : (< τουρκ. <i>acimak</i>) οικτείρω	[χφ. PM1]
<i>ατδοίμιγος</i> : που δεν έχει κοιμηθεί	[χφ. PM1]
<i>αυγή</i> , η: αυγή	[χφ. PM1]
<i>αυγίτες</i> , ο: αυγερινός	[χφ. PM1]
<i>άφαγος</i> : αυτός που δεν τρώει πολύ	[χφ. PM1]
<i>αφαγώνα</i> , η: αυτή που δεν τρώει (;)	[χφ. PM1]
<i>αφάετος</i> : μη φαγωμένος	[χφ. PM1]
<i>αφόραχτα</i> : απ' τη μια στιγμή στην άλλη	[χφ. PM1]
<i>άφτω</i> : ανάβω (παθητικό <i>άφκουμαι</i>)	[χφ. PM1]
<i>αχαντόφυλλο</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>άχαρος</i> , <i>άχάρεσσα</i> [sic], <i>άχαρο</i> :	[χφ. PM1]
<i>αχάδευτο</i> : αδιάντροπος ≠ <i>χαδεμένο</i>	[χφ. PM1]
<i>αχλάδι</i> , το: χόρτο (πβ. Τραπ. <i>χορτάρι</i>) [VT]	[χφ. PM2]
<i>αχνίδιν</i> , το: φρ. τ' <i>αχνίδιν σου</i>	[χφ. PM1]
<i>αχπάσιμο</i> , το: ξεκίνημα	[χφ. PM1]
<i>αχπαστό</i> : ξεσπαστό	[χφ. PM1]
<i>αχταρεύω</i> : σκάβω (Ζησινό <i>χταλεύω</i>)	[χφ. PM1]
<i>αχτένιγος/αχτένιστος</i> :	[χφ. PM1]
<i>αφέα</i> : δυνατά	[χφ. PM1]
<i>αφήνεμο</i> , το: άναμμα, το να ανάβει κανείς κάτι	[χφ. PM1]
<i>αφημάδι</i> , το: στάχτη	[χφ. PM1]
<i>αφημαρείο</i> : εστία (συνήθως στο κέντρο του κυρίως δωματίου)	[χφ. PM2]
<i>αψίχολος</i> : ευέξαπτος	[χφ. PM1]
<i>βαθύνω</i> : βαθαίνω, (ρ. μεταβατικό & αμετάβατο)	[PM]
<i>βαρασία</i> , η: τεμπελιά, οκνηρία	[χφ. PM2]
<i>βαράσκουμαι</i> : οκνώ, βαριέμαι (αόρ. <i>εβαράστα</i>)	[χφ. PM1]
<i>βαρέας</i> , ο: βαριοπούλα (ΑΑΠ – Όφιος)	[χφ. PM1]
<i>βαρήκουος</i> : βαρήκοος	[χφ. PM1]

<i>βαροδάχ'</i> , το: λύγξ, πάρδαλις. Λείπει VT, ΑΑΠ, Redhouse	[χφ. PM2]
<i>βαρέλι/βαλέρι</i> , το: βαρέλι	[χφ. PM1]
<i>βαρουδεμονιτδία</i> , η: βαρυχειμωνιά	[χφ. PM1]
<i>βασιλέας</i> , ο: βασιλιάς	[χφ. PM1]
<i>βελονάζω</i> : παρά Μωαμεθ. [sic] βολονάζω	[χφ. PM1]
<i>βελονάσιμο</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>βέζω</i> : βήγω (Ζησινό βέχω)	[χφ. PM1]
<i>βεζίο</i> , ο: βήγας	[χφ. PM2]
<i>βίο</i> , ο: περιουσία, (έφαγεν το βίον ατ')	[χφ. PM1]
<i>βλούξα</i> , η: σαχλα, σάλια (VT με αναφορά του Παρχ.)	[χφ. PM1]
<i>βλουξώ</i> : φτύνω (Ζησινό χαβλωτίζω) (VT λείπει)	[χφ. PM1]
<i>βοΐζω</i> : βοώ, μουγκρίζω, φωνάζω (εβόξα/εβόισα) (Οθωμ.)	[χφ. PM1]
<i>βόκο</i> , ο: ευήθης	[χφ. PM1]
<i>βοσκειθειό</i> , το: βοσκοτόπι	[χφ. PM2]
<i>βοτρύδι</i> , το: τσαμπί σταφύλι	[χφ. PM2]
<i>βούδιν</i> , το: βόδι (Σαράχο), βουΐδι (Ζησινό) έχω βόιδι	[χφ. PM2]
<i>βουϊδέκκο</i> , ο: μικρό βόδι	[χφ. PM1]
<i>βούκα</i> , η: μπουκιά	[χφ. PM1]
<i>βουκόλο</i> , ο: τσοπάνης	[χφ. PM2]
<i>βούκωμαν</i> , το: πρόγευμα	[PM]
<i>βουκάνω</i> (παθ.) βουκούμαι, ρ.αμτβ.: παίρνω το πρωινό μου (ΑΑΠ: λείπουν ο παθ. τύπος και η σημασία του)	[PM]
<i>βούρα</i> , η: χούφτα (δράξ)	[χφ. PM2]
<i>βραδή</i> , η: (τα βραδάς)	[χφ. PM2]
<i>βραδινέσι</i> , το: το βραδινό (το φαετόν)	[χφ. PM1]
<i>βραδύνω</i> : βραδιάζω (έν περιοχῇ Σαράχου λείπει)	[χφ. PM1]
<i>βραδυνάουμαι</i> : νυχτώνομαι (έν περιοχῇ Σαράχου λείπει)	[χφ. PM1]
<i>βρέχω</i> : βρέχω (βρέχουμαι) παθ. αορ. εβράχα (Παρχ.)	[χφ. PM1]
<i>βροθάκα</i> , η: βάτραχος	[χφ. PM2]
<i>βρατσί</i> , το: γυναικείο βρακί (πληθ. βρατσία, τα)	[χφ. PM1]
<i>βροντώ</i> : βροντώ	[χφ. PM1]
<i>βρουσειλάρης</i> : με παχιά χείλη	[χφ. PM1]
<i>βυζαλίστρα</i> , η: παραμάνα	[χφ. PM1]
<i>γάιδουρας</i> , ο: γάιδαρος	[PM]

<i>γαϊδουροπούλι</i> , το:	[PM]
<i>γάλά-γάλά</i> : αργά, ελαφρά, απαλά (= αγάλια)	[χφ. PM1]
<i>γάλαν</i> , το: γιαούρτι· πβ. <i>γλυτδύν</i> (οι ίδιες ερμηνείες των δύο λ. και στους VT και Hasan)	[χφ. PM2]
<i>γαλέας</i> , ο: νυφίτσα (Ζησινό) (VT, <i>sincap</i> σκίουρος, ΑΑΠ <i>ιχτίς</i>)	[χφ. PM2]
<i>Γιαλία</i> , η: Solakli	[χφ. PM2]
<i>γαμαρίζω</i> : χέζω (Ζησινό, <i>μαγαρίζω</i>)	[χφ. PM1]
<i>γαμπρίτσι</i> , το: γαμπριάτικα ρούχα (πληθ. <i>γαμπρίτσα</i>)	[χφ. PM1]
<i>γαμπρό</i> , το: γαμπρός (πληθ. <i>τα γαμπρούδα/γαμπρίδα</i>)	[χφ. PM2]
<i>γαμώ</i> :	[χφ. PM1]
<i>γαρδελάς</i> , ο: μικρό παιδί (Hasan <i>to gar' del</i>)	[PM]
<i>γαρδελεύω</i> : τεκνοποιώ (ΑΑΠ, <i>γαρδελάζω</i> VT)	[χφ. PM1]
<i>γαρκόν</i> , το: νεαρό βόδι (VT, ΑΑΠ) (Hasan <i>γargó</i>)	[χφ. PM1]
<i>γαστρώνω</i> : γκαστρώνω (μόνο για ζώα)	[χφ. PM1]
<i>γεννώ</i> : γεννώ (εγέννεσα)	[χφ. PM1]
<i>γεραλαεύω</i> : πληγώνω	[χφ. PM1]
<i>γειτονία</i> , η:	[χφ. PM1]
<i>γελέτσι</i> , το: γελέκι	[χφ. PM1]
<i>γελώ</i> : γελάω και απεχθάνομαι, περιφρονώ	[χφ. PM1]
<i>γεμάτισμα/δεμάτισμα</i> , το: το να δοκιμάζει κανείς	[χφ. PM1]
<i>γεργάν'</i> , το: πουπουλένιο πάπλωμα	[χφ. PM2]
<i>γερελμασίν</i> , το: πατάτα (< παλαιότ. τουρκ. <i>yerelmasi</i> , πιθ. μτφρ. δάνειο του γαλλ. <i>potte de terre</i> · πβ. νεότ. τουρκ. <i>patates</i> [εν.] < ελλ. πληθ. τύπ. <i>πατάτες</i>) <i>γερμασία</i> Hasan	[PM]
<i>γέρο</i> , ο: γέρος	[χφ. PM1]
<i>γεφύρι</i> , το: γεφύρι	[χφ. PM1]
<i>γεφυρίκα</i> , η:	[χφ. PM1]
<i>γιαλό</i> , ο: γιαλός (Σολακλί)	[χφ. PM1]
<i>γίνουμαι/γίνομαι</i> : γίνομαι, γεννιέμαι (εγένουμουνε, γ' πρόσ. ε-γέντονε)	[χφ. PM1]
<i>γινό(ν)</i> , ο: υιός (δεν έχει καταγραφεί πληθυντικός), VT	[χφ. PM1]
<i>γλάζω</i> : γλιστρώ	[χφ. PM1]
<i>γλέπι</i> το: ζυγαριά	[χφ. PM2]
<i>γληγορώ</i> : (Ζησινό, <i>εληγορώ</i>)(ΑΑΠ <i>αγληγορώ</i> , βιάζομαι)	[χφ. PM1]

γλίο , ο: σκίουρος	[χφ. PM2]
γλυτσύν , το: γάλα· πβ. γάλαν (Hasan)	[PM]
γλωσσίκα , η: γλωσσίτσα (υποκοριστικό)	[PM1]
γναθίν , το: πηγούνι, (πληθ. τα γναθία), ΙΑΝΕ = σαγόνι (VT)	[χφ. PM1]
γνεφός : ξύπνιος	[χφ. PM1]
γογγζύχτρα : τρυγών (VT, γογγύχτρα Παρχ., ΑΑΠ -στρα με διαφορετική σημασία)	[χφ. PM1]
γομάτος , ο: ≠ εύτδαιρος, επίσης ευτραφής	[χφ. PM1]
γομώνω : γεμίζω	[χφ. PM1]
γoubάνι , το: κυψέλη, μελίτσι	[χφ. PM2]
γouίν , το: τρύπα, λάκκος (παροιμία: μετ' εμέν έσκαψες γouίν, τδ' ερoίσεις ετδει εσύ) (ΑΑΠ γoubίν, Τουρκ. <i>kuym</i> , ΑΑΠ <i>κουίν</i> , VT γουγί)	[χφ. PM1]
γouλόπονο , ο:	[χφ. PM1]
γouρνίν , το: κυψέλη (ΑΑΠ)	[χφ. PM1]
γouδανεύω : (Ζησινό, ζώνω) (τουρκ. <i>kuşan</i> VT γouδάνεμα) (πβ. και απογouδανεύω)	[χφ. PM1]
γouνέγιο , ο: πρόγονος	[χφ. PM1]
γouαία η: γριά (πληθ. οι γouαγιάντες) και γouαία (πληθ. οι γouαγιάντες)	[χφ. PM1]
γouρέντσι το: πανί, κουρέλι (Τραπ. γouράντσι) (πβ. και γouρέντζι – πληθ. τα γouρέντζα) (ελλείπει στο VT)	[χφ. PM2]
γouεπούτσα , η: γουιούλα	[χφ. PM1]
γouιβίλι , το: μούρη, μούτρα	[χφ. PM2]
γouριντζίλι : ούλο	[χφ. PM2]
γouναίκα , η: γυναίκα (πληθ. γouναίτσ')	[χφ. PM1]
γouναιτσίζω : συμπεριφέρομαι σαν γυναίκα	[χφ. PM1]
γouναικάδελοφο , ο: κουνιάδος (θηλ. γouναικαδέλφισσα)	[χφ. PM1]
γouνίν , το:	[χφ. PM1]
δάβoλο , ο: διάβολος	[χφ. PM1]
δάχρο το:	[χφ. PM2]
δάρμενία , η: συμβουλή	[χφ. PM1]
δάσκαλο , ο: δάσκαλος (πληθ. οι δάσκάλ')	[χφ. PM1]
δάσκαλίνα , η: η σύζυγος του δασκάλου (πληθ. τα δάσκαλίνας)	[χφ. PM1]

δε , πρόθ.: για: δε τ' εμέν 'για μένα' (η Ι. Σιταρίδου καταγράφει τη φρ. <i>ða temon t' erθan=im</i> 'για τον ερχομό μου', η οποία μαρτυρεί την ύπαρξη παρόμοιου τύπου και στην «Ανάστα» (το χωριό όπου έχει κάνει επιτόπια έρευνα) ⁸	[PM]
δαχτυλίδι , το: δαχτυλίδι	[χφ. PM1]
δεβαίνω : (έδεβα)	[χφ. PM1]
δείκνω/δείχνω : δείχνω	[χφ. PM1]
δελλάζω : περιπλέκω	[χφ. PM1]
δεμάτι , το: δέμα	[χφ. PM1]
δένω : δένω (παθ. <i>δέσκουμαι</i>)	[χφ. PM1]
δεόδι , το: τουρκ. <i>kaza</i> (πληθ. <i>τα δεοδά</i>) (VT αναφέρει τον Παρχαρίδη)	[χφ. PM]
δέρσμι , το: σ = [z] μέντα, δυόσμος (VT <i>δέσμι</i>)	[χφ. PM1]
δερρέζω : σκεπάζω κάποιον για να τον διατηρήσω στεγνό (VT λείπει) (Ζησινό <i>δεραράζω</i>)	[χφ. PM1]
δέρρο το: καταφύγιο για προστασία από τη βροχή	[χφ. PM2]
δεύτερο : δύο φορές (πβ. <i>δεύτερο είπα</i> = το είπα δυο φορές)	[χφ. PM1]
διάφορο , το: τόκος	[χφ. PM1]
δίγω : δίνω	[χφ. PM1]
διορία , η: προθεσμία	[χφ. PM1]
διπλά : διπλωτά	[χφ. PM1]
διπλώνω : διπλώνω	[χφ. PM1]
διχάλι , το: επίσης αιδοίο	[χφ. PM1]
δισέρη , η: αυτό που μπορεί να κρατηθεί με τα δύο χέρια (<i>δισέρι</i> VT)	[χφ. PM1]
δολώνω : (Ζησινό, <i>δόριο, έδογνα, έδοξα</i>) τοχτώνω π.χ. όταν ρίπτωμε κατά γης οπωρικών τι και πληγώνεται [sic] (VT λείπει)	[χφ. PM3]
δοντόπονο , ο: πονόδοντος	[χφ. PM1]
δεραίνιν , το:	[χφ. PM1]
δοράκι , το: ροδάκινο	[χφ. PM2]
δουλεία , η· βλ. και <i>αίτικος</i> .	[PM]

⁸ Sitaridou (2014b: 41). Το χωριό όπου η Σιταρίδου συνέλεξε υλικό (στο οποίο αναφέρεται με το ψευδώνυμο Ανάστα) βρίσκεται αρκετά κοντά στο Σαράχο. Τα χωριά εκείνα είναι από τις ελάχιστες περιοχές όπου διασώθηκε το αρκτικό [ð] της αρχ. πρόθεσης *διά*: βλ. *ILNE*, λ. *για*. Στον υπόλοιπο Πόντο χρησιμοποιούν το *για*. Βλ. και Özkan (2013: 149).

δουλεύω: δουλεύω	[χφ. PM1]
δράκο, ο: ερπετό	[χφ. PM1]
δρανί το: σοφίτα	[χφ. PM2]
δρομίτες, οι: διαβάτες (Τραπ. δεβάτες)	[χφ. PM2]
δρόμο, ο: δρόμος	[χφ. PM1]
δρύδι το: βελανιδιά, δρυς	[χφ. PM2]
δύση, η: δύση	[χφ. PM1]
δυμάρι, το: ερείπιο (Τραπ. διδυμάρ')	[χφ. PM2]
δίδυμο (δίδυμο VT)	[χφ. PM1]
έβγα, η: έξοδος, τελείωμα (πβ. 'ς αυτινού του μηνός της έβγα, αντώνυμο: η έμπα, η στάθη)	[χφ. PM2]
εγγαρεία, η: αγγαρεία	[χφ. PM1]
έγχειρα κούπας: κατά πρόσωπο	[χφ. PM1]
εγκλησία, η: εκκλησία (τώρα η κιλισέ)	[χφ. PM1]
εγλιτώνω: γλιτώνω (Ζησινό, δουτίζω)	[χφ. PM1]
εγνεφίζω: ξυπνώ (ρ. μτβ. και αμτβ.), πβ. ξυμνίζω	[χφ. PM1]
εγνέφισμα, το: ξύπνημα	[χφ. PM1]
εγνωρίζω: γνωρίζω	[χφ. PM1]
εγρικώ: (αόρ. εγρίτσάινα) καταλαβαίνω, αισθάνομαι	[PM1]
εθέλω:	[χφ. PM1]
είδωλο, το: επί των ισχνών	[χφ. PM1]
ειπείνεμο, το: το να ομιλεί κανείς	[χφ. PM1]
εκείστα, ρ.: έπεσα (< κείμαι)	[χφ. PM2]
ελάβε, ρ.: πιάνω (;) (Τραπ. λάβ')	[χφ. PM2]
ελάμνω: έλασον τα ζα (ΑΑΠ, ίδια σημασία, VT)	[χφ. PM1]
ελεΐζω: λυπάμαι, φείδομαι (Ζησινό, VT, ΑΑΠ ελεώ)	[χφ. PM1]
ελέπω: βλέπω	[χφ. PM1]
ελιγοστά: λίγο (βλ. και μόνο)	[χφ. PM1]
ελιμάσεφε το δονιν: έλιωσε το χιόνι	[χφ. PM1]
εμέν, κλπ., (και) αυτοπαθής αντων.: τον εαυτό μου· εγώ εμέν σκοτώνω 'σκοτώνω τον εαυτό μου' (με το ποτό στη συγκεκρι. περίπτωση)	[PM]
εμιδέα, η: μέση (Τραπ. μέσε)	[χφ. PM2]
εμόν: δικό μας (;)	[χφ. PM1]
εμπαλίζω: μπαλώνω	[χφ. PM1]
εμπροστικός, επίθ.: πρώτος, αρχικός	[PM]
εμπρό μ' έλα:	[χφ. PM1]

<i>ένα</i> : απ' ένα ένα = λεπτομερώς	[χφ. PM1]
<i>εντάμα(ν)</i> : μαζί (το τελικό /n/ προστίθεται στο Σαράχο (;) πβ. και Hasan)	[χφ. PM1]
<i>εντροπάρης</i> : ντροπαλός, συνεσταλμένος ≠ ανέντροπος	[χφ. PM1]
<i>εντώνα/εντώκα</i> :	[χφ. PM1]
<i>έξαμο</i> , ο: μονάδα μέτρησης μήκους	[χφ. PM2]
<i>εξαμώνω</i> , ρ.: 1. Τεντώνω τα χέρια, 2. Μετρώ	[χφ. PM2]
<i>εξάπλωμα</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>έξαστρα</i> , τα: και <i>εξάστρα</i> ο αστερισμός των Πλειάδων (Τραπ. <i>εξιάστρον</i> , το)	[χφ. PM2]
<i>εξταμπελώνω</i> : αποτιμάζω, αποσκονίζω	[χφ. PM3]
<i>εξυμίζω</i> : ξυπνώ (ΑΑΠ <i>εξυπνίζω</i>)	[χφ. PM1]
<i>έξω</i> :	[χφ. PM1]
<i>επαίρω</i> : <i>επαίραινα</i> , <i>επήρα</i> , <i>έπαιρε</i> , <i>επαρείτε</i> , <i>επαίρουμε</i> , <i>επάροθα</i>	[χφ. PM1]
<i>έπαρε</i> . ρ.: πήρε (;)	[χφ. PM2]
<i>επράς</i> : μόλις λίγο πριν (<i>επράτς</i> VT: at once)	[χφ. PM1]
<i>επύστερα</i> : τέλος	[χφ. PM1]
<i>εργώ</i> , <i>εριγώ</i> : ριγώ	[χφ. PM1]
<i>ερεββής</i> : βλ. <i>Ρεββής</i>	[PM]
<i>ερεύκομαι</i> : εξερευγόμαι (VT <i>ερεύκομαι</i>) (<i>Ζησινό</i> , <i>αποτσε-ντρίουμαι</i>) περιστρέφομαι, τινάζομαι απότομα (τουρκ. <i>eğirmek</i>)	[χφ. PM1]
<i>έρκος</i> , το: πύον (μόλυνση VT) < <i>έλκος</i>	[χφ. PM1]
<i>έρχομαι</i> (<i>sic!</i>): <i>έρχομαι</i> (παρ' Οθωμανούς <i>έχομαι</i>). Φρ. <i>έρτε σο νού μ'</i> θυμάμαι	[χφ. PM1]
<i>εσόν</i> : δικό σου	[χφ. PM1]
<i>εσκία</i> , η: (Τραπ. <i>ισκιά</i> , η)	[χφ. PM2]
<i>εσ'κώνω</i> : σηκώνω	[χφ. PM1]
<i>εσ'κώσιμο</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>έτερος</i> : φρ. <i>έτερον τίπο</i> : τίποτε άλλο [PM], <i>έτερο σόι</i> : αλλιώς	[χφ. PM1]
<i>ετία</i> , η:	[χφ. PM1]
<i>ετοτεχάν</i> : τότε δα	[χφ. PM1]
<i>ετσειάντσαικα</i> , <i>επίρρ</i> .: εκεί πέρα	[PM]
<i>ευδάζ'</i> / <i>ευδιάζει</i> : ο καιρός γίνεται καλός, πβ. <i>έχτρεα</i>	[χφ. PM1]

- ευρίσκω:** βρίσκω (εύρα, εύρ', ευρείτε, ευρέθα, ευρισμένος) [χφ. PM1]
- ε'είρω:** πέφτω κάτω (Ζησινό γείρω) [χφ. PM1]
- ευτῶναιρώνω:** αδειάζω [χφ. PM1]
- ευτσή, η:** ευχή [χφ. PM1]
- εφτάνω:** ωριμάζω (εφτάσανε τ' απίδε) [χφ. PM1]
- εφταίγω:** φταίω [χφ. PM1]
- εχουγεύω, ρ.μ.α.:** διαβάζω (< τουρκ. oku- με πιθ. επίδρο. από την ελλ. αύξηση: *οχουγεύω – εχούγεψα) [PM]
- εχρωστώ:** χρωστώ (Ζησινό, χρωστώ) [χφ. PM1]
- εχτιάρης, ο:** γέρος (κοινότερο έναντι του γέρο) [χφ. PM2]
- έχτρεα:** ευδία (ΑΑΠ, αίθρα) [χφ. PM1]
- εχτρεύω:** ηρεμώ [χφ. PM1]
- εχωρώ:** (ΑΑΠ χωράω) [χφ. PM1]
- ζαντζί, το:** πράσινη μούχλα σε χάλκινα σκεύη [χφ. PM1]
- ζαρά:** λοξά (ζαρός VT) [χφ. PM1]
- ζαρώνω:** ζαρώνω (ρήμα μεταβατικό & αμετάβατο) [χφ. PM1]
- ζέξη, η:** «ή ἄρθρωσις τῶν ὀστέων» (VT, ΑΑΠ: λείπει) [χφ. PM2]
- ζεπίρας, ο:** κουνάβι (τουρκ. ζερταβάς) (λείπει VT, ΑΑΠ ζε-πίρα) [χφ. PM1]
- ζευλί, το:** (VT, ΑΑΠ, λείπει) [χφ. PM1]
- ζήσιμο, το:** [χφ. PM1]
- ζίζω:** ζυγίζω (Ζησινό, ζυάζω) [χφ. PM1]
- ζ'μοπίνακο, το:** σκάφη ζυμώματος [χφ. PM1]
- ζ'μώνω:** [χφ. PM1]
- ζ'μωτέρι, το:** σκάφη ζυμώματος [χφ. PM1]
- ζο, το:** ζώο (πληθ. τα ζα, και Hasan) το χτήνον [χφ. PM1]
- ζογάρι, το:** ζευγάρι, ζεύγος (Τραπ. ζευγάρ') [χφ. PM2]
- ζουζάτσιν, το:** ζώνη για τη βράκα, βρακοζώνι (VT, ΑΑΠ όχι με την ίδια σημασία) [χφ. PM1]
- ζουμάτσιν, το:** «ταυτὸν τῷ δειλίδι, ὃ ἴδε» (λείπει λήμμα δειλίδι από τον Παρχ.· ο VT ερμηνεύει το ζουμάτσιν ως 'βρακοζώνια'· ΑΑΠ. λ. ζουζάκιν: «Θηλειὰ εἰς τὸν γύρον τῆς βράκας, διὰ τῆς ὁποίας περνοῦν τὴν βρακοζώναν»· δεν φαίνεται καθαρά από τον Παρχ. αν η λέξη δειλίδιν χρησιμοποιείται ή όχι στο Σαράχο). [PM]
- ζυγόν, το:** «ὁ ζυγὸς τοῦ ἄρότρου» (στο χφ. ο Παρχ. γράφει τὸ ζιγὸ, όπου το ἰ παριστάνει πιθανώς τον φθόγγο [w]· τον ίδιο

φθόγγο έχω παρατηρήσει και εγώ στην προφορά της λέξης σιμά) (πληθ. τά ζιγά) (VT, ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM1]
ζυγώνω: λιποθυμώ	[χφ. PM1]
ζω: ζω	[χφ. PM1]
ζωνάρι το: ζωνάρι	[χφ. PM1]
ηλάζω: βάζω κάτι στον ήλιο	[χφ. PM1]
ημερούμαι: μένω κατά τη διάρκεια της ημέρας	[χφ. PM1]
ημερών': ξημερώνει	[χφ. PM1]
θαμάουμαι/θαμάσκουμαι: θαυμάζω (αόρ. εθαμάγα/εθαμά- στα)	[χφ. PM1]
θαμνί, το: φουντουκιά	[χφ. PM2]
θάνατο, ο: θάνατος	[χφ. PM1]
θανή, η: κηδεία	[χφ. PM2]
θαρατσείο: προθάλαμος	[χφ. PM2]
θάτσι, το: βυζί (VT, ΑΑΠ, λείπει)	[χφ. PM1]
θάπτω: θάβω	[χφ. PM1]
θεία, η: θεία (πληθ. τα θάδα), αδελφή του πατέρα	[χφ. PM2]
θείον, ο: αδελφός του πατέρα	[χφ. PM1]
θελυκό, το: θηλυκό	[χφ. PM1]
θερίζω: θερίζω	[χφ. PM1]
θέρνο, ο: Ιούλιος	[χφ. PM2]
θέσπε: ίσως	[χφ. PM1]
θήκω: τοποθετώ (αόρ. έθεκα) (Ζησινό, θένω)	[χφ. PM1]
θοκάρι, το: φτυάρι για τη φωτιά (VT, ΑΑΠ θρακάριν)	[χφ. PM1]
θρακώνω: επί των αθράκων αναφθέντων (Ζησινό, αθρακώνω) αμτβ.	[χφ. PM3]
θρεφίζω: τρέφω	[χφ. PM1]
θρίβω: θρίπτω (Ζησινό τριβω)	[χφ. PM1]
θρύμμα, το: στιγμή (πβ. ένα θρύμμα = μια στιγμή) (θρύμμα = θραύσμα VT)	[χφ. PM1]
θώπεκας, ο: τσακάλι (πληθ. οι θωπεκάντ')	[χφ. PM2]
ιβόρα, η:	[χφ. PM1]
ιβορίζω:	[χφ. PM3]
ιδείμενο, το: το να βλέπει κανείς	[χφ. PM1]
ιδρώμα, το: (πληθ. ιδρώματα)	[χφ. PM1]
ιδρώνω: ιδρώνω	[χφ. PM1]

-ίζω (μεταβιβαστική κατάληξη ρήματος): πβ. τουρκ. ρήματα με το μόρφημα <i>-dir-</i>	[PM]
<i>ίρο, ο</i> : ουράνιο τόξο	[χφ. PM2]
<i>ίσα</i> : αλήθεια (<i>ίσα λες</i>) (VT, ΑΑΠ)	[χφ. PM1]
<i>ισάζω</i> : ισιώνω; (αόριστος <i>ίσαξα</i>)	[χφ. PM1]
<i>ισλεύω</i> : εργάζομαι (έν περιοχῇ Σαράχου λείπει)	[χφ. PM1]
<i>ιφτέριν, το</i> : φτυάρι (VT <i>ιφτιάρι</i> , ΑΑΠ <i>φτάρι</i>)	[χφ. PM1]
<i>καβαλιτδεύω</i> : ιππεύω – πβ. Ζησινό πινεύω	[χφ. PM1]
<i>καγκάνα/καγγάνα, η</i> : κουνούπι (VT -γκ-)	[χφ. PM2]
<i>κάθα</i> : κάθε (<i>κάθεν</i> μπροστά από φωνήεν)	[χφ. PM1]
<i>καθαρά, τα</i> : σιταρένιο αλεύρι	[χφ. PM2]
<i>καθήνεμο, το</i> :	[χφ. PM1]
<i>κάθουμαι</i> : κάθομαι (Hasan 'gaxime)	[χφ. PM1]
<i>καίζω</i> : κράζω ισχυρότατα ίνα ακούη τις (χάριν αστειότηας) οίον προς παρθένους	[χφ. PM3]
<i>καϊνά</i> αντωνυμία: κανέναν	[χφ. PM2]
<i>καϊπώνω</i> : χάνω (έν περιοχῇ Σαράχου λείπει)	[χφ. PM1]
<i>καλαθοτσόιλης</i> : κοιλαράς	[χφ. PM1]
<i>καλός</i> : συγκριτ. <i>κάλλιος/καλύτερος</i>	[χφ. PM1]
<i>καλοσύνη, η</i> :	[χφ. PM1]
<i>καλαμέζω</i> : (ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM3]
<i>καλαντάρα, η</i> : όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
<i>καλόερο, ο</i> : καλόγερος (θηλ. η <i>καλόγρά</i>)	[χφ. PM1]
<i>Καλόμηνο, ο</i> : Μάης (Τραπ. <i>Καλομηνάς</i>)	[χφ. PM2]
<i>κάμα, το</i> : (αντίθετο του <i>χαρά</i>)	[χφ. PM1]
<i>καμία</i> : <i>καμία ου</i> = ποτέ (Σαράχο <i>καμίαν</i>) VT	[χφ. PM1]
<i>καμιάνα, η</i> : γιαγιά (κλητ. <i>καμιά</i>) βλ. επίσης <i>μάμμη</i> , (Τραπ. <i>καλομιάνα</i>)	[χφ. PM2]
<i>καματερό</i> : η εργάσιμη ημέρα (Τραπ. <i>έπεργος</i>), αντώνυμο: <i>έξαργο</i>	[χφ. PM2]
<i>καμίσι, το</i> : πουκάμισο	[χφ. PM2]
<i>κάμνω</i> : εργάζομαι, ρέω, κυλάω, στριφογυρίζω (πβ. <i>αναβλύζω</i> ;)	[χφ. PM1]
<i>κάμπωμα, το</i> : το κλείσιμο των ματιών (πβ. <i>καμύειν</i>)	[χφ. PM1]
<i>καμπώνω, καμύωνω</i> : καμύω (ΑΑΠ, λείπει)	[χφ. PM3]

καπάνιν , το: βραχώδης λόφος (πβ. <i>καπάνι</i> , το: βουνό, Ζησινό) (VT, ΑΑΠ με αυτή τη σημασία) το μικρό/ μωρό (;)	[χφ. PM1]
καπνό , ο: καπνός (π.χ. της φωτιάς)	[χφ. PM2]
καπόσος , αντων.: κάμποσος (ΑΑΠ: <i>καμπόσος</i> , <i>κάποσος</i> · VT: <i>κάποσο</i>)	[PM]
καράβι , το: καράβι	[χφ. PM1]
καρακότζιλο , ο: καλικάντζαρος	[χφ. PM1]
καρδία , η· φρ. [<i>αγαπώ</i>] <i>ασην καρδιάν</i> [να]: [θα ήθελα] πάρα πολύ [να]	[PM]
καστανώνα , η: περιοχή με πολλά κάστανα	[χφ. PM1]
κάστρο , ο [sic]: κάστρο	[χφ. PM1]
κατηβάσιμο , το:	[χφ. PM1]
κατηβήνεμο , το:	[χφ. PM1]
κατολέγιο , ο: γάτος (πληθ. οι <i>κατολέι</i> / <i>κατολέγ'</i> / <i>κατολεζαντ'</i> / <i>κατολεγιάντ'</i>)	[χφ. PM2]
κατουρί : φρ. <i>κατουρί νερόν</i> : βρώμικο νερό (VT: λείπει)	[PM]
κατουρώ : κατουρώ	[χφ. PM1]
κατσέτιν , το: κορυφή λόφου [VT] (<i>κατσάτα</i> : μέτωπο, Ζησινό ΑΑΠ) (Τραπ. <i>κατσίν</i>)	[χφ. PM2]
κατσι(μ)παλι , το: ομίχλη (Τραπ. <i>δείσα</i>)	[χφ. PM2]
κατώι : κελλάρι, υπόγειο Ζησινό (Τραπ. <i>μαντρίν</i>)	[χφ. PM2]
καυκάλιν , το: «πᾶν κοίλωμα, ἰδίως αὐτὸ κάτω ἀπὸ τὸ γόνυ· <i>ἰγνύα</i> » (ΑΑΠ και VT: λείπει η συγκεκρ. σημασία) [χφ. PM1]	[χφ. PM1]
καυτσίν , το: κούπα, κύπελλο	[χφ. PM2]
κάψιμο , το: κάψιμο	[χφ. PM1]
κενώνω : αδειάζω	[χφ. PM1]
κερεντή , η: μεγάλο δρεπάνι, κόσα (ΑΑΠ, VT)	[χφ. PM2]
κεχειπάρ' , το: κεχειμπάρι	[χφ. PM1]
κιρκιλεάζω : διασκορπίζω	[χφ. PM3]
κλαίω : κλαίω, παθ. <i>κλάφκουμαι</i>	[χφ. PM1]
κλαντζέας : κλανιάρης, <i>κλατζένο</i> = κλατζένιος	[χφ. PM1]
κλάνω : κλάνω	[χφ. PM1]
κλεθρώνω , η:	[χφ. PM1]
κλέφτης , ο: κλέφτης (Τραπ. <i>κλέφτες</i>), (θηλ. <i>κλέφτρα</i>)	[χφ. PM1]
κλιβάνιν , το: φούρνος (τουρκ. <i>tandır</i>) (VT, ΑΑΠ)	[χφ. PM1]
κλίνω : κλίνω	[χφ. PM1]

κλώθω : γίνομαι ευτραφής [sic], (κλώσκουμαι, κλωσμένος)	[χφ. PM1]
κνιδέα , η: τσουκνίδα (Τραπ. κινθέα)	[χφ. PM2]
κοβάλεμα , το:	[χφ. PM1]
κοβαλώ :	[χφ. PM1]
κόδι , το: ανθρώπινο σώμα (Τραπ. κορμίν, το)	[χφ. PM2]
κοκορίζω : κατασκευάζω κοίλωμα, κατασκευάζω κάλυμμα (VT κοκκορίζω εξοντώνω με νύχια, πόδια)	[χφ. PM3]
κολοτζυθόσπορο , το:	[χφ. PM1]
κόμι , το: καλύβα στην εξοχή (βλ. και σταλί)	[χφ. PM1]
κονουδέουμαι : διαλέγομαι (ρ. αποθετ.)	[χφ. PM1]
κοντύνω : κονταίνω (ρ. μτβ. και αμτβ.)	[χφ. PM1]
κοπανίζω :	[χφ. PM1]
κόπιν , η: (VT, ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM1]
κορμερό , το: κυφέλη, (Ζησινό – Μουσουλμάνοι)	[χφ. PM2]
κορμίν , το: κορμός δέντρου, κούτσουρο	[χφ. PM2]
κόρτιν , το: (VT, ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM1]
κορτσίδιν , το: αίγαγρος (Σαράχο) (VT αυτή τη σημασία, ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM2]
κορτσοπούλ' : υποκοριστικό του κόρ'τσ'	[χφ. PM1]
κοσσάρα , η: κότα (Οφισ Χρ. και Τραπ.)	[χφ. PM2]
κοσσαροπούλ' : υποκοριστικό του κοσσάρα	[χφ. PM1]
κόστακας , ο: τζίτζικι, ακρίδα (Τραπ. τσίχρίτόν)	[χφ. PM2]
κόσσ'φας , ο: κότσιφας (πληθ. οι κοσφάντες ή κοσφάντ') (Τραπ. η κόσσ'φα)	[χφ. PM2]
κότσα , η: φτέρνα (Τραπ. το κοτσ')	[χφ. PM2]
κοτσί , το:	[χφ. PM1]
κοτθύμπελο το: δαμάσκηνο (πληθ. κοτθύμπελα, πβ. κοτθύ- μπελα ηδί τρωσ; = δαμάσκηνα μήπως τρωσ;) (Τραπ. κοκκύ- μελο) Hasan	[χφ. PM1]
κοτσινάδα , η: κρόκος αβγού [VT]	[χφ. PM1]
κοτσύρευω : οικονομώ (Ζησινό: κοτσύραδεύω) (VT λείπει), πβ. οικοτσύρης	[χφ. PM1]
κοτσινάδα , η: κρόκος αβγού	[χφ. PM2]
κοτύλα , η: τα κοτύλες (VT αυχένας)	[χφ. PM1]
κουδούτσί , το: ράμφος, κλειτορίδα (VT κουδούκι = ράμφος, θηλή)	[χφ. PM2]
κουίζω : φωνάζω, κραυγάζω	[χφ. PM1]

κούκο , ο: κουκουβάγια, πληθ. <i>κουκάντες/κούτθοι</i>	[χφ. PM2]
κούκουρα (;): Ζησινό γουβιστά	[χφ. PM1]
κούκουρος : κυρτός	[χφ. PM1]
κουκούτσιν , το: (Ζησινό <i>κούκουτσο</i> , VT, ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM1]
κουλάντζι , το: περίττωμα/περιττώματα προβάτων	[χφ. PM1]
κουλβαρίζω : κυλίω ή κατρακυλώ	[χφ. PM1]
κιουμέσιν , <i>κῦμέσιν</i> το: κοτέτσι (η <i>καβιδερή</i> , Ζησινό): (τουρκ. <i>küimes</i>) κοτέτσι (VT <i>κιουμέσι</i> – <i>küimes</i> & <i>κηρήθρα</i> , ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM2]
κουλουγκρुβαρίζω : κυλώ, πέφτω (αβέβαιη σημασία)	[χφ. PM1]
κουμουλογνάθης : αυτός που έχει πεταχτό ή χαμηλό σαγόνι	[χφ. PM1]
κουμούδι , το: αγκαθωτό κέλυφος κάστανου [VT]	[χφ. PM1]
κούμπαρε : κλητική του <i>κουμπάρος</i>	[χφ. PM2]
κουνίζω : <i>κουνίζω το μωρό</i>	[χφ. PM1]
κουντούρα , η: όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
κουπίζω : χώνω	[χφ. PM]
χύνω (ΑΑΠ, λείπει)	[χφ. PM3]
κουρεύω : κουρεύω πρόβατα (Ζησινό, <i>κρικεύω</i>)	[χφ. PM1]
κουρίκα , η: πουλάρι (<i>κουρίαιν</i> = πώλος όνου στο ΑΑΠ, δεν υπάρχει στο [VT])	[χφ. PM2]
κουρουλεύκουμαι : κομπάζω	[χφ. PM1]
κουρτώ : (β' προσ. <i>κουρτάς</i>) καταπίνω	[χφ. PM1]
κούσκουτσο , το: σκληρό φρούτο ακατάλληλο για βρώση (π.χ. βελανίδι, κουκουνάρι) [VT <i>tomurcuk</i> = μπουμπούκι, οφθαλμός, πβ. <i>κουσκούτσι</i> = άκρη της θηλής]	[χφ. PM1]
κουτάβι , το: κουτάβι	[χφ. PM1]
κουτίστρα , η: «σταφυλή, γαργαρεών. Λέγεται και <i>κουρτίστρα</i> (Ζησινό)» (δεν είναι ξεκάθαρο από το κείμενο αν η λέξη λέγεται και στο Σαράχο και στη Ζησινό· VT: <i>κουρτίστρα</i> και <i>κουρτίχτρα</i> 'uvula').	[χφ. PM1]
κουτούφαλος : ελαφρόμυαλος	[χφ. PM1]
κουτσόφλανο , το: σταμνοστάτης	[χφ. PM1]
κουφόστομος : αυτός που δεν έχει δόντια	[χφ. PM1]
κόφτω : κόβω, παθ. <i>κόφκουμαι</i>	[χφ. PM1]
κοχλίδι , το: σαλιγκάρι	[χφ. PM2]
κοχράκα , η: κοράκι	[χφ. PM2]

κόψιμο , το: κόψιμο	[χφ. PM1]
κρέας , το: κρέας (γεν.: του κρεατί, πληθ. τα κρέατα)	[χφ. PM2]
κρεβάτι το: κραβάτι	[χφ. PM1]
κρεμνό , ο: γκρεμός	[χφ. PM1]
κριθάρι , το: κριθαράκι ματιού (;)	[χφ. PM1]
κρίμα , το: κρίμα	[χφ. PM1]
κρούω :	[χφ. PM1]
κρύο , ο: κρύο	[χφ. PM2]
κωβοτσίτα , η: σαύρα (Τραπ. κωλιδαύτρα)	[χφ. PM2]
κώλο , ο: κώλος (πληθ. τα κώλιτα), Όφισ	[χφ. PM2]
κωλοπούτσα : κοντή και χοντρή πούτσα	[χφ. PM1]
κώμ' (;): εξοχική κατοικία, Όφισ (Τραπ. = cowpen?)	[χφ. PM2]
κωφώνω : κουφάινω	[χφ. PM1]
λακϋρτεύω : (έν περιοχῇ Σαράχου λείπει) ομιλώ	[χφ. PM1]
λαλώ : καλώ, φωνάζω	[χφ. PM1]
λαμπάδα , η: λαμπάδα	[χφ. PM1]
λάντσι , το: οστό της κνήμης, καλάμι	[χφ. PM2]
λαρώνω : θεραπεύω	[χφ. PM1]
λαταρίζω : κινώ, ασπαίρω	[χφ. PM1]
λατσίζω : αυλακιάζω (VT λείπει)	[χφ. PM1]
λαφρόκωλος : αυτός που μπορεί εύκολα να σηκωθεί	[χφ. PM1]
λάχτα , η: κλωτσιά	[χφ. PM2]
λαχτοκοπώ : κλωτσώ (Ζησινό, λαχτοπατώ) (ΑΑΠ, κλωτσώ, VT = throw legs and arms about)	[χφ. PM1]
λέγω : λέω (παθ. λείσκουμαι [sic])	[χφ. PM1]
λεφτοκάρι , το: φουντούκι, Hasan <i>lefdo 'garæ</i>	[χφ. PM2]
λίβα , η: σύννεφο (πληθ. τα λίβιά, Τραπ. τα λίβα)	[χφ. PM2]
λιβοχάς , ο: ήπια θερμοκρασία	[χφ. PM1]
λιβώνω : ο ουρανός συννεφιάζει, μεταφορικά: στενοχωριέμαι	[χφ. PM1]
λίγδα , η: λίγδα	[χφ. PM2]
λιγέριν , το: φράχτης από βέργες (VT & ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM1]
λιθάριν , το: η πέτρα, πληθ. τα λιθάρε	[χφ. PM1]
λιλί , το: πουλάκι (ανδρικό μόριο)	[χφ. PM2]
λιμανλαεύ' : η θάλασσα είναι ήρεμη	[χφ. PM1]

λιμό , ο: πείνα	[χφ. PM2]
λίνοβρατσί , το: σώβρακο (VT λινό σαλβάρι)	[χφ. PM1]
Λιτροπί , το: το πανηγύρι του Αγιαννιού, 24 Ιουνίου	[χφ. PM1]
λόγος , ο: λόγος	[χφ. PM1]
λονάρι , το: λανάρι (πάγκος για το ξάσιμο μου μαλλιού (;) αργαλειός (;)) ΑΑΠ, λανάριν)	[χφ. PM1]
λούγκα , η: «ταυτόν τῷ παρὰ Ζησινώταις λαύρα» (δηλ. «φλόξ, λαύρα») (VT, σημ. φωτιά), (όχι στο ΑΑΠ), Σαράχο, λαύρα (Όφρις), (Τραπ. βρούλα)	[χφ. PM1]
λούζω : λούζω, παθ. λούσκομαι/λούχομαι	[χφ. PM1]
λουλούκα , η: οποιοδήποτε κυλινδρικό αντικείμενο	[χφ. PM1]
λουπά , η: ποτίστρα (Ζησινό) (πληθ. τα λουπάδᾶς)(πβ. Όφρις το νουπιάν)(δεν υπάρχει στο ΑΑΠ)	[χφ. PM2]
λυκίμενιν , το: λυχνάρι (Σαράχο) (λυχνάρι Όφρις) (λυκμᾶνιν ΑΑΠ)	[χφ. PM2]
λύκον , ο: λύκος (πληθ. οι λύτῶ')	[χφ. PM1]
λυκοκα(λο)μάννα , η: προγιαγιά	[χφ. PM2]
λυκοπάππο , ο: προπάππος	[χφ. PM2]
λυκοχαντζου , η: περίοδος από 9 - 21 Μαρτίου κατά την οποίαν πιστεύεται ότι ο καιρός θα χειροτερέψει	[χφ. PM1]
λύνω : λύνω (Ζησινό, ελύζω)	[χφ. PM1]
λωρί , το:	[χφ. PM1]
μαγαρισί , η: το ανθρώπινο περιττώμα (ευφημισμός)	[χφ. PM2]
μαγερεία , η: το μαγειρεμένο φαγητό (χρησιμοποιείται μόνο για φαγητό στον Όφι) (VT) (Τραπ. φαΐν)	[χφ. PM2]
μάγια , η: (σκληράκια Όφρις)	[χφ. PM2]
μαγκαφάς , ο: κεφάλας, χοντροκέφαλος	[χφ. PM2]
μάγο , ο: μάγος (θηλ. μάισσα)	[χφ. PM1]
μαγουλίτρα , η: μικρό μαξιλάρι	[χφ. PM2]
μαδεύω : οικονομώ (VT, λείπει) < ομαδεύω	[χφ. PM1]
μαερεύω : μαγειρεύω	[χφ. PM1]
μαζαλάτσι , το: άγουρος καρπός με πράσινο κέλυφος Σαράχο (ΑΑΠ, VT λείπει)	[χφ. PM2]
μακρογούλης : αυτός που έχει μακρύ λαιμό	[χφ. PM1]
μακροφώλης : με μεγάλο πέος	[χφ. PM1]
μαλάζω : κάμνω σταθμόν. Και επί των πτηνών, όταν κάθονται (VT πατάω πάνω σε, μένω, παραμένω) (ΑΑΠ διαφορετική σημασία)	[χφ. PM3]

- μάλαμα**, το: χρυσάφι [χφ. PM1]
- μάμμη**, η: (μάμμη) (ο Hasan λέει η μαμμή) (VT γιαγιά, μαιία) [χφ. PM1]
- μαμμή**, η: γιαγιά [PM] (και VT: στον ΑΑΠ λήμμα μαμμή αλλά με άλλη σημασία [‘μαιία’]: ο Παρχ. γράφει μάμμη (όπως στα αρχαία), η λ. όμως προφέρεται με τόνο στη λήγουσα). (πλ. οι πολλοί [sic] μαμήδας = τόσες πολλές μαιές) [χφ. PM2]
- μάννα**, η: μητέρα (Κλητ. μά Όφρις) [χφ. PM2]
- μάνναχος**, επίθ.: μόνος (ΑΑΠ & VT: μαναχός) [PM]
- μαναχότε**, η: μοναξιά (Τραπ. μονασία) [χφ. PM2]
- μαντάρρα**, η: το όσχεον των αιδοίων Όφρις [χφ. PM2]
- μάντζ’**: άγουρος [χφ. PM1]
- μαραζούμαι**: τρελαίνομαι (πβ. παλαλούμαι) (ΑΑΠ μαραζώνω με άλλη σημασία) [χφ. PM3]
- μαρκάτι**, το: γιαούρτι, μαγιά/ζύμη (;), Τραπ. μαρκάτ’ [χφ. PM2]
- μασητέριν**, το: τα μεσητέρεα (VT λείπει, ΑΑΠ μασητέρια) [χφ. PM1]
- μασσώ**: μασσάς (β’ προσ.) (προστ. μάσσα, μασσέσιτε) [χφ. PM1]
- μαστή**, η: σκύλα (κυριολεκτικά και μεταφορικά για γυναίκα) Όφρις (VT) [χφ. PM2]
- μασχαράντες**, -νταινα, -ντικο: αστείος (< μασκαράς) [χφ. PM1]
- ματαθήκω**: (Ζησινό, ματατοπίζω, VT, λείπει) [χφ. PM1]
- ματαπλάσιος**, ο: μολυσματικός, λοιμώδης, μεταδοτικός [χφ. PM1]
- μάτεμ**: πριν (σύνδεσμος) (πβ. μάτεμ στείλ’ με ου πάγω), μά-τεμ/μάλεμ έρτε (;), Παρχ. μαθέ έρτε; [χφ. PM1]
- μάτι**, το: μάτι (Ζησινό) [χφ. PM2]
- ματρίν**, το: μαντρίν (;) μαντρί, μάντρα (Σαράχο), μαντρόπον (ασαφές) [χφ. PM2]
- μάτδιν**, το: η λαβή του αρότρου (λείπει ΑΑΠ, VT) [χφ. PM2]
- μαυρούλα**, η: όνομα αγελάδας [χφ. PM1]
- μαυρόφορος**, ο: αυτός που φοράει μαύρα, (αντίθετο ασπρόφορος) [χφ. PM1]
- μαυρομάτικον**, το: είδος φασολιού (χωρίς όμως «μάτι»!) (VT: λείπει: ο Παρχ. έχει λήμμα «Μαυρομμάτj (ο) ο φάσηλος» από τη Ζησινό) [PM]

- μέγλα**, η: πέος (Όφης, Τραπ.) (σκωπτικώς) (ελλείπει στο VT) [χφ. PM2]
- μειζότερο**, ο: μεγαλύτερος [PM]
- μεκτέπιν**, το: σχολείο (< παλαιότ. τουρκ. *mekter*· πβ. νεότ. τουρκ. *okul*) [PM]
- μεκτούπιν**, το: γράμμα, επιστολή (< τουρκ. *mektup*) [PM]
- μελανίζω**: μαυρίζω [χφ. PM1]
- μέλι**, το: μέλι (πληθ. τα μέλιτα, Όφης) [χφ. PM2]
- μελεσσίδι**, το: μέλισσα, Όφης [χφ. PM2]
- μελεσσιδογούρνιν**, το: «ή κυφέλη τῶν μελισσῶν» [Παρχ.]:
χρησιμοποιείται και το γουρνίν [PM] (Ζησινό γουρνίν) (VT,
λείπει ΑΑΠ) [χφ. PM1]
- μέσα**, τα: οσφύς Όφης [χφ. PM2]
- μέσα**: ανάμεσα [χφ. PM1]
- μεσάνυχτος** επιθ.: μεσάνυχτα Όφης (Τραπ. μεσάνυχτα) [χφ. PM2]
- μεσημερνέσι**, το: μεσημεριανό (το φαετόν) [χφ. PM1]
- μεσημερνᾶουμαι**: εργάζομαι/κοιμάμαι ως το μεσημέρι [χφ. PM1]
- μετάξι**, το: μετάξι [χφ. PM1]
- μετρούγα**, η: μητριά (πληθ. τα μετρούγας), Όφης [χφ. PM2]
- μήλο**, το: επιγονατίδα, αγκώνας (ΑΑΠ και VT: λείπει η συ-
γκεκρ. σημασία) [χφ. PM1]
- μύλη** (επίσης στο Σαράχο) [χφ. PM2]
- μήνας**, ο: μήνας (πληθ. τα μήνα) Όφης [χφ. PM2]
- μηνοστασία**: πρωτομηνιά [χφ. PM1]
- μία**: μια φορά (πβ. *μία έρθε αδά*) (σημ. το θηλ. του αόρ. άρθρ.
δεν είναι *μία*) [χφ. PM1]
- μικούδτικο/μικούστικος** (sic): μικρούτσικος [χφ. PM1]
- μιρέζω**: μοιράζω (;) [χφ. PM3]
- μισίζω**: μοιράζω < ήμισυς [χφ. PM1]
- μοζίν** το: αγελάδα η οποία δεν έχει γεννήσει (Σαράχο), δαμάλα
1 έτους (ΑΑΠ αρσενικό μοςχάρι 1 έτους, VT (*düine* =δαμάλα)
[χφ. PM2]
- μόνο**: λίγο (βλ. και *ελιγοστά*) (πβ. *άλλο μόνο* =σε λιγάκι), μό-
νον τσ' *άλλο* = ύστερα από λίγο [χφ. PM1]
- μοπλάτη**, η: η ωμοπλάτη Όφης [χφ. PM2]
- μουκονίζω**: μουγκρίζω (VT, λείπει) [χφ. PM1]

- μουρταρώνω:** μαιίνω (Ζησινό *σχαντώνω*) (VT λείπει) [χφ. PM1]
- μορφούλα,** η: όνομα αγελάδας [χφ. PM1]
- μουσκάρι,** το: μουσχάρι Όφης, το *μουσκάριν* = μουσχάρι 1-2 ετών (VT *dane*) [χφ. PM2]
- μουσκαρίκα,** η: [χφ. PM1]
- μουσί** το: πόδι ζώου, Όφης [χφ. PM2]
- μουστάζω:** γρονθοκοπώ [χφ. PM1]
- μούτσο,** ο: γάτα Όφης (σκωπτικώς) [χφ. PM2]
- μουχτερόν,** το: γουρούνι (πληθ. *τα μουχτερά*) Όφης [χφ. PM1]
- μύα,** η: μύγα, Όφης [χφ. PM2]
- μυαλό** το: μεδούλι Όφης (Τραπ. *χώρ'*) [χφ. PM2]
- μύξα,** η: μύξα [χφ. PM1]
- μυρίζω:** μυρίζω (παθ.: *μυρίσκουμαι*) [χφ. PM1]
- μύρισμα,** το: το να μυρίζει κανείς [χφ. PM1]
- μυτίν,** το: μύτη [χφ. PM1]
- να:** εκτός από τη χρήση του *να* ως *complementizer* και στη δημιουργία του μέλλοντος, χρησιμοποιείται και σε κατάρες, π.χ. *να μη σώνεις!*· βλ. *αν* [PM]
- ναραϊδή,** η: η νεραίδα, Όφης [χφ. PM2]
- νάτιν,** το (;): ξύλινη λαβή της *κερεντή* (= δρεπάνι, κόσα) Σαράχο (ελλείπει στα ΑΑΠ και VT), (πβ. *νατεύω* ΑΑΠ) [χφ. PM2]
- νεκρίφι,** το: αντικείμενο χωρίς αξία, Όφης [χφ. PM2]
- νενιρίζω:** νανουρίζω (Ζησινό *νανουρίζω*, ΑΑΠ *νά νουρίζω*) [χφ. PM1]
- νεραξία,** η: αηδία, Όφης (< *νερασκούμαι* = *αηδιάζω*) (ως ουσ. ή επίθ.) [χφ. PM2]
- νερασκούμαι** ρ.: αηδιάζω [χφ. PM2]
- νεροκόπαλο,** το: σκιάχτρο το οποίο με τη βοήθεια του νερού παράγει θόρυβο κροτώντας ξύλα (Σαράχο) (πβ. *dursun*, VT, λείπει ΑΑΠ) (πβ. *τσιρίχτρα*, εικασία Μ ότι κάνει το ίδιο, VT) [χφ. PM2]
- νιβόρνος,** ο [Παρχ.: *νηυῶρνος*]: «σκιά, πρὸς ἣν καταφεύγει ὁ ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καιόμενος» (ο Παρχ. σημειώνει ότι ο τύπος της λέξης είναι *ηυώρα* στον Όφι και *εωώρα* στην Τραπ.· VT: λείπει· ο ΑΑΠ, λ. *βόρα*, παρέχει τύπο *ιβόρα* με διάφορες σημασίες από τον Όφι· ο VT έχει λήμμα *ιβορίζω*)

‘αερίζω’ και διάφορα παράγωγα) [VT, ΑΑΠ, λείπει]	[χφ. PM2]
νιγή , η: γη Όφης, επίσης γη (VT νήη)	[χφ. PM1]
νίψιμο , το: το πλύσιμο του προσώπου (σημ. στο περιθώριο: - μο < απαρέμφατο)	[χφ. PM1]
νιότος , ο: νότος Όφης, Κρώμνη (επίσης: τσίσέ - Τραπ.)	[χφ. PM2]
νοσάκα , η: θηλυκό κοτόπουλο που δεν έχει γεννήσει ακόμη	[χφ. PM1]
νουπχάνι , το: ποτίστρα, γούρνα (VT & ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM1]
ντο : τι, π.χ. ντο στέκουμε; = τι στέκουμε; (πληθ.)	[χφ. PM1]
ντος/ντώσειτε :	[χφ. PM1]
νύφε , η: νύφη (πληθ. τα νυφάδās), Όφης	[χφ. PM2]
νυφίτσα η: νυφίτσα	[χφ. PM1]
νυχτερίδα , η: νυχτερίδα, Όφης (Τραπ. νυχτοπούλι)	[χφ. PM2]
νυχτοκόχρακας , ο: κουκουβάγια, ερωδιός της νύχτας (;), Όφης	[χφ. PM2]
ξάνω : (ξάσκουμαι)	[χφ. PM1]
ξενιτάρά η: γυναίκα της οποίας ο άντρας βρίσκεται στην ξενι- τειά, Όφης	[χφ. PM2]
ξενιτάρης , ο: ξενιτεμένος, Όφης (Τραπ. ξενιτέας)	[χφ. PM2]
ξένος , ξένισσα, ξένο:	[χφ. PM1]
ξερασία , η: ξηρασία	[χφ. PM1]
ξερεακός , ο [sic]: ισχνός	[χφ. PM1]
ξερός : παράψητος	[χφ. PM1]
ξεροβέζω : (θα βέγω βλ. λ. βέχω) (Ζησινό ξεροβέχω) (ΑΑΠ, ξε- ροβέχω)	[χφ. PM1]
ξιφί , το: χαβλιόδοντας, Όφης, ξυφί (= κυρτό δόντι ανθρώπου, χοίρου)	[χφ. PM2]
ξιφού , η: γυναίκα με πεταχτά δόντια	[χφ. PM1]
ξουράφι , το: ξυράφι Όφης (Τραπ. ξυράφ’)	[χφ. PM2]
ξυλοκαύτσι , το: μικρό ξύλινο πιάτο/κούπα. Όφης	[χφ. PM2]
ξυλοφαιίζω : ρινίζω ξύλα	[χφ. PM1]
ξυλώνω : γίνομαι σαν ξύλο (Ζησινό, αποξυλώνω)	[χφ. PM1]
ξυμνίζω : ξυπνάω (ρ. μτβ.), (ξυμνίζουμαι) (ρ. αμτβ.) (πβ. και εγνεφίζω)	[χφ. PM1]
ξύνω : χύνω	[χφ. PM1]
ξυρίζω : ξυρίζω (Ζησινό, ξουρίζω)	[χφ. PM1]

ξω'ύρι, το: «το εσώτατον μέρος της οικίας, το οποίον έχει τα παράθυρα προς τα έξω, και εκατέρωθεν δωμάτια (παρά χριστιανοίς *χαϊάτζι*)» (φραντσά = χειμερινό δωμάτιο, Σαράχο – φραντσά VT, φραντρίαν ΑΑΠ) - μπαλκόνι, εξώστης, Σαράχο [PM]

οβάζω: γεννώ αβγά (Ζησινό, οβγάζω) [χφ. PM1]

οδά: γιατί [χφ. PM1]

όδεν: γιατί (όδεν VT) [χφ. PM1]

οζοποίησης, ο: κατεργάρας, πειραχτήρι [χφ. PM1]

οικοτούρης, ο: νοικοκύρης (θηλ. *οικοτδουρά*, η) [χφ. PM1]

όκι, το: βέλος Όφρις [χφ. PM2]

οκνάουμαι: οκνώ [χφ. PM1]

ολιγοζώετος: έζησε λίγο [χφ. PM1]

όλων, επίρρ.: απ' όλους κλπ. (χρησιμεύει στη δήλωση του σχετικού υπερθετικού βαθμού): *όλων καλόν* 'καλύτερο απ' όλα τα άλλα'. *όλων ο τρανόν αδελφό μ'* 'ο πιο μεγάλος από τους αδελφούς μου'. *όλων εμπρόν* 'στην αρχή, πολύ καιρό πριν'. *τ' όλων εμπρόν το σανάτι μ'* 'το πρώτο πρώτο επάγγελμά μου'. *τ' όλων εμπροτικών το ταξίν* 'το πρώτο πρώτο ταξί' *όλον ύστερον* (στο Σαράχο διακρίνουν το επίθ. *ούλος* (βλ. λ.) από το επίρρημα *όλων*: ο ΑΑΠ στο λ. *όλος* παρέχει δύο παραδείγματα χρήσης του *όλων* χωρίς όμως να το διακρίνει σαφώς σημασιολογικά και λειτουργικά από το επίθ. *όλος*: το ίδιο λέξι. παρέχει και άλλο παράδειγμα [*όλων οπίσ'*] στο λ. *οπίσω*) [PM]

όλινους όπ' ερωτούνε: δώσε χαιρετίσματα σε όλους όσους ρωτούν [χφ. PM2]

ομάριν, τ': δοκός [Παρχ.] (VT, ΑΑΠ, λείπει) [χφ. PM1]

ομματάζω: [χφ. PM1]

ομματιν, το: μάτι (Σαράχο) (μάτ' Ζησινό) (Τραπ. *ομματ'*) [χφ. PM2]

ομματοτσάτσιν /ομματοτσάτδιν(;), το: βλεφαρίς (Τραπ. *μα-τοτ(σ)άτσ'*) [χφ. PM2]

ομματοκόπιδον, το: βλέφαρον, Σαράχο (VT, ελλείπει από ΑΑΠ) [χφ. PM2]

όμον, πρόθ.: σαν, όπως: *όμον σπαγμένον βούδιν ερούξεν* 'έπεσε σαν σφαγμένο βόδι', *εφτέγω όμον ντο θέλω* 'κάνω όπως θέλω' [PM]

ομπρό: μπροστά (πβ. *έλα ομπρό μ'*) [χφ. PM1]

ομπρούτερα: πρωτύτερα (επίσης *τῶ* 'αλλομπρό) [χφ. PM1]

- ομούδι**, το: μυτίλος, μύδι, Όφεις (Τραπ. *μύδ'*) [χφ. PM2]
- όνεμα**, το: όνομα, Όφεις (πβ. και Dawkins, Σούρμενα) [χφ. PM2]
- όνερο**, το: όνειρο, Όφεις [χφ. PM2]
- ονού**, η: νους [χφ. PM1]
- όνταν**: όταν (ΑΑΠ) [χφ. PM1]
- ονύσι** το: νύχι, Όφεις (Τραπ. *νύσ'*) [χφ. PM2]
- οξέξ**: αξίζει (Ζησινό, *αχρήζω*) [χφ. PM1]
- οξίδι**, το: ξίδι, Όφεις [χφ. PM2]
- οξιδερό**, το: σκεύος που περιέχει ξίδι, Όφεις [χφ. PM2]
- ορθά κάθ'**: [χφ. PM1]
- ορθία**, η: αλήθεια, Όφεις (πβ. *ορθία λες*; =λες αλήθεια) [χφ. PM2]
- όρος**, τ': «όρος λέγουσι τὸ δάσος μόνον ἐν (Σαράχω)» [Παρχ. και PM (πληθ. *τα όρητα*)] (VT· ΑΑΠ: λείπει η σημασία) [PM]
- ορκέα**, η: οργυιά, Όφεις (χωρίς ουράνωση, εφόσον < γ) [χφ. PM2]
- ορμίν**, το: ρυάκι με λίγο ή καθόλου νερό, Σαράχο & Τραπ., *γιομάκ*, Ζησινό (του *γίόρ τ' ορμί* (;)). (ΑΑΠ λ. *ρυμίν*) [χφ. PM2]
- οσπιτάκος**: [χφ. PM1]
- οσπίτι**, το: σπίτι (Hasan *osbi*) (μέρη σπιτιού: *τα χεραμπόλα* (πβ. *έμποδο*, *Σαράχο*) περιφραγμένος χώρος γύρω από το σπίτι (*θερέμπαλο*: VT, λείπει στο ΑΑΠ)- *θαρατθείο*: προθάλαμος- *κατώι*: κελλάρι, υπόγειο Ζησινό (Τραπ. *μαντρίν*) [χφ. PM2]
- οτ'**: αφού (*πολλά ουτδ' έν' ότ' είδα τονα*) [χφ. PM1]
- ό,τι** αντων.: ό,τι, αυτό το οποίο [PM]
- ου**, αρνητ. μόριο: *ου πορείς ν' εχουγεύεις* = δεν μπορείς να διαβάσεις (στο λ. θα πρέπει να παρουσιαστούν οι κανόνες που διέπουν τους διάφορους τύπους της λέξης, όπως π.χ. *ουτδ' ακούω 'δεν ακούω'· αν τδου δουλεύεις 'αν δεν δουλεύεις'·, αν 'τδ' έσείς 'αν δεν έχεις'· ούτθε να πάγω 'δεν θα πάω'· ξεχωριστή μνεία θα πρέπει να γίνει του εμφατικού τύπου τδού που χρησιμοποιείται όταν εννοείται ρήμα που μόλις έχει ειπωθεί, π.χ. *Πολλά αίτικα ονέματα έσανε, αμα χαρ τδού 'Υπήρχαν πολλά τέτοια ονόματα, τώρα όμως όχι'·* σε άλλα συμφραζόμενα (αρνητική απάντηση) το αντίστοιχο του*

- κοινού ελλ. *όχι* είναι *γιοχ* (< τουρκ. *yoκ*). *Ου/ ουτσί* (μπροστά από σύμφωνα), *ουτθ'* (μπροστά από φωνήεντα)⁹ [PM]
- ούβα**, η: χουρμαδιά, Όφισ [χφ. PM2]
- ούγια**, η: παρυφή (πληθ. *τα ούγιας*) [χφ. PM1]
- ου θε να:** δεν θα (*ου θε να πάγω*), *ως ν' έρτε θε να περιμένω* (*να /θε να χρησιμοποιούνται και τα δύο*) [χφ. PM1]
- ούλος:** αρσ. πληθ. ονομ. *ούλοιν*, αιτ. *ουλινούς* (για λόγους έμφασης το /l/ προφέρεται επιλεκτικά μακρό – και το γράμμα <l> διπλασιάζεται επιλεκτικά στη λατινική μεταγραφή (π.χ. παλαιότερα σε επιστολές), όπως και το /l/ ή <l> στο *πολλά*) [PM]
- ουράδι**, το: ουρά, Όφισ (*ουράδιν*, *Σαράχο* = *κόκκυγας*) ουρά του ιερού οστού [χφ. PM2]
- ουράνικα:** στον ουρανό (πβ. *ντο τερεις ουράνικα;*) (VT) [χφ. PM1]
- ουρανίστρα**, η: «ή σταφυλή, ό γαργαρεών (*Σαράχω*)» [Παρχ. «ουρανίσκος (*Σαράχω*. *κουτίστρα* =σταφυλή, γαργαρεών, ελλείπει στο VT και ΑΑΠ). (*Ζησινό και Τραπεζοϋς*)»] (ΑΑΠ: ουρανίσκος) (VT *ουρανίτσα*). σταφυλίχτρα, καρύδι, εξόγκωμα λαιμού – VT λείπει, ΑΑΠ = ουρανίσκος) [χφ. PM1]
- ουρένομαι**, ουρέθα: ωρούμαι [χφ. PM1]
- Όφισ**, ο: Όφισ, Όφισ (Τραπ. η Όφ') [χφ. PM2]
- οφλάντι**, το: ντουλάπι για μαγειρικά σκεύη (Τραπ. *σκευοντούλαπον και ράφ'* = ράφι), *οφλάνιν* *Σαράχο* και ΑΑΠ [χφ. PM2]
- Οφίτες**, ο: κάτοικος του Όφι, Οφίτης (Τραπ. *Οφλής*) [χφ. PM2]
- οφρύδι**, το: φρύδι, Όφισ [χφ. PM2]
- όχτο**, ο: κρημνός, Ζησινό [χφ. PM2]
- Οχτώμπρης**, ο: Οκτώβριος, Όφισ (Τραπ. *τρογομηνάς*) [χφ. PM2]
- οφαρεύω:** φαρεύω (Ζησινό, *ψαρεύω*) [χφ. PM1]
- πάγο**, ο: παγωμένος καιρός, Όφισ (*παγωσιά* Τραπ.) [χφ. PM2]
- παγούδι**, το: πάγος Όφισ, (*παγούρ'*, Τραπεζούντα) [χφ. PM2]
- παγούρα**, η: όνομα αγελάδας [χφ. PM1]
- πάγω:** πηγαίνω (παρατ.: *επέγαινα*, αόρ.: *επήγα*, μετοχή: *πανεμένος*) [χφ. PM1]
- παιδί**, το: παιδί (πληθ. *τα παιδιά*) (*Hasan o be 'das - ta be 'dia*) [χφ. PM1]

⁹ Για τους φωνολογικούς κανόνες που διέπουν τους τύπους του *ου* στο χωριό «Ανάστα» βλ. Sitaridou (2014: 121).

<i>πακλεύω, πακλαεύω</i> ρ.: καθαρίζω (< τουρκ. <i>paklamak</i>)	[χφ. PM2]
<i>πάλαι</i> : παλιός (π.χ. <i>παλαικάμισο</i>), Όφρις	[χφ. PM2]
<i>παλαιφόρι</i> , το: παλιόρουχο (VT)	[χφ. PM1]
<i>παλαλός</i> , ο: τρελός	[χφ. PM1]
<i>παλαλούμαι</i> : τρελαίνομαι	[χφ. PM1]
<i>παλάμα/παλιάμα</i> , η: παλάμη, Όφρις ([α]παλάμα, Τραπ.) (VT λείπει)	[PM]
<i>παλεπούρτουλο</i> , το: παλιό κουρέλι	[χφ. PM1]
<i>παλεύω</i> : παλεύω	[χφ. PM1]
<i>παλικάρι</i> , το: παλικάρι	[χφ. PM1]
<i>παλικαρότε</i> , η:	[χφ. PM1]
<i>πάνεμο</i> , το: το να πηγαίνει κανείς	[χφ. PM1]
<i>πάντα - πάντα</i> : συχνά	[χφ. PM1]
<i>πανθί</i> , το: πάχνη, Όφρις	[χφ. PM2]
<i>παραδελφό</i> , ο / <i>παραδελφή</i> , η: ετεροθαλής αδελφός – αδελφή, Όφρις	[χφ. PM2]
<i>παραδρομίζω</i> : (Ζησινό, παραμερίζω) (VT, λείπει)	[χφ. PM1]
<i>παρανομία</i> , η: πολύ δυνατός (great) ήλιος	[χφ. PM1]
<i>παράνομο</i> , ο: αυτός που έχει παντρευτεί 4 φορές	[χφ. PM1]
<i>παραφή</i> : (για γυναίκες) στη φρ. <i>είμαι παραφή</i> = είμαι έγκυος	[χφ. PM1]
<i>παργορεύω</i> : παρηγορώ (έν περιοχῇ Σαράχου λείπει) [χφ. PM1]	[χφ. PM1]
<i>παρδί</i> , το: λυκοπάνθηρ, Όφρις, (θήλυς αίγαγρος, Σαράχο) (τσα-κάλι, VT), (ΑΑΠ <i>πάρδος</i> , <i>παρδίν</i> = γάτος)	[χφ. PM2]
<i>παρπάτεμαν</i> , το: περίπατος (ΑΑΠ και VT: <i>περπάτεμα[ν]</i> και <i>πορπάτεμαν</i>)	[PM]
<i>παρπατώ</i> : περπατώ (ΑΑΠ και VT: <i>περπατώ</i> και <i>πορπατώ</i>) (Hasan <i>ούτσ' εβόρεςες βορβατέσνες</i>)	[PM]
<i>παρωνύμι</i> , το: παρατσούκλι	[χφ. PM1]
<i>πατίκα</i> [sic]: υποκοριστικό του <i>πατσή</i>	[χφ. PM1]
<i>πατρούγας</i> , ο: πατριός (πληθ. <i>οι πατρούγ'</i>)	[PM]
<i>πατσή</i> : (ΑΑΠ: <i>πατσή</i> Όφρις) αδελφή, κόρη (πληθ. <i>τα πατσίδας</i>)	[χφ. PM1]
<i>πατσοπούλ'</i> : υποκοριστικό του <i>πατσή</i>	[χφ. PM1]
<i>πεγάδιν</i> , το: πηγάδι, Σαράχο, Τραπ., (τσεδμε, Ζησινό)	[χφ. PM2]
<i>πεγγζετουρεύω</i> : [!] παρομοιάζω	[χφ. PM1]

πέζανος , ο: αλογόμυγα, Σαράχο (Τραπ. ο βίντσον)	[χφ. PM2]
πελαγοΐζω : διορθώνω	[χφ. PM1]
πελάδιν , το: λάσπη, πηλός, Σαράχο (ΑΑΠ = μικρά ποσότης πηλού), (Ζησινό, ο πελό) (πληθ. πελάδεα)	[χφ. PM2]
πελεκώ : κόβω	[χφ. PM1]
πέμπω : (ΑΑΠ, στέλνω κάποιον μικρό προς εκτέλεση παραγγελίας) πβ. πιτάζω	[χφ. PM1]
πενζετουρεύω : μου αρέσει (VT λείπει)	[χφ. PM1]
πέντε φοράδες :	[χφ. PM1]
πεντικός , ο: ποντικός (πληθ. οι πεντιτσόι, τα πεντικούδα / πεντικούδα), Όφισ, (Τραπ. ο ποντικόν)	[χφ. PM2]
περδελώ -ας : περιγελώ	[χφ. PM1]
πέρδικα , η: πέρδικα, Όφισ	[χφ. PM2]
περνίζω : περνώ τινα (ΑΑΠ, διαπεραιώνω κάποιον συνήθως από ένα ποτάμι) (Ζησινό, πιδεβάζω)	[χφ. PM1]
περπεντούλι , το: κουρέλι, Όφισ	[χφ. PM2]
περσιζνός : περυσινός	[χφ. PM1]
πεστέρα , η: περιστέρα, Όφισ (Σαράχο = όν. αγελάδας)	[χφ. PM2]
πέσιμο , το: το πέσιμο	[χφ. PM1]
πέταλο , το: πέταλο	[χφ. PM1]
πετροπούλ' : υποκορ. του πέτρα	[χφ. PM1]
πευτσόι , το: πεύκο, Όφισ	[χφ. PM2]
πέφτω : πέφτω (πέφτω κά = πάω για ύπνο)	[χφ. PM1]
πιβόλι , το: το μπολιασμένο δέντρο, Όφισ (πιβολάζω = μπολιάζω) (τουρκ. <i>aslamta</i>)	[χφ. PM2]
πιγυρίζω : περώ πέρα. Περώ και δεν φαίνομαι πλέον (VT λείπει)	[χφ. PM3]
πιΐνεμο , το: το να πίνει κανείς	[χφ. PM1]
πιθαμή η: πιθαμή (= δυό σπιθαμές!)	[χφ. PM1]
πινακόπ'λο , το: σκάφη ζυμώματος	[PM]
πινάτδι , το: σκάφη ζυμώματος, (Τραπ. ζύμωτρον, Σούρμενα ζύμετρο (Dawkins))	[χφ. PM2]
πινεύω : ιππεύω (< τουρκ. <i>binmek</i>)	[χφ. PM1]
πίνω : πίνω (παθ.: πισκούμαι)	[χφ. PM1]
πιπερίτσα , η: (Ζησινό, πανθέρα) (VT, <i>mercurialis annua/margaram</i> , ΑΑΠ <i>πιπερίτζα</i>)	[χφ. PM1]
πιπεροτρίφτε , η: τρίφτης πιπεριού	[χφ. PM1]

<i>πιπίλά</i> (; ;): όρχεις, Όφεις	[χφ. PM2]
<i>πιροπιλομάτης</i> , ο: μαυρομάτης (συνών. <i>χαψομάτης</i>)	[χφ. PM2]
<i>πισάριν</i> , το: κορυφή πεύκου (πιθανόν) Σαράχο, (Όφεις, <i>πίσσα</i>), (VT ρητίνη)	[χφ. PM2]
<i>πίττα</i> , η: ψωμί από καλαμπόκι, Όφεις (Τραπ. <i>πίττα</i> (;))	[χφ. PM2]
<i>πιτάζω</i> ρ.: στέλνω σε θέλημα/ εξωτερική εργασία, <i>απολύγω</i>	[PM]
<i>πίφτω κά</i> (όχι <i>πέφτω</i>): πέφτω κάτω	[χφ. PM2]
<i>πιτύρι</i> , η: πιτυρίασις (Τραπ. η <i>πιτύρι</i>)	[χφ. PM2]
<i>πλάκα</i> , η: πατούσα, πέλημα, Όφεις (Μωαμεθ. <i>ποδάρ</i>), ανθρώ- πινο πόδι (Τραπ. η λ. δηλώνει το πόδι ζώου)	[χφ. PM2]
<i>ποιίγω</i> : ποιώ	[χφ. PM1]
<i>πολυπόδι</i> , το: η σαρανταποδαρούσα (Τραπ. <i>σιλόπόδαρον</i>)	[χφ. PM2]
<i>πλαίζω</i> : λιποθυμώ, έν περιοχῆ Σαράχου λείπει	[χφ. PM1]
<i>πλάνω</i> :	[χφ. PM1]
<i>πλάστα</i> : συλλήβδην	[χφ. PM1]
<i>πλάσιμο</i> , το:	[χφ. PM1]
<i>πλατζεάζω</i> : ξεραίνω εις τον φούρνον ή ψένω εν τω πλ. [sic] (ΑΑΠ, λείπει)	[χφ. PM3]
<i>πλέκω</i> : <i>πλέχουμαι</i> – <i>πλέκω</i>	[χφ. PM1]
<i>πλένω</i> : πιάνω	[χφ. PM1]
<i>πλένουν αλένα</i> : (Ζησινό, <i>σταμπλεανω</i> (;), “συμπιάνω, συγκολ- λώμαι”, π.χ. για φύλλα)	[χφ. PM3]
<i>πλεστία</i> , επίρρ.: (για κατεύθυνση, πορεία κλπ.) σε οριζόντιο επίπεδο, δηλ. ούτε <i>ανέφερα</i> (βλ. IANE, λ. <i>ανήφορα</i>) ούτε <i>κατέφερα</i>	[PM]
<i>πλύνω</i> : πλένω (παθ. <i>πλύσκουμαι</i>)	[χφ. PM1]
<i>ποδεδίζω</i> : χωρίς σημασία (VT γίνομαι θύμα, <i>kurban olmak</i>)	[χφ. PM3]
<i>ποθίκα</i> , η: τίθηκος (μόνο σε παραμύθια), VT	[χφ. PM2]
<i>πολλά</i> : (πβ. <i>πολλά ούτδ' έν'</i> = όχι πολύ παλιά) συγκρ. <i>πλέγιο</i> , <i>πλειότερο</i>	[χφ. PM1]
<i>πόνο</i> , ο: πόνος	[χφ. PM1]
<i>πονώ</i> : πονώ	[χφ. PM1]
<i>πόρτα</i> , η: πόρτα (πληθ. <i>τα πόρτάς</i>), Όφεις (Τραπ. <i>τα πόρτας</i>)	[χφ. PM2]
<i>ποταμία</i> , η: περιοχή γύρω από το ποτάμι	[χφ. PM1]

ποτίουμα:	[χφ. PM1]
πουλίκα, η: πουλί, πουλάκι [PM] (VT) (υποκορ.)	[χφ. PM1]
πουλώ: πουλώ	[χφ. PM1]
πουμπάκι, το: βαμβάκι, Όφισ και πουμπάτδι, το	[χφ. PM1]
πούρης, ο: βρυκόλακας, Όφισ	[χφ. PM2]
πουρνά: αύριο (παρ' Όθωμανοίς)	[χφ. PM1]
πουρναρέσι, το: το πρωινό (το φαετόν)	[χφ. PM1]
πουρνάρι, το: πρωινό (Τραπ. ο πιρνόν)	[χφ. PM2]
πουτίνα, (;): πιθάρι, Όφισ (Τραπ. πιθάρ')	[χφ. PM2]
πόχι, το: απόχη, Όφισ	[χφ. PM2]
πρενίζω: πριονίζω	[χφ. PM1]
πρέτσος: ευτραφής	[χφ. PM1]
πρίτζοιλος: γάστρων	[χφ. PM1]
προκοπή, η: προκοπή	[χφ. PM1]
προνίζω: πριονίζω;	[χφ. PM1]
προσορεύομαι: τυλίγομαι στα ρούχα μου – απρὸς.: προσο- ρεύται	[χφ. PM1]
προσκέφαλάδι, το: κομμάτι ξύλου στη φωτιά που χρησιμο- ποιείται ως βάση για άλλα	[χφ. PM1]
προσκέφαλε, η: η κεφαλή του κρεβατιού	[χφ. PM1]
προσωνύμι, το: παρατσούκλι, προσωνύμιο, Όφισ	[χφ. PM2]
προτοκάλι, το: πορτοκάλι, Όφισ	[χφ. PM2]
πύωρα, η: σιιά (Τραπ. ευώρα)	[χφ. PM2]
πυροστή, η: πυροστιιά, τρίπους Όφισ, (Σαράχο τριποδίτσα, VT) (ΑΑΠ Όφισ τριποδίτσα), (Τραπ. εμπροστιιά)	[χφ. PM2]
πώμα, το: καπάκι, Όφισ	[PM]
πώς: γιατί;	[χφ. PM1]
ραίζω: ραγίζω (ρ. αμτβ.)	[χφ. PM1]
ρακάνα, η: ράχη, Όφισ (Τραπ. η ράχα) (το μέσον της πλάτης)	[χφ. PM2]
ρανίν, το: κλαδί (;) (τουρκ. <i>zirpi/cirpi</i>)	[χφ. PM1]
ράδα, η: (VT το πάνω μέρος της πλάτης)	[χφ. PM1]
ραδί, το: βουνό (Σάραχο) (βλ. και καπάνι), (Τραπ.), δάσος, Ζησινό (πληθ. τα ρασία)	[χφ. PM2]
ράφτω: ράβω, έχει ράφτω, ράφτω και στέκω, ράφτω και κά- θομαι (;)	[χφ. PM1]
ράχνα, η: αράχνη Όφισ (πληθ. τα ράχνας) (Τραπ. αράχνα)	[χφ. PM2]

- ράψιμο**, το: ράψιμο [χφ. PM1]
- Ρεββής**, ο (ενίοτε προφέρεται με αρχικό ε-: ερεββής): Θεός (< τουρκ. *Rabbi*) [PM] (VT: ρεππής) [PM]
- ριζή**, η: ρίζα, Όφισ, (πληθ. τα ριζία), (Τραπ. η ρίζα) [χφ. PM2]
- ρίζο**, ο: Όφισ (Τραπ. το ρίζον) [χφ. PM2]
- ριπίδι**, το: κομμάτι κρέατος στη σούβλα, Όφισ [χφ. PM2]
- ροκώνω**: οργίζομαι (ΑΑΠ με διαφορετική σημασία, VT, λείπει) [χφ. PM1]
- Ρουμάικα**, επίρρ.: στα ρωμαίικα [PM]
- Ρουμάικα**, η: φρ. το καλόν η Ρουμάικα: η χρήση του ιδιώματος που δεν έχει επηρεαστεί υπερβολικά από τα τουρκικά [PM]
- Ρουμάικα**, τα: το τοπικό ιδίωμα (χρησιμοποιούνται και οι όροι τα ρούμτζα (τουρκ. *rumca*), η ρούμτζικα και τα ρούμτζικα¹⁰) [PM]
- Ρουμάικον**, επίθ.: ρωμαίικος, ό,τι είναι σε ρωμαίικη γλώσσα (π.χ. ρουμάικα ονέματα) [PM]
- ρουφίζω**: [χφ. PM1]
- ρωϊ**, το: ρώγα σταφυλιού, θηλή μαστού ζώου, Όφισ, σταφυλο-κότην (VT ένα σταφύλι, ελλείπει στο ΑΑΠ) [χφ. PM2]
- ρωϊζω**: πέφτω (ερόξα) [χφ. PM1]
- ρωθώνιν**, το: ρουθούνι, Σαράχο, πληθ. τα ρωθώνε (VT *zene* = πηγούνι, σαγόνι!) (Τραπ. Όφισ ρωθών') [χφ. PM1]
- σαγανάκι**, το: νεροποντή, Όφισ [χφ. PM2]
- σαγίν**, το: αριθμός (< τουρκ. *sayi*) [PM]
- σαεύω**: λογαριάζω, υπολήπτομαι [χφ. PM1]
- σαϊττα**, η: τόξο που φτιάχνουν τα παιδιά για διασκέδαση, Όφισ [χφ. PM2]
- σακούλι**, το: σακούλι (επίσης όρχεις που λεγεται επίσης πιπίλι πβ. και VT) [χφ. PM1]
- σαλβάρ** το: ανδρικό βρακί (γεν. του *σαλβαρί*) [χφ. PM1]
- σαλουμούμαι**: (Ζησινό, συναχούμαι) (VT, λείπει) [χφ. PM1]
- σαμσουράδα**, η: σουσουράδα, Όφισ [χφ. PM2]
- σαπλαχεάζω**: (VT, *σάπλαχιάζω*) χαστουκίζω [χφ. PM3]

¹⁰ Δεν με ικανοποιεί η χρήση, σε αγγλόφωνα κυρίως δημοσιεύματα, η χρήση του όρου *Romeyka* ως ονομασία του ιδιώματος, για δύο λόγους: (α) διότι στην εποχή της Οθωμανοκρατίας «Ρωμαίικα» έλεγαν την προφορική γλώσσα τους οι περισσότεροι ελληνόφωνοι ασχέτως γεωγραφικής πειοχής (εκτός Νότιας Ιταλίας) και (β) διότι στο Σαράχο δεν αποκαλούν «Ρωμαίικα» αλλά «Ρουμάικα» το ιδίωμά τους. Βλ. σχετικά και Özkan (2013: 132-133).

σαπόγερος:	[χφ. PM1]
σαπουντζίζω:	[χφ. PM1]
δαπουραζώ: πιάνω πάτο	[χφ. PM1]
σαπωνίζω: σαπουνίζω	[χφ. PM1]
σατσί, το: σακί	[χφ. PM1]
σατσάζω: σακκιάζω	[χφ. PM1]
δάφι, το: ξύλινο κουτάλι σερβιρίσματος, Όφρις (Τραπ. <i>κουτάλ'</i>)	[χφ. PM2]
δάφλα, η: σάλιο, σαλιάρης (;) Όφρις	[χφ. PM2]
σαχτάρι, το: στάχτη, Όφρις	[χφ. PM2]
σάχταρος: σταχερός	[χφ. PM1]
σγάλι, το: (τουρκ. <i>elim</i> , είδος βρώσιμου σπόρου)	[χφ. PM1]
σειράς, ο: σειρά, Όφρις, (έκφρ. <i>σειρά-σειρά</i> = συγνά [τουρκ.] <i>sira sira</i> PM (;))	[χφ. PM1]
σελίδα, η: όνομα αγελάδας	[PM]
σεπίν, το: μωρό, Σαράχο (λείπει στο ΑΑΠ, VT = <i>σεμπί</i> , <i>bebek</i> , Redhouse λείπει)	[χφ. PM2]
σερομύλι, το: χερόμυλος (πληθ. <i>τα σερομίλια</i>)	[χφ. PM1]
σεροπούλι, το: χήρας γιος	[χφ. PM1]
σημάδα, η: όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
σίγνα, η: σημάδι, ουλή, Όφρις, (Τραπ. <i>σίχνα</i>) (VT <i>ίχνος</i> , ουλή, γρατζουνιά)	[χφ. PM2]
δίντρα, η: σκατζόχοιρος (VT, λείπει ΑΑΠ)	[χφ. PM1]
σκαρί: καινούργιος	[χφ. PM1]
σκατόν, το: η λ. χρησιμεύει και ως άκλιτο επίθετο: <i>σκατόν χότζας</i> 'χότζας κακής ποιότητας'	[PM]
σκατωμένος, μτχ.: (μτφ.) καταραμένος (πβ. αγγλ. <i>bloody</i>)· <i>σκατωμένον</i>	[PM]
σιτά: παρευθύς, <i>ιαρ σιτά</i> = τώρα	[χφ. PM1]
σκέπαγμα, το: (αφηρημένη έννοια)	[χφ. PM1]
σκεπάζω: σκεπάζω	[χφ. PM1]
σκεπίδας, ο: άγρια μέλισσα (VT <i>σκεπίδι</i>)(παροιμ.: <i>ο σκέπιδας τσουπίζ'</i> και <i>χάται</i> , ΑΑΠ η ίδια παροιμ. στη λ. <i>σκόρπιδας</i> & <i>τζυμπίζω</i>)	[χφ. PM1]
σκεύος, το: σκεύος	[χφ. PM1]
σκίζω: σχίζω σανίδι	[χφ. PM1]
σκλόπα, η/σκλέπα: ψώρα	[χφ. PM1]
σκουλή, η: όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]

- σκούλος**, ο: άκρη του μηρού (Τραπ., το σκούλο) [χφ. PM2]
- σκουτέλι**, το: γυάλινο πιάτο, Όφισ (επίσης τδινί) [χφ. PM2]
- σκορπίζω**: σκοντάφτω (Ζησινό, σκουτζεύω), (ΑΑΠ & VT = σκορπίζω, διασκορπίζω) [χφ. PM1]
- σκορπίζω**: χάνομαι (εσκόρπισεν το λιθάρι = κυλάω, κατακυλάω –βλ. παραπάνω για διαφορετική σημασία) [χφ. PM1]
- δκυλοπόταμο**, το: μικρό ποτάμι, Σάραχο [χφ. PM2]
- δκυλοπόταμον**, ο: ενυδρίδα, βίδρα, κάστορας (VT κάστορας (αναφορά στον Παρχ.), ΑΑΠ εντελώς διαφορετική σημασία (βλ. προηγούμενο λ.) [χφ. PM1]
- σο μία** = αμέσως (πβ. Κρήτη ζημιό) [χφ. PM1]
- δονίζ'**: χιονίζει [χφ. PM1]
- δονιχτός**, ο: χιονισμένος (για καιρό) [χφ. PM1]
- σόπα**, η: ραβδί, ρόπαλο, ξυλοδαρμός, Όφισ [χφ. PM2]
- δορδόρι**, το: ο καταρράχτης, Όφισ [χφ. PM2]
- σουβαρεύω**: ποτίζω (τουρκ. *suvar*), (Ζησινό σουλατεύω, τουρκ. *sulamak*) [χφ. PM1]
- σουβαρτσέζω**: ετοιμάζω (VT λείπει) [χφ. PM1]
- σουγλί**, το: σούβλα [χφ. PM1]
- δουλάρι**, το: καταρράχτης που δεν πετάγεται, αλλά πέφτει κάθετα στον βράχο (;), Όφισ, [χφ. PM2]
- σουρουχνίζω**: ρέγγω (μτφ. πτωχεύω, VT, λείπει) [χφ. PM1]
- σούφτουλο**, ο: τριχωτός, μαλλιαρός [χφ. PM1]
- σουχράσμα**, το: σούρουπο, Όφισ, ρ. σουχράζ [χφ. PM2]
- σπαλίζω**: σφαλίζω, κλείνω [χφ. PM1]
- σπαράζω**: εκπλήσσω [χφ. PM1]
- σπαχτόν**, το: αϊξ, κατσίκια Σαράχο (Τραπ. τ' αιγίδ') (VT *keci* κατσίκια, ΑΑΠ λείπει) [χφ. PM2]
- σπαχτοπούλιν**, το: κατσίκι (VT *keci*) [χφ. PM1]
- σπειρίνεμο**, το: σπορά [χφ. PM1]
- σπείρω**: σπέρνω (παθ. *σπείρομαι*) [χφ. PM1]
- σπεντάμι**, το: σφένταμο, Όφισ [χφ. PM1]
- σπεντεγούλε**, η: σφεντόνα (παιχνίδι) Σαράχο, (VT σπεντέγουλι, το, Ζησινό σποντέβγαλε, Τραπ. σαπάντασι) [τουρκ.:] [χφ. PM2]
- σπιγγός**, ο: στερεός, φειδωλός [χφ. PM1]
- σπίγγω**: (σπίομαι = στενωχορεύομαι [sic]) (ΑΑΠ, έχει ρ. με διαφορετική σημασία, πβ. VT) [χφ. PM1]

σπιρτό: σπαρτό	[χφ. PM1]
σπλήνα: σπλήνα, Όφρις, (Τραπ. ταλάκ [τουρκ.:])	[χφ. PM2]
σπουγγάρι, το: σκούπα, Ζησινό, (Τραπ. φροκάλ')	[χφ. PM2]
σπούτζιγμα, το:	[χφ. PM1]
σταθήνεμο, το:	[χφ. PM1]
σταλαγμίτρα, η: σταγόνα, Όφρις	[χφ. PM2]
σταλί, το: καλύβη εξοχική βλ. και κώμι, το	[χφ. PM2]
σταλίζω: (ειδικά) δένω τον σκύλο	[χφ. PM1]
σταμνίκα: υποκορ. του σταμνί σταθήνεμο, το:	[χφ. PM]
στάξη, η: σταγόνα, Όφρις	[χφ. PM2]
Σταυρίτες, ο: Σεπτέμβριος, Όφρις (Χριστιανοί sic)	[χφ. PM2]
σταφύλα, η: όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
σταφύλι, το: σταφύλι, κληματαριά, Όφρις (Τραπ. η άμπελος)	[χφ. PM2]
στέας, το: πάχος, λίπος (πληθ. τα στέατα), Όφρις	[χφ. PM2]
στέβος, το: (πληθ. τα στέβωτα) σκεπή, Όφρις	[χφ. PM2]
στέγιας, το: (πληθ. τα στέγιατα)	[χφ. PM1]
στεγνώνω: στεγνώνω	[χφ. PM1]
στελί, το: ξύλινη χερούλι, λαβή, Όφρις	[χφ. PM2]
στεναχωρεύομαι/σenaχουρεύω: στενοχωρούμαι	[χφ. PM1]
στένω:	[χφ. PM1]
στερόν, το: στείρα δαμαλίσ, αγελάδα που έχει γεννήσει, αλλά τώρα είναι στείρα, Σαράχο, (VT στείρο ζώο), (ΑΑΠ, στειρόν, το = στείρα αγελάδα και πρόβατο)	[χφ. PM2]
στερώνω: γίνομαι/είμαι καλά – είμαι υγιής (παρ' Οθωμανούς)	[χφ. PM1]
στοίβαγμα, το: στοίβαγμα	[χφ. PM1]
στοιβάζω:	[χφ. PM1]
στόμα, το: στόμα, Όφρις, ΑΑΠ (Σάραχο στόμας Hasan, έλεγχος)	[χφ. PM2]
στομόπονο, ο:	[χφ. PM1]
στούδι, το: κόκκαλο, Όφρις	[χφ. PM2]
στραβώνω: στραβώνω	[χφ. PM1]
στράφτω: αστράφτω	[χφ. PM1]
στραγάδιν, το: «αντικνήμιον» Σαράχο, (VT υπάρχει, ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM2]
στρουλίζω: στολίζω (παθ. στρουλίγομαι)(VT)	[χφ. PM1]
στρώνω: στρώνω (παθ. στρούμαι)	[χφ. PM2]

συζέλισσα , η: (πληθ. οι συζέλ') οι γυναίκες ενός έγγαμου Μουσουλμάνου που σχετίζονται μεταξύ τους, Όφρις (< σύζηλος, τουρκ. <i>kumâdes</i> [sic] = αι γυναίκες, τας οποίας λαμβάνει ο Οθωμανός συγχρόνως [sic])	[χφ. PM1]
σύκο , το: σύκο (επίσης γυναικείος κόλπος)	[χφ. PM1]
συνεγίζω : κινούμαι, περιπλανιέμαι	[χφ. PM1]
συνισάζω : διευθετώ	[χφ. PM1]
συνόρι , το: συνοριακός λίθος, Όφρις	[χφ. PM2]
συνορμίζω : μαζεύω πράγματα για να πάω κάπου	[χφ. PM1]
σύντεκνο , ο: νουνός που συγγενεύει με τον πατέρα του παιδιού, Όφρις (Τραπ, ο <i>κουμπάρων</i>)	[χφ. PM2]
συντζακούμαι : τεντώνω τη μέση (VT, λείπει, ΑΑΠ, <i>συντζακώνω</i> , <i>αποτζαμακώνω</i>)	[χφ. PM3]
συντυδαίνω : διαλέγομαι	[χφ. PM1]
σύρκουμαι : (για παιδιά) περπατώ με τα τέσσερα (Ζησινό μου-ταλεύω) (VT, ΑΑΠ με διαφορετική σημασία), συνών. <i>αρχου-δεύω</i>	[χφ. PM1]
συρτάριν , το: «δίχτυον τής άλιείας», δίχτυ ψαρέματος, Σαράχο, VT [χφ. PM] (ΑΑΠ: λείπει η σημασία)	[χφ. PM1]
σύρω : σύρω	[χφ. PM1]
σ'χωρώ : χωρεύεις, χωρισκούμε, χωρισκίουμε	[χφ. PM1]
σών' : αρκεί (έσωσε)	[χφ. PM1]
σωρεύω :	[χφ. PM1]
ταβάρα , η: φάντασμα που πιέζει το στόμα αυτού που κοιμάται για να σταματήσει να αναπνέει (κοινώς πνίχτης ;)(VT <i>εφιάλτης/ περιστασιακή παραλυσία στον ύπνο</i>)	[χφ. PM1]
ταγϋτεύω : (< τουρκ. <i>dağitmak</i>) διασκορπίζω	[χφ. PM1]
ταής , ο: αδελφός της μητέρας	[χφ. PM1]
ταραγά : μίγδην (ταραγό VT)	[χφ. PM1]
τασίκα : υποκοριστικό του τάσ'	[χφ. PM1]
ταφί , το: τάφος, Όφρις	[χφ. PM2]
τεντώνω : ἐν περιοχῇ Σαράχου λείπει (ρ. μτβ. & αμτβ.)	[χφ. PM1]
τ' επάν' : ≠ τ' επουκά (< αποκάτω)	[χφ. PM1]
τερεζί , το: ζυγαριά [τουρκ.] <i>τερεζιά</i> ζυγός	[χφ. PM2]
τέρεμα , το:	[χφ. PM1]
τερών : (παθ. <i>τερίσκουμαι</i>)	[χφ. PM1]
τηγανίκα : υποκοριστικό του τηγάν'	[χφ. PM1]

τιδονίζω: δονίζω επί των ώτων (< <i>άντιδονῶ</i>) (VT λείπει)	[χφ. PM3]
τίλᾶ: : πώς (πβ. <i>τίλᾶ λες</i> ; = πώς λες;)	[χφ. PM4]
τιμῶ: τιμῶ	[χφ. PM1]
τίπο: τίποτα (όταν ακολουθεί /u/ χρησιμοποιείται το <i>τίπ'</i> . Πβ. <i>τίπο έεις</i> ; - <i>τίπ' ούτσ' έχω</i>)	[χφ. PM1]
τούλα: ήσυχα (πβ. <i>τούλα κάθ'</i> = κάτσε ήσυχα), (πβ. <i>τούλα sessiz(ik)</i> VT)	[χφ. PM1]
τουλούμι, το: δοχείο, γκάντα (;)	[χφ. PM1]
τουμανλαεῦ': (έν περιοχῆ Σαράχου λείπει) πέφτει ομίχλη (πβ. <i>ντουμάνι</i>)	[χφ. PM1]
τουδουνεῦω: σκέφτομαι, συλλογίζομαι	[χφ. PM1]
τραγωδία, η: τραγούδι, Όφισ	[χφ. PM2]
τραγωδῶ /τραβωδῶ: τραγουδῶ	[χφ. PM1]
τραβῶδι, το: τραγούδι, Όφισ	[χφ. PM2]
τρανός: συγκρ. <i>τρανύτερος/τσ' άλλο τρανός/τῆπι</i> (= πάρα πολύ) απίστευτα, εξαιρετικά) τρανός	[χφ. PM1]
τρέπω: νικῶ (Ζησινό, <i>νικῶ</i>) (VT, ΑΑΠ λείπει)	[χφ. PM1]
τριδρόμι, το: τρίστρατο, Όφισ	[χφ. PM2]
τριστράτι, το: τρίστρατο, Όφισ	[χφ. PM2]
τριποδία, η: σκαμνί με τρία πόδια, Όφισ	[χφ. PM2]
τριποδίτσα, η: τρίποδας για μαγείρεμα (Ζησινό <i>πυροστή(;) (VT με αναφορά στον Παρχ.) «ταῦτὸν τῷ πυρωστή, ὃ ἔδε»</i> (δηλ. «ὁ τρίπους τῆς έστίας») (Όφισ))	[χφ. PM1]
τριδκέλι, το: σφήνα, Όφισ	[χφ. PM2]
τρο'υριζῶ: (Ζησινό, <i>αποτρι'υρίζω</i> = περικυκλώνω) (<i>τρογυρίζω</i> αμάρτυρο, βλ. ΑΑΠ <i>τριγυρίζω</i> , VT, λείπει)	[χφ. PM1]
τρουτροῦ, η: τρυγῶνα, Όφισ (Τραπ..., <i>τρυγῶνα</i>)	[χφ. PM2]
τρυγόμεγγο, ο: Νοέμβριος (Τραπ. Οκτώβριος)	[χφ. PM2]
τρυγῶνα, η: ὄνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
ταγιαρέ, η: αεροπλάνο (< παλαιότ. τουρκ. <i>tağyare</i> πβ. νεότ. τουρκ. <i>uçak</i>)	[PM]
τζαμία, η: τζαμί (VT: η <i>τζαμί</i>)	[PM]
το, αντων.: που, το οποίο, ὅποιο (επί αφύχων)· <i>τ' οσπίτιν τό'χω</i> : το σπίτι που έχω· πβ. <i>όπ</i>	[PM]
τογρού, η: αλήθεια	[χφ. PM1]
τογρούς, τογρούσα, τογρού: αληθινός, σωστός	[χφ. PM1]

τόπος , ο: του Ντουρσούνη ο τόπον: το μαγαζί [π.χ.] του Ντουρσούνη (πβ. τουρκ. <i>Dursun'un yeri</i> και αγγλ. <i>Dursun's place</i>): αφήνουμ' ατα σον τόπον '[τα αγριογούρουνα που σκοτώσαμε] τα αφήνουμε επιτόπου'	[PM]
τρυφερά τα: γεννητικά όργανα	[PM]
τρώγω : τρώω	[χφ. PM1]
τῶαι : και (το /e/ χάνεται μόνο μπροστά από /a/, /e/) [χφ. PM1]	
τσακώνω , ρ.μ.: σπάζω, τσακίζω, ραγίζω (VT: λείπει) τσακωνίζω	[χφ. PM1]
τσαματίδι , το: δεμάτι σιταριού	[χφ. PM1]
τσάμι το: μαλλιά, Όφισ	[χφ. PM2]
τσανίζω : καπνίζω (VT, ΑΑΠ λείπει) (Ζησινό, τσανεύω)	[χφ. PM1]
τσαντίζω ρ.: ραντίζω	[χφ. PM2]
τσαντίζω : σπινθηροβολώ (Ζησινό, τσινατδίζω, VT λαμπυρίζω)	[χφ. PM1]
τσάπα /τῶαπα , η: τσάπα (Τραπ. μακέλλ')	[χφ. PM2]
τσάπι , το: πήλινο σκεύος μαγειρικής, Όφισ, (Τραπ. τσάπα, Σαράχο τσάπη) (ελλείπει στα ΑΑΠ και VT)	[χφ. PM2]
τσαποτσοίλης : ανοιχτόκαρδος, αυτός που περπατάει με ανοιχτό στήθος (;)	[χφ. PM1]
τσάφι , το: νύχι, Όφισ	[χφ. PM2]
τσαχνί , το: κόκκινο (VT τσαχνός)	[χφ. PM1]
τσεγναεύω : πατώ	[χφ. PM1]
τσείμαι κά : ξαπλώνω	[χφ. PM1]
τσενέτσιν , το: πιάτο (Σαράχο, τσανάκι)	[χφ. PM2]
τσενώνω : κενώνω	[χφ. PM1]
τσέπλι , το: κόρα ψωμιού, κέλυφος αβγού κλπ. πβ. τσόφλι φλοιός δέντρου	[χφ. PM2]
τσεπετδέι , επίρρ.: μετά, ύστερα, στη συνέχεια· δύο χρόνε τσεπετσεί: δύο χρόνια μετά [PM] (πρέπει να γραφτεί ως μία λέξη όταν χρησιμοποιείται σε τέτοιες περιπτώσεις, δηλ. εκεί που το <i>tḥ</i> δεν είναι το <i>και</i> , όπως στο παραπάνω παράδειγμα, καθώς και εκεί που αποτελεί πρώτη λέξη της πρότασης) (ΑΑΠ, λ. <i>απεκεί</i>)	[PM]
Τῶερασινό , ο: Ιούνιος	[χφ. PM2]
τῶέρατο , το: κέρατο	[χφ. PM1]
τῶερί , το: κερί	[χφ. PM1]
τῶερίζω : σκίζω ρούχο ή χαρτί	[χφ. PM1]

τσεφάλι , το: κεφάλι (και τσόφάλι) (Τραπ. κηφάλι)	[χφ. PM2]
τσαίω : καίω	[χφ. PM1]
τσία , η: λάμψη, σπίθα (υποκορ. τσινάκι), Όφρις	[χφ. PM2]
τσιγαρίζω : (ΑΑΠ, λείπει)	[χφ. PM3]
τσιλιμντριζώ : τσιρίζω (Ζησινό τσιλιμπουρδίζω, VT λείπει)	[χφ. PM1]
τσινετίζω [sic]: (Ζησινό, τδινάζω = κοπρίζω, επί πτηνών)	[χφ. PM1]
τσιμίδι , το: μυαλό, νους	[χφ. PM1]
τσίπα , η: αφαλός, Όφρις (Σαράχο, το κεντρί της μέλισσας) (λείπει στα ΑΑΠ και VT τσύπα = ομφαλός, αφαλός)	[χφ. PM2]
τσιρίζω : τσιρίζω	[χφ. PM1]
τσιρίχτρα , η: υδροκίνητο μηχανήμα που τοποθετείται σε τρέχον νερό με σκοπό να τραπούν σε φυγή τα ζώα που πλησιάζουν σε ιχθυοτροφείο· ένας τροχός φέρει δύο σιδερένιες πλάκες που χτυπούν σταθερή πλάκα καθώς περιστρέφεται ο τροχός (VT: τσύριχτρα [sic])	[PM]
τσίσσα η: κίσσα (πληθ. τα τσίσσας, τσίσσαντ')	[χφ. PM2]
τσίτარი , το: λειρί	[χφ. PM1]
τσιτσιλί , το: σκουλήκι, Όφρις,	[χφ. PM2]
τσιτσιλοψώλης : κωμικός τύπος προσφώνησης	[χφ. PM1]
τσιχτσιρίνα , η: τζίτζικας, Όφρις	[χφ. PM2]
τσοιλόπονο , ο: κοιλόπονος	[χφ. PM1]
τσοιμούμαι : κοιμάμαι	[χφ. PM1]
τσόσιμο , το: σβήσιμο, το να σβήνει κανείς κάτι	[χφ. PM2]
τσουζώ : τσούζω, υποφέρω από έντονο πόνο (VT τσουζίζω)	[χφ. PM3]
τσουκρί , το: τσαμπί σταφύλι, Όφρις (Τραπ., βοτρύδ')	[χφ. PM2]
τσουμίδι το: μυαλό, Όφρις	[χφ. PM2]
τσουμίζω : στρίβω, σφίγγω, συστρέφω	[χφ. PM1]
τσοιμουεράζω : χωρίς σημασία [sic]	[χφ. PM3]
τσουπάδιν , το: καλαμπόκι (VT), (Τραπ. λαζούδ')	[χφ. PM2]
τσουπαδίτρα , η: κουκουνάρι, Σαράχο (VT, ελλείπει στο ΑΑΠ), (Ζησινό ελατοκούσκουτσο)	[χφ. PM2]
τσουπαδόφυλλο , το:	[χφ. PM1]
τσουπαδόχορτον , το: το φύλλο του καλαμποκιού (VT λείπει)	[PM]
τσουπιζώ : νύττω (VT δαγκώνω, ΑΑΠ τζυμπίζω)	[χφ. PM1]

τσουπούδι , το: θύσανος του καλαμποκιού	[χφ. PM1]
τσουρουφλίζω : (ΑΑΠ,λείπει)	[χφ. PM3]
τσουτσέλι , το: ορρός, Όφρις	[χφ. PM2]
τσουτσουνίζω : απορροφώ (VT, ρουφάω)	[χφ. PM1]
τσυλιχτέριν , το: φορτηγό (όχημα) (< τσυλίγουμει ‘κυλιέμαι’) (ο VT έχει λ. κυλιχτέρι αλλά με πιο γενική σημασία [‘οτιδή- ποτε κυλιέται’])	[PM]
τσυλίζω : κυλίω	[χφ. PM1]
τσύμα , το: κύμα (πληθ. τα τσύματα)(Τραπ. η βία, πληθ. τα βιάς)	[χφ. PM2]
τσυματίζω : κυματίζω	[χφ. PM1]
τσύρις ή τσύρ , ο: κυρ/κύριος (πληθ. οι τσύρουδας)	[χφ. PM2]
τσυρώνω : τελειώνω (εργασία)	[χφ. PM1]
τσώνω , ρ. μτβ.: σβήνω (φωτιά, πυρκαγιά): τσώνουνε τ’ άψιμον: σβήνουν τη φωτιά [PM] (ο VT δεν έχει σχετικό λήμμα, παρα- θέτει όμως στη σ. 306 (λ. κλέφτες) από στιχούργημα τους εξής στίχους: <i>t’ ocağē s’ ra tsoMéna</i> ‘και τα τζάκια σου σβη- σμένα’ και <i>ta peğádē s etsóthan</i> : ο Παρχ., λ. έδρα, παραθέτει την εξής οφίτικη κατάρα: <i>Na tsúte i édra s’!</i> «Νά σβυσθῆ ἢ έστία, ἢ οἰκία σου!» και σημειώνει ότι η λέξη έδρα χρησιμο- ποιείται μόνο στη συγκεκρι. φρ. ¹¹ ο VT, λ. έδρα (σ. 242) παραθέτει την ίδια κατάρα από το δικό του χωριό, διευκρι- νίζοντας ότι εννοείται ‘Να σβηστούν οι απόγονοί σου, να ξε- κληριστεί το σόι σου!’). πβ. τσόνω ρ.: σβήνω (παθητικό τσούμαι)	[χφ. PM2]
τυφλώνω : τυφλώνω	[χφ. PM1]
ύα , η: υγεία, Όφρις (πβ. ην ύα σ’ - πολλά ύας απ’ εμάς)	[χφ. PM2]
ύπνο , ο: ύπνος	[χφ. PM1]
υστέρ’ : ύστερα (πβ. όλων υστέρ’ = επί τέλους)	[χφ. PM1]
υφαίνω : υφαίνω	[χφ. PM1]
υψηλώνω (ψηλαίνω) :	[χφ. PM1]
φαγοπότι , το: φαγοπότι	[χφ. PM1]
φαείνεμο , το: το να τρώει κανείς	[χφ. PM1]
φαετό , το: φαγητό, γεύμα, (το βραδυνέσ’ το φαετό, το μεση- μερνέσ’ το φαετό, το πουρναρέσ’ το φαετό)	[χφ. PM2]

¹¹Η λέξη έδρα εμφανίζεται στο ΑΑΠ, αλλά με άλλη σημασία. Επειδή όμως δεν μαρτυρείται από τον Σαράχο, στο παρόν κείμενο δεν αφιέρωσα λήμμα στη λέξη.

φαΐ , το: ψωμί (ιδίως από καλαμπόκι – πβ. <i>φαΐ σταρίτικο</i>), Όφρις (Τραπ. <i>φαΐ</i> = τροφή, φαγητό)	[χφ. PM2]
φαΐζω : ταΐζω	[χφ. PM1]
φαΐσκάται , ρ.: τρώγεται	[χφ. PM2]
φαΐσκουμαι : τρώω	[χφ. PM1]
φαρά , η: φορά, (<i>δύο/τρία φαράς</i>) Όφρις (Τραπ. <i>φοράς</i>)	[χφ. PM2]
φαρμάτσι , το:	[χφ. PM1]
φαρφάρα , η: πεταλούδα, νυχτοπεταλούδα, Όφρις (Τραπ. <i>πεταλίτρα</i>)	[χφ. PM2]
φασουλοῦλικο , το: (;)	[χφ. PM1]
φεγγίν , το: φεγγίτης, Σαράχο (ελλείπει σε ΑΑΠ και VT), (Όφρις, <i>φεγγίστρα</i>)	[χφ. PM2]
φέγγο , ο: φεγγάρι, Όφρις	[χφ. PM2]
φεγγολάμπι , το: φεγγαρόφωτο, Όφρις	[χφ. PM2]
φεγγούλα , η: όνομα αγελάδας	[χφ. PM1]
φέρω σο νούν ατ' : θυμάμαι, θυμίζω	[χφ. PM1]
φετιζνός : φετεινός	[χφ. PM1]
φεύω : φεύγω	[χφ. PM1]
φιράρης , ο: ληστής, Όφρις (τουρκ.)	[χφ. PM2]
φλέριν , το: δέντρο φλαμούρι/φιλύρα, Όφρις (<i>Σαράχο, φλαμούρ'</i> – Τραπ. <i>φλαμπούρ'</i> , VT/ΑΑΠ = ανθός φλαμουριάς)	[χφ. PM2]
φοβεριζω : φοβεριζώ	[χφ. PM1]
φοούμαι : φοβάμαι	[χφ. PM1]
φοριζω : ενδύω	[χφ. PM1]
φορώ : φοράω	[χφ. PM1]
φουμίζω : είμαι σιωπηλός με θυμό	[χφ. PM1]
φουνίν , το: χωνί, Σαράχο (VT (Παρχ., Σαράχο), ΑΑΠ)	[χφ. PM2]
φουρκουλίτσα , η: περούνιον Σαράχο (< βλάχικα, εφόσον οι Οφίτες συνήθιζαν να ταξιδεύουν στη Μολδοβλαχία – προφανώς έφερναν πηρούνια από εκεί, μαζί με τη λέξη!) [χφ. PM2]	[χφ. PM2]
φουρνό , ο: δρόμος (πληθ. <i>φουρνούδᾶς</i>), Όφρις (Τραπ. <i>φούρνος</i> = χελώνα - αυτό μήπως < <i>φρύνος</i> ;))	[χφ. PM2]
φουρνεύω : ψήνω ψωμί	[χφ. PM1]
φουρνί , το: φούρνος, Όφρις	[χφ. PM2]
φούσκα , η: μουριά, Όφρις (Τραπ. <i>μώρ'</i>)	[χφ. PM2]

- φούστρος**, ο: σφουγγάτο (στο λ. *φούστορον* ο ΑΑΠ έχει μόνο ουδέτερο *φούστρον*) [PM]
- φουτσι**, το: κηρήθρα, Όφισ (επίσης – βαρέλι) [χφ. PM2]
- φρεγγίν**, το: τρύπα καπνοδόχης (πληθ. *τα φρεγγία*) (VT, Παρχ. = φεγγίτης) [χφ. PM1]
- φρομοδόντιν**, το: φρονιμίτης (το λεξ. Τριανταφυλλίδη, λ. *φρο-νιμίτης*, γράφει ότι η λέξη αποτελεί «απόδ. γαλλ. *dent de sagesse*», η μαρτυρία όμως του Παρχ., ο οποίος καταγράφει και τον τύπο *φρονιμοδόντι* από τον Όφι [= Ζησινό;] τεκμηριώνει την ύπαρξη ανάλογης λέξης στην ελλ. λαϊκή παράδοση). – Σαράχο, (Όφισ, *φρονιμοδόντ'*, *Τραπεζούντα, κοδεσπενάκόν δοντ'*), (*φρομοδόντιν*, το = το τυχερό δόντι) [ΑΑΠ λείπει, VT, *φρονιμοδόντι*, αλλά *φρόμος*, παραπομπή σε Παρχ.] [χφ. PM1]
- φτά(γ)ω**: [χφ. PM1]
- φτείρα**, η: ψείρα, Όφισ [χφ. PM2]
- φτειρώ** (φθειρώ): [χφ. PM1]
- φτερό**, το: φτερό [χφ. PM1]
- φτούλιτρον**, το: πτίλον, πούπουλο, Όφισ (Τραπ. *φτούλ'τον*) [χφ. PM2]
- φτύζω**: [χφ. PM1]
- φυγιάζω**: διώχνω [χφ. PM1]
- φυσατό**, ο: άνεμος [χφ. PM1]
- φυτίλιν**, το: [χφ. PM1]
- φύτρο**, το: βλαστάρι (πληθ. *τα φύτρα*, VT η *φύτρα*) [χφ. PM1]
- φωλέα**, η: φωλιά [χφ. PM1]
- φως**, το: φως, ματιά, Όφισ, (Σαράχο, *γαμώ τη φώνον εθε!* (μήπως *φωσ'ν?* – πβ. *φώση* VT, *γαμώτο*, να πάρει, *διάολε*) [χφ. PM2]
- φώς**, η [sic] [χφ. PM1]
- χαβλότι**, το: βλέννα που βγαίνει με τον βήχα, Όφισ (Τραπ. *σάχλα*) [χφ. PM2]
- χανγκαλεάζω**: *χαντιλεύω* (VT *χαγκαλιάζω/χαγκαλιάγομαι, χαντιλεύω*) *συντηρούμαι, τρέφομαι* [χφ. PM3]
- χαλά**, η: θεία από την πλευρά της μητέρας (αδελφή της μητέρας) [τουρκ.] (πβ. *χάλλ'* = αδελφή του πατέρα VT, λείπει στο ΑΑΠ) [χφ. PM2]
- χαλάζι**, το: [χφ. PM1]
- χαλεπός**, ο : φτωχά ντυμένος [χφ. PM1]

χαλεροβράττης: δεν έχει κουμπώσει το παντελόνι του εντελώς	[χφ. PM1]
χαλερύνω: χαλαρώνω	[χφ. PM1]
χαλισεύκουμαι, ρ. μτβ.: γλιτώνω ή τελειώνω (π.χ. τη δουλειά μου)	[PM]
χαλισεύω: γλιτώνω	[χφ. PM1]
χαμαιλέτες/χαμελέτες, ο: μύλος (;) (πληθ. τα χαμελετάς = τα γεννητικά όργανα (;), Όφισ (Τραπ., η χαμελέτε)	[χφ. PM2]
χαμνία, η: τύφος	[χφ. PM1]
χάνω: χάνω (εχάσα, χάμαι, εχάθε)	[χφ. PM1]
χαρά, η: χαρά	[χφ. PM1]
χαραπαδόσπορο: σπόρος του χαραπά, και σπέρμα	[χφ. PM1]
χάρο, ο: χάρος	[χφ. PM1]
χαρτί, το: χαρτί, βιβλίο, επίσης γράμμα (πβ. Hasan)	[χφ. PM1]
χαρτίκα, η: χαρτάκι, βιβλίο (Τραπ. η χαρτούδα)	[χφ. PM1]
χαρχανάρι, το: λαιμός, Όφισ	[χφ. PM2]
χαδέύω ρ.: καίω, ζεσταίνω	[χφ. PM2]
χαδεμένος: ντροπαλός ≠ αχάδευτο	[χφ. PM1]
χασίλεύκουμαι: (ΑΑΠ χασιλαεύω)	[χφ. PM1]
χαδούλα, η: θερμότης χαυνωτική (πληθ. τα χασούλας)	[χφ. PM1]
χαστάς, επίθ. (αρσ. και θηλ.): άρρωστος (< τουρκ. <i>hasta</i>) (η λ. καταγράφεται ήδη από τον Deffner, σ. 218· VT)	[PM]
χασταλεύω ρ.: αρρωσταίνω	[χφ. PM2]
χατσαπούρι, το: ψωμί από καλαμπόκι, ψημένο στον φούρνο, Όφισ	[χφ. PM2]
χαφομάτης, ο: μαυρομάτης (συνών. πιρπιλομάτης)	[χφ. PM1]
χέζω:	[χφ. PM1]
*χεραμπόλο, το: τα χεραμπόλα (πβ. έμποδον, Σαράχο) περιφραγμένος χώρος γύρω από το σπίτι (σέρεμπαλο: VT, ελ-λείπει στο ΑΑΠ)	[χφ. PM2]
χλεώνω: ζεσταίνω	[χφ. PM1]
χολή, η: θυμός	[χφ. PM1]
χολιδάζω: οργίζομαι VT χολιδιάζω	[χφ. PM1]
χολιδάουμαι: οργίζομαι	[χφ. PM1]
χολιδώνω: χωρίς σημασία (ΑΑΠ, είναι το ίδιο;)	[χφ. PM3]
χολισαύρα, η: σαύρα, Όφισ (Τραπ. κολιδαύτρα, Ζησινό κω-βοτσίτσα)	[χφ. PM2]

- χοντροψώλης**: αυτός που έχει χοντρό πέος [χφ. PM1]
- χοπέτσα**, η: μεταλλικό κουδούνι ζώου, Όφρις [χφ. PM2]
- χορός**, ο [sic]: χορός [χφ. PM1]
- χορτάρα**, η: σωρός από καλαμπόκι για τροφή ζώων, Όφρις (Τραπ. *χορτάρ* = χορτάρι (πβ. *αχλάδι*, Όφρις) [χφ. PM2]
- χοδαφίτρα**, η: κοπαλίτσα (VT, Παρχ., Σαράχο) γυρίνος, προ-
νύμφη είδους γωβιού & αγκίστρι – δεν καταλαβαίνω) [PM]
- χοδότι**, το: φύλλα γύρω από τον πυρήνα του καλαμποκιού,
Όφρις (Τραπ. *ροκόφυλλα*), ακροβυστία, ακροποσθία, βάλανος
(πβ. *χοσδοψώλης* VT) [χφ. PM2]
- χοδότης**, ο: Χριστιανός, σκωπτικώς (χρησιμοποιείται από τους
Μουσουλμάνους) <για να δηλώσει τον χριστιανό που δεν έ-
χει κάνει περιτομή> [χφ. PM2]
- χουλάρι**, το: κουτάλι Όφρις (Σαράχο, *χουλέριν* PM) [χφ. PM2]
- χοχόρης**, ο: κουκουβάγια, Όφρις, (Τραπ. *εννάριτς*) [χφ. PM2]
- χρόνο**, ο: χρόνος, ηλικία, Όφρις (πβ. *πόσα χρονός είσαι;*) (Τραπ.
πόσων χρονών) [χφ. PM2]
- χτενίστρα**, η: (Ζησινό *πετσίχτρα*) (VT *-ίχτρα* = χτένα, λανάρι,
ΑΑΠ *λείπει*) [χφ. PM1]
- χωρισία** η: αποχωρισμός [χφ. PM1]
- χωρίζω**: χωρίζω [χφ. PM1]
- φαλαφώ**: (β' πρόσ. *φαλαφάς*) ζητώ (Ζησινό, *ψηλαφώ*) [χφ. PM1]
- φένω**: φήνω [χφ. PM1]
- φεχτερέζω**: ξεραίνω εν τω κλιβάνω αραβόσιτα [χφ. PM3]
- ψή**, η: ψυχή [χφ. PM1]
- ψηλούτικο**: [χφ. PM1]
- φιλιζώ**: καθαρίζω τον σίτον ή το ρύζι (ΑΑΠ *φιλιζώ* με γενικό-
τερη σημασία) [χφ. PM3]
- φοφίζω**, ρ. μεταβιβαστ.: σκοτώνω σαν ζώο· ο *Ρεββής* να *φοφίζει*
σε: ο Θεός να σε σκοτώσει σαν ζώο (κατάρα· φιλόστοργος
μήτηρ προς τέκνον αυτής) [PM]
- φοφώ**: πεθαίνω, *φοφώ* *ας* το λιμό (Ζησινό *ας* *σημ* *πεινά*)
[χφ. PM1]
- ώρα**, η: ώρα, ρολόι [χφ. PM1]
- ωρέζω**: φυλάω (VT, ΑΑΠ *ωράζω*) (Dawkins, Σούρμενα, *ωράζω*)
(Ζησινό, *ωράζω*) [χφ. PM1]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Asan, O. 1996. *Pontos kultürü*. Baski, Istanbul: Belge Yayinlari.
- Dawkins, R. M. 1931. «Folk tales from Sourmena and the valley of Ophis». *Αρχεῖον Πόντου* 3: 79-122.
- Deffner, M. 1880. «Glossar des ofitischen Dialectes». *Archiv für mittel- und neugriechische Philologie*. Band I, Heft1-2.
- ΙΑΝΕ = *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν Ἰδιωμάτων*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-.
- Mackridge, P. 1987. «Greek-Speaking Moslems of north-east Turkey: Prolegomena to a study of the Ophitic sub-dialect of Pontic». *BMGS* 11: 115-37.
- Mackridge, P. 1995. «Τα ποντιακά στη σημερινή Τουρκία: Αρχαία στοιχεία στο ιδίωμα του Όφης». *Αρχεῖον Πόντου* 46: 133-161.
- Mackridge, P. 1999. «Η ελληνοφωνία στην περιοχή του Πόντου (Όφης)». Στο Χριστίδης, Α.Φ. κ.ά. (εκδ.) *Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 25-30.
- Oeconomides, D. E. 1908: *Lautlehre des Pontischen*. Leipzig: Böhme.
- Οικονομίδης, Δ.Μ. 1937. «Συνοπτική ιστορία τοῦ περιωνύμου Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος». *Ποντιακά Φύλλα* 11: 4-7.
- Özkan, H. 2013. «The Pontic Greek spoken by Muslims in the villages of Beşköy in the province of present-day Trabzon». *BMGS* 37: 130-150.
- Παπαδόπουλος, Α. Α. 1958-1961. *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ποντικῆς Διαλέκτου*. Ἀθήνα: Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν, Περιοδικόν «Ἀρχεῖον Πόντου» Παράρτημα 3.
- Παρχαρίδης, Ι. 1879. «Στατιστικὴ τῆς ἐπαρχίας Ὀφείως τοῦ νομοῦ Τραπεζοῦντος», *Παρνασσός* 3: 224 – 232.
- Παρχαρίδης, Ι. 1883-1884. «Συλλογὴ ζώντων μνημείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἐν Ὀφεί, ὑπὸ Ι. Παρχαρίδου». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 18: 120-178.
- Redhouse = Redhouse, J.W. (εκδ.) 1968: *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. New Redhouse Turkish-English Dictionary*. Istanbul: Redhouse Press.
- Σαγκίδης, Ο. 2002. «Παρχαρίδης Ιωάννης». *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, Εύξεινος Πόντος, URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=5720>.

- Schreiber, L. 2019. «Romeyka». Στο Haig, G. & Khan, G. (εκδ.) *The Languages and Linguistics of Western Asia: An Areal Perspective*. Berlin: De Gruyter Mouton, 892-934.
- Sitaridou, I. 2014a. «Modality, antiveridicality, and complementation: The Romeyka infinitive as a negative polarity item». *Lingua* 148: 118–146.
- Sitaridou, I. 2014b. «The Romeyka infinitive: continuity, contact and change in the Hellenic varieties of Pontus», *Diachronica* 31: 23-73.
- Tursun, V. 2021. *Romeika-Türkçe sözlük: Trabzon Rumcası*. Istanbul: Yeyamola yayınları.

ΝΤΕ, ΝΤΕΜΕΚ, ΜΠΑΡΕΜ, ΕΜ...ΕΜ:
ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΩΣ
ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥΣ

Μαρία Βραχιονίδου
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

The article focuses on discourse markers of Turkish origin in Modern Greek, such as *de*, *demek*, *barem*. The data discussed here are drawn from recordings of oral speech and belong to three registers: a) Standard Modern Greek; b) dialectal varieties; and c) urban slang. They display differences in function, syntactic position and occurrence in diverse contextual environments. Furthermore, their socio-linguistic dimensions and the value of such turkisms are discussed in the context of contact linguistics.

Λέξεις-κλειδιά: πραγματολογικοί δείκτες, τουρκικά δάνεια, διαλεκτολογία, προφορικός λόγος

1. Εισαγωγή – στοχοθεσία – υλικό

Η ποικιλία της ορολογίας γύρω από τα αποκαλούμενα «πραγματολογικά μόρια», που διακρίνεται στη βιβλιογραφία και προκύπτει από τις διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές

προσεγγίσεις τους¹², εκτός από ένα ζήτημα ρευστότητας ορισμών, φανερώνει ασφαλώς και μια παράλληλη ρευστότητα τόσο στα γλωσσικά και δομικά στοιχεία που συμπεριλαμβάνει κανείς σ' αυτούς, όσο και στις λειτουργίες που αυτά τα στοιχεία επιτελούν.¹³ Χαρακτηριστικά, ο Τζάρτζανος (1991: 131), επισημαίνοντας την πολυλειτουργικότητά τους, τα αποκάλεσε «γλωσσικούς Πρωτείς», ενώ ο Enkvist (1972, βλ. Brinton 1990: 45) τα υποβάθμισε σε «γλωσσικές Σταχτοπούτες: οικείες, βαρετές, σκληρά εργαζόμενες και χωρίς καμία μορφολογική, φωνολογική και ετυμολογική αίγλη». Προσωπικά, ωστόσο, θα τα ονόμαζα μάλλον «γλωσσικούς μαγικούς βοηθούς» —για να θυμηθούμε και την ορολογία των παραμυθιών—, με την έννοια ότι εμφανίζονται στον λόγο, συχνά απροσδόκητα, για να καλύψουν γλωσσικά μια εξωγλωσσική λειτουργία. Αυτός ο χαρακτηρισμός νομίζω ταιριάζει περισσότερο όταν τα πραγματολογικά μόρια αποτελούν παράλληλα και δάνειες λέξεις, όπως τα συγκεκριμένα τουρκικά δάνεια, αφού μια δάνεια λέξη που λειτουργεί ως πραγματολογικός δείκτης φέρει σαφώς μεγαλύτερο υφολογικό βάρος από ένα απλό λεξιλογικό δάνειο, καθώς υποδηλώνει μια γενικότερη στάση του ομιλητή που την χρησιμοποιεί.

Δύο ήταν οι αφορμές για τη συγγραφή αυτής της εργασίας: Αφενός η εντύπωση ότι παρόλο που τα τουρκικά δάνεια έχουν απασχολήσει αρκετούς μελετητές και έχουν ερευνηθεί σε ποικίλα πλαίσια (π.χ. Μπόγκας 1959· Δημελά 2013· Κυριαζής 2010 και 2019· Γιαννουλέλλης 2003· Βασμανόλη 2007· Δημάση 2014· Κυρανούδης 2009· Μαρίνης 2014· Ορφανός 2014· Φλιάντουρας 2005 κ.ά.), οι μελέτες αυτές περιορίζονται συνήθως στον λεξιλογικό και μορφολογικό δανεισμό, ενώ η χρήση κάποιων δάνειων λέξεων ως πραγματολογικών δεικτών δεν έχει επαρκώς συζητηθεί, όπως παραδέχονται και οι ίδιοι οι μελετητές (βλ. Σετάτος 1990· Τζιτζιλής & Παπαναστασίου 2019). Αφετέρου η υποψία ότι οι πραγματολογικοί δείκτες, εφόσον, όπως έχει επισημανθεί, αφορούν πολύ περισσότερο τον

¹² Βλ. π.χ. Schiffrin (1972), Blakemore (1992), Αρχάκης (1996) κ.ά.

¹³ Βλ. π.χ. Γούτσος (2009: 756): «Σύμφωνα με τους στόχους της έρευνάς μας δεν θεωρείται απαραίτητο να επιλέξουμε έναν από τους όρους της βιβλιογραφίας που εκτείνονται από τα μόρια (particles) και τα μόρια λόγου (discourse particles) ως τους πραγματολογικούς δείκτες (pragmatic markers) και τους κειμενικούς δείκτες ή δείκτες λόγου (discourse markers), όρους που περιλαμβάνουν γλωσσικές κατηγορίες με συγκεκριμένα και αλληλοκαλυπτόμενα όρια».

προφορικό λόγο (Γούτσος 2014: 18, 20), δεν έχουν μόνο εντονότερη προφορική χροιά, αλλά και μια κοινωνιογλωσσική διάσταση όταν είναι παράλληλα δάνειες λέξεις, και δη τουρκικές.

Ως εκ τούτου, στόχος του παρόντος άρθρου είναι να εστιάσει σε παραδείγματα δάνειων λέξεων από την τουρκική, οι οποίες λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες με βάση τη χρήση τους σε τρεις μορφές της νέας ελληνικής: α) στις διαλέκτους, β) στην κοινή νεοελληνική και γ) στην αργκό. Το θέμα εμπίπτει ασφαλώς τόσο στο πεδίο της πραγματολογίας όσο και σε αυτό της επαφικής γλωσσολογίας, ωστόσο η παρούσα εργασία δεν ασχολείται με την πραγματολογική ανάλυση εμπειρικών δεδομένων, ούτε ελέγχει κατά πόσο οι δάνειες λέξεις που παρουσιάζονται αποτελούν γενικότερους βαλκανισμούς, αλλά περιορίζεται στον εντοπισμό των λέξεων αυτών στις τρεις προαναφερθείσες ποικιλίες της νέας ελληνικής και στη σύγκρισή τους, προκειμένου να καταδειχθούν οι διαφοροποιήσεις στη λειτουργία, τη συχνότητα, τα μορφοσυντακτικά τους χαρακτηριστικά και τα συμφραστικά τους περιβάλλοντα.

Τα παραδείγματα, πέρα από την αξιοποίηση της βιβλιογραφίας, έχουν αντληθεί από ηλεκτρονικές και αρχειακές πηγές καταγεγραμμένου προφορικού λόγου και από σώματα κειμένων¹⁴. Πρώτον, για το διαλεκτικό υλικό χρησιμοποιήθηκε κατά βάση το πλουσιότατο, κυρίως ανέκδοτο¹⁵, αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, οι επτά δημοσιευμένοι τόμοι του *Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών* (IANE 1933-), όπως και αρκετές διαλεκτικές εργασίες (π.χ. Παπαδοπούλου 2010 για το ιδίωμα Τρίγλιας), η περιγραφή του ιδιώματος της Λέρου (Κωνσταντινίδου 2023), της Κίου και του Άργους (Κωνσταντινίδου 2005, 2011, 2022) και εργασίες για τα τουρκικά δάνεια (π.χ. Ποπωβίδου 2017). Δεύτερον, για το υλικό της Κοινής ΝΕ αξιοποιήθηκαν τα τρία μείζονα λεξικά (ΛΚΝ, ΛΝΕΓ, ΧΛΝΓ), καθώς και το διαδικτυο και ηλεκτρονικά σώματα κειμένων¹⁶. γ) Για το υλικό της

¹⁴ Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι δεν μπορεί πάντα να επισημανθεί με βεβαιότητα το συμφραστικό τους πλαίσιο, καθώς τα παραδείγματα είναι γραπτά, αν και προέρχονται από καταγραφή προφορικού λόγου.

¹⁵ Για όποια παραδείγματα δεν αναφέρεται πηγή μετά τον γεωγραφικό προσδιορισμό, εννοείται ότι προέρχονται από το Αρχείο του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.

¹⁶ Συγκεκριμένα, τα σώματα κειμένων που χρησιμοποιήθηκαν είναι το Corpus Προφορικού Λόγου του ΙΝΣ, το ΣΕΚ, ο ΕΘΕΓ και τα ΣΝΕΚ από την Πύλη για την ελληνική γλώσσα, καθώς και το corpus προφορικής ιστορίας «Istorima».

αργκό χρησιμοποιήθηκε κυρίως ο ιστότοπος www.slang.gr, καθώς και σποραδικές πληροφορίες από το διαδίκτυο και από βιβλιογραφικές πηγές γύρω από τις περιθωριακές γλώσσες¹⁷.

2. Θεωρητικές επισημάνσεις

2.1. Πραγματολογικά μόρια και προφορικός λόγος

Κατά πρώτο λόγο, παρατηρείται ότι λέξεις που αποτελούν πραγματολογικά μόρια εμφανίζονται κυρίως στον προφορικό λόγο, όπου φαίνεται πως επιτελούν σημαντικό έργο. Ο Γούτσος (2014: 15-25), μιλώντας για τα λεξικά συμπλέγματα που λειτουργούν ως κειμενικοί δείκτες, αναφέρει ότι «είναι θεμελιώδους σημασίας στον ελληνικό προφορικό λόγο, και μάλιστα αποτελούν στοιχεία που κατεξοχήν οργανώνουν το προφορικό κείμενο», ενώ στη συνέχεια τονίζει πως οι κειμενικοί δείκτες επισημαίνουν τη διαπλοκή λεξικών και γραμματικών φαινομένων και συνιστούν οργανωτικές στρατηγικές που εξυπηρετούν πληθώρα κειμενικών και διαπροσωπικών λειτουργιών. Αντίστοιχα ο Νάκας (1988: 94) επισημαίνει πως πολλά επιρρηματικά στοιχεία «απαντούν στα προφορικά δεδομένα σε αυτόνομες επιτονικές μονάδες, δηλαδή αποτελούν μόνα τους εκφωνήματα». Η κατάταξή τους πάντως σύμφωνα με τη λειτουργία τους φαίνεται πως αποτελεί δύσκολη υπόθεση, κάτι που ισχύει όχι μόνο για την ελληνική αλλά και για άλλες γλώσσες.¹⁸

2.2. Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικά μόρια και προφορικός λόγος

Αυτή η προτίμηση εμφάνισης στον προφορικό λόγο γίνεται ακόμη εντονότερη όταν τα πραγματολογικά μόρια είναι παράλληλα και δάνειες τουρκικές λέξεις. Έτσι, δάνεια άκλιτα στοιχεία με έντονη εκφραστικότητα, όπως μόρια, επιρρήματα και επιφωνήματα της τουρκικής χρησιμοποιούνται συχνά σε συνομιλιακές περιστάσεις. Εδώ χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι παρόλο που τα δάνεια αυτά στοιχεία θεωρήθηκαν τουρκικές λέξεις, η προέλευση και η κατεύθυνση του δανεισμού, ειδικά στο πλαίσιο της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης, όπου δεν αποκλείεται να αποτελούν και ευρύτερους βαλκανισμούς, δεν είναι

¹⁷ Π.χ. Κολτσιδάς (1978), Παπαζαχαρίου (1999), Μακροδήμος & Ακριτίδης (2007).

¹⁸ Βλ. π.χ. Kerimoğlu (2010).

πάντα σαφής.¹⁹ Η τουρκική, ως γλώσσα κύρους κατά την οθωμανική περίοδο αποτέλεσε τη δότρια γλώσσα πολλών δανείων σε αρκετές βαλκανικές γλώσσες,²⁰ όμως το βαλκανικό πραγματολογικό σύστημα θα πρέπει να είχε διαμορφωθεί ήδη κατά τη μεσαιωνική περίοδο (Τζιτζιλής & Παπαναστασίου 2019: 27). Πάντως, «ο ρόλος των πραγματολογικών στοιχείων, αν και αγνοημένος ως τώρα, υπήρξε σημαντικός για τη διαμόρφωση της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης. [...Μάλιστα] η ανάλυση των δάνειων στοιχείων του πραγματολογικού συστήματος μιας γλώσσας που προέρχονται από μια συγκεκριμένη γλώσσα επαφής μάς επιτρέπει να υποθέσουμε την ύπαρξη έντονων γλωσσικών επαφών και να αναγνωρίσουμε τον πραγματολογικά ή γενικά κυρίαρχο ρόλο της συγκεκριμένης γλώσσας» (Τζιτζιλής & Παπαναστασίου 2019: 27).

2.3. Υποεκπροσώπηση στον γραπτό λόγο

Αντίθετα, στον γραπτό λόγο της Κοινής ΝΕ τα στοιχεία αυτά υποεκπροσωπούνται. Αυτό γίνεται φανερό και από τη συχνή απουσία τους ως λημμάτων από τα λεξικά της Κοινής ΝΕ, ακόμα κι αν αποτελούν λέξεις που χρησιμοποιούνται στον καθημερινό λόγο. Άλλωστε η απροθυμία της συμπερίληψής τους στα λεξικά φαίνεται και από το πλήθος των χαρακτηρισμών που αποδίδονται σε όποια τελικά καταφέρνουν να περάσουν το κατώφλι της ληματογράφησης: Έτσι χρησιμοποιούνται όροι όπως (προφ.), (οικ.), (λαϊκότρ.), (λαϊκ.), (λογοτ.), (παρωχ.), (σπάν.), (επέκτ.), (μτφ.), (ΦΡ), (έκφρ.), (ιστ.), (ειρ.), (γνωμ.), (μειωτ.), που, αν μη τι άλλο, δηλώνουν την αμηχανία γύρω από την κατάταξη και τη χρήση τους. Το εύρος της χρήσης τους πάντως ανάμεσα στις διάφορες ομάδες ομιλητών δεν είναι ίδιο, πράγμα που εξηγείται κοινωνιογλωσσολογικά. Δεν είναι απίθανο μάλιστα κάποιος τέτοιος όρος που χαρακτηρίζεται π.χ. παρωχημένος να έχει προσλάβει μια νέα διαδεδομένη χρήση μέσω σημασιολογικής επέκτασης, ακόμα κι αν η κυριολεκτική του σημασία έχει εκπέσει σε αχρησία. Επιπλέον, όπως σημειώνει η Αναστασιάδη - Συμεωνίδη (1994: 25), μία σημαίνουσα

¹⁹ Βλ. και Σετάτος (1990: 138).

²⁰ Αξιοσημείωτη είναι πάντως η παρατήρηση του Friedman (1994: 536) ότι σε πολλές περιπτώσεις, οι τουρκισμοί των βαλκανικών γλωσσών στην Τουρκία θεωρούνται επίσης δάνειες λέξεις, αλλά από τα αραβικά ή τα περσικά.

αδυναμία των λεξικών είναι ότι υπάρχει συχνά [χρονική] απόκλιση μεταξύ της εμφάνισης των δανείων και της ένταξής τους σε λεξικά. Τέλος, έχει επισημανθεί ότι αρκετά τουρκικά δάνεια δεν έχουν μεταβάλει την αρχική σημασία τους, αλλά έχουν προσλάβει υφολογική φόρτιση, με τους τουρκικούς όρους να είναι υφολογικά φορτισμένοι, ενίοτε και αρνητικά, και τους ελληνικούς να είναι υφολογικά ουδέτεροι, με αποτέλεσμα να μην αποτελούν ισοδύναμες εναλλακτικές στα ίδια συμφραστικά περιβάλλοντα²¹, όπως π.χ. το *δήθεν* και το *ντεμέκ*.

2.4. Υπερεκπροσώπηση στις διαλέκτους

Στον αντίποδα βρίσκονται αυτονόητα (καθώς είναι γλωσσικές ποικιλίες πρωτίστως προφορικές) οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα, όπου τα πραγματολογικά μόρια από την τουρκική βρίσκουν άφθονο χώρο έκφρασης. Μάλιστα, όπως τονίζει η Δημελά (2013) σε άρθρο της για τα τουρκικά επιθετικά δάνεια στις διαλέκτους της Μικράς Ασίας, παρατηρούνται διαφορές στην προσαρμογή του τουρκικού δανείου όχι μόνο ανάλογα με την εκάστοτε διαλεκτική ποικιλία, αλλά και ενδοδιαλεκτικά. Στο δικό μας υλικό εξάλλου διαπιστώνουμε πως τα συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία εμφανίζονται συχνότερα, και με ευρύτερη χρήση, σε σχέση με την Κοινή ΝΕ, όχι μόνο σε ιδιώματα που έχουν πιο στενή επαφή με την τουρκική, όπως τα μικρασιατικά, αλλά και σε εκείνα του ηπειρωτικού και νησιωτικού ελλαδικού χώρου. Σε διαλέκτους που επηρεάστηκαν περισσότερο από την τουρκική παρατηρούμε όχι μόνο πως χρησιμοποιούνται περισσότερα τέτοια μόρια, αλλά και πως εμφανίζονται ενίοτε και σε διαφορετικές από τις αναμενόμενες συντακτικές τους θέσεις, γεγονός που προφανώς είναι αποτέλεσμα της μεγαλύτερης έντασης επαφής τους με την τουρκική.

2.5. Παρουσία στην αργκό

Η χρήση αυτών των πραγματολογικών δεικτών στην αργκό είναι ιδιαιτέρως ανθηρή. Μάλιστα εκτός από τις σημασίες τους στην Κοινή ΝΕ, αρκετοί επανεμφανίζονται εμπλουτισμένοι με νέες σημασίες και λειτουργίες, ενώ είναι φανερό και μια κοινωνιογλωσσική διάσταση, καθώς η χρήση ή η μη κάποιων δεικτών

²¹ Βλ. και Ποπωβίδου (2017: 58).

αξιολογείται ως στοιχείο τοπικότητας ή ταυτότητας (όπως συμβαίνει π.χ. με το *ντεμέκ* που προβάλλει ως χαρακτηριστική διαφορά ανάμεσα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη). Την αργκοτική διάσταση κάποιων τουρκικών δανείων (κάτι που δεν συμβαίνει ωστόσο με δάνεια άλλων γλωσσών) έχει επισημάνει και η Τσιλιπάκου (1986), καθώς παρατηρεί ότι έχουν τα γλωσσικά τους ισοδύναμα στην επικρατούσα γλωσσική ποικιλία. Ενισχυτικά, η Ποπωβίδου (2017: 57) παρατηρεί ότι «Με παρόμοιο τρόπο, οι περιθωριακές κοινωνικές διάλεκτοι και η γλώσσα των νέων ενσωματώνουν συνειδητά τουρκικά δάνεια στον λόγο τους, ως μία έκφραση αντίθεσης προς την κρατούσα γλωσσική συμπεριφορά και αυτό το κάνουν επειδή έχουν επίγνωση ότι η εκφραστικότητα των τουρκικών δανείων στιγματίζεται από τους ομιλητές που χειρίζονται την πρότυπη γλωσσική ποικιλία».

2.6. Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικά μόρια και Βαλκανική Γλωσσική Ένωση

Τέλος, αξίζει να υπενθυμίσουμε την επισήμανση πολλών μελετητών για την αξία των τουρκικών δανείων μέσα στο πλαίσιο της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης, καθώς αυτά αποτελούν συχνά ενισχυτικό στοιχείο της (Kazazis 1972: 88), ενώ σύμφωνα με τον Κυριαζή (2010: 368): «Αν και έχουν συρρικνωθεί σε μεγάλο βαθμό, τα τουρκικά δάνεια εξακολουθούν να παραμένουν ενεργά στοιχεία ανανέωσης και εμπλουτισμού των βαλκανικών γλωσσών. Και αυτό επιβεβαιώνεται από τον ακατάγραφο, εν πολλοίς, καθημερινό λόγο» (βλ. και Friedman 2005). Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με την ιστορική διάσταση των τουρκισμών ως βαλκανισμών, πάντως ασφαλώς απαντούν πολύ πριν τον 20ό αιώνα (βλ. και Τζιτζιλής 2000, Friedman 1994²², Kazazis 1972 κ.ά.). Η χρήση τουρκισμών σε βαλκανικές γλώσσες δηλώνει πάντως συχνά α) προφορικότητα, β) υποτίμηση, γ) τοπικό χρώμα, δ) 'άρωμα' παλαιάς εποχής (Friedman 1994: 533), ενώ δεν είναι σπάνιοι ακόμα και νεολογισμοί με τουρκικά δάνεια²³. Βέβαια τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά των τουρκικών δανείων διαφέρουν ανάμεσα στις βαλκανικές γλώσσες που τα προσλαμβάνουν, όπως και το υφολογικό τους μαρκάρισμα (βλ.

²² Βλ. π.χ. Friedman (1994: 525): "The degree of the penetration of Turkisms into Macedonian reached its height during the nineteenth century".

²³ Π.χ. ο νεολογισμός *ασιστανλί* από τουρκ. επίθημα *-lik* (Kazazis 1972: 103).

και Κυριαζής 2010: 361-365, Kazazis 1972: 97). Ωστόσο, όταν μελετά κανείς τουρκικά δάνεια στο πλαίσιο των βαλκανικών γλωσσών πρέπει να λαμβάνει υπόψη του την πορεία αποβαλκανοποίησης αυτών των γλωσσών. Η τάση απάλειψης των τουρκισμών από τους καθαρολόγους του κάθε βαλκανικού λαού δεν υπήρξε παντού το ίδιο έντονη (Kazazis 1972: 92-3).

Εδώ δεν πρέπει να ξεχνά κανείς και τις μεγάλες διαφορές ανάμεσα σε κοινή και διαλέκτους. Τονίζει ο Τζιτζιλής (2000): «Οι διαφορές ανάμεσα στην κοινή και στις διαλέκτους από την άποψη της βαλκανικότητας είναι, σε γλώσσες τουλάχιστον όπως η ελληνική, τέτοιες που ο ερευνητής πρέπει να δηλώνει τι τον ενδιαφέρει: η εν μέρει αποβαλκανοποιημένη κοινή ή οι διάλεκτοι. Κι αν συμβαίνει το δεύτερο, τότε θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την πορεία αποβαλκανοποίησης των διαλέκτων». Είναι λοιπόν φανερό η προτεραιότητα των διαλέκτων για τη μελέτη των τουρκισμών, καθώς εκεί η διαδικασία απάλειψής τους προχωρεί με πιο αργούς ρυθμούς από τις κοινές (αυτό ισχύει για όλες τις βαλκανικές γλώσσες). Οπότε είναι οι διάλεκτοι εκείνες που θα πρέπει να αποτελούν τη βασική μονάδα ανάλυσης της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης (Tzitzilis 2019), ενώ και η συνεξέταση διαλέκτων και ιδιωμάτων διάφορων βαλκανικών γλωσσών είναι απαραίτητη α) για τη συνάντηση διαλεκτολογίας-επαφικής γλωσσολογίας και β) για την εμβάθυνση στη Βαλκανική Γλωσσική Ένωση (Κυριαζής 2019: 156).

3. Μελέτη περιπτώσεων

3.1. Εμφάνσεις σε Κοινή ΝΕ, διαλέκτους και αργκό

3.1.1. Ντεμέκ

Η σημασιολογική επέκταση του ντεμέκ ‘δήθεν, τάχα’ (< τουρκ. *demek* = λέω), και κυρίως η κοινωνιογλωσσική του διάσταση, χρήζει ιδιαίτερης μνείας. Στις διαλέκτους δεν είχε ούτε τη σημερινή ευρύτητα ούτε τη σημερινή σημασία (βλ. παραδείγματα 1, 2), οι οποίες επήλθαν προφανώς μεταγενέστερα, ωστόσο εκεί διατηρεί μια σημασία πλησιέστερη στην αρχική τουρκική έννοια²⁴, όπως δείχνουν τα παραδείγματα 3 και 4:

²⁴ Κατά τον Jahangirov (2011: 306) το *demek* στην τουρκική ανήκει σε μια σειρά συγών λέξεων που δηλώνουν τροπικότητα.

- (1) Τέλος πάντων, από έρωτα **ντεμέκ**, δε μας κάναν προ-
ξενιό (Istorima Archive²⁵)
- (2) Η μητέρα μου μ' έκανε από ύφασμα μια τσαντούλα. Κι
έβαλε ένα αυτό, ένα χερούλι **ντεμέκ** (Istorima²⁶)
- (3) Ααα! **ντεμέκ** (= πάει να πει) ίσαμε τα μένα λίρες δεν
έχεις! (Κουβουκλιά Βιθυνίας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (4) – Εγγλωσσοφάγαν *δονε*, *κουνιαδάκι*, και *χαντώ* πως δεν
πιάνει *μπλιο* *μουδέ* *ποντικό*. – Και *γιάδα* δε *δου* *κάνεις*
πράμα *κουμεδιά*; – Σαν *είδα*, *θες* και *πεις*; – *Δυο* *λογιό*
το *κάνουνε*. **Ντεμέκ**, τον *τσιφτέ* θα *κάμεις* *κοίτη* των
ορνίθω (Άγιος Βασίλειος Ρεθύμνου, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

Αντίθετα, σήμερα το *ντεμέκ* εντοπίζεται ως σταθερή διαφορο-
ποίηση ανάμεσα σε βόρεια και νότια Ελλάδα, κάτι που επιση-
μαίνεται και σε ερασιτεχνικές γλωσσολογικές περιγραφές. Εν-
δεικτικά, σε άρθρο εφημερίδας το *ντεμέκ* σημειώνεται ως χα-
ρακτηριστική γλωσσική διαφοροποίηση ανάμεσα σε Θεσσαλο-
νίκη και Αθήνα (βλ. π.χ. Βλαχοπούλου 2016). Η διάσταση αυτή
αποτυπώνεται και στα λίγα παραδείγματα της λέξης που βρί-
σκουμε σε σώματα κειμένων:

- (5) Πάντως και ένας Αθηναίος πιθανόν να 'χει το ίδιο πρό-
βλημα ακούγοντας κάποιους δικούς σας ιδιωματισμούς,
όπως ας πούμε το... **ντεμέκ** (ΕΘΕΓ)

Δεν είναι τυχαίο ότι ως λήμμα περιλαμβάνεται μόνο στο ΛΚΝ,
που εκδόθηκε στην Θεσσαλονίκη. Ως προς τις αργχοτικές χρή-
σεις της, η λέξη εμφανίζεται μόνο με αυτή τη σημασία, ενώ δη-
μιουργεί και παράγωγα, όπως τα ουσιαστικά *ντεμεκιά* (προ-
φανώς αντίστοιχο του αργχοτικού νεολογισμού της Κοινής ΝΕ
δηθενιά) και *ντεμέκι*, π.χ.:

- (6) Αφού με τόση επανάσταση μας είπε ότι δε θα περάσει,
φραντάζομαι ότι προτίθεται να πληρώσει και το λογα-
ριασμό. Αλλιώς **ντεμεκιά** και τζάμπα μάγκας
(www.slang.gr)

²⁵ <https://archive.istorima.org/interviews/12775> (Τίτλος ιστορίας: «Ο ποντιακός γάμος και η ζωή των Ποντίων γυναικών»).

²⁶ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-10127> (Τίτλος ιστορίας: «Η σφαγή του Καρουσφύτου»).

- (7) *Ναι, κοροϊδεύετε τα ντεμέκια ρε χαμουτζήδες εδώ κάτω, αλλά άμα τύχει και ανεβείτε στη φραπεδούπολη μένετε με τον στόμα ανοιχτό ιδίως με τα μωρά της (www.slang.gr)*

3.1.2. Ντε

Ήδη ο Σετάτος (1990: 136) περιλαμβάνει το ντε στα δάνεια πραγματολογικά στοιχεία από την τουρκική και επισημαίνει την επιτακτική του λειτουργία, ενώ παλαιότεροι μελετητές το χαρακτηρίζουν άλλοτε επιτακτικό μόριο κι άλλοτε προτρεπτικό. Ο Τσοχατζίδης (1986: 230) θεωρεί ότι η μόνη λειτουργία του είναι η «πραγματολογική αποστασιοποίηση», δηλαδή ότι αυτό που κάνει είναι «να επιροίπτει την ευθύνη των συνομιλητικών προθέσεων του ομιλητή στον ίδιο τον συνομιλητή του».

Σε παραδείγματα από διαλέκτους, οι παραπάνω λειτουργίες είναι εμφανείς, π.χ.:

- (8) *Κάθε γειτονιά έχει τ' όνομά της, ντε!* (Άργος, Κωνσταντινίδου 2011: 207)

Όμως ενίοτε παρατηρούμε και διαφοροποίηση σε συντακτικό επίπεδο, καθώς μοιάζει να έχει θέση συμπλεκτικού συνδέσμου (π.χ. στην Τρίγλια), κάτι που δεν εντοπίζεται στην Κοινή:

- (9) *Ντε να φάμε, ντε να πιούμε, πέρασάσι οι ώρες....* (Τρίγλια, Παπαδοπούλου 2010: 170)

Παρά την ευρεία του διάδοση στον προφορικό λόγο, οι εμφανίσεις σε σώματα κειμένων είναι περιορισμένες σε καθιερωμένες ιδιωματικές φράσεις, όπως *έλα (μου) ντε...*, *ντε και καλά*, *ντε και σώνει κ.λπ.*, καθώς και για τη δήλωση ειρωνείας, π.χ.:

- (10) *Ντε και καλά, επειδή είμαι γκέι, πρέπει να είμαι αριστερός;* (Istorima Archive²⁷)
 (11) *Δηλαδή, δεν είναι ντε και σίγουρο στην Αγγλία ή στην Γερμανία ότι θα πάει να έχει κάποιος ακαδημαϊκή πορεία.* (Istorima Archive²⁸)

²⁷ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-21489> (Τίτλος ιστορίας: «'Εγώ ή μουν σε μια γωνιά και παρακολουθούσα το υπέροχο θέαμα που εκτυλίσσόταν μπροστά μου': Υπεράσπιση γένους θηλυκού σε ένα γκέι άτομο»).

²⁸ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-15997> (Τίτλος ιστορίας: «Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα στον 21ο αιώνα: Μία καθηγήτρια Μέσης Εκπαίδευσης αφηγείται.»).

- (12) Η επιτυχία του Παναθηναϊκού στην Πορτογαλία είναι «φο», μιτασιόν **ντε**, πώς το λένε.... (ΣΝΕΓ)

3.1.3. Ντιπ και μπιτ

Τα συνώνυμα μόρια *ντιπ* (< τουρκ. *dip* = πάτος) και *μπιτ* (< τουρκ. *bit* = β' εν. προστακτικής του ρ. *bitmek* = τελειώνω), έχουν αντίστοιχη σημασία 'καθόλου, εντελώς, ολωσδιόλου' και χρησιμοποιούνται κυρίως επιρρηματικά, ως ποσοδείκτες. Σημειωτέον ότι το μόριο *ντιπ* εμφανίζεται ήδη γραμματικοποιημένο ως ποσοτικό επίρρημα στην πρώτη γραμματική βορείων ιδιωμάτων του Γ. Ρουσιάδη, το 1834, όπου εντοπίζεται με τύπο *τιπ*, για τον σχηματισμό του υπερθετικού επιθέτων, π.χ. *τιπ σοφός* (Μανωλέσσου 2013: 140). Στις διαλέκτους εντοπίζονται και σε λεξικές φράσεις²⁹, αλλά και σε θέση επιθέτου, ενώ, εκτός από το κοινό εμφατικό *καταντίπ*³⁰, συναντούμε και το αντίστοιχο *καταμπίτ*:

- (13) *Μπορεί και να 'τανε και μπίτι-μπίτι χειρότερα* (Μεσσηνία, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (14) *Ασ' τα, πούλ'σα τα προύατά μ' μπιτ χαβά* (=εντελώς φθηνά) (Δωδώνη Ιωαννίνων, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (15) *Ως επάτησα το βόδα μου στην Αθήνα έχασα μπισ-μπιτού τον απατό μου* (Κρήτη, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (16) *Αφαιρέητσεσ απού μπίτι* (= το ξέχασεσ εντελώς) (Βαλτεσινίκο Αρκαδίας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (17) *Είνα κατάμπιτ καλά* (Καρούα Κορινθίας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (18) *Το αραποσίτι είναι μπίτι, το 'φαγε το σκουλήκι* (= είναι κακής ποιότητας) (Αστράς Ηλείας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (19) *Αμά καταλαχού* (= κατά τύχη) *μια ταχ'νή άπαν-οζ* (= ξαφνικά) *γιόμ'σι κάμπους νιρό ντίμπι-ντιουζ* (ολωσδιόλου) (Σουφλί Έβρου, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

²⁹ Φράσεις: *μπιτ για μπιτ, ντιπ και μπιτ, μπίτι-μπίτι, μπισ-μπιτού, μπιτί-γκιτί.*

³⁰ Η λέξη *μπορεί* να έχει απλή επιρρηματική χρήση ή να λειτουργεί ως ποσοτικός προσδιορισμός επιθέτου, επίσης *μπορεί* να συναντάται μόνη στην πρόταση ή σε λεξική φράση με το *ντιπ*. Αποτελεί συνδυασμό ελληνικού προθέματος και τουρκικής βάσης, δηλ. πρόκειται για μια ελληνοποιημένη παραγωγική δομή.

- (20) Στου **ντιπ** και στου ουλότιλα |καλή είν' κι η Παναγιώτινα (παροιμία - Στερεά Ελλάδα, Αρχείο KENΔΙ)
- (21) Οι ανθρώπ' αυτοί ήταν **ντιπ** κι **απού ντίπ** χαζοί κι ζούσαν πίσου απ' τουν ήλιου (Θεσσαλονίκη, Αρχείο KENΔΙ)
- (22) *Είσι **καταντίπ** σκρόφα!* (Ζαγόρι Ιωανν., Αρχείο KENΔΙ)
- Πάντως διαλεκτικά τόσο οι λειτουργίες όσο και το εύρος της εμφάνισης των δύο μορίων είναι εμφανώς μεγαλύτερα απ' ό,τι στην Κοινή ΝΕ, όπου, όπως βλέπουμε στα σώματα κειμένων, οι εμφανίσεις τους είναι σποραδικές (και αφορούν κυρίως στο *ντιπ* και πολύ λιγότερο στο *μπιτ*), π.χ.:
- (23) *Ανέκαθεν ήσουν **ντιπ** μελό μαλάκας!* (ΕΘΕΓ)
- (24) *Από εκείνη τη μεριά, **ντιπ** κοντά στην εκκλησία* (Istorima³¹)
- (25) *Σου λέω, είναι δουλειά **μπιτ** στραβή!* (ΕΘΕΓ)
- (26) *Η Γιώτα, ήταν μικρούλα **μπιτ** η Γιώτα* (Istorima³²)

3.1.4. Ταμάμ

Ένα άλλο σύνθημα τουρκικό δάνειο με λειτουργία πραγματολογικού δείκτη είναι το *ταμάμ* (< τουρκ. *tamam* = εντάξει, ακριβώς στην ώρα, στα μέτρα κάποιου < αραβ.) Παρατηρούμε ότι στις διαλέκτους η λέξη εμφανίζεται και σε λεξικές φράσεις που προέρχονται απευθείας από την τουρκική (πράγμα που δεν συμβαίνει στην Κοινή ΝΕ) ή χρησιμοποιείται ως σύνδεσμος ή με διαφορετικές από τις κοινές σημασίες:

- (27) *τας **ταμάμ/μπιρ ταμάμ** (=ίσα ίσα, ακριβώς)* (Κοζάνη)
- (28) ***Ταμάμ** (μόλις) πλησιάσει να βαρέσει η καμπάνα για σπερινό, αφήνω τη δουλειά, **ταμάμ** σουρουπώσει, δε γνέθω να ξημερώνει Τετράδη και Παρασκευή* (Μανιάκι Μεσσηνίας, Αρχείο KENΔΙ)
- (29) *Μ' έδειρις, σ' έδειρα κι ήρθαμι **ταμάμ** (= πάτσι)* (Αιτωλοακαρνανία, Αρχείο KENΔΙ)

³¹ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-25609> (Τίτλος ιστορίας: «Αγρότισσα από τον Ωρωπό Πρεβέζης αφηγείται»),

³² <https://archive.istorima.org/interviews/EL-12619> (Τίτλος ιστορίας: «Με είπαν Στεριανή για να στεριώσω, να ζήσω»).

3.1.5. νε...νε... / εμ... εμ....

Στη συνέχεια αναφέρομαι στους συμπλεκτικούς συνδέσμους νε... νε... (<τουρκ. αποφαστ. ne... ne... =ούτε..., ούτε...) και εμ... εμ.... (<τουρκ. hem... hem (de)... = και..., και...) που απαντώνται πανελλαδικά, γιατί θεωρώ ότι λειτουργούν εν πολλοίς ως πραγματολογικά μόρια:

- (30) *Ρόζιασαν τα χέρια μ' τα δ'κά μ', δε θέλου να μάθ'ς νιε τσικρίκα, νιε αργαλειό* (Νερόμυλοι Λαρίσης, KENΔΙ)
- (31) *Νε άφτ' νε βήζ'* (=ούτε ανάβει ούτε σβήνει) (παροιμία - Πόντος Αρχείο KENΔΙ)

Το εμ εμφανίζει πολυτυπία³³ και μάλιστα απαντά συχνά σε παροιμίες:

- (32) *Εμ κρυώνου, εμ καυλώνου* (για όσους επιθυμούν τα ασυμβίβαστα, Πήλιο, Αρχείο KENΔΙ)
- (33) *Εμ μαλλάτα, εμ γαλάτα, εμ τ' αρνί θηλ'κό* (για όσους τα θέλουν όλα δικά τους, Γαλάτισσα Χαλκιδικής, KENΔΙ)

Στα σώματα κειμένων του καθημερινού, βασικά, προφορικού λόγου βρίσκουμε πολύ λιγότερα παραδείγματα κυρίως για το εμ...εμ..., ενώ το νε...νε.... είναι σπανιότερο:

- (34) *Εμ φάκελο, εμ σύνταξη, δεν γίνεται καλοπίχερα!* (Istorima³⁴)
- (35) *γιατί εμείς δεν είχαμε τίποτα, νε βόδια, νε τίποτα, αυτός ο ξένος με μεροκάματο τα αλώνιζε* (Istorima³⁵)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αργκοτική επανεμφάνιση του συμπλέγματος στη φράση "εμ σαμπού, εμ κοντίσιονερ" που

³³ Στο Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ βρίσκουμε τους τύπους: γεμ (Γήλοφος Γρεβενών, Εράτυνα Κοζάνης) εμέ ή εμί (Παλλαδάρι Βιθυνίας) έμου - έμου (Κουρί Ευβοίας, Βλαχοκερασιά και Λάστα Αρκαδίας, Κρήτη) έμι (Ψαχνά Ευβοίας, Νάουσα Ημαθίας, Σύμη) έμι - έμι (Αλικαρνασός, Κως, Μήλος, Νάξος, Πάρος, Χίος, Λάγια Μάνης) ομ (Σαμοθράκη) όμου - όμου (Κύμη Ευβοίας) μι-μί (Κύθνος) μι - μι (Πιστικοχώρια Βιθυνίας, Μεταξάδες Έβρου) αμ (Βαρβάρα Χαλκιδικής, Καρς) ηεμ (Πιτσά Κορινθίας) χεμ-χεμ (Μελένικο) χέμι-χέμι (Καστελλόριζο) χέμα-χέμα (Κύπρος) μεμ (Καταφύγι Κοζάνης) έμιτα (Αστυπάλαια).

³⁴ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-13259> (Τίτλος ιστορίας: «Ο λαογράφος του Ζαγορίου Βασίλης Φανίτσιος μέσα από τα μάτια του ανιψιού του»).

³⁵ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-11158> (Τίτλος ιστορίας: «Έβλεπα από το ύψωμα το βουνό να καίγεται»).

προέρχεται από τουρκική διαφήμιση σαμπουάν. Στον ιστότοπο www.slang.gr δίνεται ο ορισμός: «*Τουρκοποιημένη έκφραση γνωστού διαφημιστικού σποτ (2 σε 1), η οποία χρησιμοποιείται για να δηλώσει την δυσπόστατη φύση μίας κατάστασης ή ενός ανθρώπου και μάλιστα στην τιμή του ενός, π.χ.: “Τώρα μάλιστα. Εμ σαμπού εμ κοντισιονέρ. Τα πιάσαμε τα λεφτά μας...”*». Παρόλο που η συγκεκριμένη φράση δεν είναι πλαστή, αξίζει εδώ να αναφέρουμε και τις πάμπολλες πλαστές αντίστοιχες φράσεις ή λέξεις που υποτίθεται ότι είναι τουρκικές και δημιουργούνται χάριν αστεϊσμού.³⁶

3.2. Εμφανίσεις μόνο σε διαλέκτους και αρχικό

Η δεύτερη κατηγορία τουρκικών δανείων περιλαμβάνει στοιχεία που, ενώ είναι λιγότερο γνωστά ή καθόλου χρησιμοποιούμενα στην Κοινή, ωστόσο εμφανίζονται πληθωρικά σε διαλέκτους και ενίοτε στην αρχικό. Μάλιστα αρκετά από αυτά εντοπίζονται και σε λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία καταγράφουν ή μιμούνται διαλεκτικό λόγο.

3.2.1. Μπάρεμ

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι το μόριο *μπάρεμ* ‘τουλάχιστον, έστω’ που, ενώ είναι άγνωστο στην Κοινή ΝΕ, διαλεκτικά εμφανίζεται με πολλούς τύπους³⁷ και σε όλες τις συντακτικές θέσεις (αρχική, μεσαία, τελική):

(36) *Έλα μπάρεσ μου να κουβεντιάσωμε λίγο και φεύγεις μετά* (Τσιτάλια Αρκαδίας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

(37) *Αμ κι πήγεις μπάριμ;* (Καρλόβασι Σάμου, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

³⁶ Είναι γνωστό το λεκτικό παιχνίδι «Πώς λέγεται τουρκικά...», όχι μόνο στην ελληνική αλλά και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες, σύμφωνα με το οποίο δημιουργούνται ανύπαρκτοι νεολογισμοί από τουρκικές και όχι μόνο λέξεις, αλλά που ο συνδυασμός τους είναι απρόβλεπτος και ευτράπελος, π.χ. ‘μπαρουτ κεφτέ’ (χειροβομβίδα), ‘σακάτ οντά’ (νοσοκομείο), ‘τσογλάν μαντρι’ (σχολείο). Το τουρκικό δάνειο εδώ έχει σαφώς μια κοινωνιογλωσσική διάσταση, εφόσον συνδέεται με τον πολιτισμικό οπισθοδρομισμό της οθωμανοκρατίας τον οποίο απορρίπτουν οι ευρωπαϊκά προσανατολισμένοι πλέον βαλκανικοί λαοί.

³⁷ Π.χ. με τους τύπους: *μπέρι* (Εύβοια), *μπάρ’μου* (Βιθυνία), *μπάριμ* (Μακεδονία, Ήπειρος), *μπάρες/μπάρες μου* (Πελοπόννησος), *πάριμου* (Κύπρος), *πάρομου* (Σύμη, Λιβύσσι Μ.Ασίας), *πάρεμου* (Κως), *πάρουμου* (Κάλυμνος, Κύπρος Λέρος κ.ά.) *καμπάριμ* (Λέσβος) κ.ά. (Αρχείο ΚΕΝΔΙ).

- (38) *Θα πάρ' μπάρε κι τα πιδιά σ' Γερμανία;* (Χωριστή Δράμας, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (39) *Αυτός είναι μπάρε μου παλληκάρι, όι ψευθιές!* (Κρήτη, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)
- (40) *Μπάρεμ να μας έφερνε κομμάι καφέ...* (Τρίγλια Χαλκιδικής, Παπαδοπούλου 2010: 168)
- (41) *Να ντζήσεις έσυ πάρουμου, τσι εγώ Θεός το ξέρει* (άσμα, Λέρος, Κωνσταντινίδου 2023)
- (42) *Νά φυλαχτεί κι αυτός κι ή φαμελιά του μπάρεμ μήπως και τούς έβρει κακό;* (Σωτηρίου, Ματωμένα Χώματα, 1983, σ. 96)

Ο Καζάζης (1972: 108) κατατάσσει το δάνειο (με σημασία 'τουλάχιστον') ως 'γραμματική λέξη' στους υφολογικά ουδέτερους τουρκισμούς των βαλκανικών γλωσσών³⁸. Είναι όμως απορίας άξιο πώς δεν κάνει λόγο για ύπαρξή του στην ελληνική, αλλά μόνο στη σλαβομακεδονική (ως *bare* και *barem*) και στη σερβοκροατική (ως *bar* και *barem*), χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τις διαλέκτους. Σποραδικά βρίσκουμε το μόριο να εμφανίζεται και σε παραδείγματα της καθομιλουμένης, όπου, νομίζω, η χρήση του γίνεται εσκεμμένα εκ μέρους του ομιλητή για υφολογικούς ή κοινωνιογλωσσικούς λόγους, π.χ.:

- (43) *Μην άκουσες, μπάρεμ, τίποτε για τον φονιά του αδερφού Ταχτσή;* (ΕΘΕΓ: άρθρο στην εφ. "Καθημερινή")
- (44) *Και φυσικά δεν ασφαλίζεσαι! Ρε πώς φαλιρίσανε μπάρεμ τα ταμεία;* (www.slang.gr)³⁹

Σε τέτοιες λέξεις ενδιαφέρον παρουσιάζει συχνά και η ετυμολογία τους, η οποία, αν και δεν είναι αδιαφανής, δεν έχει ωστόσο πάντα ξεκάθαρη πορεία. Έτσι ενώ το *μπάρεμ* ετυμολογείται από το τουρκ. *bari* 'τουλάχιστον', υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για την προέλευση του τελικού -μ (που ενίοτε μετατρέπεται παρετυμολογικά στην ελληνική κτητική αντωνυμία). Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι πρόκειται για την τουρκ. κτητ. αντωνυμία -m, άλλοι το ανάγουν στην απώτερη αραβική

³⁸ Ωστόσο σε υποσημείωση διευκρινίζει ότι και στις δύο γλώσσες από όπου δίνει τα παραδείγματά, η λέξη έχει ιδιαίτερη (προφορική -καθημερινή) χροιά.
³⁹ Εδώ η λ. *μπάρεμ* φαίνεται να έχει τη σημ. της λ. *μπιλέμ* 'ακόμα και' που περιγράφεται στην επόμενη ενότητα.

προέλευσή του, δηλ. στο αραβ. *barim*, το ΛΚΝ (το μόνο από τα λεξικά της Κοινής ΝΕ που το περιέχει) υποδεικνύει ένα περσ. *barim*, και κάποιος, όπως ο Καραποτόσογλου (2005: 194), υποστηρίζουν την αναγωγή της λέξης σε τουρκ. διαλεκτικό τύπο *barim*, ο οποίος είναι πλησιέστερος φωνητικά προς τους νεοελληνικούς διαλεκτικούς τύπους. Η τελευταία άποψη φαίνεται να είναι η πιο ακριβής.⁴⁰

3.2.2. *μπιλέ/μπιλέμ*

Αντίστοιχες λειτουργίες έχει και το, άγνωστο στην Κοινή ΝΕ, μόριο *μπιλέ/μπιλέμ* (<τουρκ. *bile* = 1. ακόμα και, ακόμα, 2. ούτε, ούτε καν) που εμφανίζεται με διαλεκτική πολυτυπία σε μικρότερη ωστόσο γεωγραφική εμβέλεια⁴¹:

- (45) *Εφάγαμε κι ήπιαμε όσο θέλαμε: επήραμε μπιλέμ κουλούρια δυο ο καθένας μας* (Χανιά Κρήτης, ΚΕΝΔΙ)
- (46) *Δεν μού 'φουρις μπιλέμ ένα ρακί!* (Κώμη Τήνου, ΚΕΝΔΙ)
- (47) *Τώρα ούλοι χάψι εΐμαστε κι έσὺ μπιλέμ χάψι εΐσαι...* (Βυζάντιος, *Βαβυλωνία*, 1849, σ. 49)⁴²

Στην τουρκική το μόριο αναφέρεται ως υφολογικά αμαρκάριστο (Jahangirov 2011: 306), κάτι που δεν φαίνεται να ισχύει στη νέα ελληνική. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το δάνειο υπάρχει και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες, π.χ. στην αλβανική, όμως ενώ εκεί είναι γραμματική λέξη της κοινής αλβανικής (Κυριαζής 2010: 360), στη νέα ελληνική έχει μόνο διαλεκτική διασπορά⁴³. Αυτό συμβαίνει και με αρκετά άλλα τουρκικά δάνεια.

⁴⁰ Βλ. Μπόγκας (1959): <αραβ. *bari* & *barim*: Φιλήντας (1934: 268): «< τουρκ. *bare* > *barem*. Τò τελικό μ είναι τούρκικη χτητική άντων. ποὺ συχίστηκε μὲ τὴν ἑλληνική, πβ. *μπέλλι* - *μπέλλιμ*. Ἔτσι λοιπὸν λένε τὰ νότια ἰδιώματα *μπάρεμου*, *μπέλλιμου* κατὰ τὰ *κάμ-μου*, *τάχα μου*, *τάμου* κτλ.». Παπαδοπούλου (2010: 168): < τουρκ. *bari* + τουρκ. κτητ. *-m*. Κωνσταντινίδου (2023) < τουρκ. διαλεκτικό *barim*, παρά το *bari* 'τουλάχιστον'. Πβ. αναγωγή του αντίστοιχου κυπριακού *πάρουμου* 'τουλάχιστον' στο τουρκικό *barim* (Καραποτόσογλου 2005: 194).

⁴¹ Βλ. π.χ. τους τύπους: *πιλέ* (Κύπρος, Καστελλόριζο, Τραπεζούντα) *πιλέ μου* (Κύπρος) *μπιλέ μου* (Κρήτη) *μπιλέ* (Θράκη) *βιλέμ* (Μάδυτος Αν. Θράκης) *βιλέ* (Σηλυβρία Αν. Θράκης) *μπιλέμ* (Τήνος) *μπιλέμ* (Λέσβος) (Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

⁴² Ο εντοπισμός των περισσότερων από τα περιγραφόμενα πραγματολογικά μόρια στο θεατρικό έργο *Βαβυλωνία* φανερώνει πως ήδη στα μέσα του 19^{ου} αι., που γράφτηκε, ο δανεισμός των συγκεκριμένων λέξεων είχε ήδη συντελεστεί.

⁴³ Σε πολλές περιπτώσεις είναι πιθανό παρόμοια τουρκικά δάνεια να προέρχονται από διαλεκτικούς τουρκικούς τύπους, που δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς

3.2.3. *χιτς*

Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και το *χιτς* (< τουρκ. *hiç* ‘καθόλου’)⁴⁴, που καταγράφεται με πολλούς διαλεκτικούς τύπους πανελλαδικά⁴⁵, π.χ.:

(48) *Ντιπ, χιτς δεν έχ’ ντόντζα* (Μιστί Καππαδοκίας, Αρχείο KENΔΙ)

(49) *Χίτς πιά δέν σέ κόφτ’* (δε σου κόβει καθόλου, Σαράντα Εκκλησιές, Παπαχριστοδούλου 1934: 64)

Επιπλέον, φαίνεται να συμμετέχει και σε παραγωγικές διαδικασίες, όπως το επίθ. *χιτσέινιος* ‘ανύπαρκτος, τιποτένιος’ (Καβακλί, Σουφλί). Ως τουρκ. δάνειο το αναφέρει και ο Ανδριώτης στο έργο του για το ιδίωμα Φαράσων (Ανδριώτης 1948: 79), ενώ και στο ιδίωμα του Ουλαγάτς περιλαμβάνεται στα δάνεια από την τουρκική (ποσοτικά) επιρρήματα (μαζί με τα: *daa* ‘ακόμη, πιο, περισσότερο’ < τουρκ. *daha*: *daá* καλό ‘πιο καλό’, *πέκια* ‘πολύ’ < τουρκ. *pek*, *σαλτ* ‘πολύ, υπερβολικά’ < τουρκ. *salt*): (*χ*)ετς ή (*χ*)ες = ‘καθόλου’ < τουρκ. *hiç*: (*χ*)ες *de* *σε* *χιώρσα* = καθόλου δεν σε είδα (Κεσίσογλου 1951: 115).

Η σημερινή χρήση του ωστόσο μαρκάρεται κοινωνιογλωσσικά, όπως δείχνει ο εντοπισμός στο www.slang.gr:

(50) «*Λέξη τουρκικής προελεύσεως (hiç). Χρησιμοποιείται ευρέως από υπερήλικες βορειολλαδίτες προσφυγικής καταγωγής και όχι μόνο: π.χ. “Αχ Νίτσα μ’... Κείνος ο γιος μου, ντιπ χαϊβάν’... 30 χρονών έγινε και χιτς μυαλό δεν έβαλε...”*»

Παρατηρούμε πάντως ότι και στα δύο παραδείγματα χρησιμοποιούνται πρόσθετα τουρκικά δάνεια που λειτουργούν μεν επιτακτικά και εμφατικά, αλλά στο παράδειγμα (50) από τον

(Thomason 2019: 165), και όχι από αυτούς της κυρίαρχης γλώσσας, ή να αποτελούν τουρκισμούς της ευρύτερης βαλκανικής με ευρύτερη ή στενότερη διασπορά, όπως έχουν επισημάνει και πολλοί προγενέστεροι μελετητές.

⁴⁴ Το τουρκικό δάνειο *χιτς* υπάρχει στην κοινή αλβανική, αλλά στη νέα ελληνική εμφανίζεται μόνο σε διαλέκτους (Κυριαζής 2010: 360).

⁴⁵ Βλ. π.χ. τους τύπους: *ίτσι* (σε πολλά μέρη) *ίτσιου* (βόρεια ιδιώματα) *ίτσου* (Βαβούρι Θεσπρωτίας) *ίτσ’* (Δωδώνη και Κουκούλι Ιωαννίνων, Σιάτιστα) *χιούτσ’* (Ελληνοχώρι Έβρου) *χίτσιν* (Κύπρος) *ιτζ* (Βαγδαονία Καππαδοκίας, Μεσολακιά Σερρών) *χίτσ’* (πολλά βόρεια ιδιώματα) *ουτσ’* (Αυλότοπος Θεσπρωτίας) *χιουτς* (Αμόρι και Καρωτή Έβρου) *χετς* (Ουλαγάτς και Φάρασα Καππαδοκίας) *χλες* (Ουλαγάτς Καππαδοκίας) (Αρχείο KENΔΙ).

ιστότοπο www.slang.gr, υπογραμμίζουν και τη σχέση με τη γλώσσα δανεισμού (πράγμα που συμβαίνει και με το τρίτο τουρκικό δάνειο, το ουσιαστικό *χαιβάν'*).

Το υφολογικό μαρκάρισμα πάντως είναι εμφανές και σε παράδειγμα από τον ΕΘΕΓ:

(51) *Και τι δεν δοκίμασε ο Έριχ να τον κάνει να πάρει μπρος, ο Κούρο τίποτα, χιτς, ούτε ένα σκάσιμο* (ΕΘΕΓ)

ενώ η σχέση με προσφυγικό πληθυσμό της Β. Ελλάδας επιβεβαιώνεται και στο μοναδικό παράδειγμα που εντοπίστηκε στο corpus «*Ιστορήμα*» και προέρχεται από τη Νέα Βύσσα Έβρου:

(52) *Εκείνη δεν ήξερενε χιτς!* (Istorima⁴⁶)

3.2.4. Ζαέρι

Στην ίδια κατηγορία ανήκει και το βεβαιωτικό *ζαέρι* (< τουρκ. επίθ. και επίρρ. *zahir* = εμφανώς, καταφανώς, βέβαια), που εντοπίζεται σχεδόν σε όλη την Ελλάδα με πολλούς τύπους⁴⁷:

(53) *Ναι, ζερ, τα καταφέραμι!* (Πήλιο, Αρχείο ΚΕΝΔΙ)

(54) *Ναι ζαέρ' όπως μ' το λες είναι.* (Ψαχνά Ευβοίας, ΚΕΝΔΙ)

(55) *Ντουγρού, ντουγρού;
-Ταμάμα⁴⁸.
-Μονοκοπανιά;
-Τὰ ἴσα, ζέρ;
-Σ'μ Παναϊὰ τ'Ντομάν;
-Ντούρμα⁴⁹, παπάς ἔτσ' εἶπε.
-Τοὺ ρέμα-ρέμα;
-Δὲ -θὲ-πᾶμι;*

⁴⁶ <https://archive.istorima.org/interviews/EL-21695> (Τίτλος ιστορίας: «Η ενασχόληση με τη γεωργία και η παραγωγή χόρτινης σκούπας στη Νέα Βύσσα»).

⁴⁷ Βλ. π.χ. τους τύπους: *ζάαρ* Πόντ. *ζαρ* Καππ. (Φάρασ.) *ζαέρι* Κρήτ. Μεγίστ. Στερελλ. Χάλκ. *ζάρι* Καππ. (Φαρασ.) *ζερ* Θεσσ. (Βόλ. Πήλ.) Κυδων. Λήμν. Λέσβ. Μακεδ. (Βλαστ.) Σαμοθρ. Σαρεκκλ. Σιαάθ. *ζαέρ* Εύβ. (Μετοχ.) Μακεδ. (Βλάστ. Δεσκάτ. Κοζ.) Πόντ. Στερελλ. *ζέερα* Βιθυν. *ζεχάρ*. Σηλυβρ. *ζαγέρ* Πόντ. *ζαίρι* Καππ. Ρόδ. (Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

⁴⁸ Σύμφωνα με το γλωσσάρι στην κριτική έκδοση του Παπαδιαμάντη (1997-2005²: 692) *ταμάμα* = αμέσως. Μάλλον πρόκειται για το τουρκ. επίρρ. *tamamen* = 1. ολωσδιόλου, 2. επακριβώς, 3. διά παντός, που διαλεκτικά εμφανίζεται με τους τύπους *ταμάνεμα* (Ανδρ.), (ν)*ταμάμα* (Σκόπελος), *νταμάνεμα* (Μήλος) (Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

⁴⁹ *Ντούρμα* = βεβαίως (Παπαδιαμάντης 1997-2005²: 692 [γλωσσάρι]).

-Θέ *pāmi*, *ζέρο!* (Παπαδιαμάντης, διήγ.: «Στὴν Ἄγι-Ἄνα-στασά». 1997-2005². τ. Β': 351)

Υπάρχουν ασφαλώς πολλά παρόμοια τουρκικά δάνεια (π.χ. *άτζαμπα* 'άραγε, τάχα' (< τουρκ. *acaba* 'άραγε, τάχα'): *Άτζίβα* γιατί μας κάνεις του βαρού; (Κομοτηνή Ροδόπη), *ίλεμ* = οπωσδήποτε, σώνει και καλά, (πιθ. < τουρκ. *ille* = οπωσδήποτε, βλ. και: *ille de* = σώνει και καλά)⁵⁰: [...] δών-νω του τυρίν, δών-νω του κρέας, κείνος *ίλ-λα μου το φάρι!* (Κως -Σκανδαλιδής 2006: 286), όπως και διάφορες δάνειες λεξικές φράσεις, που όμως δεν μπορούν να χαρακτηριστούν πραγματολογικά μόρια. Αυτονόητα, σε ιδιώματα με μεγάλη ένταση επαφής με την τουρκική, όπως π.χ. τα μικρασιατικά, τα ποντιακά, τα καππαδοκικά εμφανίζονται και άλλα τουρκικά δάνεια που δεν εντοπίζονται αλλού, τα οποία όμως δεν γνωρίζουμε αν λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες π.χ. *τσούνκι* (< τουρκ. *çünkü* 'δηλαδή'), *ταμάμεν*, *μπέλκι* (< τουρκ. *belki* 'ίσως'), *χέμεν* (< τουρκ. *hemem* 'αμέσως', π.χ. *Να πάω μανούλα, λαλεί της, «Τωρά τωρά, χέμι»* (Κύπρος), *κέσκι* (< τουρκ. *keske* 'μακάρι') κ.ά.

3.2.5. γιόξα

Τέλος, το διαλεκτικό διαζευκτικό *γιόξα* (< τουρκ. *yoksa* 'ειδεμή, αλλιώς'), αντίστοιχο σημασιολογικά με το κοινό, επίσης τουρκικό δάνειο *για* (< τουρκ. *ya* 'ή διαζευκτικό'), απαντάται μόνο διαλεκτικά, κυρίως σε μικρασιατικά και νησιωτικά ιδιώματα με πολλούς τύπους (*γιόξαμου*, *γιάξαμου*, *οξά* κ.ά.)⁵¹.

- (56) *Είνδα γλυκό θ-θέλεις; φοινίτζιν 'όξα χρυσόμηλον;* (Κύπρος, Αρχείο KENΔΙ)
- (57) *Επόμειν' η αγάπη σου στο μάτι μου ν-ασπράδι τσαι δεν ημπλέπω πιο να δω μέρα 'ναι γιόξα βράδου* (άσμα, Καστελλόριζο, Αρχείο KENΔΙ)

⁵⁰ Η ετυμολόγηση και εδώ δεν είναι απολύτως σαφής καθώς έχουν προταθεί επίσης οι τουρκ. λ. *ilam* 'απόφαση' ή *hele* 'προπάντων'.

⁵¹ Βλ. π.χ. τους τύπους: *γιόξα* σύνδ. (Κρήτη, Κύπρος, Σίλη και Λιβύσι Μ. Ασίας, Καστελλόριζο, Πόντος, Χαβουτσι Μ.Ασίας -τσακών.) *γιόχσα* (Μιστί και Φάρασα Καππαδοκίας, Χαλδία Πόντου) *γιόχτσα* (Μιστί και Φάρασα Καππαδοκίας) *'όξα* (Αμόρι Έβρου, Κύπρος) *'οξά* (Κύπρος) *γιόξιμ* (Σιάτιστα Κοζάνης) *γιόξαμου* (Κρήτη) *γιάξαμου* (Ικαρία) (Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ).

(58) *Τοῦτο εἶναι ὕμνος, γιόξαμ ἔχει κι ἄλλο ἀκόμα;* (Βυζάντιος, *Βαβυλωνία*, 1849: 17)

Ὅμως φαίνεται πως το γιόξα εκτός από τη διαζευκτική έχει και πρόσθετες σημασίες, δηλαδή: α) ειδημή, εκτός εάν (σε μεσαία θέση), β) άραγε, μήπως (σε αρκτική θέση):

(59) *Ἐν παραιτῷ που λόου της, ὄξα να (=εκτός αν) με σκοτώσουν (άσμα, Κύπρος, Αρχείο KENΔΙ)*

(60) *Τουν καρτσιρούμι γιόξιμ (=άραγε) θα να ῥθ’;* (Σιάτιστα Κοζάνης, Αρχείο KENΔΙ)

Επίσης, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες ομιλητών της κυπριακής, το μόριο σε τελική θέση έχει και βεβαιωτική χρήση.

3.2.6. Άφεριμ

Στα πραγματολογικά μόρια ενδεχομένως μπορούν να συμπεριληφθούν και κάποια τουρκικά δάνεια με επιφωνηματική λειτουργία. Ένα τέτοιο είναι το επιφών. *άφεριμ* ‘μπράβο, εύγε, ως δήλωση ευχαρίστησης’ που καταγράφεται μεν στα λεξικά της Κοινής ΝΕ και ετυμολογείται <τουρκ. (διαλεκτ.) *aferim* <περσ. *aferin*, με όμοια σημασία (ΛΚΝ λ. *άφεριμ*), ωστόσο δεν έχει ευρεία διάδοση στην Κοινή ΝΕ. Ας σημειωθεί ότι από τα τέσσερα μόνο παραδείγματα που εντοπίστηκαν στα σώματα κειμένων, στο ένα δηλώνεται ρητά η λέξη ως τουρκικό δάνειο, κάτι που υποδηλώνει μια μειωτική θεώρηση:

(61) *Άφεριμ, που θα έλεγαν και οι Τούρκοι!* (ΕΘΕΓ)

Στις διαλέκτους, αντίθετα, εμφανίζεται με ευρεία γεωγραφική διασπορά (σχεδόν σε όλες τις ελληνόφωνες περιοχές εκτός από τα Επτάνησα) και με ποικίλους τύπους⁵², εκεί όμως δεν υποκρύπτεται κάποια διάθεση ειρωνείας⁵³:

⁵² Βλ. π.χ. τους τύπους: *άφεριμ* και *αφερίμ* πολλαχ. *άφιριμ* και *αφιρίμ* (βόρ. ιδιώματα) *άφερι* και *αφερί* (Σύμη) *άφερομ* (Πελοπόννησος, Κύζικος Προποντιδάς) *αφερούμ* (Πήλιο, Νάξος, Πελοπόννησος, Προποντιδα, Πόντος) *άφαρομ* (Αίνος Α. Θράκης) *αφερού* (σου) (Καστελλόριζο) *αφερούμου* (Κουρί Ευβοίας) *αφροούμ* (Κουκούλι Ιωαννίνων) *άφιαρομ* (Σάντα Πόντου) *αφερίμ* (σου) (Καρδάμυλα Χίου) (στους τελευταίους τύπους + κτητ. αντωνυμία) (Αρχείο KENΔΙ).

⁵³ Στην *Γραμματική* του Ρουσιάδη του 1834 π.χ. το *άφερίμ* καταγράφεται ως δημόδες αντίστοιχο του λόγιου *υπέρευγε* (Μανωλέσσου 2013: 152).

(62) *Άφερού σου, που μου κάμνεις τις δουλειές!* (Χίος, Αρχείο KENADI)

(63) *Άφερίμ ιμάμ! Εὔγε ιμάμη! ἀπήντησεν ὁ καϊμακάμης* (Καλλιγιάς Π. Θάνος Βλέκας, σ. 80)

Στην αργκό από την άλλη, η χρήση του συγκεκριμένου δείκτη σε μη αναμενόμενο υφολογικό περιβάλλον δηλώνει, κατά τη γνώμη μου, μια στοχευμένη επιλογή του χρήστη, π.χ.

(64) *Άφερίμ AN21 για την αναφορά στη θεά Debbie Harry, που πολλάκις την έχω υμνήσει!* (www.slang.gr)

(65) *Τώρα - εκτός αν εγώ δεν έχω καταλάβει κάτι -πρέπει να πηγαίνεις σε άλλο παράθυρο, να βλέπεις τί υπάρχει στο μαγαζί (και έχει πλέον μπόλικο πράμα) και να επιλέγεις, εκτός αν θυμάσαι απ' έξω όλη την πραμάτεια που, άφερίμ, βαίνει αυξανόμενη.* (www.slang.gr)

Εξάλλου, το επιφώνημα λειτουργεί αργκοτικά και ως ουσιαστικό που οδηγεί σε νέες γλωσσοπλασίες. Έτσι μαθαίνουμε ότι «νωχελίμ είναι ο συνδυασμός της νωχέλειας (=αραλίκι) και του αφερίμ (=ευχαρίστηση)».⁵⁴

Κλείνοντας, χρειάζεται να επισημανθεί η πραγματολογική χροιά ορισμένων γνωστών λεξικών φράσεων, που χρησιμοποιούνται ευρέως τόσο στην Κοινή ΝΕ όσο και διαλεκτικά, όπως *αναντάμ παπαντάμ* (< τουρκ. *anadan babadan* 'από μάννα, από πατέρα') ή *αμέτι μουχαμέτι* (< τουρκ. *amet muhabbeti*)⁵⁵, αλλά και τη δημιουργία νέων λεξικών φράσεων, με σκοπό την επίταση, οι οποίες όχι μόνο δεν υπάρχουν στα τουρκικά, αλλά συνιστούν και γλωσσικό λάθος, π.χ. *γιοκ*⁵⁶ *βαρ* (< τουρκ. *γιοκ* 'δεν έχει, δεν υπάρχει' + τουρκ. *var* 'υπάρχει', πρόκειται δηλ. για αντίθετες έννοιες), π.χ.:

⁵⁴ Η βαλκανική διάσταση του δανείου είναι δεδομένη, πβ. τη ρουμανική ταινία με τίτλο "Aferim!", του 2015 που απέσπασε την Αργυρή Άρκτο στο Φεστιβάλ του Βερολίνου ως πρωτότυπο βαλκανικό γουέστερν.

⁵⁵ Το *μουχαμέτι* ίσως παρετυμολογικά από το όνομα του Μωάμεθ- Muhammad Μουχαμέτης.

⁵⁶ Προκαλεί απορία η ερμηνεία στα λεξικά της Κοινής ΝΕ ως 'καθόλου, τίποτα', ενώ η ακριβής σημασία είναι 'δεν υπάρχει' και αυτή, νομίζω, είναι η έννοια που έχει η λ. στην καθομιλουμένη. Βέβαια διαλεκτικά βρισκόμαστε σημασιολογικές επεκτάσεις, π.χ. *Γιοκ να γένω!* (μακάρι να πεθάνω- αρά) (Νάουσα Ημαθίας).

(66) *Παράδες δεν υπάρχουνε ... γιοκ βαρ ... και άμα γου-στάρει ...* (www.slang.gr)

Και στο ιδίωμα της Τρίγλιας η Παπαδοπούλου (2010: 161, 162, 164, 166) καταγράφει αρκετά τέτοια λεξικά συμπλέγματα⁵⁷, σημειώνοντας: «Χαρακτηριστικό στο ιδίωμα είναι ότι οι επιρρηματικές δηλώσεις τρόπου και ποσού αποδίδονται πολύ συχνά με δάνεια από την τουρκική. [...] Η διείσδυση της τουρκικής στα πεδία δήλωσης τρόπου και ποσού πιθανόν ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι δύο παραπάνω δηλώσεις ανήκουν κοινωνιογλωσσικά στη σφαίρα των συναλλαγών και άρα αποτελούν σημείο ιδιαίτερα έντονης επαφής και αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους φορείς των δύο γλωσσών» (Παπαδοπούλου 2010: 160).

4. Επίλογος

Συμπερασματικά, χωρίς ασφαλώς να έχει εξαντληθεί η εξέταση των τουρκικών δανείων που λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες, μπορούμε, νομίζω, να πούμε ότι τα παραδείγματα επιβεβαιώνουν τις αρχικές θεωρητικές επισημάνσεις.

Ως προς τις τρεις μορφές της νέας ελληνικής που εξετάστηκαν, μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι δεν υπάρχουν τουρκικά δάνεια που λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες τα οποία να εμφανίζονται στην Κοινή ΝΕ, αλλά να μη συνηθίζονται στις διαλέκτους ή στην αργκό. Αυτό βεβαιώνεται α) από τη μη λημματογράφηση των περισσότερων από τα δάνεια που εξετάστηκαν στα τρία μείζονα λεξικά της Κοινής⁵⁸ και β) από τις σποραδικές και μόνο εμφανίσεις τους στα σώματα κειμένων που ελέγχθηκαν⁵⁹.

⁵⁷ Π.χ. τα τροπικά: *αράν τουφάν(ι)* 'άνω κάτω' (< τουρκ. προστακτ. *aran* 'φάξε' + ουσ. *tufan* 'πλημμύρα, χαμός'), *νταραμαχούσι* 'άνω κάτω' (πιθ. < τουρκ. *daramadağın* 'διασκορπισμένος'), *χαραμπάτι* 'άνω κάτω' (< τουρκ. *harabati* 'διάσπαρτα, ακατάστατα'), *τεπέ τακλά* 'τα πάνω κάτω' (< τουρκ. *tepe* 'κορυφή' + *takla* 'τούμπα') ή τα χρονικά: *μπαριαντάσωρα* 'καθυστερημένα' (< *παρά* + τουρκ. *ondan sonra* 'μετά ταύτα'), *εσκιού πουσκιού* 'πολύ παλιά' (< τουρκ. *eski* 'παλιός', με διπλασιασμό για επίταση της σημασίας).

⁵⁸ Συγκεκριμένα, λημματογραφούνται μόνο τα εξής: *αμέτι μουχαμέτι*, *αναντάμ παπαντάμ*, *άφεριμ*, *γιοκ*, *ντιπ*, *μπιτ*, *ντε*, *ταμάμ*, *εμ...εμ...* (τα δύο τελευταία πάντως όχι στο ΛΝΕΓ). Απορία προκαλεί ότι το διαδεδομένο στον προφορικό λόγο *ντεμέκ* περιλαμβάνεται ως λήμμα μόνο στο ΛΚΝ, το οποίο άλλωστε είναι και το μόνο που λημματογραφεί τα *νε...νε...*, *καταντίπ*, αλλά και το *μπάρεμ*, που στο παρόν άρθρο θεωρήθηκε ως άγνωστο στην Κοινή ΝΕ.

⁵⁹ Παρόλο που εδώ θα περιμέναμε περισσότερες εμφανίσεις, τα μόνα μόρια που βρίσκουμε σποραδικά είναι τα: *ντε* (λιγότερες από 50 εγγραφές και αυτές

Ανάμεσα τώρα στις διαλέκτους και την αρχικό βλέπουμε έναν γόνιμο διάλογο: αφενός κάποιες διαλεκτικές σημασίες και πραγματολογικές λειτουργίες δεν διατηρούνται στην αρχικό, όμως εκεί δημιουργούνται νέες, με εξόχως ενδιαφέρουσα την κοινωνιογλωσσική δυναμική τους. Πάντως, στις διαλέκτους έχουμε σαφώς και ευρύτερη χρήση των εν λόγω δάνειων στοιχείων, όπως φαίνεται από το πλήθος των τύπων και της γεωγραφικής κατανομής τους, και περισσότερες συντακτικές θέσεις εμφάνισής τους και περισσότερες λειτουργίες. Για τις λειτουργίες, ωστόσο, πρέπει να τονίσουμε ότι το υφολογικό μαρκάρισμα των λέξεων που παρατηρούμε στην Κοινή και στην αρχικό δεν είναι πάντα παρόν στις διαλέκτους, εφόσον συχνά διατηρούνται προγενέστερα σημασιολογικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά, που ενδεχομένως να είναι πιο κοντά σε εκείνα της τουρκικής όταν αυτή ήταν ακόμα γλώσσα κύρους στα Βαλκάνια, κάτι που χρήζει περαιτέρω μελέτης. Αυτό που βεβαιώνεται για άλλη μια φορά, είναι η προτεραιότητα που (οφείλει να) έχει η μελέτη των διαλέκτων έναντι της πρότυπης γλώσσας για τη διαλέκταση πολλών αντίστοιχων γλωσσικών ζητημάτων.

Πολλά άλλα ερωτήματα γύρω από τα τουρκικά δάνεια που λειτουργούν ως πραγματολογικοί δείκτες μένουν ακόμα προς διερεύνηση, όπως: α) Διατηρούν αυτές οι λέξεις την ίδια πραγματολογική λειτουργία και στα τουρκικά; β) Σε ποιο βαθμό και με ποιες σημασίες και χρήσεις συναντώνται σε άλλες βαλκανικές γλώσσες, αλλά κυρίως σε άλλες διαλέκτους του βαλκανικού χώρου; γ) Ποια είναι η ιστορική πορεία αυτών των στοιχείων και πότε έχουμε την πρώτη τους εμφάνιση στην ελληνική (και στις άλλες βαλκανικές γλώσσες); Οι μελλοντικές απαντήσεις θα μπορούσαν να συμβάλουν σε καλύτερη κατανόηση τόσο της επαφικής γλωσσολογίας του βαλκανικού χώρου όσο και της αξίας των πραγματολογικών μορίων στη συνοχή της Βαλκανικής Γλωσσικής Ένωσης.

σε στερεότυπες φράσεις, όπως *έλα ντε*, *ντε και σώνει κ.λπ.*), *γιοκ* (32 εγγραφές), *ντιπ* (27), *ντεμέκ* (9), *ταμάμ* (7), *αμέτι μουχαμέτι* (6), *άφεριμ* (4), *αναντάμ παπαντάμ* (3), *εμ...εμ...*(4), *μπιτ* (3), *μπάρεμ* (1), *χιτς* (1). (Δεν προσμετρώνται οι εμφανίσεις στο corpus *Istorima* που περιλαμβάνει και διαλεκτικό λόγο).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Blakemore, D. 1992. *Understanding Utterances: An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Brinton, L. J. 1996. *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Jahangirov, F. 2011. «On the problem of modality in Germanic and Turkic languages». *International Journal of Arts & Sciences* 4 (18): 297-309.
- Friedman, V. 2005. «Turkish in the Balkans: Roles and Reversals». Στο Sobolev A. & Rusakov A. (εκδ.) *Jazyki i dialekty malyh grupp na Balkanah* [Μειονοτικές γλώσσες και διάλεκτοι στα Βαλκάνια]. Μόναχο: Biblion, 219-35.
- Friedman, V. 1994. «Turkisms in a comparative Balkan context». Στο *Septième Congrès International d'Études du Sud-Est Européen: Rapports*. Athens: Greek National Committee for Southeast European Studies, 521-543.
- Kazazis, K. 1972. «The status of Turkisms in the present-day Balkan languages». Στο Birnbaum H. & Vryonis, S., Jr. (εκδ.), *Aspect of the Balkans: Continuity and Change*. Paris & The Hague: Mouton, 87-116.
- Kerimoğlu, C. 2010. «On the epistemic modality markers in Turkey Turkish: Uncertainty». *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4: 434-478.
- Schiffrin, D. 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomason, S. 2019 [2001]. *Εισαγωγή στη γλωσσική επαφή (μετάφρ. Ν. Λιόσης)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της Νεοελληνικής. Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική. Μορφολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Πτολεμαίος.
- Άνδριώτης, Ν. 1948. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*. Ἀθήνα: Ἴκαρος [Collection de l'Institut Français d'Athènes 8. Καππαδοκία 2].
- Αρχάκης, Α. 1996. *Δείκτες οργάνωσης του λόγου. Το 'δηλαδή' και η σχέση του με συναφείς εκφράσεις*. Διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Θεσσαλονίκης.

- Βασμανόλη, Ε. 2007. *Οι αντιδάνειες λέξεις στη Νέα Ελληνική. Διδακτορική Διατριβή*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών (Σαριπόλειο Ίδρυμα).
- Βλαχοπούλου, Χ. 2016. «Η γλώσσα της Θεσσαλονίκης και η γλώσσα της Αθήνας - το λεξικό των διαφορών», περιοδ. *Lifo* 15.5.2016. https://www.lifo.gr/articles/cities_articles/100242
- Βυζάντιος, Δ. 1849. *Ἡ Βαβυλωνία ἢ ἡ κατὰ τόπους διαφθορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κωμωδία εἰς πράξεις πέντε*, Ἀθήναι.
- Γιαννουλέλλης, Γ. 2003. *Νεοελληνικές ιδιωματικές λέξεις δάνειες από ξένες γλώσσες (Οι αρχικές σημασίες και η εξέλιξή τους όπως φανερώνονται από την ετυμολογία τους)*. Αθήνα: Βασιλόπουλος.
- Γούτσος, Δ. (επιμ.). 2014. *Ο προφορικός λόγος στα Ελληνικά*. Καβάλα: Σαΐτα.
- Γούτσος, Δ. 2009. «Μόρια, δείκτες λόγου και κειμενικά επιρρήματα: η οριοθέτηση των γλωσσικών κατηγοριών με τη χρήση ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων». Στο *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 754-768* (CD-ROM).
- Δημάση, Μ. 2014. «Λέξεις από την τουρκική γλώσσα στα διηγήματα του Γεωργίου Βιζυηνού και η σημειωτική συμβολή τους στην αφηγηματική πλοκή». Στο Κ. Δημάδης (επιμ.), *Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, 2-5.10.2014*. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 573-588.
- Δημελά, Ε. 2013. «Τα τουρκικά επιθετικά δάνεια στις διαλέκτους της Μικράς Ασίας: Μια πρώτη προσέγγιση», *Patras Working Papers in Linguistics* 3: 92-109.
- ΙΑΝΕ = *Ίστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*. Ἀθήναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-
- Καλλιγιάς, Π. 1991 [1855]. *Θάνος Βλέκας*. Αθήνα: Ίδρυμα Ουράνη.
- Καραποτόσογλου, Κ. 2005. *Ετυμολογικές παρατηρήσεις στα κυπριακά ιδιώματα. Μελέται και Ὑπομνήματα*. Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 65-394.

- Κεσίσογλου, Ι. 1951: *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλαγάτς*
Ἀθήνα: Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν 40.
- Κολτσίδα, Α.Μ. 1978. *Λεξικὸ τῆς Πιάτσας. Λέξεις καὶ ἐκφράσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς μὲ εἰδικὴ ἢ μεταφορικὴ σημασία. Φιλολογικὴ ἐρμηνεῖα καὶ λαϊκὴ θυμοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Κυρανούδης, Π. 2009: *Μορφολογία των τουρκικῶν δανείων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Κυριαζής, Δ. 2019. «Τα νεοελληνικά ἰδιώματα τῆς Ν. Ἀλβανίας ὑπὸ το φῶς τῆς βαλκανικῆς γλωσσολογίας». Στο: Τζιτζιλής, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (επιμ.), *Γλωσσικὲς ἐπαφές στα Βαλκάνια καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. τ. 1, 156-175.
- Κυριαζής, Δ. 2010. «Τουρκικά λεξιλογικὰ δάνεια στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ καὶ τὴν κοινὴ ἀλβανικὴ. Μία συγκριτικὴ προσέγγιση». *Μελέτες γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα* 30: 358-371.
- Κωνσταντινίδου, Μ. 2005. *Προφορικὴ γλωσσικὴ ὕλη ἀπὸ τὸ ἰδίωμα τῆς Κίου Βιθυνίας*. Χφ. 1483/2005, Ἀρχεῖο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Κωνσταντινίδου, Μ. 2011. *Γλωσσικὴ ὕλη ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ Ἄργους καὶ τὴν ἐπαρχία Ἄργους τοῦ Νομοῦ Ἀργολίδας*. Χφ. 1539/2011, ἀρχεῖο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Κωνσταντινίδου Μ. (2023). *Τὸ ἰδίωμα τῆς νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)*. Ἀθήνα: Λεξικογραφικὸν Δελτίον 27.
- ΛΚΝ = Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη 1998. *Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- ΛΝΕΓ = Μπαμπινιώτης, Γ. 2012⁴ [1998]. *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*. Ἀθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μακρῆ-Τσιλιπάκου, Μ. 1986. «Μερικὲς στιγματισμένες φόρμες τῆς νεοελληνικῆς». *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 7: 261-277.
- Μακροδήμος, Ν. & Ακριτίδης, Χ. 2007. *Λεξικὸ τῆς Ἀργκό*. Ἀθήνα: Δρόμων.
- Μανωλέσσου, Ι. 2013. «Ἀπὸ τὴν ἱστορία των βορείων ἰδιωμάτων: Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Γ. Ρουσιάδη (1834)». *Patras Working Papers in Linguistics* 3: 132-157.
- Μπόγκας, Ε. 1959. «Τουρκικὲς λέξεις σὲ παλαιότερα ἑλληνικά κείμενα». *Θεσσαλικά Χρονικά* 7-8: 148-220.
- Νάκας, Θ. 1988. «Τα ἐπιρρηματικὰ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Συμπεράσματα ἀπὸ μὴ γενικὴ διερεύνηση». Στο

- Γλωσσοφιλολογικά Β'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία. Αθήνα: Εκπαιδευτήρια Δούκα, 76-95.
- Ορφανός, Β. 2014. *Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα*. Ηράκλειο: Βικελαία Βιβλιοθήκη.
- Παπαδιαμάντης, Α. 1997-2005². *Άπαντα*. Τόμ. 5. Αθήνα: Δόμος.
- Παπαδοπούλου, Ε., 2010. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας*. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Παπαζαχαρίου, Ε. 1999: *Λεξικό της Ελληνικής Αρχαί*. Αθήνα: Κάκτος.
- Παπαχριστοδούλου, Π. 1934. «Παροιμιώδεις φράσεις διαφόρων μερών τῆς Θράκης. α) Σαράντα Ἐκκλησιῶν», *Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 1: 60-67.
- Ποπωβίδου, Μ. 2017. *Σημασιολογική εξέλιξη των τουρκικών λεξιλογικών δανείων στη νέα ελληνική*. Μεταπτυχιακή εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σετάτος, Μ. 1990. «Ελληνική και Τουρκική (μερικές περιπτώσεις δανεισμού)». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 10: 129-139.
- Σκανδαλίδης, Κ. 2006: *Λεξικό των κωακών ιδιωμάτων*. Αθήνα: Ο.Π.Α.Δ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου.
- Σωτηρίου, Δ. 1983. *Ματωμένα χόματα*, Ἀθήνα: Κέδρος.
- Τζάρτζανος, Α. 1991/1946-1953. *Νεοελληνική σύνταξις (τῆς κοινῆς δημοτικῆς)*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Τζιτζιλής, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (εκδ.) 2019. *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τζιτζιλής, Χ. 2000. «Εισαγωγή». Στο Τζιτζιλής, Χ. & Συμεωνίδης, Χ. (εκδ.), *Βαλκανική γλωσσολογία: Συγχρονία και διαχρονία*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 11-18.
- Τσοχατζίδης, Σ. 1986. «Η πραγματολογία του ντε». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 7: 223-233.
- Φιλήντας, Μ. 1934. «Ἐτυμολογίες σὲ θρακικὲς λέξεις». *Θρακικά* 5: 259-280.
- Φλιάτουρας, Α. 2005. *Ελληνοτουρκικές γλωσσικές σχέσεις. Πανεπιστημιακές σημειώσεις*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- ΧΑΝΓ = *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2014.

Σώματα κειμένων

Corpus INΣ = Corpus Προφορικού Λόγου του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών (υπεύθυνη: Θ. Παυλίδου) <http://corpus-ins.lit.auth.gr/corpus/index.html?lq=>

Istorima Archive = corpus προφορικής ιστορίας, Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος: <https://archive.istorima.org/interviews>

ΕΘΕΓ = Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας : <http://hnc.ilsp.gr/>

ΣΕΚ = Σώμα Ελληνικών Κειμένων: <http://www.sek.edu.gr/>

ΣΝΕΚ = Σώμα Νέων Ελληνικών Κειμένων από την Πύλη για την ελληνική γλώσσα: http://www.greek-language.gr/greek-Lang/modern_greek/tools/corpora/index.html

<https://www.slang.gr/>

ΕΠΑΝΕΤΥΜΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΝΕΟ-
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ:
ΛΕΙΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΣΤΗΝ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Γεωργία Κατσούδα
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

In this article, new data are adduced in order to propose new or improved etymologies regarding words of the Standard Modern Greek vocabulary, such as *θράψαλο* 'short fin squid', *μάλλιασε η γλώσσα μου* 'I keep (unsuccessfully) telling you', *μελομακάρονο* 'a kind of Greek sweet', *παραμάννα* 'safety pin', *ρεμούλα* 'fraud, scam', *ρεμάλι* 'scum', *φόλα* 'poisoned bait'. In all the above cases, the older etymologies have been revised, as they do not fulfil the semantic criterion, i.e. as they fail to explain the semantic shift from the meaning of the assumed etymon.

Λέξεις-κλειδιά: ετυμολογία, λεξιλόγιο, σημασιολογία, φρασεολογία

1. Πρόλογος

Η επιτυχημένη εύρεση ή επαλήθευση του ετυμολογικού προτύπου μιας λέξης στη λεξικογραφία απαιτεί ακρίβεια στην αντιστοίχιση και επάρκεια μαρτυριών, για τη διασύνδεση σημαίνοντων και σημασιολογικών ανάμεσα στην ετυμολογούμενη λέξη και τον ετυμολογικό της πρόγονο. Οι φωνολογικές, μορφολογικές και σημασιολογικές διασυνδέσεις σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να είναι απλώς επιφανειακές ή συμπτωματικές. Με άλλα λόγια, η ετυμολόγηση μιας λέξης γίνεται αποδεκτή, όταν αυτή ικανοποιεί/πληροί το σύνολο των ετυμολογικών κριτηρίων:

φωνολογικών, μορφολογικών, σημασιολογικών, πραγματολογικών χωροχρονικών (πβ. Μωυσιάδης 2005: 81-82).

Με αναφορά ειδικά στη σημασιολογία, επισημαίνουμε ότι η σημασιολογική σχέση της ετυμολογούμενης λέξης με τον ετυμολογικό της πρόγονο δεν πρέπει να «εμπεριέχει λογικά άλματα ή ανερμήνευτες μεταβάσεις» (Μωυσιάδης 2005: 148, Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 269). Αντίθετα, οφείλει να ικανοποιεί το κριτήριο της λογικής συνάφειας (Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 267). Συνεπώς, μια ετυμολογική πρόταση πρέπει να επανεξετάζεται όταν απουσιάζουν πειστικά τεκμήρια τα οποία να ερμηνεύουν ή να δικαιολογούν την διασύνδεση της σημασίας της ετυμολογούμενης λέξης με τη σημασία του προτεινόμενου ετυμολογικού προγόνου. Έτσι, ο ετυμολόγος σε περίπτωση που παρατηρήσει σημασιολογική ασυνέχεια σε μια ετυμολογική πρόταση, οφείλει να ελέγξει μήπως η ετυμολογούμενη λέξη και ο προτεινόμενος ετυμολογικός πρόγονος συνδέονται μεταξύ τους απλώς με σχέσεις ομοηχίας/ομωνυμίας, και αν είναι απαραίτητη η προσκόμιση νέων δεδομένων για να ερμηνευθεί η σημασιολογική μεταβολή.

Κατά τον έλεγχο συγκεκριμένων ετυμολογήσεων του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου, εντοπίσαμε ανερμήνευτες σημασιολογικές μεταβολές. Συνεπώς οδηγηθήκαμε, ως οφείλαμε, σε μια εκ νέου ετυμολογική έρευνα, η οποία προσκόμισε σημαντικά ευρήματα, βάσει των οποίων επανετυμολογήσαμε συγκεκριμένες νεοελληνικές λέξεις ή βελτιώσαμε τις ισχύουσες ετυμολογικές προτάσεις. Ύπενθυμίζουμε, φυσικά, σε αυτό το σημείο ότι για την αναθεώρηση και την εύρεση του σωστού ετύμου, εφαρμόσαμε όλες τις ερευνητικές αρχές του *IANE* (βλ. άρθρα 79-94 του *Νέου Κανονισμού Συντάξεως* του *IANE*) και ελέγξαμε την ταυτόχρονη πλήρωση/ικανοποίηση όλων των ετυμολογικών κριτηρίων τα οποία μια ετυμολογική πρόταση οφείλει να πληροί.

2. Ετυμολογικές αναθεωρήσεις

2.1. Ρεμούλα

Η λέξη *ρεμούλα* ‘μεγάλη απάτη σε οικονομική κυρίως διαχείριση’ προέρχεται, σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1983: λ. *ρεμούλα*), από το ιταλικό ουσιαστικό *rimula* ‘μικρό ρήγμα’. Την πρόταση υιοθετεί και το *ΛΝΕΓ* και το *ΕΛΝΕΓ*, με τη διαφορά ότι καταγράφουν ως πιθανή την πρόταση του Ανδριώτη, ενώ το *ΛΚΝ*

πιθανολογεί απλώς την ιταλική ως δανειοδότη γλώσσα (σημειώνει [ιταλ.]). Το ΧΛΝΓ δεν ετυμολογεί τη λέξη.

Η προτεινόμενη ετυμολόγηση του Ανδριώτη είναι σαφώς προβληματική: αν και ικανοποιεί το φωνητικό και μορφολογικό κριτήριο, η συγκεκριμένη ετυμολογική πρόταση αδυνατεί να ερμηνεύσει τη μετάβαση από τη σημασία ‘ρήγμα’ που έχει η ιταλική λέξη στη σημασία ‘οικονομική απάτη’ που έχει η ελληνική λέξη. Γι’ αυτό προσπαθήσαμε σε πρώτη φάση να εντοπίσουμε αν η ιταλική λέξη *rimula* είχε σε παλαιότερη φάση της Ιταλικής ή σε κάποια διαλεκτική της ποικιλία μια συναφή σημασία με την Ελληνική. Η έρευνά μας, όμως, απέβη άκαρπη.

Δεδομένου ότι οι πρώτες μαρτυρίες της λέξης *ρεμούλα* ανάγονται στα τέλη του 19^{ου} αι., αναζητήσαμε κατόπιν τον ετυμολογικό πρόγονο της λέξης σε μια από τις γλώσσες με τις οποίες η Ελληνική είχε έντονη επαφή κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Σύμφωνα με την έρευνά μας, η λέξη *ρεμούλα* θα πρέπει να ετυμολογηθεί από την αλβανική λέξη *rrëmuļë*, η οποία παρουσιάζει τον τύπο *rrëmuļlë* στις νότιες τοσκιές διαλέκτους (βλ. Topalli 2017, λ. *rrëmuļë*). Η πολύσημη αλβανική λέξη εκτός από τη σημασία ‘αναστάτωση, αταξία, σύγχυση’, φέρει και τις σημασίες ‘λάφυρο από πειρατεία, γενικότερα οτιδήποτε κλεμμένο’ (για την πολυσημία της αλβανικής λέξης, βλ. Mann 1948, Orel 1998). Ακριβώς, αυτές οι τελευταίες σημασίες δανειοδοτήθηκαν στη Νέα Ελληνική.

Επομένως, ο νέος ετυμολογικός πρόγονος που προτείνουμε ικανοποιεί πλήρως τα φωνητικά, μορφολογικά αλλά και σημασιολογικά κριτήρια.

2.2. Ρεμάλι

Ανάλογη περίπτωση αποτελεί και η κοινή λέξη *ρεμάλι*, η οποία χρησιμοποιείται ως μειωτικός χαρακτηρισμός για άνθρωπο που θεωρείται ‘άθλιος, ελεεινός, τιποτένιος’. Όλα τα δόκιμα λεξικά (ΕΛΝΕΓ, ΛΚΝ, ΛΝΕΓ, ΧΛΝΓ) υιοθετούν την πρόταση του ετυμολογικού λεξικού του Ανδριώτη (Ανδριώτης 1983: λ. *ρεμάλι*), ανάγοντας τη νεοελληνική λέξη στο τουρκικό ουσιαστικό *remmal* ‘γεωμάντης’, η οποία με τη σειρά της προέρχεται από την αραβική ρίζα *raml* (رمل) ‘άμμος/μαντεία μέσω σχηματισμού σχεδίων πάνω στην άμμο’ (Nişanyan 2002-2020: λ. *remil*).

Η ετυμολογική σύνδεση της κοινής νεοελληνικής λέξης *ρεμάλι* με την τουρκική παρουσιάζει μεγάλα προβλήματα, καθώς

αυτή η ετυμολόγηση, πέραν της ικανοποίησης του φωνητικού κριτηρίου δεν εξηγεί τη σημασιολογική μεταβολή από τη σημασία του ‘γεωμάντη’ στη σημασία του ‘άθλιου, τιποτένιου’. Μόνο το ANEG σημειώνει ότι η λέξη *remmal* εκτός από την κυριολεξτική σημασία έχει και τη μειωτική σημασία ‘απατεώνας’, η οποία ωστόσο δεν μαρτυρείται ούτε στην τουρκική (κοινή ή διαλέκτους) ούτε στην αραβική, αλλά φαίνεται να απηχεί σύγχρονες απόψεις περί μαντείας και εξαπάτησης. Άξιο παρατήρησης αποτελεί και το γεγονός ότι η νεοελληνική λέξη, τόσο στην κοινή όσο και στις διαλεκτικές ποικιλίες, απαντά στις αρχές του 20^{ου} αι. αποκλειστικά με την κακόσημη σημασία.

Αντίθετα, το τουρκικό *remil* απαντά σε νεοελληνικές διαλέκτους, και συγκεκριμένα στο ιδίωμα των Φαράσων Καππαδοκίας, με τον τύπο *ρεμίλι*, όπου όμως διατηρεί την κυριολεξτική σημασία ‘γεωμαντεία’: *Βίνεψε α μέγα ρεμίλι, τζαι ηύρεν τι το φσάχόκκο ἕς του Θεού κατέχεν πολύ* (= Έκανε μια μεγάλη γεωμαντεία, και βρήκε ότι το παιδάκι είχε πολλές γνώσεις εκ Θεού) (Αρχείο KENDI-ILNE).

Συνυπολογίζοντας όλα τα παραπάνω, επανελέγξαμε τον ετυμολογικό πρόγονο της λ. *ρεμάλι*, και διαπιστώσαμε ότι αυτός δεν είναι άλλος από την αλβανική λέξη *rremall* ‘ψεύτης, απατεώνας’, ομόρριζη με τις λέξεις της Αλβανικής *rrema* ‘φέματα’ και *rremë* ‘ψεύτικος, δόλιος’ (Camarda 1864: 162, Leotti: λ. *rremall*).

Και σε αυτή την περίπτωση, η επανετυμολόγηση ικανοποιεί πλήρως τα φωνητικά, σημασιολογικά αλλά και τα χωροχρονικά κριτήρια.

2.3. Παραμάννα

Σε περίπτωση που ομόηχοι τύποι έχουν διαφορετική ετυμολογική προέλευση, τότε αυτοί οφείλουν λεξικογραφικώς να αποτελέσουν ξεχωριστά λήμματα (Νέος Κανονισμός Συντάξεως ΙΛΝΕ, άρθρ. 40-41, πβ. Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 268-269).

Μια πολύ ενδιαφέρουσα σχετική περίπτωση αποτελούν τα λήμματα *παραμάννα* (1) ‘τροφός’ και *παραμάννα* (2) ‘διπλή καρφίτσα με κούμπωμα’, τα οποία, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα, αποτελούν δύο διαφορετικά λήμματα, καθώς δεν έχουν κοινό ετυμολογικό πρόγονο: η μεν *παραμάννα* (1) αποτελεί μια νεότερη λέξη που προέρχεται από το πρώτο συνθετικό *παρα-* και το ουσ. *μάννα*, ενώ η *παραμάννα* (2) αποτελεί δάνειο με ετυμολογικό πρόγονο τη βενετική λέξη *paraman* (πβ. ιταλικό

paramano ‘τμήμα της λαβής του σπαθιού’). Σύμφωνα με το λεξικό του Boerio (1856), η βενετική λέξη *paraman* σημαίνει ‘specie di ditale raccomandato a un cuoio alla palma della mano del Veleggiatore, di cui egli si serve per ispinger l’ago quando cuce le vele’ (= είδος προστατευτικού γαντιού από δέρμα, το οποίο ο ναύτης χρησιμοποιεί όταν ράβει τα πανιά).

Όλα τα δόκιμα λεξικά υιοθετούν την παραπάνω ετυμολόγηση, και κατά συνέπεια διασπούν σε δύο λήμματα τους ομόηχους τύπους. Εντύπωση, όμως, προκαλεί η αρκετά απομακρυσμένη σημασία που φέρει η βενετική λέξη *paraman* ‘δαχτυλήθρα/προστατευτικό χεριού’ από τη σημασία ‘διπλή καρφίτσα με κούμπωμα’ που φέρει αποκλειστικώς η νεοελληνική λέξη.

Αυτή η «σημασιολογική αναντιστοιχία» μάς οδήγησε σε μια εκ νέου διαχρονική και διατοπική διερεύνηση της λέξης *παραμάννα*, χάρη στην οποία διαπιστώθηκαν τα εξής:

α) Η λέξη *παραμάννα* ‘κλειστή καρφίτσα (για ρούχα)’ μαρτυρείται στην Ελληνική από τα τέλη του 19^{ου} αι., γεγονός που είναι σύμφωνο και με τα πραγματολογικά δεδομένα. Η *παραμάννα* με τη μορφή καρφίτσας αποτελούμενης από δύο παράλληλα σκέλη, ένα εκ των οποίων σχηματίζει έλασμα και η αιχμή του εισχωρεί στην πεπλατυσμένη κεφαλή του άλλου είναι πατέντα που εφευρέθηκε από τον Walter Hunt στις Η.Π.Α. μόλις το 1849 (Cornell 2015). Την εποχή εισόδου της δάνειας λέξης, δεν μπορούμε πια να μιλάμε για επίδραση της βενετικής γλώσσας στην Ελληνική.

β) Δεδομένου, ωστόσο, ότι για την ονοματοθεσία ενός νέου αντικειμένου αναφοράς, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μια παλαιότερη λέξη, ελέγξαμε το Αρχείο του ΙΑΝΕ, για να διαπιστώσουμε αν οι νεοελληνικές διάλεκτοι διασώζουν τύπο *παραμάνο* ή *παραμάννα* με την σημασία ‘δαχτυλήθρα, προστατευτικό χεριού’ που είχε η βενετική λέξη. Σύμφωνα με τον έλεγχο μας, εκτός από τη σημασία της καρφίτσας/πιάστρας ρούχου, η λέξη *παραμάννα* έχει και τη διαλεκτική σημασία ‘πιάστρα μαλλιών’.

Οι διαπιστώσεις αυτές μάς έκαναν να αμφισβητήσουμε τη βενετική προέλευση της λ. *παραμάννα* (2). Για το λόγο αυτό αναζητήθηκε η δανειοδότρια γλώσσα σε μία από τις γλώσσες με τις οποίες η Ελληνική βρισκόταν σε επαφή κατά τον 19^ο αιώνα, όπως π.χ. η ιταλική ή η γαλλική. Τα ευρήματα ήταν ενδιαφέροντα, γιατί έφεραν στο φως στοιχεία που ανατρέπουν την ετυμολογία της λέξης, και επιβεβαιώνουν ετυμολογήσεις

που είχαν κατατεθεί δεκαετίες πριν, αλλά δεν λήφθηκαν ποτέ υπόψιν (Mirambel 1957, Λεξ. Δαγκ., λ. παραμάννα 3).

Η παραμάννα, η καρφίτσα ασφαλείας (safety pin), ονομάζεται στην γαλλική *épingle anglaise* (αγγλική καρφίτσα). Ωστόσο, γαλλικό συνώνυμο, το οποίο εμφανίζεται συχνά σε ιατρικά άρθρα του 19^{ου} αι., είναι η φράση *épingle de nourrice*, που αυτολεξεί μεταφράζεται ως ‘η καρφίτσα της τροφού’, ‘η καρφίτσα της παραμάννας’. Η χρήση τέτοιων καρφίτσων ήταν συνδεδεμένη με το φάσκιομα των βρεφών, όπως άλλωστε επισημαίνει και το παρακάτω απόσπασμα: «Les épingles ont été des bijoux de tous temps et celle dont vous attachez les langes des enfants et que vous nommez épingle de nourrice» (Οι καρφίτσες ήταν ανέκαθεν κοσμήματα όλων των εποχών, και αυτή με την οποία στερεώνετε τις πάνες των παιδιών και την οποία ονομάζετε καρφίτσα της τροφού/καρφίτσα ασφαλείας: Falize 1886: 344).

Βάσει των νέων αυτών ευρημάτων, θεωρούμε ότι η παραμάννα (2) ‘κλειστή καρφίτσα’ δεν είναι βενετικής αρχής αλλά αποτελεί την ελληνική απόδοση του γαλλικού *épingle de nourrice* με παράλειψη της λέξης ‘καρφίτσα’ (πβ. καπέλο ψάθας → ψάθα), όπως επισημαίνει ο Mirambel (1957: 307).

Συνεπώς, με όλα τα δεδομένα που εκθέσαμε και με την αρκετά πλούσια τεκμηρίωση, παρουσιάσαμε τα βήματα της έρευνάς μας και επαληθεύσαμε μια ετυμολογική πρόταση που όμως η σύγχρονη ετυμολογία δεν είχε λάβει ποτέ υπόψιν της.

2.4. Θράψαλο

Η σύγχρονη λέξη θράψαλο ‘το κεφαλόποδο Θράψαλο το Ευρωπαϊκό (Todarodes sagittatus) της οικογενείας των Ομματοστρεφιδών, μαλάκιο συγγενές του καλαμαριού, με μεγαλύτερο σώμα’ προέρχεται από το νεότερο ουσιαστικό θράψαλος, μαρτυρούμενο από τον 17^ο αι., με μεταπλασμό του γένους⁶⁰). Η ετυμολόγηση της νεότερης λέξης είναι ωστόσο προβληματική.

Η λέξη θράψαλο απουσιάζει από τα ΛΚΝ και ΕΛΝΕΓ. Αηματογραφείται όμως στα ΛΝΕΓ και ΧΛΝΓ, τα οποία την ετυμολογούν από το ουσιαστικό θρύψαλο (< θέμα αορίστου θρουψ- του ρήματος θρύπτω και παραγωγικό επίθημα -αλο). Η παραπάνω πρόταση δεν είναι πρωτότυπη. Ήδη στο ετυμολογικό

⁶⁰ Πβ. Αγάπ. Γεωπον. 119 «όμοίως γίνεται και ὁ θράψαλος, τουτέστιν τὸ καλαμάριον, ὅταν εἶναι καμπόσον μεγάλη». Βλ. και Λεξ. Δουκ.

λεξικό του Ανδριώτη (1983) βρίσκουμε λήμμα *θράψαλο* (χωρίς σημασία), το οποίο παραπέμπει στο λήμμα *θρύψαλο*.

Μια τέτοια ετυμολόγηση εγείρει πολλά ερωτηματικά, αφήνοντας σημασιολογικά κενά, καθώς το χαρακτηριστικά σκληρό δέρμα του συγκεκριμένου μαλακίου (βλ. Thompson 1947: λ. *τευθίς*, σ. 260), δεν δικαιολογεί ουδεμία σχέση του με το *θρύψαλο* ‘τρίμμα’. Ούτε, όμως, και η διαχρονική εξέταση του ουσιαστικού *θρύψαλο* τεκμηριώνει την ύπαρξη σημασιών που να μπορούν να ερμηνεύσουν τη σημασιολογική μεταβολή από το *θρύψαλο/θράψαλο* ‘τρίμμα’ στο *θράψαλο* ‘μαλάκιο’. Προφανώς, η ομοημία με το διαλεκτικό ουσιαστικό *θράψαλο* ‘κομμάτι, συντρίμμα’ που απαντά σε πολλές διαλεκτικές ποικιλίες προκάλεσε σύγχυση και οδήγησε στην παραπάνω ετυμολόγηση.

Πριν όμως και από τον Ανδριώτη, ο Κοραής επιχείρησε να ετυμολογήσει τη λέξη (βλ. Κορ. Ἰτ. 4, λ. *θραύσαλος*, σ. 175 και Ἰτ. 5, λ. *μαλάκια*, σ. 182). Πιο συγκεκριμένα, ο Κοραής ανάγει τον τύπο *τράψαλος* (ονομασία του μαλακίου που επιβεβαιώνεται και από άλλες λεξικογραφικές πηγές του 19^{ου} αι. και 20^{ου} αι., βλ. Thompson 1947: λ. *τευθίς*, σ. 260) σε έναν αμάρτυρο τύπο *θραύσαλος* ‘άχρηστος’, παραβάλλοντας τον προς το πρώιμο μεσαιωνικό επίθετο *θρουψίχρως* ‘τρυφερός στην επιδερμίδα’. Η πρόταση του Κοραή παρουσιάζει αρκετά σημασιολογικά προβλήματα, καθώς α) το συγκεκριμένο μαλάκιο, όπως έχουμε επισημάνει παραπάνω, χαρακτηρίζεται από σκληρότερο δέρμα από ό,τι το αντίστοιχο του *καλαμαριού*, ενώ β) η αμάρτυρη σημασία ‘άχρηστος’ απηχεί μεν την μέχρι και σήμερα «περιφρόνηση» του εν λόγω μαλακίου⁶¹, το οποίο είναι χαμηλής αγοραστικής αξίας (σε σχέση με το πολύ πιο ακριβό *καλαμάρι*), αλλά δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι είχε αυτή τη σημασία τον 17^ο αι., εποχή της πρώτης μαρτυρίας της λέξης. Άλλωστε η σημασία ενός αμάρτυρου τύπου είναι κι αυτή αμάρτυρη, πολύ δε περισσότερο όταν το ρήμα *θραύω* (ή *θρύπτω*) δεν μαρτυρείται με τη σημασία ‘καθιστώ κάτι άχρηστο’.

Απορρίπτοντας τις παραπάνω ετυμολογικές προτάσεις, και προσπαθώντας να εντοπίσουμε τον πραγματικό ετυμολογικό

⁶¹ Ενδεικτικώς καταθέτω την πληροφορία πληροφορητή από τα Κύθηρα, ο οποίος όταν ερωτήθηκε για τις διαφορές μεταξύ *θράψαλου* και *καλαμαριού*, τόνισε ότι το *θράψαλο* είναι μεγαλύτερο από το *καλαμάρι*, επισημαίνοντας ωστόσο χαρακτηριστικά ότι «το *θράψαλο* είναι σκουπίδι».

πρόγονο, προσφύγαμε στη βοήθεια των διαλεκτικών δεδομένων. Εκτός από το θράψαλο με τη σημασία του ‘τρίμματος’ (στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω και το οποίο συνδέεται με το ρήμα *θραύω*), οι νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες διασώζουν και τύπο *θράψαλο* με τις σημασίες ‘παχύς’ (Κάρυστος), ‘πελώριο σώμα’ (Κως), ή ‘ευτραφές μωρό’ (Μήλος) (πβ. και Κριαράς 1932: 173). Και στο λεξικό του Βλαστού (Λεξ. Βλαστ., σ. 166) ο *θράψαλος* συμπεριλαμβάνεται στα συνώνυμα του *παχύς*. Δεδομένου ότι το *θράψαλο* ‘μαλάκιο’ είναι μεγαλύτερο σε μέγεθος από το *καλαμάρι*, το κοινό σημασιολογικό στοιχείο που έχει το ομώνυμο *μαλάκιο* με τις παραπάνω διαλεκτικές σημασίες φαίνεται να είναι ‘το μεγάλο μέγεθος, το θρεμμένο σώμα’.

Για τον λόγο αυτό, πιο πειστική φαίνεται η ετυμολογική πρόταση που διατύπωσε αρκετές δεκαετίες πριν ο Κριαράς (1932: 173-174), σύμφωνα με τον οποίο το κοινό *θράψαλο* ‘μαλάκιο’, καθώς και ο διαλεκτικός τύπος *θράψαλο(ς)* ‘ευτραφής’ προέρχονται από αμάρτυρο τύπο **θρέψαλον* ‘το θρέμμα’. Ο Κριαράς (1932: 173) προσπάθησε να ερμηνεύσει την προληπτική αφομοίωση του [e] > [a] από τον αμάρτυρο τύπο παροξυτονούμενης γενικής **θρεψάλου* > *θραψάλου*, για να δικαιολογήσει το γεγονός ότι η αφομοίωση λαμβάνει χώρα σε φαινομενικά τονούμενη συλλαβή. Εμείς, βασισμένοι στην ετυμολογική πρόταση του Κριαρά, θεωρούμε ότι προηγήθηκε ο σχηματισμός του αμάρτυρου ουδετέρου **θρεψάλι(ο)ν* από το νεότερο ουσιαστικό *θρέψη* (< μεταγενέστερο *θρέψις*) και το παραγωγικό επίθημα *-άλι(ον)*⁶², το οποίο υπό τον τύπο *θραψάλι* απαντά στις ποικιλίες της Πάρου και των Αντικυθήρων, και κατόπιν σχηματίστηκε το μεγεθυντικό *θράψαλο(ς)*. Για την αφομοίωση [e] > [a] μπορούμε να παραβάσουμε τύπους όπως οι ακόλουθοι:

- (1) α. *θρεφανόγαλη* (Μεσσηνία)
β. *θραφανόγαλη* (Πύλος) ‘ζώο που παράγει θρεπτικό γάλα’
- (2) α. *θρεπερός* ‘γόνιμος’ (Λεξ. Βλαστ., σ. 62)
β. *θραπερός* ‘για φυτά, ευτραφής’ (Ηπειρος, Ζάκυνθος)

62 Για το παραγωγικό επίθημα *-άλι*, βλ. IANE, λ. *-άλι*. Πβ. και λήμματα του IANE όπως *άρμενάλι*, *βιτσάλι*, *βοτράλι*, *βουνάλι*, *βρυσάλι*, *γκρεμάλι*, *γωνιάλι*.

Επομένως, βάσει των παραπάνω στοιχείων, η ετυμολογική σύνδεση του *θράψαλου* με το ουσιαστικό *θρέψη* καλύπτει σε ικανοποιητικό βαθμό όλα τα ετυμολογικά κριτήρια, συμπεριλαμβανομένου και του σημασιολογικού, το οποίο οι προηγούμενες ετυμολογήσεις δεν ικανοποιούσαν.

2.5. *Μάλλιασε η γλώσσα μου*

Αυξημένη δυσκολία αντιμετωπίζει η ετυμολογική έρευνα, όταν μια λέξη του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου απαντά σε συγκεκριμένη φρασεολογία. Η στερεοτυπία στη χρήση μιας λέξης καθώς και η μεταφορική συχνά χρήση της είναι απαγορευτική για οποιαδήποτε διασύνδεση με τύπους ή άλλες λέξεις που θα διαφώτιζαν την σωστή ετυμολόγηση της (βλ. Κατσούδα υπό έκδ. και Κατσούδα & Κωνσταντινίδου 2021).

Μια τέτοια περίπτωση είναι η φράση *μάλλιασε η γλώσσα μου* ‘κουράστηκα να μιλάω προσπαθώντας να πείσω κάποιον’. Η φράση απαντά ήδη από τον 18^ο αι., πβ.:

- (3) «μόνον τὸ πῶς ἐπρόσθεσεν αὐτὸς πενήντα γρόσα, ὅσο νὰ γένουν καὶ αὐτὰ μοῦ μάλλιασεν ἢ γλῶσσα»
Δαπόντ. *Κῆπ. Χαρ.* 7.180 και
- (4) «Τὸν συντυχαίνουον συγγενεῖς, τὸν συμβουλεύουον φίλοι νὰ μὴν ὑπάγη, νὰ σταθῆ· τοὺς μάλλιασαν τὰ χεῖλη».
Δαπόντ. *Κῆπ. Χαρ.* 11.491

Σε όλα τα νεοελληνικά λεξικά η φράση λεξικογραφικώς εντάσσεται στο λήμμα *μαλλιιάζω* ‘αποκτώ τρίχωμα’. Ωστόσο, η κυριολεκτική σημασία της μάς προβληματίζει σχετικά με το εάν και κατά πόσον όντως ανήκει στο λήμμα *μαλλιιάζω*, καθώς δεν είναι καθόλου προφανές πώς συνδέεται εννοιολογικώς η απόκτηση τριχώματος με την έντονη και ανεπιτυχή συνήθως προσπάθεια που καταβάλλει κανείς για να πείσει κάποιον για κάτι. Πολύτιμα για ακόμη μια φορά αποδεικνύονται τα δεδομένα που μάς παρέχουν οι νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες. Πιο συγκεκριμένα, ο Αρχέλαος (1899: 252) καταγράφει ρήμα *μαλλιιάζω* από το ιδίωμα της Συνασσού Καππαδοκίας με τη σημασία ‘ξεραίνεται το στόμα μου, λευκαίνεται η γλώσσα μου από πυρετό’, το οποίο μάλιστα συνδέει ετυμολογικώς με το ρήμα *μαλλώνω* ‘μαίνομαι’.

Παρότι η ετυμολόγηση του Αρχέλαου δεν ευσταθεί, η καταγεγραμμένη από αυτόν σημασία του καππαδοκικού *μαλλιιάζω*

κρίνεται πολύ σημαντική, καθώς μας οδηγεί στη σκέψη ότι το ρήμα της κοινής νεοελληνικής φράσης πρέπει να αναφέρεται σε κάποια ασθένεια και δεν σχετίζεται εντέλει με το μεσαιωνικό ρήμα *μαλλιιάζω* ‘αποκτώ τρίχωμα’. Γι’ αυτό άλλωστε και ο ίδιος δεν ετυμολόγησε το λήμμα του από το ομόηχο μεσαιωνικό ρήμα, αλλά το συνέδεσε –ανεπιτυχώς, όπως θα καταδειχθεί παρακάτω– με το ρήμα *μαλλώνω*.

Από τη διαχρονική μελέτη, εντοπίσαμε το μεσαιωνικό ρήμα *μαλιάω* ‘πάσχω από την ασθένεια μάλη’ (πβ. και ομόρριζο και συνώνυμο μεσαιωνικό ρήμα *μαλίζω*), καθώς και παράγωγο μεσαιωνικό ουσιαστικό *μαλιασμός* ‘η ασθένεια μάλη’, η οποία αποτελεί μία νόσο κυρίως των ιπποειδών κατά την οποία το άρρωστο ζώο βγάζει άφθες/εξανθήματα στον οισοφάγο και στο στόμα του, πβ. Σούδα Μ 104 «Μαλιασμός: νόσος περι τούς ὄνους γινομένη, ὅς ἐστι κατάρρους διὰ μυκτῆρων καὶ στρόφος περι τούς αὐτούς» (πβ. και Sophocles 1860: λ. *μαλιασμός* και *μαλιή*, σ. 415). Το ρήμα με τη σειρά του προέρχεται από το μεσαιωνικό ουσιαστικό *μάλις* ‘η ασθένεια μάλη των ιπποειδών, η άφθα’ (< πρώιμο μεσαιωνικό *μαλιή* < αρχαίο *μηλίζ*, πβ. Ἄριστ. Π. ζῷ. ἴστ. 605a17 «Οἱ δ’ ὄνοι νοσοῦσι μάλιστα νόσον μίαν, ἣν καλοῦσι μηλίδα»).

Σημειωτέον ότι ο Sophocles (1860, λ. *μαλιασμός* σ. 415) είχε ήδη παρατηρήσει τον ετυμολογικό συσχετισμό της ασθένειας αυτής με το ρήμα της κοινής φράσης. Συγκεκριμένα γράφει: «In Modern Greek *μαλιάζω* [...] means to become aphthous at the tongue and metaphorically to be sick at heart».

Κατά συνέπεια, εδώ έχουμε την περίπτωση δύο ομόηχων ρημάτων που όμως έχουν άλλη ετυμολογική προέλευση: το μεσαιωνικό ρήμα *μαλλιιάζω* ‘αποκτώ τρίχωμα’ δικαιολογημένα γράφεται με <λλ>, αφού προέρχεται από το ουσιαστικό *μαλλί*, αλλά το ρήμα της φράσης *μάλιασε η γλώσσα μου*, οφείλει να γράφεται με ένα <λ>, καθώς προέρχεται από το μεσαιωνικό ρήμα *μαλιάω* το οποίο μεταπλάστηκε σε *μαλιάζω* κατά τα ρήματα σε -ιάζω (βλ. Κατσούδα 2007: 175-179).

Βάσει επομένως του ετυμολογικού κριτηρίου, η φράση πρέπει να αποσπαστεί από το κοινό ν.ε. ρήμα *μαλλιιάζω*.

2.6. Φόλα

Όπως έχουμε σχολιάσει σε άλλες εργασίες (Κατσούδα και Κωνσταντινίδου υπό έκδ.), τα γενικά λεξικά που συμπεριλαμβάνουν

ετυμολογήσεις, στο πλαίσιο της λεξικογραφικής οικονομίας, παραθέτουν πολύ περιορισμένες πληροφορίες. Ακόμη και τα γενικά λεξικά, που κατά κανόνα καταγράφουν τον ετυμολογικό πρόγονο, παραθέτουν ενίοτε και λιγοστές σημασιολογικές πληροφορίες στην προσπάθειά τους να κάνουν διαφανή τη σημασιολογική σύνδεση ανάμεσα στη νεοελληνική λέξη και τον ετυμολογικό της πρόγονο. Εντούτοις, αυτές οι σημασιολογικές πληροφορίες αποδεικνύονται ελλιπείς και συχνά παραπλανητικές.

Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί η λέξη *φόλα* ‘δηλητηριασμένη τροφή, συνήθως κομμάτι κρέατος που δίνεται για τη θανάτωση αδέσποτου ζώου’. Τα δόκιμα λεξικά της Νέας Ελληνικής υιοθετούν την ετυμολογική πρόταση του Ανδριώτη (1983, λ. *φόλα*), σύμφωνα με την οποία η λέξη προέρχεται από τη μεσαιωνική λέξη *φό(λ)λα*, *φόλλις* ‘μικρό νόμισμα’ (βλ. LBG, λ. *φόλλις* ή). Διστακτικότητα στην ετυμολόγηση επιδεικνύει το ΛΚΝ, που αν και θεωρεί πιθανή την προέλευση από την μεσαιωνική λέξη *φόλλις*, μάλλον αδυνατεί να ερμηνεύσει τη σημασιολογική σύνδεση της *φόλας* ‘δηλητηριασμένη τροφή’ με τη μεσαιωνική σημασία ‘κέρμα’. Γι’ αυτό άλλωστε τον λόγο, εκτός από τη σημασία ‘κέρμα’ της μεσαιωνικής λέξης, το ΛΚΝ προσθέτει αυθαίρετα και τη σημασία ‘τροφή’, προσπαθώντας, κατά τη γνώμη μας να ενισχύσει σημασιολογικώς την ετυμολόγηση. Το ΕΑΝΕΓ επίσης πιθανολογεί ότι η λέξη συνδέεται με τον μεσαιωνικό πρόγονο που πρότεινε ο Ανδριώτης, σημειώνοντας ωστόσο ότι πρέπει να υπάρχει μια ενδιάμεση σημασία, αυτή του ‘δολώματος’.

Όπως όμως, έχουμε ήδη επισημάνει, η προέλευση μιας λέξης και η τυπολογική και σημασιολογική μεταβολή της απαιτεί την ενδελεχή διατοπική και διαχρονική εξέτασή της. Τα «διασκορπισμένα» ή «χαμένα» κομμάτια που απαιτούνται για να έχουμε ολοκληρωμένη την πορεία μιας λέξης μέσα στον χρόνο και να κατανοήσουμε τις φωνολογικές, μορφολογικές αλλά και σημασιολογικές μεταβολές που αυτή έχει υποστεί, απαιτούν τη συγκριτική συνεξέταση πλήθους δεδομένων, πολλά εκ των οποίων εντοπίζονται σε νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες (Κατσούδα υπό έκδ.).

Τον ενδιάμεσο λοιπόν σημασιολογικό κρίκο που συνδέει τη ν.ε. *φόλα* ‘δηλητηριασμένη τροφή’ με τη μεσαιωνική *φόλα*, που φαίνεται να αποτελεί τον ετυμολογικό πρόγονο της λέξης, μάς τον προσφέρει και πάλι η κατπαδοκική διάλεκτος.

Συγκεκριμένα, ο Αρχέλαος (1899: 277), καταγράφει λέξη *φόλα* από τη διαλεκτική ποικιλία της Συνασσού με τη σημασία ‘κάρουον εμετικό, στρύχνος ο δηλητηριώδης’.

Εστιάζοντας την έρευνά μας σε αυτή την πληροφορία, εντοπίσαμε ένα διαφωτιστικό χωρίο σε ένα εγχειρίδιο φαρμακολογίας του Λάνδερερ (1845: 107), ο οποίος γράφει τα ακόλουθα:

- (5) «Ἐκ τοῦ δένδρου *Strychnos Nux vomica* [...] μεταχειρίζονται τὰ σπέρματα ὑπὸ τὸ ὄνομα *Nuces Vomicae* (Ἐμετικά κάρουα). Τὰ εἰρημένα σπέρματα, *φόλαι* συνήθως λεγόμενα, εἶναι περιφερῆ, συντεθλιμμένα καὶ περιβεβλημένα μὲ χνοῦν ἀργυρόχρουν στυλπνόν· εἶναι δηλητηριώδη καὶ πικρά· ἐξ αὐτῶν κατασκευάζεται ἡ Στρυχνίνη [...]. Τόσον τὰ ἐμετικά κάρουα καθὼς καὶ ἡ Στρυχνίνη, εἶναι εἰς ἄκρον δηλητηριώδη».

Σύμφωνα, λοιπόν, με την περιγραφή του Λάνδερερ, *φόλες* λέγονταν μόνον τα σπέρματα του Στρύχνου του εμετικού, τα οποία είναι στρογγυλά και πεπιεσμένα/πεπλατυσμένα, ενώ είναι περιβεβλημένα με αργυρόχρωμο χνούδι.

Επομένως, η εξωτερική μορφή των σπερμάτων θυμίζει τα μικρά νομίσματα, τις *φόλες*, λέξη η οποία με αυτή τη σημασία, του νομίσματος –σύμφωνα με το Αρχείο του ΙΑΝΕ– επιβίωσε σε πολλές νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες (π.χ. Ίμβρο, Ιωνία, Κάρπαθο, Κρήτη, Κύπρο, Ρόδο, Θράκη κ.α.).

Συνεπώς, οι πολύτιμες πληροφορίες του Αρχέλαου αφενός και του Λάνδερερ αφετέρου για τις *φόλες*, τα σπέρματα του Στρύχνου του εμετικού, αποτελούν τον χαμένο σημασιολογικό κρίκο που διαφωτίζει τη σύνδεση της νεοελληνικής λέξης *φόλα* ‘δηλητηριασμένη τροφή’ με τον μεσαιωνικό ετυμολογικό της πρόγονο *φόλα* ‘νόμισμα’.

2.7. Μελομακάρονο

Οι σύνθετες ή παράγωγες λέξεις θεωρούνται περιπτώσεις εύκολης ετυμολόγησης καθώς χαρακτηρίζονται από διαφανή δομή. Γι’ αυτό άλλωστε η σύγχρονη ετυμολογία τις εντάσσει στις ευετυμολόγητες λέξεις σε αντιδιαστολή προς τις δυσετυμολόγητες (Τζιτζιλής 2017: 36-38). Ωστόσο, και σε περιπτώσεις θεωρούμενων «ευετυμολόγητων λέξεων» η παρεχόμενη ετυμολογική πληροφορία αποδεικνύεται ελλιπής, παραπλανητική και εν τέλει ψευδής (βλ. Κατσούδα και Κωνσταντινίδου 2021).

Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η λέξη *μελομακάρονο* ‘ωοειδές γλύκισμα από ζύμη περιχυμένο με μέλι και πασπαλισμένο με καρύδια’. Το ΛΚΝ αρκείται στην παρουσίαση της μορφολογικής διαδικασίας σχηματισμού της σύνθετης λέξης (*μελομακάρονο* < *μέλ(ι) -ο- μακαρόν(ι) -ο*), το ΧΛΝΓ δεν παραθέτει ετυμολογία, ενώ το ΕΛΝΕΓ συμπεριλαμβάνει τη λέξη ως υποτεταγμένο λήμμα στο κεντρικό λήμμα *μέλι* χωρίς περαιτέρω πληροφορίες. Αντιθέτως, στο ετυμολογικό τμήμα του ΛΝΕΓ επιχειρείται να καταστεί διαφανής η σημασία της σύνθετης λέξης. Έτσι, για να εξηγηθεί σημασιολογικώς η σύνδεση του γλυκίσματος με το *μακαρόνι*, προστίθεται η πληροφορία ότι το εν λόγω γλυκό ονομάζεται έτσι «γιατί έχει σχήμα μακρύ σαν μακαρόνι».

Η αντιμετώπιση της λ. *μελομακάρονο* από όλα τα δόκιμα λεξικά της Κοινής Νέας Ελληνικής ως «ευετυμολόγητης» αποδεικνύεται εν τέλει παραπλανητική, καθώς προβάλλεται ως βέβαιο ότι το β’ συνθετικό της λέξης είναι η λέξη *μακαρόνι*, όπως την εννοούμε σήμερα. Δεν είναι άλλωστε τυχαία και η προσπάθεια του ΕΛΝΕΓ να ερμηνεύσει τη σημασιολογική αναντιστοιχία ανάμεσα στο *μακαρόνι* και στο *μελομακάρονο*, αποδίδοντας σε αυτό το ωοειδές γλυκό την ανύπαρκτη ιδιότητα του «στενόμακρου σχήματος» που έχει το γνωστό μας ζυμαρικό.

Επίσης, πρέπει να επισημάνουμε ότι, σε αντίθεση με την παραπάνω λεξικογραφική τακτική, θεωρητικοί της συγχρονικής σημασιολογίας στηρίζονται στο παράδειγμα λέξεων όπως *μελομακάρονο* για να συζητήσουν το ζήτημα της σημασιολογικής αυτονομίας σύνθετων λέξεων, η σημασία των οποίων δεν προκύπτει αθροιστικά από τις σημασίες των δύο συνθετικών (πβ. Booij 2013: 260· για την ελληνική πβ. Stephany & Thomadaki 2017: 120). Ωστόσο η διαχρονική εξέταση μιας λέξης μπορεί να ερμηνεύσει ακόμη και τέτοιες φαινομενικά αδιαφανείς σημασιολογικά δομές.

Εξετάσαμε, λοιπόν, διατοπικώς και διαχρονικώς τη λέξη *μακαρόνι*, για να διακριβώσουμε αν η λέξη διατηρούσε σε προηγούμενες φάσεις της Ελληνικής κι άλλες σημασίες οι οποίες δεν έχουν επιβιώσει στη σημερινή μας γλώσσα. Και όντως ο λεξικογραφικός έλεγχος απέδειξε ότι κατά τον 19^ο αιώνα, απαντά λέξη *μακαρόνι* με άλλη σημασία:

- Λεξ. Ραγκ. (1842, λ. *macaron*): «*macaron* [...] μακαρόνι ἢ πισκοτίνι, ἔξ ἄμυγδάλων καὶ ζακχάρως»

- Λεξ. Πολυμ. (1854, λ. *macaroon*): «macaroon, οὐσ., μακαρόνι-πισκοτίνι, ἐξ ἄμυγδάλων καὶ ζακχάρεως»

- Λεξ. Κοντόπ. (1892, λ. *macaroon*): «macaroon, ὄ. μακαρόνι-πλακουντίδιον κυρίως ἐξ ἄμυγδάλων καὶ ζακχάρεως».

Το *μακαρόνι*, που απαντά στη λεξικογραφική παραγωγή του 19^{ου} αιώνα, δεν είναι άλλο από το *μακαρόν* της Κοινής Νέας Ελληνικής. Προέρχεται από τη γαλλική λέξη *macaron* ‘είδος στρογγυλού γλυκού από αλεσμένα αμύγδαλα και ασπράδια αβγών’ (μαρτυρημένη στην Γαλλική από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα), η οποία με τη σειρά της προέρχεται από τη βενετική λέξη *macarone* ‘είδος ζύμης’ ή την ιταλική διαλεκτική λέξη *mac-carone* (πβ. ιταλ. *maccherone*) (βλ. <https://www.cnrtl.fr/etymologie/macaron>, πβ. και Fifield 1964).

Η λέξη αν και ομόρριζη με το ουσ. *μακαρόνι* ‘ζυμαρικό’ δεν εισήλθε στην ελληνική γλώσσα από την ίδια δανειοδότρια γλώσσα: το ζυμαρικό εισήλθε από τον τύπο πληθυντικού *macaroni* του βενετικού ουσιαστικού *macarone*, ενώ το *μακαρόνι* ‘είδος γλυκού’ εισήλθε μέσω της γαλλικής γλώσσας.

3. Επίλογος

Από τις παραπάνω περιπτώσεις που εξετάσαμε γίνεται σαφές ότι ο έλεγχος της εφαρμογής του σημασιολογικού κριτηρίου κρίνεται απαραίτητος, καθώς η ανεπάρκεια ικανοποιητικής ερμηνείας της σημασιολογικής σύνδεσης μιας ετυμολογημένης νεοελληνικής λέξης με τον ετυμολογικό της πρόγονο οδηγεί στην ανάγκη ετυμολογικού επανελέγχου.

Όπως αναδείχθηκε από την επανεξέταση της ετυμολογικής πληροφορίας των παραπάνω κοινών νεοελληνικών λέξεων, η διατοπική και διαχρονική μελέτη μιας λέξης με συγκριτική συνεξέταση όλων των δεδομένων μπορεί να φέρει στο φως νέα στοιχεία τα οποία με τη σειρά τους είναι ικανά να διαμορφώσουν βελτιωμένες ή πλήρως αναθεωρημένες ετυμολογικές προτάσεις για το σύγχρονο νεοελληνικό λεξιλόγιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Πρωτογενείς πηγές

Ἄριστ. Π. ζῶ. ἰστ. = Ἄριστοτέλης, *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορία*.

Ἄγάπ. Γεωπον. = Ἄγάπιος Λάνδος, *Γεωπονικόν*.

Δαπόντ. *Κήπ. Χαρ.* = Καισάριος Δαπόντες, *Κήπος Χαρίτων*, Legrand, É. *Bibliothèque Grecque Vulgaire* τ. 3, Paris 1881, 1-232.

B. Δευτερογενείς πηγές

Ανδριώτης, Ν.Π. 1983. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής Νεοελληνικής, γ' έκδ.*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

Αρχέλαος, Ι. Σ[αραντίδης] 1899. *Ἡ Συνασός, ἦτοι θέσις, ἱστορία, ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ κατάστασις, ἦθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ κωμοπόλεως Συνασοῦ*. Ἀθήναι.

Boerio, G. 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Tipografia di Giovanni.

Booij, G. 2013. «Morphology in construction grammar». Στο Hoffmann, Th. & Trousdale, G. (εκδ.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 255-273.

Camarda, D. 1864. *Saggio de grammatologia comparata sulla lingua albanese*. Livorno: Successore di Egisto Vignozzi.

Cornell, A. 2015. *The Amazing, Almost True, Story of the Invention of the Safety Pin*. CreateSpace Independent Publishing Platform.

Falize, M. 1886. «Une Conférence sur les bijoux». *Revue des arts décoratifs* 6: 342-350.

Fifield, M. 1964. «The Etymology of "Macaroni, Macaroon"». *American Speech* 39(1): 75-77.

Κατσούδα, Γ. υπό έκδ. «Η συμβολή της διαλεκτολογίας και της διαλεκτικής λεξικογραφίας στη νεοελληνική ετυμολογία: ετυμολογικές αναθεωρήσεις για λέξεις της Νεοελληνικής Κοινής». Στα *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ετυμολογία της Ελληνικής Γλώσσας: Ελληνική και Βαλκανική Ετυμολογία* (2-3 Νοεμβρίου 2018). Θεσσαλονίκη.

Κατσούδα, Γ. 2007. *Ρηματικοί μεταπλασμοί (Μεταδομήσεις εννεστωτικού και αοριστικού θέματος)*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου.

Κατσούδα, Γ. & Κωνσταντινίδου, Μ. 2021. «Νεοελληνική ετυμολογία: νέα δεδομένα και ετυμολογική αναθεώρηση λεξιλογίου της Νεοελληνικής Κοινής». Στο Μαρκόπουλος, Θ., Βλάχος, Χ., Αρχάκης, Α., Παπαζαχαρίου, Δ., Ευδόπουλος, Γ.Ι. & Ρούσσου, Α. (εκδ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς*

- Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα, Πάτρα 5-8 Σεπτεμβρίου 2019, 603-613.
- Κατσούδα, Γ. & Κωνσταντινίδου, Μ. υπό έκδ. «Ετυμολόγηση και γλωσσικές επαφές στη λεξικογραφία: συνήθειες πρακτικές και προβλήματα». Στο *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου για τις Γλωσσικές Επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία*. (8-10 Νοεμβρίου 2019, Θεσσαλονίκη).
- Κριαράς, Ε. 1932. «Συμβολή εις τὰ νεοελληνικά παρωνύμια». *Ἀθηνᾶ* 44: 171-183.
- Λάνδερρο, Ξ. 1845. *Ἐγχειρίδιον τῆς Φαρμακολογίας*, Ἀθήνα.
- Leotti, A. 1937. *Dizionario Albanese-Italiano*, 2 τ. Roma: Istituto per l'Europa orientale.
- Mann, S.E. 1948. *An Historical Albanian-English Dictionary*. London: Longmans, Green & Co.
- Mirambel, A. 1957. «Abréviations en grec moderne». *Vie et Langage* 61: 304-307.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. 2012. «Λεξικογραφική προσέγγιση της σημασίας. Η θέση του ΙΑΝΕ». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 26: 223-277.
- Μωυσιάδης, Θ. 2005. *Ετυμολογία. Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική Ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νέος Κανονισμός Συντάξεως = Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Κανονισμός Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς* [Λεξικογραφικόν Δελτίον, Παράρτημα 6], Ἀθήνα 2012.
- Nişanyan, S. 2002-2020. *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. <http://nisanyansozluk.com>
- Orel, V. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Boston, Cologne: Brill.
- Sophocles, E.A. 1860. *A Glossary of Later and Byzantine Greek*. *Memoirs of the American Academy of Arts and Sciences*, τ. 7. American Academy of Arts & Sciences.
- Stephany, U. & Thomadaki, E. 2017. «Compounding in early Greek language acquisition». Στο Dressler, W.U., Ketrez, F.N. & Kilani-Schoch, M. (εκδ.), *Nominal Compound Acquisition*. Amsterdam: Benjamins, 119-143.
- Thompson, D'Arcy W. 1947. *A Glossary of Greek fishes*. London: Oxford University Press.
- Topalli, K. 2017. *Fjalor etimologjik i gjuhës Shqipe*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

Τζιτζιλής, Χ. 2017. «Εισαγωγή (στην Ελληνική Ετυμολογία)». Στο Τζιτζιλής, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (επιμ.), *Ελληνική Ετυμολογία. Ελληνική Γλώσσα-Συγχρονία και Διαχρονία*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 33-83.

Γ. Λεξικά

Βλαστ. = Βλαστός, Π., *Συνώνυμα και συγγενικά, τέχνες και σύνεργα*. Αθήνα: Έστια, 1931.

Δουκ. = Carolus du Fresne, dominus Du Cange. *Glossarium ad scriptores mediae & infimae Graecitatis*, τ. I-II, Lugdunum 1688.

Δαγκ. = Δαγκίτσης, Κ., *Ετυμολογικό λεξικό της νεοελληνικής*. Αθήνα 1978-1984.

ΕΛΝΕΓ = Μπαμπινιώτης, Γ., *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2009.

ΙΑΝΕ = *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής, της τε κοινώς όμιλουμένης και των ιδιωμάτων*. Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών, 1933-.

Κορ. Άτ. = Κοραΐς Α., *Άτακτα, ήγουν παντοδαπών εις την άρχαίαν και την νέαν έλληνικήν γλώσσαν αύτοσχεδιών σημειώσεων, και τινων άλλων ύπομνημάτων, αύτοσχεδιος συναγωγή*, τ. 1-5. Παρίσι, 1828-1835.

Κοντόπ. = Κοντόπουλος, Ν., *Λεξικόν άγγλοελληνικόν*, έκδ. γ', Αθήναι, 1892.

Κριαράς, Ε. (εκδ.). *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας (1100-1669)*. Θεσσαλονίκη, 1968-.

ΛΚΝ = *Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη). Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 7^η εκδ., 2007.

LBG = Trapp, E. (εκδ.), *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität, besonders des 9.-12. Jahrhunderts*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1994-2017.

ΛΝΕΓ = Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998 [β' έκδ. 2005, γ' έκδ. 2008, δ' έκδ. 2012, ε' έκδ. 2019].

Πολυμ. = Πολυμέρης, Γ., *Λεξικόν άγγλοελληνικόν, συνταχθέν και έκδοθεν προς χρήση των σπουδαζόντων την άγγλικήν γλώσσαν*. Έρμούπολις, 1854.

Ραγκ. = Ραγκαβής, Α., Σαμουράκης Α. & Νικολαΐδης Ι., *Λεξικόν γαλλοελληνικόν*. Αθήναι, 1842.

Redhouse = Redhouse, J.W. (εκδ.), *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. New Redhouse Turkish-English Dictionary*. Istanbul: Redhouse Press, 1968.

ΧΛΝΓ = *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2014.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΜΝΗΜΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ

Νικόλαος Κονομής
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

This paper constitutes the second part of a previous study (Konomis 1998). It offers new etymologies for a several words of the Cypriot dialect, which should be taken into consideration in modern dialectal and standard lexicography.

Λέξεις-κλειδιά: κυπριακή διάλεκτος, ετυμολογία, λεξιλόγιο

Το 1998, στον 21ο τόμο του περιοδικού *Λεξικογραφικό Δελτίο* δημοσίευσα μια δοκιμή ετυμολόγησης μερικών ιδιωματικών κυπριακών λέξεων. Σήμερα δημοσιεύω το δεύτερο μέρος του συγκεντρωθέντος τότε υλικού (Κονομής 1998: 5-17)⁶³.

αναρή η (= μυζήθρα), από το **αναδερή* (Παντελίδης 1929: 4) από το *αναδέρω* (;) = αποκαλύπτω, ξεφλουδίζω, γδέρνω, που δέχεται και ο Γιαγκουλλής (2014: λ. *αναρή*)· αλλά πώς προσέκυψε ο τύπος *αναρή*; Ο Χατζιδάκις (*ΓΕ*, Β', σ. 252) αναφέρει επίθετο **αναδοσερός* (από το *ανάδοσις*) και κατά συγκοπήν *αναδερός*, δεν βλέπω όμως και πάλι πώς θα μπορούσε να

⁶³ Ακολουθείται το σύστημα παραπομπών των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών που εφαρμόζει το *LANE* (2016 & 2021).

συνδεθεί με το *αναρή*. Τώρα βλέπω ότι ο Χατζιδάκις (1913: 286) δέχεται την ετυμολογία της λέξης *αναρή* (Μεσσηνία) από το *αραιός*, αλλά δεν κατανοώ πώς στην Κυπριακή θα είχαμε τύπο *αναρή*. Ο τύπος *αραιός* είναι άγνωστος στη νεότερη Κυπριακή, και το σύνθετο *ανάραιος* θα έδινε μόνο τύπους *ανάροκος* - *ανάροκα* - *ανάροκον*. Ο Παπαγγέλου (2001: λ. *αναρή*) ετυμολογεί *αν* + *ορρός*, μια δύσκολη εισήγηση για την ετυμολογία του τύπου *αναρή*, ενώ ο Μηνάς (2014) ετυμολογεί *α(ν)* + *αραιή* με αποβολή του *-αι* και διατήρηση της κατάληξης *-ή*. Όλες αυτές οι ετυμολογίες μου φαίνονται αμφίβολες.

αροθυμώ και **ροθυμώ** (= φοβάμαι το σκοτάδι), σώζεται και στον Πόντο. Νομίζω ότι σχετίζεται με το *βαρυθυμώ*, βλ. *LSJ*, (*βαρυθυμέω*, βλ. λ. *βαρύζηλος*) Σοφοκλ. (λ. *βαρυθυμῶ*), *Κριαρ.* (λ. *βαρυθυμῶ*), και *βαρυθυμίζω* (Κάσος). Ο στίχος *Διγ. Esc. 1114* «ἐραθύμησα <καλέ> ἐκ τῶν θηρίων τὸν φόβον» φαίνεται εκ πρώτης όψεως να επιβεβαιώνει την παραγωγή του Χατζιδάκι (*MNE A'*, σ. 245) από το *ραθυμῶ*. Μένει όμως να εξηγηθεί με σαφήνεια η σημασιολογική εξέλιξη της λέξης. Εξάλλου στον *Διγ. Esc. 1113* δεν απαντά τύπος *ἐραθύμησα* –εκεί λέγεται *ἀκροφοβήθην*– ούτε το ρήμα *ἀραθυμῶ* όπως χρησιμοποιείται αλλού, π.χ. *Ἄλφ. ξεν. στ. 33* «καὶ ὅσοι τοὺς βλέπουν λέγουσιν αὐτοῖ (δηλ. οἱ ξενιτεμένοι) ἀραθυμοῦσιν νὰ πᾶν εἰς τὴν πατρίδα τους»: Η σημασία του *ἀραθυμῶ* στον παραπάνω στίχο είναι κάτι σαν το 'ανυπομονώ' και δεν σχετίζεται σημασιολογικά με την έννοια του *αροθυμώ*, γι' αυτό θεωρώ ορθή την ετυμολογία από το *βαρυθυμῶ* 'δυσφορώ', την οποία υποπτεύθηκε απλώς ο Λουκάς (βλ. *Γλωσσ. Λουκ.*, λ. *ἀροθυμῶ*). Τώρα βλέπω ότι ο Φαρμακίδης (βλ. *Γλωσσ. Φαρμακ.* λ. *ἀροθυμῶ*, σ. 54) παράγει το λ. από το *βαρύς* + *θυμός*, *βαροθυμώ* και δίνει και ουσιαστικό *αροθυμιά* 'φόβος σκοταδιού'.

βλαπάτσα η. ίσως < *αυλή* + *πιάτσα*; < ιταλ. *piazza* 'πλατεία' = αυλόγυρος, γνωστός και ως *αυλότοπος* ή στο ιδίωμα *βλοτόπιν*, το μεσαιωνικό *αύλοτόπιον* (πβ. *εναυλοτόπιν* Πόντος). Για τον τύπο *πιάτσα/πλάτσα*, βλ. και Καραποτόσογλου (2005: 209), που ακολουθεί τον Rohlf (1964²: λ. *πλάτσα*), ο οποίος το παράγει από το ρομανικό *plazza*.

ζύβανα τα και **ζυβάνα** η και **ζυβανία** η = οινόπνευμα από *ζύβανα* 'στέμφυλα', τσίπουρο. Το *ζύβανα* από το *βύζανα*, βλ. Θεοσγν. *Καν. 106.2* «βύζανα· κόνδυλος» (διάβαζε *-λοι*), πβ. Ήσυχ.

B 1351 = Ἡρώδιαν. Π. ὀρθ. 484.12 «βύτανα κόνδυλοι. οἱ δὲ βρύτανα». Διαφορετικά ο Καραποτόσογλου (2005: 69-71).

κάγκκαρος ο (= μεγάλος στην ηλικία και στο παράστημα)⁶⁴, θηλ. *καγκάρα*, πβ. και *καγκκαρόγαρος* ‘μεγαλόσωμο γαϊδούρι, ενίοτε *κάκκαρος*, πβ. *κακκάροττος* ‘μεγάλη πέτρα’. Συνδέεται κάποτε με το αρχ. *κάγκανος* (= ξερός), βλ. Γλωσσ. Λουκ., λ. *κάγκκαρος*. Στη Μύκονο και σε άλλα νησιά *κάγκκανο* ‘ξερό ξύλο’ και στην Κάρυστο ‘μισοκαμένο ξύλο’, πβ. μεσαιωνικό επίθ. *καγκανώδης* = ξηρός. Γενικότερα για το *κάγκανος* βλ. Caratzas (1958: 148 κ.εξ.), Athanassakis (1976), και πβ. *καγκάνα* η ‘ξερακιανή και ρυτιδωμένη γριά’, Δεινάκις (1930: 219) και *καγκανιάζω* ‘ξηραίνομαι’.⁶⁵ Το υψηλό ανάστημα ετυμολογείται καλύτερα από μερικούς μελετητές από το ιταλ. *ganghero* = στροφέας πόρτας κλπ., που ετυμολογείται από το μεσαιωνικό *canchalus*, ίσως από την πρώιμη μεσαιωνική λέξη *κάγκχαλος*. Πβ. και Ἡσύχ. Κ 37 «κάγκχαλος· κρίκος ὁ ἐπὶ ταῖς θύραις. Σικελοί», *κάγκκαρο* το (Αστυπ.) και «*κάγκκαρα* τα, [...] αἱ σιδηραὶ κιγκλίδες ἐφ’ ὧν περιστρέφονται αἱ θύραι» (Γλωσσ. Φαρμακ., λ. *κάγκκαρα*, σ. 152) ἢ «χοντρά ξύλα πίσω ἀπὸ τις αὐλόπορτες για το αὐτόματο κλείδωμά τους με κάθε κλείσιμο της πόρτας» (Παπαγγέλου 2001: λ. *κάγκκαρα*). Πβ. και τη χρήση του Μακρουγιάννη στα Απομνημονεύματα *γαγκκαραίους* (= νοικοκυραῖους;), ἀπὸ το στόμα του Οδυσσέα Ανδρούτσου (Μακρουγιάνν. Ἀπομν., Α’, σ. 183), βλ. και Μπαμπ.¹¹ (λ. *γκάγκκαρο*).

κακκούρτα η, λ. ηχομίμητη (= μέρος ὅπου σχηματίζεται μικρὸς καταρράκτης και ὅπου κελαρύζει το νερό). Και ρ. *κακκουρτώ* και *κακκουρίζω*, επίθ. *κακκουριστός* για το κελαρυστό νερό. Και *κακκουρίστα* και *κακκαρίστρα* (Μαραθάσα).

καντήλα η (= ποτήρι και συνεχδοχικά το καντήλι της εκκλησίας) ἀπὸ το μεταγενέστερο *κανδήλη* ‘πυρσός’ κι αὐτό ἀπὸ το λατινικό *candela* ‘κερί, λύχνος’, μεσαιωνικό *κανδέλα*, ενώ *καντύλα* < *κανθύλη* ‘φλύκταινα’, πβ. και Ἡσύχ. Κ 664 «*κανθύλας* τὰς ἀνοιδήσεις», Αἰσχ. ἄπ. 220. Επίθετο *καντυλωτός*, π.χ. τα

⁶⁴ Ο Σακελλάριος (1891: 562) αναφέρει ὅτι η λ. χρησιμοποιεῖται κυριολεκτικά για ζῶα, και μεταφορικά μόνο για ἄνθρωπο. Αὐτό δεν νομίζω ὅτι υποστηρίζεται ἀπὸ την καθημερινή χρήση του ιδιώματος.

⁶⁵ Ἀδιευκρίνιστο παραμένει αν ο τύπος *κάκκαρος* ο ‘τζιτζίκι’, Κορμακίτης (Κύπρος), σχετίζεται με το *κάγκκαρος*. Μάλλον πρόκειται για ηχομίμητη λέξη. Πβ. την φράση *κακκαρίζει* η *πέρδικα*.

νερά λάμνουν καντυλωτά, προκειμένου για δυνατή βροχή, όταν οι σταγόνες της βροχής, καθώς πέφτουν πάνω στο νερό, δημιουργούν φυσαλίδες που προσομοιάζουν με τις καντύλες. Ρήμα καντυλιάζω και καντυλώνω ‘γεμίζω φλύκταινες’, πβ. και καντυλάζω (Πόντος). Τώρα βλέπω ότι το ορθόν είδε και ο Καραποτόσογλου (2005: 84), όμως μερικοί λεξικογράφοι δεν έχουν ακόμα ενημερωθεί ότι πρόκειται για δύο χωριστά λήμματα.

καπύρα η (= καφαλισμένο στη φωτιά ψωμί), όπως και στη Σάμο κ.α. Από το αρχαίο επίθετο *καπυρο(ός)* -ά με αναβιβασμό του τόνου εξαιτίας της ουσιαστικοποίησης του επιθέτου. Αναφέρεται υποκοριστικό *καπυρίδια*, Ἀθήν. Δειπν. (ἐπιτ.) 2.1.25, που ο εκδότης Kaibel (Ἀθήν. Δειπν. (Kaibel) 3. 79) διορθώνει σε *καπύρια*, όπως απαντά ο τύπος στο Βυζάντιο, σε ένα γλωσσάρι «*καπύριον· frustulum*» (= μικρό γλύκισμα). Πβ. και Andriotis (1974: λ. *καπυρίζω, καπυρίδια*, όπου και κυπριακός τύπος *καπυρούδι, καπύριον, καπυρός*). Στην Κύπρο και *καπυρώνω*.

κόντρα η (= πληγή στη ράχη ζώου από το σαμάρι, πβ. *κοντράππαρος* = πληγιασμένο άλογο), από το μεσαιων. επίρρημα *κόντρα* ‘αντίθετα, ενάντια’ κι αυτό από το ιταλικό *contra*, απώτερα από το λατινικό *contra* ‘απέναντι’, δηλ. πληγή που προέρχεται από το απέναντι μέρος του σαμαριού. Τα ρήματα είναι *κοντριάζω* και σπανιότερα *κοντράζω, κοντριρικάζω* και *κοντριτζιάζω* ‘έχω πληγές από το σαμάρι’, ενώ *κοντρώνω* = πληγώνω. Καλό είναι να αναφερθεί και η ετυμολογία Κοραή (Κορ. Ἔτ. 1, 301) από το αρχ. *χόνδρος* ‘κόκκος, σπυρί’ που υιοθετήθηκε από τους Πολίτη, Παροιμ. 3.347 και Rohlf (1964²: λ. *χόνδρος*). Στον Μαχαιρά (Μαχ. 160.10) απαντά η φράση *πηγαίνω κούντρα* ‘εναντιώνομαι’ που ο Dawkins παράγει από το γαλλ. *contre*. Ο Πτωχοπρόδρομος χρησιμοποίησε το επίθ. *κοντριάρικος* για καλόγερο, Πρόδρ. IV.470 «καλογερίτζιν... κοντριάρικον». Στο κυπριακό ιδίωμα *κόντρης* ή ενίοτε *κοντρωμένος* = πληγιασμένος.

κοπέλλιν το (= νεαρός άντρας, σήμερα χωρίς μειωτική σημασία, παλαιότερα ενίοτε βοηθός σε δουλειές, μισταρκός), μεσαιωνικό *κοπέλιον*. Ο τύπος *κοπέλλα* ‘νεαρή γυναίκα’, μεσαιωνικό *κοπέλα*, ανεξάρτητα αν χρησιμοποιήθηκε από τον Βουστρώνιο, σήμερα δεν χρησιμοποιείται κανονικά στο κυπριακό ιδίωμα παρά μόνο οι τύποι *κοπελλούα* (μεσαιωνικό *κοπελούδα*) και υποκοριστικό *κοπελλουρούα*. Οσάκις χρησιμοποιείται ο τύπος

κοπέλα από κατοίκους των πόλεων, προέρχεται από την επίδραση της κοινής νεοελληνικής. Κόπελλος (μεσαιωνικό κόπελος) στην περιοχή Μόρφου και ενδεχομένως παγκύπρια σημαίνει ωραίος νέος⁶⁶, αλλά σύμφωνα με τον Παπαγγέλου (2001: λ. κόπελλος) ‘αγριοκόριτσο’. Η βαλκανική προέλευση του κόπελος, ρουμανικό *copil*, αλβανικό *kopil*, που υποστηρίχθηκε από τον Sandfeld (1930: 53), Grégoire (1937) και άλλους, δεν πρέπει να σκοντάφτει στο γεγονός ότι η λέξη καταγράφεται στον Πόντο και στην Κύπρο, αφού απαντά ήδη ο μεσαιωνικός τύπος κοπέλιον από όπου μπήκε στα δύο ιδιώματα. Τελικά φαίνεται ότι η λέξη κοπέλλιν προέρχεται ίσως από το λατινικό *caupo/copo* = μικροπωλητής, που διαδόθηκε στους βαλκανικούς λαούς. Για την ετυμολογία από το ιταλ. *corpella* ‘αγγείο και ύστερα αιδόιο και τελικά ωραία γυναίκα’⁶⁷, βενετικό *compela*, όπως υποστηρίζει ο Χατζής, βλ. Χατζιδάκις & Παπαδόπουλος (1929: 256-257). Περισσότερα για την τυπολογία και σημασιολογία βλ. Χατζηιωάννου (1996, λ. κοπέλλιν), Γιαγκουλλή 234α. Για μια γενικότερη συζήτηση βλ. Καραποτόσογλου (2005: 101-106).

κορτάτζιν⁶⁸ - **κορτατζιάζω** (= φοφώ) πρέπει να συνδεθούν μάλλον με το μεσαιωνικό *κορδάτον*, το ‘καμισιά’, *κόρτα* ‘χορδή’, μεσαιωνικό *κόρδα* από τη λατινική λέξη *c(h)orda* < αρχαίο *χορδά*, υποκοριστικό **κορδάκιον* > *κορδάκιν*. Στην ορολογία αυτή –όπως και το ανάλογο σημασιολογικά ‘ποταξαρώννω (< από + *τοξαρώννω)– υπογραμμίζεται το τέντωμα του σώματος και η ακαμψία του μετά θάνατο. Ο Μενάρδος (1969: 156) ανάγει με πιθανότητα το *κορτάτζιν* στο γαλλικό *cordage* ‘σχοινί’. Όπως είναι γνωστό, στην Κυπριακή τα ουδ. *μαράντζιν*, *μισοδότζιν*, *μονοκόρτιν*, *στρωμάτσιν*, *συλλούριν* κ.ά. χρησιμοποιούνται με επιρρηματική σημασία. Το λ. δεν σχετίζεται βέβαια με το *κόρδαξ*, όπως εισηγήθηκε ο Χατζηιωάννου (1996: λ.

⁶⁶ Είναι ενδιαφέρον ότι ο Μαχαιράς ενώ συνήθως χρησιμοποιεί τον τύπο *κοπέλλιν*, τρεις φορές προκειμένου για τον πιστό γραμματέα της ρήγαινας Δημήτρη χρησιμοποιεί τον τύπο *κόπελλος*.

⁶⁷ Ο Ησύχιος καταγράφει λήμμα *κόπελλα* (Ήσυχ. Κ 3550 «κόπελλα· αιδόια· και τὰ ὀστώδη τοῦ σώματος»). Στη Νάξο και αλλού κατά δήλωση του καθ. Αντ. Χατζή *κοπέλλα* = (ωραία) γυναίκα.

⁶⁸ = «με απεξυλωμένο νεκρό σώμα», Ο Σακελλάριος (1891: 604), αναφέρει και αρά: *να σε δω ασσίμ μουδούριν* (= απίσσωτος φουσκωμένος ασκός) *τζαι κορτάτζιν*, δηλ. νεκρό τυμπανιαίο. Πβ. και τη φράση *κορτώννω νούρον* ‘πεθαίνω’.

κορτάτζιν) και ακολουθείται και από άλλους. Ρήμα κορτα-τζιάζω = πεθαίνω.

κούμουλλα τα (= είδος παξιμαδιών που προσφέρουν οι λεχώνες ή προσφέρονται στα βαφτίσια), δεν μπορεί να σχετίζεται, όπως πρότεινε ο Φιλήντας, (1924-1927: Α', σ. 143) με το κοκκύμηλον που σώθηκε στον Πόντο ως κοκκύμελον. Θα πρέπει μάλλον να σχετιστεί, όπως είδε ο Λουκάς (Γλωσσ. Λουκ., λ. κούμου(λ)λα), με το λατ. *cumulus* 'σωρός' που έχει δώσει πλήθος παραγώγων με ποικίλες σημασίες· βλ. και Κ.Α. Ρωμαίος (Χατζιδάκις & Φουρίκης 1920: 209), και Andriotis (1974: λ. *κουμούλιον). Ο Φαρμακίδης (Γλωσσ. Φαρμακ., λ. κουμουλλιιά, σ. 470) αποθησαύρισε και τύπ. κουμουλλιιά η 'σωρός καυσοξύλων, θημωνιά', συνδέοντάς το ορθά με τη λ. *cumulus*.⁶⁹ Αλλού κουμουλλιιά = σωρός ροβιού (Καρπασία) ή σωρός εκριζωθείσης κάνναβης (Πάφος). Σπάνια κουμουλλιιά = 'μεγάλο σκατό'.

κουρκουτάς ο (= είδος μεγάλης σαύρας· είδος ψαριού (κωβιός) από την ομοιότητά του με τη χερσαία σαύρα). Μάλλον συνδέεται με το ιων. κροκόδιλος 'μεγάλη σαύρα' και τον τύπο κορκότιλος, βλ. *LSJ* (λ. κορκότιλος)⁷⁰ και συγκεκριμένος τύπος θα είναι ίσως το κορκούτης (Ήσύχ. Κ 3645 «†κορκούτης· αἰδοῖον ἀνδρῶν»). Η πρώτη σημασία του κορκούτης θα ήταν σαύρα και στη συνέχεια το ανδρικό μόριο παρομοιάστηκε με αυτή λόγω σχήματός. Ο Τσοπανάκης (1983: Α', 105) το συνδέει επίσης με το «κροκόδειλος + -? > κουρκούταυλος et κουρκούτης».

κουτάλα η (= βραχίονας, ωμοπλάτη και χουλιάρα) και μούτοκουτάλον = ωμοπλάτη. Ο Τσοπανάκης (1983: Α', σ. 11), αδιαφορώντας για τη σημασία, ετυμολογεί «κοτύλα > *κοτάλα > κουτάλα». Διαφορετικά η πρώτη σημασία θα μπορούσε ίσως να σχετιστεί σημασιολογικά με το σκυτάλη, δωρ. σκυτάλα, όπως εισηγήθηκε ο Κοραής (Κορ. Άτ. 1, 61), Ανδριώτης (1983³: λ. κουτάλα). Εξάλλου η δεύτερη σημασία μπορεί να συνδεθεί με το *κωτάλιον, υποκοριστικό του μεταγενέστερου κώταλις, μεσαιωνικό κουτάλη, κουτάλι και κουτάλα στον Δουκ. (λ. κουτάλι), βλ. και Άμαντος (1917). Επώνυμο Κουταλιανός (αυτός που έχει δυνατά μπράτσα), στην Κρήτη Κουταλάς. Και εδώ οι

⁶⁹ Ο Δουκ. (λ. κούμουλον) δίνει τύπους κούμουλον το και κουμούλιον.

⁷⁰ Η λ. εμφανίζει μεγάλη ποικιλία τύπων. Πβ. και Πυλαβάκης (1968: 136).

λεξικογράφοι δεν αντελήφθησαν ακόμη ότι πρόκειται για δύο διαφορετικά λήμματα.

λεγνός -η, -ον και **λεχνός** -η, -ον (= λεπτός, λεπτοκαμωμένος), ίσως από το μεταγενέστερο *λέγνος* όπως εξηγήθηκε από τον Φάβη (1939: 20-21). Το λήμμα του Ησυχίου «λέγνος ἄνανδρος σίτος ὁ μὴ ἀδρός» (Ήσυχ. Λ 494) πιθανώς θα πρέπει να γραφεί «λεγνός· ἄνανδρος⁷¹ σίτος, ὁ μὴ ἀδρός» όπως εξέδωσε ο Φαβωρίνος, βλ. Φάβης (1939:21). Για άλλους ιδιωματικούς τύπους, βλ. Andriotis (1974: λ. *λέγνος*), στον Πόντο *λέγνος*. Ήδη στη μεσαιωνική Ελληνική απαντά ο τύπος *λιγνός*. Το *λεγνόν* στην Κύπρο, εκτός από λεπτοφυής, σημαίνει αορίστως την ερωμένη.

λήγκρα η (= χονδρή βέργα με την οποία χτυπούν το *ληγκρίν*, το μικρό ξύλο στο γνωστό παιχνίδι *ξυλίκι*, βλ. Σακελλάριος (1891: 271), Γλωσσ. Φαρμακ. λ. *λήγκρα*, σ. 22-23, Γλωσσ. Ερωτοκρ. *λιγκρίν*, σ. 33-34) από το λατ. *regula* ‘κομμάτι ξύλο, ράβδος’ > *ρήγλα*, πβ. Edict. Diocl. 15.13, Ήσυχ. Ρ 238 «ρήγλαι· σίδηρα» (σιδηρά εκδ. Schmidt) ως *ράβδοι*⁷² > *λήγκρα*. Ο τύπος *ρήγλα* και *ρηγλίν* (Κάρπαθος) και το υποκορ. *ρηγλίον* ‘ράβδος χρυσού’, Edict. Diocl. 30 1a > *ληγκρίν*, σήμερα στο ιδίωμα το παιχνίδι *ξυλίκι*.

λιλλίν το (= άθυρμα, παιδικό παιχνίδι). Δεν γνωρίζω την ετυμολογία των λέξεων *λιλί* στην παιδική γλώσσα και *λιλλέτσιν* (τουρκ.;) = άνθος, όμως τα *λελλέτσια* (*λελλέτσα* Καρπασία) αλλαχού *λιλλίτσια* ‘πετραδάκια περιδέραιου ή μικρά θραύσματα γυαλιού’, π.χ. *ε’ίνη* λ-*λιλλίτσια* ‘καταθρυμματίστηκε’, θα μπορούσαν ίσως να συνδεθούν με το *λάλλαι* αί ‘χαλίκια, βότσαλα’⁷³ πβ. *λιλλί* ‘βήσσαλο’ στην Κάρπαθο, ενώ στο Πήλιο και αλλαχού *λιλί* είναι το νόμισμα στη γλώσσα των νηπίων. Στον Πόντο *λαλά* το (= στολίδι), ενώ *λιλί(ν)* (= το παιδικό ανδρικό μόριο). Σύμφωνα με τα παραπάνω, *λιλλίν* και *λιλλέτσιν* δεν σχετίζονται μεταξύ τους ετυμολογικά. Ειδικά η λ. *λιλλίν* θεωρείται από μερικούς ηχομίμητη, ενώ ο Χατζηγιάννου (1996: λ. *λιλλίν*) την ετυμολογεί χωρίς σοβαρό λόγο από το λατ. *lilium* ‘άνθος’.

⁷¹ Αντί *άνανδρος* που δεν δίδει νόημα, ίσως **άναδρος* (= μη αδρός, λεπτός).

⁷² Ο Σαλιμάσιος διόρθωσε: *σιδηραί* *ράβδοι*.

⁷³ Πβ. Ήσυχ. Λ 241 «λάλλαι· λάλλας λέγουσι τὰς παραθαλασσίους καὶ παραποταμίους ψήφους (S)» · Ορί. Έτυμ. 95,18 «Λάλλαι· αί ψήφοι αί παραθαλάσσιοι». Το Λεξικό Montanari ετυμολογεί εσφαλμένα το *λάλλαι* από το ρ. *λαλέω*.

λιμπά τα (= αρχίδια), έτσι σε πολλά άλλα ιδιώματα, βλ. Andriotis (1974: λ. *λιμβός*), παράγεται μάλλον από το μεταγενέστερο επίθετο *λιμβός* ‘λαίμαργος’, πβ. και αρχαίο ρήμα *λιμβεύω* ‘είμαι λαίμαργος’. Εκτός από τα *λιμπίζω-λιμπίζομαι* ‘επιθυμώ’ πβ. *λιμβιάζω* (Καλαβρία) και *λιβίζουμι* (Μελένικο), απαντούν μεταγενέστερα τα επίθετα *λιμπιστός* ‘επιθυμητός, ορεκτικός, λαχταριστός’ και *αλίμπιστος* όπως και τα ουσ. *λιμβισία* ‘επιθυμία’ και *λιμβεία, λιμπεία* (Μπόβα). Στην Κύπρο και *λιμπίδιν* ή *λιμπίν* το σημαίνει ‘κάτι που γεύτηκε κανείς και το επιθυμεί’. Ο Shipp (1979: 356) σημειώνει ότι το επίθετο *λιμβός* δεν απαντά στη λογοτεχνία αλλά σώζεται χάρη στους γραμματικούς και λεξικογράφους, αλλά πβ. Λυδ. Ῥωμ. πολ. 88.13.

μαχαζίν το (= μαγαζί) < αραβ. *mahasin* ή από το αραβ. με τη μεσολάβηση και του βενετικού *magasin*. Ο τύπος *μαχαζένιν* ‘αποθήκη’, μεγεθ. *μαχαζένα* η, πρέπει ίσως να αναχθεί στο αραβ. *machenin* ή καλύτερα στο *maxzen*, βλ. Κυριακίδης (1918). Στον Μαχαιρά *μαχζενία* (Μαχ. 208.24) και στον κώδ. Ο *μαχαζένια*.

μπουτσιά η (= μπουκιά) προέρχεται μάλλον από το λατ. *bucca* (= βούκκα = μάγουλο) + κατάλ. -έα/-ιά, παρά κατευθείαν από το άπαξ αναφερόμενον *buccae*. Ο συνδυασμός *μια μπουτσιά* = λίγο. Πβ. και βούκκος ο (= μπουκιά). Σχετικό είναι και το ρ. *μπουκκώννω* ‘βάζω στο στόμα, προγευματίζω’ και *μπούκκωμαν* ‘πρόγευμα’.

νιννίν το, στην παιδική γλώσσα (= βρέφος, μωρό), από το μεταγενέστερο *νιννίον*, *rupus* ‘αγόρι’ Γλωσσ. 2.153.46.⁷⁴ Το *rupus*, που απαντά στον Βάρωνα, χρησιμοποιείται από τον Σουητώνιο ως όρος τρυφερότητας. Ο τύπος *νινί* ‘νήπιο’, υποκοριστικό *νινάκι* είναι πλατιά διαδεδομένος, πβ. Oehl (1940) και Πρόδρ. I 194 «οὐκ εἶσαι χωρικούτσικον, οὐδὲ μικρὸν νινίτσιν». Δεν χρειάζεται ίσως να επιστρατευτεί το ιωνικό *νηνίς* (Παπαδόπουλος 1916, Ανδριώτης 1983³: λ. *νηνί*) για την ετυμολόγησή του. Το *νιννίν* είναι ίσως υποκοριστικός τύπος του *ίνις* ‘υιός’, Παντελίδης (1929β), Χατζηγιάννου (1996: λ. *νιννίν*), που επιχωρίαζε στην Κύπρο ήδη από την αρχαιότητα, βλ. και Masson (1975), Chantraine (1999: 61-62), και παρουσιάζεται με διάφορους τύπους στα νεοελληνικά ιδιώματα. Προβληματικός είναι ο τύπος

⁷⁴ Βλ. Κορ. Ἄτ. 4, 350, Χατζιδάκις, *MNE* A, 395, Παπαδόπουλος (1916), Παντελίδης (1929β: 38-41). Σε αττική επιγραφή αναγνωστήκε τύπ. *νιννιον*.

της γλώσσας του Ησυχίου Ἰννη (Ἡσύχ. I 684 «Ἰννην⁷⁵. κόρην μικράν· καὶ τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ»). Νίννα ἡ λέγεται ἡ κόρη του ματιοῦ στα κατωιταλικά ιδιώματα (Καραναστάσης 1984-1992: λ. ἀμμάτι, σ. 151).

ξηκασσύζω (= φθειρώ και εξαρθρώνω τις σόλες (τα κασσύματα) των παπουτσιών), < εκ/ξη- + κασσύζω, από το αρχ. κασσύω, ενώ το ξηκατζίζω (όχι ξηκατσύζω) λέγεται κυρίως για αδύνατα ζώα ή φυτά που ξεπερνούν την κρίση και μεγαλώνουν, δηλ. ἐκ + κατζίζω (< κακός). Σχετικό με το κασσύω⁷⁶ πρέπει να είναι και η ποκασσύστρα ‘το άχρηστο κάτω μέρος υποδήματος και μεταφορικός η άσχημη και παρηκμασμένη γυναίκα’.

ξηλαώννω (= παρενοχλώντας αναγκάζω τις σφήκες ή άλλα ζωντανά να βγουν από τη φωλιά τους ή από το μέρος όπου βρίσκονται). Από το ἐκ + λαώννω ‘διώχνω’. Για την ομαδική έξοδο εντόμων από τη φωλιά λέγεται ότι οι σσήκουοι ξηφουσιάζουν, προφανώς από το ξεφωλιάζουν.

ολοπούρπουλλος -η, -ον (= λερωμένος από πάνω ως κάτω), δεν μπορεί για σημασιολογικούς λόγους να προέρχεται από το ὅλος + πυρόλος ‘κατακαμμένος’, όπως υποστηρίζει ο Χατζηιωάννου (1996: λ. ολοπούρπουλλος). Και η ετυμολογία ὅσων αναφέρονται από τον Καραποτόσογλου (2005: 188) είναι περίπλοκη. Μήπως από το ὅλος + πούρπουλλος ‘λερωμένος’, πβ. πουρπουλιά (= τσιλλαρκά, η κόπρος της κότας);

όχτος ο (= η όχθη χωραφιού, αυλακιού, ποταμού κλπ.), από το αρχαίο ὄχθος ο ‘όχθη ποταμού’ και με ποικίλες άλλες σημασίες, πολλές από τις οποίες διατηρούνται σε νεοελληνικά ιδιώματα.

παμπούλα η (= πυώδες εξάνθημα, ύψωμα άγονης γης, λοφίσκος), ίσως από το λατινικό *papula* ‘εξάνθημα’, πβ. Γλωσσ. 2.546.4 «*papula*· ψυδράκιον» και σε άλλο γλωσσάριο «*φλοκτίς: papula*». Τύπος *πάμπουλα* απαντά στην Κάτω Ιταλία. Υποκοριστικά *παμπούλιν* και *παμπουλάριν* και ρήμα *παμπουλώννω* ‘βγάζω εξάνθημα’. Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η πρώτη σημασία του λήμματος είναι ‘εξάνθημα’ και μεταφορικά ‘έξαγμα γης’. Από την παρουσία της λέξης στα νεοελληνικά ιδιώματα με πολλές σημασίες, πιθανόν να πρόκειται για

⁷⁵ Μήπως *νίννην*;

⁷⁶ Ο Φαρμακίδης (Γλωσσ. Φαρμακ., λ. ξηκασσύζω, σ. 483) αναφέρει ότι στο Πισσούριν τα παπούτσια που ξηκασσύζονται αποκαλούνται ποκασσύστρα.

περισσότερα του ενός λήμματα. Για την πραγμάτευση της ετυμολογίας, βλ. Καραποτόσογλου (1994: 169-171).

πάννα η (= το περιτόναιο των ζώων), η λέξη είναι μεγεθυντική της λέξης παννίν, που είναι υποκορ. του μεταγενέστερου πάννος ο (Δ. Κάσσ. 49.36.5) από το λατινικό *pannus* ‘χοιμάτι ύφασμα’. Μερικοί σχετίζουν το *pannus* με δωρικό αμάρτυρο τύπο *πάννος = πήνος, ύφασμα (Ήσυχ. Π 2214), όχι όμως και το *Dict. étym. lat.* (λ. *pannus*).

παρασονώννω και **παρασενώννω** (= βάζω τα φαγητά από τη χύτρα στα πιάτα) από το παρά + κενώνω. Η πολλαχού χρήση του ρήματος κενώνω ‘σερβίρω το φαγητό στα πιάτα’ δεν αφήνει περιθώρια για άλλη ετυμολογία. Πβ. για τη χρήση αυτή του κενώνω (Κάρπαθος, Θάσος), κενώνου (Μελένικο) κενώνω > κονώνω (Ρόδος, βλ. Τσοπανάκης 1983: Α', σ. 35), κονώνω (Πόντος). Η μόνη δυσκολία είναι φωνητική, πώς δηλ. το [k] πέρασε στο [s], αλλά αυτό συμβαίνει στην κυπριακή διάλεκτο⁷⁷ και ίσως εδώ έγινε από επίδραση του χέω, πβ. *εχένωσεν* και το σύνθετο *παραχενώννω*. Ο Μενάρδος (1969:109) δίνει τις φράσεις *σενώννω το νερόν* και *Μεταφορικώς εσενώσασιν* –σήμερα θα λέγαμε *εσιονωστήκαν*– *τα πρόατα* (= τα πρόβατα πήραν τον δρόμο σε κατηφόρα). Ο Τσοπανάκης (1983: Α', σ. 524) παράγει το *περικενώνω* από αμάρτυρο **περικενόω* (= αδειάζω το φαγητό από τη χύτρα στα πιάτα). Ο Shipp (1979: 312) σημειώνει ανακριβώς ότι το κενώνω ‘σερβίρω’ σώζεται μόνο στον Πόντο και την Κύπρο. Για τη γενικότερη σημασία του κενώνω ως ‘χύνω’ πβ. και Προδρ. Π 19-10 χφ. Η κριτ. υπ. «καὶ ὅσα θέλεις κένωνε εἰς πίθον τρυπημένον». Και σήμερα στην Κύπρο το *σιονώννω* > *κενώννω* = χύνω.

περιφάνιν το (= νυχτερινό ψάρεμα με τη βοήθεια φανού, λάμπας), από μεταγενέστερο **πυροφάνιον*, σύνθετο από το πυρμε παρετυμολογικό συσχετισμό με το *περί-* + *φάνιον*, υποκοριστικό του *φανός* ‘δάδα, πυρσός’. Ο τύπος *περιφάνι* γνωστός και στην Κέα, Ρόδο, Κάρπαθο, Κρήτη, Πελοπόννησο και αλλού.

πετάσιν το (= χαρταετός), ίσως από το απαρέμφατο μέλλοντος *πετάσειν* του ρήματος *πετάννυμι* παρά από το υποκοριστικό *πετάσιον* του αρχαίου *πέτασος*. Ο τύπος *πετάσι* απαντά και

⁷⁷ Πβ. Dawkins (1932: Π 34) «In modern Cypriot this *x* and *χ* become *sh*, less commonly *s*».

στα ιδιώματα της Χίου, Κορσικής, Κρήτης, Άργους, με διάφορες σημασίες, βλ. Andriotis (1974: λ. *πετάσιον*).

πετάσσω (= ρίπτω, πετώ κάτι ως άχρηστο), ίσως, όπως είδε ο Λουκάς (Γλωσσ. Λουκ., λ. *πετάσσω*), ετυμολογείται μάλλον από συμφυρμό του μεταγενέστερου ρήματος *πετώ* + *τινάσσω*, πβ. μτχ. παθητικού αορίστου *πετασθείς*. Το *ἀποτάσσω* από το οποίο νομίζουν συνήθως ότι προέρχεται το *πετάσσω* δεν έχει τέτοια σημασία. *Πετάσσομαι* = *πετιέμαι*, *πετάγομαι*. Η μετοχή *πεταζόμενος* = *ριγμένος*, *παραμελημένος*.

πιτσουκλίζω, **πιτσουκλώ**, **πιτσουκλιάζω**, στην περιοχή Μόρφου και τύπος *φιτσουκλώ*, ουσιαστικό *πιτσούκλα* και *φιτσούκλα* ‘καλάμινο όργανο με το οποίο τα παιδιά εκσφενδονίζουν νερό σε όσους θέλουν να καταβρέξουν την εορτή του Κατακλυσμού’. Ίσως από το αρχαίο *πίτυλος* από όπου το μεταγενέστερο ρήμα *πιτυλίζω* > *πιτσουκλίζω*. Πβ. *πιτυλιά* ‘σταγόνα’ (Χίος, Θήρα, Κως) και *πιτυλώ* (Ρόδος, Κρήτη), *πιτσυλώ* ‘εκσφενδονίζω υγρό’, βλ. Shipp (1979: 456), Μπαμπ. (λ. *πιτσυλίζω*).

πλάτσα (= ευρύχωρος, ελεύθερος χώρος), ίσως από το ρομανικό *plazza*. Ο Χατζηγιάννου (1996: λ. *πλάτσα*) και ο Γιαγκουλλάης (2014: λ. *πλάτσα*) δίδουν *πλατεία* και *piazza*.

πλημανίσκω (= *πλημμυρίζω* το χωράφι για να ποτιστεί), ίσως σχηματίστηκε από το θέμα του μεσαιωνικού **πλημάω* = *ποτίζω* -πβ. Ήσυχ. Π 2558 «πλημαθήναι· πλησθήναι» (υποθέτω *ύδατος*)– κι αυτό από το ουσιαστικό *πλήμη* και *πλήσμη* = *πλημμυρίς*) + κατάλ. -*ανίσκω*. Ο τύπος *πλήμη* ήταν ίσως της ομιλουμένης αφού ο Ώρος ο γραμματικός σημειώνει Ωρ. Β 125 «πλημμύρα· οὐ πλήμη λεκτέον· καὶ πλημμυρίδα». Επίθετα *πλημαντός*, *απλήμαντος*, για (μη) ποτισμένο χωράφι. Ο Φαρμακίδης (Γλωσσ. Φαρμακ., λ. *πλημανίσκω*, σ. 32) αναφέρει και ουσ. *πλημμαθός* ο ‘πότισμα’.

ποβρούσσω⁷⁸, ρήμα που κυριολεκτείται για τα αιγοπρόβατα των οποίων στερεύει το γάλα ευθύς μετά τη γέννα τους, τα λεγόμενα *ποβρουξαρχά*. Ίσως από τα *από* + *βρύω* ‘πλήθω, αφθονώ’, πβ. Προκόπ. *Άνέκδ.* 19.3 «ὑδωρ... βρύσαν ἐξ ὑπονόμου». Συγγενές και τα *ποβρούσια* ‘ξεροπόταμα’, βλ. Ξιούτας (1978: 353). Άλλο είναι το ρήμα *ποβρίζω* < αρχαίο *ἀποβρίζω*

⁷⁸ Ο Ξιούτας (1978: 19) ορθογραφεί *ποφορίσσω*.

‘αποκοιμούμαι, για αιγοπρόβατα μετά τη βόσκηση’, ενώ η φράση βρίζε πκιον ‘σιώπα’ ίσως να προέρχεται από αμάρτυρο *βρίζω, εκτός και αν πρόκειται για το ρήμα φρίσσω, όπως νομίζεται συνήθως. Και τύπος βρίζιμον και επίθετο βριχτός ‘σιωπηλός’. Βλ. και Καραποτόσογλου (2005: 209).

πομούσουρα τα (= προσβλητική συμπεριφορά, προσβλητικά λόγια, σκυθρωπότης), η λέξη μάλλον είναι σύνθετη από τα *από* + *μούσουρα* < ιταλικό *muso* ‘πρόσωπο, στραβομουτσούνιασμα’. Ο Καραποτόσογλου (2005: 210), το ετυμολογεί από το *από* + λατινικό *mussare* ‘μουρμουρίζω’.

πομωρίζω (= μεταβατικό ρήμα, απασχολώ βρέφος έως ότου κοιμηθεί για να μην κλαίει) μάλλον από το *από* + *μωρόν*. Ο Dawkins (1932) το *μορίζω* του Μαχαιρά και του ιδιώματος (= πέφτω σε συλλογή, χάνω τα λογικά μου) το παράγει διστακτικά από το γαλλικό *morir* ‘πεθαίνω’. Μου φαίνεται ωστόσο ότι και στον Μαχ. 74.17 «νὰ μορίση» πρέπει να σημαίνει να χάσει τα λογικά του παρά να πεθάνει, όπως μεταφράζει ο Dawkins, και πρέπει να γραφεί «νὰ μωρίση», δηλ. από το *μωρός*. *Μωρίζω* ‘γίνομαι μωρός, χάνω τα λογικά μου’ και στο γνωστό δίστιχο «Τ’ αμμάθκια σου τα μόρικα μ’ έκαμαν να μωρίσω», το *μόρικος* παράγεται συνήθως από το *μόρον* + *-ικος* (= που έχει το χρώμα του μούρου), αλλά είναι ίσως προτιμότερη, όπως υποδείχθηκε, η παραγωγή του από το ιταλικό *morico* < *moru* ‘μαύρος’. Διαφορετικά ο Καραποτόσογλου (2005: 166-67).

ποσσεπάζω (= μεταβατικό, ξεσκεπάζω· αμετάβατο, παρατηρώ, ρίχνω μια ματιά) από το μεταγενέστερο *άποσκεπάζω*. Το επίθ. *ποσσέπαστος* ‘ξεσκέπαστος’ όπως το μεσαιωνικό *άποσκέπαστος* ‘που δεν έχει ξεσκεπασθεί’.

πούππα η, τρυφερή προσφώνηση σε παιδίσκη, ανάλογη με το κούκλα. Από το λατινικό *rupa* ‘κόρη’ ή το ιταλικό *rupa*.

πούττος ο, υποκορ. *πουττίν* το (= το γυναικείο αιδούο), από το ιταλ. διαλεκτικό *potta* ‘μουνί’· το *ου* ίσως από επίδραση του νεολατινικού *putta* ‘χορίτσι, πόρνη’, ή από το ιταλ. *puttana*, βλ. *Dict. étym. lat.* (λ. *putus*), αν και το πέρασμα του [o] σε [u] είναι συνηθισμένο, ιδιαίτερα στα νησιώτικα ιδιώματα, βλ. Χατζιδάκις, *MNE B*, σ. 281-90. Στην Τσακωνική απαντά *πουτί* το, ενώ στην ποντιακή διάλεκτο *πουτζή* η ‘κόρη, νεάνιδα’, άγνωστο αν σχετίζεται με την κυπριακή λέξη.

πρααλειάζει (= λέγεται κυρίως για τον άνεμο, καταλαγιαίζει, καταπραύνεται), από τον Χατζηγιάννου (1996: λ. *πρααλειάζει*) ετυμολογείται από το *πράος* + *λείος* με την κατάληξη *-άζει*, όμως το επίθετο *λείος* σημασιολογικά ίσως δεν φαίνεται να έχει θέση, αφού χρησιμοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά για λείες επιφάνειες. Η μόνη περίπτωση που γνωρίζω να ευνοεί κάπως την παραπάνω ετυμολογία είναι το αριστοφανικό «πνεῦμα λείον» (Αριστοφ. *Βάτρ.* 1003), όπου ο Γάλλος εκδότης μεταφράζει «vent doux». Προτιμότερη ίσως είναι η ετυμολογία από *πράος* + *λαγιαζώ* ‘ηρεμώ’, βλ. Μπαμπ. (λ. *καταλαγιαζώ*), οπότε και θα ορθογραφείται *πρααλιάζει*.

πρόπολη η (=το πολτώδες υλικό με το οποίο η σφήκα φράσσει την τρύπα της φωλιάς της ή η μέλισσα τους αρμούς της κυψέλης, αφήνοντας μόνο τη θυρίδα ανοιχτή). Από το μεταγενέστερο *πρόπολις*, Διοσκ. *ιατρ.* *Υλ. ιατρ.* 2.84 άγνωστης ετυμολογίας. Στα ροδιακά ιδιώματα ο τύπος είναι *μπρόπολη* ‘ακατέργαστο μέλι’. Πρέπει ίσως να διακριθεί από το *πρόπολις* ‘προάστειο’ και δεν σχετίζεται με το *πρόπολος* ‘υπηρέτης, θεράπων’, αλλά τα λεξικά δεν φαίνεται να έχουν κάνει τη διάκριση.

πυκνίδιν το και **πυκνίν**, οι μικρές και πυκνές κηλίδες του προσώπου, φακίδες για τις οποίες ο Σακελλάριος (1891, σ. 732) αναφέρει ως συνώνυμο το μεσαιωνικό *πικνάδες*, βλ. και Δουκ. (λ. *πικνάδες*). Ίσως ετυμολογείται από το αρχαίο *περκνός* ‘μελανός, ποικίλος’ > **πεκνός* > *πικνός* > *πικνίδιν*. Σε τέτοια περίπτωση το υ στο *πυκνίδιν* θα οφείλεται σε παρετυμολογία από το *πυκνός*⁷⁹, πβ. *πέκνα* και *πίκνα* και *πυκνάδες* (Πόντος) και *πρέκνα* ‘φακίδες του δέρματος’ *Ἡπειρος*. Για το *περκνός* πβ. *σανσκριτικό prsnis* ‘spotted’. επίσης χωρίς κατάληξη *πέρκωμα* – και με κατάληξη *πέρκ<ν>ωμα*⁸⁰ όπως ο Salmasius;– ‘dusky spot on the face’, *Ἡσύχ.* Π 1974⁸¹. Αν ισχύει η παραπάνω ετυμολογία, η ορθογράφηση των λημμάτων θα είναι *πικνίδιν* και *πικνίν*. Στον Πόντο απαντούν ακόμη οι τύποι *πέκνες* οι ‘ηλιακά

⁷⁹ Από το *πυκνός* παράγεται ίσως το *πυκνέριν* ‘πυκνό μέρος δάσους’.

⁸⁰ Αδιευκρίνιστο παραμένει αν τα «*περκώματα*· τὰ ἐπὶ τοῦ προσώπου ποικίλματα του» *Ἡσύχ.* Π 1974 είναι βελτίωση της γραφῆς του χειρογράφου *πυκνώματα* ‘χοντρά υφάσματα’, αλλά είναι αμφίβολο αν μπορεί να αντικαταστήσει τη γραφή *κάμπυκώμασι* της διόρθωσης Bergk που προτιμάται από τους εκδότες του *Αἰσχ.* *Ικ.* 235).

⁸¹ Και ο Κοραΐς (*Κορ.* *Ἄτ.* 2, 350) εισηγήθηκε την ετυμολόγηση του *πικνάδες* από το *περκνάδες*.

εγκαύματα του προσώπου' και πεκνιάρης 'που έχει στο πρόσωπο πέχνες'.

σιλιονιάς ο (=γάιδαρος ή άλλο ζώο με μαύρο χρώμα κι άσπρο στην κοιλιά, όπως δηλ. τα χρώματα του χελιδονιού), θηλ. *σιλιόνα*. Η λ. ίσως από το *χελιδονιάς*, πβ. *χελιδονιαίος* όνος, SB 3.6001.5 «πέπρακά σοι όνον άρενα τέλιο[ν] χελιδονιαίον» (2ος αι.). Παρατσούκλι *Σιλιονιάς*.

σιομαλίζω και **σιουμαλίζω** (= ομαλοποιώ, κυρ. ισιάζω τον πηλό ώστε να είναι λείος για την κατασκευή λασποπλίνθων (*πλιθάρκα*) ή γενικότερα σε οικοδομικές εργασίες, μτφρ. χαιδέύω). Το ρήμα είναι ίσως προτιμότερο να παραχθεί από το *ίσος* + αρχαίο ρήμα *όμαλίζω*, βλ. Ταμασοκλής (1966: *σιουμαλίζω*) και πβ. μεσαιωνικό *ισόμαλος*.

σκλοινίτζιν το (= βούρλο), από το αρχαίο *σχοίνος* 'βούρλο', πβ. το επίθετο *σχοινικός*, υποκοριστικό **σχοινίτζιν* > *σχοινίτζιν* > *σκλοινίτζιν*, καθώς και τοπων. *Σκλοίνικας*, *Σκλοινικάρα*. Πβ. και Καραποτόσογλου (2005: 229), που αν και συμφωνεί με την ετυμολογία από το *σχοίνος* ορθογραφεί *σκλινίτζιν*.

σπιλακώννω (= συμπιέζω κάτι πάρα πολύ ώστε να χωρέσει κάπου), *σπιλάζω* < αρχαίο *πιλέω* + κατάληξη -άζω και ίσως τελικά συμφυρμός των *σπιλάζω* 'συμπιέζω' και του μεταγενέστερου *πλακώννω*. Για το *σπιλάζω* από το αρχ. *πιλέω*, *πίλος*, βλ. Παντελίδης (1923:121-122), ο οποίος παράγει το *σπιλακώννω* ανεπιτυχώς από το υποκοριστικό *πιλάκι* του *πίλος*, πβ. *πιλώνω* 'συμπιέζω' στον Πόντο. Σχετικό με το υποκοριστικό *πιλίον* είναι και το επίρρημα *τρισπίλιν* 'γεμάτος, ασφυκτικά συμπιεσμένος', όπως είδε ο Χατζηγιωάννου (1996: λ. *σπιλακώννω*).

σμπάλλω και **σμπαλλίσκω** (= κυρίως συνδουλίζω τη φωτιά), με γενική, π.χ. *σμπάλλω του λαμπρού*. Προφανώς από το αρχαίο *σμπάλλω* 'σπρώχνω τα ξύλα στην εστία για να καούν', οπότε το [mb] διατηρεί την αρχαία προφορά του <β> [b]. Πβ. *μπαίννω*, *σμπάλλω* (Κάρπαθος, Νάξος, Φούρνοι, Θήρα), *σμβαλλίζω* (Χίος, Κρήτη) Χατζιδάκις MNE Α', σ. 298 «άπο τοῦ σμπάλλω (τὰ ξύλα εἰς τὸ πῦρ)». Η μεταφορική χρήση που αναφέρει ο Σακελλάριος (1891: 806-807) στο λήμμα «μὲν τοὺς σμπάλλεις νὰ φαωθοῦν τέλλεια» συνηγορεί επίσης για την παραπάνω ετυμολογία, πβ. και το σημαντικά ανάλογο *σουξουλίζω* 'παρακινώ, σπρώχνω' < *συν-* + *ξυλίζω*, όπως υποδείχτηκε.

σφητζιά η (= φωλιά των σφηκών), από το αρχαία *σφηκιά* –όχι *σφηκία* όπως από τυπογραφικό ίσως λάθος σημειώνεται από τον Χατζηιωάννου (1996: λ. *σφητζιά*)– με την ίδια σημασία. Και τύπος *σσηκουδκιά* < *σσήκουος* + κατάληξη -*κιά* < -*δέα*. Ο τύπος *σφηκιά* απαντά σε πολλά νησιά του ανατολικού Αιγαίου.

τατάς ο (= νουνός, ανάδοχος), όπως και σε άλλα ιδιώματα, Πόντος, Κρήτη, Σάμος και στον Μαχ. 492.15. Από το μεταγενέστερο *τατᾶ* (*Παλατ. Άνθολ.* 11.67.4) ‘πατέρας στη γλώσσα των νηπίων, μπαμπάς’, πβ. *τέττα*.⁸² Ο όρος *τατάς*, που απαντά και επιγραφικά, φαίνεται ότι τελικά είναι δάνειο από το λατινικό *tata* ‘πατέρας’, βλ. *Dict. étym. lat.* (λ. *tata*) και Väänänen (1967: 21), Du Cange, *Lat.* (λ. *tata*). Πβ. *τατάς* (Κάρπαθος), *ταττάς* ‘πατερούλης’ (Κρήτη).

τζεφαλαρκά η (= πονοκέφαλος), από το *κεφαλαλγία/κεφαλαργία* (2ος αι.). Υπάρχει ωστόσο και η *τζεφαλαρκά* η, το κεφαλάρι του κρεβατιού ή η αρχή του σωρού των κονδύλων (της κοντυλερής), και η *φορβιά* από το **κεφαλαρέα* > *τζεφαλαρκά*.

τζίζουρος ο (= το κατακάθισμα του λαδιού, η μούργα), αγνώστου ετυμ. Πιθανή η ετυμολογία Καραποτόσογλου (2005:240), από το αραβικό *sedzir* ‘κατακάθι’.

τζυρά η (= οικοδέσποινα), *Τζυρά* (= η Θεοτόκος στην εκκλησία όπως και πανελλήνια) από το *κυρία* < μεταγενέστερο *κυρά* > *τζυρά*, που ήδη από το τέλος της κλασικής εποχής απέκτησε τη σημασία της οικοδέσποινας, και από τον 6 μ.Χ. αιώνα γράφεται συχνά *κυρά*, όπως το αρσενικό *κύριος* > *κύρις*. Η προσφώνηση *τζυρά* της νύφης προς την πεθερά της μου είναι άγνωστη, αλλά θεωρώ απίθανη την παραγωγή του *τζυρά* από το αρχ. *έκυρά*, όπως πρότειναν οι Φιλήντας και Ψυχάρης και τους ακολουθεί ο Χατζηιωάννου (1996 λ. *τζυρά*). Απλώς η προσφώνηση σεβασμού που δηλώνει το *κυρά* ‘κυρία’ μεταφέρεται από την οικοδέσποινα στην πεθερά. Σύμφωνα με τον Shipp (1979: 317) αυτό συμβαίνει στον Πόντο και την Κύπρο, όπου στο διαμέρισμα Μόρφου και όνομα χωριού *Τζυρά*, επειδή η εκκλησία του ετιμάτο επ’ ονόματι της Παναγίας.

⁸² Ο Δ. Γεωργακάς (1947/8: 204-206) υποστηρίζει ορθά ότι πρόκειται για νηπιακή λέξη που απαντά σε πολλές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, πβ. Chantaine, *Dict. étym.* 1096.

τούμπα η (= χωμάτινος λόφος), από το μεσαιωνικό *τύμβα* και *τούμβα* κι αυτά από το όψιμο λατινικό *tumba* ‘τύμβος’ που ίσως προέρχεται από το ελληνικό **τύμβα*, Άγμ. Όνειροσκρ. 143. 48 , βλ. *Dict. étym. lat.* (λ. *tumba*). Ο Τσοπανάκης (1983: Α΄ , σ. 5) γράφει «τύμβος > *τύμβα > τούμπα». Στην Καλαβρία απαντά τύπος *τύμπα*. Στην Κρήτη απαντά και υποκοριστικός τύπος *τουμπάκια* –αλλά *Τυμπάκι* το γνωστό τοπωνύμιο– *τουμπάλλιν* ‘μικρός λόφος’, (Κύπρος), *τουμπάριν* και *τουμπίν* (Πόντος). Στην περιοχή Μόρφου και τοπωνύμιο *Τούμπα* του Σκούρου και επώνυμο *Τουμπής*. Άγνωστο ποια η σχέση της λέξης με τη σημασία της κοινής ‘κουτροβάλα, αναποδογύρισμα’, πβ. νεοελληνικό *κωλοτούμπα*.

τσίττος : δεν είναι λ. της ομιλουμένης του ιδιώματος, στην οποία χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία και η λ. *κίττος* ‘σιωπηλός’. Το *τσιττος* από το ιταλικό *zitto*, πβ. το κατωιταλικό *στέκει τσίτ-του* ‘σιωπαίνει’. Ο τύπος *κίττος* από το γαλλικό *quite* και τα δύο, *zitto* και *quite*, προέρχονται από το λατινικό *quietus* ‘ήσυχος, αμίλητος’. Η μοναδική ιδιοματική φράση *επήαμεν κίττι* ‘ίσα ίσα, κοινώς είμαστε πάτσι’ ανάγεται στο μεσαιωνικό *κίτις* > γαλλ. *quite*. Βλ. Χατζηγιάννου (1996: λ. *κίττι*).

τσουνάριν το (= ο ταρσός των ζώων, η φτέρνα), κατά τον Χατζηγιάννου από το αρχαίο *κυνάριον* (= είδος καρφιού), πβ. *κυνάς* –*άδος*, που μαρτυρείται (Όμ. Σχ. Όδ. η 91 «Ήτοι κυρίως, ἢ ἦλους λέγει, παρὸ καὶ κυνάδας φαμέν, ἢ τοὺς διπλοῦς ἦλους», πβ. και Εὐστ., *Παρ. Όδ.* 1. 263) ως ένα είδος καρφιού. Ο Καραποτόσογλου (2005: 248-249) ετυμολογεί *κύων* < *κυνίον* < **κυνάριον* < *τσουνάριν*, αλλά το *κύων* δεν αναφέρεται με τέτοια σημασία. Μόνο το υπαρκτό υποκοριστικό *κυνάριον* έχει τη σημασία ‘ταρσός ζώου’. Με την ευκαιρία της αναφοράς στον *κύνα*, μπορούμε να αναφέρουμε και το λήμμα *τζυνόστομον*, μεταγενέστερο *κυνόστομον*, που σημαίνει, όπως και στα αρχαία, μέτρο αποστάσεως, την απόσταση μεταξύ του αντίχειρα και του δείκτη, βλ. και Andriotis (1974: *κυνόστομον*). Ρήμα *τσουνναρχάζω* ‘δένω το πόδι τράγου πάνω από το γόνατο, κρεμώ’.

τταπώννω (= αμεταβάτως, αδυνατώ να προχωρήσω) δεν σχετίζεται με το *ττάππα* ή *ττάππος* ‘πάμα μπουκαλιού’, τουρκ. *tapa*). Προήλθε ίσως από το ιταλ. *tappa* ‘στάση, σταθμός, τόπος στάθμευσης’· *τταπώννω* (= μεταβατικώς, σταματώ μια διαδικασία).

φανελλά η (= φανέλα), μάλλον από το βενετικό *fanela*. Σύμφωνα με τον Hesselning (1903: 599), από το αγγλικό *flannel* < ιταλικό *flanella* < βενετικό *fanela*.

φαρράς ο (= σανός από χλωρό στάρι ή κριθάρι για τροφή των ζώων, χλωρονομή), ίσως από το γαλλικό *fouirage* ‘χορτονομή’ (Κουκουλές 1924: 262), πβ. λατ. *farrago* ‘φορβή’. Ο τύπος *farrage* που υπέδειξε ο Μενάρδος (1969: 156) δεν βρίσκεται στα λεξικά. Ρήμα μεταβατικό *φαρρεύω* ‘τρέφω με φαρράν’ και αμετάβατο *φαρράζω* ‘βρίσκομαι σε άριστη υγεία, είμαι ζωηρός’. Επί ανθρώπων και ζώων κυριολεκτείται το *φαρράζω* και όταν αισθάνονται οργασμό για συνουσία. *Εφαρράσαν τα φυτά* = αναπτύχθηκαν υπερβολικά με νέους και ζωηρούς βλαστούς.

φασούλα, φασούλλα (= δρεπάνι) που ο Πιλαβάκης (1968: 122) ετυμολογεί από το ιταλ. *falcula*, υποκορ. του λατ. *falx*. Ο Χατζηιωάννου (1996: λ. *φασούλα*) σημειώνει = μικρό δρεπάνι, υποκορ. του *falce*. Τέτοιοι όμως τύποι δεν βρήκα στο λεξικό, αφού ο υποκοριστικός τύπος του *falce* είναι *falciola* ή *falcicola* ή *falcula*. Συνηθέστερα χρησιμοποιείται ο υποκοριστικός τύπος *φασούλιν*. Στην Πάφο ο τύπος *φασούλας* δηλώνει τον εν μέρει νωδό, (βλ. Γλωσσ. Φαρμακ., λ. *φασούλας*, σ. 501), και είναι άγνωστο αν συνδέεται ετυμολογικά με το λήμμα.

φελλιάζω (= εφαρμόζω, στη Σάμο και αλλού = μπολιάζω), παράγεται μάλλον από το μεταγενέστερο ρήμα *φυλλίζω* ‘μπολιάζω’ (< *φύλλον* + *κατάλ.* -ιάζω) παρά παρετυμολογικά από το *φελλός* ή το *θηλή* (Καραποτόσογλου 2005: 259), πβ. και *φυλλίζω* στην Κάρπαθο, *φυλλάδα* - *φελλάδα* στην Κύπρο, Κεφαλονιά κ.α. Βλ. και Τσοπανάκης (1983: Β’, 592 κ.εξ.). Για όσους ετυμολογούν το *φελλιάζω* από το *έμφύλλιον*, τέτοιος τύπος δεν υπάρχει. Απαντά μόνο ρήμα *έμφυλλίζω* ‘μπολιάζω’. Επομένως το ανάγουν σε **έμφύλλιον*.

φίστουλας ο (= συρίγγιο), από το μεσαιωνικό *φίστουλα* < λατ. *fistula* ‘είδος έλκους’. Ο ιταλικός τύπος είναι *fistola*.

φλάμπουρος και **βλάμπουρος** ο, (= πανί περιτυλιγμένο σαν σημαία σε μια βέργα που μπήγεται σε χωράφι, σημάδι ότι απαγορεύεται η βόσκησις σ’ αυτό, αλλά συχνότερα πιο φροντισμένο σημάδι ώστε να παριστάνει άνθρωπο για να διώχνει τα πουλιά, σκιαχτρο) από το μεσαιωνικό *φλάμμουλον*, κι αυτό από το μτγν. λατ. *flammulum* (= *flammula*, σημαία στο χρώμα

της φλόγας) > μεσαιωνικό *φλάμπουρον*. Ο Δουκ. (λ. *φλάμουλον*) δίνει και μεσαιωνικό λατινικό *flamburum* ‘σύνταγμα’ από το οποίο ο Χατζηγιωάννου (1996: λ. *φλάμπουρος*) παράγει το *φλάμπουρος*. Και υποκ. *βλαμπού(ρ)ιν* ‘φόβητρο’.

φλόκκος ο και **βλόκκος** (= θύσανος, κροσσός, μτφ. άνθρωπος επιπόλαιος, ανόητος), από το ιταλ. *fiocco/flocco* ‘φούντα μαλλιού ή νήματος’ και αυτό από το λατ. *floccus* ‘τολύπη’. Το λ. *κλόκκος* ο ‘άγριο σύκο’ δεν πρέπει να συγχέεται με το *φλόκκος*, βλ. Καραποτόσογλου (2005: 110). Επίθετο *φλοκκωτός*, πβ. και νεοελληνικό *φλοκάτη*.

φόρτσος ο (= σφοδρός άνεμος, Αμοργός, Λέσβος, Τήνος, Νάξος), ο Χατζηγιωάννου (1996: λ. *φόρτσος*) το παράγει από το ιταλικό *forzo*. Πρέπει όμως να προστεθεί ότι η λέξη *forzo* ανήκει στα παλαιά ιταλικά και σημαίνει ό,τι και το *forza* (= δύναμη) < μεταγενέστερο λατινικό *fortia* από το επίθ. *fortis*. Παρεμπιπτόντως το GDLI (1961- 2002: λ. *forzo*) αναφέρει ότι σύμφωνα με το λεξικό του Rezasco (1881: λ. *forzo*), κατά την Ενετοκρατία στην Κύπρο *forzo* λεγόταν η ενίσχυση της στρατιωτικής φρουράς για προστασία των δικαστικών.⁸³

φούχτα η (= χούφτα), μεσαιωνικό *φούχτα* κι αυτό ίσως από το *φουκτίζω* < αρχαίο *πυκτίζω* ‘διπλώνω’. Ο Φάβης (1939β: 137) το ετυμολογεί από αρχ. **πύκτη*. Και ρ. *φουχτώ* και *φουχτιάζω*. Για την άποψη ότι πιθανώς ετυμολογείται από το *φουκτίζω* < αρχ. *πυκτίζω*, βλ. Μπαμπ.¹¹ (λ. *χούφτα*).

φτέλλα η (= μικρή και λεπτή φέτα), υποκορ. *φτελλίν* και *φτελλούιν*. Στην Απουλία *φéd-da* = φέτα, τεμάχιο, στο Μελένικο *φιλί* και στον Πόντο *φελίζω* (< *φελίν*) = κόπτω σε φέτες. Ίσως από τον τύπ. *φέλλα* και υποκορ. *φελλίν*,⁸⁴ όλα υποκοριστικά του λατινικού *of(f)ella* ‘κομμάτι κρέατος’ και αυτό υποκορ. του *offa* ‘δαγκωματιά’. Για τον τύπο *φέλλα* βλ. και Τσοπανάκης (1983: Β’, 481) ο οποίος, αδιαφορώντας για τη σημασία, παράγει το *φελλί* από το *φυλλίον*, μεγεθ. η *φέλλα*.

χανούτιν το (= εμπορικό κατάστημα, εργαστήριο), η λ., που απαντά στις *Ασίζες* και στον *Μαχαιρά* (Μαχ. 138.11) τα *χανουτία* και *αλλού*, σήμερα εξέλιπε και δεν ακούεται. Ετυμολογείται

⁸³ Τη λεπτομέρεια αυτή οφείλω στον καθηγ. V. Rotolo.

⁸⁴ Βλ. και Χατζιδάκις, ΓΕ, Β’, σ. 31. Ο Πιλαβάκης (1968: 127) αναφέρει και τύπ. *φέλλα*, *φέλλιν*. Εκτός Κύπρου απαντούν τύπ. (σ)φελλίδα, σφελλίδι κλπ.

συνήθως από το αρμεν. *hanut* ‘εργαστήρι’, που τελικά προέρχεται από το αραβ. *hanut* ‘ταβέρνα, κατάστημα, εργαστήρι’. Ο μαγαζάτορας ονομάζεται *χανουτάρης*, *Ασσίζ*. 499.16, < *χανούτιν* + *κατ.* -άρης (λατ. *-arius*), και ο Χατζηγιωάννου (1996: λ. *χανούτιν*) αναφέρει και τύπο *χανουτάρικον*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Συντομογραφίες πρωτογενών πηγών

Ἀθῆν. = Ἀθήναιος

Δειπν. (ἐπιτ.) = *Δειπνοσοφισταί*, ἐπιτομή, S.P. Peppink, *Athenaei dipnosophistarum epitome*, τ. 2.1-2.2. Leiden: Brill.

Δειπν. (Kaibel) = *Δειπνοσοφισταί*, G. Kaibel, *Athenaei Naucratiatae deipnosophistarum libri xv*. Leipzig: Teubner.

Αἰσχ. = Αἰσχύλος

ἀπ. = ἀποσπάσματα (Mette)

Ἰκ. = Ἰκέτιδες

Ἀλφ. ξεν. = Ἀλφάβητος τῆς ξενιτείας κατὰ τὸν ἀθηναϊκὸν κώδικα 535. Ζώρας Γ., Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1955.

Ἀχμ. Ὀνειροκρ. = Ἀχμέτ, *Βιβλίον ὄνειροκριτικόν*. Drexel F., *Achmetis Oneirocriticon*. Λειψία 1925.

Ἀριστοφ. Βάτρ. = Ἀριστοφάνης, *Βάτραχοι*.

Ἀσσίζ. = Ἀσσίζαι τοῦ βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κυπρου. Σάθας Κ., *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 6, Βενετία 1877.

Γλωσσ. = *Corpus Glossariorum Latinorum*, τ. I-VII. Leipzig: Teubner, 1888-1921.

Διγ. Esc. = *Διγενὴς Ἀκρίτης*, παραλλ. Escorial, Ἀλεξίου Στ., *Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτης καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη*, Ἀθήνα 1985.

Διοσκ. λατ., Ὑλ. ἰατρ. = Διοσκορίδης ἰατρός, *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*

Δ. Κάσσ. = Δίων Κάσσιος

Edict. Diocl. = *Edictum Diocletianum*. Lauffer, S. (1971). *Diokletians Preisedikt*. Berlin: De Gruyter.

Εὐστ., Παρ. Ὀδ. = Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ὀδύσσεια*.

Θεόγν. Καν. = Θεόγνωστος, γραμματικός, *Κανόνες*.

Ἡρωδιαν. Π. ὀρθ. = Ἡρωδιανὸς γραμματικός, *Περὶ ὀρθογραφίας*

Ἡσύχ. = Ἡσύχιος, λεξικογράφος.

- Ἴω. Λυδ. Ρωμ. πολ. = Ἰωάννης Λυδός, *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας*
 Μακρυγιάνν. Ἄπομν. = στρατηγὸς Ἰωάννης Μακρυγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα* (Κείμε., εἰσαγ., σημ. Γ. Βλαχογιάννη), ἔκδ. β', τ. Α'-Β', ἔκδ. Βασιονάκης 1947.
- Μαχ. = Λεόντιος Μαχαιρᾶς, *Ἐξήγησις τῆς γλυκειᾶς χώρας Κύπρου*, Dawkins R.M., Oxford 1932.
- Ὅμ. = Ὅμηρος
 Ὅδ. = Ὀδύσσεια
 Σχ. = Σχόλια
- Παλατ. Ἀνθολ. = Παλατινὴ Ἀνθολογία.
 Πρόδρ. = Πτωχοπρόδρομος, Eideneier H., Ἡράκλειο 2012.
 Προκόπ. Ανέκδ. = Προκόπιος Καισαρεύς, *Ἀνέκδοτα*.
 SB = *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten*, 26 τ. 1915-2006.
- ᾠρ. = ᾠρος γραμματικός, K. Alpers, "Das attizistische Lexikon des Oros" [*Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker (SGLG)*] 4. Berlin: De Gruyter, 1981]: 194-260.
- ᾠρί. Ἐτυμ. = ᾠρίων, λεξικογράφος, *Περὶ ἐτυμολογιῶν*

B. Δευτερογενεῖς πηγές

- Ἄμαντος, Κ. 1917. «Κούταλι-κουτάλι». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 4 (Ἄθηνᾶ 29, παράρτ.): 15-16.
- Ἀνδριώτης, Ν.Π. 1983. *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Andriotis, N.P. 1974. *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Athanassakis, A. 1976. «Homeric kankanos and its modern Greek descendants». *TAPhA* 106: 1-9.
- Caratzas, S.C. 1958. *L'origine des dialectes néo-grecs de l'Italie Méridionale*. Paris: Les Belles Lettres.
- Chantraine, P. 1999. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- Γεωργακάς, Δ. Γ. 1947/8: «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν», *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογρ. καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 14: 193-270.
- Γιαγκουλλῆς, Κ. Γ. 2014. *Θησαυρὸς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεότερης Κυπριακῆς διαλέκτου. Ἐρμηνευτικὸς, ἐτυμολογικὸς, φρασεολογικὸς καὶ ονοματολογικὸς*. Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκῶν Ποιητῶν 74. Λευκωσία.

- Δεινάκις, Σ. 1930. «Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἔννοιαι τοῦ καίειν». *Ἀθηνᾶ* 42: 217-226.
- Dawkins R. M. 1932. *Leontios Makhairas, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled «Chronicle» edited with a Translation and Notes, A'-B'*. Oxford: Clarendon Press.
- Grégoire, H. 1937. «L'étymologie de 'caballus' ou de l'utilité du grec moderne». Στο *Études Horatiennes. Recueil publié en l'honneur du bimillénaire d'Horace* [Travaux de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Bruxelles 7]. Paris: Belles Lettres, 81-95.
- Hesseling, D.C. 1903. «Zu den germanischen Elementen des Neugriechischen». *Byzantinische Zeitschrift* 12: 595- 600.
- Καραναστάσης, Α. 1984-1992 *Ιστορικὸν λεξικὸν τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Καραποτόσογλου, Κ. 1994. «Ετυμολογικὲς παρατηρήσεις στα Κατωϊταλικά». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 1: 162-180.
- Καραποτόσογλου, Κ. 2005. *Ετυμολογικὲς παρατηρήσεις στὰ κυπριακὰ ἰδιώματα*. Λευκωσία: Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.
- Κυριακίδης, Σ. 1918 «Περὶ τῶν λέξεων 'μαγαζί' και 'μασκαράς'». *Λεξικογραφικὸν ἀρχεῖον* 5: 117-126.
- Κονομητῆς, Ν. 1998. «Ετυμολογικὰ τῆς Κυπριακῆς Διαλέκτου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 21: 5-17.
- Κουκουλῆς, Φ. 1924. Ἔκθεσις περὶ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1919 τελεσθέντος διαγωνισμοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς Ἐταιρείας». *Ἀθηνᾶ* 36: 254-281.
- Κυπρῆ, Θ.Δ. 1979. *Υλικὰ διὰ τὴν σύνταξιν Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου. Μέρους Α' Γλωσσάριον Γεωργίου Λουκά* [Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου VII]. Λευκωσία.
- Κυπρῆ, Θ.Δ. 1983. *Υλικὰ διὰ τὴν σύνταξιν Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου. Μέρους Β' Γλωσσάριον Ξενοφῶντος Π. Φαρμακίδου* [Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου IX]. Λευκωσία.
- Κυπρῆ, Θ.Δ. 1989. *Υλικὰ διὰ τὴν σύνταξιν Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου. Μέρους Γ' Γλωσσάριον Ἰωάννου Ἐρωτοκρίτου* [Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου XIV]. Λευκωσία.
- Masson, O. 1975. «Le mot Ἴνις, fille chez les poètes et dans les inscriptions». *REG* 88: 1-15.

- Μενάρδος, Σ. 1969. *Γλωσσικαὶ Μελέται* [Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου III]. Λευκωσία.
- Μηνάς, Κ. 2014. «Σημειώσεις στη μελέτη της κυπριακῆς διαλέκτου». *Επετηρὶς τῆς Κυπριακῆς Εταιρείας Ἱστορικῶν Σπουδῶν* 11: 6-15.
- Montanari, F. 2013. *Σύγχρονο Λεξικὸ τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας* (επιμ. Ρεγκάκος Α. & Μαυρουδῆς Α.). Αθήνα: Παπαδήμας.
- Oehl, W. 1940. «Ags. mamor ‘Schlaf’ und Elementar-Paralleles» *Indogermanische Forschungen* 57: 2-24.
- Ειούτας, Π. 1978. *Κυπριακὴ λαογραφία τῶν ζῶων* [Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου VI]. Λευκωσία.
- Παντελίδης, Χ. 1923. «Ἐτυμολογικὰ καὶ Φωνητικὰ». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6: 116-124.
- Παντελίδης, Χ. 1929α. *Φωνητικὴ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*. Ἀθήναι.
- Παντελίδης, Χ. 1929β. «Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικά». *Ἀθηνᾶ* 41: 36-46.
- Πανάρετος, Α. 1963. «Κυπριακὲς λέξεις». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 27: 153-177.
- Παπαγγέλου, Ρ. 2001. *Τὸ Κυπριακὸ ἰδίωμα. Μέγα κυπρο-ἑλληνο-ἀγγλικὸ (καὶ μὲ λατινικὴ ὀρολογία) λεξικόν*. Ἀθήνα: Ἴωλλός.
- Παπαδόπουλος, Α. 1916. «Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικά». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 3 (Ἀθηνᾶ 28, παράρτημα): 38-76.
- Πιλαβάκης, Κ. 1968. «Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς φωνητικῆς τοῦ κυπριακοῦ ἰδιώματος». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 32: 121-153.
- Rezasco, G. 1881. *Dizionario del linguaggio italiano storico ed amministrativo*. Firenze: Le Monnier.
- Rohlf, G. 1964². *Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris*. Tübingen: Niemeyer.
- Σακελλάριος, Α.Α. 1891. *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, τ. Β': *Ἡ ἐν Κύπρῳ γλῶσσα*. Ἀθήναι.
- Sandfeld, K. 1930. *Linguistique balkanique: Problèmes et résultats*. Paris: Société Linguistique de Paris.
- Shipp, G. 1979. *Modern Greek Evidence for the Ancient Greek vocabulary*. Sydney: Sydney University Press.

- Ταμασοκλής, Α.Κ. 1966. *Ετυμολογικό λεξιλόγιο τῆς κυπριακῆς διαλέκτου καὶ ἐν μέρει τῆς κοινῆς*. Ἀθήνα.
- Τσοπανάκης, Α. 1983. *Συμβολές στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, τ. Α'-Β'. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Φάβης, Β. 1939α. «Παλαιογραφικὰ καὶ κριτικὰ εἰς τὸν Ἡσύχιον». *Ἀθηνᾶ* 49: 3-48.
- Φάβης, Β. 1939β. «Μετάθεσις καὶ ἀντιμετάθεσις φθόγγων ἐν τῇ νεωτέρῃ ἐλληνικῇ γλώσσῃ μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὴν ἀρχαίαν». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 1: 89-142.
- Φιλήντας, Μ. 1924-1927. *Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία ἐλληνική*, τ. Α'-Γ'. Ἀθήνα.
- Χατζηωάννου, Κ. 1996. *Ετυμολογικὸ λεξικὸ τῆς ὀμιλουμένης κυπριακῆς διαλέκτου*. Λευκωσία: Ταμασός.
- Χατζιδάκις, ΓΕ = Χατζιδάκις, Γ.Ν., *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, τ. Α', 1934 [ἀνατύπ. 1980] & τ. Β', 1977. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Χατζιδάκις, ΜΝΕ = Χατζιδάκις, Γ.Ν. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Α', 1905 & τ. Β', 1907. Ἀθήνα: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Χατζιδάκις, Γ. 1913. «Ἐκθεσις τοῦ ὑπὸ τῆς Γλωσσικῆς Ἐταιρείας προσκληθέντος γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ 1912». *Ἀθηνᾶ* 25: 277-304.
- Χατζιδάκις, Γ. & Παπαδόπουλος, Α. 1929. «Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας». *Ἀθηνᾶ* 41: 252-264.
- Χατζιδάκις, Γ., Φουρίκης, Α. & Ψάλτης, Σ. 1920. «Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας». *Ἀθηνᾶ* 32: 194-214.
- Väänänen, V. 1967. *Introduction au latin vulgaire. Nouvelle édition revue et complétée d'une anthologie avec commentaires*. Paris: Klincksieck.

Γ. Συντομογραφίες Λεξικῶν

- Γλωσσ. Ερωτοκρ. = *Γλωσσάριον Ι. Ἐρωτοκρίτου*, βλ. Κυπρῆ (1989).
- Γλωσσ. Λουκ. = *Γλωσσάριον Γ. Λουκά*, βλ. Κυπρῆ (1979).
- Γλωσσ. Φαρμακ. = *Γλωσσάριον Ξ. Π. Φαρμακίδου*, βλ. Κυπρῆ (1983).
- Δουκ. = Carolus du Fresne, dominus Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae & Infimae Graecitatis*, τ. I-II. Lugdunum, 1688.

- Du Cange, *Lat.* = Du Cange, Ch. 1883-1887. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis, editio nova aucta [...] a L. Favre*, τ. I-X. Paris (ἀνατύπ. Graz 1954).
- Dict. étym. lat.* = Ernout, A. & Meillet. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, 4e éd. augmentée d'additions et de corrections nouvelles par Jacques André (1985). Paris: Klincksieck, 1985.
- GDLI* = *Grande Dizionario della lingua italiana*, Torino: UTET, τ. 1-25, 1961- 2002.
- LANE* = *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-.
- Κριαρ.* = Κριαρᾶς, Ε., *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημοδους Γραμματείας 1100-1669*. Θεσσαλονίκη, 1968-.
- Κορ. Ἰτ.* = Κοραῆς Α., *Ἰτακτα, ἤγουν παντοδαπῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν αὐτοσχεδίων σημειώσεων, καὶ τινῶν ἄλλων ὑπομνημάτων, αὐτοσχεδῖος συναγωγῆ*, τ. 1-5, Παρίσι, 1828-1835.
- Μπαμπ.* = Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλῶσσας, με σχόλια γιὰ τὴ σωστὴ χρῆση τῶν λέξεων*, Ἀθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998 [β' ἔκδ. 2005, γ' ἔκδ. 2008, δ' ἔκδ. 2012, ε' ἔκδ. 2019].
- Μπαμπ.*^{II} = Μπαμπινιώτης Γ., *Ετυμολογικὸ λεξικὸ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλῶσσας*, Ἀθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2009.
- LSJ* = Liddell, H.G. & Scott, R. (ἔκδ.) 1996. *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented by Sir H.S. Jones. Oxford: Clarendon Press.
- Σοφοκλ.* = Sophocles, E.A. 1887. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods (from B.C. 146 to A.D. 1100)*, τ. Α'-Β'. New York.

ΤΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΛΕΡΟΥ (ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ)

Μαγδαληνή Κ. Κωνσταντινίδου
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

This paper offers a description of the dialect of Leros, on the levels of phonology, morphology and syntax, accompanied by diachronic and comparative cross-dialectal data for all major phenomena.

Λέξεις-κλειδιά: διαλεκτολογία, ιστορία της ελληνικής γλώσσας

1. Εισαγωγικά

Τα νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος συνθέτουν από άποψη γλωσσική μία ιδιαίτερη διαλεκτική ζώνη της μεσημβρινής Νέας Ελληνικής (NE) με πολλά κοινά χαρακτηριστικά, αλλά και σημαντικές ενδοδιαλεκτικές διαφορές. Η ζώνη αυτή βρίσκεται σε συνάφεια προς τα ιδιώματα Κύπρου, Ικαρίας, Χίου, Κρήτης, Κυκλάδων και Αλικαρνασσού (Dieterich 1908, Πούλος 1947, Κοντοσόπουλος 2001, 2003). Ένα από τα δωδεκανησιακά ιδιώματα που δεν έχει επαρκώς μελετηθεί είναι τα Λέρικα, το ιδίωμα της νήσου Λέρου, για το οποίο έχουμε μέχρι σήμερα στην διάθεσή μας δύο μόνο ειδικές εργασίες: (α) Κ. Μηνάς, «Διαλεκτικά της Λέρου» (Μηνάς 2012: 542-559) με διαλεκτισμούς του ιδιώματος αντλημένους από το λαογραφικό πόνημα της Αγγελίδου (2010), και (β) Κρεκούκιας (1991), με 48 λεξιλογικούς αρχαϊσμούς. Στοιχεία για το ιδίωμα βρίσκονται διάσπαρτα και σε γενικές διαλεκτολογικές μελέτες (Dieterich 1908, Παντελίδης 1929), γλωσσικούς άτλαντες (Μηνάς 2020) και λεξικά αρχαϊσμών (Andriotis 1974). Σύντομες αναφορές με καταγραφή ιδιωματικών λέξεων συναντούμε και σε μη γλωσσολογικές πηγές (Οικονομόπουλος 1888: 65-72, Γεωργίου 1978).

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι: α) να σκιαγραφήσει την φυσιογνωμία του ιδιώματος της Λέρου, περιγράφοντας τις κυριότερες αποκλίσεις του έναντι της Κοινής ΝΕ· β) να αναδείξει τις ιστορικές διαστάσεις του, παρακολουθώντας την διαχρονία των παρατηρούμενων φαινομένων· γ) να προσδιορίσει την θέση

του στο πλαίσιο των σύγχρονων διαλεκτικών ταξινομήσεων και να αναδείξει την σχέση του προς άλλα ιδιώματα (ιδίως όμορα νησιωτικά), καταγράφοντας την κατανομή διαλεκτικών φαινομένων στον γλωσσογεωγραφικό χάρτη. Η μελέτη δεν περιγράφει την ιδιοσυγχρονία του ιδιώματος, την ομοιογενή δηλ. συγχρονική δομή του, αλλά καταγράφει φαινόμενα που ανιχνεύονται σε πηγές μετά το 1800. Τα στοιχεία αυτά στο πλαίσιο της νεοελληνικής διαλεκτολογικής έρευνας λογίζονται ως μέλη της ίδιας συγχρονίας (Μανωλέσσου 2012: 28), ως μέλη του νεοελληνικού λεριακού ιδιώματος, αδιάφορο εάν ορισμένα βρίσκονται σήμερα σε υποχώρηση ή έχουν εκλείψει.

Η μελέτη βασίστηκε σε πρωτογενές διαλεκτικό υλικό που καταγράφηκε κατά τις δεκαετίες '50, '80 και '90 στην Λέρο από ερευνητές-συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών (ΙΑΝΕ). Το εν λόγω υλικό βρίσκεται αποθησαυρισμένο στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών σε τρεις χειρόγραφες συλλογές: χφ. 700β (Α. Καραναστάσης, 1957), χφ. 1276 (Ν. Κοντοσόπουλος, 1984) και χφ. 1328 (Θ. Νάκας, 1992). Διαλεκτική ύλη αντλήθηκε και από έντυπες δευτερογενείς πηγές (συλλογές δημοτικών ασμάτων, ιστορικές και λαογραφικές μελέτες), οι οποίες διασώζουν στοιχεία για το ιδίωμα από τα τέλη του 19^{ου} αι. και εξής (Οικονομόπουλος 1888, Dawkins 1950, Γεωργίου 1978, Λύκειο Λέρου 1994 κ.ά.) Για τις διαχρονικές παραμέτρους αξιοποιήθηκαν τεκμήρια από αρχαιακές πηγές (δικαιοπρακτικά έγγραφα Λέρου 18^{ου} αι., Πάχος 1993). Η αξιοποίηση διαλεκτικών τεκμηρίων από δευτερογενείς μη γλωσσολογικές πηγές έγινε μετά από αξιολόγηση, δεδομένου ότι στις πηγές του είδους αυτού τα διαλεκτικά δεδομένα συχνά υφίστανται γλωσσικές προσαρμογές και απλοποιήσεις που αλλοιώνουν ή αποκρύπτουν την υφιστάμενη διαλεκτική πραγματικότητα (Κωνσταντινίδου & Τζαμάλη 2012: 351-361).

Η Λέρος, μέλος του συμπλέγματος των Δωδεκανήσων στο ΝΑ άκρο του Αιγαίου, κείται βόρεια της Καλύμνου, νότια της Πάτμου και των Λειψών και πολύ κοντά στις μικρασιατικές ακτές. Οι πιο παλαιοί οικισμοί του νησιού ανάγονται στην νεολιθική εποχή, ενώ από την μυκηναϊκή περίοδο σώζονται ίχνη από κυκλώπεια τείχη. Δωριείς που εξαπλώθηκαν στο Αιγαίο μεταξύ 15^{ου} και 12^{ου} αι. π.Χ. εγκαταστάθηκαν και στην Λέρο. Το νησί

πέρασε αργότερα στην επιρροή της ιωνικής Μιλήτου και έλαβε το προσωνόμιο «Ίωνίας ἄκρον», καθώς όριζε το νοτιότερο άκρο της ιωνικής νησιωτικής περιφέρειας. Η περίοδος μετά τα Μηδικά βρίσκει την Λέρο μεταξύ των μελών της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας για την αντιμετώπιση της περσικής απειλής. Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο το νησί πέρασε στην επιρροή των Σπαρτιατών και ακολούθως στην επικυριαρχία των Περσών, από τους οποίους απελευθερώθηκε μετά την νίκη του Μ. Αλεξάνδρου στον Γρανικό. Αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν τόσο το πέρασμα των Μακεδόνων όσο και την παρουσία των Ρωμαίων στο νησί. Στα βυζαντινά χρόνια η μοίρα της Λέρου συνδέεται με αυτή των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου. Το 1088 μέρος του νησιού παραχωρείται από τον Αλέξιο Α' Κομνηνό στον Όσιο Χριστόδουλο για την συντήρηση της Ι.Μ. Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στην Πάτμο. Κατά τον 13ο αι. πρώτα Γενουάτες και ακολούθως Βενετοί καταλαμβάνουν το νησί. Έπονται οι περίοδοι της Φραγκοκρατίας (1309-1522) και της Οθωμανικής κυριαρχίας (1523-1821, 1830-1912), η Ιταλοκρατία (1912-1943), η γερμανική κατοχή (1943-1945) και η αγγλική στρατιωτική διοίκηση (1945-1947), μέχρι την επίσημη ενσωμάτωση του νησιού και των λοιπών Δωδεκανήσων στην Ελλάδα το 1948 (Οικονομόπουλος 1888, Κωστόπουλος & Βαξεβάνης 2005).

Όπως μαρτυρεί γενεαλόγιο του 19^{ου} αι. (Οικονομόπουλος 1888: 55-64), πολλές οικογένειες του νησιού έλκουν την καταγωγή τους από εποίκους από γειτονικά νησιά (Κάλυμνο, Πάτμο, Ρόδο, Ικαρία, Μεγίστη, Σύμη) και αλλού (Μ. Ασία, ιδίως παράλια Ιωνίας, Κρήτη, Θήρα, Σπέτσες, Ύδρα, Χίο, Αμοργό). Μάρτυρες για την παρουσία εποίκων από νησιά ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια αποτελούν εθνικά πατριδωνυμικά επώνυμα ή παρωνύμια, όπως «Άναφιώτης, Θηραΐος, Καλιμναΐος, Στουπαλιώτης» (Οικονομόπουλος 1888: 54), που σώζονται σε κατάλογο 13^{ου} αι. της Ι.Μ. Πάτμου με ονόματα γεωργών της Λέρου.

Τα ευρήματα της έρευνας παρουσιάζονται κατά επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης (φωνητικά, μορφολογικά, συντακτικά). Καταγράφονται όχι μόνο χαρακτηριστικά που απαντούν αποκλειστικά στην Λέρο αλλά και άλλα με γενικότερη παρουσία στα Δωδεκάνησα ή αλλού. Στόχος είναι η συμπλήρωση και τεκμηρίωση του γλωσσογεωγραφικού χάρτη των ποικίλων ισογλώσσων και η διευκόλυνση των διαλεκτικών συσχετισμών και των ιστορικο-πολιτισμικών διερευνήσεων με άλλες περιοχές.

2. Φωνητική και φωνολογία

2.1 Φωνήεντα

2.1.1 Νότιος φωνηεντισμός

Το ιδίωμα διατηρεί αλώβητα τα άτονα /e/, /o/ και /i/, /u/, όπως και τα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα, ανήκοντας στην ευρύτερη ομάδα των νοτίων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής.

2.1.2 Αντιπροσώπευση των αρχαίων <υ>, <οι> από το /u/

Το <υ> αντιπροσωπεύεται από το /u/¹ σε αρκετές λέξεις, π.χ. *άγκουρα* ‘άγκυρα’, *γούπης* και *γούβης* ‘γύπας’, *θρουλ-λιώ* και *τρουλ-λιώ* ‘θρυμματίζομαι’ (μεσν. *θρουλίζω* < αρχ. *θρυλίσσω*), *κ'λούμβω* ‘κολυμπώ’, *κ'λούμβος* ‘κολύμπι’, *χρουστάλλι*, *λά-ρουγκας*, *ξουράφια*, ‘ποσούρια’ ‘απορρίμματα’, *ρουκχάνι* ‘ροκάνι’ (αρχ. *ρουκάνη*), *κούρουμβλας* ‘είδος χόρτου, σκολύμπρι’ (μεσν. *σκόλυμβρος* < αρχ. *σκόλυμος*), *συμπλιάτορας* ‘ο γείτονας στο κτήμα’ < *συμπλιάτορας* (έγγρ. Μονεμβασίας 1828, Βέης 1956: 34),² *σουρτάρι*, *φρούδια*, *χρουσή*, *χρουσοσίταρο*, και τοπων. *Πλοφούτης*, *Μπλεφούτ-τής* ‘όνομα ορμίσκου’ από παραφθορά του *Πολυφύτης*, που με τις μορφές «Πολοφού(ν)της», «Πλοφούτης» απαντά ήδη σε έγγρ. του 1089 ως όνομα αγρού στην Λέρο (Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου 1980: 66). Ομοίως στην λέξη *προυκιά* ‘προικιά’ πιθανόν διασώζεται η μεταγενέστερη πράγματωση του <οι> ως /y/.

Η παρουσία του /u/ στις περιπτώσεις αυτές θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως διατήρηση της αρχαίας προφοράς του <υ>, χωρίς να αποκλείεται και η επίδραση του φωνητικού περιβάλλοντος, δεδομένου ότι συχνά στην Λέρο εμφανίζεται /u/ αντί /i/, βλ. 2.1.3.1α. Σύμφωνα με την Παπαδάμου (2009: 223) η συχνότητα αντιπροσώπευσης του <υ> από το /u/ στα δωδεκανησιακά ιδιώματα είναι μεσαία, αντίστοιχη με των ποντιακών και των κατωιταλικών ιδιωμάτων, αλλά χαμηλότερη από ό,τι στην τσακωνική διάλεκτο ή την παλαιοαθηναϊκή διαλεκτική ομάδα.

¹ Το [u] στην θέση αρχαίου <υ> ερμηνεύεται είτε ως διατήρηση της αρχαίας προφοράς του <υ> είτε ως μεταγενέστερη εξέλιξη (χείλωση του /i/ ή αφομοίωση), βλ. Παπαδάμου (2009), Holton et al. (2019: 76-78).

² Πβ. *λεριακά το σύμπλιο* ‘συνορευόμενο κτήμα’, *η σύμπλια* ‘συγγενολοί’ από μεταγν. *συμπελάζω* Lampe, *συμπελάζομαι* LBG, πβ. Κορ., Άτ. 4, σ. 568. Άλλες ετυμολογήσεις στο Μηνάς (2006: 883-884).

2.1.3 Τροπές φωνηέντων

2.1.3.1 Τροπές φωνηέντων μέσα στην λέξη

(α) Τροπή των μη στρογγυλών /a, e, i/ σε στρογγυλά /u, o/ κοντά σε χειλικό, έρρινο ή υγρό (χειλώση Συμεωνίδης 1972: 239, Χατζιδάκις 1905-1907: Β' 279 κ.εξ., ή στρογγύλωση Μωυσιάδης 2005: 97 κ.εξ.), π.χ. *αμοσχάλη* < *μασχάλη*, *σουμάρι* < *σαμάρι*, *βολανιδιά* < *βελανιδιά*, *πορπατούμεν* < *περπατούμε*, *δουλιώ* 'φοβάμαι' < αρχ. *δειλιάω-ῶ*, *παξουμάδι* < *παξιμάδι* (ή από μεταγν. *παξαμάδιον* με ανομοίωση), *ρούπ-ῆα* 'σανίδα για την απόφραξη κυψέλης' < αρχ. *ρίψι* 'πλέγμα από καλάμια, ψάθα' (εάν μη από το αρχ. *ρώψι*, 'θάμνος, εύκαμπτο φυτό, πληθ. φρύγανα'), *ρούφι* < *ερίφιο*, *σουμάδι* 'χαρακτηριστικό' < *σημάδι*, *τσουλουπουρδώ* (*τσουλουπουρδός σα γάδαρος*) < μεσν. *τσιληπουρδῶ* < αρχ. *σιληπουρδῶ* (πιθ. με προληπτική αφομοίωση).

(β) Τροπή /e/ σε /i/: α) κοντά σε χειλικό, π.χ. *πιτόνι* < *πετόνι*, *'πισπέρα* 'αποβραδίζ' (< μεταγν. φρ. *απ εσπερας*, βλ. 3.5.1.2), β) κοντά σε έρρινο χειλικό /m/, π.χ. *γιασιμόβεργα* < *γιασεμόβεργα*, *τσακχάτιμα* (*τα*) 'κεφάλι, πόδια και εντόσθια σφαγίου' < *σακάτεμα*, γ) κοντά σε υγρό, π.χ. *αλιδώνα* 'είδος χταποδιού' < αρχ. *έλεδώνη*, *νυχτιρίδα* < *νυχτερίδα*, *'πίρπυρος* 'κατακόκκινος' < αρχ. *ύπερπυρος*, *τριχανδήρι* < *τρεχαντήρι*, *τσिलाδούνε* 'κελαηδούνε' (πβ. μεσν. *κιλαδῶ* < αρχ. *κελαδέω*). Παρόμοια τροπή σε αρχ. διαλέκτους (Αρκαδική, Κυπριακή, Κρητική, Ροδιακή, Κατωϊταλική-Μεταπόντιον, Bechtel 1921-1924: I 328).

(γ) Τροπή /i/ σε /e/, γνωστή ήδη από μεταγενέστερες επιγραφές και παπύρους (Dieterich 1898: 11-13, 16, 27): α) κοντά σε έρρινα και υγρά, π.χ. *άχερο* < *άχυρο*, *πεν-νώ* < *πεινώ*, *πενακίδα* < *πινακίδα*, *σκληρή* < *σκληρή*, *τεμόνι* < *τιμόνι*, *τοπων*. *Μερικιά* < *μυρικιά* (αρχ. *μυρίκη*), πβ. και τύπο «μαξελλάρια» σε έγγραφο Λέρου έτους 1754 (Πάχος 1993: 148), και β) κοντά σε χειλικά, π.χ. *βετσά* < *βιτσιά*, *πεθαμή* < *πιθαμή*.

(δ) Τροπή άτονου και τονισμένου /o/ σε /u/ ιδίως κοντά σε χειλικά, έρρινα και υγρά, π.χ. *ασκλούπα*, *ασκουλούπα* (και *ασκλόπα*) 'γκιόνης, κουκουβάγια' < μεσν. *σκλόπα*, *αφουράδα* < *φοράδα*, *βουδγκιές* < *βοδιές* 'κόπρος βοδιού', *κουν-νί* 'κουκούτσι' < μεταγν. *κωνίον*, *λούβι* 'περικόρπιο οσπρίων' < μεταγν. *λόβιον*, *λούρος* < (ομφάλιος) *λώρος*, *μουσχάρι* < *μοσχάρι*, *μβούλ-λ⁴ι* < *μπόλι* < *εμβόλιο*, *πανδουκράτουρας* < *παντοκράτορας*, *ρούδια* < *ρόδια*. Η τροπή /o/ > /u/ παρατηρείται μη

συστηματικά, και στα ρηματικά επιθήματα -ομαι > -ομαι και -όμουν, -όσουν > -όμουν, -ούσουν, από επίδραση του χειλικού /m/ ή από αφομοίωση, π.χ. *έρχουμαι, κάθουμαι, καταδέχουμαι, 'ρέγουμαι* (ορέγομαι), *φοβούμουν, λυπούσουνε*.

(ε) Τροπή /o/ σε /e/ κοντά σε χειλικό ή έρρινο, π.χ. *φρονιμίτης* < *φρονιμίτης*.

(στ) Τροπή /u/ σε /o/ κοντά σε υγρά, π.χ. *σποργίτης* < *σπουργίτης*, και τοπων. «(οί) Άμμοδάραις» 1745 (Πάχος 1993: 148), πβ. *αμμουδάρα* 'τόπος αμμώδης' ΙΛΝΕ.

(ζ) Τροπή σε /e/ (αφομοίωση), π.χ. *ανεφέλετος* < *άνωφέλητος*, *γεναίκα* < *γυναίκα*, *ξελεμ-ματικός* 'χαρακτηρισμός ποντικών- ουδ. ουσ. *ξελεμ-ματικό, 'άχρηστο ον*' < *ξελειμματικός* (πβ. μεσν. *ξελείφω* Κριαράς, λ. *έξαλείφω*), *πελεμώ* 'ασχολούμαι με κάτι' < *πολεμώ, πελεχρός* < *πενιχρός, 'περετώ* < *υπηρετώ*.

(η) Τροπή σε /u/ (αφομοίωση), π.χ. *λουτουργώ* < *λειτουργώ, μβρουχού* < *πριχού* (ήδη μεσν.), *μουστουδι* 'φίμωτρο' < **μοστούχι* < **στομούχι* (βλ. και Andriotis 1974, λ. **στομούχιον*),

(θ) Τροπή από ανομοίωση, π.χ. *ανδιτένω* 'εναντιώνομαι, αντιλέγω' < *αντιτείνω, βερβός* < *βολβός*.

2.1.3.2 Τροπές φωνηέντων στην αρχή της λέξης

Σπανιότερες είναι οι αλλαγές στο αρχτικό φωνήεν λέξης από επίδραση γειτονικών συμφώνων, αφομοίωση ή παρετυμολογία: (α) Τροπή /e/ > /a/: *αρμάρι* < *ερμάρι, αξάδερφος* < *εξάδελφος, αποδή* < *εποχή* 'κατάλληλος καιρός' (*Το χωράφι είναι στην αποδήν δου*). (β) Τροπή /i/ > /e/: *έσσωπος* < *ύσσωπος*. (γ) Τροπή /o/ > /a/: *αρμίδια* < *ορμίδια* 'αγκίστρια', *αρόφιχο* < *ορόφιχο* (ορός + *φιχίο*) 'υπολείμματα στον ορό γάλακτος'. (δ) Τροπή /o/ > /e/: *έψιμο* < *όψιμο*.

2.1.4 Αφαίρεση φωνήεντος

2.1.4.1 Αφαίρεση φωνήεντος στην αρχή της λέξης

Τα άτονα αρχτικά φωνήεντα των λέξεων (ιδίως το /a/) συχνά αφαιρούνται από σύμπτυξη με όμοια ή έκκρουση από ανόμοια φωνήεντα. Η αφαίρεση, γνωστή κυρίως από την αιγυπτιακή και μικρασιατική Κοινή των μεταγενεστερών χρόνων, επιχωριάζει σε ανατολικά και περιφερειακά ιδιώματα της ΝΕ (βλ. συνοπτικά Κωνσταντινίδου 2008: 296-298· για μεσαιωνικά παραδείγματα βλ. Holton et al. 2019: 60-66).

(α) Αφαίρεση /a/: Σε ρήματα 'βλατθάντζω 'χαράζω αυλάκια για σπορά' < αυλακιάζω, 'γαπώ < αγαπώ, 'γκλιώ 'αντλώ' < αγκλώ, 'νεβαίν-νω 'φουσκώνω (για ζύμη)' < ανεβαίνω, 'πολοχαίνω 'για ζώα, αναπαύομαι μετά το όργωμα' < απολοχαίνω, 'μ-ματίζω 'προεκτείνω με ξύλο την γούλα του αρότρου' < αρχ. άμματίζω, 'ποσπέρνω 'ολοκληρώνω την σπορά' < αποσπέρνω, 'σπρίντζει 'πυρακτώνεται (ο φούρνος)' < ασπρίζει. Σε άλλες λέξεις, π.χ. 'λειφτή 'πήλινη κούπα με επίχρισμα' < αλειφτή, 'ραβωνιαστικός < αρραβωνιαστικός, 'ποδέλοιπο < αποδέλοιπο, 'πισπέρα 'αποβραδίζ' < μεταγν. φρ. απ εσπερας (βλ. 3.5.1.2).

(β) Αφαίρεση /o/: 'γκανίζω 'γκαρίζω' < μεσν. όγκαρίζω < αρχ. όγκώμαι, 'λ-λι'έματα (του φεγγαριού) 'ελάττωση φωτεινού δίσκου σελήνης, φθίνουσα σελήνη' < όλίγεμα 1825 Δεέκ < μεσν. όλιγεύω και 'λιγεύω, 'λ-λι'ών-νω 'λειώνω' < ολιγώνω (μεσν. λιγώνω, 'λιώννομαι Κριαράς) < μεταγν. όλιγώ (Χατζιδάκις 1905-1907: Α' 290), 'ρέγουμαι < ορέγομαι, 'ψιμοσίταρο 'όψιμα σπαρμένο σιτάρι' < οψιμοσίταρο.

(γ) Αφαίρεση /e/: 'γκλεούδι 'στολίδι, κόσμημα' < μεσν. έκλεγούδι, 'τθυμούμαι < ενθυμούμαι.

(δ) Αφαίρεση /i/: 'διοχτήτης < ιδιοκτήτης, 'δοποιώ < ειδοποιώ, 'λ-λιοκάψιμο 'ηλίαση' < ηλιοκάψιμο, 'ν-νί 'υνί' < μεσν. ύννιον), 'πουργός 'βοηθός εργάτης' < υποργός, Άι-Σίδερος < Άγιος Ισίδωρος.

2.1.4.2 Συγκοπή φωνήεντος στο εσωτερικό της λέξης

Κοντά σε υγρά και έρρινα συγκόπτονται συνήθως τα /i, u/, π.χ. περ'βόλι (περιβόλι), τ'ροβόλι (τυροβόλι), κ'ρούπ-πι 'πιθάρι νερού' < μεσν. κουρούπιν, κ'λουμβά < κουλουμβά Δ. Κως (Καραναστάσης 1964-65: 47) < κολουμπά, μπάρ'μου (και πάρου-μου) 'τουλάχιστον' < τουρκ. barım.

2.1.5 Ανάπτυξη φωνήεντος

2.1.5.1 Προσθήκη φωνήεντος στην αρχή της λέξης

(α) Προσθήκη /a/ από συνεκφορά με προηγούμενο τελικό <a> οριστικού ή άοριστου άρθρου, π.χ. αγεράττι (γεράκι), ανγάση 'μέρος παρασκευασμένο για την ωτοκία των ορνίθων' (κάσ-ση Ρόδος Tsopanakis 1940: 159, μεσν. οί κάσσεις LBG από λατιν. casses = δίκτυα), αλειθήνες (λειχήνες), αμαλατξές (μαλακές) 'είδος χόρτου', αραδίττι (ραδίκι), ατ-τυμάρι (θυμάρι). Το ήδη μεταγενέστερο φαινόμενο επιχωριάζει σε περιφερειακά ιδιώματα της NE (Κωνσταντινίδου 2008: 298-299).

(β) Προσθήκη /i/, π.χ. *ιν-ναί*, εμφατικότερος τύπος του *ν-ναι*, πβ. Ρόδος (Tsopanakis 1940: 26) και Κύπρος (Σακελλάριος 1891: 560),³ *ιποσό* < *ποσό*, *γιαλλήθωρος* < *αλλήθωρος* (από συνίζηση του πληθ. άρθρου *οι* σε συνεκφορά). Το φαινόμενο, γνωστό από Ρόδο, Κύπρο, Μ. Ασία, ανιχνεύεται από τα μεταγενέστερα χρόνια στην Μ. Ασία κυρίως μετά από αρκτικά συμφωνικά συμπλέγματα (Χατζιδάκις 1905-1907: Α' 230).

2.1.5.2 Ανάπτυξη μεσοσυμφωνικού φωνήεντος μέσα στην λέξη

Ανάμεσα σε δυσπρόφερα (πρωτογενή και δευτερογενή) συμπλέγματα συμφώνων εντός λέξης αναπτύσσεται φωνήεν για αρθρωτική διευκόλυνση. Πβ. Holton et al. (2019: 42-44) για μεσαιωνικά παραδείγματα.

(α) Ανάπτυξη σε πρωτογενή συμπλέγματα συμφώνων:

Ανάπτυξη /i/, π.χ. *άκιν-νιος* 'ώριμος' < *άκνιος* Δωδεκάνησα (ΙΑΝΕ, λ. *άκμαίος*) < *ακμαίος* (πβ. 'κιν-νιάντζω 'ωριμάζω' Λέρος), *ανεμικχιόρης* 'αχάριστος' < τουρκ. *namkör*, *δέρισ-σο* < *χέρσο*. Πβ. και μεσοσυμφωνική ανάπτυξη /e/ σε έγγραφο του 1735 από την Λέρο: «Μεχεμέτη» = *Μεχμέτ* (Πάχος 1993: 147).

Ανάπτυξη /u/, π.χ. *χαλουβάς* < *χαλβάς*, *ασκουλούπα* 'γκιόνης' < *ασκλούπα* (παράλληλος τύπος) < μεσν. *σκλόπα*.

(β) Ανάπτυξη ευφωνικού /i/ σε δευτερογενή/μη αποδεκτά συμπλέγματα τριών συμφώνων [krj], [prj], [ndj] προερχόμενα συνήθως από συνίζηση των ακολουθιών [i, e] + *Φωνήεν* μετά από συμφωνικό σύμπλεγμα,⁴ π.χ. *κρέας* > *κρίας* *πολλαχού*⁵ > *κριγιάς*, *πριόνι* > *πριόνι* > *πριόνι*, *ευδιάζει* > 'βδιάζει *πολλαχού* > 'βιδιάζει 'καλυτερεύει (ο καιρός)'. Όμοια σε ΒΔ Ρόδο, Κάλυμνο και άλλα ανατολικά ιδιώματα (Tsopanakis 1940: 66, Μηνάς 2004: 128, 2012: 228-229, Τσολάκη 2009: 56, 82-83). Ομοειδές φαινόμενο στην Λέρο ήδη το 1735: «Λεριγιός» < *Λεριός* [lerjós] < *Λέριος*, «Μαστροκυριγιάκου» < *Μαστροκυριάκου* [-rjáku] (Πάχος 1993: 147). Στο Holton et al. (2019: 145) μεσν. τεκμήρια.

³ Στο *ιν-ναί* ίσως υπόκειται το αρχ. εμφατικό μόριο *ἤ+ναί* (οπότε γρ. *ην-ναί*) ή ένα πολυλεκτικό σύνθετο *είναι+ναι* (οπότε γρ. *ειν'-ναι*). Πβ. και *ιν-νά* 'ιδού, να' Κάτω Ιταλία από τα συνώνυμα *ιδού+να* (Καραναστάσης 1984-92: λ. *ιν-νά*).

⁴ Βλ. Χατζιδάκις (1905-1907: Β' 327), Newton (1972: 175), Μηνάς (2004: 128-129, 2012: 228). Για μια διαφορετική θεώρηση (ανάπτυξη ευφωνικού [j] ανάμεσα σε φωνήεντα) βλ. Παντελίδης (1929: 51-52), Κοντοσόπουλος (1985: 70).

⁵ Τα νεοελληνικά διαλεκτικά τεκμήρια, όταν δεν δηλώνεται διαφορετικά, προέρχονται από το Αρχείο ΙΑΝΕ.

2.1.5.3 Ανάπτυξη φωνήεντος /e/ σε συνεκφορά

Φωνήεν /e/ αναπτύσσεται μεταξύ αδύνατων αντωνυμικών και ρηματικών τύπων, όχι όμως συστηματικά, π.χ. *να τότε φέρουμένε; βάρ' τονε πά στα ξύλα, να τήνε γανώσεις, να τήνε ντριτσάρεις (=μετακινήσεις), μη μας-ε σκοτώσει, να τους-ε ξεσκλαβώσω, θα τως-ε κάμω*. Πβ. όμως και *Ετσά, μαρή, λέν done* ('έτσι τον λένε'). Η ανάπτυξη /e/ σε συνεκφορά, γνωστή σε πολλά νότια ιδιώματα είναι ήδη μεσαιωνική.⁶ Το φαινόμενο θεωρείται γενικά ότι σχετίζεται με την ρηματική αύξηση και την αποκατάσταση της ευφωνίας σε ακολουθίες συνεχόμενων συμφώνων, ή ότι εξυπηρετεί την τάση δημιουργίας ανοικτών συλλαβών, τάση ωστόσο ξένη προς τα διπλωτικά ιδιώματα στα οποία επιχωριάζει. Πιθανώς υπόκειται εδώ όχι ένα φωνολογικό αλλά ένα μορφολογικό στοιχείο με λειτουργία έμφρασης/επίτασης, αντίστοιχη με αυτή που επιτελούν ο επιτονισμός στον προφορικό λόγο, η υπογράμμιση στον γραπτό ή και ορισμένα λεξιλογικά στοιχεία.⁷ Ενδεικτικό είναι ότι το στοιχείο εμφανίζεται διαχρονικά και σε διαφορετικά περιβάλλοντα, σε περιπτώσεις δηλ. όπου η δεύτερη λέξη δεν είναι ρήμα, ώστε να σχετίζεται με την ρηματική αύξηση,⁸ ή σε περιβάλλον ήδη ευφωνικό.⁹ Υπέρ της υπόθεσης αυτής συνηγορούν τόσο η ανωτέρω ερμηνεία του εμφρατικού *ιν-ναί* όσο και σχετικά παραδείγματα από την Σαμοθράκη, τα οποία είναι αποδεκτά μόνο με συγκεκριμένη επιτόνιση (Τσολάκη 2009: 103).

2.1.5.4 Ανάπτυξη φωνήεντος /e/ στο τέλος της λέξης

Το ήδη μεσαιωνικό φαινόμενο της ανάπτυξης επιτασόμενου /e/ (Holton et al. 2019: 44-46) παρατηρείται στις ακόλουθες περιπτώσεις: α) Σε αντωνυμικούς τύπους της αιτιατικής του ενικού, π.χ. *όποιον > όπθονε, άλλον > άλλονε*. β) Σε ρηματικούς

⁶ Χατζιδάκις (1905-1907: Α' 231), Κωνσταντινίδου (2015: 598-9), Holton et al. (2019: 38-40): πβ. επιγρ. από την Νικομήδεια TAM 4:1.283 «μετά τὸ ἡμάς ἐτεθήναι». Για ερμηνείες βλ. Ανδριώτης (1961: 20-23), Τσολάκη (2009: 103).

⁷ Πβ. (επιθηματικά) δεικτικά μόρια, όπως *κοιν. δα, διαλεκτ. για, νας (να), ι, α, επίσης αυτός → αυτοσδά, αυτοσγια, αυτονάς, αυτούνουδι (ΙΑΝΕ, λ. αυτός)*.

⁸ Πβ. *έναν εχτήριον, εφόρησες ισθενά* Κύπρ. (Χριστοδούλου 2015: 274). Μεσν. μαρτυρίες στο Μηνάς (2003: 38), διαλεκτικά Σαμοθράκης Τσολάκη (2009: 104).

⁹ Πβ. από το ιδίωμα Αργολίδας ανάπτυξη ημιφωνικού [j] σε συνεκφορά: *πόσο-ι-πάνε, να-ι-μη μπούνε*· από αρχειακό έγγραφο 19ου αι.: «να υπάν» (Κωνσταντινίδου 2014: 833)· και από ιδιώματα των Χανίων: *να-ι-δέρονεις* (Αρχείο ΙΑΝΕ). Εδώ πιθανώς ανήκει και η ανάπτυξη [j] <γ> στα όρια λέξεων, γνωστή κυρίως από Κρήτη, Θράκη και νησιά (Κοντοσόπουλος 2001³: 78, 97, 113).

τύπους μετά από πρωτογενές ή δευτερογενές τελικό <-ν> και με ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου, όχι όμως συστηματικά: (α) Στο *α'* πληθυντικό της ενεργητικής φωνής, π.χ. *έχουμένη, σφάντζομένη, να τότε φέρουμένη, βλέπαμένη, θα δώσουμένη, είδαμένη*. (β) Στο *γ'* πληθυντικό ενεργητικού ενεστώτα και αορίστου, π.χ. *είπασινε, περνούνε, πλύνουνε*. (γ) Στο *γ'* ενικό πρόσωπο του ενεργητικού και παθητικού παρατατικού και αορίστου, π.χ. *έκλαν-νένε, βρήτδενε, εγύρισένε, είδενε (είχε), έκαμένη, έπενε (είπε), ήλασενέ 'βατεύτηχε' (-'Ηλασεν η κατσικά; -'Ηλασενέ), ήρτενε, ήτισένε το ρεβίθι (έλειωσε)*. (δ) Στο *γ'* ενικό του παρατατικού του ρ. *είμαι*, π.χ. *ήτونه (και ήτον)*. Το φαινόμενο, μαρτυρημένο από Κρήτη, Χίο, Κυκλάδες, Κω και Πάτμο,¹⁰ έχει ερμηνευτεί αναλογικά (Χατζιδάκις 1977: 204, Αναγνωστόπουλος 1926: 173), συναρτώμενο με την τάση για δημιουργία ανοικτών συλλαβών. Η τάση όμως αυτή είναι ξένη προς ένα διπλωτικό ιδίωμα, όπως αυτό της Λέρου, που τείνει να διατηρεί κλειστές τις συλλαβές (βλ. 2.2.1.1). Έτσι δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο οι ρηματικοί τύποι με επιτασσόμενο <-ε> να αναπτύσσουν ένα δευτερογενές τελικό <-ν>, π.χ. *βλέπουνεν, ήρεσένεν, φτάν-νουνεν (φτάν-νουνεν da παιδιά)*. Τα δεδομένα αυτά οδηγούν στην υπόθεση ότι πιθανόν να υπόκειται και εδώ ένα μορφολογικό στοιχείο με λειτουργία έμφασης (πβ. 2.1.5.3).

2.1.5.5 Ανάπτυξη ημιφώνου [i] πριν από φωνήεν ενδολεξικά

(α) Ημίφωνο [i] αναπτύσσεται ανάμεσα σε σύμφωνο επιδεικτικό ουράνωσης (συνήθως /l, n/) και ανοικτό/οπίσθιο φωνήεν (/a, o, u/) και το προσθιώνει, π.χ. *γερανός > 'εραν-νιός 'είδος πουλιού' (πβ. γερανιός Σομαβέρα), κλινάφτης > κλινιάφτης 'άνθρωπος με μεγάλα γυρτά αφτιά', φυλ-λάδα 'πικροδάφνη' αλλά και φυλ-λιάδα ή φυλ-λιάβα (πβ. 'Ησύχ. φ 991 «φυλλάς-ξηρά δάφνη έχουσα φύλλα»)*. Όμοια εξέλιξη σε ανατολικά και νησιωτικά ιδιώματα, π.χ. Κύπρος (εγώ 'εγώ' Αρχείο ΙΑΝΕ), Κως (πήγια Dawkins 1950: 39), Κάρπαθος (βασιλιόπουλ-λο, πλιώρη Μηνάς 1970: 48), Λειψοί (χειλιούδα αντί χειλούδα 'είδος σαύρας' Κωνσταντινίδου 2015: 598), Κρήτη (αργιομοίρης 'παντρεμένος σε μεγάλη ηλικία' ΙΑΝΕ, λ. *άργομοίρης*), Πόντος (φλιουρί Αρχείον Πόντου 11, 1941: 78), Α. Θράκη (λιαλεί

¹⁰ Βλ. Αναγνωστόπουλος (1926: 173), Pernot (1907: 65), Κοντοσόπουλος (2001: 37-38, 48, 60), Καρανασάσης (1964-65: 16), Παπαδοπούλου (2005: 177-178).

Αρχείον Θράκης 13-14, 1946: 169). Το φαινόμενο είναι ήδη μεσαιωνικό (Holton et al. 2019: 200).

(β) Ημίφωνο [i], εξελισσόμενο περαιτέρω σε [j], αναπτύσσεται ανάμεσα σε σύμφωνο μη επιδεκτικό ουράνωσης (ιδίως /r/) και ανοικτό/πρόσθιο φωνήεν (/a, o, u/), π.χ. μοιρολογάται > μοιρολοάται [mirjo-] > [mirjo-] (πβ. μεσν. μοιρολογῶ Κριαράς), στείρο > στείριο [stírjo] > στείριω [stírjo] ‘γίδι ή πρόβατο που δεν γεννά μερικές χρονιές’ με πιθανή επίδραση του άβιως θηλ. άβια ‘στείρα αίγα ή προβατίνα’ (αρχ. άβιος). Πβ. Κάραθος κούριαση, να ξεκουριαστείς (Μηνάς 1970: 48, Αρχείο ΙΑΝΕ, λ. ξεκουράζω).

2.1.6 Ακολουθίες φωνηέντων

Οι πρωτογενείς και δευτερογενείς φωνηεντικές ακολουθίες από αποβολή μεσοφωνηεντικών /v, γ, δ/ στην λέξη ή σε συνεκφορά εμφανίζουν ποικίλες εξελίξεις, οι οποίες συνήθως ανιχνεύονται στην Μεσαιωνική Ελληνική. Τα εκάστοτε επάλληλα φωνήεντα άλλοτε απλοποιούνται (πβ. Holton et al. 2019: 85) άλλοτε συγχωνεύονται (πβ. Holton et al. 2019: 86-88) άλλοτε συνιζάνονται ή παραμένουν ασυνιζήτα (πβ. Holton et al. 2019: 98-110) άλλοτε το ένα εξ αυτών υφίσταται έκκρουση, στένωση (πβ. Holton et al. 2019: 31-33, 73-75) ή συμφωνοποίηση.

2.1.6.1 Απλοποίηση επάλληλων όμοιων φωνηέντων

(α) Απλοποίηση διπλού [aa] σε [a], π.χ. καβαλικεμένος > κααλικεμένος > καλικεμένος. Από την συνεκφορά των μορίων θα, να με ρήματα που αρχίζουν από /a/ προέκυψαν με απλοποίηση ληκτικού /a/ + αρκτικού /a/, με αποβολή δηλ. του ενός εκ των δύο, οι τύποι ‘γαπῶ, ‘κούω, ‘νεβαίν-νω (βλ. και 2.1.4.1α).

(β) Απλοποίηση διπλού [ee] σε [e], π.χ. με έπε(νε) > μ’ έπε(νε) = με είπε (μ’ έπενε χτικιασμένο), σε έπαν > σ’ έπαν (Μάρη, που σ’ έπαν όμορφη...).

(γ) Απλοποίηση διπλού [ii] σε [i], π.χ. κυνηγητό > κυνηγτό > τδωνητό, ανοίγει > ‘νοίει Κάτω Ιταλία κ.α. (ΙΑΝΕ, λ. άνοίγω) > ‘νει (‘ε μου ‘νει ‘δεν μου ανοίγει’).

(δ) Απλοποίηση διπλού [oo] σε [o], π.χ. μονοβολιά > μονοολιά > μονολιά ‘πρώτο όργωμα αγρού’ (πβ. διβολιά ‘δεύτερο όργωμα αγρού’ ΙΑΝΕ, στο λ.) και σε συνεκφορά: όλ-λ^δον δον δόσμο ‘ρίντζεις (όλον τον κόσμο ορίζεις). Πβ. κυπριακό

εξορκισμό αρχών του 8^{ου} αι. μ.Χ. SEG 54:1564 «ετεκεν η αγγη Μαρρα το λο της αληθηα[—]» (το λο = τον λόγο).

(ε) Απλοποίηση διπλού [uu] σε [u], π.χ. *αγούδουρας* ‘είδος θάμνου’ πολλαχού¹¹ + *αστοιβή* πολλαχού (αρχ. *στοιβή* ‘αγκαθωτός θάμνος, αφάνα’) > *αγουδουρόστοιφας* > *αγουουρόστοιφας* > *αγουροστόιφας* ‘αστοιβή η ακανθώδης’.

(στ) Μη απλοποίηση όμοιων φωνηέντων (σε δευτερογενείς συνήθως ακολουθίες φωνηέντων από αποβολή μεσοφωνηεντικού /ɣ/, όταν το πρώτο φωνήεν τονίζεται), π.χ. *ποδοστράγαλον* > *ποδοστράαλον* ‘αστράγαλος ποδιού’, β’ συνθετικό -λόγος > -λόος (πιν-νολόος ‘αλιευτικό εργαλείο για πίν-νες, ένα είδος οστρακοειδών’, *πονδικολόος* ‘φίδι που τρώει τα ποντίκια’, *σπιρτολόος* ‘δοχείο οινοπνεύματος’, *χαν-νολόος* ‘αυτός που αλιεύει χάνουσι’). Πβ. και «Ριήνας» = Ρηγίνας < μεσν. *ρηγίνας* < λατιν. *regina* σε έγγραφο Λέρου 1754 (Πάχος 1993: 148).

2.1.6.2 Συγχώνευση ανόμοιων φωνηέντων σε συνεκφορά

Η ακολουθία /u/ + /e/ συγχωνεύεται στα όρια λέξεων σε /o/, και οι δύο λέξεις ενώνονται σε μία λέξη (κράση), π.χ. *που έχω* > *πῶχω* (*πῶχει τα μαύρα μάτια*).

2.1.6.3 Έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος

Παρατηρείται έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος από γειτονικό ισχυρότερο φωνήεν (με φθίνουσα σειρά ισχύος /a, o, u, e, i/) και με επίδραση ισχυρού γειτονικού τονισμού, φαινόμενο πολύ συγχρό και στην Ρόδο (Τσοπανάκης 1948: 30): (α) Έκκρουση του /i/ μετά από ισχυρότερο φωνήεν, συνήθως /a, o, e/, π.χ. *αηδόνι* > *αδόνι* (ήδη μεσν.), *γαϊτάνι* > *γατάνι* (ήδη μεσν.) και *χρυσογάτανο*, *καημός* > *καμός*, *καημένο* > *καμένο*, *Μάιος* > *Μάης* > *Μας*, *Παντελεήμων* > *Πανδελέμονας*, επίσης σε ρηματικούς τύπους *κλαι* = *κλαίει*, *λε* = *λέει* (πβ. *λω Κρήτη κ.α.* αντί *λέω*, *λέγω*), *πα* = (υ)πά(γ)ει, *να φα* (*τῶι εμέ ν-να φα ο Άδης*). Και σε συνεκφορά: *εδῶ ’ναιν ο πατέρας σας· τό ’ναν δης δέιλι δίλ-λια ’ναι· πού ’τον εις το Μισίρι· τρομάρα πού ’βρε με*. (β) Έκκρουση του /e/, π.χ. μεσν. *υπαγαίνω*, *παγαίνω*, προστ. *πάγαινε* > *πάνε* πολλαχού > *πάν-νε* (*Πάν-νε ’πογύρισε τα ντζά!*). (γ) Έκκρουση του /o/, π.χ. β’ συνθετικό -φάγος > -φάος > -φάς (*αγουροφάς* ‘όποιος τρώει ή κλέβει άγουρους

¹¹ Ο *αγούδουρας* (ΙΑΝΕ, στο λ.), μεσν. *γούδουρας* (Κριαράς, στο λ.), βλ. και Καραποτόσογλου (1982-83), μαρτυρείται στην Λέρο ως *αβούδουρας*.

καρπούς', ακινιοφάς 'όποιος τρώει ώριμους τους καρπούς', βαθρακοφάς 'αυτός που τρώει βατράχια'), αρχ. ύπάγω > μεσν. πάγω, πάω > πα (να πα να σε πουλήσω).

2.1.6.4 Στένωση φωνηέντων

Παρατηρείται τροπή του /e/ στο κλειστό φωνήεν /i/ δίπλα στα ισχυρότερα /a, o, u/ και του /o/ σε /u/ δίπλα στο /u/ σύμφωνα με τον «νόμο της προφύλαξης» του Ανδριώτη (Andriotis 1974b), που στοχεύει στην διατήρηση του αριθμού των συλλαβών της λέξης,¹² π.χ. μεταγν. ή άγρωστος (αρχ. άγρωστις) > άωστρος Κάλυμνος (ΙΑΝΕ, λ. άγρωστος) > άουστρος 'το φυτό αγριάδα', στεγάζω > στε'άζω Κύπρος > στι'άντζω.¹³ Πβ. αρχαίο βοιωτικό *ίών* = *έγώ*, βοιωτικό, κυπριακό, κρητικό *θιός* = *θεός*. Ο Tsopanakis (1955: 59) θεωρεί το φαινόμενο δωρικό.

2.1.6.5 Συνίζηση-Ασυνίζησία

Σε φωνηεντικές ακολουθίες το άτονο ή τονισμένο πρόσθιο /i/ και σπανιότερα το /e/ υφίστανται συνίζηση και σε περιπτώσεις που είναι άγνωστες στην Κοινή ΝΕ.

Συνίζηση του /e/: αποδιώνας 'μπατζάκι βράκας, ποδόγυρος' < αρχ. (ιωνικό) ποδεώνες¹⁴ 'άκρα (ποδάρια) του δέρματος ζών', νιατός 'πρώτο όργωμα χέρσου αγρού' < αρχ. νεατός, νιάζ'-ζω 'οργώνω χέρσο αγρό' < αρχ./μεταγν. νεάζω 'οργώνω γη υπό αγρανάπαυση' LSJ, πλιο < πλέον (ήτον ο πλιο μέγανος).

Συνίζηση του /i/: Καλύμνια > Καλυμνιά, κατευόδιο > κατευόδιο, τα ξένια > τα ξένια 'γαμήλια δώρα', ξιφίας > ξιφιάς, χρεία > χρειά 'πράγμα χρήσιμο', σε ρηματικούς τύπους δουλιώ 'φοβάμαι' (ήδη μεσν.) < αρχ. δειλιάω-δειλιώ, κλειώ < αρχ. κλείω (ουράνωση του /l/). Πβ. και ενέργεια > ενέρτζα.

Ασυνίζητες παραμένουν οι δευτερογενείς φωνηεντικές ακολουθίες (από αποβολή ιδίως του /γ/), π.χ. μιγάδι > μι'άδι 'σιτάρι και κριθάρι σπαρμένα ανάμεικτα', αναγορεύω > ανεγορεύω Σύρος (ΙΑΝΕ, λ. αναγορεύω) > 'νε'ορεύω, 'νη'ορεύω¹⁵ 'έχω τον νού μου, προσέχω', μεσν. όλιγεύω, 'λιγεύω > όλίγεμα 1825 Δεέκ > (τα) 'λ-λι'έματα 'η φθίνουσα σελήνη', πλιγούρι >

¹² Βλ. Μαργαρίτη-Ρόγκα & Τσολάκη (2013: 296-298) και για την διαχρονία Μηνάς (2003: 50-52).

¹³ Πβ. Λιονάρδος σε ιπποτικό έγγραφο της Ρόδου (Μηνάς 2012: 572).

¹⁴ Πβ. Φώτ. Λεξ. Α 2774 «Αργέλοφοι: ποδεώνες μιλωτής και των άσων. δοκεί δε Ίωνων είναι και {ή φωνή} ούκ Άττικής συγγραφής ό ποδεών».

¹⁵ Ο τύπ. από μεσν. άνηγορεύω < αόρ. άνηγόρευσα. Βλ. Andriotis (1974b: 32).

πλι'ούρι, παρά ολιγάκι > παρά 'λ-λι'άττι 'παραλίγο', μεταγν. πολυγόνατον > πολυ'όνατος (ο) 'είδος φυτού'. Ασυνίζητοι τύποι ουσιαστικών, γνωστοί από Καρπάθο και Ρόδο (Παντελίδης 1929: 10), ανιχνεύονται σε λεριακές πηγές 18ου αι., π.χ. «ή άπαλωνία», «εις την Συκίαν», «δύο έλαιάις», «των παιδιών τως» (Πάχος 1993: 148), από λόγια όμως επίδραση.

2.1.6.6 Ακολουθίες Σύμφωνο + /i/ + Φωνήεν

Ιδιάζουσα εξέλιξη εμφανίζουν οι ακολουθίες Σύμφωνο (ή Σύμπλεγμα συμφώνων) + /i/ + Φωνήεν. Το /i/ της ακολουθίας, αφού ημιφωνοποιηθεί τρεπόμενο σε [i],¹⁶ εξελίσσεται ποικιλοτρόπως ανάλογα με το σύμφωνο που προηγείται, και κατά περίπτωση το επηρεάζει.¹⁷ Ειδικότερα, το ημιφωνοποιημένο /i/: (α) Συμφωνοποιείται, τρεπόμενο σε [j], [ɟ], [c], [ç], [ʃ], [ɲ], ακολουθώντας την εξέλιξη [i] > [j] > [ɟ] > [c] ή [i] > [ç] > [ʃ] ή [i] > [ɲ]. (β) Αποβάλλεται/εκπίπτει και απουρατώνει το προηγούμενο σύμφωνο, όταν αυτό επιδέχεται ουράνωσης. (γ) Απορροφάται από το προηγούμενο σύμφωνο και το προσθιώνει (ουρανικοποιεί): το /k/ σε [tʃ], το /g/ σε [dʒ], το /s/ σε [ʃ], το /l/ σε [ʎ]. Σημειώνεται ότι το ιδίωμα διασώζει παράλληλους σχηματισμούς, αντίστοιχους προς τα επιμέρους εξελικτικά στάδια του ημιφώνου στο εκάστοτε φωνητικό περιβάλλον. Αναλυτικά, σημειώνονται οι ακόλουθες εξελίξεις:

2.1.6.6.1 Συριστικό/προστριβές /s, z, ks, ps, ts/ + /i/ + Φωνήεν

Στις ακολουθίες Συριστικό ή Σύμπλεγμα με συριστικό ή Προστριβές /s, z, ks, ps, ts/ + /i/ + Φωνήεν, το /i/, αφού τραπέι σε ημίφωνο [i], εκκρούεται, αφήνοντας αμετάβλητο το προηγούμενο συριστικό ή σύμπλεγμα με συριστικό ή προστριβές, ή απορροφάται από αυτό και το ουρανικοποιεί, τρέποντας συνήθως το συριστικό σε ουρανοφατνιακό,¹⁸ πβ. 2.2.4. Ειδικότερα:

¹⁶ Βλ. περιπτώσεις ατελούς συνίζησης σε βόρεια ιδιώματα (Κανονισμός ΙΑΝΕ 2012: 180 στ).

¹⁷ Για τον χαρακτήρα του ημιφώνου και τις διαδικασίες εξέλιξης της ακολουθίας Σύμφωνο + /i/ + Φωνήεν βλ. Χριστοδούλου (2015: κεφ. 6), Μηνάς (2012: 36-38). Για την διαχρονία των ακολουθιών στις νεοελληνικές διαλέκτους βλ. Χατζιδάκις (1905-1907: Α' 332-355, Β' 142-152), Τσολάκη (2009: 98 κ.εξ.).

¹⁸ Για την εξέλιξη πβ. την ουρανική πραγμάτωση των /ɣ, g, k, l, x/ σε περιπτώσεις αποβολής ακόλουθου πρόσθιου /i/ σε βόρ. ιδιώματα (π.χ. γ'ναίκα, ανάγ', πιδάκ', μπόλ'). Πβ. Τσολάκη (2009: 95), όπου η εμφάνιση [ʃ], [ɟ], [tʃ], [dʒ] συνδέεται με απώλεια της συλλαβικής αξίας του /i/ στις ακολουθίες πριν από φωνήεν.

Μετά από /s/ το ημιφωνοποιημένο /i/ είτε αποβάλλεται, π.χ. απλωσιά > απλωσά ‘τμήμα υφανθέντος νήματος’, γρόσια > γρόσα, δροσιό πολλαχού > δροσό, πεντακοσίων > πεντακοσών, φορεσιά > φορεσά (πβ. «φορεσαῖς» σε έγγραφο Λέρου 1754, Πάχος 1993: 148), είτε αποροφάται από αυτό και το τρέπει σε ουρανοφατνιακό [ʃ], π.χ. ‘μ-ματιδᾶ ‘λαβή αλωνιστικού εργαλείου’ < αμματισιά (αρχ. ἀμματίζω). Η εξέλιξη /s/ > [ʃ] πριν από συνιζανόμενο /i/ ήδη μεσαιωνική (Holton et al. 2019: 201).

Μετά από /z/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται, π.χ. ακονυζιά > ακονυζά ‘είδος θάμνου’, γαλάζια > γαλάζα, πβ. και βυζιά > βυζ-ζιά > βοντζά, γκαζιέρα > γκαζ-ζιέρα > γατζέρα, τύποι που προέκυψαν από χαρακτηριστική του ιδιώματος προστριβοποίηση του /z/ > [(n)dz], (βλ. 2.2.2.2.4.1).

Μετά από /ks/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται ή αποροφάται προσθιώνοντας το συριστικό σε [kʃ], π.χ. δεξιά > δεξά και δεξά. Μετά από /ps/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται, π.χ. αδουλεψιά > αδουλεψά ‘ανεργία, έλλειψη εργασίας’.

Μετά από /ts/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται, π.χ. βιτσιά > βετσά, έτσι + -δα > έτσι-’α > ετσά, ’τσά.

Το φαινόμενο, γνωστό και ως απουράνωση, επιχωριάζει στα Δωδεκάνησα και σε Ικαρία, Αλικαρνασσό, Βουρλά Ιωνίας, Κύπρο, Καλαβρία, Πελοπόννησο, Α. Κρήτη, Κυκλάδες (Αμοργός, Θήρα, Άνδρος), Κύμη κ.α. (Κοντοσόπουλος 2003: 286, 2001: XXIII, 58, 65, 84, 119-120, Μπασέα-Μπεζαντάκου 2000: 210).

2.1.6.6.2 Ηχηρό διαρκές ή κλειστό /v, γ, δ, b/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Ηχηρό /v, γ, δ^{πρωτογενές}, b/ + /i/ + Φωνήεν το /i/ ημιφωνοποιείται και ακολούθως συμφωνοποιείται, εξελισσόμενο ως εξής: (α) [i] > [j] > [ɟ] > [(n)ɟɟ] με προσθίωση (τσιτακισμός) ή (β) [i] > [j] > [ɟ] > [c] > [tʃ] με προσθίωση. Διασώζονται στο ιδίωμα και παράλληλοι τύποι που πιστοποιούν τα εξελικτικά στάδια του ημιφώνου στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Ειδικότερα: Μετά από /v/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [ɟɟ], π.χ. βιολάκι > βτζολ-λάτδιν. Μετά το /γ/ (σε σύμπλεγμα /γγ/) το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [ɟɟ], π.χ. ενέργεια > ενέρτζα. Μετά από πρωτογενές /δ/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [j], [tʃ] ή [(n)ɟɟ], π.χ. αρχ. χαλκίδιον > *χαλκιδεῖον (Andriotis 1974) > χαρτῶιδεῖο [-ðjó] ‘χαλκουργείο, σιδηρουργείο’, βουδιές > βουδγκιές ‘κοπριές βοδιού’, δύο > δγκυο και δτζο, διακόσιες > δντζακόσες, διαλαλισμός > δτζαλαλισμός.

(Για την εξέλιξη του ημιφωνοποιημένου /i/ μετά από δευτερογενές /ð/ < /t/ ή /θ/ βλ. 2.1.6.6.7). Μετά από /b/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [j] ή [ɟʒ], π.χ. *κάμπια* > *κάμβια* [kámbja], *έμπυος* > *έμβγκυος* Κως > *έμβτζος* [émbɟzɔs] ‘πύον’.

2.1.6.6.3 Υγρό /l/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία *Πλευρικό* /l/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποιημένο /i/ > [j]:

Συμφωνοποιείται, τρεπόμενο σε [j], [ɟ] ή [ɟʒ], π.χ. *πουλιά* > *πουλ-για* [puɫjá] αλλά και *πουλ-λγια* [puɫjá] και *πουλτζά* [puɫɟʒá] (πβ. όμως κατωτέρω και *πουλ-λιά* [puɫiá]), *ήλιος* > *ήλ-λγκιος* ‘δηλητηριώδες σκουλήκι’, *τραχηλιά* > *τρασήλ-λγκιά*, *χίλια* > *σίλ-λγκια*, *χιλιάδες* > *σίλ-λγκιάδες*, *σπήλαιο* > *σπήλτζο* από ήδη μεσν. *σπήλιο*. Η εξέλιξη, από τις πλέον χαρακτηριστικές του ιδιώματος, απαντά και σε Ρόδο (ελιά > *ελγια* Β. Ρόδος και *ελγά/ελτζά* [elzá/eldzá] Ν. Ρόδος, πόλη Ρόδου Tsopanakis 1940: 71-72) και Καλαβρία (*ήλιος* > *ήλτζο/ήλτζιο* Καραναστάσης 1984-92: λ. *ήλιος* και λ).

Αποβάλλεται σε μερικές λέξεις πριν συμφωνοποιηθεί (Μηνάς 2012: 33), π.χ. *αρχ./μεταγν. έλαιοτριβιον* LSJ > *λιοτρίβι* > *λουτρούδι*, *ηλιάστρια* (αρχ. *ήλιάζω*, πβ. *μεταγν. ήλιαστήριον*) > *λάστρια* ‘μέρος όπου λιάζουν τα σταφύλια’, *μεταγν. ήλιοτρόπιον* > *λουτρόπι*. Όμοια σε *Κάρπαθο*, *Σύμη* (*παλόπραμα* < *παλιόπραμα*, *παλάθρωπος* < *παλιάνθρωπος* Μηνάς 2012: 33), *Χάλκη* (*μάββουλάκι* < *μιαολιάκι* Ρόδος < *μια γουλιά* + *λιγάκι* Τσοπανάκης 1949: 40). Η εξέλιξη με *απουράνωση* [l] + [j] + Φ → [ɫ] + Φ → [l] + Φ αντιοικονομική.

Απορροφάται από το /l/ και το ουρανικοποιεί σε [ɫ], όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. *βασιλ-λιάς* [vasil:ás], *κολ-λιούς*, *ηλιοκάψιμο* > *λ-λιοκάψιμο* ‘ηλίαση’, *πορτοκάλ-λια*, *πουλ-λιά* [puɫiá] (πβ. όμως και *πουλ-για*, *πουλ-λγια*, *πουλτζά*).

Σποραδικά το ουρανικό [ɫ] εξελίσσεται σε [j]. Έτσι, παράλληλα προς το *χολ-λιώ* [xol:ó] ‘στενοχωριέμαι, λυπάμαι’ (μεσν. *χολιῶ* < μεσν. *χολέω* Lampe, πβ. αρχ. *χολάω*, *χολόω*) απαντά και *χογιώ* [xojó], πιθανώς από ενδιάμεσα **χολ-λγιώ* [xoljó] > **χολγιώ* [xoljó] > *χογιώ* με απλοποίηση του δυσπρόφερτου συμπλέγματος (Μηνάς 2012: 458) ή με αφομοίωση παράλληλα προς το *ήλ-λγκιος* (ήλιος) απαντά και *ήγιος*. παράλληλα προς το *πλιο* (πλέον) απαντά και *πγιο*, *πγιον* [pjɔ(n)]. Η τροπή, ίδιον της Ικαρίας, επιχωριάζει σε Κύπρο, Κρήτη, Σίφνο, Κίμωλο, Χίο

(Μυρμήγκι), Κω (Κατσουλέας 1986, Χριστοδούλου 2015, Κο-
ντοσόπουλος 1969, Μηνάς 2012).

Στην δευτερογενή ακολουθία /i/ + Φωνήεν, από αποβολή συ-
νήθως μεσοφωνηεντικού /γ/, το /i/ δεν συνηζάνεται ούτε ουρα-
νικοποιεί το προηγούμενο πλευρικό /l/, π.χ. *παρά* 'λ-λι'άτδι [paɾá
l:iáɾti] 'παραλίγο' < παρά ολιγάκι (πβ. μεσν. *ὀλιγάκι*, 'λλιάκιν
Κριαράς), 'λ-λι'έματα [l:iémata] < ολ-λιγέματα < *ὀλίγεμα* 1825
Δεέκ (πβ. μεσν. *ὀλιγέω*, 'λιγέω Κριαράς).

2.1.6.6.4 Υγρό /r/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Υγρό /r/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποιημένο
/i/ ή συμφωνοποιείται, εξελισσόμενο πολλαπλώς ([i] > [ç], [j] >
[j] > [t] > [dʒ], [i] > [j] > [z]), ή αποβάλλεται:

(α) Εξέλιξη σε [ç], π.χ. *χαμπάρια* > *χαμπάρια* (παλαιό-
τερα).- Σε [j] (όπως στην Κοινή ΝΕ), π.χ. *δονδαιριά* [-ɾjá] 'το
δόντι τραπεζίτης', *ριζαριά* [-ɾjá] 'αίγα ή προβατίνα που απέ-
βαλε', *φουρναρειό* [-ɾjó].- Σε [t], π.χ. *κουκχουναργιά*.- Σε
[dʒ], π.χ. *συχ-χώριο* [-ɾjɔ] > *συχ-χώργιο* > *συχ-χώρτζο* 'μνήμη
κεκοιμημένου'.- Σε [j] > [ç] > [z] με προσθίωση που οδηγεί σε
συριστικοποίηση (σποραδικά), π.χ. *θυμαριού* > *ατθυμαριού* και
ατθυμαρζού, *ακρωτήρια* > *ακρωτήρια* > τοπων. *Κρωτήριζα*
(Dieterich 1908: 276). Πβ. *παλληκάρζα*, *χέρζα*, *χωρζού* Κάρπα-
θος (Μηνάς 1970: 61), *σέρζα* = χέρια Κάλυμνος (Παντελίδης
1929: 37), *Δωδεκάνησα* (Manolessou & Pantelidis 2013: 280).

(β) Αποβολή του ημιφωνοποιημένου /i/ (ή /e/), όταν του /r/
προηγείται /t/ ή άλλο σύμφωνο, π.χ. *τραντάφυλ-λ^dα*, *τῶρος*
'κύριος' (πβ. αρχ. θεσσαλικό *κῦρρος* LSJ, λ. *κύριος* μεσν. *κύ-
ρος* LBG). Πβ. και τα δωδεκανησιακά *τραντάφυλλον* Κάρπα-
θος (Μηνάς 2012: 34), *τρόςλι* 'τριβόλι' Ρόδος (Tsopanakis 1940:
49), τοπων. *Αγροθάλασσα Χάλκη* (Τσοπανάκης 1949: 40), *κα-
θώς* και τα μεταγν. *Δεμάτρος*, *τρακάδι*, *ἀλεκτρόνας*, *πέροδος*
(Χατζιδάκης 1905-1907: Β' 147).

2.1.6.6.5 Έρρινο /m, n/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Έρρινο /m/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποι-
ημένο /i/ εξελίσσεται σε ουρανικό έρρινο σύμφωνο [ɾ], π.χ. *ε-
ρημιά*, *θυμνιατό*, *θυμνιάντζω*, *τῆλιμνια* (κιλίμια), *νεφραμνιά*,
φωμνιά, ενώ στην ακολουθία Έρρινο /n/ + /i/ + Φωνήεν απορ-
ροφάται από το προηγούμενο /n/ και το ουρανικοποιεί σε [ɾ].

όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. *καπετάν-νιος* [kapetár:os], *λεμον-νιά* [lemor:á], *τριμήν-νια* [trimí:r:a].

Το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται ενίοτε μετά το /n/, π.χ. *ασημένιος* [asiménios] > *ασημένιος* [asiménios] > *ασημένος* [asiménos] (ήδη μεσν.· ο Μηνάς 2003: 50, 150 εναλλακτικά προτείνει: *ασημένιος* > *ασημέ-νιος* > *ασημένος*), *σιδερένιος* > *σιδερένος*. Πβ. *φαρφουρένος* Αστυπάλαια (Καραναστάσης 1958: 137). Η λεγόμενη *απουράνωση* του /n/ θυμίζει τα μεταγενέστερα *λαγάνα* = *λαγάνια*, *ένύπνον* = *ένύπνιον*, *μεσουρανών* = *μεσουραγιών*, *Ξένος* = *Ξένιος* (Χατζιδάκις 1905-1907: Β' 147).

2.1.6.6 Άηχο χειλικό /p, f/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Άηχο χειλικό /p, f/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε (παχύ) ουρανοφατνιακό [ʃ] (εξέλιξη [j] > [ç] > [ʃ] με προσθίωση) ή σε (παχύ) ουρανοφατνιακό [tʃ] (εξέλιξη [j] > [j] > [t] > [c] > [tʃ] με προσθίωση).

Μετά από /p/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται: (α) σε [ʃ], π.χ. *όποιος* > *όπδος*, *πιάνει* > *πδάν-νει*, ή (β) σε [tʃ], π.χ. *όποιος* > *όπγκιος* > *όπκοιος* Λέρος (Dawkins 1950: 94) > *όπτδος*, *πιατοθήκη* > *πκιατοθήκη* > *πτδατοθήτδη*, *σουπιά* > *σουπκιά* > *σουπτδά*, *χαρουπιά* > *χαρουπκιά* > *χαρουπτδά*, *χασαπειό* > *χασαπκείο* > *χασαπτδό* 'κρεοπωλείο'.

Μετά από /f/, πέραν της κοινής νεοελληνικής εξέλιξης του τύπου *ξεστρόφι* πληθ. *ξεστρόφια* [-fça] 'στροφές', το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται: (α) σε [ʃ], π.χ. *όφιος* > *έφιως* Ρόδος > *έφδος* 'μεγάλο φίδι', *φτυαράκι* > *φυαράκι* [fça-] > *φδαράττι* 'πλατύ μαχαίρι για τις κερήθρες', ή (β) σε [tʃ], π.χ. *συντροφιά* > *συντροφκιά* > *συνδροφτδά*, *φτυάρι* > *φυάρι* Πάτιμος > *φκυάρι* πολλαχού > *φτδάρι*, *χωράφια* > *χωράφκια* > *χωράφτδα*.

2.1.6.7 Οδοντικό /θ, t, d/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία άηχο ή ηχηρό οδοντικό /θ, t, d/ + /i/ + Φωνήεν το σύμφωνο μεταβάλλεται σε /ð/ ή /θ/, και στις δευτερογενείς ακολουθίες που προκύπτουν, το /i/ ημιφωνοποιείται και εξελίσσεται όπως στην Κοινή ΝΕ, με εξαίρεση την (σποραδική) εξέλιξη του σε [z]. Ειδικότερα:

(α) Στην ακολουθία /θ/ + /i/ + Φωνήεν το άηχο τριβόμενο /θ/ ηχηροποιείται σε /ð/, και το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [j], π.χ. *αλήθεια* > *αλήθεια* [-ðja], *κολοτύθ-θι* πληθ. *κολοτύθ-θια*, *ροβίθ-θι* πληθ. *ροβίθια*, *βαθειά* > *βαθειά*, *θειαφίζω* >

δειαφίντζω, αρχ. μεθύω > μεδυώ = μεθώ (και ξεμεδυώ = ξε-μεθώ). Για την εξέλιξη /θ/ > /ð/ βλ. εναλλαγή /f, x, θ/ και /v, γ, ð/ (κεφ. 2.2.9.2), γνωστή από άλλα περιφερειακά ιδιώματα.

(β) Στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν το άηχο κλειστό /t/ αποκλειστοποιείται σποραδικά τρεπόμενο στο αντίστοιχο άηχο τριβόμενο /θ/ (Κουρμούλης 1938, Κριαράς 1938) και το /i/ > [i] εξελίσσεται σε [ç], π.χ. νοτιάδες > νοθιάδες [noθιάðes], αρρώστια > αρρώτια > αρρώθια [aróθça]. Όμοια σε Δ. Κω, Πάτμο, Κρήτη, Κυκλάδες, Ικαρία, Χίο (Dieterich 1908: 60, Μηνάς 2004: 130, Κοντοσόπουλος 1997: 65 και 1995: 96).

(γ) Στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν το άηχο κλειστό /t/ (απλό ή σε σύμπλεγμα με άλλο σύμφωνο /st/, /ft/, /xt/) εξελίσσεται κατά κανόνα σε ηχηρό τριβόμενο /ð/ (με αποκλειστοποίηση /t/ > /θ/, βλ. σημείο β, και ηχηροποίηση /θ/ > /ð/, βλ. σημείο α), ενώ το ημιφωνοποιημένο /i/ μετά το δευτερογενές /ð/ εξελίσσεται κατά κανόνα σε [j], όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. Βενετιά > Βενεδιά, δραμίθι-δραμίδια 'καρπός τερεβίνθου, ενός είδους φιστικιάς', μεσν. όμμάτια > 'μ-μάδια, νοτιά > νοδιά, ξενιτειά > ξενιδειά, πυτιά > πυδιά, σπίτια > σπιάδια, τέτοιος > τέδοιος, τσέδοιος, φωτιά > φωδιά. Για την εξέλιξη του /t/ σε σύμπλεγμα: αρρώστια > αρρώτ-τια > αρρώθια > αρρώδια, οπιστιά (πβ. τα οπίσθια) > 'πιδιά 'ξύλο που συγκρατεί το σαμάρι στα οπίσθια υποζυγίου', παραστιά > παρατιά > παραδιά 'εστία', αφτιά > αβδιά, δίχτυα > δίγδυα. Πβ. στραδιώτης Κάρπαθος, σπιάδια Μεγίστη, Αστυπάλαια, φωδιά Κύπρος (Dieterich 1908: 60, 77). Σποραδικά το ημιφωνοποιημένο /i/ της ακολουθίας /t/ + /i/ + Φωνήεν εξελίσσεται μετά το δευτερογενές /ð/ σε [z] (με προσθίωση του [j]), π.χ. σπιτιού > σπιδιού Κάρπαθος > σπιδζού, φωτιά > φωδιά, φωδζά, όπως στην Κάλυμνο (Παντελίδης 1929: 37). Πβ. ομοειδή εξέλιξη /i/ > [i] > [j] > [z] στην ακολουθία /r/ + /i/ + Φωνήεν (ατθυμαριού, ατθυμαρζού) στο κεφ. 2.1.6.6.4.

(δ) Στην ακολουθία /d/ + /i/ + Φωνήεν το ηχηρό κλειστό /d/ αποκλειστοποιείται σε τριβόμενο /ð/ (βλ. 2.2.9.4), ενώ το /i/ > [i] εξελίσσεται σε [j], όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. αφ-φενδιά, δό-δια (δόντια). Όμοια στην Κρήτη (αρχοδιά Dieterich 1908: 60).

2.1.6.6.8 Υπερωικό /k, g, x/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Υπερωικό /k, g, x/ + /i/ + Φωνήεν παρατηρείται προσθίωση (ουράνωση) των υπερωικών μεγαλύτερη από αυτήν που γνωρίζουν τα υπερωικά στην Κοινή ΝΕ στο ίδιο

περιβάλλον,¹⁹ και τροπή αυτών σε ουρανοφατνιακά [tʃ, (n)dʒ, ʃ], αντίστοιχα, με παράλληλη απορρόφηση από αυτά του ημιφωνοποιημένου /i/.²⁰ Ειδικότερα, πριν από /i/ + Φωνήεν:

Το /k/ (πρωτογενές ή δευτερογενές, απλό ή σε σύμπλεγμα /sk/ κλπ.) εκφέρεται ως [tʃ], π.χ. αυλακιάζω > 'βλατδάντζω, από-εκεί-δα > 'ποκειδά > 'ποκειά > 'ποτδά, δρομικιά-εμβατικιά > δρομιτδά-μβατιτδά 'πέτρα κτισμένη οριζόντια ή κάθετα σε τοίχο', κατοικιά > κατοιτδά 'μονόχωρο εξοχικό σπίτι', φακιόλι > φατδόλ-λι^d, χτικιό > χτιτδó 'φυματίωση', (τα) αγναφίσια > αγναφίστδα 'είδος ψαριών' (πβ. ο αγνάφισκας Λέρος), σκιάζομαι > στδάντζομαι 'βρίσκω καταφύγιο από την βροχή σε κοίλωμα δέντρου ή βράχου', φασκιά > φαστδά. Ως [tʃ] εκφέρεται και το δευτερογενές /k/ από συμφωνοποίηση του [i] μετά από χειλικά /p, f/ (βλ. και 2.1.6.6), π.χ. μεσν. σουπιά (αρχ. σηπιά) > σουπιά [supiá] > σουπιά [supjá] > σουπγκιά [supɣjá] > σουπκιά [supcá] > σουπτδά, συντροφιά > συντροφιά [-fjá] > συντροφγκιά > συντροφικιά > συνδροφτδά.

Το /g/ (πρωτογενές ή δευτερογενές, σε σύμπλεγμα με προηγούμενο /ð, l, r/) εκφέρεται ως [(n)dʒ], π.χ. αρχ. άγγειον > μεσν. αγγειό > αντζό, ενέργεια > ενέργκεια > ενέρτζα, διακόσιες > δγκιακόσιες > δντζακόσες, διαλαλισμός > δτζαλαλισμός, πουλιά > πουλ-λγκιά > πουλτζά, αρχ. σπήλαιον > μεσν. σπήλιο > σπήλ-λιο > σπήλγκιο > σπήλτζο, συχ-χώριο > συχ-χώρτζο.

Το /x/ εκφέρεται ως [ʃ], π.χ. μεσν. μουστουχιά (πβ. Andriotis 1974: λ. *στομούχιον) > μουστουδά 'πλεκτό φίμωτρο', χιονάτο > δονάτο 'ολόασπρο'. Πβ. όμοια εκφορά του δευτερογενούς /x/ από συμφωνοποίηση [i] μετά από χειλικά, π.χ. πιάσει [pɣási] > πδάει [pɣái], φτυαράκι > φυαράκι [fɣaráci] > φδαραράτθι [fɣarátθi].

2.2 Σύμφωνα

2.2.1 Τελικό <-v>

2.2.1.1 Διατήρηση και επέκταση του αρχαίου τελικού <-v>

Το αρχαίο τελικό <-v> διατηρείται σε ονόματα και ρήματα και σε θέσεις από τις οποίες αυτό έχει πλέον εκπέσει στην Κοινή ΝΕ, όπως συμβαίνει γενικά στα Δωδεκάνησα (Μηνάς

¹⁹ Γενικά για τις βαθμίδες προσθίωσης των υπερωικών στις διαλέκτους της ΝΕ βλ. Manolessou & Pantelidis (2013).

²⁰ Ως ενδιάμεση βαθμίδα της ουρανοφατνιακής εκφοράς των υπερωικών έχει προταθεί (Newton 1972: 127) η απλή ουρανική [c, ʃ, ç], όπως στην Κοινή ΝΕ.

2020): (α) Σε ονόματα: Στην αιτιατική ενικού αρσενικών, π.χ. τον *βατέραν*, *αξάδερφον*, *βοσκόν*, *μαύρον*, *νον*. Στην αιτιατική ενικού θηλυκών, π.χ. *αυλήν*, *αφ-φενδιάν*, *καρότσαν*, *κούν-νιαν*, *συλ-λ^dσόν* ‘επίμονη σκέψη’. Στην ονομαστική και αιτιατική ενικού ουδετέρων, π.χ. *αδειάφιν* ‘θειάφι’, *αμβέλιν*, *κάκχον* ‘κακό’ (*Κάκχον δό ’δαμε!* δηλώνει έκπληξη), *καλόν* (*Καλό σσας κατευόδι!*), *καμαροφρούδιν*, *καταπιν-νάριν*, *κάστρον*, *παιδίν φύλ-λ^dον*, *φυτόν*. (β) Σε ρήματα, π.χ. *εδώκαμεν*, *ηκόνδεφεν* ‘λίγο έλειψε’, *ήκουσεν*, *ήφραεν*, *δεν βροφτάν-νουςιν*.

Αναπτύσσεται στον ρέοντα λόγο και σε θέσεις μη αναμενόμενες ετυμολογικά: (γ) Σε ονόματα, π.χ. τον *βατέραν*, το *αίμαν*, το *πρωίν*, το *στόμαν*, το *τσεμβέριν*. (δ) Σε ρήματα, π.χ. *είναιν*, *εντζώστην*, *ήστραφτεν*, *ήτον*, *ηφ-φίλαν*, και σε τύπους με επέκταση <-ε>, π.χ. *βλέπουεν*, *ήδωσένεν*, *ήρεσένεν*, *φτάν-νουνεν*. (ε) Σε άλλες λέξεις, π.χ. ουδέτερο άρθρο *έναν* (*ένα θ-θάμ-μα*, *ένα μ-μωρουδάττι*), αντωνυμίες *εμέν*, *εσέν*, *εσέναν* (*εμέ δ-δεν βρέπει να μιλώ, τον βρώτο μ-μου αξάδερφον εσέν δον βαραδίν-νω, εσέναν δρώ η ξενιδειά*), επιρρηματα *μαντζίν* <μαζί (*έλα ’δώ μαντζί μ-μου*)>, μόρια *έδεν* (μεσν. *έδε = ιδού*).

Το φαινόμενο, βασικό γνώρισμα των ανατολικών ιδιωμάτων της ΝΕ (Δωδεκανήσα, Χίος, Ικαρία, Κύπρος, Πόντος, Καππαδοκία), εντάσσεται στο πλαίσιο της γενικής τάσης για διατήρηση και επέκταση των κλειστών συλλαβών, γνωστής από την Κύπρο και άλλες διπλωτικές διαλέκτους (Seiler 1958: 231· για αντίλογο βλ. Χριστοδούλου 2015: 38). Απαντά σε αρχαίες και μεταγενέστερες πηγές (*σάμαν*, *τόν ανδριάνταν* Κύπρος Συμεωνίδης 2006: 238· IG XII,7.489 *τόν άνδραν* Αμοργός· IG XII,1.995 *γυ-ναϊκαν* Κάρπαθος· SEG 32:1216 *τήν μητέραν*, TAM V,1.764), καθώς και σε μεσαιωνικές (Holton et al. 2019: 166-170). Στην Λέρο και τον 18ο αι. σε έγγραφα («*με τὸ καλόν*», «*μπακιρικὸν τέξερρον ἔνα*», «*εἰς τὸ Καμινάκιν τὸ ἀμπέλιν*», «*εἶχαμεν*», «*έδώσαμεν*» Πάχος 1993: 148-9).

2.2.1.2 Διατήρηση ή αφομοίωση τελικού <-ν> σε συνεκφορά

(α) Στην ακολουθία τελικό <-ν> + άηχο κλειστό σύμφωνο (/k, p, t/) το <-ν> διατηρείται και τα άηχα κλειστά ηχηροποιούνται, τρεπόμενα σε /b, d, g/:

/n-k/ → [ŋ-g] πριν από οπίσθιο φωνήεν, π.χ. *την γαρότσαν δως*, *είναιν γαλός*, και /n-k/ → [n-dʒ] πριν από πρόσθιο φωνήεν, π.χ. *έναν τζαιρό*, *στην τζεφάλη σ-σου*.

/n-p/ → [m-b], π.χ. τον *βατέρα* μ-μας, ήβτζεν *βαλ-ληκάρι*.
 /n-t/ → [n-d], π.χ. *μιαν δριχιά*, εντζώστην *δο σπαθί*, 'εν ε-
 βγάλαμεν *δίποτα*.

(β) Στην ακολουθία τελικό <-ν> + απλό σύμφωνο (εκτός των άηχων κλειστών /k, p, t/) στα όρια λέξεων, το <-ν> αφομοιώνεται με το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης, και προκύπτουν δευτερογενή διπλά σύμφωνα:

/n-v/ → /v-v/, π.χ. στη *B-Βενεδιάν*, στο β-βοσκό μ-μας, δε β-βλέπω.

[n-j] → [j-j], π.χ. στο γ-γιατρό, ένα γ-γύφτο, 'φήν-νομε γ-γεία.

/n-ð/ → [ð-ð], π.χ. το δ-δέν-νουν, στη δ-δεύτερην *δου μπουκχουν-νιά*.

/n-θ/ → /θ-θ/, π.χ. εμέ θ-θα θανατώσεις, ένα θ-θάμ-μα, όπου *τθι αν είναι θ-θά 'ρτει*. Πβ. και αφομοίωση /n/ προς το επόμενο σύμφωνο μέσα στην λέξη, π.χ. *άνθι* (ήδη μεσν.) > *άθ-θι* 'άνθος', άνθρωπος > *άθ-θρωπος* (βλ. 2.2.10.5).

/n-l/ → /l-l/, π.χ. *αρίφνητο λ-λοάρι*, *μια λ-λύπη*, *μια λ-λευτεριά δ-δεν είδα*.

/n-m/ → /m-m/, π.χ. το *αίμα* μ-μου, με την επιμονή μ-μας, τον *βατέρα* μ-μας.

/n-r/ → /r-r/, π.χ. στη *P-Ρόδο*, τη ρ-ρωτά, με τη ρ-ρίζ-ζα.

/n-s/ → /s-s/, π.χ. στην *αυλή σ-σου*, ένα σ-σώμα, *καλό σ-σας κατευόδιο*.

/n-f/ → /f-f/, π.χ. *σα φ-φεύγεις*, δε φ-φοβάται, τη φ-φράση

/n-x/ → /x-x/, π.χ. με το χ-χάρο, σ' *άλ-λ^hη χ-χώρα*, φέρτε τη χ-χάρταν *δη χ-χρουσή*.

(γ) Στην ακολουθία /n/ + /z/ το <-ν> αφομοιώνεται προς το /z/, και το διπλό [z:] ανομοιώνεται σε [ndz], π.χ. στη *ντζωή σ-σου*, τ' *αλεύριν νά 'ναι ντζάχαρη*.

2.2.1.3 Σίγηση του τελικού <-ν>

Το τελικό <-ν> συχνά αποβάλλεται στην διήγηση όταν ακολουθεί παύση, π.χ. δε φ-φτάνα, δεν εσώνα, *ώστε να παν τζαι νά 'ρτου*, φαινόμενο γνωστό από Ρόδο, Χάλκη, Λειψούς, Κύπρο (Tsoranakis 1940: 126 και 1949: 48, Κωνσταντινίδου 2015: 606, Χριστοδούλου 2015: 38) κ.α., από παπύρους και μεσαιωνικές πηγές (Holton et al. 2019: 174-185). Το <-ν> εξαφανίζεται και όταν έπεται αρχικό διπλό [k^h·, p^h·, t^h·], που απλοποιείται, π.χ. την πούγγαν σου > τη π-πούγγα σ-σου > τη πούγγα σ-σου, μην

πέσει > μην π-πέσει > μη πέσει. Όμοια σε Κω (την Τ-ταλ-λήν > τη Τ-τάλ-λή(ν) 'Θάλεια' Καραναστάσης 1964-65: 67), Ρόδο (την Π-ποιάν > τη Π-ποιά 'Δέσποινα' Tsorpanakis 1940: 128).

2.2.2 Δίπλωση συμφώνων και ανομοίωση διπλών

Το φαινόμενο απαντά και στα Δωδεκάνησα, Κύπρο, Χίο, Ικαρία, Αλικαρνασσό, Λιβύσι, Κύμη, μερικά κυκλαδονήσια, Κάτω Ιταλία, εν μέρει Καππαδοκία, Πόντο, Τσακωνιά (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012, Χριστοδούλου 2013).

2.2.2.1 Διατήρηση και επέκταση των διπλών συμφώνων

Με βάση την προέλευσή τους τα διπλά σύμφωνα διακρίνονται σε κατηγορίες (Χριστοδούλου 2013: 115-116) ως εξής:

(α) Διπλά κληρονομημένα από την Αρχαία Ελληνική, π.χ. ρίζ-ζα,²¹ άλ-λ^dος, κάλ-λ^dη, καμ-μάω 'κλείνω τα μάτια' (αρχ. καμμύω), ζευλόραμ-μα, μαμ-μή, ηγέν-νησε, πίν-νες 'θαλάσσια οστρακόδερμα' (αρχ. πίννα και πίνα), χαν-νολόος 'αυτός που αλιεύει χάννους' (μεταγν. χάννος < αρχ. χάννη), η βόστδισ-σα (μεσν. βόσκισσα), θάλασ-σα.

(β) Δάνεια διπλά από ξένες λέξεις με διπλά σύμφωνα, π.χ. βλάτ-τα 'παιδάκι' < μεταγν. βλάττα < λατιν. blatta, γάτ-της < μεσν. γάττης < μεσν. λατιν. gatta, γεμέλ-λια 'δίδυμοι' < ιταλ. gemello, θράπ-πα 'καταπακτή' < μεσν. δράππα < προβηγικανό trappa (Κριαράς), μαξελ-λ^dάρι < μεσν. μαξιλλάριον < λατιν. maxillaris («μαξελλάρια» Λέρος 1754, Πάχος 1993: 148), επίθημα -πουλ-λ^dο (κριόπουλ-λ^dο 'μονοετής κριός', γεμιντζόπουλ-λ^dο 'ναυτόπουλο') < λατιν. pullus, τσαρδέλ-λα < μεσν. σαρδέλλα < ιταλ. sardella, τουν-νίνα 'ψάρι τόνος' < ιταλ. διαλεκτικό tunnina (Del Bono 1754), ιταλ. tonnina.

(γ) Διπλά από προσαρμογή ξένων φθόγγων (ιδίως της Τουρκικής), π.χ. ανεμικχιόρης 'αχάριστος' (τουρκ. namkör), κχιόρης 'αλλοίθωρος' (τουρκ. kör), τσαχάτιμα (τα) 'κεφάλι, πόδια και εντόσθια σφαγίου' < σακάτεμα (σακατεύω, σακάτης < τουρκ. sakat), ρόχχα < βενετ. róca ή ιταλ. rocca (πβ. μεσν. ρόκα).

(δ) Δευτερογενή διπλά από αφομοιώσεις συμπλεγμάτων (συνήθως με έρρινο), π.χ. του Αγίου Πνεύματος > τ' Άι Πνεύματος, ανθόνερο > αθ-θόνερο, άνθρωπος > άθ-θρωπος, αυθένης > αφ-φένδης, γρόνθος > γρόθ-θος > γρότθος (ανομοίωση)

²¹ Για την προφορά του αρχ. <ζ> ως [z:] ή [dz] βλ. Καραναστάσης (1964-5: 60).

> γρότ-τος, νύμφη > νύφ-φη, μεταγν. έρεβίνθιον > μεσν. ροβίνθιον > ροβίθ-θι, τοπων. Βρωμόλυτθο (αρχ. ὄλυθος 'άγριο σύκο'). Πβ. αρχαία μεταλεξικά διπλά IG XII,5.444 έμ Μαραθῶν (Πάρος, 3ος αι. π.Χ.), IG II² 204 έμ μέρει (Αττική).

(ε) Μη αιτιολογημένα διπλά από ετυμολογικώς απλά σύμφωνα, π.χ. λεμον-νιά, πόθ-θεν ή πότ-τεν, σήμ-μερα και σήμ-μερο, τριμήν-νια 'τρίμηνα μνημόσυνα'. Πβ. και τοπων. «εις τὰ Λέππιδα» σε λεριακό έγγραφο του 1754 (Πάχος 1993: 148).

Για την δίπλωση έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες (Χριστοδούλου 2013: 117-121). Μία υπόθεση που μένει να ερευνηθεί είναι αυτή της επιβίωσης αρχαίου διαλεκτισμού (Κωνσταντινίδου 2015: 600-601). Σημειώνουμε ότι δίπλωση συμφώνων εμφανίζεται υπό προϋποθέσεις (βράχυνση μακρού φωνήεντος και αναπληρωματική έκταση (δίπλωση) του ακόλουθου συμφώνου) σε προδωρικές διαλέκτους (Κυπριακή, Αρκαδική, Θεσσαλική, Αιολική), πβ. κυπρ. βάλλαι = ιων. βηλοί, αρκ. Φιλλίαι (γεν. ενικ.), θεσσ. Δαμμάτηρ = δωρ. Δαμάτηρ, θεσσ. μναμμείον = δωρ. μνᾶμα, θεσσ. χέλλιιοι = ιων. χείλιοι, δωρ. χήλιοι, αιολ. βόλλα = δωρ. βωλά, ιων. βουλή, αιολ. πάμμα 'κτήμα' = δωρ. πᾶμα, αιολ. χερρός = δωρ. χηρός 'χειρός', αιολ. στάλλα = δωρ. στάλα, ιων.-αττ. στήλη (Hoffmann 1891-98: Α' 147, 217-218, Αναγνωστόπουλος 1924: 48). Οι διάλεκτοι αυτές, σύμφωνα με την παλαιά ταξινόμηση σε Ιωνική, Αχαιική, Δωρική (Hoffmann 1891-98), υπάγονται στην αρχαία Αχαιική, την διάλεκτο των Αχαιών, που θα μπορούσε να ονομάζεται Αιολική υπό ευρεία έννοια, εάν ο όρος Αιολική δεν είχε παραδοσιακά χρησιμοποιηθεί για τις υποδιαλέκτους της Λέσβου και της μικρασιατικής Αιολίδας (Hoffmann 1891-98: Α' VII). Όπως υποστήριξε ο Hoffmann (1891-98: Α' VI-VII), Αιολική δεν ήταν μόνο η διάλεκτος της Θεσσαλίας και Αιολίδας ('βόρεια Αιολική' ή κατεξοχήν Αιολική) αλλά και η διάλεκτος του συνόλου της προδωρικής Πελοποννήσου ('νότια Αιολική' ή Αρκαδοκυπριακή). Υπό την ευρεία αυτή έννοια των όρων 'Αιολείς', 'αιολικός' θα πρέπει να εξεταστούν και φιλολογικές μαρτυρίες που συνδέουν την δίπλωση με τους Αιολείς, όπως Ἡρωδιαν. Π. προσωδ. 3, 2.567. «οἱ Περραιβοὶ Αἰολεῖς ὄντες ἐδίπλουν τὰ σύμφωνα Περραιβῶν ἑαυτοῦς καλοῦντες καὶ Γόννον διὰ δύο νν τὴν πόλιν: γόννα γὰρ οἱ Αἰολεῖς τὰ γόννατα», πβ. Εὔστ. Παρ. Ἰλ. 1.173.24 «Αἰολεῖς δὲ χερρῶς λέγοντες μαρτυροῦσι τούτοις καὶ αὐτοί. οὐ γὰρ

πρότερον διπλασιάζουσι σύμφωνον, ει μὴ μικρὰ εἴη προηγουμένη· ειμί ἐμμί· ἡμεῖς ἄμμες».

2.2.2.2 Φωνητική παραγμάτωση διπλών (λεξική, μεταλεξική)

Στην Λέρο δίπλωση εμφανίζουν τα έρρινα /m, n/, υγρά /l, r/, άηχα κλειστά /k, p, t/, συριστικά /s, z/, άηχα διαρκή /f, θ, x/ και τα ηχηρά διαρκή /v, γ, ð/. Η δίπλωση είναι λεξική (στο μέσον και σπανιότερα στην αρχή λέξης), με εξαίρεση το /r/, ή μεταλεξική, στα όρια δηλ. λέξεων, από αφομοίωση προηγούμενου τελικού συμφώνου (ιδίως τελικού <-v>). Ορισμένα σύμφωνα που παραγματούονται ως διπλά εμφανίζουν δάσυνση (/k/ → [k^h:]), ανομοίωση του β' σκέλους ([l:] → [l^d:]) ή προστριβοποίηση ([s:] → [ts]). Στο ιδίωμα συνυπάρχουν ελεύθερα εναλλασσόμενοι σχηματισμοί, που πιστοποιούν τα στάδια εξέλιξης των διπλών.

2.2.2.2.1 Έρρινα /m, n/

/m/ → [m:] (α) Μέσα στην λέξη, π.χ. ζευλόραμ-μα 'σχοινί που ενώνει τα άκρα των ζευλών του αρότρου', κρυμ-μένη, μαμ-μή, 'μ-μάτισμα, 'μ-ματόκλαδο. (β) Σε συνεκφορά, π.χ. δε μ-μου λες, το ψωμάτθι μ-μου, έχω συλ-λ^dοή μ-μεγάλη.

/n/ → [n:] (α) Μέσα στην λέξη, π.χ. καταπιν-νάρι 'ο χόνδρος του λάρυγγα', 'ν-νί 'υνί', τσουν-νάρι 'φτέρνα', ηνδαιμών-νανε, κάν-νεις, θά 'διν-να να πηγαίν-νανεν. (β) Στην αρχή λέξης, π.χ. ν-νερόν (το ν-νερό σ-σου· κόρη, για ηκουράστηκες για το ν-νερό λ-λυπάσαι), ν-νιάτα. (γ) Σε συνεκφορά, π.χ. αποφασί-ντζουμε ν-να..., οπού 'το ν-νια τθαί όμορφη (άσμα).

/n/ → [ɲ:], όταν ακολουθούν συνιζανόμενα φωνήεντα, π.χ. τριμήν-νια, τρυγον-νιού.

2.2.2.2.2 Υγρά /l, r/

/l/ → [l:] (ενδολεξικά και μεταλεξικά), π.χ. κούνελ-λος, στύλ-λος, μνια λ-λευτεριά ð-ðεν είδα, αρίφνητο λ-λοάρι.

/l/ → [l^d:] (ενδολεξικά από ανομοίωση του /l-l/), π.χ. άλ-λ^dος, κουλ-λ^dούρα, κούτελ-λ^dο, ούλ-λ^dοι, πολ-λ^dύ, στύλ-λ^dος. Όμοια σε Ρόδο, Μεγίστη, Κω (Tsopanakis 1940: 156-157, Κατσουλέας 1991, Καραναστάσης 1964-65: 75), παρόμοια σε ΒΚ. Κάρπαθο (/l/ → /ld/ Μηνάς 2006: 14), Αστυπάλαια (/l/ → /lt/ Παντελίδης 1929: 29), Κάτω Ιταλία (/l/ → [ɖ:] Καραναστάσης 1997: 47).

/l/ → [d] (εξέλιξη [l-l] > [l-l^d] > [ld] > [dd] > [d]),²² π.χ. βάλλεις > βάδεις (και βάλ-λ^dεις), στύλος > στύδος (και στύλ-λ^dος), όλος > ούδος (και ούλ-λ^dος).

/l/ → [ɫ:], όταν έπεται συνιζανόμενο /i/, π.χ. πουλιά > πουλ-λγκιά, τραηλιά > τρασηλ-λγκιά. Βλ. και 2.1.6.6.

/l/ → [ldz], όταν έπεται συνιζανόμενο /i/ (μόνο ενδολεξικά), π.χ. πουλιά > πουλ-λγκιά > πουλτζά (με τσιτακισμό).

/r/ → [r:] (μόνο μεταλεξικά, όπως στην Κύπρο (Συμεωνίδης 2006: 188), π.χ. στη *P-Rόδο*, το ρ-ρωτά, με τη ρ-ρίζ-ζα).

2.2.2.2.3 Άηχα κλειστά /k, p, t/

Τα άηχα κλειστά /k, p, t/ πραγματώνονται στο εσωτερικό της λέξης ως δασέα διπλά [k^h:, p^h:, t^h:] με δάσυνση του β' σκέλους, όπως στην Μεγίστη (Κατσουλέας 1991), και ενίοτε προστριβοποιούνται περαιτέρω σε ομοργανικά συμπλέγματα [k^x p^f t^θ] (Μηνάς 1999: 106). Τα /k, p, t/ εκφέρονται ενδολεξικά ενίοτε ως προέρρινα [ng, mb, nd] από ανομοίωση προηγούμενου διπλού, βλ. (ε). Στην αρχή λέξης ηχηροποιούνται από επίδραση προηγούμενου <-ν> και κατά την συμπροφορά σχηματίζουν με αυτό προέρρινα συμπλέγματα [ng, mb, nd] (βλ. 2.2.1.2).

(α) Εκφορά του /k/ πριν από οπίθιο φωνήεν /a, o, u/ ως διπλού υπερωϊκού κλειστού δασέος [k^h:] και εξέλιξη αυτού σε ομοργανικό σύμπλεγμα [k^x] με προστριβοποίηση. Αναλυτικά:

/k/ → [k^h:], π.χ. κόκ-κάλο < κόκκαλο, τοπων. Τσουκ-κάλειό (θέση με καμίνια για την κατασκευή πήλινων σκευών) < μεσν. τσουκάλι, υποκορ. του τσούκ(κ)α < ιταλ. zucca = κολοκύθα.

/k/ → [kx], π.χ. δακχάν-νω (πβ. δακχάνω Μεούρσιος < μεσν. δακάνω < μεταγν. δαγκάνω), δακχαν-νιά 'μπουκιά' (< δακανιά), δαφνόκουκχο (μεταγν. δαφνόκοκκον), κούκχος 'είδος παιδιάς' (< κούκκος), κουκχουβάς 'κουκουβάγια' (μεσν. κουκουβάς, κουκκουφιάς, πβ. Ήσυχ. κουκκουβάγη), κουκχουμάρα 'στάμνα' (πβ. μεσν. κουκκουμάριν < μεταγν. κουκκούμιον), κουκχουναργκιά (< κουκχουναριά), ρόκχα (< βενετ. τόσα ή ιταλ. rocca, πβ. μεσν. ρόκα), στόκχος (< βενετ. stucco ή ιταλ. stucco), τσουκχάλι 'χύτρα' (βλ. ανωτέρω Τσουκ-κάλειό).

(β) Εκφορά του /k/ πριν από πρόσθιο φωνήεν /e, i/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα ως προστριβούς διπλού ουρανοφατνιακού

²² Πβ. Μηνάς (2004: 153). Η πραγμάτωση του /l/ ως [d] θυμίζει την πραγμάτωση του /l/ ως διπλού ανακεκαμμένου [d:] στην Κάτω Ιταλία, για την οποία βλ. Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου (2012: 953).

άηχου [tʃ:], ακολούθως δε ως [tʃ] (με απλοποίηση του διπλού ουρανοφατνιακού [tʃ:]) και περαιτέρω ως [ts] (με απουράνωση). Ως προβαθμίδα της εξέλιξης /k/ → [tʃ:] θεωρείται η πραγμάτωση του /k/ ως διπλού ουρανικού κλειστού δασέος [c^h:], γνωστή από Ρόδο (*μπακ-κίριν*) και Κύπρο (*εξίκ-κιν*) (Κανονισμός ΙΑΝΕ 2012: 96, βλ. και Newton 1972: 127). Η εξελικτική αυτή πορεία οδηγεί στην υπόθεση ότι το φαινόμενο του σιτακισμού (της προσθίωσης εν γένει των υπερωικών) ενδέχεται να συνδέεται αιτιολογικά με την πραγμάτωση των υπερωικών ως διπλών ουρανικών δασέων φθόγγων [c^h:, ʃ^h:, ʒ^h:] (βλ. 2.2.3.1). Ενδεικτικά παραδείγματα:

/k/ → [tʃ:] (σε περιπτώσεις ετυμολογικά διπλού /kk/), π.χ. *κοτῶ-τῆνομ-μάτικο* ‘άσπρη προβατίνα με κόκκινα βλέφαρα’.

/k/ → [tʃ] (συστηματικά), π.χ. *καυτσί* ‘κορυφή κρανίου’, *Διτῶ-μῆρης* ‘Δεκέμβριος’, ‘*βλατῶ-άντζω* (αυλακιάζω), *χτιτῶ* ‘φυματίωση’.

/k/ → [ts] (σπάνια), π.χ. *αλογάκι* > *αλογάτσι* ‘ιππόκαμπος’.

Για περισσότερα παραδείγματα βλ. 2.2.3.1. Πβ. εξέλιξη /rk/ → [rtʃ] πριν από /i, e/ ή συνιζανόμενο /i/, π.χ. *καρκίνος* > *κάρκινας* > *κάρτῆνας*.

(γ) Εκφορά του /p/ → [p^h:], π.χ. *γουπ-πί* ‘μικρή γώπα’, *κάπ-ῆαρη*, *κ’ρούπ-πί* ‘πιθάρι νερού’ (< μεσν. *κουρούπιν*), *λάπ-ῆαδα* ‘εδώδιμα χόρτα, λάπαθα’, *ράπ-ῆη* ‘είδος χόρτου’, *χλέπ-ῆα* ‘παξιμάδι’. Για την πραγμάτωση του /p/ πριν από συνιζανόμενα φωνήεντα βλ. 2.1.6.6.

(δ) Εκφορά του /t/ → [t^h:], [t^θ]

/t/ → [t^h:], π.χ. *γάτ-ῆης* και *κάτ-ῆης*, *κάτ-ῆη*, *μπατ-ῆάλα*, *μπρούμυτ-ῆα*, *νετ-ῆέρω* ‘τελειώνω’, *πίτ-ῆα* ‘κερήθρα’, *ποτ-ῆές* ‘ποτέ’, *σειλούτ-ῆα* ‘είδος πετρόψαρου’

/t/ → [t^θ], π.χ. *βουτῶ* ‘βυθίζομαι’, *καλύτθερο*, *καπότθο* ‘κάπα βοσκού’ < νεότ. *καπότο* < ιταλ. *cappotto*, *κρέβατθος* ‘κρεβάτι από σανίδες, στερεωμένο στον τοίχο’ < μεταγν. *κράβαττος*, *μύτθη* = *μύτη* (πβ. μεσν. *μούττη*, μεταγν. *μυττίς* ‘μελάني σουπιάς’ LSJ, λ. *μύτις*), *πίτθα*, *ποτῆές*. Για την εκφορά του /t/ πριν από συνιζανόμενα φωνήεντα βλ. 2.1.6.6.

(ε) Τα άηχα κλειστά /k, p, t/ εκφέρονται σποραδικά ως προέρινα [ng, mb, nd] στο εσωτερικό της λέξης, όπως σε *Κω*, *Κάρπαθο*, *Κύπρο*, *Μ. Ασία* και *αλλού* (Καραναστάσης 1964-65: 56, Μηνάς 1970: 54, 2004: 345-348, Χριστοδούλου 2015: 159), π.χ. τουρκ. *διαλεκτικό çaruk*, *κοιν. çarık* > *τσαρούγια* (τα)

‘καπνιστές μαρίδες’ (πβ. κοιν. *τσαρούχια*), *κάσ-ση* Ρόδος (Tsoranakis 1940: 159, πβ. μεσν. *οί κάσσεις* LBG από λατιν. *casses* = δίκτυα) > *ανγάσση* ‘μέρος για την ωτοκία των ορνίθων’, *κουμούλι* πολλαχού > *ανγουμούλ-λι* ‘μέρος όπου πλάθουν την λάσπη’, τουρκ. διαλεκτικό *rapur* > *παμβόρι* ‘βαπόρι’, *λεπίδα* > *λεμβίδα*, *κουτούτσικο* > *κουνδούτσικο*, *όταν* > *όνταν*, *βιολετί* > *βιολ-λενδί*. Το φαινόμενο, γνωστό και ως ανάπτυξη ‘άλογου ερρίνου’, αποδίδεται σε ανομοίωση προηγούμενου διπλού συμφώνου (βλ. Buturas 1914: 173, γενικά Andriotis 1943, Μηνάς 2004: 345-348).

2.2.2.2.4 Συριστικά

2.2.2.2.4.1 Το συριστικό /z/

Το συριστικό /z/ πραγματώνεται ως διπλό [z:] που ανομοιώνεται ενδολεξικά και στην αρχή λέξης σε προστριβές [dz] ή [ndz], όπως στα Δωδεκάνησα (Αστυπάλαια, Λειψούς, Κάρπαθο, Κω, Πάτμο), Κυκλάδες, Χίο, Κάτω Ιταλία (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955, Κωνσταντινίδου 2015: 602). Μεταλεξικά, προηγούμενου τελικού <-ν>, το /z/ πραγματώνεται ως προστριβές [ndz].

/z/ → [z:], π.χ. επιθήματα *-ίζω, -άζω* > *-ίζ-ζω, -άζ-ζω* (βωλο-*συρίζ-ζω* ‘σύρω τον βωλόθυρο’, *καθίζ-ζω, νιάζ-ζω* ‘οργώνω χέρσο αγρό’ < αρχ. *νεάζω*), *αρσίζ-ζης* ‘αισχρολόγος’, *βυζ-ζί* ‘βεντούζα χταποδιού’, *εζ-ζυμών-νασι, καρατθός-ζης* ‘αγριο-χορτο αμπελινών’, *μουζ-ζούρα* ‘άσπρη προβατίνα με σκούρο πρόσωπο’, *ρίζ-ζα, τραπεζ-ζάνια* ‘ξύλινο κιγκλίδωμα κρεβατιού’. Στην αρχή λέξης (από συνεκφορά με <-ν>), π.χ. τον *ζυγόν* > το *ζ-ζυόν* > ο *ζ-ζυός*, η *ζ-ζεύλα* ‘ξύλινο εξάρτημα του ζυγού’.

/z/ → [(n)dz], π.χ. επιθήματα *-ίζω, -άζω* > *-ίτζω/-ίντζω, -άτζω/-άντζω* (γαβγίτζω, γυρίτζω, βολτεντζαρίντζω, *καρπί-ντζω, ναν-νουρίντζω, αναστενάντζω, βλατθάντζω* ‘αυλακιάζω’, *κουβενδιάντζω*), *αγιάτζι/αγιάντζι, βεντούντζα, βυντζί, καντζίτσι* ‘σιδερένιος πάσσαλος αργαλειού’ < *καζίκι* πολλαχού (τουρκ. *kazık*), *καρπούντζι, Λάτζαρος, μαντζίν* < *μαζί, παντζάρι* < *παζάρι, προντζύμι, ρύντζι, χάτζι*. Στην αρχή λέξης, π.χ. *ντζάλη, ντζευγάς, ντζολ-λότ-τα* ‘ρύγχος χοίρου που κρεμιέται στην πόρτα ως αποτρεπτικό κεραυνών’, *ντζ’άλετρα* ‘εξαρτήματα ζυγού και αρότρου’, *ντζωνδανά* ή *ντζα* ‘ζώα’ να *ντζήσω, ’α σ-σου ντζήτησει*. Μεταλεξικά, π.χ. τ’ *αλεύρι* να ’ναι *ντζάχαρη, γροτθίντζω* τη *ντζύμη, στη ντζώη σ-σου*.

2.2.2.2.4.2 Το συριστικό /s/

Το συριστικό /s/ εμφανίζει δίπλωση σε λέξεις με κληρονομημένο διπλό /ss/ ή όταν προηγείται αφομοιούμενο σύμφωνο (συνήθως έρρινο). Πραγματώνεται σποραδικά ως διπλό [s:], όπως σε Ικαρία, Λιβύσι, Κάλυμνο, Μεγίστη, Λειφούς (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955, Κωνσταντινίδου 2015: 601-602), κανονικά όμως ως προστριβές [ts] (από ανομοίωση, βλ. Μηνάς 2004: 151-154, όπου και άλλες ερμηνείες), όπως και αλλού στα Δωδεκάνησα (Ρόδο, Κάρπαθο, Αστυπάλαια, Πάτμο, Κάσο, Κω, Λειφούς), στο Αιγαίο (Χίο, Σίφνο κ.α), σε Ιωνία (Μελί), Κύπρο, Πόντο, Τσακωνιά (Tsopanakis 1940: 114, Καραναστάσης 1964-65: 59, Μηνάς 2004: 152, Κοντοσόπουλος 1998: 167, Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955, Κωνσταντινίδου 2015: 601-602 και Μηνάς 2012: 568 για την διαχρονία του φαινομένου). Πβ. και κοινό ΝΕ *κότσυφας* < μεσν. *κότσυφας* < αρχ. *κόσσυφος*.

/s/ → [s:]: Ενδολεξικά σε λέξεις με κληρονομημένο διπλό, π.χ. θάλασσα > θάλασ-σα, μεσν. η βόσκισσα > βόστδισ-σα. Μεταλεξικά: (α) Στην αρχή λέξης (από αφομοίωση προηγούμενου <-ν>, συμπροφορά προηγούμενου τελικού <ς> ή για λόγους έμφρασης), π.χ. σ-σάπα! (β) Σε συνεκφορά, π.χ. μου τό 'δωσε σ-σημάδι, στην αυλή σ-σου, μπροστά στο σ-σατανά.

/s/ → [ts]: Μέσα στην λέξη (με ετυμολογικά διπλό /ss/), π.χ. ακίτσαρος 'ελαφρόπετρα' < μεταγν. *κίσσηρος* LBG από αρχ. *κίσσηρις*, όπου και τύπ. *κίσσηρις*, θεωρούμενος κακώς ως εσφαλμένος (LSJ) με δεδομένη την διαλεκτική εξέλιξη *ακίτσαρος*, *βολάτσω* 'φαρεύω την νύχτα' < *βολάσ-σω* < *βολάσσω* Εύβοια, Κρήτη κ.α. < *βολάζω* ΙΑΝΕ, *γλώτσα* < *γλώσσα*, *θάλασσα* < *θάλασσα*, *επίθημα -ιτσα* < *-ισσα* (*γειτόνιτσα*, *ανεμικχιόριτσα* 'αχάριστη γυναίκα'), *κλωτσού* 'κλώσσα' < *κλωσσού*, *λάτσω* 'γαζώα, οχεύω' < *λάσ-σω* < *λάσσω* πολλαχού < *ήλασσα* αόρ. αρχ. *έλαύνω*, *λύτσα* < *λύσσα*, *λυτσώ* < *λυσσώ*, *μάτσω* 'σουρώνω γάλα' < αρχ. *μάσσω*, *μελιτσή*, *αμελιτσή* 'αίγα μελισσόχρωμη' < *μελισ-σή* < μεσν. *μελισσός* (πβ. *βοΐδιν μελισσόν*) LBG, *περιτσεύει* < *περισσεύει*, *πήτσω* < *πήσ-σω* < μεταγν. *πήσσω* < αρχ. *πήγγυμι*, *πλάτσω* < αρχ. *πλάσσω* 'πλάθω', τοπων. *Μεγάλο Νητσί*, *Χελιδονήτσι* (< *νησ-σί* < μεσν. *νησσίν*, πβ. μεταγν. *νάσσος* Ρόδος Χριστοδούλου 2015: 123). Στην αρχή λέξης (από αφομοίωση τελικού <-ν> ή συμπροφορά τελικού <ς>): *τσακατεμένος* <

σ-σακατεμένος < σακατεμένος, τσακάτης < σακάτης, τσαντούρι
'οργανοπαίχτης' < σαντούρι, τσαρδέλ-λα < σαρδέλα (Λύτσα
είναι οι τσαρδέλ-λες!)

2.2.2.2.5 Άηχα τριβόμενα /f, x, θ/

2.2.2.2.5.1 Δίπλωση του /f/

Το /f/ πραγματώνεται ως διπλό [f:] σε αρχή, μέση και όρια λέξης, εφόσον αποτελεί ετυμολογικά μέρος συμπλέγματος με προηγούμενο έρρινο, ή προηγείται αυτού μεταλεξικά <-ν>. Ενδολεξικά, π.χ. αυθέντης > αφ-φέντης, ομφαλός > αφ-φαλός 'ζώο στο κέντρο του αλωνιού, όταν θερίζουν', νύμφη > νύφ-φη, συμφωνώ > συφ-φωνώ. Στην αρχή λέξης από συνεκφορά, π.χ. φ-φλουρίν (ένα φλουρί > έναν φλουρίν > ένα φ-φλουρίν > το φ-φλουρίν). Σε συνεκφορά με <-ν>, π.χ. σα φ-φεύγεις, δεν δη 'φ-φήν-νει (=αφήνει), δε φ-φοβάται.

2.2.2.2.5.2 Δίπλωση του /x/

Το /x/ εμφανίζει δίπλωση σε αρχή, μέση και όρια λέξης. Συνήθως προηγείται έρρινο που αφομοιώνεται προς το /x/. Πριν από οπίσθια φωνήεντα /a, o, u/ πραγματώνεται ως διπλό υπερωικό [x:] στα όρια λέξης ή μεταλεξικά. Πριν από τα πρόσθια φωνήεντα /e, i/ πραγματώνεται ως διπλό ουρανικό [ç:] (με προσθίωση), ως διπλό [ʃ:] (με περαιτέρω προσθίωση) ή ως [ʃ] (με απλοποίηση), ιδίως στα όρια της λέξης.

(α) /x/ → [x:] πριν από /a, o, u/: Μέσα στην λέξη, π.χ. αμόλοχ-χας 'είδος φυτού' < μεταγν. μόλοχος LSJ (πβ. μεσν. μολόγχι(ο)ν Κριαράς, λ. μολόχιον), συχ-χώρτζο < συχ-χωρώ < συγχωρώ, τσόχ-χα < τσόχα < τουρκ. çuha, χόχ-χος 'είδος κοχυλιού' < αρχ. κόχλος, μεταγν. κόλχος. Σε συνεκφορά, π.χ. με το χ-χάρο, φέρτε τη χ-χάρταν δη χ-χρουσή, σ' άλ-λ^η χ-χώρα.

(β) /x/ → [ç:] > [ʃ:] > [ʃ] πριν από /e, i/ ή ημιφωνοποιημένο /i/.
Ειδικότερα:

/x/ → [ç:] σπάνια, π.χ. σα χ-χιώτικο γατάκι (Dawkins 1950: 38).

/x/ → [ʃ:], π.χ. κοῦ-θύλια < κοχ-χύλια < αρχ. κογχύλια, (τα) μαρατσόῦ-θα < μαρατσόγια 'είδος εδώδιμων χόρτων' (πβ. μεσν. ζόχιον LBG, μεταγν. σόγγος 'ζοχός').

/x/ → [ʃ], π.χ. στοκχομάδαιρο 'λεπίδα λείανσης στόκου' < στόκος (< ιταλ. stucco), ψυδικό 'τεμάχιο άρτου για τους φτωχούς' < ψυχικό. Στην αρχή λέξης, συνήθως από συνεκφορά με

προηγούμενο τελικό <-ν> ή <ς>, π.χ. *θείλ-λγκια* < *χείλια*, *δέρα* ‘*χέρι*’ < *χέρα*, *δέρισ-σο* < *χέρσο*, *θοίρος* < *χοίρος* (και *κατσόδοιρος* ‘*είδος αχινού*’ < *μεσν. κανθόχοιρος* < *μεταγν. άκανθόχοιρος*, και *θοιροπέτσι* ‘*δέρμα χοίρου*’). Βλ. και 2.2.3.1.

2.2.2.2.5.3 Δίπλωση του /θ/

Το /θ/ κατά την δίπλωση, η οποία κατά κανόνα συμβαίνει όταν προηγείται έρρινος φθόγγος που αφομοιώνεται, εμφανίζει ποικίλες πραγματώσεις, που οφείλονται όχι σε διαφορετικά υπο-ιδιώματα αλλά σε ποικιλότητα εντός του αυτού ιδιώματος (πβ. Κάλυμνος Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955). Ειδικότερα, απαντά διπλό [θ:] που εξελίσσεται σε προστριβές [t^θ] (με ανομοίωση), σε [t^h:], [t:] (με αφομοίωση· διαφορετική θεώρηση στον Χριστοδούλου 2015: 150) και σε δασύ [t^h] ή απλό [t] (με απλοποίηση) — οι δύο τελευταίες πραγματώσεις ανιχνεύονται στις πιο πρόσφατες καταγραφές του ιδιώματος.

Εκφορά /(n)θ/ → [θ:]: Ενδολεξικά, π.χ. *άθ-θι* ‘*άνθος*’ < *μεσν. άνθι* < *μεταγν. άνθιον*, *αθ-θολόι* ‘*άνθισμα δέντρων*’, *άθ-θρωπος* < *άνθρωπος*, *τδέραθ-θος* ‘*τροφή του γόνου των μελισσών*, *πυκνόρρευστο υγρό*’ < *αρχ. κήρινθος*, *κολοτθύθ-θι* < *αρχ. κολοκύνθιον*, *μελάθ-θι* ‘*σπόγγος αρίστης ποιότητος*’ < *αρχ. μελάνθιον*, *πόθ-θεν* < *αρχ. πόθεν*, *ροβίθ-θι* < *μεσν. ροβίνθιον* < *μεταγν. έρεβίνθιον* < *αρχ. έρέβινθος*. Σε συνεκφορά, π.χ. *ένα θ-θάμ-μα*, *εμέ θ-θα* *θανατώσεις*, *όπου τθι αν είναι θ-θάρτει*.

Εκφορά /(n)θ/ → [t^θ], π.χ. *αδράμιτθας* ‘*είδος φιστικιάς*’ < *αρχ. τέρμινθος*, *τερέβινθος*, *ατθερίνα* ‘*αθερίνα*’ < *μεσν. άνθερίνη* LBG, *ατθυμάρι* < *θυμάρι* (πιθ. αναλογικά προς το *ετθυμούμαι*), *γλυκοκολόττυτθο* ‘*είδος κολοκυθίου*’, *ετθυμούμαι*, *τθυμούμαι* < *αρχ. ένθυμοῦμαι*, *κολοττυτθόμουρες* ‘*βλαστοί κολοκυθιάς*’, *παραμύτθι* < *παραμύθι*, *συμβέτθερος* < *μεσν. συμπένθερος*, *τοπων. Βρωμόλυτθο* < *αρχ. ὄλυνθος* ‘*άγριο σύκο*’ (βλ. και Andriotis 1974: λ. *ὄλύνθιον).

Εκφορά /(n)θ/ → [t^h:] ή [t:], π.χ. *ανάτ-τέμα* και *ανάτ-τεμα* < *ανάτθεμα* Χίος (ΙΑΝΕ, λ. *ανάθεμα*) < *ανάθ-θεμα* Κάρπαθος (Μηνάς 2006: 74) < *άνάνθεμαν* (άσμα Κύπρου αρχών 19ου αι., Παπαδόπουλος 1973: 108) < *αμάρτυρο μεσν. άνάνθεμα* (Χριστοδούλου 2015: 154) < *μεταγν. άνάθεμα* με επίδραση του *αρχ. άνθεμα* (LSJ, λ. *ανάθεμα*), *ασπάλατ-τας* και *ασπάλατ-τας* ‘*είδος θάμνου*’ < *αμάρτυρο μεσν. άσπάλανθος* (πβ. *μεσν. τοπων. Άσπάλανθος Act. Laur. II 73*) < *αρχ. άσπάλαθος*, *ατ-τύμάρι* <

θυμάρι, γουβάτ-τού! ‘σώπα!’ < γουβάθου < βουβάθου (προστ. παθ. αορ. του βουβαίνομαι), γροτ-τίντζω και γροτθίντζω ‘(για ζύμη) πιέζω με γροθιές’ < μεσν. γρονθίζω, γρότ-τος < μεσν. γρόθθος < μεταγν. γρόνθος, πόντ-τεν < αρχ. πόνθεν.

Εκφορά /*(n)θ/* → [tʰ] ή [t], π.χ. ανατρεματισμένος, ασπάλατας < αρχ. άσπάλαθος, ρεβίτι < μεταγν. έρεβίνθιον, ‘τυμητικό’ < μεσν. ένθυμητικό, αόρ. ητυμήθηκα του ετθυμούμαι < ενθυμούμαι, τσωτικά ‘εντόσθια’ < σωθικά.

2.2.2.2.6 Ηχηρά διαρκή /v, γ, δ/

Τα /v, γ, δ/, επειδή μεσοφωνηεντικά αποβάλλονται, εμφανίζουν διπλωση στα όρια λέξης από αφομοίωση προηγούμενου έρρινου <-v>, π.χ. τη γ-γεναίκαν δου, να μη γ-γερνούσαμε, βετσα δ-δών-νει του μαύρου του. Βλ. και 2.2.1.2.

2.2.3 Προσθίωση συμφώνων

2.2.3.1 Προσθίωση υπερωικών /k, g, x/

Τα υπερωικά σύμφωνα πλην του /χ/, ήτοι /k, g, x/, όταν έπονται πρόσθια /e, i/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα, δεν εμφανίζουν την γνωστή από την Κοινή ΝΕ προσθίωση πρώτου βαθμού, δεν πραγματώνονται δηλ. ως απλά ουρανικά [c, ʝ, ʧ]. αντίθετα, εμφανίζουν εντονότερη προσθίωση δεύτερου βαθμού (ταξινόμηση Manolesou & Pantelidis 2013) και πραγματώνονται συστηματικά ως ουρανοφατνιακά [tʃ, (n)dʒ, ʃ].²³ Εάν λάβουμε υπόψη την

²³ Τα δεδομένα αφορούν την παλαιότερη καταγραφή του ιδιώματος στο χφ. ΙΑΝΕ 700β (Α. Καραναστάσης, 1957), όπου ρητά σημειώνεται ο βαθμός προσθίωσης των υπερωικών σύμφωνα με τον Κανονισμό ΙΑΝΕ 1935, π.χ. «κυράτσα-η (προφ. τδυράτσα) = θεία, χέρα-η (προφ. δέρα) = χέρι.» (χφ. 700β: 7, 120), όπου <τδ> [tʃ] και <δ> [ʃ]. Πρόσφατη μελέτη (Μηνάς 2020: 33, 32, 35) επιβεβαιώνει αυτή την μαρτυρία. Στις νεότερες καταγραφές (1984, 1992), αν και χρησιμοποιείται ιδιαίτερη σήμανση για την εκφορά των υπερωικών, δεν δηλώνεται σαφώς ο βαθμός προσθίωσης. Στο χφ. 1276 (1984) ο Ν. Κοντοσόπουλος επισημαίνει την «δασειά προφορά των κ και χ προ των φωνηέντων e, i, όπως ακριβώς στην Κρήτη», χωρίς να διευκρινίζει ποιο από τα δύο είδη προσθίωσης που απαντούν στην Κρήτη εννοεί (Manolesou & Pantelidis 2013: 280). Το δεδομένο αυτό συνιστά σε κάθε περίπτωση ένδειξη εξέλιξης προς εκφορές διαλεκτικά αποχρωματισμένες. Αποφυγής των ουρανοφατνιακών φθόγγων [tʃ, (n)dʒ, ʃ], που χαρακτηρίζονται παραδοσιακά ως ‘παχείς’, ‘βαρείς’, ‘τραχείς’ (Manolesou & Pantelidis 2013: 275), και αντικατάστασή τους από κοινούς ή άλλους διαλεκτικούς φθόγγους μαρτυρείται και στην Κύπρο (π.χ. κουκ-κιά, χέριν αντί κουττά, δέριν Κοντοσόπουλος 1970: 95). Κοινωνιογλωσσικά καθορισμένη αποφυγή διαλεκτικών φθόγγων, όπως του [dʒ:], και προτίμηση πραγματώσεων που θεωρούνται ‘ευγενέστερες’, όπως του [c:], έχει παρατηρηθεί και στην Κω (καρούζ-για άνδρες, καρούκ-κια γυναίκες, Καραναστάσης 1964-65: 45).

δίπλωση που επισυμβαίνει στο ιδίωμα στα άγηα κλειστά και τριβόμενα, είναι πιθανό της ουρανοφατνιακής πραγμάτωσης των υπερωικών να προηγείται πραγμάτωση ως διπλών ουρανικών δασέων [c^h·, t^h·, ç^h·]. Η δίπλωση των ουρανικών [c, t, ç], σε συνδυασμό με την δάσυνση του β' σκέλους των διπλών, πιθανολογείται ότι επιφέρει την ουρανοφατνιακή πραγμάτωση των αρχικών υπερωικών, του /k/ σε [c:] > [c^h:] > [tʃ], του /g/ σε [t:] > [t^h:] > [(n)ʒ], του /x/ σε [ç:] > [ç^h:] > [ʃ]. Εάν ισχύει αυτό, τότε το φαινόμενο της προσθίωσης των υπερωικών (του τσιτακισμού) θα πρέπει να συνδεθεί αιτιακά με το φαινόμενο της δίπλωσης. Ο τύπος αυτός προσθίωσης, κοινός στα Δωδεκάνησα (Μηγάς 2020: 32, 33, 35), συνδέει την Λέρο με την Αλικαρνασό (Κοντοσόπουλος 2003: 285), την Κύπρο, τις Κυκλάδες (Αμοργό, Φολέγανδρο), την Καππαδοκία (δασύς τσιτακισμός σε Φάρασα, Μισθί, δασύς σιγματισμός πολλαχού), τον Πόντο (δασύς τσιτακισμός σε Όφι, δασύς σιγματισμός κοινός), την Κάτω Ιταλία και άλλες διαλεκτικές περιοχές (Manolessou & Pantelidis 2013).

2.2.3.1.1 Προσθίωση του /k/ (δασύς τσιτακισμός)

(α) Προσθίωση και εκφορά του /k/ → [tʃ:] > [tʃ] (δασύς τσιτακισμός με απλοποίηση) > [ts] (πλήρης τσιτακισμός με απουράνωση) πριν από πρόσθιο φωνήεν /i, e/ ή ακολουθία συνιζανόμενων φωνηέντων. Βλ. και 2.2.2.2.3.

/k/ → [tʃ:] (ισχύει ιδίως για το ετυμολογικά διπλό <-κκ->), π.χ. *κοτῶ-τῆνομάτικο* 'άσπρη προβατίνα με κόκκινα βλέφαρα', *ροδοκοτῶ-τῆνάτο*, *θα το τσατῶ-τῆσουμε*.

/k/ → [tʃ], π.χ. *κοιμίζω* > *τῶιμίντζω*, *κολοτῶτῆμούρες* 'βλαστοί κολοκυθιάς', *κυράτσα* > *τῶυράτσα* 'θεία', *φυτράκι* > *φυτράτῆ*, *μεσν. σχολαρίκιον* > *σκολαρίτῆ*, *και* > *τῶαι*, *κεφάλη* (ἠ) > *τῶεφάλη*, *καιρός* > *τῶαιρός*, *κατοικιά* > *κατοιτῶά* 'εξοχικό μονόχωρο σπίτι', *χτικιό* > *χτιτῶό*.

/k/ → [ts] (πλήρης τσιτακισμός, σποραδικά), π.χ. *αλογάκι* > *αλογάτσι* 'ιππόκαμπος', *απολειφαδάκι* > 'πολειφαδάτσι' 'υπόλειμμα σαπουνιού', *μεσν. κιλαδῶ* (πβ. και *κελαδῶ*) > *τσιλαδῶ*, *κοκκινόσυκο* > *κοτσινόσυκο* 'σύκο με κόκκινη φλούδα'.

(β) Προσθίωση του /k/ σε πρωτογενή και δευτερογενή συμπλέγματα συμφώνων /rk/, /sk/, /fk/ και εκφορά ως [tʃ] (δασύς τσιτακισμός) πριν από πρόσθια /i, e/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα, π.χ. *άσχημο* > *άσκημο* > *άστῆμο*, *βρίσκεται* > *βρίστῆται*, *έρχεσαι* > *έρτῆσαι*, *καυκί* > *καυτῆί*, *σκιάζομαι* > *στῶάντζομαι*

‘βρίσκω καταφύγιο από την βροχή’, (η) σκινιά > στδιν-νιά ‘το φυτό σχίνος’, *πραγκατάσι* ‘κάδος νερού’ + σκoinί > *πραγκατσό-στδoino* ‘σχοινί αναρτήσεως κάδου νερού’, φασιιά > φαστδά.

2.2.3.1.2 Προσθίωση του /g/ (δασύς τσιτακισμός)

Παρατηρείται προσθίωση του /g/ > [nɟ] (δασύς τσιτακισμός) πριν από πρόσθια /i, e/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα, π.χ. *ἄξύγγιον* > *αξύντζι* ‘ξύγγι’, μεταγν. *λαγγίτης* > *λαντζίτης* ‘είδος λουκουμά’, *πουγγί* > *πουντζί*, ιταλ. *ginoccio* > νεοελλ. διαλεκτικό *γκινόσος* (IANE, στο λ.) > *ντζινόσος* ‘ροκάνι’, *ἄγγελος* > *άντζε-λος* (πβ. *αντζελεύγομαι* ‘ψυχορραγώ’), *κάγκελα* > *κάντζελ-λ^dα*, *συγγενείς* > *συντζενείς*, *σφίγγετε* > *σφίντζετε* ‘τρέχετε’, *τσιγκέλι* > *τσιντζέλ-λι*, αρχ. *ἄγγειον* > μεσν. *αγγειό* > *αντζό*.

2.2.3.1.3 Προσθίωση του /x/ (δασύς σιγματισμός)

Προσθίωση και εκφορά του /x/ ως [f:] και [ʃ] (δασύς σιγματισμός, δασεία συριστικοποίηση) πριν από πρόσθια φωνήεντα /i, e/ ή ακολουθία συνιζανόμενων φωνηέντων βλ. 2.2.2.2.5.2 και 2.1.6.6.8. Όμοια σε Κύπρο, Πόντο και αλλού (Manolessou & Pantelidis 2013: 282). Το φαινόμενο θεωρείται μεσαιωνικό (βλ. Holton et al. 2019: 195). Υπάρχουν ωστόσο ενδείξεις ότι αυτό είναι ακόμη παλαιότερο, πβ. μεταγν. κυπριακό *χιέρε* = *χαίρε* 2ος αι. π.Χ. - 2ος αι. μ.Χ. (Μενάρδος 1910: 142).

/x/ → [f:] (συνήθως σε περιπτώσεις αφομοίωσης συμφωνικού συμπλέγματος <γγ>), π.χ. αρχ. *κογχύλια* (τά) > *κοχ-χύλια* > *κοσ-θύλια*, *μαρατσόγια* (< αρχ. *σόγγος* ‘ζοχός’, μεσν. *ζόχιον* LBG) > *μαρατσόσ-δα* (τα) ‘εδώδιμα χόρτα’.

/x/ → [ʃ] (συστηματικά), π.χ. *βροχή* > *βροσθή*, *στομούχι* *πολλαχού* (βλ. και Andriotis 1974: λ. **στομούχιον*) > *μουστουσί* ‘φίμωτρο ή σακκί με τροφή στην μουσούδα υποζυγίων’, *χειλιδονόφαρο* > *δελιδονόφαρο*, *χέρα* > *θέρα*, μεσν. *μουστουχιά* (πβ. Andriotis 1974: λ. **στομούχιον*) > *μουστουδά* ‘πλεκτό φίμωτρο για υποζύγια’, *χιονάτο* > *δονάτο* ‘ολόασπρο’.

2.2.3.1.4 Προσθίωση του /ɣ/ σε [(n)ɟ, nɟz] σε σύμπλεγμα

Δεν απαντά στο ιδίωμα προσθίωση του οπίθιου (υπερωικού), δεδομένου ότι αυτό αποβάλλεται μεσοφωνηεντικά. Όταν όμως το /ɣ/ αποτελεί β' σκέλος συμφωνικού συμπλέγματος (συνήθως /rɣ/, /nɣ/), εμφανίζει προσθίωση δεύτερου βαθμού (ταξινόμηση Manolessou & Pantelidis 2013) πριν από /i, e/ ή συνιζανόμενα

φωνήεντα και πραγματώνεται ως ουρανοφατνιακό [(n)dʒ, ndz], με εξέλιξη /tʃ/ > /tʃg/ > /rdʒ/ ή /vʃ/ > /vg/ > /v(n)dʒ/, π.χ. ενέργεια > ενέργεια > ενέρτζα, αναλήβεται πολλαχού (ΙΑΝΕ, λ. αναλήφω) > αναλήβεται Θράκη Ιωνία Μεγίστη κ.α. > ανελήβτζεται ‘εξαφανίζεται’, ήβγεν Λέρος > ήβντζεν ‘βγήκε’, εκλάδευε > ηκλάδευγεν > ηκλάδευντζεν.

2.2.3.2 Προσθίωση δευτερογενών /k, g, x/ από εξέλιξη του ημίφωνου [i]

Προσθίωση δεύτερου βαθμού (Manolessou & Pantelidis 2013) εμφανίζονται και τα δευτερογενή υπερωικά /k, g, x/ από συμφωνοποίηση ημιφωνοποιημένου /i/ σε περιβάλλον μετά από σύμφωνο και πριν από άλλο φωνήεν. Και αυτά πραγματώνονται ως ουρανοφατνιακά [tʃ, dʒ, ʃ]. Δεν απαντά προσθίωση του δευτερογενούς /x/ σε ουρανοφατνιακό [ʒ], αλλά παρατηρείται σπάνια η εκφορά του ως απουρανωμένου [z]. Ειδικότερα:

/k/δευτερογενές → [tʃ], π.χ. μεγαλωσιά > μεγαλωσιτιά > μεγαλωσττιά ‘μεγάλωμα’, σκορπιός > σκορπιός > σκορπιός (και σκορπιός), σουπιά > σουπτιά, χερσοτοπιά > δερσοτοπτιά.

/g/δευτερογενές → [(n)dʒ], π.χ. βιολάκι [vjo-] > βγκιολ-λάκι > βτζολ-λάκι, δύο > δυο [djo] > δγκυο > δτζο [dʒo], δικόσιες [dja-] > δντζακόσιες, έμπυος > έμβτζος ‘πύον’, πουλιά > πουλιά Λέρος > πουλ-γκιά Λέρος > πουλτζιά, σπήλιο (μεσ.) > σπήλγκιο > σπήλτζο.

/x/δευτερογενές → [ʃ], π.χ. φτυαράκι > φυαράκι [fʃaráci] > φδαραράκι [fʃaráci] ‘πλατύ μαχαίρι που κόβουν τις κερήθρες’, όποιος [órɔs] > όπδος, πιάνω [pɔáno] > πδάνω, σκορπιός [skorpɔs] > σκορπιός (πβ. και σκορπιός ανωτέρω).

2.2.4 Ουράνωση συμφώνων

2.2.4.1 Ουράνωση συριστικών πριν από ημίφωνο [i]

Τα φατνιακά συριστικά και τα συμπλέγματα με συριστικό, ι-δίως τα /s, ks/, ουρανικοποιούνται ενίοτε σε περιβάλλον πριν από το ημιφωνοποιημένο /i/ και τρέπονται αντίστοιχα σε ουρανοφατνιακά [ʃ, kʃ], αφού απορροφήσουν το ημίφωνο (πβ. 2.1.6.6.1), π.χ. αμματισιά (αρχ. άμματίζω) > ‘μ-ματιτιά ‘λαβή του γεωργικού εργαλείου βωλόστυρος’, δεξιά > δεξιά (και δεξιά).

2.2.4.2 Ουράνωση συριστικών ή προστριβών πριν από φωνήεν

Το φατνιακό συριστικό /s/ πριν από πρόσθια (κλειστά) ή και οπίσθια (ανοικτά) φωνήεντα πραγματώνεται ως

ουρανοφατνιακό συριστικό [ʃ], αναλογικά προς τις εξελίξεις του τύπου *’μ-ματιδά < αμματισιά ή του τύπου θέρα < χέρα, βροδή < βροχή*. Στην αρχή λέξης, π.χ. *σάρτσα (σάλτσα), δίδερα, δύριφας ‘ασθένεια σίτου’* (< αρχ. *έρυσιβη*, πβ. *σύριφας* Ρόδος Tsopanakis 1940: 104, 106, 135). Μέσα σε λέξη, π.χ. *βωλόσυρος ‘γεωργικό εργαλείο συρόμενο από βόδια για την ισοπέδωση αγρού’*, *λίσο ‘πεπόνι με λεία επιφάνεια’ < βενετ. liso = λείος*. Όμοια σε Α. Κω, στην αρχή, το εσωτερικό και στο τέλος της λέξης (*θαν, όθος, κάβουραξ* Πυλί Dieterich 1908: 59), και σποραδικά σε ΝΔ Ρόδο (τοπων. *Καδούλλι* Tsopanakis 1940: 114) και αλλού στα Δωδεκάνησα (*δωστός, μέδα* Πούλος 1947: 192). Υπάρχουν μαρτυρίες και από Κύπρο (*έχαδες* Κοντοσόπουλος 1970: 97), Αμοργό (*θαπίζω, διτάρι* Dieterich 1908: 59) και Καππαδοκία (/s/ > [ʃ] πριν από /i/, πβ. *εθύ, δύρε* Dawkins 1916: 80, 306).

Αντίστοιχη εξέλιξη ανιχνεύεται σποραδικά και σε (δευτερογενή) προστριβή /ts, dz/, τα οποία πριν από φωνήεν τρέπονται σε ουρανοφατνιακά προστριβή [tʃ, dʒ] με επίδραση προσθιωμένων τύπων (πβ. *τθαιρός, άντζελος, άντζό < αγγειό*), π.χ. *τθέδοιος < τέτοιος, άντζουριά ‘ένα αγριόχορτο’ < ζογυριά* Εύβοια Πάτμος < μεσν. *άζογυρέα* (ΙΑΝΕ, λ. *άζωγυρεά*) < μεταγν./μεσν. *όζόγυρος, ζόγυρος* LBG. Όμοια σε Καππαδοκία (γιατί > γιατδί, καματίζω > καματδίζω Αραβανί, Αρχείο ΙΑΝΕ).

2.2.5 Πραγμάτωση των ηχηρών κλειστών /b, d, g/

2.2.5.1 Προέρρινη πραγμάτωση

Τα ηχηρά κλειστά /b, d, g/, πρωτογενή και δευτερογενή, εμφανίζονται στο εσωτερικό και στην αρχή λέξης προέρρινη εκφορά [mb, nd, ng]. Όμοια σε Δωδεκάνησα, Χίο, Κύπρο, Κάτω Ιταλία (Καλαβρία), Πόντο (βλ Κοντοσόπουλος 2001: 46, 50, Κανονισμός ΙΑΝΕ 2012: 178).

(α) Στο εσωτερικό λέξης μετά από φωνήεν (συστηματικά): *αμβέλιν, τσεμβέριν, κ’λουμβώ ‘κολυμπώ’, άνδρας, ‘ουτθένδρι ‘βουκέντρι’, είνδα ‘τι’, ηνδαμών-νανε, πούνγα ‘τσέπη’*. Δευτερογενή /b, d, g/, π.χ. *ανγουμούλι ‘μέρος όπου πλάθουν τη λάσπη’ < μεσν. κουμούλι, παμβόρι < παπόρι, λεμβίδα < λεπίδα, όνδαν < όταν, βιολ-λενδί < βιολετί*.

(β) Στο εσωτερικό λέξης μετά από σύμφωνο (σποραδικά): *ο μβάριμβας ‘θείος’, ηκλάδευντζεν (< ηκλάδευκεν < εκλάδευε), ήβντζεν (< ήβγκεν Λέρος < ήβγεν Λέρος)*.

(γ) Στην αρχή λέξης (συχνά): ο *μβάρμβας* ‘θείος’, το *μβουγάντζι* ‘μπουγάτσι’, το *μβούλ-λ^d* ‘μπόλι’ (< *έμβόλιον*), ‘*νδεύγω*’ ‘συναγωνίζομαι κάποιον’ (αρχ. *άντῶ*). Δευτερογενή /b, d, g/ (βλ. 2.2.9.4), π.χ. *μβάλος* ‘παλούκι’ < *πάλος*, *μβετεινός* < *πετεινός*, *μβλίκος* ‘φάκελος’ < ιταλ. *plico*, *μβρούικα* < *προίκα*, *μβριν* < *πριν*.

2.2.5.2 Αηχοποίηση ηχηρών /b, d, g/ στα άηχα /p, t, k/

Οι ηχηροί κλειστοί φθόγγοι /b, d, g/ λέξεων ξένης προέλευσης αποδίδονται ενίοτε στο ιδίωμα με τα άηχα κλειστά /p, t, k/.

/b/ → /p/: *ζαναπέτισσα* = *τζαναμπέτισσα* (τουρκ. *cenabet*), *παϊρδίτζω* = *μπαϊλντίτζω* ‘εξαντλούμαι’ (τουρκ. *αόρ. bayıldım*) του ρ. *bayılmak*), *παντζάτσι* = *μπατζάκι* (τουρκ. *bacak*), *πραγκάτσι* ‘κουβάς’ (τουρκ. *bakras*, -ci).

/d/ → /t/: *τανδέυω* = *νταντεύω* (< τουρκ. *dada*), π.χ. *Νάν-νι*, *που το τανδέυανε τρεις αδερφές τσί η μάν-να*.

Η αηχοποίηση εκτός από τα Δωδεκάνησα (Κάρπαθο, Κάσο, Ρόδο) επιχωριάζει και με ευρύτερη μορφή (σε λέξεις δηλ. ανεξάρτητα από την προέλευσή τους) σε Κύπρο, Πόντο, Καππαδοκία, Λιβύσσι και Κάτω Ιταλία και αποδίδεται σε αφομοίωση του έρρινου προς το επόμενο άηχο κλειστό σύμφωνο (Μηνάς 1987β, βλ. για άλλες ερμηνείες Συμεωνίδης 2006: 170-173). Πρόκειται για φαινόμενο που ανιχνεύεται ήδη από τις αρχές του 8ου αι. στην Κύπρο σε κείμενο εξορκισμού, πβ. SEG 54:1564 «πεπτο» = πέμπτον (στ. Α 27), «φατασηα» = φαντασίας (στ. Α 41), «λεγοτας» = λέγοντας (στ. Α 38). Για μεσαιωνικά τεκμήρια μετά τον 13ο αι. βλ. Holton et al. (2019: 207 και 159). Ο Μηνάς (1987β: 262) εντοπίζει με επιφύλαξη αφομοίωση του /π/ προς το επόμενο /p, t, k/ σε αρχαίες κυπριακές επιγραφές (5ος και 4ος αι. π.Χ.) γραμμένες στο κυπριακό συλλαβάριο.

2.2.6. Αποβολή συμφώνων

2.2.6.1. Αποβολή των /v, γ, ð/

Τα ηχηρά τριβόμενα /v, γ, ð/, πρωτογενή και δευτερογενή, αποβάλλονται ενδολεξικά μεταξύ φωνηέντων (το /γ/ συστηματικά). Όμοια και στην αρχή λέξης πριν από φωνήεν από συνεκφορά με το τελικό φωνήεν της προηγούμενης λέξης. Η αποβολή πιθανόν σχετίζεται με ένα αρχαίο διαλεκτικό φαινόμενο (πβ. αρχ. *όλιος* αντί *όλιγος* Ταραντίνοι, βλ. EM 621.51), πιθανώς δωρικό (Tsopanakis 1955: 63-65). Σήμερα το φαινόμενο

απαντά σε περιφερειακά ιδιώματα από την Κύπρο μέχρι την Κάτω Ιταλία (Dieterich 1898, Tsopanakis 1955: 65).

Αποβολή /v/, π.χ. μεσν. *καβαλικεμένος* > *καλικεμένος*, μονοβολιά > *μονολιά* ‘πρώτο όργωμα αγρού’ (πβ. *διβολιά* IANE, στο λ.). Δευτερογενές /v/, π.χ. Παναγιά > Βαναγιά > Αναγιά (βλ. 2.2.6.2). Αποβολή στην αρχή λέξης, π.χ. βουκέντρι > ‘ουτσέντρι.

Αποβολή /ɣ/, π.χ. αρχ. *ἄγρωστις*, μεταγν. *ἄγρωστος* (ή) > *αουστρίδα*, *άουστρος* ‘το φυτό αγριάδα’, μεταγν./μεσν. *ὄζο-γυρος*, *ζόγυρος* LBG > μεσν. *ἄζογυρέα* (IANE, λ. *ἄζωγυρεᾶ*) > *αντζουριά* ‘είδος αγριόχορτου’, νεότ. *ἀπήγανος* (αρχ. *πήγανον*) > *απήανος*, αρχ. *ζύγαινα* > *ζύαινα* ‘είδος σκυλόψαρου’, *σπιρτολόος* ‘γκαζιέρα’, αρχ. *στέγος* > *στέος* ‘στέγη ή τμήμα αργαλειού’, *στεγάζω* > *στι’άντζω*, μεσν. *ὀλιγεύω*, ‘λιγεύω > *ὀλίγεμα* 1825 Δεέκ > *τα ’λ-λι’έματα (του φεγγαριού)* ‘η ελάττωση του φωτεινού δίσκου της σελήνης’, *φουγάρο* > *φουάρο* ‘καπνοδόχος’. Στην αρχή λέξης, π.χ. γερανός > ‘εραν-νιός’ ‘είδος πουλιού’, *γυφέλι* Χίος (Andriotis 1974: λ. *κυφέλιον*) > ‘υφέλ-λι ‘κυφέλη από κοκκινόχωμα’ (ήδη μεσν. *γυφέλιν*, ‘υφέλι).

Αποβολή /ð/, π.χ. για (μόριο) + ιδέ > *γιάδε* (IANE, λ. *για* Π,1β) > *γιάε* ‘κοίτα!’, ο εξαποδώ > ο ‘ξωποώς’ *διάβολος*, μεσν. *κουκκούδι* > *κουκ-κούι* ‘σπυρί’, *σιδεροστιά* > *σι’εροδιά* ‘πυροστιά’. Και σε επιρρήματα με το επιθηματικό μόριο -δα, π.χ. από + εκεί + -δα > *’ποτσά*, αυτού + -δα > *ευτού + -δα > ετουδά*, ετά, *’τά* ‘εδώ ακριβώς’, έτσι + -δα > *έτσι-’α > ετσά*, *’τσά* ‘έτσι ακριβώς’. Στην αρχή λέξης, π.χ. *δεν* > *’ε(ν)*.

2.2.6.2 Αποβολή άλλων συμφώνων

Σε μεμονωμένες λέξεις απαντούν και οι εξής αποβολές τριβόμενων συνήθως συμφώνων (πρωτογενών και δευτερογενών):

Αποβολή /θ/, π.χ. *θα* > *’α* (*’α γροτ-τίσω το ψωμί* = *θα* το ζυμώσω με γροθιές).

Αποβολή /m, n/, π.χ. *κάμωμα* ή *κάνωμα* > *κάωμα* (χωραφιού) ‘κατάλληλη εποχή για το όργωμα αγρού’ από ανομοίωση, *καμωμένος* ή *κανωμένος*²⁴ > *καωμένος* (σαν *αβγό καωμένη ψητή η πατάτα*), *να* > *’α* (σπάνια) από απλοποίηση διπλού /nn/ σε συνεκφορά με προηγούμενο <-v> (*’α κάτσει στο τσαρούχχαλ-λ^dό σου!* ‘Να κάτσει στο λαιμό σου!’) Πβ. *καωμένος*

²⁴ Πβ. Για *’δέ την δην υπομονήν βώς μ’ έσει κανωμένο* (Λέρως).

Κάρπαθος (Μηνάς 1970: 51), *κάωμα* Κως (Καραναστάσης 1964-65: 68), *γοάριν* Δωδεκάνησα (Πούλος 1947: 145).

Αποβολή /r/, π.χ. Παναγιά > *Αναγιά* (*Αναγιά μου, κακόμιτσε άθ-θρωπε!*) Ο τύπος σε Κω και Λιβύτσι (Καραναστάσης 1964-65: 53 Ανδριώτης 1961: 53), πβ. από > *αό* Κάσος, Νάξος, Σίφνος, Σύμη, Χίος, *αού* Χίος, αποπάνω > *αοπάνω* Νίσυρος, τίποτα > *τίοτα* Νάξος (Αρχείο ΙΑΝΕ). Εδώ πρέπει να προηγήθηκε τροπή /r/ > /v/ (πβ. *γούπης* Λέρος > *γούβης* 'γύπας' Λέρος) και να ακολούθησε αποβολή του δευτερογενούς /v/. Η τροπή /r/ > /v/ σε Κάρπαθο (*γούβης* Μηνάς 2012), Ρόδο (*βαροτολομί* = παραθαλαμίδι Tsorpanakis 1940: 109) φαίνεται παλαιά. Ο Αναξανδρίδης την συνδέει με την διάλεκτο των Δελφών «οὐ γὰρ ἀντὶ τοῦ φ τῷ β χρῶνται Δελφοί, καθάπερ Μακεδόνες, Βίλιππον καὶ Βαλακρὸν καὶ Βερονίκην λέγοντες: ἀλλ' ἀντὶ τοῦ π· καὶ γὰρ τὸ πατεῖν, βατεῖν, καὶ τὸ πικρὸν, βικρὸν ἐπιεικῶς καλοῦσιν».²⁵ Πβ. μεσν. κυπριακό *αβο* = από (SEG 54:1564 «*καε αβο πασης δηαβολικης φατασηα*»), μεσν. *πούβετις* < μεσν. *πούπετις* < μεταγν. *πούποτε* (βλ. και LBG).

Αποβολή /r/ μεσοφωνηεντικά (σποραδικά), π.χ. φρ. σειρές > *σει'ές* *σει'ές* 'κατά σειρές' (άσμα: *σει'ές* *σει'ές* *βροντές* 'γροικώ, άντζελος κατεβαίνει). Το φαινόμενο αποτελεί φωνητικό νόμο στην Σαμοθράκη (Τσολάκη 2009: 74-87). Μία ενδιαφέρουσα ιστορική διάσταση του φαινομένου αναδεικνύει το 'Ησυχ. π 2356 (Hansen) «*πίσυα*: πίτυρα. Άχαιοί».

Αποβολή /s/ μεσοφωνηεντικά (σπάνια), π.χ. να πιάσει > να *πσάσει* > να *πδάει* (*Τρέχει να τότε πσάει*). Αποβολή /s/ πριν από σύμφωνο στην αρχή λέξης (βλ. Παντελίδης 1928), π.χ. (ο) *κούρουμβλας* 'είδος χόρτου, σκολύμπρι' < μεσν. *σκόλυμβρος* LBG < αρχ. *σκόλυμος*.

Αποβολή /x/ (με προηγούμενη τροπή /x/ > /γ/, βλ. κατωτέρω), π.χ. *τουλάιστον*.

2.2.7 Αφομοίωση του /s/

2.2.7.1 Αφομοίωση του τελικού /s/ με το επόμενο σύμφωνο

Το τελικό /s/ αφομοιώνεται ενίοτε το με αρχικό /m/ της επόμενης λέξης, π.χ. *ήνδεφέ μ-με* 'με ξεπέρασες' (ρ. 'νδεύγω 'συναγωνίζομαι, ξεπερνώ κάποιον' < αρχ. *άντώ*). Όμοια σε Χίο (*τρει μ-μέρε* = τρεις μέρες, *ο νου μου* = ο νους μου Pernot 1907:

²⁵ Εσφαλμένα το LSJ Suppl. σημειώνει τον τύπ. *βικρός* ως μακεδονικό.

426-427), Κάτω Ιταλία (ο φίλο μ-μου Καραναστάσης 1997: 45). Τεκμήρια του φαινομένου ανιχνεύονται σε αρχαίες επιγραφές δωρικών και άλλων περιοχών και παπύρους, πβ. IC IV 72.47 «τάθ θ[υ]γατέρας» Γόρτυνα 5ος αι. π.Χ. Για διαχρονικά δεδομένα βλ. και Μηνάς (2004: 561-563), Καραναστάσης (1997: 45).

2.2.7.2 Παράλειψη του τελικού /s/

Το τελικό /s/ των ονομάτων παραλείπεται ενίοτε σε όλες τις πτώσεις (ονομαστική ενικού, ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού) από αφομοίωση με το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης, π.χ. ο κάτ-τη < μεσν. κάττης ‘γάτος’ LBG, ο κορκό < κρόκος, ο μεσημερά ‘λουλούδι που ανθίζει το απόγευμα’ < μεσημεράς, οι κουρούνε, οι γειτόνισε, οι πλιντζίνε ‘καρπούζια’. Το σπάνιο φαινόμενο ανιχνεύεται στην Κύπρο (ο κουμπάρο, οι γεναίτσε Κοντοσόπουλος 1970: 97, Συμεωνίδης 2006: 165) και με ιδιαίζοντα τρόπο (πάντα με ακόλουθο το κτητικό μας) στην Κορσική και την Κρήτη (π.χ. οι ελιέ μας, ο αδερφό μας, αλλά ο αδερφός μου Αναγνωστόπουλος 1926: 152, Γαρεφαλάκης 2002: 17). Ομοειδείς εξελίξεις (αφομοίωση τελικού /s/ προς το /t/ του άρθρου) σε Δ. Κω, Τσακωνιά και Κάτω Ιταλία (βλ. Καραναστάσης 1964-65: 60, Μηνάς 2004: 244, 556-563, όπου και βιβλιογραφία). Πτώση τελικού /s/ απαντά και στην Καππαδοκία στον πληθυντικό ονομάτων (παπάς-παπάδε Dawkins 1916: 108). Για μεσαιωνικά τεκμήρια παράλειψης (αφομοίωσης) του τελικού /s/ βλ. Holton et al. (2019: 161-163).

2.2.7.3 Αφομοίωση του /s/ με το επόμενο /t/ μέσα στην λέξη

Το /s/ στο σύμπλεγμα /st/ αφομοιώνεται ενδολεξικά με το /t/ και ακολουθούν απλοποίηση του διπλού /tt/ σε απλό /t/ και διαλεκτική εξέλιξη /t/ > /ð/ πριν από ημιφωνοποιημένο /i/, π.χ. αρρώστια > αρρώτ-τια > αρρώτια > αρρώδια, οπιστιά > ‘πιδιά’ ‘ξύλο που συγκρατεί το σαμάρι στα οπίσθια ζώου’, παρασιά > παραδιά ‘εστία’, σιδεροσιά > σι’εροδιά ‘πυροσιά’. Εξέλιξη /st/ > /tt/ και σε Κάτω Ιταλία (π.χ. εχθές > εφτέ > εθτέ > εστέ > εττέ Καραναστάσης 1978: 70), πβ. ομοειδή τσακωνικά *fo* = στο, *τούμα* = στόμα (Κωστάκης 1986-87: Α’, λη). Για την διαχρονία του φαινομένου πβ. Ήσυχ. ε 6655 «ἐττία· ἐστία», αρχαία επιγραφικά SEG 47:274 *ἀγορατάς* = ἀγοραστὰς Αττική 4ος αι. π.Χ., IG VII 3054 *ἔττε* = ἔστε Βοιωτία, SGDI II 2187 *Πίτιν* = Πίστιν Δελφοί 2ος αι. π.Χ., IG II² 10725 *χορητὸς* (μεταγν.) =

χρηστὸς Ἀττική. Ορισμένοι θεωροῦν το φαινόμενο δωρικό (Μη-
νάς 2004: 556-63), ἄλλοι βοιωτικό (Ahrens 1839: 177).

2.2.8 Ανάπτυξη συμφώνων

2.2.8.1 Ανάπτυξη /y/ στο επίθημα -εύω > -εύγω

Τα ρήματα σε -εύω λήγουν σε -εύγω (γυρεύγω, παστρεύγω, πλεύγω ‘πλέω, κολυμπώ’, φιλεύγω ‘λεπταίνω’) ή εξελίσσονται σπανιότερα σε -εύγκω (ντζουλεύγκω ‘ζηλεύω’, κλαδεύγκω, παντζαρεύγκω) με τροπή /ny/ > /ng/, για την οποία βλ. 2.2.10.4. Αναλογικά, και ρήματα σε -βω λήγουν σε -βγω, π.χ. γκάβγω ‘εξαφανίζομαι σε στροφή δρόμου’ < γκάβω (IANE, στο λ.) < αρχ. κάμπτω, κόβγω, κρύβγω, σκάβγω, θλίβγεσαι, λειβγουνδαί ‘χρειάζονται’, και σπανιότερα σε -βγκω (ανελήβγκουμαι ‘εξαφανίζομαι’, φ-φαλ-λοκόβγκω). Σπάνια αναλογική ανάπτυξη /y/ και σε ονόματα (Παρασκευγήν). Η ανάπτυξη /y/ στο επίθημα -εύγω εντοπίζεται ήδη στις αρχές του 8ου αι. στην Κύπρο, π.χ. SEG 54:1564 *πηστεογης* = πιστεύεις. Για τεκμήρια μετά τον 9ο αι. βλ. Holton et al. (2019: 147-148). Παραλλαγές του φαινομένου απαντούν σε ΝΑ Αιγαίο, Α. Κρήτη, Κύπρο, δυτική Μ. Ασία, Κύμη και Μέγαρα (Tsopanakis 1940: 66, Μηνάς 1970: 54, Κοντοσόπουλος 2001: 51, 58, 65, 87, 85, Πάγκαλος 1955: 244-245, Συμεωνίδης 2006: 186, 228).

2.2.8.2 Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /y/

Σε φωνηεντικά συμπλέγματα στα όρια ή μέσα σε λέξη αναπτύσσεται /y/ για λόγους συνίζησης ή ευφωνίας (Χατζιδάκις 1905-1907: Α’ 49, Β’ 328, Ανδριώτης 1930: 161-163, Μηνάς 2004: 197-198). Όταν το φωνηεντικό σύμπλεγμα είναι επιδεικτικό συνίζησης, ανάμεσα στο α’ σκέλος (συνήθως /i/ του άρθρου <η, οι>) και στο β’ σκέλος (συνήθως αρχικό /a, o, u/ ουσιαστικού) αναπτύσσεται ουρανικός φθόγγος [j], π.χ. οι όρκοι > οι-γ-όρκοι (πβ. ιατρός > γιατρός, επίσης «ή γιόρεξή ντου» = η όρεξή του Κρήτη 1620, Holton et al. 2019: 145).

Όταν το φωνηεντικό σύμπλεγμα δεν επιδέχεται συνίζηση, ανάμεσα στο α’ και β’ σκέλος αναπτύσσονται είτε ουρανικό [j], οσάκις το β’ σκέλος είναι κλειστό φωνήεν /i, e/, είτε υπερωικό [ɣ], οσάκις το β’ σκέλος είναι ανοικτό φωνήεν /a, o, u/, π.χ. κλαίω > κλαίγω [kλέγω], αρχ. ύαινα ‘είδος φαριού’ (μεταγν. σημασία) > ούαινα και ούγαινα [ύjενα] ‘είδος φαριού’ (Κρεκούκας 1991: 57). Τα αναπτυσσόμενα [j] ή [ɣ] ενίοτε προσκολλώνται στην

αρχή της δεύτερης λέξης και ενσωματώνονται με αυτήν, π.χ. οι αλλήθωροι [ialíθori] > οι-γ-αλλήθωροι [ijalíθori] > (οι) γιαλλήθωροι [jalíθori] > (ο) γιαλλήθωρος [jalíθoros], η Όλγα > η-γ-Όργα > (η) Γιόργα, το αίμα > το γαίμα, (διαζευκτικό) ή > γή, νεότερο ούλι ‘ούλο’ Σομαβέρα > το ούλι [toúli] > το-γ-ούλι [toγúli] > (το) γούλ-λι [γúli:i].

Ανάπτυξη [j] ή [γ] στα όρια ή μέσα σε λέξη απαντά σε βόρεια, θρακικά, βιθυνιακά και ιδιώματα του ΒΑ Αιγαίου, σε Δωδεκάνησα (Κάρπαθο, Κω, Ρόδο, Σύμη) και Κύπρο (Μαργαρίτη-Ρόγκα & Τσολάκη 2013: 303-304). Η ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /γ/ μέσα σε λέξη ανιχνεύεται ήδη τον 2ο-3ο αι. π.Χ. στον τύπο *ἄγνωρος* αντί *ἄωρος* DGE. Πβ. βοιωτικό *ἰών* αντί *ἐγών* = ἐγώ LSJ, παπυρικό UPZ 1.12 *Σαραπίγηω* = Σαραπιεῖω 2ος αι. π.Χ. (Meyer 1886: 160, Krumbacher 1886). Για μεσαιωνικά τεκμήρια βλ. Holton et al. (2019: 143-147).

2.2.8.3 Ανάπτυξη ή πρόθεση άλλων συμφώνων

Πρόθεση αρκτικού /n/ σε λέξη από φωνήεν, λόγω εσφαλμένης κατάταξης ληκτικού <-ν> προηγούμενης λέξης, π.χ. *ο νήλιος*, *η νεκκλησιά*, *ο νονδάς*. Ανάπτυξη /τ/, συνήθως από επίδραση παρακείμενου υγρού ή για άρση της ομοηχίας παρακείμενων συλλαβών (Κουκουλές 1917: 83-91), π.χ. *λιμπίζομαι* > *λιμβρίτζομαι*, *κάλαντα* > *κάλαντρα*, *κάκαδο* > *κάρακαδο* ‘αποξηραμένη βλέννα’. Ανάπτυξη /s/, π.χ. *πορφύρα* > *προσφύρα*.

2.2.9 Τροπές συμφώνων

2.2.9.1 Εναλλαγή των /v, γ, δ/

Τα ηχηρά τριβόμενα /v, γ, δ/ εναλλάσσονται μεταξύ τους σε μεμονωμένες λέξεις. Προηγείται η αποβολή των ηχηρών τριβόμενων σε μεσοφωνηεντική ή αρκτική θέση και ακολουθεί η εσφαλμένη υπερδιορθωτική ανάπτυξη άλλου ηχηρού τριβόμενου. Παρόμοια φαινόμενα ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (Παπαδόπουλος 1941: 9, Tsoranakis 1955: 65, Κωνσταντινίδου 2008: 307-311).

Τροπή /v/ > /γ/: βαφτιστικός > γαφτιστικός, βούβα πολλαχού IANE (λ. βούβα III) > γούβα! (σιωπή!), βουβάσου > γουβάθου > γουβάτ-του ‘σώπα!’, μεταγν. και μεσν. πούποτε LBG > μεσν. πούπετε LBG > νεότ. πούβετι Σομαβέρα, μεσν. πούβετις > πούγετι ‘κάπου, πουθενά ή καθόλου’.

Τροπή /γ/ > /v/: πέλαγος > πέλαβος, τραγούδι > τραβούδι.

Τροπή /v/ > /ð/: αβάφτιστο > αδάφτιστο, αρχ./μεταγν. *ἐλαιοτριβιον* (LSJ) > λιοτριβί > λουτρούδι ‘ελαιοτριβείο’.

Τροπή /ð/ > /v/: φυλ-λιάδα ‘πικροδάφνη’ Λέρ. > φυλ-λιάβα.

Τροπή /ð/ > /ɣ/ (σε σύμπλεγμα): αδράχτι > αγράχτι > αργάχτι (και σε Κάλυμνο, Κω, Καππαδοκία, ΙΑΝΕ, λ. *ἀδράχτι*).

2.2.9.2 Τροπή των /f, x, θ/ σε /v, γ, ð/ και αντιστρόφως

Σε μεμονωμένες λέξεις απαντά εναλλαγή άηχων τριβόμενων /f, x, θ/ και αντίστοιχων ηχηρών /v, γ, ð/. Η τροπή, που ανιχνεύεται σε μεσαιωνικές, ιδίως κυπριακές πηγές (Holton et al. 2019: 207), είναι γνωστή από τα δωδεκανησιακά και άλλα περιφερειακά ιδιώματα (Dieterich 1908: 77, Καραναστάσης 1964-65: 58, Tsopanakis 1988: 86-89, Κωνσταντινίδου 2009: 342).

Τροπή /v/ > /f/: Η αρχ. *στοιβή*, που επιβιώνει στην Λέρο με την μορφή *αστοιβή* ‘αφάνα’, παραδίδεται και ως β’ συνθετικό στους τύπους *γαδουροστοιφή*, *γαδουρόστοιφας*, *αγουρόστοιφας* ‘ο θάμνος αστοιβή η ακανθώδης’. Η αρχ. *έρυσιβη*, δωρ. *έρυσιβα* (Tsopanakis 1940: 104, 106, 135) επιβιώνει με την μορφή *θύριφας* ‘ασθένεια του σίτου που μαραίνει το φυτό’ (πβ. *σύριφας*, *σέρυφας* Ρόδος Tsopanakis 1940: 104).

Τροπή /ð/ > /θ/, π.χ. μεσν. *δράππα* (Κριαράς) > *θράπ-πα* ‘άνοιγμα καταπακτής’, μεσν. *καδέκλα* (Κριαράς, λ. *καθέκλα*) > *καθέκλα* ‘καρέκλα’.

Τροπή /θ/ > /ð/, π.χ. *θα* > *δα* > ‘α, Θεοφανώ > *Δεφανιό*, αρχ. *λάπαθον* > *πληθ*. *λάπ-πάδα*. Πβ. και τροπή /θ/ > /ð/ πριν από συνίζηση στο 2.1.6.6, π.χ. *αλήθεια* > *αλήδεια*, *αρρώστια* > *αρρώθια* > *αρρώδια*, *βαθειά* > *βαδειά*, *θειαφίζω* > *δειαφίντζω*, αρχ. *μεθύω* > *μεδυώ* = *μεθώ* (και *ξεμεδυώ*).

Τροπή /x/ > /ɣ/ ανιχνεύεται έμμεσα, π.χ. *τουλάχιστον* > *τουλάχιστον* > *τουλάχιστον*, όπου το δευτερογενές /ɣ/ αποβάλλεται μεσοφωνηεντικά.

2.2.9.3 Προστριβοποίηση του /t/ προς το [ts, tʃ]

Το κλειστό οδοντικό /t/ πραγματώνεται ως προστριβές φατνιακό [ts] ή προστριβές ουρανοφατνιακό [tʃ] πριν από κλειστά φωνήεντα /i, e/ (με πιθανή ενδιάμεση δίπλωση /t/ → [t:, tʰ:]). Η αξιοπρόσεκτη αυτή τροπή ανιχνεύεται σε μεμονωμένες λέξεις,

π.χ. αλάτι > αλάτσι,²⁶ γαλανοκερατσάτο ‘πρόβατο με λευκό τρίχωμα και μεγάλα κέρατα’,²⁷ γάλα > γαλάτι²⁸ > γαλάτσι Μέγαρο (ΙΑΝΕ, λ. γαλατάκι) > γαλατσώνω ‘ασβεστώνω’, τέτοιος > τῆέδοιος (και τέδοιος). Προστριβοποίηση του /t/ απαντά στα Δωδεκάνησα (π.χ. κομάτι > κομ-μάτσι Κως Καραναστάσης 1964-65: 58, κληματσούρα Ρόδος Tsopanakis 1940: 110, δωμάτσιν Νίσυρος Μηνάς 2012: 54), σε ιδιώματα Καππαδοκίας (Ακρίτης > Ακρίτσης ΙΑΝΕ, λ. ἄρνιακός, γιατί > γιατῆ ΙΑΝΕ, λ. γιατί, καματίζω > καματῆίζω Αρχείο ΙΑΝΕ, αδράχτι > αγράχτσι ΙΑΝΕ, λ. ἄδράχτι βλ. και Dawkins 1916: 70), Λυκαονίας (Dawkins 1906: 45), Κύπρου (κεράτῆιν, τέφρα > τῆέφρα Συμεωνίδης 2006: 184), Τσακωνιάς (γραμμάτι > γραμμάτσι ΙΑΝΕ, δεμάτι > δεμάτσι ΙΑΝΕ), Κάτω Ιταλίας (πραμάτι > πραμάτσι Μηνάς 2012: 55), αλλά και από την Κρήτη (αιγίτικος > ἴγιτικός ‘κατσικίσιος’· διαφορετική ετυμολογία στο ΙΑΝΕ, λ. γιτσικός), τις Κυκλάδες (νομάτοι > ανομάτσοι Σίφνος Αρχείο ΙΑΝΕ, δεσιμάτι > δεσιμάτσι Μήλος ΙΑΝΕ, λ. δεσιμάτι) και την Μακεδονία (γιατί > γιατσί Σιάτιστα, πιθανώς από βλαχική επίδραση Τσοπανάκης 1953: 274, 277). Το φαινόμενο είναι μεσαιωνικό (πβ. μεσν. κεράτσιν ‘χαρούπι’ Κύπρος < μεταγν. κεράτιον Κριαράς, λ. κεράτιον II, μεσν. ρητσίνην < αρχ. ῥητίνη Holton et al. 2019: 122· για μεσαιωνικά κατωιταλικά τεκμήρια βλ. Μηνάς 2003: 55-56) και θεωρείται συναφές προς την αρχαία διαφορά δωρικού -ντι έναντι ιωνικού -(ν)σι (Tsopanakis 1940: 110) ή προς το αρχαίο κυπριακό σις έναντι τις (Μηνάς 2012: 55).

2.2.9.4 Λοιπές τροπές συμφώνων

Στην θέση του /ɣ/ απαντά /g/ πριν από ανοικτά φωνήεντα, π.χ. γαμπρός > γκαμπρός, μεταγν. ἔξαγώνιον DGE > ἔξαγκώνι ‘κριθάρι με εξαγωνικό στάχυ’. Το φαινόμενο, που απαντά σε Καππαδοκία και Κάτω Ιταλία (γαμπρός Μαλακοπή, γαμβρό Απουλία ΙΑΝΕ, λ. γαμπρός) έχει θεωρηθεί κατάλοιπο αρχαίας προφοράς (Καραναστάσης 1997: 33).

Στην θέση του /θ/ απαντά /f/ σε μεμονωμένες λέξεις, π.χ. θηκάρι > φηκάρι. Για την κατανομή σε ανατολικά και νησιωτικά

²⁶ Στο αλάτσι, αντί της εξέλιξης /t/ > /ts/, πιθανόν υπόκειται η εξέλιξη /ss/ > /ts/, γνωστή στο ιδίωμα. Ενδέχεται δηλ. να προέκυψε από αλάσι (Κάσος, Άνδρος κ.α., ΙΑΝΕ, λ. ἄλάτι) με δίπλωση και προστριβοποίηση του /s/ (βλ. 2.2.2.2.4.2).

²⁷ Υπόκειται το θ. κερατσο- < μεσν. κεράτσι < μεταγν. κεράτιον ‘μικρό κέρατο’.

²⁸ Πβ. μεταγν. γαλάτιον ‘το φυτό κολλητσίδα’ (DGE) αναγόμενο ετυμολογικώς στο γάλα, ενδεχομένως και νεοελληνικό γαλάτι ‘μάκτρα’ Βλαστός (1989: 175).

ιδιώματα και την διαχρονία του φαινομένου βλ. Κωνσταντινίδου (2008: 310-311), Holton et al. (2019: 212-213).

Στην θέση του /k/ απαντά /ɣ/, π.χ. μεταγν. *κάγκελ(λ)ος* > *γάντζελ-λος* (βρήτδενε στο γ-γάντζελ-λον ένα μ-μωρουδάττι), *ηγρεμοβολίστηκα* = *ηκρεμοβολίστηκα* ‘γκρεμίστηκα’ (πβ. και *κρεμ-μοολίζομαι* Μεγίστη, ΙΑΝΕ, λ. *γκρεμοβολῶ*).

Στην θέση του /g/ απαντά /ɣ/ (αποκλειστοποίηση), π.χ. *γκάτσι* > *γάτσι*, *γκαζιέρα* > *γατζέρα*.

Στην θέση του /k/ απαντά /x/, π.χ. μεταγν. *κοχλάζω* > *χοχλάτζω* (μεσν. *χοχλάζω*), αρχ. *κόχλος*, μεταγν. *κόλχος* > *κόχχος* > *χόχ-χος* ‘πορφύρα’, αρχ. *κογχύλιον* > *κοχ-χύλι* > *χοσ-θύλι* ‘κοχύλι’ (υποχωρητική αφομοίωση).

Στην θέση του /p/ απαντά /b/ (ηχηροποίηση) στην αρχή λέξης, που πραγματώνεται ως [mb] από επέκταση της ηχηροποίησης που προκαλεί το τελικό <-v> του άρθρου ή άλλη λέξη (δεν κλπ.), π.χ. *πάλος* > *μβάλος* ‘παλούκι’, *πετεινός* > *μβετεινός*, ιταλ. *plico* > *μβλίκος* ‘φάκελος’, *πριν* > *μβριν*, *πριχού* > *μβρουχού*.

Στην θέση του /r/ απαντά /l/, π.χ. *γρήγορος* > *γλήγορος* (ανομοίωση), *περιστέρι* > *πελιστέρι* και *τοπων. Πελιστεριές*. Το φαινόμενο ήδη σε έγγραφο του 1754 από την Λέρο (Πάχος 1993: 148) «είς τὰ Παλαμάντρια» (πβ. *παραμάντρι* < *παρά* + *μαντρί*, *Ικαρία Πουλιανός* 1976-1977: Β’ 305).

Βλ. και 2.1.6.6.7 για τροπές οδοντικών πριν από συνίζηση.

2.2.10 Τροπές συμφωνικών συμπλεγμάτων

2.2.10.1 Απλοποίηση των /(n)dz/, ts/ σε /z/, s/

Το πρωτογενές /(n)dz/ σποραδικά απλοποιείται σε /z/, π.χ. *μελιτζανίς* > *μελιζανίς*, *τζάμια* > *ζάμια*, *-τζής* > *-ζής* (μιογιαζής ‘φάρι που εκτοξεύει γαλάζια βαφή’, *παραγαζής* ‘φαράς που αλιεύει με παραγάδι’, *παραγαζίδικο* ‘βάρακα παραγαζή’).

Το πρωτογενές /ts/ απλοποιείται σε /s/, συνήθως κοντά στο /r/, σε μεμονωμένες λέξεις, π.χ. *κάλτσα* > *κάρσα*, *καλτσάτος* > *καρσάτος* ‘πετεινός με φτερωτές κνήμες’, *καλτσοδέτης* > *καρσοδέτης*. Ίσως όμως ο τύπος *κάρσα* να ανάγεται στο βενετικό *calsa* και όχι στο ιταλ. *calza*, από όπου το κοινό *κάλτσα*.

Το φαινόμενο, που περιγράφηκε από τον Μάνεση (1964-65), απαντά σε Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, Χίο και Αλικαρνασσό (Μάνεση 1964-65: 134-149, Κοντοσόπουλος 2001: 49, 50 και 2003: 287). Στην Λέρο ήταν περισσότερο εκτεταμένο παλαιότερα, πβ.

«τέτζερον» = τέντζερη, «Χατζήδενα» = Χατζήδαινα, «πεσέτταις» = πεσετέτες σε έγγραφα 18ου αι. (Πάχος 1993: 148-149).

2.2.10.2 Τροπή /l/ σε /r/ σε συμφωνικό σύμπλεγμα

Το πλευρικό σύμφωνο /l/, όταν έπεται σύμφωνο ή σύμφωνα με τα οποία σχηματίζει σύμπλεγμα στα όρια ή μέσα στην λέξη, έχει την τάση να τρέπεται σε /r/, π.χ. βολβός > βορβός, βερβός, σαλβάρι > σαρβάρι 'βράκα', Όλγα > Γιόργα, χαλκιάς > χαρκιάς 'σιδηρουργός', χαλκώματα > χαρκώματα 'χάλκινα μαγειρικά σκεύη', σφάλμα > σφάρμα, προστ. βάλ(ε)τε > βάρτε, βόλτες > βόρτες 'γύροι', μελτέμι > μερτέμι, μπαλτάς > μβαρτάς, ιταλ. alto > άρτο 'ύψος δικτύου', μπαϊλντίζω > παίρδίτζω, αλφάδι > αρφάδι, δελφίνι > δερφίνι, κάλφας > κάρφας. Σε συνεκφορά: βγάλ' το > βγάρ' το, βάλ' του τραπέζι > βάρ' του τραπέζι. Η τροπή, που απαντά και στην Κοινή ΝΕ και είναι ήδη μεταγενέστερη (Κωνσταντινίδου 2008: 315-317, Holton et al. 2019: 214-216), εμφανίζει στην Λέρο αυξημένη συχνότητα.

2.2.10.3 Ανομοίωση των συμπλεγμάτων /rx, rθ/ σε /rk, rt/

Η ανομοίωση κατά τον τρόπο της άρθρωσης των /rx, rθ/ σε /rk, rt/ χαρακτηρίζει γενικά τα ανατολικά και περιφερειακά ιδιώματα (Α.Θράκη, Πόντο, Καππαδοκία, Μ. Ασία, Δωδεκάνησα, Κύπρο, Κ. Ιταλία, βλ. Κωνσταντινίδου 2008: 319) και μαρτυρείται από τα μεταγενέστερα χρόνια (Μηνάς 2003: 60).

Τροπή /rx/ → /rk/ και περαιτέρω /rk/ > [rtʃ] πριν από /i, e/ ή ημιφωνικό /i/, π.χ. αρχή 'αρχή, εξουσία', αρχονδικός, καρκαρίας, των δριών Ιεραρχών, μονάρτσης 'κρίος με ένα όρχι' (μεταγν. μονόρχης), ουδ. πληθ. αρχαία > αρκαία > αρτθαία 'αρχαιότητες', αρτθιδαλ-λιά 'το φυτό σκίλλα', αρτθιδαλ-λιάς 'ασφόδελος', έρχεσαι > έρκεσαι > έρτδεσαι.

Τροπή /rθ/ → /rt/, π.χ. ήρτεν, τοπων. Παρτέν-νι < Παρθένι.

2.2.10.4 Ανομοίωση των συμπλεγμάτων /vy, ry/ σε /vg, rg/

Ανομοίωση κατά την ηχηρότητα παρατηρείται στα πρωτογενή και δευτερογενή συμπλέγματα /vy, ry/ που εκφέρονται ως /vg, rg/ αντίστοιχα, όπως αλλού στα Δωδεκάνησα, την Κ. Ιταλία και τα Φάρασα (Μηνάς 2004: 144, 146, Παντελίδης 1929: 37).

Εκφορά /vy/ → /vg/, π.χ. αβγό > αβγκό, βγάζω > βγκάζω, ρηματικά τέρματα -εύγω, -βγω > -εύγκω, -βγκω (ντζουλεύγκω 'ζηλεύω', κλαδεύγκω, 'φ-φαλ-λοκόβγκω), βλ. κεφ. 2.2.8.1.

Εκφορά /rɣ/ → /rg/, π.χ. κουκκουναριά > κουκχουναργιά. Όταν μετά τα δευτερογενή /vg, rg/ ακολουθεί /i, e/, το /vg/ παραγματώνεται ως [v(n)dʒ, vndz] και το /rg/ ως [rdʒ] (δασύς τσιτακισμός), π.χ. βγαίνει > βτζαίν-νει, ήβγεν > ήβγκεν και ήβντζεν, αναλήβεται (ΙΑΝΕ, λ. *ανάληφω*) > αναλήβγεται > ανελήβτζεται 'εξαφανίζεται', συχ-χώριο > συχ-χώργιο > συχ-χώρτζο.

2.2.10.5 Αφομοιώσεις σε συμφωνικά συμπλέγματα ενδολεξικά

Σε συμφωνικά συμπλέγματα μέση στην λέξη παρατηρούνται αφομοιώσεις (συχνά των έρρινων φθόγγων), όπως γενικά στα Δωδεκάνησα (Πούλος 1947: 192-193).

/vm/ → [m:], π.χ. θαύμα > θάμ-μα, του Αγίου Πνεύματος > τ' Άι Πνεμ-μάτου, απόγευμα > απόεμ-μα.

/ym/ → [m:] > [m] (απλοποίηση), π.χ. πράγμα > πράμ-μα, τυλιγμένο > τυλιμ-μένο > τυλιμένο.

/fθ/ → [f:], π.χ. αυθέντης > αφ-φένθης, επίσης αφ-φενδιά.

/xl/ → [x:], π.χ. αρχ. κόχλος, μεταγν. κόλχος > χόχ-χος 'ένα κοχύλι, η πορφύρα'.

/mf/ → [f:], π.χ. νύμφη > νύφ-φη, συμφωνώ > συφ-φωνώ, ομφαλός > αφ-φαλός 'ζώο στο κέντρο του αλωνιού'.

/nθ/ → [θ:], π.χ. μεταγν. άνθιον > μεσν. άνθι > άθ-θι 'άνθος', άνθρωπος > άθ-θρωπος, αρχ. κήρινθος > τδέραθ-θος 'τροφή του γόνου των μελισσών, πυκνόρρευστο υγρό', αρχ. μελάνθιον > μεσν. μελάνθιν Κριαράς > μελάθ-θι 'σφουγγάρι αρίστης ποιότητας'. Παραδείγματα αφομοίωσης και περαιτέρω εξέλιξης του /nθ/ σε /θθ/ > [tθ] > [tt^h] > [t^h] > /t/ και στο κεφ. 2.2.2.2.5.3.

/nx/ → [x:], [ç:], π.χ. αρχ. κογγύλια > κοχ-χύλια > κοσθ-θύλια, συγχωρώ > συχ-χωρώ > (το) συχ-χώρτζο 'συχώριο, συγχώρεση'. Παραδείγματα και στο κεφ. 2.2.2.2.5.2.

/ft/ → [t:] > [t], π.χ. αυτού + -δα > ετ-τουδά > ετουδά.

Πβ. τα αρχαία διπλά IThesp 241 Σαφφώ (Βοιωτία, 4ος αι. π.Χ.), FD III 1:486 σύββολον, έκκλήματα (Δελφοί, 3ος αι. π.Χ.). Για την αφομοίωση του /s/ στο σύμπλεγμα /st/ βλ. 2.2.7.3. Για αφομοιώσεις συμπλεγμάτων στα όρια λέξεων βλ. 2.2.1.2.

2.2.11 Μετάθεση, αντιμετάθεση συμφώνων

Μετάθεση συμφώνων (ιδίως του /r/): αρχ. άγρωστis, μεταγν. ή άγρωστος DGE > αουστρίδα, άουστρος και άγουστρας 'αγριάδα', αδράχτι > αργάχτι, κρόκος > (ο) κορκό, τουρκ. bakras-çi > πραγκάτσι 'κάδος νερού, κουβάς', πρινάρι >

περνάρι, σκορπιός > σκορπιδός, τρυγιά > τυργιά 'ίζημα κρασιού'. Πβ. και «στρέγω» = στέρω Λέρος 1735 (Πάχος 1993: 147).

Αντιμετάθεση φθόγγων: γνωρίζω > γρωνίντζω, αρχ. λύχνος > νύχλος 'είδος ψαριού', πενιχρός > περιχνός '(για πράγματα) κακής ποιότητας, ευτελής', αρχ. σμύραινα > σμύναιρη 'σμέρνα', αρχ. σφύραινα > σφύναιρα (η) 'το φάρι λούτσος', στομούχι πολλαχού (βλ. και Andriotis 1974: λ. *στομούχιον) > μοστούχι Ρόδος > μουστούδι 'φίμωτρο ή σακκί με τροφή στην μουςούδα υποζυγίων'. Στο Holton et al. (2019: 216-218) μεσν. τεκμήρια.

2.2.12 Τονισμός

Παραβίαση του νόμου της τρισυλλαβίας της Ελληνικής με τονισμό της λέξης στην τέταρτη από το τέλος συλλαβή απαντά σε ενεργητικούς και παθητικούς ρηματικούς τύπους που εμφανίζουν επιτασσόμενο -νε, όχι όμως συστηματικά. Στις περιπτώσεις αυτές αναπτύσσεται συνήθως δευτερεύων τόνος στην παραλήγουσα, π.χ. θα βάλουμένε, έχουμένε, εγύρισένε, ήθελένε, σφάντζομένε πουλ-λ^dάδα για να ματώσουμένε τις πέτρες. Σποραδικά, ο δευτερεύων τόνος δεν αναπτύσσεται στην παραλήγουσα αλλά στην λήγουσα (ηγγαστρώθητδενέ, ήλασενέ 'βατεύτηκε') ή απουσιάζει (είπασινε, ητδοιμήθητδενε). Το φαινόμενο ανιχνεύεται από τον 16ο-17ο αι. (έκάμασινε, έφάνισένε, γράφομενε, είπασινε, θέλουσινε Holton et al. 2019: 228-230).

3. Μορφολογικά

3.1 Άρθρο

Διατηρείται ο μεσαιωνικός τύπος του θηλυκού οριστικού άρθρου της αιτ. πληθυντικού *τες* (Κριαράς, λ. ο) έναντι του κοινού *τις*, π.χ. *τες ευδές, στες πλάτες του, στες τρεις εντζώστην δο σπαθί, στες έξι το φηκάρι* (άσμα). Ο τύπος *τες* και σε γραπτή πηγή του 1745 «είς ταίς Άμμοδάραις», «είς ταίς Πούνταις» (Πάχος 1993: 148).

3.2 Ονόματα – Κλιτική μορφολογία

Τα αρσενικά προπαροξύτονα ουσιαστικά σε -ος (ισοσύλλαβα) στην ονομαστική του πληθυντικού μετακινούν τον τόνο στην παραλήγουσα με επίδραση της γενικής και αιτιατικής πληθυντικού, π.χ. *άντζελος-αντζέλοι, συμβέτθερος-συμβετθέροι*.

Τα αρσενικά προπαροξύτονα ουσιαστικά σε -ας (ισοσύλλαβα) που προέρχονται από μεταπλασμό αρχαίων προπαροξύτων ουσιαστικών σε -ος ή από αρχαία τριτόκλιτα ουσιαστικά συγκροτούν στο ιδίωμα μία μεγάλη κατηγορία, π.χ. μεταγν. *ἄγρωστος* (ή) DGE > *άγουστρας* ‘αγριάδα’, αρχ. *ἄκανθος* (ό) > *άγκαθας*, μεταγν. *μόλοχος* (ό) > *αμόλοχ-χας* ‘είδος φυτού’, αρχ. *ἀσπάλαθος* > *ασπάλαθ-θας*, *ασπάλατ-τάς*, ‘είδος θάμνου’, μεταγν. *κάραβος* (ό) > *κάβουρας*, αρχ. *σκόλυμος* > μεσν. *σκόλυμβρος* LBG > *κούρουμβλας* ‘σκολύμπρι’, αρχ. *τέρμιθος* (ή), μεταγν. *τρέμιθος* > *αδράμιθας* ‘είδος φιστικιάς’, μεταγν. *γναφήσιος* > *αγνάφισκας* ‘είδος ψαριού’ (Κρεκούκιας 2000: 135), αρχ. *ἀγκών* > *άγκωνας*, μεταγν. *ἀχυρὼν* > *αδέρωνας* (και *αδερώνας*), αρχ. *λάρυγξ* > *λάρουγγας*. Πβ. *πούς-ποδὸς-πόδα* > *ο πόδας* (και *ανεμόποδας* ‘άξονας ανέμης’, *κλωτσοπόδας* ‘το κάτω μέρος του τροχού αγγειοπλάστη’). Τα αρσενικά σε -ας σχηματίζουν την γενικού ενικού σε -ου με μετακίνηση του τόνου στην παραλήγουσα, π.χ. *ἄι-Σπυριδωνας* - *ἄι-Σπυριδώνου*, *τζιτζικας* - *τζιτζίκου*, και την ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού σε -οι και -ους, αντίστοιχα, με μετακίνηση του τόνου στην παραλήγουσα, π.χ. *άγκαθας* - *αγκάθθι* - *αγκάθθους*, *κάβουρας* - *καβούροι* - *καβούρους*, *καλάθρωπας* - *καλαθρώποι* ‘το φυτό μανδραγόρας’, *λούμβουνας* - *λουμβούνοι* ‘τα λούπινα’. Όμοια σε Αστυπάλαια, Χάλκη, Λειψούς (Καραναστάσης 1958: 127, Τσοπανάκης 1949: 52-53, Κωνσταντινίδου 2015: 613). Στον πληθυντικό τα εν λόγω αρσενικά ακολουθούν το κλιτικό παράδειγμα των ουσιαστικών σε -ος, αναδεικνύοντας την τάση του κλιτικού συστήματος για απλοποίηση.

Τα αρσενικά οξύτονα ουσιαστικά σε -ής (ανισοσύλλαβα) σχηματίζουν τον πληθυντικό σε όλες τις πτώσεις με μία επιπλέον συλλαβή, π.χ. *γλενδιστής* - *γλενδιστάδες* ‘αλιείς που ψαρεύουν ομαδικά’, *κριτής* - *κριτάδες*, πβ. Πόντος (*μαθετάδες*, *χορευτάδες* Παπαδόπουλος 1955: 38), Δωδεκάνησα (*θεριστής-θεριστάδες* Αστυπάλαια Καραναστάσης 1958: 127) αλλά και το υφολογικά χρωματισμένο *μαθητάδες* της Κοινής ΝΕ.

Το ουσιαστικό *καραβοκύρης* εμφανίζει πληθ. *καραβοκυροί* (ήδη μεσν., βλ. Κριαράς, λ. *καραβοκύριος*, πβ. και κυριώνυμο *Καραβοκυρός* Άμαντος 1964: 430). Όμοια σε κρητικά ιδιώματα (*νοικοκύρης* - *νοικοκυροί* και *νοικοκύρηδες* Αναγνωστόπουλος 1926: 167). Πβ. και τον ομοειδή σχηματισμό πληθ. *παροξύτωνων*

αρσενικών σε *-άρης* στην Χαλκιδική (*γυλαδάρ'ς* - *γυλαδαροί*, *προυβατάρ'ς* - *προυβαταροί* Παπαδόπουλος 1927: 59).

Το ουσιαστικό *κύρης* 'πατέρας' απαντά με τον μεσαιωνικό τύπο *κυρός*, *τῦρός* γεν. *κυρού*, *τῦρου* στην σημασία 'πατέρας' που είναι επίσης μεσαιωνική (Κριαράς, λ. *κύρης* 3), π.χ. *Μ' έκαμε η μάνα μου να μοιάσω του κυρού μου* (παροιμ.) Ο άκλιτος τύπος *κυρ*, *τῦρ* χρησιμοποιείται ως προσφώνηση και πριν από θηλυκά προσηγορικά, π.χ. *κυρ θείτσα μου*.

Το ουσιαστικό *καρχαριάς* σχηματίζει τύπο πληθυντικού *καρχαρέοι* (πβ. EM 493.1 *καρχαρέοι κύνες*), συνώνυμο του αρχ. επιθέτου *κάρχαρος* 'αυτός που έχει κοφτερά δόντια'.

Τα ουδέτερα ουσιαστικά σε *-μα* (ανισοσύλλαβα) σχηματίζουν την γενική ενικού σε *-μάτου*, μετακινώντας τον τόνο στην παραλήγουσα, π.χ. *δῶμα δωμάτου*, *πνέμ-μα πνεμ-μάτου*. Όμοια σε Κύπρο, Κρήτη, Αλικαρνασό, Λιβύσσι, Χάλκη, Λειψούς (Συμεωνίδης 2006: 197, Κοντοσόπουλος 2003: 289, Τσοπανάκης 1949: 53, Ανδριώτης 1961: 62, Κωνσταντινίδου 2015: 613).

Ουδέτερα ισοσύλλαβα σε *-ον* (*δέντρον*) μεταπλάθονται στο πρότυπο των αρχαίων τριτόκλιτων ουδέτερων σε *-ος* (*βάρως*), όπως σε Κύπρο, Κρήτη, Μέγαρα κ.ά. (Συμεωνίδης 2006: 204, Κοντοσόπουλος 1988: 17, Μπεναρδής 2006: 65). Χαρακτηριστικός είναι ο πληθυντικός *τα δένδρη* από αμάρτυρο στο ιδίωμα τύπο ενικού *το δένδρος* (που μαρτυρείται από την σύγχρονη και μεσν. Κύπρο, βλ. IANE, λ. *δέντρο*, Κριαράς, λ. *δέντρος*).

Συχνά εμφανίζεται αντί του υποκορισμένου τύπου της Κοινης ΝΕ ο αρχαίος τύπος, όπως και στην Κρήτη (Κοντοσόπουλος 1988: 17), π.χ. *τράπεζα* (τραπέζι, αρχ. ή *τράπεζα*), *τσεφάλη* (κεφάλι, αρχ. ή *κεφαλή*), *δέρα* (χέρι, αρχ. ή *χείρ*), *πόδας* (πόδι, αρχ. *ό ποῦς*), *άγκαθας* (αγκάθι, αρχ. *ό άκανθος*), *έφθος* (μεγάλο φίδι, αρχ. *ό όφρις*), *νύχλος* (λυχνάρι, αρχ. *ό λύχνος*).

Βαρύτονα επίθετα σε *-ης* σχηματίζουν το θηλυκό με το επίθημα *-ισσα*, παραλλαγμένο φωνητικά σε *-ιτσα*, φαινόμενο κυρίως μικρασιατικό και νησιωτικό (Τσολάκη 2009: 56), π.χ. *ανεμικχιόρης* 'αχάριστος' (τουρκ. *namkör*), θηλ. *ανεμικχιόριτσα*. Πβ. και *βόστῆσ-σα* 'σύζυγος βοσκού' < μεσν. *βόσκισσα*.

Ο συγκριτικός βαθμός επιθέτου σχηματίζεται και περιφραστικά με το επίρρημα *πλιο* (< πλέον) και τον θετικό βαθμό του επιθέτου (π.χ. *πλιο μεγάλος*), ενώ ο υπερθετικός σχηματίζεται με τον συγκριτικό βαθμό του επιθέτου, προηγούμενου του

οριστικού άρθρου, π.χ. ο πλιο μεγάλος (φανός). Πβ. η πια καλός (Λιβύσσι, Ανδριώτης 1961: 87).

Αριθμητικά.- Η γενική πληθυντικού του απόλυτου αριθμητικού δτζο (δύο) έχει το μορφολογικό τύπο δτζονών (δυσονών).

3.3 Αντωνυμίες

Δυνατός αντωνυμικός τύπος εμέν (αρχ. ἐμὲ με τελικό <-ν> κατά την αιτιατική των ονομάτων) αντί του κοινού εμένα της αιτιατικής ενικού της προσωπικής αντωνυμίας α΄ προσώπου, π.χ. εμέ δ-δεν βρέπει να μιλώ, εμέ θ-θα θανατώσεις, τὶ εμέ ν-να φά ο Ἄδης.

Δυνατός αντωνυμικός τύπος εσέ, εσέν (μεταγν./μεσν. ἐσέ, ἐσέν LBG) αλλά και εσέναν αντί του κοινού εσένα της αιτιατικής ενικού της αντωνυμίας β΄ προσώπου, π.χ. σ΄ εσέ την βαραδίν-νω, εσέ, γ-γαμβρέ μου, πρέπει σου καρέκλα καρυδέν-νια, εσέναν δρώ η ξενιδειά.

Αδύνατος (εγκλιτικός) αντωνυμικός τύπος τως (ήδη μεσν.) αντί τους της γενικής πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας γ΄ προσώπου αρσενικού γένους (τως λέει, τως ήδοξε να παν να κουλομπήσουν, ρούχα θα τως-ε κάμω αλλά και να τους-ε ξεσπλαβώσω) και της κτητικής αντωνυμίας (τα θελήματά τως, το καμαροφρούδιν δως).

Αδύνατος (εγκλιτικός) αντωνυμικός τύπος τες αντί τις της αιτιατικής πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας γ΄ προσώπου θηλυκού γένους, π.χ. τες φέρνει.

Αντωνυμικός τύπος (περιφραστικός) λό σου 'εσύ' < νεότ. ἐλόγου (σου) < (του) λόγου (σου). Πβ. τύπο τοῦ λόγου του 'αυτός' σε λεριακό έγγραφο 18ου αι. «δὲν ἔχω νὰ λαβαίνω πλέον ἀπὸ τοῦ λόγου του τίπετις» (Πάχος 1993: 147).

Αντωνυμικός τύπος ευτός της δεικτικής αντωνυμίας, π.χ. 'εν το ριτζί'έρει (=διακινδυνεύει) να ταξιδέψει μ' ευτόν τον αέρα.

Αντωνυμικός τύπος καμ-μιανού της γενικής ενικού του αρσενικού γένους της αόριστης αντωνυμίας κανένας/κανείς, π.χ. 'εν do δίνω καμ-μιανού (σε κανένα).

Άκλιτη αναφορική αντωνυμία οπού = που (μεσν. ὁποῦ < αρχ. ὄπου), π.χ. Χριστέ, δεν δη λ-λυπούσουνε [...], οπού 'το ν-νια τδαι όμορφη. Το χάρισμά του τί 'το, οπού σου χάρισε; Αμήτε τα (ενν. τα ρούχα) της μάν-νας μου [...] οπού μου καταράστηδε... Ο τύπος και σε γραπτές πηγές 18ου αι. «μίαν σπορίαν ὁποῦ εἶχα [...] εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον» 1775, «τὸ

πατρικόν μου όπου ἔχω εἰς Βελανίδα» 1781, «αὐτὰ όπου ἔγραφα εἰς τὰ παιδιά μου» 1791 (Πάχος 1993: 149, 150, 151).

Αξιοσημείωτη εἶναι ἡ χρήση τοῦ οριστικοῦ άρθρου, ἰδίως τῆς αιτιατικῆς ενικῆς αρσενικοῦ καὶ ουδετέρου (τον, το) καὶ τῆς αιτιατικῆς πληθυντικοῦ τοῦ ουδετέρου (τα), ὡς αναφορικῆς αντωνυμίας, κυρίως σε ἄσματα, π.χ. *Κάκχον δό 'δαμε!* (Κακό που εἶδαμε!). *Ἐδεν κάστρον πόχ' ἡ Λέρος, | ἐδ' ἀπόγυρον τόν ἔχει* (=που ἔχει). *Τῶι ο νους μου 'ναι στόν αγαπώ. Σήκου, καλή μου, κι ἄλλαξε, να πα να σε πουλήσω, | τὰ μου ζητούν της αβανιάς να πάρω να πλερώσω.* Ἡ χρήση, γνωστὴ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, αρχαῖες διαλέκτους (Λεσβιακῆ, Θεσσαλικῆ, Αρκαδοκυπριακῆ), δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα (Holton et al. 2019: 1097-1105), ἀπαντᾶ σε ανατολικά ιδιώματα τῆς ΝΕ: Δωδεκάνησα, Κύπρο, Πόντο, Καππαδοκία (Αναγνωστόπουλος 1922: 187 κ.εξ., Καραναστάσης 1958: 139, Μηνάς 1970: 109 καὶ 2012: 83, Κωνσταντινίδου 2008: 330-333, IANE, λ. *ἀγαπῶς*).

Ερωτηματικὴ αντωνυμία *εἰνῶ* (έναντι τῆς κοινῆς *τι*), ἡ ὁποία ἐπιχωριάζει σε μία διαλεκτικὴ ζώνη με έντονο βυζαντινὸ χρῶμα (Contossopoulos 1983-1984: carte 2, Κοντοσόπουλος 2001: XXIII). Σε αὐτὴ συγκαταλέγονται τὰ ιδιώματα Πόντου, Κάτω Ἰταλίας, Κύπρου, Αἰγαίου καὶ ἡ διαλεκτικὴ συστάδα Κύμης-Μεγάρων-Αἰγίνας-Παλαιᾶς Αθήνας. Π.χ. *Εἰνῶ γυρεύεις; Εἰνῶ τυμητικό!* Ανάμεσα στο *εἰνῶ* καὶ τὸ ρῆμα συχνά παρεμβάλλεται τὸ *που*, π.χ. *Εἰνῶ που λείεις; = τι λεις; Εἰνῶ π' αλιμένεις ετουδά; Μάνα, 'νῶ 'ναιν του κάν-νεις;* Ὁμοῖα σε Κύπρο, Χίο (Κοντοσόπουλος 2001: 22, 55) ἀλλὰ καὶ στο Λιβύσσι (ερωτηματικὸ *τείμβου*, βλ. Ανδριώτης 1961: 87, με γρ. *τίμβου*).

Ερωτηματικὴ αντωνυμία *τίνος*, γενικῆ τῆς αρχαίας ἐρωτηματικῆς αντωνυμίας *τίς*, έναντι τῆς κοινῆς *ποιος* γεν. *ποιανού*, π.χ. *Τίνος εἶναιν δα ρούχα; Τίνος εἶναιν δ' αμβέλι; Τίνος να παραπονεθῶ, τίνος να κάμω κρίση;*

Σε ἔγγραφο τοῦ 1735 ἀπὸ τὴν Λέρο (Πάχος 1993: 147) ἀπαντᾶ ἀόριστη αντωνυμία (ἀκλιτῆ) «τίπετις» σχηματισμένη ἀναλογικά πρὸς τὰ ἐπιρρήματα σε <ς> (πβ. *ενωρίς*).

3.4 Ρήματα

Ἡ μορφολογία τοῦ ρήματος χαρακτηρίζεται ἀπὸ αρχαῖκά στοιχεῖα (ἐπιθήματα, τύπους κλπ.), ποικίλους μεταπλασμούς καὶ ἐλεύθερα ἐναλλασσόμενες μορφές. Ἀκολουθοῦν οἱ κυριότερες μορφολογικὲς ἀποκλίσεις έναντι τῆς Κοινῆς ΝΕ.

3.4.1 Οξύτονα και βαρύτονα ρήματα

3.4.1.1 Οξύτονα σε -ώ (από αρχαία περισπώμενα)

Το ιδίωμα διακρίνει δύο κατηγορίες οξύτονων ρημάτων που αντιστοιχούν στα αρχαία περισπώμενα σε -άω και -έω:

(α) Οξύτονα σε -ώ, -άς, -ά, -ούμε(ν), -άτε, -ούσι(ν) ή -ούνε, π.χ. αρχ. ἀγαπάω > γαπώ, αρχ. γερνάω > γερνώ, αρχ. σπάω > σπω, αρχ. χαλάω > χαλώ (Περιπατείς, χαλά η πλάση).

(β) Οξύτονα σε -ώ, -είς, -εί, -ούμε(ν), -είτε, -ούσι(ν) ή -ούνε, π.χ. αρχ. ζητέω > ζητώ (ποιαν αμοιβήν ζητείς;), αρχ. κρατέω > κρατώ (με κρατεί), αρχ. περιπατέω > περιπατώ (Περιπατείς, χαλά η πλάση), αρχ. πονέω > πονώ.

3.4.1.2 Οξύτονα σε -ώ (από μεταπλασμό)

(α) Οξύτονα σε -ώ από παλαιά συμφωνόληκτα σε -άζω, -ίζω κλπ., μεταπλασμένα με βάση το συνοπτικό θέμα, π.χ. αρχ. ἀρπάζω > (ε)ρπώ (την ερπά), μεσν. ἐχβοτανίζω > ξεβοτανώ, αρχ. κοιτάζω 'πάω στο κρεβάτι' > τδοιτώ αλλά και τδοιτάζω 'κουρνιάζω', πβ. και σβήνω (μεσν.) > σβώ (σβούνε τη φ-φωτιά).

(β) Οξύτονα σε -ώ από βαρύτονα φωνηεντόληκτα, μεταπλασμένα με βάση το συνοπτικό θέμα κατά το σχήμα ακολούθησα-ακολουθώ, π.χ. μεταγν. ἀναμύω > νεμ-μώ, -άς, -ά κλπ. 'φυτρώνω', αρχ. διαλύω > διαλώ, -είς, -εί, -ούμεν, -είτε, -ούσι, αρχ. καμμύω > καμ-μάω 'κλείνω τα μάτια, «τα «φυλάω» (στο κρυφτό)', αρχ. σείω > σω (σάω), σας, σα.

Ο μεταπλασμός βαρύτονων σε οξύτονα γνωρίζει γενικά επίδοση στην Ρόδο (Κουρμούλης 1947: 184, Τσοπανάκης 1948: 24).

3.4.1.3 Οξύτονα σε -ιώ, -ειώ, -υώ (με συνίζηση)

Η κατηγορία αυτή ρημάτων, γνωστή από κυπριακά, δωδεκανησιακά, νησιωτικά και πελοποννησιακά ιδιώματα (Συμεωνίδης 2006: 223, Μηνάς 2004: 443), ανιχνεύεται ήδη στο μεσν. ἐγκαλιῶ (Κριαράς) από αρχ. ἐγκαλέω -ῶ. Παραδείγματα από την Λέρο: αρχ. ἀντλέω > γκλιώ 'αντλώ' (Εγκλησα το πηγάδι = ἀντλησα το νερό για να καθαρίσω τον πυθμένα του, ΙΛΝΕ, λ. ἀγκλῶ), αρχ. κινέω > κουν-νιώ (την κούν-νιαν), αρχ. μεθύω > μεδυώ (και ξεμεδυώ), μεσν. χολέω Lampe > χολ-λιώ 'στενοχωρούμαι, λυπάμαι' (Χολ-λιώ, γιατί γερνούμε· πβ. μεσν. χολιῶ), αρχ. δειλιῶ > δουλιώ (αόρ. ηδούλιαξα), αρχ. κλειώ > κλειώ, κλειάς, κλειά κλπ. (Ανοίει τῶαι κλειά η ἀθηβάδα), αρχ. καταλύω > κατελυώ 'καταναλώνω', κατελυέμαι 'μαραίνομαι'.

Αναλογικά προς αυτά μετασχηματίστηκαν σε *-ιώ* και ορισμένα άλλα ρήματα, λόγω του κοινού αορίστου σε [isa], π.χ. *κοπαν-νιώ* < *κοπανώ* < *μεταγν. κοπανίζω*, *θρουλ-λιώ* και *τροουλ-λιώ* ‘θρυμματίζω, -ομαι, είμαι εύθρυπτος’ (η *τραγάνα* *τροουλ-λιά μόνη της* = το βραχώδες τμήμα του βυθού είναι εύθρυπτο) < *θρουλώ* *Αντικύθηρα*, *Κρήτη*, και *θρουλίζω* *πολλαχού* < *μεσν. θρουλίζω* ‘*παθ. συντριβομαι, κομματιάζομαι*’ *Κριαράς* < *αρχ. θρουλίσσω* ‘*θραύω, συντρίβω*’ LSJ.

3.4.1.4 Βαρύτονα σε *-ω*

Τα βαρύτονα ρήματα στον ενεργητικό ενεστώτα λήγουν σε *-ω*, *-εις*, *-ει*, *-ομε(ν)* ή *-ουμε(ν)* ή *-ουμενε*, *-ετε*, *-ουσι(ν)* ή *-ου(ν)*, π.χ. ‘*φήν-νω*, ‘*φήν-νεις*, ‘*φήν-νει*, ‘*φήν-νομε(ν)* ή ‘*φήν-νουμε(ν)*, ‘*φήν-νετε*, ‘*φήν-νουςιν* ή ‘*φήν-νουν*.

Αρχαία βαρύτονα, τα οποία μεταπλάθονται στην Κοινή ΝΕ, διατηρούν στην Λέρο το αρχαίο θέμα αλώβητο, π.χ. *αρχ. έπαίρω* > ‘*παίρω* (τον ‘*βαίρουν τζαι φεύγου*), *αρχ. πλάσσω* > *πλάτσω* (πλάττουμε τα ψωμιά), *αρχ. πλύνω* > *πλύν-νω*. *αρχ. στέλλω* > *στέλ-λω*, Αντίστροφα, ορισμένα αρχαία ή μεταγενέστερα βαρύτονα μεταπλάθονται σε *-νω*, π.χ. *μεταγν. άνασύρω* > ‘*νεσύρωνω*.

3.4.1.5 Βαρύτονα σε *-σσω* > *-τσω*

Αρχαία ρήματα σε *-σσω*, τα οποία στην Κοινή ΝΕ μεταπλάστηκαν σε *-ζώ* ή *-θω* (*αλλάσσω-αλλάζω*, *πλάσσω-πλάθω*), διατηρούν στην Λέρο την κληρονομημένη μορφή σε *-σσω*, μετεξελιγμένη φωνητικά σε *-τσω*, π.χ. *αρχ. μάσσω* > *μάτσω* ‘*σουρώνω*’ (το *μάτσω* το *γάλα*), *αρχ. πήγνυμι* > *μεταγν. πήσσω* > *πήτσω* ‘*πήζω*’ (η *μυτζήθρα* δεν *βήτσει* όπως το *τυρί*), *αρχ. πλάσσω* > *πλάτσω* (πλάττουμε τα ψωμιά). Παρομοίως και σε *Δωδεκάνησα*, *Κύπρο*, *Κρήτη*, *Τσακωνιά* (*Ανδριώτης* (1961: 65)).

Το επίθημα *-σσω* > *-τσω* επεκτείνεται αναλογικά και σε ορισμένα άλλα ρήματα, τα οποία λήγουν συνήθως σε *-ζω*, π.χ. *βολάτσω* ‘*φαρεύω την νύχτα*’ < *βολάσ-σω* < *βολάζω* (IANE, στο λ., *λάτσω* ‘(για *ζώα*) *οχεύω*’ < *λάσ-σω*, *λάσσω* < *λάζω* < *αόρ. ήλασα* του *αρχ. έλαύνω* (τα *ντζα τώρα* ‘*ναι που λάτσουνε*)).

3.4.1.6 Βαρύτονα σε *-ζω* > *-τζω* (από αρχαία σε *-σσω*)

Όπως συμβαίνει και στην Κοινή ΝΕ, αρχαία ρήματα σε *-σσω* μεταπλάθονται ενίοτε σε *-ζω* > *-τζω*, π.χ. *αρχ. πάσσω* > *πάζω* > *πάτζω* ‘*πασπαλίζω, ραντίζω*’.

3.4.1.7 Βαρύτονα σε -νω (από αρχαία περισπώμενα)

Ορισμένα ρήματα που έληγαν σε -ώ μεταπλάθονται σε -νω, π.χ. αρχ. φορέω, -ῶ > φοραίν-νω (να τη φ-φοραίν-ν' ο διάκος). Όμοια εξέλιξη στην Καππαδοκία (πβ. καλώ-καλαίνω Αραβανί, Φωστέρης & Κεσίσογλου 1960: 1στ').

3.4.1.8 Βαρύτονα σε -εύω > -εύγω, -εύγκω

Για την κατηγορία αυτή βλ. κεφ. 2.2.8.1.

3.4.1.9 Βαρύτονα σε -εύγω (από μεταπλασμό οξύτωνων)

Οξύτονα μεταπλάθονται σε βαρύτονα σε -εύγω, π.χ. μεσν. γροικῶ > αγροικεύγω (και γροικῶ) 'προσέχω' (Αγροίκεψε, πγιά! Δώσε προσοχή!), αρχ. ἀνιστορῶ > ανεστορῶ > 'νεστορεύγω 'αντιλαμβάνομαι', αρχ. ἀντῶ > αντεύω > 'νδεύγω (αόρ. ἤνδεψα) 'συναγωνίζομαι κάποιον' (Έλα να 'νδέψομε = να συναγωνισθούμε. Ἡνδεψέ μ-με = με ξεπέρασες), αρχ. δυστυχῶ > δυστυχεύγω, ἀρχ. ψιλῶ-ῶ > ψιλεύγω 'λεπτύνω'.

3.4.2 Ρήματα με προθήματα μεταπλασμένα από τον αορίστο

Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ρήματα με α' συνθετικό προθήματα (ανα-, κατα-) και εσωτερική αύξηση (η-, ε-) στο ενεστωτικό θέμα. Τα ρήματα αυτά προέρχονται από μεταπλασμό με βάση το θέμα του αορίστου.

(α) Ρήματα με το πρόθημα ανα- > ανε- ή 'νε-, γνωστά από Α. Κρήτη, Δωδεκάνησα, Κυκλάδες, Χίο, Σάμο, Ικαρία αλλά και Α. Θράκη, Προποντίδα κ.α.,²⁹ π.χ. αρχ. ἀναβάλλω, ἀνέβαλον > 'νεβάλ-λω 'μελετώ, σκέφτομαι', αρχ. ἀναβαίνω, ἀνέβην > 'νεβαίν-νω '(για ζύμη) φουσκώνω', μεσν. ἀναγνώνω, ἀνέγνωσα > ανεγνώνω, αρχ. ἀναγορεύω > ανεγορεύω (με επίδραση του ανε-) > 'νε'ορεύγω 'μεριμνώ, φροντίζω', αρχ. ἀναλαμβάνω, αόρ. γ' ενικ. ἀνελήφθη > ανελήβομαι ΙΑΝΕ, λ. ἀναλήφω > ανελήβγκουμαι 'εξαφανίζομαι' (Ανελήβτζεται ο σατανάς) και αόρ. γ' ενικ. ανελήφτηνε (Έφυεν ο σατανάς, ανελήφτηνε), μεταγν. ἀναμύω, ανέμυσα > 'νεμ-μύ 'φυτρώνω' (Αυτό 'νεμ-μά μόνο του = είναι αυτοφυές), μεταγν. ἀνασύρω, ἀνέσυρα > (α)νεσύρω 'αντλώ', ανά+καρώνω (ΙΑΝΕ, λ. ἀνακαρώνω ΙΙ), αόρ. α-νεκάρωσα > ανεκαρώνω 'αναπιάνω (το προζύμι)'.

²⁹ Βλ. Παντελίδης (1929: 25), Κοντοσόπουλος (1969: 68 και 2001: 61), Μηνάς (1970: 33-34), Κωνσταντινίδου (2015: 621).

Από τα σύνθετα με το ανα- ρήματα το (α)νε- επεκτάθηκε αναλογικά αφενός σε απλά ρήματα που αρχίζουν από ανα- (πρωτογενές ή δευτερογενές), π.χ. αναγκάζομαι > 'νεγκάζομαι' 'τανύζομαι, σφίγγομαι', ανιστορώ > 'νεστοροεύω' 'αντιλαμβάνομαι' (μεταπλασμός σε -εύω), αφετέρου σε ονόματα που αρχίζουν από ανα-, π.χ. της Αναλήψεως > της Ανελήψεως, τουρκ. pamkör > αναμκχιόρης > ανεμκχιόρης 'αχάριστος'. Το φαινόμενο είναι μεσαιωνικό (Κουκουλές 1931).

(β) Ρήματα με το πρόθημα κατα- > κατε- ή κατη-, π.χ. καταλύω, αόρ. κατέλυσα > κατελυώ 'καταναλώνω', κατελυέμαι 'μαραίνομαι', καταντώ, αόρ. κατήντησα > κατηνδώ.

3.4.3 Παρατηρήσεις στα ρήματα

3.4.3.1 Ενεργητική φωνή

Το α' πληθυντικό πρόσωπο του ενεργητικού ενεστώτα και μέλλοντα της οριστικής εμφανίζει διτυπία, με συχνότερο τον μορφολογικό τύπο σε -ομε(νε), π.χ. γυρίντζουμε, κάμνουμε, 'φήν-νουμεν, θα σου δώσουμένε, θα χωρίσουμένε, να πιάσου-μεν, αλλά και με παράλληλο αρχαϊκό τύπο σε -ομε(ν), π.χ. βολάτσομε 'ψαρεύουμε την νύχτα', θα το κατεβάσομε, θα το σταυρώσομε, να αράξομεν, έλα να 'νδέψομε.

Στο γ' πληθυντικό πρόσωπο του ενεργητικού ενεστώτα και μέλλοντα της οριστικής και υποτακτικής απαντά το αρχαιότερο επίθημα -ουσι(ν), -ούσι(ν), π.χ. δεν βροφτάν-νουσιν, διαλούσι, για να μη το μαδιάξουσι. Σπάνια στο γ' πληθυντικό της υποτακτικής ενεστώτα απαντά και το -ωσι(ν), π.χ. να κάμ-μωσι.

Στο γ' πληθυντικό του παρατατικού και αορίστου της οριστικής απαντά το επίθημα -ασι/-ασιν/-ασινε και -άσι(ν), π.χ. εζ-ζυμών-νασι, κάνασι, ήμπασι, ήβγκασι, δέσασιν, είπασινε, να φάσι. Τα τέρματα αυτά, γνωστά από δωδεκανησιακά, κυπριακά, κρητικά και άλλα νησιωτικά ιδιώματα και από την Μάνη,³⁰ εναλλάσσονται με τα κοινά -ουν(ε)/-ούν(ε) και -αν(ε), τα οποία ακούγονται συχνότερα (π.χ. κάμνουν, να κόψουνε, ακουμπούν, περνούνε, εγράφαν, επήραν, φωνάζανε), σημείο υποχώρησης του ιδιώματος υπέρ της Κοινής ΝΕ.

Στο γ' ενικό του παρατατικού τα οξύτονα σε -ώ (< -έω και -άω) διατηρούν άσιγμους τύπους, π.χ. βρόντα (βροντούσε),

³⁰ Βλ. Τσopanάκης (1948: 38-49 και 1949: 58), Μηνάς (1970: 94), Συμεωνίδης (2006: 221, 225), Dieterich (1908: 125).

εφίλα, ετσίμπα, ηβάστα, ηπέτα, ηθώρει, φόρει. Όμοια σε Ρόδο, Λειφούς (Τσοπανάκης 1948: 23, Κωνσταντινίδου 2015: 615).

Το β' πληθ. του ενεργητικού αορίστου β' λήγει σε -ετε έναντι του κοινού -ατε σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, π.χ. είπετε (Τά 'πετε αυτά;), είδετε (Μβας τδι είδετε τον Γωνστανδή;)

Απαντούν αόριστοι σε -κα αντί -σα από παλαιά ρήματα σε -μι (δίδωμι, αφήμι), π.χ. ήδωκα, ήφηκα, τα οποία διαθέτουν και παράλληλους σιγματικούς τύπους ήδωσα, ήφησα. Από τα αοριστικά θέματα σε -κα σχηματίστηκαν και οι τύποι του συνοπτικού μέλλοντα ('α τα 'φήκουμε) και της υποτακτικής του αορίστου (εγώ να σας το δώκω).

Απαντούν όμως και αντιστρόφως αόριστοι σε -σα αντί -κα, π.χ. 'πονεβήσαμε ('τελειώσαμε το άρμεγμα'). Πρόκειται για τον ποιμενικό όρο 'πονέβησα αντί *'πονέβηκα (απο-+ανέβηκα³¹), σχηματισμένο αναλογικά προς το γ' πληθυντικό αρχαϊκών τύπων αορίστων β' σε -σαν (ανέβην-ανέβησαν).

Διατηρούνται αρχαϊκά αοριστικά θέματα με χαρακτήρα -σ- (αντί ξ ή ψ), π.χ. ηλύτσασα (αντί ελύσσαξα), έπαυσαν (αντί έπαψαν), να πιστεύσω (αντί πιστέψω), παύσε (αντί πάψε), θα το χωνεύσω (αντί χωνέψω). Πβ. μεταγν. αόρ. α' έστήρισα αντί έστήριξα (LSJ, λ. στηρίζω). Διατηρούνται ομοίως και αοριστικά θέματα με θεματικό χαρακτήρα -ψ- (αντί ξ), π.χ. ρίψανε, ερίψαμεν, να ρίψουν (αντί ρίξανε, ρίξαμε, να ρίξουν).

Ο επαυξημένος με υπερωϊκό αοριστικός χαρακτήρας -ξω, -ξα πέρασε αναλογικά και σε ρήματα που έληγαν σε -σω και -σα, π.χ. να ρωτήξω, να στεγνώξει, σφαλίξανε. Το φαινόμενο, μαρτυρημένο και από αλλού στα Δωδεκάνησα (Κωνσταντινίδου 2015: 618) και από το Λιβύσι (Ανδριώτης 1961: 69), θυμίζει το δωρ. πιέξας αντί πιέσας (Νίκ. Σχ. Άλεξιφ. 224d, 224e).

Το ρήμα ευρίσκω παρουσιάζει στον αόριστο τους τύπους ηύρηκα και ηύρα, καθώς και αντίστοιχους τύπους στην προστακτική αορίστου βρήκε = βρες (Βρήκε του μικρά αχταπόδια!) και εύρα = βρες (Εύρα, κόρη, πανδρέψου!) Από το αοριστικό θέμα ηύρηκα σχηματίζεται και συνοπτικός μέλλοντας θα βρήκω (Θα βρήκω να φάω) και υποτακτική αορίστου να βρήκω (Θέλω να βρήκω μερακλή).

³¹ Βλ. ΙΑΝΕ, λ. άπανεβαίνω, όπου και τύπ. Ρόδου 'πονεβαίνω, επίσης και τύπ. αορ. 'πονέγκα Νίσυρος (Σκανδαλίδης 2006: λ. 'πονέσσα).

Κατά το πρότυπο των ηύρα, ήρθα σχηματίζονται και οι αόριστοι ήβγα, ήβγκα (βτζαίν-νω = βγαίνω) και ήμβα (μβαίν-νω = μπαίνω). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τύποι του συνοπτικού μέλλοντα και του αορίστου της υποτακτικής των ρημάτων αυτών θα/να βγήκω (Θέλω να βγήκω στα ψηλά), θα/να μβήκω (Θέλω να μβήκω μες στα δάση), που σχηματίζονται από το θέμα των αμάρτυρων στην Λέρο τύπων αορ. ήβγηκα Κρήτη (Πάγκαλος 1955: 325) και ήμβηκα Δωδεκάνησα (Ταρσούλη 1947-1950: Γ' 120, 338, πβ. μεσν. έμπηκα Κριαράς, λ. μπαίνω).

Αξιοσημείωτος είναι ο ήδη μεταγενέστερος παρατατικός έχα αντί είχα και οι αόριστοι έπα αντί είπα (κατά το έχα) και έδα αντί είδα, γνωστοί γενικά στα Δωδεκάνησα (Μηνάς 2004: 137, Παπαδοπούλου 2005: 178, Κωνσταντινίδου 2015: 616, Κοντοσόπουλος 2001: 48).

Απαντούν αρχαϊκές προστακτικές ενεστώτα σε -ει στα οξύτονα -ώ, -είς, π.χ. Θώρει μπρός σου! γνωστές ιδίως από την Πάφο (κράτει, λάλει, παρπάτει Μενάρδος 1969: 86).

Ορισμένα ρήματα σχηματίζουν το β' ενικό της προστακτικής σε -α με αναλογική επίδραση κανονικών τύπων προστακτικής σε -α, π.χ. στέκα = στάσου κατά το έλα (βλ. Χατζιδάκις 1905-1907: Β' 98, Ανδριώτης 1930: 178, Τσολάκη 2009: 392).

Αξιοσημείωτοι είναι και πολλοί αρχαϊκοί (ήδη μεσν.) τύποι της προστακτικής, π.χ. άμε 'πήγαινε' (Άμε στο καλό!), πληθ. άμετε = πηγαίνετε (από το αρχ. άγωμεν, Κριαράς, λ. άγωμε(ν)),³² 'δέ = δεσ (αρχ. προστ. ενεργητικού αορ. β' ιδέ), έπαρε = πάρε (LBG, λ. έπαίρω), λείπε 'άφησε' (Άμε, λείπε με!)

Το ρήμα ακούω έχει την ήδη μεσν. μορφή 'κούω (βλ. Κριαράς) και προστακτ. ενεστώτα 'κούε (έναντι του κοινού άκου), ενώ αντί του δίνω απαντά δών-νω από το θέμα του αορ. έδωσα.

Το ρήμα έχω στο γ' ενικό πρόσωπο χρησιμοποιείται και απροσώπως, με την σημασία 'υπάρχει', γνωστή και από άλλα ιδιώματα, π.χ. Μνια φ-φοράν τζι έναν τζαιρόν είδεν έναν ανδρόννο. Για την ήδη μεσν. σημασιολογική εξέλιξη από την έννοια 'έχει' στην έννοια 'υπάρχει' βλ. Ανδριώτης (1941: 76-78).

³² Και παράλληλος τύπος αμήτε = πηγαίνετε (Αμήτε τα της μάν-νας μου!) με επίδραση της υποτακτικής, η οποία συχνά χρησιμοποιείται αντί της προστακτικής (να (ε)ρθήτε αντί ελάτε, Χατζιδάκις (1905-1907: Β' 98).

3.4.3.2 Παθητική φωνή

Τα οξύτονα ρήματα στο *α'* ενικό του ενεστώτα της παθητικής φωνής λήγουν σε *-ούμαι*, π.χ. *ευλοούμαι*, *θυμούμαι*, *καυκούμαι*, *κοιμούμαι*, *πουλούμαι*, *συλ-λ^δοούμαι*, *φοβούμαι*. Λήγουν επίσης σε *-ώμαι* (*αναμασώμαι*), σε *-ιέμαι* (*κουνιέμαι*, *λογιέμαι* < *λογίζομαι*, πβ. και *κατελυέμαι* 'μαραίνομαι', *ξυέμαι*, *σειέμαι*, από ενεργητικά *κατελυώ* < αρχ. *καταλύω*, *ξυώ* < αρχ. *ξύω*, *σειώ* < αρχ. *σειώ*), αλλά και σε *-ιούμαι* αντί *-ιέμαι*, π.χ. *αναρωτιούμαι*, *παραπονιούμαι* (και *παραπονούμαι*).³³

Τα βαρύτονα ρήματα στο *α'* ενικό του ενεστώτα της παθητικής φωνής λήγουν κατά κανόνα σε *-ομαι*, όπως στην Β. Ρόδο (Τσοπανάκης 1949: 58), π.χ. *αναλήβουμαι* 'εξαφανίζομαι', *εύκουμαι*, *καταδέχομαι*, *κουλουριάτζομαι*, ενίοτε δε και σε *-ομαι* (*ντρέπομαι*). Στο *α'* πληθυντικό λήγουν σε *-ομεστε* (*πτῶν-νομέστε* = *πιανόμαστε*) και στο *γ'* πληθυντικό σε *-ονδαι* (*γίνονδαι*, *κρύβγονδαι*) ή *-ουνδαι* (*εύκουνδαι*, *ποτίντζουνδαι*).

Το *α'* ενικό του παρατατικού των παθητικών ρημάτων σε *-ούμαι* λήγει σε *-ούμουν* (*φοβούμουν*), επίθημα εκτεταμένο σε Δωδεκάνησα, Ικαρία, Κύπρο (Τσοπανάκης 1949: 58), το *β'* ενικό σε *-ούσουν(ε)* (*λυπούσουνε*) και το *γ'* ενικό σε *-ούνδαν(ε)* (*καυκούνδανε*), που προέρχεται από το *-όταν* με ανάπτυξη ερρίνου και αναλογική επίδραση των επιθημάτων *-ούμουν*, *-ούσουν*.

Στο *γ'* ενικό του παθητικού αορίστου διατηρούνται τα αρχαία επιθήματα *-η* και *-θη* με την μορφή *-η/-ην/-ηνε* και *-θη/-θην/-θηνε* ή *-τη/-την/-τηνε*, αντίστοιχα, τα οποία στην Κοινή ΝΕ εξελίχθηκαν σε *-ηκε*, *-θηκε* ή *-τηκε*. Π.χ. *εποδιανδράπη* 'αποτόλμησε' (βλ. ΙΑΝΕ, λ. *ἀποδιαντρέπομαι*), *ηγίνην* 'έγινε', *εστάθη(ν)*, *ηλευτερώθηνε* 'ελευθερώθηκε, έτεκε', *χάθη*, *φάνη*, *εντζώστην* 'ζώστηκε', *επαρησιάστην* 'παρουσιάστηκε', *ηδυνάστη* (όσο *τῆι αν ηδυνάστη* πρόκειται για τον αρχ. τύπο του παθ. αορ. (*ἐ*)*δυνάστην*, εν χρήσει κατά το πλείστον στον Όμηρο και τον Ηρόδοτο, παράλληλο του αττ. *ἠδυνήθην* < *δύναμαι*), *καταράστη*, *ηφ-φαλ-λοκόφτηνε* 'του έκοψαν τον λώρο', *δέχτη*. Όμοια και αλλού στα Δωδεκάνησα (Κωνσταντινίδου 2015: 615) και στην Καππαδοκία Dawkins (1916: 144-146).

Ορισμένα ρήματα διατηρούν την αρχαία μορφολογία και στο *β'* ενικό, το οποίο λήγει σε *-της* (< αρχ. *-θης*), π.χ.

³³ Για τα παθητικά ρηματικά επιθήματα βλ. Μηνάς (1987, 2020).

ηπασαλείφτης, λιμβίστης ‘ορέχτηκες’, στραβοστομιάστης ‘στράβωσε το στόμα σου’. Ο παθητικός αορίστος σε -στηκα επεκτείνεται αναλογικά αντί του -θηκα σε ορισμένα ρήματα, όπως αρνήστηκα (Σαν ήθελες να μ’ αρνηστείς, γιατί να μ’ αγαπήσεις). Όμοια εξέλιξη και στην Μ. Ασία (Λιβύτσι, Ανδριώτης 1961: 70).

Το σπάνιο στην Κοινή ΝΕ μονολεκτικό β’ ενικό του παθητικού ενεστώτα της προστακτικής είναι εν χρήσει στο ιδίωμα, π.χ. γένου στον γάμπο λ-λεμον-νιά, χαίρου τον γόσμο μοναχή, τη ν-νιότη σου φυλάγου. Πβ. Holton et al. (2019: 1650-51).

Το β’ ενικό του παθ. αορίστου της προστακτικής ορισμένων ρημάτων δεν σχηματίζεται σε -σου (από το θέμα δηλ. του ενεργητικού αορίστου, ντύνομαι-ντύσου) αλλά σε -θου > -τ-τού, ή -σθου > -στου, από το θέμα δηλ. του παθ. αορίστου, από όπου σχηματίζεται ο πληθυντικός της προστακτικής. Έτσι κατά τον πληθ. σε -θείτε (βουβαίνομαι-βουβαθείτε, σείεμαι-σειστείτε) ακούγονται οι τύποι γουβάτ-τού αντί βουβάσου ‘σώπα!’ και σεί-στου αντί σείσου. Ο σχηματισμός, γνωστός από την μεσαιωνική Κύπρο (ντύθου, λυπήθου Holton et al. 2019: 1667) απαντά στην Κύπρο, το Λιβύτσι, την Μεγίστη κ.α. (Συμεωνίδης 2006: 231, Ανδριώτης 1961: 71, Μεγίστη βουάθου, ΙΑΝΕ, λ. βουβαίνω).

Ορισμένα ρήματα παθητικής φωνής χρησιμοποιούνται ως ενεργητικά, συνήθως αμετάβατα, π.χ. μοιρολογούμαι αντί μοιρολογώ, χρήση ήδη μεσαιωνική (Οι συντζενείς μοιρολογούνταν), καλικεύουμαι αντί καβαλικεύω (είμαι καλικεμένος = έχω ανέβει σε υποζύγιο), προφτάνουμαι αντί προφτάνω (Στο σπίτι να μη βροφταστεί ο γιος της να ξανάμβει), φυλάγουμαι αντί φυλάγω ‘προσέχω, προστατεύω’ (τη ν-νιότη σου φυλάγου· η χρήση αρχαία, πβ. Ήρόδ. 7.148 «καὶ κεφαλὴν πεφύλαξο»). Όμοια σε Λυκία (Λιβύτσι, Ανδριώτης 1961: 71) και Καππαδοκία (Αραβανί, Φάρασα, Φωστέρης & Κεσίσογλου 1960: ιε’-ισ’, Ανδριώτης 1948: 45). Πβ. και «ὑπογράφονται (οἱ εὐρισκόμενοι μάρτυρες)» σε λεριακή πηγή του 1735 (Πάχος 1993: 147).

3.4.3.3 Αύξηση

Οι παρωχημένοι χρόνοι δεν σχηματίζονται με το μόρφημα ε- της Κοινής ΝΕ αλλά με το μόρφημα η- της λεγόμενης ‘χρονικής’ αύξησης.³⁴ Έτσι, παράλληλα προς τα ηγάπησα, ηρώστησα,

³⁴ Για την αναλογική ερμηνεία του φαινομένου βλ. Μηνάς (2004: 438-441).

ήγγιξα, ήκουσα, ήρεσα, ήρτα, ακούγονται και ήβοσκα, ήκαμα, ήκοφτα, ήλυσα, ήσπασα, ήσφαξα, ήφαα, ήφουα. Το φαινόμενο, γνωστό από ιδιώματα του Αιγαίου (Λέσβο, Χίο, Ικαρία, Α. Κρήτη,³⁵ Κυκλάδες, Δωδεκάνησα), της Α. Θράκης και Κάτω Ιταλίας (Μηνάς 2004: 247, 438, 442, Κοντοσόπουλος 2001: 52), έχει θεωρηθεί ιωνισμός (Tsopanakis 1955: 53). Σπανιότερα απαντά όμως και αύξηση ε-, π.χ. έδωσα, έκαψα, έτρεφα. Η διμορφία ανιχνεύεται στην Λέρο ήδη το 1735, πβ. «ήδωσα», «τὰ έπούλησα» (Πάχος 1993: 147).

Σημειώνουμε ότι η αύξηση η- (σπανιότερα ε-) δεν απαντά μόνο σε τονιζόμενη συλλαβή αλλά και σε άτονη, π.χ. ηβάρησα (όχι βάρησα), ηβούτθησα, ημήγυσα, ηπέρασα, ηπήρα, ητραβούσα, ηχτύπησα, εγεν-νήθηκα, επήραν, ερίψαμεν, εντζώστην, εσφάχτη. Και σε παλαιά έγγραφα «τὰ έπούλησα» 1735, «τῶς έδώσαμεν» 1754 (Πάχος 1993: 147). Η διατήρηση της άτονης αύξησης συνιστά ένα συντηρητικό χαρακτηριστικό του ιδιώματος έναντι της Κοινής ΝΕ, στην οποία η άτονη αύξηση αποβάλλεται. Σποραδικά ανιχνεύονται πάντως και κοινοί τύποι (περάσαν, ράψανε), ενδεικτικοί υποχώρησης του ιδιώματος.

Σε ρήματα με τα προθήματα ανα- > 'νε-, απο-> 'πο- απαντά ή αύξηση ε, π.χ. ενέβηκα ('νεβαίν-νω), γ' ενικ. εποδιανδράπη ('ποδιανδρέπομαι 'αποβάλλω κάθε ίχνος ντροπής, τολμώ'), ή αύξηση η, π.χ. ηνεστέναξα, ηπόκαμα ('ποκάμνω).

Το γ' πληθυντικό των παρωχημένων χρόνων τονίζεται στην παραλήγουσα, αναλογικά προς το α' και β' πληθυντικό, π.χ. ηβγάλαν, ηγύραν, ηνάψαν, ηπεράσαν (και επεράσανε), ηπήραν, ηφάγαν, φαινόμενο μεσαιωνικό (Κωνσταντινίδου 2008: 329).

3.4.3.4 Το βοηθητικό ρήμα είμαι

Το ρήμα είμαι εμφανίζει στο γ' ενικό του ενεστώτα συνήθως τον τύπο είναιν (πῶς είναιν βου 'νεστέναξε; τίνος είναιν d' αμβέλι; 'πό πού 'ναιν η γεν-νιά σου;) και σπανιότερα μπροστά από σύμφωνο τον τύπο είν' (γέρος εί' γ-για μικράτδι). Στο α' πληθυντικό του ενεστώτα απαντά ο τύπος είμεστε αντί του κοινού είμαστε. Στο γ' ενικό παρατατικού απαντούν οι ήδη μεσν. τύποι ήτο, ήτον, ήτονε (τριώ μ-μερώ γ-γαμβρός ήτο, το χάρισμά του τί 'το; ήτον τζαι φαμελήτρα, ήτονε στο ψάρεμα ένας καπετάνιος γρυπάρης), στο α' πληθυντικό ο τύπος ήμεστε

³⁵ Στην Α. Κρήτη η χρονική αύξηση παρατηρείται μόνο σε τονισμένη συλλαβή.

(*ήμεστε κουρασμένοι*) και στο γ' πληθυντικό του παρατατικού ο τύπος *ήσαν* (*τα τούμπου τούμπου 'σαν πολ-λά*).

3.4.3.5 Το ρήμα *θέλω* ως τροπικό

Το ρήμα *θέλω* χρησιμοποιείται προσωπικώς και απροσώπως ως δείκτης επιστημικής τροπικότητας,³⁶ χωρίς δηλ. βουλευτική σημασία. Ειδικότερα, απαντούν συντάξεις του *θέλω* είτε με απαρηματικό τύπο είτε με συμπληρωματικές προτάσεις που εισάγονται με το *να* + υποτακτική, ως ακολούθως:

(α) *θέλω* (ως προσωπικό ρήμα) + απαρέμφατο: Με την δομή εκφράζεται η ρητή διαβεβαίωση του ομιλητή για την συστηματική ισχύ αυτού που δηλώνει ο ρηματικός τύπος, π.χ. (συνήθως από άσματα) *όντας σου θέλω θυμηθεί, τρέμ' η καρδιά μου, τρέμει* (όταν συμβεί/τύχει να σε θυμηθώ, όταν σε θυμηθώ).

(β) *θέλει* (ως απρόσωπο ρήμα) + *ίνα* + αόριστος υποτακτικής > *θέλει να* > *θέλει 'α*³⁷ > *θελ' 'α* > *θελά*³⁸ + ρηματικός τύπος: Με την δομή εκφράζεται η βεβαιότητα του ομιλητή ότι κάτι πρόκειται να συμβεί νομοτελειακά στο μέλλον, π.χ. *τούτ' η γης που πορπατούμεν, όλ-λ'οι μέσα θελά μβούμε* (=πρόκειται να μπούμε, σίγουρα θα μπούμε). Παρομοίως και σε Αστυπάλεια, Κάλυμνο, Λειψούς (Καραναστάσης 1958: 131, Κωνσταντινίδου 2015: 620).

(γ) *θέλει* (ως απρόσωπο ρήμα) + *ίνα* + αόριστος υποτακτικής > *θέλει να* > *θε να*³⁹ + ρηματικός τύπος: Με την δομή εκφράζεται επίσης η απόλυτη βεβαιότητα του ομιλητή ότι αυτό που δηλώνει η κύρια πρόταση πρόκειται να συμβεί στο μέλλον σχεδόν υποχρεωτικά,⁴⁰ π.χ. *πέτρα αν έδει για καρδιά, πάλι θε να με κλάψει* (θα με κλάψει με βεβαιότητα, δεν γίνεται/δεν μπορεί παρά να με κλάψει).

³⁶ Για περιφραστικές δομές με το ρ. *θέλω* ως βοηθητικό σε ιδιώματα βλ. Μηνάς (2004: 67-70), για μεσαιωνικές μη βουλευτικές δομές με το ρ. *θέλω* ως βοηθητικό βλ. Holton et al. (2019: 5.1.4, 5.2.3, 5.3.2, 5.5 και 5.7.2).

³⁷ Αναλογική ή αποβολή <ν> στο *να* κατά τον Μηνά (2012: 48).

³⁸ Ήδη μεσαιωνικό (Κριαράς, λ. *θέλω*). Για διαφορετικές παραγωγές βλ. Καραναστάσης (1958: 131): *θέλω να* > *θελ' 'α*: Φάβης (1948: 173, 174 υποσ. 1): *ήθελα να* > *θελά, θαλά*. Βλ. και Μηνάς (2004: 67).

³⁹ Ο συγκεκριμένος τύπος ήδη μεσν. (Κριαράς, λ. *θέλω*). Για την παραγωγή του βλ. Χατζιδάκις (1905-1907: Α' 197): *θέλει ίνα* - *θέλει να* - *θελνά* - *θεννά* - *θενά*.

⁴⁰ Η δομή *θε ν-να* + αόριστος υποτακτικής χρησιμοποιείται και για την απλή δήλωση του μέλλοντα (*Ένα τραβούδι θεν-νά πώ* = πρόκειται να... από άσμα).

(δ) ήθελεν (ως απρόσωπο ρήμα) + ίνα + αόριστος υποτακτικής > ήθελε ν-να + ρηματικός τύπος:⁴¹ Με την δομή εκφράζεται η βεβαιότητα του ομιλητή ότι κάτι συνέβαινε συστηματικά (κατ' επανάληψη) στο παρελθόν, π.χ. *Μνια φ-φοράν τζι έναν τζαιρό είσενε ένα γ-γύφτο, τδαι όταν ήθελε ν-να πάει στο μαγαντζίν δου, ήθελε ν-να κάμει τον αέραν δου* (όταν συνέβαινε να πάει/όταν πήγαινε/κάθε φορά που πήγαινε, έκανε...).

3.4.3.6 Παρακείμενος

Ο ενεργητικός παρακείμενος σχηματίζεται περιφραστικά:

(α) με το βοηθητικό ρήμα έχω + μετοχή παθητικού παρακειμένου, π.χ. *έχω ὕγαλιασμένο* = έχω αγκαλιάσει, *έχω κανωμένο* = έχω κάνει (Για ὄδε την δην υπομονήν βώς μ' ἔδει κανωμένο)

(β) με το έχω + ρηματικό επίθετο, π.χ. *έχω φευγάτος* = είμαι φευγάτος, *έχω φύγει* (Έχω φευγάτος από ὄδω ἔπο το ὄ54).

Ο παρακείμενος της παθητικής φωνής σχηματίζεται περιφραστικά με το βοηθητικό ρήμα είμαι και την μετοχή παθητικού παρακειμένου, π.χ. *είμαι παινεμένος* = έχω επαινεθεί, *είμαι καλικεμένος* (καβαλικεμένος) = έχω καβαλικέψει (Τον γάδαρό σου να χαρείς πού ὄσαι καλικεμένη), *είμαι συμβουλευμένος* = έχω λάβει συμβουλές, *είμαι φρυμένος* = έχω αποξηρανθεί (Ὅπως είναι φρυμένο το λούβι μες στ' αλώνι, το πατούν τδαι λειώνει). Όμοια σε Κάρπαθο, Κρήτη αλλά και Κάτω Ιταλία (Μηγάς 1970: 95, Κοντοσόπουλος 2001: 33, Καρναναστάσης 1997: 78). Πβ. Holton et al. (2019: 1933-1934).

3.4.3.7 Απαρέμφατο - Μετοχή

Λείψανα απαρεμφατικής σύνταξης επιβιώνουν στο ιδίωμα σε παγιωμένες μορφές του λόγου (άσματα), σε χρήσεις που παλαιότερα πρέπει να ήταν περισσότερο εκτεταμένες. Το ρήμα που συντάσσεται με απαρέμφατο είναι συνήθως το θέλω στην χρήση του ως τροπικού, χωρίς δηλ. βουλητική σημασία (βλ. 3.4.3.5), π.χ. *όνδας σου θέλω θυμηθεί, τρέμ' η καρδιά μου, τρέμει* (όταν συμβεί/τύχει να σε θυμηθώ..., άσμα). *Όταν σου θέλω θυμηθεί [...], σαν δράος κουλουριάτζουμαι* (άσμα). Απαρεμφατική σύνταξη απαντά και με το ρήμα πάω (σε άσμα), π.χ. *ζητά φωτιά να πάει καεί* (=να καεί).

⁴¹ Η δομή ήδη μεσαιωνική, βλ. Μηγάς (2004: 69), όπου τεκμήρια από νεοελληνικά ιδιώματα. Ομοειδείς δομές στην Κρήτη (Αναγνωστόπουλος 1926: 185-186).

Ευχρηστούν τύποι μετοχής ενεστώτα παθητικής φωνής σε -άμενος, π.χ. Γελάμενο ανέβαινε, κλάμενο κατεβαίνει. Πουλί πετάμενο. Τρεχάμενο νερό. Η μετοχή παθητικού παρακειμένου είναι εν χρήσει και με σημασία επιθετική, π.χ. καμαρωμένος = καμαρωτός, παρακαλεμένος (αγέρας), στερεωμένος (γαμπρός), φραγκιασμένος = βραγκιασμένος. Πβ. τα επίθετα αγγελοκαμωμένος, κακοθανατισμένος, ορφανοθρεμμένος και το επίρρημα βασανισμένα = με βάσανα (π.χ. Ζω βασανισμένα).

3.5 Άκλιτα μέρη του λόγου

3.5.1 Επιρρήματα

3.5.1.1 Τοπικά επιρρήματα

εδωνά = εδώ ακριβώς

ετουδά, ετά, 'τά = εδώ ακριβώς (< αυτού, όπου και ευτού, ετού, εύτου + επιθηματικό μόριο -δα ΙΑΝΕ, λ. αὐτοῦ), π.χ. Είνά π' αλιμένεις ετουδά; Ὡσαμε 'τά (=έως εδώ).

ετδά = εκεί ακριβώς (< μεσν. ἐκειά).

κατάμεσα = ακριβώς στην μέση, π.χ. κατάμεσα πελάου.

ξεπίσω = από πίσω (< μεσν. ξεπίσω < αρχ. ἐξοπίσω).

'πά = επάνω, π.χ. ανέβα 'πά στο δώμα.

πόθ-θεν, πότ-τεν = από πού (< αρχ. πόθεν), π.χ. Πότ-τεν είσαι κλωναράττι; (παροιμιώδης φράση).

πούγετι = 1. κάπου, πουθενά, τυχόν (< μεταγν. και μεσν. πούποτε LBG),⁴² π.χ. Για πες μας τα σουμάδια του, μβας πούγετ' είδαμέν τον (άσμα). 2. καθόλου, διόλου π.χ. καθίντζει λογαριάντζει το, μα πούγετι δε φ-φτάνα (ενν. τα γρόσα).

3.5.1.2 Χρονικά επιρρήματα

από γεν-νησής του = εκ γενετής.

άρα τδαι πού ή αρού τδαι πού = κατά αραιά διαστήματα, κάποτε (< μεσν. ἄρὰ και ποῦ, Κριαράς, λ. αραιά).

αρανδά τδαι πού = κατά αραιά διαστήματα (το αραντά κατά τον Μηνά 2006, λ. αραντά, από ιταλ. di rado).

εδανά, 'δανά = τώρα δα (< μεσν. ἐδανά Κριαράς).

εποτώρι = προ ολίγου (< μεσν. ἀποτώρα με επίδραση επιρρ. σε -ι, πάλι, κατόπι).

⁴² Πβ. πούγετε Κως από πούετε Κάρπαθος (με ανάπτυξη /γ/) από μεσν. πούπετε (Μηνάς 2004: 243)· πβ. και πούβετα Πάτμος από πούετα Κάρπαθος (με ανάπτυξη /ν/) από μεσν. πούπετε (Μηνάς 2004: 140).

καθεμέρι = καθημερινά (< μεσν. *καθημέρι*, Κριαράς, λ. *καθημέραν*).

ολοχροονίς = καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου, π.χ. (φράση) *ολοχροονίς του χρόνου*.

΄πισπέρα = αποβραδίς (< μεταγν. φρ. *απ εσπερας* ΠΔ Λευιτ. 24.3 κριτ. υπόμν. Tischendorf έναντι αρχ. *άφ' έσπέρας*). Πβ. *απισπέρα* Ικαρία Αρχείο ΙΑΝΕ.

ποτ-τές, ποτθές = ποτέ.

πριχού και *μβρουχού* = προηγούμενος (< μεσν. *πριχού*).

σήμ-μερο και *σήμ-μερα* = σήμερα.

τιστηώρι = κάθε τρεις και λίγο (< μεσν. *δις τήν ώρα*, ΙΑΝΕ, λ. *δίς*), π.χ. *τιστηώρι έρδεται*.

τότες (αναλογικά προς το *χθες*).

ύστερι (αναλογικά προς άλλα επιρρ. σε -ι).

φέτι = φέτος (κατά το *πέρυσι*).

3.5.1.3. Τροπικά επιρρήματα

ετσά, ΄τσά = έτσι ακριβώς (< έτσι + μόριο -δα), π.χ. *Ετσά, μαρή, λέν done. Και κάμνει ΄τσά τα σ΄ερια του*.

καταλαχού = τυχαία (< μεσν. *καταλαχοῦ* < *καταλαχαίνω* με επίδραση επιρρ. σε -ού), π.χ. *Ηύρα το καταλαχού*.

ξεποσκελωτά = ιππαστί, π.χ. *Κάθεται ξεποσκελωτά πάνω στο γάιδαρο*.

σουλουνδράνι = κρουνηδόν, σαν βρύση.

3.5.1.4. Διάφορα/Προτασιακά επιρρήματα

αμούντι = χαράμι, χωρίς κάποιο κέρδος (< ιταλ. *ammodo*), π.χ. *Αμούντι πήαν οι κόποι μου*.

ανδάμα (με την πρόθεση με) = μαζί, π.χ. *ανδάμα με τη ρ-ρίζ-ζα, ανδάμα με τον ήλ-λιο*.

μόνο μόνο = λίγο λίγο, και μόνο μόνο = (εμφατικά) πια, επιτέλους, π.χ. *παύσε και μόνο μόνο*.

πάρουμου, *μπάρ'μου* = τουλάχιστον (< τουρκ. διαλεκτικό *barim*,⁴³ παρά το *bari* = τουλάχιστον), π.χ. *να ντζήσεις έσυ πάρουμου, τδι εγώ Θεός το ξέρει (άσμα)*.

πλια = πια, πλέον (< μεσν. επιρρ. *πλιά*, βλ. Κριαράς, λ. *πλέα* I), π.χ. *Δεν βάω πλια στην Γάλυμνο*.

⁴³ Πβ. αναγωγή κυπριακού *πάρουμου* 'τουλάχιστον' στο τουρκ. *barim* (Καραποτόσογλου 2005: 194). Πλησιέστεροι ωστόσο φωνητικά οι νεοελληνικοί διαλεκτικοί τύποι προς το τουρκ. διαλεκτικό *barim*.

πλιο, πγιον, πγιο, πιον, πιο = περισσότερο, πλέον, πια (< μεσν. πλιόν < αρχ. επίρο. πλέον, βλ. Κριαράς, λ. πλέον I), π.χ. Πάρε, γαμβρέ, τη νύφη πλιο! Είνδα να κάμω πγιον! Μόνο καίράτι (=υπομονή). Ου, βαρέθηκα πιον τις παινετάδες σου! Αγροίκεψε, πγιο! (Δώσε προσοχή!), 'εν το ξανακάνω πιο! Τώρα πιον κάθεται στην αζουμούλα (=πεζούλι).

πολ-λά = πολύ, π.χ. πολ-λά κοντό.

ποσό (άκλιτο) = πλήθος, π.χ. ποσό ψάρια (πλήθος ψαριών).

ως = όπως (παραβολικό) (< αρχ. ώς 'όπως'), π.χ. Δός μου, Θεέ μου, 'πομονή ως έδωσες στην βέτρα. Να κάψω την γαρδουλ-λ^dαν δου ως έκαψεν τζι εμένα.

ωσάν = όπως (< μεταγν. ώσάν < αρχ. ώς άν 'όπως, σαν να'), π.χ. τδαι πδά καρδιά μαραιίνεται ωσάν τζαι τη δ-διτδή μ-μου;

3.5.1.5 Υποκορισμός επιρρημάτων

'ποτωράκι = πριν από λίγο (< αποτώρα + επίθυμ. -άκι).

3.5.2 Σύνδεσμοι

αμ-μή, αμ-μέ, αμέ = αλλά, αλλ' όμως, μα (< μεσν. άμή, βλ. Κριαράς, λ. αμή), π.χ. Είσαι γλυκιά σα τζάχαρη αμέ μπατ-τάλα. Αμ-μ' η Αρχή τού φώναντζε με του κριτή τη γ-γλώτσα.

για = (διαζευκτικό) ή, είτε (< μεσν. σύνδ. γιά < τουρκ. ya), π.χ. γέρος εί' γ-για μικράτδι, για βελόνα για καρφί, για πεθερά μου πέθανε για πεθερός μου χάθη.

για να = να (η πρόθεση για συνοδεύει τον σύνδ. να, όταν εισάγει δευτερεύουσες βουλευτικές προτάσεις με υποτακτική), π.χ. Να 'ποθυμάς για να με δεις. Αμα το θέλει ο Θεός για να με τυραν-νήσει, | τίνος να παραπονεθώ, τίνος να κάμω κρίση; επειδής (αιτιολογικό), π.χ. επειδής ητραβούσαμεν εμείς τράτα.

και, τδαι = (ειδικό) ότι, πως (χρήση ήδη μεσν., βλ. Κριαράς, λ. και 8), π.χ. Νά 'ξερα τδι ηνάμων-νανε όλ-λ^d οι νεκροί στον Αδη, | θά 'διν-να να πηγαίν-νανε ν-νερόν από πηγάδι.

και, τδαι = (αιτιολογικό) γιατί, επειδή, π.χ. Για πάρ' τηνε το Καλυφό, τδι εμένα 'ν' αδερφή μου. Η χρήση ήδη μεσν. Βλ. και Ανδριώτης (1941: 78), Κριαράς, λ. και 11.

και, τδαι = (τελικό/συμπερασματικό) για να, ώστε να (χρήση ήδη μεσν., βλ. Κριαράς, λ. και 9α), π.χ. Τραβούδησέ μου σκλάβε μου, τδαι να σε ξεσκλαβώσω.

και, τσάι = (αντιθετικό) αλλά, μα (χρήση ήδη μεταγν., πβ. ΚΔ Εὐαγγ. Μᾶρκ. 12.12 «καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον»), π.χ. φωδιά με τριγυρίντζει, | τσάι δε μ-με τσάιει να καώ, μόνο μ-με φοβερίντζει.

μέτε = μήτε, ούτε. Ο τύπος μέτε ήδη σε πάπυρο του 2ου αι. μ.Χ. SB 14 12144 «μέτε τους περι τ[ού]του πυνθανομενους».

μόνον = (αντιθετικό μετά από αρνητική πρόταση), π.χ. τσάι δε μ-με τσάιει να καώ μόνο μ-με φοβερίντζει.

μῆριν, μῆρι = πριν, π.χ. και μῆριν να μπεις, μῆρι βγει ο ήλιος. να (αιτιολογικό), π.χ. τσίτωση να γελώ. Η χρήση μεσν.

να (τελικό-αποτελεσματικό), π.χ. Τσάι είδα γυρεύεις, να μας κάμεις τον βατέραν μας καλά; Η χρήση ήδη μεσν.

όνταν, όντας, όντες, όνδες, όνδες = όταν, μόλις (< μεσν. όνταν, όντας, όντες, βλ. Κριαράς, λ. όταν < αρχ. όταν), π.χ. όνταν ηγίνην ο σεισμός, όνταν δη φ-φίλαν ήστραφτεν, όνδας σου θέλω θυμηθεί, όνδες σ' απάνδησε, να τη φ-φορέν' ο διάκος όνδες θα λουτουργά.

ώστε (να) = (χρονικό) έως ότου, ωστόσο, μέχρι (να), π.χ. Όστε να πάει τσάι να 'ρθεί, τον βρίστσει πεθαμένο (< αρχ. έστε > ώστε από επίδραση του έως > ως Τσοπανάκης 1949β: 38, πβ. Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 5.1.4 «περιμένετε έστ' αν έγω έλθω», και μεσν. ώστη Κύπρος (Συμεωνίδης 2006: 246). Το ώστε να ανιχνεύεται σε Κύπρο (Συμεωνίδης 2006: 246-247) και Δωδεκάνησα (Ρόδος, Χάλκη, Τσοπανάκης 1949: 94 και 1949β: 38).

3.5.3 Μόρια

για, γιάε = (δεικτικό/παρακελευσματικό) ιδού, να, για δεσ, κοίτα (< μεσν. γιά < αρχ. μόριο εϊά: ο τύπος γιάε < για + ιδέ, ΙΑΝΕ, λ. γιά 1, 1β), π.χ. Γιά 'νας κάτ-ταρος! (=γάταρος)

δεν, 'εν (αρνητικό): Συνηθέστερη η μορφή 'εν, γνωστή από τα Δωδεκάνησα και αλλού (ΙΑΝΕ, λ. δέν), π.χ. 'εν εβγάλαμε ν-δίποτα ούτε πέλ-λα (=λέπι), 'εν το ξανακάνω πιο! 'εν do συνεικάντζεις (=αντιλαμβάνεσαι), εμέ δ-δεν βρέπει να μιλώ.

έδε, έδεν, εδέ = (παρακελευσματικό) για δεσ, κοίτα (< μεσν. έδε, έδè < επιφών. ε̅ + προστ. ιδε - ιδè = για δεσ, ιδού, βλ. Κριαράς, LBG), π.χ. Εδέ κακό που γίνεται στην τένταν αποκάτω, | φιλά 'δερφός την αδερφή, και 'κείνοι δεν το ξέρουν (άσμα, Dawkins 1950: 94). Έδεν κάστρον πῶχ' η Λέρος | έδ' απόγυρον τόν έχει (άσμα).

'κί, 'κέ = δεν (< ιωνικό αρνητικό μόριο οὐκί). Το μόριο, γνωστό από τον Πόντο (ουκί, ουκέ, 'κί, 'κέ, προ φωνήεντος 'κ', και 'τσέ, 'τσ' Όφρις), ανιχνεύεται στην Λέρο σε άσμα (Dawkins 1950: 94). «Πὸ τὸ χεράκι τὴν ἀρπᾶ, καὶ ᾽ς τὸ παντζάρι πάει. | Πουλῶ τὴν τῆγ γεναῖκα μου, πουλῶ τὴν τῆγ καλήμ μου. | Κανείς καὶ [γρ. 'κέ, 'τδὲ] πολοθήην του, κανείς κ' [γρ. 'κ', 'τδὶ] ἡμίλησέν του». Σπάνια χρήση με μορφή 'κί, 'κέ στην Καππαδοκία (Costakis 1964: 62, Μενάρδος 1969: 150).

μβας ή μβας τδαι = (διστακτικό/ερωτηματικό) μη τυχόν, μήπως, μήπως και (< μεσν. μπάς και Κριαράς, λ. μπας), π.χ. Για πες μας τα σουμάδια του, μβας πούγετ' είδαμέν τον. Μβας τδὶ εἶδετε τον Γωστανδή; Μβας τδὶ εἶδες το παιδί μ-μου;

τίαρις = (απορηματικό/ερωτηματικό) μήπως (< τίγαρις < αρχ. τί γάρ με επίδρ. του μήγαρις, Andriotis 1974: λ. τί γάρ).

3.5.4 Επιφωνήματα

μάρη, μαρή (θηλ., κλητικό) = μωρή, π.χ. Μάρη, που σέ 'παν όμορφη! Ετσά, μαρή, λέν done. Ο παροξύτονος τύπος μάλλον εμφατικός (πβ. Καραναστάσης 1958: 109).

μάρε (αρσ., κλητικό) = μωρέ.

αλῖς = αλίμονο, π.χ. Αλῖς, τρομάρα πού 'βρε με! Αλῖς τον, που λείπει από το γάμο του! (γνωμικό).

3.5.5 Προθέσεις

δίχως + γενική = χωρίς, π.χ. πώς να ντζήσω δίχως σου που μ' έτρεφεν ο ήστδος σου; Η σύνταξη με γενική ήδη μεσν.

μετά + αιτιατική = με (< αρχ. μετά), π.χ. τύδη μου, είνδα σου 'καμα, τδαι τά 'δεις μετά 'μένα. Η σύνταξη ήδη μεσν.

ώσαμε = έως, μέχρι (< αρχ. μόρ. ὤς (έως) + μεσν. ἴσαμε). Εμφανίζει δύο χρήσεις: (α) ώσαμε + επίρρημα, π.χ. ώσαμε 'τά = έως εδώ, και (β) ώσαμε + πρόταση που αρχίζει με αναφορικό που = μέχρι που, π.χ. Του λέει. «Σ-σώπα, το μωρό μ-μου! Σ-σώπα, το μωρό μ-μου!» ώσαμε που το πήε στο καϊτδὶ.

4. Συντακτικά

Καταγράφονται χαρακτηριστικές αποκλίσεις από την Κοινή ΝΕ, με την επισήμανση ότι η Λέρος εμφανίζει πολλά αρχαϊκά συντακτικά χαρακτηριστικά, όπως συμβαίνει και με άλλα νησιωτικά, περιφερειακά ιδιώματα της ΝΕ.

4.1 Επίταξη της προσωπικής αντωνυμίας στο ρήμα

Οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας έπονται του ρήματος σε μη εμφατικές καταφατικές προτάσεις, π.χ. *Τρώγει με ο καημός σου, ηπήρα μ-μου το γιασιμί, αγαπώ σε, ήχασά σε, επήραμέν don do γ-γαμβρόν με την επιμονή μ-μας, πουλεί τον τζαι το μ-μαύρον δου, είδα την απού το πανάθυρο, μην βάρει το τδαι φύγει, τάισέν το. Ηύρα το καταλαχού (=συμπτωματικά). Τα πουλ-λιά τδαι δελιδόν-νια εύκουνδαί σας δίλ-λγκια χρόν-νια. Άμα 'λωνεύγουνε τα ντζα φορούμε ν-δους μουστουδές (=φίμωτρα). Και πάλι λογαριάντζει τα. Το ήδη μεσαιωνικό φαινόμενο ανάγεται σε αρχαίες συντακτικές δομές (Μηνάς 2004: 366, Κωνσταντινίδου 2008: 335 κ.εξ.) και χαρακτηρίζει τα ιδιώματα Πόντου, Καππαδοκίας, Βιθυνίας, Λυκίας, Αιγαίου, Κύπρου, Κ. Ιταλίας (Κωνσταντινίδου 2008: 329-330). Σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη (1938: 67, 259) συνιστά βασικό γνώρισμα των ανατολικών έναντι των δυτικών ιδιωμάτων της ΝΕ. Στην Λέρο ανιχνεύεται και πρόταξη αντωνυμίας (σου φέραμεν, τως λέει), ενδεικτική εξαλλοίωσης του ιδιώματος.*

4.2 Εκφορά άμεσου αντικειμένου σε γενική αντί αιτιατικής

Τα μνήμης σημαντικά ρήματα συντάσσονται με γενική, ακολουθώντας την αρχαία παράδοση, π.χ. *Να μου 'τθυμάσαι πάνδα* (να με θυμάσαι). *Θυμούμαι σου, κορίτσι μου*. Με γενική συντάσσονται και πολλά άλλα ρήματα που στην Κοινή ΝΕ δέχονται το άμεσο αντικείμενο σε αιτιατική, π.χ. *μου καταράστηδε* (με καταράστηκε), *μια Καλυμνιά μου 'πάνδηξε* (με συνάντησε), *εντζούλευγκάν του* (το ζήλευαν), *να μου χτυπά η θάλασ-σα απάνω στο τδεφάλι* (να με χτυπά). *Φέρτε μου το βτζολ-λάττι μ-μου [...] να του βαρήσω δυνατά*. Η σύνταξη με γενική είναι γνωστή από περιφερειακά ιδιώματα της ΝΕ, όπως Κύπρο, Κρήτη, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, αλλά και από την Κάτω Ιταλία (Συμεωνίδης 2008: 245, Χριστοδούλου 2015: 103-104, Κοντοσόπουλος 2001: 32, 60, Μηνάς 1970: 108).

4.3 Εκφορά έμμεσου αντικειμένου σε γενική και αιτιατική

Οι εγκλιτικοί τύποι της προσωπικής αντωνυμίας, όταν χρησιμοποιούνται ως έμμεσο αντικείμενο στα δίπτωτα ρήματα (δίνω, λέω, φέρνω κλπ.) και τα συμπληρώματα του ρήματος που δηλώνουν πρόσωπο, εκφέρονται κατά κανόνα σε πτώση γενική, όπως συμβαίνει στην Κοινή ΝΕ, αλλά και σε Κάρπαθο,

Κω, ΝΔ Ρόδο, π.χ. *φέρε μού το, σου τά 'δωκε, τού 'δωσένεν βαράδες, σου χάρισε, μη μ-μου το φέρεις*. Όμοια και οι ονομαστικοί τύποι ως έμμεσα αντικείμενα τίθενται κατά κανόνα σε πτώση γενική: *λέει της γεναίικας του, της μάν-νας του τα λένε, τον πήγανε της νύφης μας, την αρπά τδαι του κονδού την βάει, αμήτε τα (τα ρούχα) της μάν-νας μου, βετσά δ-δών-νει του μαύρου του, άμα πάω του πατέρα μου το φαί, ευκήσου του ξένου περβολιού ν' ατ-τίσει το δικό σου, επίσης σε έγ-γραφα 18ου αι. «τὰ ἐπούλησα τοῦ γαπροῦ μου», «νὰ τὰ προικίσουν καὶ αὐτοὶ μὲ καλὸν τῶν παιδίων τως» (Πάχος 1993: 147, 148). Πβ. όμως στο *μάστορα τα πήα, δώστε (τη φούστα) στες φιλενάδες μου, εδώκαμεν άρία μαλ-λιά στο β-βοσκό μ-μας*.*

Απαντούν όμως στο ιδίωμα και περιπτώσεις όπου το έμμεσο αντικείμενο εκφέρεται σε αιτιατική, π.χ. *Πες μου, χάρε, τι σέ 'καμα (τι σου έκανα). Εποδιανδράπη τδι είπεν δην. «Εγώ, κόρη, αγαπώ σε»* (βρήκε το θάρρος και της είπε κλπ.). Η σύνταξη με αιτιατική ως έμμεσο αντικείμενο, μαρτυρημένη ήδη από τα μεταγενέστερα και μεσαιωνικά χρόνια (Λεντάρη & Μανωλέσσου 2003), αν και απηρχαιωμένη στο ιδίωμα, καθώς τα τεκμήρια προέρχονται από παγιωμένες μορφές λόγου (άσματα), αναδεικνύει την συνάφεια της Λέρου με ιδιώματα που εμφανίζουν την σύνταξη αυτή. Σημειώνουμε ότι η εν λόγω σύνταξη αποτελεί ίδιον βορειοελλαδικών και μικρασιατικών ιδιωμάτων (Manolessou & Beis 2006), ανιχνεύεται όμως και στην ΒΑ Ρόδο (*έλεέν δη, να με δώκετε Μαριτσά, είπε μ-με Αρχάγγελος*, Tsopanakis 1940: 167, 169). Στην Λέρο, όπως και στην ΒΑ Ρόδο, η παρουσία της αποδίδεται σε επιδράσεις από την γειτονική περιοχή του Λιβυσιού (Τσοπανάκης 1968).

4.4 Ιδιόζουσες συντάξεις

Το ρήμα *πονώ* συντάσσεται με απλή και όχι εμπρόθετη αιτιατική ουσιαστικού που δηλώνει το πάσχον μέλος, π.χ. *πονώ τα τσωτικά μου (πονούν τα σπλάχνα μου), πονώ τα γούλ-λια μου (πονούν τα ούλα μου)*. Όμοια σε Κάρπαθο (Μηνάς 1970: 107) και Φάρασα (Ανδριώτης 1948: 47). Πρόκειται για αρχαία δομή, πβ. Άριστ. *Ιστ. Ζ. 557a.10 «πονούσι τὰς κεφαλὰς»*.

Το γ' ενικό του ρήματος *κονδεύγω* είναι εν χρήσει ως απρόσωπο, π.χ. *ηχόνδεψε ν-να λωλ-λ^dαθώ (λίγο έλειψε να...)*.

Ρήματα κινήσεως συντάσσονται με την εμπρόθετη φράση *σε + γενική κτητική* με έλλειψη του ουσιαστικού, π.χ. *ήφραεν τζαι*

στης *γιαγιάς του πάει, παν* της *μάν-νας* του. Η ελλειπτική αυτή σύνταξη είναι ήδη αρχαία, πβ. Holton et al. (2019: 1959).

Ορισμένα ρήματα που σημαίνουν κίνηση συντάσσονται με απρόθετη αιτιατική που δηλώνει τόπο, π.χ. *Ὀλ-λ^dον don γόσμον βάτε με τῆι ὀλ-λ^dο γ-γυρίσετέ με* (σε ὄλον τον κόσμο κ.λπ.) *Παν τα πουλάκια τη βοσκή* (=στη βοσκή). Η χρήση, απηροχαιμένη στο ιδίωμα, καθώς απαντά συνήθως σε ἄσματα, ιδιάζει στην Πελοπόννησο (*Πάει το χωριό του. Πάω την Κόρθο* Τριανταφυλλίδης 1963: 171, Κακριδής 1971: 246) και στα Δωδεκάνησα (*Πάει το στενό Αστυπάλαια, Καραναστάσης* 1958: 139. *Η κατσικά εγιάη τ-το κρέμ-μο Κάρπαθος, Μηνάς* 1970: 108).

Έναρθρη ονομαστική εμφανίζεται με λειτουργία κλητικής, π.χ. *Του λέει. «Σ-σώπα, το μωρό μ-μου!»*. Η χρήση ονομαστικής αντί κλητικής με έννοια στοργής, τρυφερότητας προς αγαπητά πρόσωπα αποτελεί κληρονομιά από την Μεσαιωνική Ελληνική (Ανδριώτης 1952, Holton et al. 2019: 1947). Η χρήση γενικά ονομαστικής στην θέση κλητικής, που ανιχνεύεται σε περιφερειακά και αρχαϊκά ιδιώματα (Πόντο, Λιβύσσι, Καππαδοκία, Κ. Ιταλία, Ρόδο, Κάρπαθο, Μεγίστη, Σύμη, Νάξο, Σκύρο, Πελοπόννησο, Ήπειρο, βλ. Ανδριώτης 1952: 20-22· 1948: 47· 1961: 85), είναι αρχαία, πβ. Άριστοφ. *Πλ.* 1099 «Σέ τοι λέγω, ὁ Καριῶν, ἀνάμεινον» (Ανδριώτης 1952: 18), ΠΔ *Ψαλ.* 50.3 «Ἐλέησόν με, ὁ θεός», ΚΔ *Εὐαγγ. Λουκ.* 8.54 «ἡ παῖς ἐγείρου».

Απαντά αναδίπλωση του επιρρήματος ἔτσι + επίθετο με σημασία επιτακτική ('τόσο, πολύ, υπερβολικά') σε ἄσματα, π.χ. *–Για πές μου τα ἴποσούμαδα, ἴσως τότε γρωνίντζω (τον άντρα σου). | –Ἐτσι ψηλός, ἔτσι λιγνός, ἔτσι καμαρωμένος*. Η δομή απηχεί αρχαίες συντάξεις με το επίρρημα οὕτω + επίθετο ή επίρρημα (LSJ, λ. οὕτω III) αλλά και την μεσν. δομή ἔτσι + επίρρημα ή επίθετο (και επόμενο το ὡσάν), πβ. *Ἐρωτόκρ.* Β' 155 «ἔτσι ψηλὰ νὰ σώσω» (Κριαράς, λ. ἔτσι 3, 4β).

Το επίθετο πολ-λά (ουδ. πληθ. του πολύς), όταν προσδιορίζει επίθετο, λειτουργεί ως ποσοτικό επίρρημα, π.χ. *πολ-λά κοντό* (πολύ κοντό). Όμοια σε Κάρπαθο, Αμοργό, Πόντο, Κύπρο, Κρήτη κ.α. (Μηνάς 2012: 607, Μηλιαράκης 1983: 628, Παπαδόπουλος 1958-1959: λ. *πολλά*, Συμεωνίδης 2006: 247). Η δομή είναι μεσαιωνική, η επιρρηματική ωστόσο χρήση τού *πολλά* ανιχνεύεται ήδη στα μεταγενέστερα χρόνια (ΚΔ *Εὐαγγ. Μᾶρκ.* 5.10 «καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά»).

Παρατηρείται δίπλωση ονομάτων και επιρρημάτων με έννοια έμφρασης/επίτασης. Άλλοτε η δίπλωση έχει την μορφή απλής επανάληψης (*Βαθιά βαθιά ξεφρύδιαζε τ'οι αγάλι αγάλι σπέρνε*), άλλοτε τα δύο σκέλη συνδέονται με το συμπλεκτικό και (*Όλ-λ^dο το παν είναιι do διόσιμο· θέλει τέχνην τζαι τέχνη!*) άλλοτε το β' σκέλος εκφέρεται σε γενική πληθυντικού (*Νύφ-φη μου, άθ-θι των αθ-θώ, τζαι της μηλ-λιάς το μήλο*, πβ. το αρχ. Αίσχ. Ίκ. 524 «*ἀναξ ἀνάκτων*», το μεταγν. ΠΔ ΄Εξ. 30.29 «*ἄγια τῶν ἁγίων*» αλλά και τα σύγχρονα διαλεκτικά *ἀδικο* των *αδίκω* Κρήτη, Γαρεφαλάκης 2002: λ. *ἀδικο* και *απάν' των απανίων* Πόντος, Παπαδόπουλος 1958-59: λ. *απανίων*· βλ. και Ανδριώτης 1976). Ομοειδή σχήματα απαντούν σε Δωδεκάνησα και Μ. Ασία (Μηνάς 1970: 108, Ανδριώτης 1961: 86). Για μηχανισμούς λεξικής αναδίπλωσης γενικά στην Ελληνική βλ. Kallergi (2015).

5. Συμπεράσματα

5.1 Η διαλεκτική ταξινόμηση του ιδιώματος της Λέρου

Τα γλωσσικά δεδομένα για την Λέρο που αναλύθηκαν παραπάνω ανέδειξαν ένα σύνολο μορφοφωνητικών και συντακτικών φαινομένων, τα οποία συνθέτουν την φυσιογνωμία του ιδιώματος. Στο πλαίσιο των σύγχρονων διαλεκτικών ταξινομήσεων, το ιδίωμα Λέρου εντάσσεται στις ακόλουθες ομάδες.

Με βάση την παραδοσιακή ταξινόμηση του Γ. Χατζιδάκι, η Λέρος ανήκει στα νότια ιδιώματα, καθώς απουσιάζει από αυτή το κύριο γνώρισμα των βορείων ιδιωμάτων, η κλειστή πραγμάτωση των άτονων /e, o/ ως [i, u] και η πτώση των άτονων /i, u/.

Με βάση την ταξινόμηση του Μ. Τριανταφυλλίδη (1938) σε ανατολικά και δυτικά ιδιώματα, η Λέρος ανήκει στα ανατολικά, καθώς το τελικό <-ν> όχι μόνο διατηρείται αλλά αναπτύσσεται και σε ετυμολογικά μη αναμενόμενες θέσεις, ενώ οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας συντάσσονται μετά το ρήμα, αντίθετα προς τα δυτικά ιδιώματα.

Με βάση την ταξινόμηση του Ν. Contossopoulos (1983-1984), η Λέρος ανήκει στην Ελλάδα του *είντα* μαζί με τις περιοχές Πόντου, Κάτω Ιταλίας, Κύπρου, Κρήτης, Κυθήρων, Κυκλάδων, Δωδεκάνησων, Λέσβου, Χίου, Ικαρίας, Σκύρου και την διαλεκτική συστάδα Κύμης-Μεγάρων-Αίγινας-Παλαιάς Αθήνας.

Ο Trudgill (2003) ταξινομεί την Λέρο και τα ιδιώματα Κύπρου, Ρόδου, Καρπάθου, Κάσου, Μεγίστης, Κω, Πάτμου στην ομάδα των νοτιοανατολικών ιδιωμάτων με βάση τρία φωνητικά

χαρακτηριστικά: προσθίωση υπερωικών, δίπλωση συμφώνων και διατήρηση τελικού <-ν>.

5.2 Η Λέρος στο πλαίσιο των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων

Ο γενικός χαρακτήρας της ποικιλίας που μιλιέται στην Λέρο είναι τυπικός δωδεκανησιακός, καθώς εμφανίζει όλα τα γνωρίσματα που η έρευνα έχει αποδώσει στον λόγο των Δωδεκανησίων. Ειδικότερα: Διατήρηση και επέκταση του τελικού <-ν> σε ονοματικούς και ρηματικούς τύπους.- Αφομοίωση του τελικού <-ν> με το αρκτικό σύμφωνο της επόμενης λέξης.- Προερρίνωση των /k, p, t/ στην αρχή λέξης από προηγούμενο τελικό <-ν>.- Διπλά σύμφωνα.- Δίπλωση των /k, p, t/ συνοδευόμενη από δασύτητα [k^h:, p^h:, t^h:].- Ανομοίωση διπλών /k, p, t/ σε [k^x, p^f, t^θ].- Προσθίωση διαφόρων βαθμών των υπερωικών /k, g, x/ πριν από /i, e/.- Ποικίλες τροπές του ημιφωνηεντικού [j] ή και των προ αυτού συμφώνων.- Αποβολή μεσοφωνηεντικών /v, γ, ð/.- Ρηματικό τέρμα -εύγω (< -εύω).- Ρηματικά τέρματα γ' πληθ. -ουσι(ν), -ασι(ν).- Συλλαβική αύξηση η-.- Διατήρηση άτονης αύξησης.- Ερωτηματικό *είνδα*.- Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα. Παράλληλα με τα γενικά δωδεκανησιακά χαρακτηριστικά, η Λέρος εμφανίζει και ειδικά γνωρίσματα που απαντούν σε ορισμένα μόνο τμήματα του δωδεκανησιακού χώρου. Από την ανάλυση της κατανομής τους προκύπτει η στενότερη σχέση της Λέρου με την Ρόδο (πόλη, γειτονικά χωριά), την Μεγίστη, την Κω (ιδίως ανατολική), την (βορειοκεντρική) Κάρπαθο και την Αστυπάλεια, κυρίως μέσω του νεωτερισμού της ανομοίωσης του διπλού [ll] σε [ll^d] ή [ld] ή [lt], καθώς και με την Κάλυμνο και την Πάτμο, κυρίως μέσω της απουράνωσης των συριστικών (δροσιά>δροσά). Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά είναι δυνατόν να ερμηνευθούν ως αποτέλεσμα αμοιβαίας επιρροής στο πλαίσιο της γεωγραφικής γειννίας ή να αναχθούν σε παλαιότερο κοινό διαλεκτικό πρόγονο, χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί η εκδοχή παράλληλων εξελίξεων χωρίς άλλη εξάρτηση.

5.2.1 Ομοιότητες με τα ιδιώματα της Ρόδου (ιδίως βόρεια)

Συμφωνοποίηση του ημιφώνου στην ακολουθία /l/ + /i/ + Φωνήεν (ήλιος > ήλ-λγκιος Β. Ρόδος, ελιά > ελγά/ελτζά Ν. Ρόδος, πόλη Ρόδου).- Ανομοίωση διπλού [ll] > [ll^d] – πόλη Ρόδου και γειτονικά χωριά.- Ανομοίωση διπλού [ss] > [ts] (θάλασ-σα > θάλατσα).- Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτι > αλάτσι).-

Ουράνωση του φατνιακού /s/ σε [ʃ] πριν από φωνήεν (δίδερρα) – ΝΔ Ρόδος (σπάνια).– Αποβολή του ημιφώνου μετά από /l, r/ (ηλιάστρια > 'λάστρια, τριαντάφυλλα > τρανδάφυλ-λ^dα).– Αηχοποίηση των /b, d, g/ ξένης προέλευσης σε /p, t, k/ (μπαϊλντίζω > παϊρόδίτζω).– Έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος από γειτονικό ισχυρότερο (αδόνη).– Ανάπτυξη φωνήεντος /i/ σε σύμπλεγμα συμφώνου από συνίζηση (κρέας > κριγιάς) – ΒΔ Ρόδος.– Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /ɣ/.– Τάση για μεταπλασμό βαρύτονων ρημάτων σε οξύτονα.– Σύνταξη εν μέρει με αιτιατική της προσωπικής αντωνυμίας ως έμμεσου αντικειμένου (είπεν *δην* = της είπε) – ΒΑ Ρόδος (είπε *μ-με* = μου είπε).– Προστακτική παθητικού αορίστου -θου > -τ-*του* (γουβάτ-*του*) αντί -σου.

5.2.2 Ομοιότητες με τα ιδιώματα της Κω

Ανομοίωση διπλού [ʃ] > [ʃ^d] – Α. Κως (Χώρα, Ασφενδού, Πυλί).– Ουράνωση /s/ σε ουρανοφατνιακό [ʃ] πριν από φωνήεν (δίδερρα) – Α. Κως (Πυλί) (όδος).– Εξέλιξη κληρονομημένου [ss] > [ts] (θάλασσα).– Εξέλιξη /z/ > [(n)dz] (χαρίντζω).– Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτσι).– Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες) – Δ. Κως.– Ανάπτυξη επιτασσόμενου -(ν)ε σε ρηματικούς τύπους (έχουμένε, ήτονε) – Α. Κως.– Ανάπτυξη ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο και φωνήεν (κλινάφτης > κλινάφτης, στείρο > στείριο).– Εξέλιξη άηχων /k, p, t/ σε προέρρινα [ng, mb, nd] (παπόρι > παμβόρι, όταν > όνάαν).– Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /ɣ/.– Αναφορική χρήση του άρθρου.

5.2.3 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Μεγίστης

Ανομοίωση διπλού [ʃ] > [ʃ^d].– Αποβολή [i] μετά από συριστικά (δροσιά > δροσιά).– Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (σπίτια > σπιδία).– Δίπλωση κληρονομημένου [ss] (θάλασ-σα).– Προστακτική παθητικού αορίστου -θου > -τ-*του* αντί -σου (βουάθου).– Ονομαστική στην θέση κλητικής.

5.2.4 Ομοιότητες με τα ιδιώματα της Καρπάθου

Ανομοίωση διπλού [ʃ] (στην βορειοκεντρική Κάρπαθο [ʃ^d]).– Εξέλιξη κληρονομημένου διπλού [ss] > [ts] (θάλασσα).– Εξέλιξη /z/ > [(n)dz] (χαρίντζω) – Όλυμπος.– Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (ξενιδειά).– Εξέλιξη /i/ > [z] στην ακολουθία /r/ + /i/ + Φωνήεν (αθθυμαρζού).– Ανάπτυξη ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο (επιδεκτικό ή μη ουράνωση) και φωνήεν

(κλινιάφτης > κλινιάφτης, στείρο > στείριο).– Αποβολή του ημιφώνου μετά από /l, r/ (ηλιάστρια > 'λάστρια, τριαντάφυλλα > τρανάφυλ-λ^dα).– Εξέλιξη των άηχων /k, p, t/ σε προέρρινα [ng, mb, nd] (όταν > όνάαν).– Αηχοποίηση ηχηρών /b, d, g/ ξένης προέλευσης σε /p, t, k/ (μπαϊλντίζω > παϊρδίτζω).– Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτι > αλάτσι).– Εξέλιξη ημιφώνου σε [z] (θυμαριού > ατθυμαρζού).– Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /χ/.– Παρακαίμενος είμαι + μετοχή παθ. παρακαίμενου (είμαι συμβουλευμένος).– Δομή πολ-λά + επίθετο (πολ-λά κοντό).

5.2.5 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Αστυπάλαιας

Ανομοίωση [ll] (στην Αστυπάλαια [lt]).– Εξέλιξη κληρονομημένου [ss] > [ts] (θάλασσα).– Εξέλιξη /z/ σε [(n)dz] (χαρίντζω).– Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά ή προστριβή (δροσιά > δροσά, βιτσιά > βετσά).– Αρσενικά προπαροξύτονα σε -ας ακολουθούν το κλιτικό παράδειγμα των ουσιαστικών σε -ος στον πληθυντικό (κάβουρας-καβούροι-καβούρους).

5.2.6 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Καλύμνου

Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά ή προστριβή (δροσιά, βετσά).– Δίπλωση κληρονομημένου [ss] (θάλασ-σα).– Εξέλιξη /i/ > [z] στην ακολουθία /r/ + /i/ + Φωνήεν (ατθυμαρζού) – (σποραδικά στην Λέρο).– Εξέλιξη (σπάνια) /i/ > [z] στην ακολουθία δευτερογενές /ð/ + /i/ + Φωνήεν (σπιτιού > σπιδιού > σπιδζού) – (σποραδικά στην Λέρο).– Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (ξενιδειά).– Ανάπτυξη /i/ σε σύμπλεγμα συμφώνου από συνίζηση (κρέας > κριγιάς).

5.2.7 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Πάτμου

Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά και προστριβή (δροσιά, βετσά).– Εξέλιξη κληρονομημένου [ss] > [ts] (θάλασσα).– Εξέλιξη /z/ σε [(n)dz] (χαρίντζω).– Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).– Επιτασόμενο /e/ μετά από τελικό <-ν> σε ρηματικούς τύπους (έκαμένε).

5.3 Ομοιότητες με διαλεκτικές περιοχές πλην Δωδεκανήσου

Τα Λεριακά, πέρα από την στενή συγγένεια προς τα Δωδεκανησιακά, εμφανίζουν ομοιότητες και με άλλες περιφερειακές περιοχές, όχι αποκλειστικά γειτονικές (Χίο, Ικαρία, Κύπρο, Κάτω Ιταλία, Πόντο, Καππαδοκία, Μ. Ασία, Κυκλάδες, Κρήτη).

5.3.1 Ομοιότητες με τα ιδιώματα Χίου και Ικαρίας

Στενή είναι η σχέση της Λέρου και με τα διπλωτικά ιδιώματα Χίου και Ικαρίας, όπως και αυτή της Κω με τα ίδια ιδιώματα (Καραναστάσης 1964-65: 16, Παντελίδης 1929).

5.3.1.1 Ομοιότητες με ιδιώματα της (νότιας) Χίου

Διατήρηση και επέκταση τελικού <-ν>.- Δίπλωση συμφώνων.- Προέρρινη πραγμάτωση /b, d, g/ = [mb, nd, ng].- Πτώση /v, γ, ð/ μεσοφωνηεντικά.- Δασύς σιγματισμός /x/ προ /i, e/.- Πραγμάτωση /z/ ως [z:, (n)dz].- Απλοποίηση /n)dz, ts/ > /z, s/.- Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).- Τροπή [λ] > [j].- Τσιτακισμός διπλού [ss] (θάλασσα).- Επιτασσόμενο /ne/ σε ρήματα.- Αποβολή /p/ (Αναγιά = Παναγιά: στην Χίο αού = από).- Αφομοίωση <ς> με επόμενο σύμφωνο (ο νου μου Χίος).- Αντωνυμία τως αντί τους.- Ερωτηματικό είντα.- Συνεκφορά είντα + που.- Ρήματα σε -εύγω, -εύγκω.- Ρηματικά τέρατα -ουσιν, -ασιν.- Ρήματα με πρόθημα (α)νε- αντί ανα-.- Ρηματική αύξηση η-.- Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα.

5.3.1.2 Ομοιότητες με το ιδίωμα Ικαρίας

Διατήρηση και επέκταση τελικού <-ν>.- Δίπλωση συμφώνων.- Πτώση μεσοφωνηεντικών /v, γ, ð/.- Τροπή [λ] > [j].- Αποβολή ημιφωνηεντικού [i] μετά από συριστικά (δροσά).- Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /γ/.- Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).- Ρήματα με πρόθημα (α)νε- αντί ανα-.- Ερωτηματικό είντα.- Επίρρημα (α)πισπέρα.- Ρήματα σε -εύγω, -εύγκω.- Διάκριση δύο συζυγιών στα παλαιά περισπώμενα -ώ,-άς,-ά και -ώ,-είς,-εί.- Παθητικός παρατατικός σε -ούμουν.- Αρχαιότροποι παρατατικοί.- Ρηματική αύξηση η-.- Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα.

5.3.2 Ομοιότητες με τις διαλέκτους Κύπρου και Κ. Ιταλίας

Αξιοπρόσεκτες είναι οι διαλεκτικές ομοιότητες της Λέρου με Κύπρο και Κάτω Ιταλία, με τις οποίες δεν γειτνιάζει γεωγραφικά. Οι εκτεταμένες ομοιότητες που μοιράζονται οι διαλεκτικές αυτές περιοχές, συνδυαζόμενες με τον αρχαϊκό χαρακτήρα της πλειονότητας των κοινών χαρακτηριστικών τους αλλά και την απουσία ιστορικών τεκμηρίων για μετακινήσεις πληθυσμών μεταξύ των περιοχών αυτών, συνηγορούν για την ύπαρξη ενός παλαιού κοινού γλωσσικού υποστρώματος.

5.3.2.1 Ομοιότητες με την διάλεκτο της Κύπρου

Εκτός από τις γνωστές διαλεκτικές ομοιότητες Κύπρου και Δωδεκανήσων (διατήρηση τελικού <-ν>, δίπλωση συμφώνων, προέρινη πραγμάτωση /b, d, g/ ως [mb, nd, ng], πτώση μεσοφωνηεντικών /v, γ, ð/, τροπή /r/ > /rk/, ρήματα σε -εύγω, -εύγκω, ερωτηματικό *είνδα*, επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα), η Λέρος συνδέεται με την Κύπρο και με τα εξής ειδικά χαρακτηριστικά: Κοινός βαθμός προσθίωσης υπερωικών (δασύς τσιτακισμός /k/ > [tʃ], δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ]).- Εξέλιξη /i/ > [j], [ɟ] στην ακολουθία /l/ + /i/ + Φωνήεν (πουλιά > πουλ-λγκιά, πουλτζά).- Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτσι).- Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (ξενιδειά).- Ουράνωση συριστικών πριν από φωνήεν (έχαδες ΒΔ Πάφος, Τυλληρία).- Παράλειψη <ς> σε ονόματα (Κοκκινοχώρια, Τυλληρία).- Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά (δροσά).- Εξέλιξη [k] > [j] (χολιώ > χογιώ).- Μεταλεξική δίπλωση /r/ (με τη ρ-ρίζα).- Ανομοίωση διπλού [ss] σε [ts] (θάλασσα).- Εξέλιξη /k, p, t/ σε [ng, mb, nd] ενδολεξικά (όνδαν).- Αηχοποίηση /b, d, g/ ξένης προέλευσης σε /p, t, k/.- Ανάπτυξη /e/ (ή /i/ Κύπρος) σε συνεκφορά (θα τως-ε κάμω).- Ανάπτυξη /γ/ στην αρχή λέξης.- Εμφατικό *ιν-ναί* = *ναι*.- Δομή πολ-λά + επίθετο (πολ-λά κονδό).- Συνεκφορά *είνδα* + *που*.- Γενική ενικού ουδετέρων -μα σε -μάτου.- Αναφορική χρήση άρθρου.- Μεταπλασμός φωνηεντόληκτων σε οξύτονα (-ιώ, -ειώ, -υώ) με συνίζηση.- Παθητικά -ούμαι, -ούμουν.- Επιθήματα -ουσι(ν), -ασι(ν).- Διατήρηση άτονης συλλαβικής αύξησης.- Τονισμός γ' πληθυντικού παρωχημένων χρόνων στην παραλήγουσα (ηβγάλαν Λέρος, εβκαίν-ναν Κύπρος).- Προστακτική οξύτωνων σε -ει (θώρει Λέρος, λάλει Πάφος).- Προστακτική παθ. αορίστου -θου > -τ-τού.- Αντικείμενο σε γενική (θυμούμαι σου).- Δομή *ώστε να* = *έως ότου να*. Πβ. ωστόσο συλλαβική αύξηση η- (Λέρος) έναντι ε- (Κύπρος).

5.3.2.2 Ομοιότητες με την διάλεκτο της Κάτω Ιταλίας

Δίπλωση συμφώνων.- Κοινός βαθμός προσθίωσης υπερωικών (δασύς τσιτακισμός /k/ > [tʃ], δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ] πριν /i, e/).- Εξέλιξη /i/ > [ɟ] στην ακολουθία /l/ + /i/ + Φωνήεν (πουλιά > πουλτζά).- Εξέλιξη /z/ > [(n)dz] (χαρίντζω).- Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτσι).- Αφομοίωση <ς> με επόμενο σύμφωνο και στο σύμπλεγμα [st].- Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά (δροσά).- Εξέλιξη [k] > [j] (εν μέρει).-

Προέρρινη πραγμάτωση /b, d, g/ > [mb, nd, ng].– Αποβολή /v, γ, ð/ μεσοφωνηεντικά.– Ανομοίωση /rx, rθ/ > /rk, rt/.– Μεσαία συχρότητα αντιπροσώπευσης του <υ> ως [u].– Ανάπτυξη /e/ σε συνεκφορά.– Ερωτηματικό *είνδα*.– Αύξηση η.– Παρακείμενος *είμαι* + μετοχή παθ. παρακειμένου (*είμαι συμβουλευμένος*).– Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα (στην Κάτω Ιταλία εν μέρει).

5.3.3 Ομοιότητες με διαλέκτους και ιδιώματα της Μ. Ασίας

Ομοιότητες εμφανίζει η Λέρος με ιδιώματα της Καππαδοκίας, του Πόντου και της δυτικής Μ. Ασίας. Το στοιχείο συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης ισχυρών δεσμών μεταξύ των περιοχών αυτών. Είναι γνωστή η υπόθεση που έχουν διατυπώσει ιστορικοί και γλωσσολόγοι, σύμφωνα με την οποία στα ιδιώματα των νησιών του Αιγαίου και της Α. Θράκης πρέπει να επέδρασε η ελληνική γλώσσα των μικρασιατικών πληθυσμών, που υπό την πίεση των Οθωμανών μετακινήθηκαν μεταξύ 11ου και 14ου αι. μαζικά προς τα δυτικά (Αμαντος 1964: 225, Τσοπανάκης 1986, Κοντοσόπουλος 2001: 53· πβ. Κωνσταντινίδου 2015: 636). Νεότερα μεταναστευτικά ρεύματα μεταξύ 14ου και 16ου αι. από τα παράλια της Μ. Ασίας προς τα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα προς τα Δωδεκάνησα μαρτυρεί και η σύγχρονη ιστοριογραφία (Βακαλόπουλος 1974: 71, 74 στην Ολυμπίτου 2003: 147).

5.3.3.1 Ομοιότητες με ιδιώματα της Καππαδοκίας

Διατήρηση τελικού <-ν> (χαμηλή συχνότητα σε Καππαδοκία).– Δασύς τσιτακισμός /k, g/ > [tʃ, dʒ] πριν από /i, e/ (Φάρασα, Μισθί).– Δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ] πριν από /i, e/.– Αηχοποίηση /b, d, g/ > /p, t, k/.– Προστριβοποίηση /t/ > [ts, tʃ] (*αλάτσι* Λέρος, *γιατσί* Καππαδοκία).– Ουράνωση συριστικών πριν από φωνήεν (*σίδερα* Λέρος, *θύρε* Καππαδοκία).– Ανομοίωση /vɣ, rɣ/ > /vg, rg/ (Φάρασα) και /rx, rθ/ > /rk, rt/.– Παράλειψη <ς> ονομάτων (*οι κουρούνε*, στην Καππαδοκία πληθ. *παπάδε*).– Διατήρηση παλαιότερων παθητικών δομών αντί ενεργητικών (*μοιρολογούμαι* = μοιρολογώ).– Αρνητικό *’κί*, *’κέ* < *οὐκί* (σπάνια).

5.3.3.2 Ομοιότητες με ιδιώματα του Πόντου

Δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ] πριν από /i, e/ (*δέρα*).– Δασύς τσιτακισμός /k, g/ > [tʃ dʒ] πριν από /i, e/ (Οφίς).– Ανάπτυξη ημιφώνου [i] πριν από φωνήεν (*φυλ-λιάδα* Λέρος, *φλιουρί* Πόντος).– Δίπλωση συμφώνων (σε Πόντο εν μέρει).– Πραγμάτωση

ετυμολογικά διπλού /ss/ ως [ts] (θάλασσα).- Προέρρινη πραγμάτωση /b, d, g/ > [mb, nd, ng].- Αηχοποίηση /b, d, g/ > /p, t, k/.- Ανομοίωση /rx, rθ/ > /rk, rt/.- Ερωτηματικό *είνδα*.- Αρνητικό *'κί, 'κέ* < *οὐκί* (σπάνια σε Λέρο).- Δομή *πολλά* + επίθετο.

5.3.3.3 Ομοιότητες με ιδιώματα της δυτικής Μ. Ασίας

Αποβολή ημιφωνηεντικού [i] μετά από συριστικά (δροσά) (Αλικαρνασός).- Προθετικό /i/ (σπάνια σε Λέρο).- Δασύς τσιτακισμός /k, g/ > [tʃ dʒ] πριν από /i, e/ (Αλικαρνασός).- Εκφορά /k, p, t/ ως [ng, mb, nd].- Ανομοίωση /rx, rθ/ > /rk, rt/.- Αόριστος -ξα αντί -σα (Λιβύσσι).- Παθητικός αόριστος -στηκα (αρνή-στηκα) (Λιβύσσι).- Αόριστος προστακτικής -(σ)θου > -στου, -τ-*του* αντί -σου (σειστου) (Λιβύσσι).- Αναπτυσσόμενο σε συνεκφορά /e/ (Λιβύσσι /i/).- Δίπλωση συμφώνων και κληρονομημένου [ss] (Λιβύσσι).- Αηχοποίηση ξένης προέλευσης /b, d, g/ > /p, t, k/ (Λιβύσσι).- Αποβολή /p/ (Λιβύσσι).- Γενική -μάτου των ουδετέρων σε -μα.- Συνεκφορά *είνδα* + *που* (Λιβύσσι *τείμβου*).- Διατήρηση παθητικών δομών αντί των αντίστοιχων ενεργητικών δομών της Κοινής ΝΕ (μοιρολογούμαι = μοιρολογώ).

5.3.4 Ομοιότητες με ιδιώματα Κυκλάδων και Κρήτης

Η σχέση δωδεκανησιακών γενικά και κυκλαδοκρητικών ιδιωμάτων έχει αναδειχθεί λεπτομερειακά από τον Dieterich (1908). Για τον λόγο αυτό περιοριζόμαστε εδώ σε απλή επισήμανση ορισμένων διαλεκτικών ομοιοτήτων μεταξύ Λέρου και νησιών των Κυκλάδων (ιδίως της Αμοργού, το ιδίωμα της οποίας ομοιάζει με τα δωδεκανησιακά)⁴⁴ και εστιάζουμε στην ιδιαίτερα ανεπτυγμένη σχέση Λέρου και Κρήτης. Στην τοπική ιστοριογραφία (Οικονομόπουλος 1888: 54) γίνεται λόγος για εγκαταστάσεις Κρητών στην Λέρο. Ωστόσο δεν διαθέτουμε αναλυτικά δεδομένα για μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών μία συγκεκριμένη περίοδο, οι οποίες θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν επίδραση του κρητικού ιδιώματος στο ιδίωμα των πολυπληθέστερων εντοπίων.⁴⁵ Κατά συνέπεια, οι παρατηρούμενες ομοιότητες μεταξύ των δύο περιοχών θα πρέπει να αποδοθούν σε παλαιό

⁴⁴ Βλ. Κοντοσόπουλος (2001: 42, 57).

⁴⁵ Για μετακινήσεις Κρητών προς νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου κατά τον τουρκοβενετικό πόλεμο και αργότερα, βλ. Σφυρόερας (1969: 458). Για τις σχέσεις της Κρήτης με τον κυκλαδικό και δωδεκανησιακό χώρο (ιδίως μετά την βενετική και οθωμανική κατάκτηση της νήσου) βλ. Dieterich (1908: 16-19).

κοινό γλωσσικό υπόστρωμα ή σε παράλληλη εξέλιξη. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι πέρα από τις ομοιότητες που σημειώνονται, απουσιάζει από την Λέρο ένα βασικό γνώρισμα της κρητικής διαλέκτου, η μη έρρινη εκφορά των /b, d, g/.

5.3.4.1 Ομοιότητες με κυκλαδικά ιδιώματα

Προστριβοποίηση /z/ > [(n)dz] (χαρίντζω).- Απλοποίηση /(n)dz/ > /z/ (τζάμια > ζάμια).- Προσθίωση /k, g/ > [tʃ dʒ] πριν από /i, e/ (Αμοργός, Φολέγανδρος).- Αποβολή ημιφωνικού [j] μετά από συριστικά (δροσά) (Αμοργός, Άνδρος, Θήρα).- Τσιτακισμός του /t/ (Μήλος, Σίφνος).- Προστριβοποίηση /s/ > [ts] (Σίφνος).- Τροπή /s/ > [ʃ] (σιτάρι) (Αμοργός).- Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).- Εξέλιξη [ʌ] σε [j] (Σίφνος, Κίμωλος κ.α.).- Ανάπτυξη /ç/ στο επίθμ. -εύγω.- Επίταξη αντωνυμικού αντικειμένου στο ρήμα.- Άμεσο αντικείμενο σε γενική.- Δομή πολ-λά 'πολύ' + επίθετο (Αμοργός).

5.3.4.2 Ομοιότητες με κρητικά ιδιώματα (ιδίως ανατολικά)

Ανάπτυξη /e/ σε συνεκφορά (θα τως-ε κάμω).-Επιτασώμενο /ne/ σε ρηματικούς τύπους (ήθελένε) (Ν. Ρεθύμνης).- Αποβολή ημιφωνικού [j] μετά από συριστικά (δροσά) (Α. Κρήτη).- Έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος από γειτονικό ισχυρότερο (α-δόνι).- Ανάπτυξη ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο και φωνήεν (κλινάφτης > κλινιάφτης, στείρο > στείριο).- Προσθίωση υπερωικών /k, g, x/ πριν από /e, i/ (β' βαθμού σε Λέρο, γ' βαθμού σε Κρήτη).- Εξέλιξη [ʌ] σε [j] (χολιῶ > χογιῶ).- Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).- Αποκλειστοποίηση /d/ > /ð/ στην ακολουθία /d/ + /i/ + Φωνήεν (δόδια).- Παράλειψη τελικού <ς> ονομάτων.- Διατήρηση μη υποκορισμένων ουσιαστικών (η τσεφάλη, ο πόδας).- Αντωνυμικός τύπος τως αντί τους (Α. Κρήτη).- Ερωτηματικό είντα.- Μεταπλασμοί ρημάτων σε οξύτονα.- Παθητικό επίθημα -ιούμαι.- Ρήματα σε -εύγω.- Σύνθετα με το πρόθημα ανε- αντί ανα- (Α. Κρήτη).- Ρηματικά επιθήματα -ουσι(ν), -ασι(ν) (Δ. Κρήτη).- Αύξηση η- (Α. Κρήτη).- Διατήρηση άτονης αύξησης.- Επίταξη αντωνυμικού αντικειμένου στο ρήμα.- Παρακείμενος είμαι + μετοχή παθ. παρακείμενου (είμαι συμβουλευμένος).

5.4 Ποικιλότητα εντός του ιδιώματος

Το ιδίωμα δεν παρουσιάζει ενδοδιαλεκτική διαφοροποίηση, εμφανίζει όμως ποικιλότητα στην πραγμάτωση στοιχείων.

(α) Παρατηρούνται δύο ή περισσότερες πραγματώσεις συγκεκριμένων διαλεκτικών φαινομένων, όπως η δίπλωση ή η συμφωνοποίηση ημιφώνου μετά από συνίζηση. Συγκεκριμένα, παράλληλα προς το θάλασ-σα πραγματώνεται και το θάλατσα, παράλληλα προς το ασπάλαθ-θας πραγματώνονται και ασπάλατ-τας, ασπάλατ-τας, ασπάλατας, παράλληλα προς το βάλλεις και τα βάλλ-λ^dεις, βάδεις, παράλληλα προς το ήβγεν και τα ήβγκεν, ήβντζεν, παράλληλα προς το πουλ-λιά και τα πουλλιά, πουλ-λγκιά, πουλτζά, Χαρακτηριστικές είναι και οι διτυπίες πόθ-θεν και πότ-τεν, γροτθίντζω και γροτ-τίντζω, αρρώθια και αρρώδια (αρρώστια), όπδος και όπτδος (όποιος), δγκυο και δτζο (δύο), -εύγω και -εύγκω κ.ά. Το φαινόμενο, που έχει ανιχνευθεί σε Κω και Κάλυμνο (Seiler 1958: 214, Καραναστάσης 1964-65: 45, Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955), αν δεν εντάσσεται στο πλαίσιο της ενδοδιαλεκτικής ποικιλότητας που συνοδεύει τις διαδικασίες της γλωσσικής εξέλιξης, ενδέχεται να συνδέεται με τάσεις αποδιαλεκτισμού, μετακίνησης δηλ. των ομιλητών από διαλεκτικές επιλογές προς άλλες θεωρούμενες λιγότερο διαλεκτικές, ή να επηρεάζεται από κοινωνιογλωσσικές παραμέτρους (επιλογή ή αποφυγή τύπων με κοινωνιογλωσσικά κριτήρια, πβ. Καραναστάσης 1964-65: 45).

(β) Παρατηρούνται παράλληλες κοινές και διαλεκτικές φωνητικές, μορφολογικές και συντακτικές πραγματώσεις ή χρήσεις, κάτι που αντικατοπτρίζει την τάση υποχώρησης του ιδιώματος έναντι της Κοινής ΝΕ. Ενδεικτικά, το ημιφωνηεντικό /i/ εμφανίζει στις ακολουθίες Σύμφωνο + /i/ + Φωνήεν τόσο την διαλεκτική όσο και την κοινή εξέλιξη, τα ιδιωματικά επιθήματα -ουσι(ν), -ασι(ν) εναλλάσσονται με τα κοινά -ουν, -αν, το κοινό παθητικό τέρμα -ονδαι στο γ' πληθ. του ενεστώτα εναλλάσσεται με το ιδιωματικό -ουνδαι (φαίν-ονδαι αλλά και εύκ-ουνδαι), δίπλα στην διαλεκτική αύξηση η- απαντά και η κοινή ε-, δίπλα στην επίταξη της αντωνυμίας (ήχασά σε, εύκουνδαι σας) ανευρίσκεται και η κοινή σύνταξη (σου φέραμεν, τως λέει) κλπ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αφομοιωτική επίδραση που δέχεται η ποικιλία της Λέρου, όπως και άλλα δωδεκανησιακά ιδιώματα (Κοντοσόπουλος 2001: 41-42, Ζαχαρίου-Μαμαλιγκά 1994: 94-

95), από την Κοινή ΝΕ γίνεται εμφανής όχι μόνο μέσα από την παράλληλη χρήση κοινών και διαλεκτικών χαρακτηριστικών αλλά και μέσα από την ανίχνευση σπάνιων φαινομένων που πρέπει να ήταν παλαιότερα περισσότερο εκτεταμένα (τσιτακισμός /t/, προστακτικές -θου > -τ-*του*, -σθου > -στου), ή μέσα από την αποκλειστική παρουσία ιδιωματικών χαρακτηριστικών σε απολιθωμένες μορφές λόγου (άσματα).

5.5 Αρχαϊσμοί και νεωτερισμοί

Η έντονη αρχαϊκότητα αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία της διαλεκτικής φυσιογνωμίας της Λέρου. Γλωσσικά φαινόμενα από όλα τα γλωσσικά επίπεδα (φωνητικό, μορφολογικό, συντακτικό), μαρτυρημένα από παλαιότερες φάσεις της ιστορίας της Ελληνικής, επιβιώνουν στο ιδίωμα, ενώ απουσιάζουν από την Κοινή ΝΕ. Για την αρχαϊκότητα του ιδιώματος σε επίπεδο λεξιλογίου βλ. Κρεκούκιας (1991), Andriotis (1974).

Φαινόμενα αναγόμενα στην αρχαία και μεταγενέστερη περίοδο είναι μεταξύ άλλων τα εξής: η δίπλωση συμφώνων, η διατήρηση και επέκταση του τελικού <-ν>, η αποβολή μεσοφωνηεντικών /v, γ, δ/, η εναλλαγή των /v, γ, δ/, η εναλλαγή /f, x, θ/ και /v, γ, δ/, η αφομοίωση του /s/ με το επόμενο /t/ ενδολεξικά, η τροπή /l/ > /r/ σε σύμπλεγμα, η αηχοποίηση των /b, d, g/ σε /p, t, k/, η ανομοίωση των συμπλεγμάτων /rx, rθ/ σε /rk, rt/, η αποβολή του ημιφωνικού [i] μετά από /(t)r/ (τρανδάφυλ-λ^dα), η προφορά του <υ> ως /u/, η στένωση /e/ > /i/ πριν από /a, o, u/, η τροπή /i/ > /e/, η αναφορική χρήση του άρθρου, τα ρηματικά τέρματα -ουσι(ν) και -ασι(ν), η διατήρηση του αρχαίου γραμματικού γένους ονομάτων, η διατήρηση αρχαίας μορφολογίας ρημάτων (πλάτσω, στέλ-λω, πλύν-νω < αρχ. πλάσσω, στέλλω, πλύνω· παύσουν αντί πάψουν), οι αρχαϊκοί τύποι παθ. αορίστου στο γ' ενικό (ηγίνην, εστάθη), οι αρχαϊκοί τύποι επιρρημάτων (ωσάν), το αρνητικό 'κί, 'κέ < ούκί, ο αντιθετικός σύνδεσμος και, η αιτιατική του έμμεσου αντωνυμικού αντικειμένου (εν μέρει), η έναρθρη ονομαστική αντί κλητικής, η δίπλωση ονόματος σε γενική πληθυντικού (άθ-θι των αθ-θώ).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένα από τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά του ιδιώματος παραπέμπουν σε γνωρίσματα αρχαίων διαλέκτων (ιδίως ιωνικά και δωρικά), στοιχείο που υποδηλώνει άμεση σύναψη με αρχαιοδιαλεκτικά υποστρώματα, χωρίς την μεσολάβηση της ελληνιστικής Κοινής (Tsopanakis 1955).

Φαινόμενα της ιωνικής διαλέκτου που ανιχνεύονται στο σύγχρονο ιδίωμα της Λέρου και τεκμηριώνουν τον αρχαίο χαρακτηρισμό του νησιού ως «Ιωνίας άκρον» είναι ο τύπος αποδιώνας ‘μπατζάκι βράκας, ποδόγυρος’ από το ιωνικό ποδεῶνες ‘άκρα του δέρματος ζών’, η (σποραδική) διατήρηση της προφοράς του <η> ως /e/ (σύνδ. μέτε < αρχ. μήτε), το αρνητικό μόριο ‘κί, ‘κέ = δεν (ιωνικό οὐκί έναντι αττικού οὐχί), ο ρηματικός τύπος ηδυνάστη από αρχ. επιικό, ιωνικό τύπο ἔδυνάσθην, παράλληλο του αττικού ἔδυνήθην, ίσως και η χρονική αύξηση η- (ήκαμα). Στα αρχαιοδιαλεκτικά κατάλοιπα του ιδιώματος που αποδίδονται στην Δωρική συγκαταλέγονται η προφορά του <υ> ως /u/ (σουμπλιάτορας), η στένωση /e/ > /i/ πριν από /a, o, u/ (στεγάζω > στι’άντζω), ο αόριστος -ξα αντί -σα, ενδεχομένως και η αφομοίωση /s/ με το επόμενο σύμφωνο (παρασιτιά > παραδιά), καθώς και η αποβολή των /v, γ, δ/ (μάερας = μάγειρας, πβ. αρχ. ὀλίος = ὀλίγος Τάρας). Στα λοιπά αρχαιοδιαλεκτικά φαινόμενα, πιθανώς προδωρικά, συγκαταλέγεται η τροπή /e/ > /i/ προ ερρίνου (σακάτεμα > τσακχάτιμα). Η ανομοίωση, από την άλλη, /tχ, rθ/ > /tκ, rt/ και η αφαίρεση αρχτικού φωνήεντος συνδέουν το ιδίωμα με μία τοπική εκδοχή της ελληνιστικής Κοινής (Thumb 1914: 199 κ.εξ.· 1906: 256 κ.εξ.)

Πολλά είναι και τα φαινόμενα του ιδιώματος που ανιχνεύονται για πρώτη φορά κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, όπως η προσθίωση /x/ > [ʃ], η αηχοποίηση των /b, d, g/ σε /p, t, k/ (ενδεχομένως και παλαιότερη), η προστριβοποίηση του /t/ σε [ts, tʃ], η δομή πολ-λά ‘πολύ’ + επίθετο, το ερωτηματικό είνδα, το αναπτυσσόμενο σε συνεκφορά /e/, τύποι του άρθρου, τα σύνθετα ρήματα (α)νε- αντί ανα-, η προστακτική παθ. αορίστου σε -θου > -τ-τού, ο τονισμός της παραλήγουσας στο γ’ πληθ. των παρωχημένων χρόνων (ηπεράσαν), τα ρήματα σε -εύγω, ποικίλοι τύποι επιρρημάτων (καταλαχού, πλια), ο ειδικός, αιτιολογικός, τελικός σύνδεσμος και, και το παρακελευσματικό έδε(ν).

Τα αρχαϊκά αυτά δεδομένα, συνδεδεμένα με τον περιφερειακό χαρακτήρα του ιδιώματος και τις ιστορικές τύχες του νησιού (πρώιμη αποκοπή από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία, μακρά περίοδος Φραγκοκρατίας, Τουρκοκρατίας), αναδεικνύουν τα Λεριακά ως σημαντικό εκπρόσωπο των συντηρητικών περιφερειακών ιδιωμάτων της ΝΕ και ως αξιόπιστο μάρτυρα για την μεσαιωνική μορφή της Ελληνικής στην περιοχή.

Παράλληλα με τους πολυπληθείς αρχαισμούς, η Λέρος εμφανίζει και σημαντικούς γλωσσικούς νεωτερισμούς, στοιχεία δηλαδή που δεν απαντούν στην Κοινή ΝΕ και δεν μαρτυρούνται από παλαιότερες φάσεις της ιστορίας της γλώσσας μας. Η παρουσία τους στο ιδίωμα φαίνεται πως συνδέεται με την μακραίωνη πολιτική αποκοπή της περιοχής από τον βυζαντινό κορμό, η οποία και πυροδότησε ποικίλες εσωτερικές γλωσσικές εξελίξεις. Ενδεικτικές είναι οι φωνητικές εξελίξεις: *άλ-λ^dος* (άλλος), *ήβγεν* > *ήβγκεν* > *ήβντζεν* ή οι ποικίλες συμφωνοποιήσεις του ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο και φωνήεν (ήλιος > ήλ-λγκιος, πουλιά > πουλτζά). Επισημαίνουμε ότι πολλά από τα νεωτερικά αυτά στοιχεία απαντούν σε περιφερειακά ιδιώματα με ομοειδές ιστορικό περιβάλλον (Κύπρος, Κάτω Ιταλία).

5.6 Παλαιότητα του ιδιώματος

Πλείστα από τα λεριανά γλωσσικά φαινόμενα που αναδείχθηκαν στην παρούσα εργασία ανιχνεύονται τον 18ο αι. στην Λέρο σε μη λογοτεχνικές πηγές (Πάχος 1993).⁴⁶ Τα σχετικά τεκμήρια σημειώθηκαν κατά την διαπραγμάτευση της διαχρονίας των επιμέρους φαινομένων. Συνοψίζουμε ακολούθως τις κυριότερες από τις επιβιώσεις αυτές, σημειώνοντας και ορισμένα χαρακτηριστικά που έχουν σήμερα εκλείψει από το ιδίωμα.

5.6.1 Φωνητικά φαινόμενα σε πηγές του 18ου αι.

Τροπή /u/ > /o/ κοντά σε υγρά, π.χ. «Άμμοδάριαις» = Αμμουδάρες, έτους 1754 (Πάχος 1993: 148).– Τροπή /i/ > /e/ κοντά σε υγρά σύμφωνο, π.χ. «μαξελλάρια» = μαξιλάρια 1754 (Πάχος 1993: 148).– Μη απλοποίηση δευτερογενούς ακολουθίας όμοιων φωνηέντων μετά από την αποβολή /ɣ/, π.χ. «τῆς Ριήνας» (< μεσν. *ρηγίνα* < λατιν. *regina*) 1754 (Πάχος 1993: 148).– Αποβολή ημιφωνοποιημένου /i/ μετά από /s/ (απουράνωση), π.χ. «φορεσαίς» 1754 (Πάχος 1993: 148).– Μεσοσυμφωνική ανάπτυξη ευφωνικού φωνήεντος, π.χ. «Μεχεμέτη» = Μεχμέτ 1735 (Πάχος 1993: 147).– Διατήρηση και επέκταση διπλών συμφώνων, π.χ. «πεσέτταις» = πετσέτες, «εις τὸ Σκουλλούδιν», «εις τὸ Καραππίδιν» (β' συνθ. *απίδι*), «εις τὰ Λέππιδα» 1754 (Πάχος 1993: 148), «εις τὸν Ἅγιον Αὐκούλλην» 1791, «τῆς Κυριακῆς

⁴⁶ Για την σημασία που έχουν δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα (διαθήκες, προικοσύμφωνα, συμβόλαια, επιστολές) στην ιστορική διερεύνηση μιας ποικιλίας βλ. Μανωλέσσου (2003).

Πάππαρη» 1775 (Πάχος 1993: 148-150).- Απλοποίηση /ts, (n)dz/ > /s, z/, π.χ. «πεσέτταις» = πετσέτες, «τέζερον» = τέντζερη 1754, «Χαζήδαινα» = Χατζήδαινα 1775 (Πάχος 1993: 148-149).- Διατήρηση και επέκταση του τελικού <-v> σε ονοματικούς και ρηματικούς τύπους, π.χ. «είς τὸν Πύργον», «μπακιρικὸν τέζερον», «τὴν ἀδελφὴν τως», «τὸ καλόν», «μαργαριτάριν», «είς τὸ Καμινάκιν τὸ ἀμπέλιν», «εἴχαμεν», «ἐδώσαμεν» 1754 (Πάχος 1993: 148-149).- Μετάθεση συμφώνων, π.χ. «στρέγω» = στέργω 1735 (Πάχος 1993: 147).- Αηχοποίηση /b, d, g/, π.χ. «τοῦ γαπροῦ μου» = του γαμπρού μου 1735 (Πάχος 1993: 147).- Τροπή /r/ > /l/, π.χ. «είς τὰ Παλαμάντρια» (< παρὰ + μαντρί) 1754 (Πάχος 1993: 148).

5.6.2 Μορφολογικά φαινόμενα σε πηγές του 18ου αι.

Άρθρο αιτιατικής πληθυντικού θηλυκού τέως, π.χ. «είς ταῖς Ἄμμοδάραις», «είς ταῖς Πούνταις» 1754 (Πάχος 1993: 148).- Αντωνυμικός τύπος ἐμέ, π.χ. «χωρίς νὰ ἔχη πείραξιν ἀπὸ ἐμέ» 1781 (Πάχος 1993: 150).- Αντωνυμικός τύπος τῶς της γενικής πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας, π.χ. «τῶς ἐδώσαμεν» 1754, «τῶς αφήνω κατάραν» 1791 (Πάχος 1993: 148, 150), εν χρήσει και ως κτητική αντωνυμία, π.χ. «τὴν ἀδελφὴν τως» 1791 (Πάχος 1993: 150).- Περιφραστικός αντωνυμικός τύπος τοῦ λόγου του («δὲν ἔχω νὰ λαβαίνω πλέον ἀπὸ τοῦ λόγου του τίπετις» 1735, Πάχος 1993: 147).- Ἀκλιτη ἀόριστη αντωνυμία τίπετις 1735 (Πάχος 1993: 147).- Ἀκλιτη αναφορική αντωνυμία ὀπού, π.χ. «μίαν σπορίαν ὀπού εἶχα [...] εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον» 1775, «τὸ πατρικόν μου ὀπού ἔχω εἰς Βελανίδα» 1781 (Πάχος 1993: 149, 150).- Ρηματική αύξηση η-, π.χ. «ἦδωσα» 1735 (αλλά και «τὰ ἐπούλησα» 1735, «ἔδωσα» 1754) (Πάχος 1993: 147, 148).- Διατήρηση της άτονης αύξησης, π.χ. «τὰ ἐπούλησα», «καὶ ἐπῆρα» 1735, «τῶς ἐδώσαμεν» 1754 (Πάχος 1993: 147, 148).- Χρήση παθητικής αντί ενεργητικής φωνής, π.χ. «ὑπογράφονται (οἱ εὔρισχόμενοι μάρτυρες)» 1735 (Πάχος 1993: 147).

5.6.3 Συντακτικά φαινόμενα σε γραπτές πηγές του 18ου αι.

Έμμεσο αντικείμενο σε γενική, π.χ. «τὰ ἐπούλησα τοῦ γαπροῦ μου» 1735, «νὰ τὰ προικίσουν [...] τῶν παιδίων τως», 1754, «τῶς αφήνω κατάραν» 1791 (Πάχος 1993: 147-150).- Σειρά προσδιορίζον- προσδιοριζόμενο έναντι του κοινού προσδιοριζόμενο- προσδιορίζον, π.χ. «τοῦ Κατρατζῆ ἢ κόρη» 1735, «πλησίον τῆς Ριήνας τοῦ υἱοῦ» 1754 (Πάχος 1993: 147, 148) [έχει

εκλείπει].- Επώνυμα σε γενική, π.χ. «Νικόλας Σταυρηγιάννου» 1735, «Παπα-Ίωάννης Τράκα» 1754, «Σταυριανός Νικολοῦ» 1774 (Πάχος 1993: 147-150) [έχει εκλείψει].

5.7 Επίλογος

Το ιδίωμα της Λέρου είναι ένα τυπικό δωδεκανησιακό ιδίωμα με σχέσεις προς τα ιδιώματα της Ρόδου, της Μεγίστης, της Κω και της Καρπάθου. Εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των νότιων και ανατολικών ιδιωμάτων της ΝΕ και εμφανίζει αξιοπρόσεκτες συνάψεις προς αρχαϊκά, περιφερειακά ιδιώματα (ιδίως της Κύπρου και της Κάτω Ιταλίας). Οι σχέσεις του ιδιώματος προς άλλα, ιδίως γεωγραφικά απομακρυσμένα ιδιώματα καταδεικνύουν τους ευρύτερους πολιτισμικούς δεσμούς μεταξύ των αντίστοιχων περιοχών και καλούν σε περαιτέρω διερεύνηση της ιστορικής τους βάσης. Ο συντηρητικός χαρακτήρας του ιδιώματος, η απευθείας σχέση του με αρχαίους διαλεκτισμούς αλλά και η φωνητική και μορφολογική ποικιλότητα που εμφανίζει, αναδεικνύουν τα Λεριακά σε σημαντική πηγή για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας και των διαλέκτων της, καθώς και για την εν γένει έρευνα των γλωσσικών μεταβολών.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΠΗΓΩΝ

[οι εκδόσεις ακολουθούν τον Κανόνα του TLG]

Αίσχ. Ίκ. = Αίσχυλος, Ίκέτιδες

Άριστ. Ίστ. Ζ. = Άριστοτέλης, Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι

Άριστοφ. Πλ. = Άριστοφάνης, Πλοῦτος

Εὔστ. Παρ. Ίλ. = Εὔστάθιος Θεσσαλονίκης, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ίλιάδα

Ἡρόδ. = Ἡρόδοτος

Ἡρωδιαν. Π. προσφωδ. = Ἡρωδιανὸς γραμματικὸς, Περὶ καθολικῆς προσφωδίας

Ἡσύχ. = Ἡσύχιος

ΚΔ Εὐαγγ. Λουκ. = Καινὴ Διαθήκη, Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν

ΚΔ Εὐαγγ. Μᾶρκ. = Καινὴ Διαθήκη, Εὐαγγέλιον κατὰ Μᾶρκον

Νίκ. Σχ. Ἀλεξιφ. = Νίκανδρος, Σχόλια εἰς Ἀλεξιφάρμακα

Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. = Ξενοφῶν, Κύρου Ἀνάβασις

ΠΔ Λευιτ. = Παλαιὰ Διαθήκη, Λευιτικὸν

ΠΔ Ἐξ. = Παλαιὰ Διαθήκη, Ἐξοδος

ΠΔ Ψαλ. = Παλαιὰ Διαθήκη, Ψαλμοὶ

Φώτ. Λεξ. = Φώτιος Πατριάρχης, Λεξικὸν

- Act. Lavr.* II = *Actes de Lavra (Tome 2) de 1204 à 1328* [Archives de l' Athos VIII], Paris 1977.
- EM = *Etymologicum Magnum*
- FD III 1 = Bourguet É. 1929. *Fouilles de Delphes, III. Épigraphie.* Fasc. 1. Paris.
- IC IV = Guarducci, M. 1950. *Inscriptiones Creticae IV, Tituli Gortynii.* Roma: La Libreria dello stato.
- IG = *Inscriptiones Graecae.* Berlin.
- IThesp = Roesch, P. 2007-2009. *Les Inscriptions de Thespies.* Lyon. <http://www.hisoma.mom.fr/thespies.html>
- SB = *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten*, 26 τ., Strassburg 1915-2006.
- SEG = Hondius, J.J.E., Woodhead, A.G. et al. 1923-1971. *Supplementum Epigraphicum Graecum*, 25 τ., Leiden.
- SGDI II = Baunack, J., Bechtel, F., Collitz, H. et al. 1899. *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften* (Band 2), Göttingen.
- TAM = *Tituli Asiae Minoris*, 5 τ., Βιέννη 1901-1989.
- UPZ = Wilcken, U. 1927-1957: *Urkunden der Ptolemäerzeit (ältere Funde).* Berlin.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελίδου Ε.-Μ. 2010. *Λαογραφικά θησαυρίσματα νήσου Λέρου.* Ρόδος: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου.
- Άμαντος, Κ. 1964. *Γλωσσικά μελετήματα.* Αθήναι.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1922. «Περὶ τοῦ ἄρθρου». *Ἀθηνᾶ* 34: 187-198.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1924. *Σύντομος ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων.* Α' Ἱστορία τῶν ἀρχαίων διαλέκτων. Αθήναι.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1926. «Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὀμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος Ἁγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων». *Ἀθηνᾶ* 38: 138-193.
- Ἀνδριώτης, Ν.Π. 1930. «Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἰμβρου». *Ἀθηνᾶ* 42: 146-187.
- Ἀνδριώτης, Ν.Π. 1941. «Ἐτυμολογικά καὶ σημασιολογικά». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 3: 57-91.
- Ἀνδριώτης, Ν.Π. 1948. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων.* Αθήνα: Ἴκαρος.
- Ἀνδριώτης, Ν.Π. 1952. «Συντακτικὰ καὶ μορφολογικά. Α' Ἡ ὀνομαστικὴ καὶ κλητικὴ στὴ Μεσαιωνικὴ καὶ Νέα Ἑλληνικὴ». *Ἑλληνικά* 12: 15-23.

- Ανδριώτης, Ν.Π. 1961. *Τὸ ἰδίωμα τοῦ Λιβισιοῦ τῆς Λυκίας*. Ἀθήνα: ΚΜΣ.
- Ανδριώτης, Ν.Π. 1976. «Ἡ δίπλωση στὴ γλώσσα μας». *Ἀντιγράρισμα στὸν καθηγητὴ Ν.Π. Ἀνδριώτη*, Θεσσαλονίκη, 79-85.
- Βακαλόπουλος, Α. 1974. «Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ δοκιμασίες τους ὑπὸ τοὺς Τούρκους». *Στὸ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. 10, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν.
- Βέης, Ν. 1956. «Ὁ τρίτος κῶδιξ τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας». *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 6: 3-58.
- Βλαστός, Π. 1989. *Συνώνυμα καὶ συγγενικά. Συμπλήρωμα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ συγγραφέα*. Ἀθήνα: ΕΛΙΑ.
- Γαρεφαλάκης, Ν.Θ. 2002. *Λεξικὸ ἰδιωματισμῶν Κρητικῆς διαλέκτου*. Σητεία.
- Γεωργίου, Ι.Π. 1978. «Λαογραφικὰ Λέρου». *Δωδεκανησιακὰ Χρονικὰ* 5: 151-206.
- Δεέκ = Dehèque, F. D. 1825. *Dictionnaire grec moderne-français*. Paris.
- Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, Ε. 1994. «Ἡ σημερινὴ κατάσταση τοῦ συμαϊκοῦ ἰδιώματος». *Νεοελλ. Διαλεκτολογία* 1: 94-141.
- ΙΑΝΕ = *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*, Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 1933-.
- Κακριδῆς, Ι.Θ. 1971. *Μελέτες καὶ ἄρθρα. Τιμητικὴ προσφορά γιὰ τὰ ἑβδομήντα χρόνια τοῦ συγγραφέα* (ἐπιμ. Α. Πολίτης). Ἀθήνα: Σφακιανᾶκης.
- Κανονισμὸς ΙΑΝΕ (1935) = *Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1935.
- Κανονισμὸς ΙΑΝΕ (2012) = *Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 2012.
- Καραναστάσης, Α. 1958. «Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπάλαιας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8: 59-170.
- Καραναστάσης, Α. 1964-65. «Ἡ φωνητικὴ τῶν ἰδιωμάτων τῆς νήσου Κῶ». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10: 3-96.
- Καραναστάσης, Α. 1978. «Ἐνδιαφέροντα φωνητικὰ καὶ μορφολογικὰ φαινόμενα τοῦ ἰδιώματος Μαρτινιάνο τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς Salento». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 13: 69-82.
- Καραναστάσης, Α. 1984-92. *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

- Καραναστάσης, Α. 1997. *Γραμματική τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Καραποτόσογλου, Κ. 1982-83. «Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξης ἀγούδουρας (Hypericum)». *Ἑλληνικά* 34: 422-435.
- Καραποτόσογλου, Κ. 2005. *Ἐτυμολογικὲς παρατηρήσεις στὰ κυπριακὰ ἰδιώματα*. Λευκωσία: Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 65-394.
- Κατσουλέας, Σ. 1986. «Τροπή του πλευρικοῦ ουρανικοῦ I σε ουρανικό j στο ικαριακό ἰδίωμα». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 16: 213-220.
- Κατσουλέας, Σ. 1991. «Παθήσεις φωνηέντων στο ἰδίωμα Καστελλόριζου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 17: 19-42.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1969. *Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν Κρητικὴν διάλεκτον*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία. Ἀθήναι.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1970. «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς κυπριακῆς διαλέκτου». *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 3: 87-109.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1985. «Λημνιακὰ γλωσσικά». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 17: 69-75.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1988. «Ἡ κρητικὴ διάλεκτος». *Στὸ Γλωσσικὸς Ἄτλας τῆς Κρήτης*. Ἡράκλειο: ΠΕΚ, 8-18.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1995. «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Σερίφου». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 12: 95-101.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1997. *Θέματα κρητικῆς διαλεκτολογίας*. Ἀθήνα.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1998. «Ἡ δωδεκανησιακὴ προφορὰ τῆς Ἑλληνικῆς». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 2: 165-169.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2001³. *Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2003. «Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀλικαρνασοῦ Μικρᾶς Ἀσίας». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 4: 283-294.
- Κορ. Ἄτ. = Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἄτακτα, ἤγουν παντοδαπῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν αὐτοσχεδίων σημειώσεων [...] συναγωγὴ*, τ. 1-5, Παρίσι 1828-1835.
- Κουκουλές, Φ. 1917. «Φωνητικά, ἔτυμολογικά καὶ σημασιολογικά». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 4: 83-108.
- Κουκουλές, Φ. 1931. «Ἡ πρόθεσις ἀνά ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ γλῶσση». *Ἀθηνᾶ* 43: 60-84.

- Κουρμούλης, Γ. Ι. 1938. «Φωνητικά τῆς κρητικῆς διαλέκτου. Ἡ πρὸ τοῦ συνιζανομένου ι δάσυνσις τοῦ τ εἰς θ». *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν* 1: 15-16.
- Κουρμούλης, Γ. Ι. 1947. «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ροδιακῆς διαλέκτου». *Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις* 1.5: 182-185.
- Κρεκούκιας, Δ. 1991. «Ἀρχαῖσμοι στὸ φυτικὸ καὶ ζωικὸ ὄνομα-τολόγιο τῆς Λέρου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 17: 53-69.
- Κρεκούκιας, Δ. 2000. «Ἀρχαῖες καὶ μεταγενέστερες μονομά-ρτυρες καὶ ἄλλες σπάνιες λέξεις στὰ σημερινὰ δωδεκανη-σιακὰ ιδιώματα». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 3: 135-139.
- Κριαράς = Κριαρᾶς, Ε. 1968-. *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλλη-νικῆς δημῶδους γραμματείας, 1100-1669*. Θεσσαλονίκη.
- Κριαρᾶς, Ε. 1938. «Γλωσσικὰ σημειώματα. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς πρὸ συνιζανομένου ι τροπῆς τοῦ τ εἰς θ ἐν τῷ κρητικῷ ιδιώματι». *Ἀθηνᾶ* 48: 76-80.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2008. «Κύπρος-Βιθυνία: Κοινὰ διαλε-κτικὰ φαινόμενα». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 5: 293-368.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2009. «Διαλεκτικὰ Μικρᾶς Ασίας: Γενι-κοὶ φωνητικοὶ καὶ μορφοσυντακτικοὶ χαρακτήρες του νεοε-λληνικοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κίου Βιθυνίας». *Μελέτες για τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 29: 338-354.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2014. «Στοιχεῖα για τὸ ιδίωμα τῆς επαρ-χίας Ἀργους (Δυτικὴ Αργολίδα)». Στο Kotzoglou, G. κ.ά. (εκδ.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics*. Rhodes: University of the Aegean, 830-842.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2015. «Τὸ γλωσσικὸ ιδίωμα των Λειψῶν: Συμβολὴ στη μελέτη τῆς δωδεκανησιακῆς Ἑλληνικῆς». *Δω-δεκανησιακὰ Χρονικά* 26: 593-643.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. & Τζαμάλη, Αικ. 2012. «Οἱ πηγές του Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 26: 279-382.
- Κωστόπουλος, Δ. & Βαξεβάνης, Γ. 2005. «Λέρος». *Πολιτιστικὴ Πύλη του Αρχιπελάγους του Αιγαίου* (Ἰδρυμα Μείζονος Ελ-ληνισμοῦ). <http://kassiani.fhw.gr/l.aspx?id=6872>
- Κωστάκης, Θ. 1986-87. *Λεξικὸ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*, τ. Α'-Γ'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν.
- Λεντάρη, Τ. & Μανωλέσσου, Ι. 2003. «Ἡ εκφορὰ του ἔμμεσου αντικειμένου στη Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ. Γλωσσολογικά καὶ εκδοτικά προβλήματα». *Μελέτες για τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 23: 394-405.

- Λύκειο Λέρου 1994 = *Τα Λέρικα. Συμβολή στη λαογραφία της Λέρου*. Επιμ. Μαθητική Κοινότητα Α΄ Γενικού Λυκείου Λέρου (σχολ. έτος 1992-1993), Λέρος 1994.
- Μάνεσης, Σ. 1964-65. «Τροπή τῶν συμφῶνων τσ καὶ τζ εἰς σ καὶ ζ εἰς τὰ νότια ιδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10: 97-179.
- Μανωλέσσου, Ι. 2003. «Οἱ μὴ λογοτεχνικὲς πηγές ὡς μαρτυρίες γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24: 61-88.
- Μανωλέσσου, Ι. 2012. «Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ὡς ἱστορικὸ λεξικόν». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 26: 9-75.
- Μανωλέσσου, Ι. & Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. 2012. «Τὰ διπλά σύμφωνα στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους: Συγχρονικὴ καὶ διαχρονικὴ προσέγγιση». Στο Gavriilidou, Ζ. κ.ά. (εκδ.), *Selected papers of the 10th ICGL*. Komotini: Democritus University of Thrace, 950-959.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. & Τσολάκη, Μ. 2013. «Τὸ φωνητικὸ καὶ φωνολογικὸ προφίλ τοῦ ιδιώματος τῆς Σαμοθράκης». Στο Janse, Μ. , Ralli, Α. κ.ά. (εκδ.), *Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (Ghent, September 20-22, 2012). Patras, 287-310.
- Μενάρδος, Σ. 1910. «Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ ἐκ Κύπρου». *Ἄθηνᾶ* 10: 113-146.
- Μενάρδος, Σ. 1969. *Γλωσσικαὶ μελέται*. Λευκωσία: ΚΕΕΚ.
- Μεούρσιος = Meursius, Ioannes. *Glossarium Graeco-barbarum [...]* *Editio altera*. Lugdunum Batavorum 1614.
- Μηλιαράκης, Α. 1883. «Ἄμοργός». *ΔΙΕΕΕ* 1: 569-656.
- Μηνᾶς, Κ. 1970. *Τὰ ιδιώματα τῆς Καρπάθου*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ΑΠΘ. Ἀθήνα.
- Μηνᾶς, Κ. 1987. «Οἱ καταλήξεις τῆς οριστικῆς τῶν μονολεκτικῶν ρηματικῶν τύπων τῆς μεσοπαθητικῆς φωνῆς». *Δωδώνη* 16: 21-60 [Ανατύπ. στο Μηνᾶς (2004), 690-731].
- Μηνᾶς, Κ. 1987β. «Αφομοίωση τοῦ ερρίνου με τοὺς ἀήχους κλειστοὺς φθόγγους στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα». *Πρακτικὰ Β΄ Διεθνούς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου*, Γ΄. Λευκωσία, 253-283.
- Μηνᾶς, Κ. 1999. «Συμβολή στὴ μελέτη τῆς γλῶσσας τῶν μεσαιωνικῶν ἐλληνικῶν ἐγράφων τῆς Κάτω Ἰταλίας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 22: 93-117.

- Μηνάς, Κ. 2003. *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μηνάς, Κ. 2004. *Μελέτες νεοελληνικής διαλεκτολογίας*, τ. Α'. Αθήνα: Δαρδανός.
- Μηνάς, Κ. 2006. *Λεξικό των ιδιωμάτων της Καρπάθου*. Κάρπαθος: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.
- Μηνάς, Κ. 2012. *Μελέτες νεοελληνικής διαλεκτολογίας*, τ. Β'. Ρόδος: ΣΓΤΔ.
- Μηνάς, Κ. 2020. *Γλωσσικός άτλαντας Δωδεκανήσου*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. 2000. «Το βόρειο ιδίωμα της Άνδρου». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3: 203-214.
- Μωυσιάδης, Θ. 2005. *Ετυμολογία: Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. 1980. *Βυζαντινά έγγραφα τής Μονής Πάτμου. Β' Δημοσίων Λειτουργιών: διπλωματική έκδοσις*. Αθήνα: ΕΙΕ.
- Οικονομόπουλος, Δ. 1888: *Λεριακά, ήτοι χωρογραφία τής νήσου Λέρου*. Αθήναι.
- Ολυμπίτου, Ευδ. 2003. «Η συγκρότηση ενός νησιωτικού οικισμού: Η Χώρα της Πάτμου κατά την περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης». Στο Παναγιωτόπουλος, Β. κ.ά. (εκδ.), *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου: Ιστορικά μελετήματα*, Αθήνα: ΕΙΕ, 135-161.
- Πάγκαλος, Γ.Ε. 1955. *Περί τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τής Κρήτης*, τ. Α'. Αθήναι.
- Παντελίδης, Χ.Γ. 1928. «Προσθήκη καὶ ἀφαίρεσις σ πρὸ συμφώνου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ, μέση καὶ νέᾳ ἑλληνικῇ». *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 6: 401-431.
- Παντελίδης, Χ.Γ. 1929. *Φωνητικὴ τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*. Αθήναι: Γλωσσικὴ Ἑταιρεία.
- Παπαδάμου, Ε. 2009. *Διαχρονική και διατοπική εξέταση της εξέλιξης του Υ*. Μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ.
- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1927. *Γραμματικὴ τῶν βορειῶν ιδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης*. Αθήναι: Γλωσσικὴ Ἑταιρεία.
- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1941. «Ἀπὸ πότε ἀρχίζει ἡ δημοτικὴ;». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 3: 3-56.

- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1955. *Ίστορική γραμματική τῆς Ποντικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1958-1961. *Ίστορικὸν λεξικὸν τῆς Ποντικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Παπαδόπουλος, Θ. 1973. «Τὸ ἄσμα τῶν πνιγέντων προσκυνητῶν». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 37: 103-152.
- Παπαδοπούλου, Μ. 2005. «Το ἰδίωμα τῆς Πάτμου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 25: 169-96.
- Πάχος, Κ. 1993. «Δικαιοπρακτικὰ ἐγγράφα Λέρου τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνα». *Ιωνίας Ἄκρον-Λέρος. Τόμος αφιερωμένος στη μνήμη Δ. Οικονομόπουλου (1830-1890)*. Ἀθήνα: Πανελλήνια Ἐνωση Λερίων «Ἡ Παναγία τοῦ Κάστρου», 145-159.
- Πουλιανός, Α.Ι. 1976-1977. *Λαογραφικὰ Ἰκαρίας. Τῆς στεριᾶς καὶ τῆς θάλασσας*, τ. Α'-Γ'. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Λαογραφικῶν καὶ Ἱστορικῶν Μελετῶν Ἰκαρίας.
- Πούλος, Ι.Χ. 1947. «Γενικοὶ χαρακτῆρες τῆς γλώσσης τῶν Δωδεκανησίων». *Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις* 1: 144-147, 192-193.
- Σακελλάριος, Α.Α. 1891. *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, τ. Β', *Ἡ ἐν Κύπρῳ γλῶσσα*. Ἀθήναι.
- Σκανδαλίδης, Μ.Ε. 2006. *Λεξικὸ των Κωκῶν ιδιωμάτων*. Ἀθήνα: Νομαρχιακὴ Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου.
- Σομαβέρα = Somavera Alessio da, *Θησαυρὸς τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῆς φράγκικῆς γλώσσας, ἤγουν Λεξικὸν Ρωμαϊκὸν καὶ Φράγκικὸν πλουσιώτατον*. Παρίσι 1709.
- Συμεωνίδης, Χ.Π. 1972. «Χείλωση στὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἑλληνικὴ». *Βυζαντινὰ* 4: 239-252.
- Συμεωνίδης, Χ.Π. 2006. *Ἱστορία τῆς κυπριακῆς διαλέκτου*. Λευκωσία: Κέντρο Μελετῶν Ἱεράς Μονῆς Κύκκου.
- Σφυρόερας, Β.Β. 1969. «Κρητικὰ ἐπώνυμα εἰς τὰς Κυκλάδας». *Πεπραγμένα Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Δ'. Ἀθήνα, 457-466.
- Ταρσούλη, Α. 1947-1950. *Δωδεκάνησα*, τ. Α'- Γ'. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἴλφα.
- Τριανταφυλλίδης, Μ.Α. 1938. *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ. Ἱστορικὴ εἰσαγωγή* [ἀνατύπ. στὸ Ἄπαντα Μ. Τριανταφυλλίδη, τ. Γ', Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 2002].
- Τριανταφυλλίδης, Μ.Α. 1963. *Ἄπαντα*, τ. Β'. Ἐρευνητικὰ Β'. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

- Τσολάκη, Μ. 2009. *Μορφολογία του ιδιώματος της Σαμοθράκης. Ονομαστικό και ρηματικό κλιτικό σύστημα*. Διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ.
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1948. *Κοινή-ροδιακά ιδιώματα (Απάντηση στον κ. Γ. Κουρμούλη)*. Ρόδος [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), I: 267-329].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1949. *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης (Δωδεκανήσου)*. Ρόδος [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), I: 435-552].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1949β. «Συμβολή στην ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: 'Αἱ γλῶτται'». Ρόδος [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), I: 353-434].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1953. «Τὸ σιατιστινὸ ἰδίωμα». *Μακεδονικά* 2: 266-298 [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), II: 53-85].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1968. «Μιὰ ἰωνικὴ παραγωγικὴ κατάληξη: -οὔδι (-οὔδα, -οὔδης)». *ΕΕΦΣΠΘ* 10: 283-307.
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1983. *Συμβολές στην ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*. Μέρη I-II. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1986. «Μικρασιατικὲς φωνητικὲς ἐπιδράσεις στὰ γειτονικὰ νησιωτικὰ ιδιώματα». *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 7: 1-10.
- Φάβης, Β. 1948. «Συντακτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Φαράσων». *ΕΕΒΣ* 18: 173-191.
- Φωστέρης, Δ. & Κεσίσογλου, Ι. 1960. *Λεξιλόγιο τοῦ Ἀραβανί*. Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.
- Χατζιδάκις, Γ.Ν. 1905-1907. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Α'-Β'. Ἀθήνα: Σακελλάριος.
- Χατζιδάκις, Γ.Ν. 1977: *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, τ. Β'. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Χριστοδούλου, Χ. 2013. «Μη αιτιολογημένος διπλασιασμός στην κυπριακὴ διάλεκτο». *Γλωσσολογία* 21: 115-136.
- Χριστοδούλου, Χ. 2015. *Το γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς ΒΔ Πάφου. Φωνολογικὴ περιγραφή*. Διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ.
- Ahrens, H.L. 1839. *De Graecae linguae dialectis, vol. 1. De dialectis Aelolicis et Pseudaelolicis*, Gottingae: Vandenhoeck et Ruprecht.
- Andriotis, N.P. 1943. «Zur vermeintlichen Nasalentwicklung im Neugriechischen». *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 17: 108-124.
- Andriotis, N.P. 1974. *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

- Andriotis, N.P. 1974b. *La loi de prophylaxie dans le vocalisme néo-grec*. Thessalonique.
- Bechtel, F. 1921-1924. *Die griechischen Dialekte*, I-III. Berlin.
- Buturas, A. 1914. «Über den irrationalen Nasal im Griechischen». *Glotta* 5: 170-190.
- Contossopoulos, N.G. 1983-1984. «La Grèce du τί et la Grèce du εἶντα». *Γλωσσολογία* 2-3: 149-162.
- Costakis, A.P. 1964. *Le parler grec d'Anakou*, Athènes.
- Dawkins, R.M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: A study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa with grammar, texts, translations and glossary*. Cambridge: CUP.
- Dawkins, R.M. 1950. «Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων». *Λαογραφία* 13.1-2: 31-98.
- Del Bono, M. 1754. *Dizionario Siciliano - Italiano - Latino*. Palermo.
- DGE = Adrados, F.R. (εκδ.) 1980-. *Diccionario Griego-Español*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Dieterich, K. 1898. *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.* Leipzig: Teubner.
- Dieterich, K. 1908. *Sprache und Volksüberlieferung der südlichen Sporaden*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Hoffmann, O. 1891-98. *Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange mit den wichtigsten ihrer Quellen dargestellt*, Bd. 1-3, Göttingen.
- Holton, D., Horrocks, G., Janssen M., Lendari, T., Manolissou, I., Toufexis, N. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*, τ. 1-4. Cambridge: CUP.
- Kallergi, H. 2015. *Reduplication at the Word Level: The Greek Facts in a Typological Perspective*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Krumbacher, K. 1886. «Ein irrationaler Spirant im Griechischen». *SB der philos.-philol. und histor. Klasse der königl. bayerischen Akad. der Wissenschaften zu München*, H. III, 359-444.
- Lampe = Lampe, G.W.H. 1961. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- LBG = Trapp, E. (εκδ.) 1994-. *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- LSJ = Liddell, H., Scott, R. & Jones, R. (εκδ.) 1996. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Manolissou, I. & Beis, S. 2006. «Syntactic isoglosses in Modern Greek dialects. The case of the indirect object». Στο Ralli, A.,

- Joseph, B. & Janse, M. (εκδ.), *MGDLT 2: Proceedings of the 2nd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, Patras: University of Patras, 230-235.
- Manolessou, I. & Pantelidis, N. 2013. «Velar fronting in Modern Greek Dialects». Στο Janse, M., Ralli, A. κ.ά. (εκδ.), *Proceedings of the 5th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Ghent, 20-22.9, 2012)*, Patras. 272-286.
- Meyer, G. 1886. *Griechische Grammatik*. Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- Newton, B. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: CUP.
- Pernot, H. 1907. *Études de linguistique néohellénique. I. Phonétique des parlers de Chio*. Fontenay-sous-bois.
- Seiler, H. 1958. «Das Problem der sog. Geminaten in den neugriechischen Dialekten mit besonderer Berücksichtigung einiger Dodekanes-Dialekte». *Glotta* 36: 209-234.
- Thumb, A. 1901. *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*. Strassburg: Trübner.
- Thumb, A. 1914. «On the value of Modern Greek for the study of Ancient Greek». *Classical Quarterly* 8: 180-205.
- Trudgill, P. 2003. «Modern Greek dialects. A preliminary classification». *Journal of Greek Linguistics* 4: 45-64.
- Tsopanakis, A. G. 1940. *Essai sur la phonétique des parlers de Rhodes*. Athen: Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher.
- Tsopanakis, A.G. 1955. «Eine dorische Dialektzone im Neugriechischen», *Byzantinische Zeitschrift* 48: 49-72.
- Tsopanakis, A.G. 1988. «Mutations of φ, χ, θ into β, γ, δ (in Cyprus, Macedonia, Homer and Modern Greek». Στο Karageorghis, J. & Masson, O. (εκδ.), *The History of Greek Language in Cyprus. Proceedings of an International Symposium (Larnaca, 8-13 Sept. 1986)*. Λευκωσία, 81-97.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΣΑΚΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ: ΜΙΑ ΝΕΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΠΗΓΗ

Ιώ Μανωλέσσου¹, Νικόλαος Παντελίδης²
*Ακαδημία Αθηνών¹,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών²*

ABSTRACT

This paper aims to present for the first time to the academic community a new, hitherto unknown and unpublished early source for the Tsakonian dialect. It is the travel diary, written in French, of a Swedish archaeologist, Johan David Åkerblad (1763-1819), who visited the Peloponnese in the 1790s in search of ancient Greek inscriptions. During his brief stay in Hydra, he encountered Tsakonians settled in the island. He recorded ca. 50 words and phrases in Tsakonian, which provide valuable evidence for the dating of basic innovative phonological and morphological phenomena of the dialect, as well as its internal dialectal diversification. Åkerblad's material is different from that recorded by his contemporary Villoison (1788), and from the until now considered third earliest source, W.M. Leake (1814). The diary additionally provides the earliest, until now, recorded words of Arvanitika, from the area of Attica-Boeotia.

Λέξεις-κλειδιά: τσακωνική, αρβανίτικα, φωνολογία, μορφολογία, ιστορική διαλεκτολογία

1. Εισαγωγή – πρώιμες πηγές της τσακωνικής διαλέκτου

Το παρόν άρθρο εντάσσεται σε έναν ευρύτερο ερευνητικό προγραμματισμό, που έχει ως αντικείμενο την ιστορία και την εξέλιξη της νεότερης ελληνικής, από την μεσαιωνική περίοδο και εξής, μέσα από πρωτογενείς πηγές (βλ. Μανωλέσσου & Παντελίδης 2019, 2021). Σημαντική θέση στον προγραμματισμό αυτό κατέχει η διερεύνηση της ιστορίας των νεοελληνικών διαλέκτων, ένας τομέας που έχει ακόμα να προσφέρει πολύ αναξιοποίητο υλικό. Στο πλαίσιο αυτό, και ακολουθώντας το νήμα της γλωσσικής ιστορίας της νότιας Ελλάδας γενικότερα (βλ. Παντελίδης 2016), αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η τσακωνική διάλεκτος, και συγκεκριμένα οι παλαιότερες μαρτυρίες της.

Επίκεντρο της έρευνας αποτελεί μια πηγή η οποία παρουσιάζεται για πρώτη φορά στο ερευνητικό κοινό, καθώς ως τώρα ήταν άγνωστη και ανέκδοτη, εναποτεθειμένη στην Αποστολική Βιβλιοθήκη του Βατικανού. Πρόκειται για την τρίτη, πλέον, παλαιότερη γνωστή καταγραφή τσακωνικού γλωσσικού υλικού. Πρώτη είναι φυσικά το σύντομο γλωσσάριο 35 λέξεων που διέσωσε ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή¹³¹ το καλοκαίρι του 1668 καθ' οδόν προς το Ναύπλιο. Ακολουθεί η καταγραφή περίπου 55 λέξεων από τον Γάλλο φιλόλογο Jean-Baptiste-Gaspard d'Ansse de Villoison στα 1788, στην περίφημη πρώτη έκδοση του κώδικα Venetus A της *Ιλιάδας* (Villoison 1788). Στις 55 αυτές γνωστές από παλαιότερα λέξεις πρέπει να προστεθούν περίπου 100 ακόμα, προερχόμενες από το έως πρόσφατα ανέκδοτο ταξιδιωτικό ημερολόγιο του Villoison, κατατεθειμένο ως χειρόγραφο στην Bibliothèque Nationale του Παρισιού, οι οποίες είδαν το φως της δημοσιότητας μόλις το 2006 (Famerie 2006) και δεν έχουν ακόμα αξιοποιηθεί από την έρευνα. Για την γλωσσολογική συνεισφορά των ανωτέρω πηγών, μετά από εξέταση των πρωτοτύπων, βλ. αναλυτικά Μανωλέσσου (2019).

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι πρωτογενείς γραπτές πηγές σε τσακωνική διάλεκτο, δηλαδή κείμενα

¹³¹ Στην πραγματικότητα δεν επισκέφθηκε την σημερινή περιοχή της Τσακωνιάς, η οποία είναι πολύ πιο περιορισμένη γεωγραφικά σε σχέση με την έκταση που καταλάμβανε κατά τον 17^ο αι., όταν και πέρασε από εκεί ο Εβλιγιά Τσελεμπί: η συγκεκριμένη περιοχή που επισκέφθηκε βρισκόταν κοντά στην Μονεμβασία. Για το ταξίδι του Εβλιγιά βλ. Κωστάκης (1981, 2004).

γραμμένα στην τσακωνική από φυσικούς ομιλητές της για χρηστικούς ή μη σκοπούς άσχετους με την γλωσσολογική έρευνα, δεν έχουν εντοπισθεί μέχρι στιγμής για παλαιότερες (προ του 19^{ου} αι.) περιόδους. Αυτό είναι φυσικά αναμενόμενο για διαλεκτικές μορφές της ελληνικής γλώσσας οι οποίες, λόγω της μακράιωνης διγλωσσίας, ήταν αποκλεισμένες από τον γραπτό λόγο και χρησιμοποιούνταν μόνο για προφορική επικοινωνία. Χαρακτηριστικά, ένας από τους πρώτους μελετητές της τσακωνικής διαλέκτου, ο M. Deffner, αφηγείται ότι όταν ζήτησε, προσφέροντας μάλιστα και χρηματική αμοιβή 100 φράγκων, να του υποδειχθεί κάποιο παλαιό έγγραφο (διαθήκη, προικοσύμφωνο κ.τ.ό.) γραμμένο σε διαλεκτικό λόγο, στάθηκε αδύνατον να ευρεθεί το παραμικρό (Deffner 1880: 168). Αντίθετα, όλα τα παλαιά έγγραφα από την Τσακωνιά (π.χ. Deffner 1880, Κωστάκης 1951, Μακρυμύχαλος 1971, Κωστάκης 1987, Κορολόγος 2016) είναι γραμμένα σε κάποια κοινότερη-λογιότερη μορφή ελληνικής, από την οποία απουσιάζουν διαλεκτικά χαρακτηριστικά με ελάχιστες εξαιρέσεις, κατά βάσιν λεξιλογικά στοιχεία της τοπικής καθημερινής ζωής, κυριωνύμια και τοπωνύμια. Για παράδειγμα, στα τρία προικοσύμφωνα που δημοσιεύει ο Deffner (1880) μπορούμε να εντοπίσουμε για τον πρώιμο 18^ο αι. νεωτερικά φαινόμενα όπως η προσθίωση των υπερωικών συμφώνων¹³² (1α), η προσθίωση των οδοντικών συμφώνων (1β) και η προσθίωση των χειλικών (1γ).

- (1α) **μπρακάκι** ‘χάλκινο σκεύος’ < μπακράτσι < τουρκ. *bakraç*
ματαράκι ‘στρώμα’ < ματαράτσι < ιταλ. *materazzo*
 (1β) **Καστανιώκισσα** < Καστανιώτισσα ‘Καστανιτσιώτισσα’
 (1γ) **κακιουλιά** ‘καλύβα’ < καπύλη ή καπηλεία¹³³

Η καταγραφή των τσακωνικών τοπωνυμίων σε έγγραφα παλαιότερων περιόδων μπορεί να δώσει πολύτιμες πληροφορίες, ιδίως φωνολογικές, ακόμα και όταν (ή επειδή ακριβώς) αυτά είναι γραμμένα σε άλλο αλφάβητο/ γλώσσα. Έτσι για

¹³² Παρά την εμφανή βούληση των συντακτών των εγγράφων να αποφύγουν το διαλεκτικό γνώρισμα του τσιτακισμού, η ύπαρξή του «προδίδεται» μέσα από υπερδιορθώσεις δανείων λέξεων με πρωτογενή προστριβή. Για τις λ. βλ. Κωστάκης (1986-87, λλ. *μπακιράτσι, ματαράτσι*). Η μαρτυρία αυτή από έγγραφο του έτους 1707 είναι η πρώτη για το φαινόμενο σε ελληνικό αλφάβητο· η μόνη παλαιότερη είναι η λ. *τσέλλα/τσέα* < *κέλλα* από τον Εβλιγιά.

¹³³ Βλ. Κωστάκης (1986-87, λ. *κακιουλιά*), Παπαδάμου (2009: 59).

παράδειγμα ένα βενετικό κατάστιχο του έτους 1700 (Μιχάλαγα 2018: 251-253) τεκμηριώνει εμμέσως δύο ακόμα νεωτερικά φαινόμενα της τσακωνικής: την ουρανική προφορά του [n] πριν από πρόσθια φωνήεντα (2α), και την τροπή [tr] > [tʃ] (2β):

(2α) Coracovugni = Κορακοβούνι

(2β) S. Nicolo Sizza / Sitra = Αγ. Νικόλαος Σίντζας¹³⁴

Δεδομένης λοιπόν της απουσίας πρωτογενών πηγών, οι παλαιότερες διαθέσιμες πηγές για την τσακωνική διάλεκτο είναι δευτερογενείς μεταγλωσσικές μαρτυρίες, κυρίως υπό την μορφή καταλόγων λέξεων¹³⁵. Μετά τις προαναφερθείσες πρώτες απόπειρες καταγραφής της τσακωνικής διαλέκτου από τους Εβλιγιά και Villoison, χρονολογικά τρίτο σε παλαιότητα έρχεται το υπό συζήτηση ιστορικό τεκμήριο. Πρώτη μνεία του συγκεκριμένου τεκμηρίου γίνεται στο έργο του Κυριάκου Σιμόπουλου για τους ξένους περιηγητές στον ελλαδικό χώρο (Σιμόπουλος 1973: 457), ο οποίος δίνει την πληροφορία ότι ο Σουηδός περιηγητής, διπλωμάτης, αρχαιοδίφης και γλωσσολόγος Johan David Åkerblad (γνωστός και για την συμβολή του στην αποκρυπτογράφηση των αιγυπτιακών ιερογλυφικών), κατά την διάρκεια μια επίσκεψής του στη νήσο Ύδρα κατέγραψε ορισμένες λέξεις της τσακωνικής διαλέκτου από Τσάκωνες μετοίκους, χωρίς όμως να τις παραθέτει.

Πράγματι, μετά από επίπονη αναζήτηση, επετεύχθη ο εντοπισμός του χειρογράφου του Åkerblad. Ο Σουηδός λόγιος πραγματοποίησε πολλά ταξίδια στην Ελλάδα και την Μικρά Ασία, τόσο για διπλωματικούς όσο και για επιστημονικούς σκοπούς (εντοπισμός αρχαίων επιγραφών και χειρογράφων).¹³⁶ Τις εντυπώσεις του από τα ταξίδια αυτά κατέγραψε σε ένα

¹³⁴ Η Ι.Μ. Αγ. Νικολάου Σίντζας είναι ένα από τα πιο γνωστά μοναστήρια της Τσακωνιάς· η ονομασία «Σίτζα/Σίντζα/Σύτζια» μαρτυρείται τουλάχιστον από το 1622 σε πατριαρχικό μολυβδόβουλλο (Deffner 1880: 184), και παραμένει αγνώστου ετύμου παρά τις διάφορες προσπάθειες ετυμολόγησης (π.χ. Βαγενάς 1969). Ακόμα και αν η εναλλαγή [tʃ] / [tr] που διαφαίνεται από την διπλή ονομασία της μονής στο ενετικό κατάστιχο δεν οφείλεται σε παλαιότερη μορφή Σίτρα του τοπωνυμίου (η οποία δεν εντοπίζεται πουθενά), και πάλι αποτελεί ένδειξη ύπαρξης του φαινομένου, το οποίο στην συγκεκριμένη περίπτωση θα πρέπει να οφείλεται σε υπερδιόρθωση.

¹³⁵ Βλ. την επισκόπηση των πρωιμότερων διαθέσιμων μεταγλωσσικών πηγών για την τσακωνική στον Caratzas (1976: 232-250).

¹³⁶ Για τον βίο και τα έργα του Åkerblad βλ. αναλυτικά Thomasson (2013α, β)· για ελληνόγλωσσα στοιχεία βλ. ΜΕΕ, τ. 3, λ. Άκερμπλαντ.

σημειωματάριο, που παραμένει ως σήμερα ανέκδοτο, και είναι εναποτεθειμένο στην Βιβλιοθήκη του Βατικανού (χρ. Vat. lat. 9784). Ο Åkerblad πέθανε στην Ρώμη το 1819 και τα κατάλοιπά του περιήλθαν στον εκεί Σουηδό πρόξενο· ο τελευταίος, αφού έκαψε μέρος αυτών λόγω του ευαίσθητου ιδιωτικού περιεχομένου τους, κράτησε μόνο δύο σημειωματάρια, τα οποία αργότερα ο γιος του πώλησε στην Βιβλιοθήκη του Βατικανού. Μετά τον εντοπισμό του χειρογράφου, υπεβλήθη από τους συγγραφείς της παρούσας μελέτης αίτημα προς την Βιβλιοθήκη για την χορήγηση ψηφιακού αντιγράφου, βάσει του οποίου γίνεται η εδώ πραγμάτευση.¹³⁷

2. Περιγραφή του κειμένου

Από την εξέταση του χειρογράφου προέκυψαν τα εξής. Παρ' ότι ο Åkerblad γνωριζόταν προσωπικά με τον Villoison, το γλωσσικό υλικό που βρίσκεται συγκεντρωμένο στο εν λόγω χειρόγραφο δεν ταυτίζεται με το υλικό του τελευταίου. Περιέχει ορισμένες λέξεις κοινές και στις δύο καταγραφές, αλλά προσκομίζει αρκετά νέα στοιχεία, και, το σημαντικότερο, πρόκειται για την πρώτη καταγραφή η οποία περιέχει ολοκληρωμένες προτάσεις, έστω και σύντομες, καθώς και ένα πρώτο δείγμα ρηματικής κλίσης.

Άγνωστο παραμένει πότε ακριβώς έγινε η καταγραφή του τσακωνικού υλικού από τον Åkerblad. Ο τελευταίος πραγματοποίησε δύο ταξίδια στον ελλαδικό χώρο, ένα κατά τα έτη 1785-1788, κατά το οποίο μάλιστα συνάντησε αρκετές φορές τον φίλο του Villoison, και ένα δεύτερο κατά τα 1796-97 (Thomasson 2013α, β). Η δεύτερη ημερομηνία είναι η πιθανότερη.

Το τσακωνικό υλικό του Åkerblad καταλαμβάνει τρεις σελίδες (φ. 29r-30r). Εκτός αυτών όμως, σε άλλο σημείο του χειρογράφου (φ. 27r), εντοπίζει κανείς γλωσσικό υλικό και από μία άλλη ποικιλία του ελλαδικού χώρου: τα αρβανίτικα. Συγκεκριμένα, ο Åkerblad σε μία από τις επισκέψεις του στην Αθήνα, πιθανώς την δεύτερη, κατά το 1796, κατέγραψε και λίγες αρβανίτικες λέξεις από την Βοιωτία ή την Αττική. Έτσι, το χειρόγραφο αυτό παρέχει πλέον την παλαιότερη γραπτή μαρτυρία

¹³⁷ Οι συγγραφείς επιθυμούν από της θέσεως αυτής να εκφράσουν τις ευχαριστίες τους προς την Biblioteca Apostolica Vaticana για την χορήγηση του ψηφιακού αντιγράφου και της σχετικής άδειας μελέτης του.

των αρβανίτικων της Ελλάδας, αρκετά χρόνια παλαιότερη από αυτές που ως τώρα θεωρούνταν οι πρώτες, δηλαδή του Λόρδου Βύρωνα (1812) και του William Martin Leake (1814) στις αρχές του 19ου αι., οι οποίες βέβαια είναι κατά πολύ εκτενέστερες.¹³⁸

Συγκεκριμένα, ο Åkerblad κατέγραψε τις εξής αρβανίτικες λέξεις του βασιικού λεξιλογίου (τις οποίες χαρακτηρίζει ‘albanois’), ως απόδοση των αντίστοιχων ελληνικών:

φ.27r Theos – *inizot*
 ouranos –
 fos – *lum*
 fotia – *ziar*
 skotina – *ouer*
 kephali – *krie*
 matia – *zi*
 stoma – *golia*
 cheri

Για τις λέξεις αυτές μπορούν να παρατηρηθούν τα εξής: Η απόδοση της λέξης *fos* ‘φως’ ως *lum* είναι λανθασμένη, χωρίς να είναι προφανές ποια λέξη προσπαθεί να αποδώσει εδώ ο Åkerblad. Η πλησιέστερη φωνητικά αρβανίτικη λέξη είναι *lum* ή *ljum*, η οποία όμως σημαίνει ‘ποτάμι’. Η επόμενη λέξη, η οποία αποδίδει την ελληνική λέξη *fotia* (φωτιά), δεν παρουσιάζει την παλαιότερη κληρονομημένη μορφή *zjarm* (< IΕ **g^{wh}er-mo-*, πβ. ελλ. *θερμός*, αγγλ. *warm*), αλλά τον νεότερο τύπο *zjarr* με αφομοίωση του συμπλέγματος. Σε ό,τι αφορά τον τύπο *ouer*, δεν πρόκειται για απόδοση στα αρβανίτικα του επιρρήματος ‘σκοτεινά’, αλλά του ρήματος ‘σκοτεινιάζω’, σε χρόνο αόριστο (*u err*). Ο τύπος αυτός καταγράφεται και από τον Sasse (1991: 189) στα αρβανίτικα της βορειοανατολικής Αττικοβοιωτίας, ακριβώς δηλαδή της περιοχής από την οποία συγκέντρωσε το υλικό του ο Åkerblad. Ο τύπος *zi* αποτελεί την ορθή απόδοση στα αρβανίτικα της λέξης ‘μάτι’, *si*, η οποία μάλιστα παρουσιάζει και ένα γνωστό φωνητικό φαινόμενο που διαφοροποιεί τα αρβανίτικα από την αλβανική, και συγκεκριμένα την αποστρογγύλωση του [y] σε [i].¹³⁹ Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν υπάρχει

¹³⁸ Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage*, London 1812, σσ. 152-156, και Leake (1814: 237-362). Βλ. σχετικά Haebler (1965: 22), Λιόσης (2007: 16).

¹³⁹ Για το φαινόμενο βλ. Λιόσης (2007: 195), όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

φυσικά δυνατότητα για περαιτέρω εξέταση του υλικού αυτού, κατατίθεται όμως εδώ προς χρήση από την μελλοντική έρευνα.

3. Το τσακωνικό υλικό του Åkerblad

Ο Åkerblad ξεκινά την παράθεση του υλικού δίνοντας ορισμένα στοιχεία για τους τσακωνικούς οικισμούς στην εποχή του, τα οποία ταυτίζονται εν πολλοίς με αυτά που είχε ήδη δημοσιεύσει ο Villoison (Villoison 1788: xlix). Μας πληροφορεί συγκεκριμένα ότι οι Τσακωνες (*Tsakonites*) «κατοικούν σε τρία χωριά της Πελοποννήσου, τον Πραστό, μεγάλο χωριό με 1000 σπίτια, την Καστάνιτσα με 500 σπίτια και την Σίταινα με 100 σπίτια»:

‘Ils habitent des villages dans la Morée, Prosto [sic], grand village de mille maisons, Kastaniza, 500 maisons, Sitena 100 maisons’.

Επιβεβαιώνεται λοιπόν και πάλι ότι στα τέλη του 18ου αι. η τσακωνόφωνη περιοχή είχε ήδη περιοριστεί στα σημερινά περίπου όριά της εντός του σημερινού νομού Αρκαδίας.¹⁴⁰ Αξίζει να επισημανθεί η απουσία του Λεωνιδίου από την περιγραφή των Åkerblad και Villoison, καθώς ο οικισμός αυτός αναπτύχθηκε μετά την καταστροφή του Πραστού από τον Ιμπραήμ στα 1826.

Κατόπιν, ο περιηγητής προχωρεί στην παράθεση τσακωνικού γλωσσικού υλικού, το οποίο παρουσιάζεται εδώ σε μεταγραφή και νεοελληνική απόδοση. Το υλικό καταλαμβάνει τρεις χειρόγραφες σελίδες, οι οποίες περιέχουν 52 εγγραφές είτε λέξεων, είτε φράσεων και σύντομων προτάσεων. Στον παρακάτω πίνακα παρατίθεται το υλικό του Åkerblad (φ. 29r-30r), όπως είναι στο πρωτότυπο αριστερά και με μεταγραφή στο ελληνικό αλφάβητο και νεοελληνική απόδοση (*‘grec vulgaire’* κατά τον Åkerblad) δεξιά.

¹⁴⁰ Σημειωτέον όμως ότι ο Villoison, στο σχετικό χωρίο, αναφέρει ως τσακωνικούς ορισμένους οικισμούς, στους οποίους κατά τον 20^ο αι. ομιλούνταν καθαρά πελοποννησιακά ιδιώματα, χωρίς ενδείξεις για παλαιότερη τσακωνοφωνία, και μάλιστα δεν συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο των τσακωνόφωνων οικισμών που παρέχει ο Leake (1814: 196-197). Συγκεκριμένα, πρόκειται για τους εξής οικισμούς: Πλάτανος, Κορακοβούνι, Αγία Άννα, Άγιος Πέτρος και Καστρί. Για την Αγία Άννα οφείλει κανείς να διατυπώσει μια επιφύλαξη: χωριό με αυτό το όνομα δεν μαρτυρείται, έστω και σαν εγκαταλελειμμένος οικισμός, στην Κυνουρία. Πιθανώς ο Villoison παράκουσε το γνωστό χωριό Άγιος Ιωάννης (Αγιάννης), το οποίο βρίσκεται γεωγραφικά σχετικά κοντά στα υπόλοιπα. Όμως το τοπωνύμιο υπάρχει και σε παλαιότερα κατάστιχα (Μιχάλαγα 2018: 252).

φ. 29r

Κείμενο	Τσακωνική	Κοινή NE
<i>kalos ekopiases</i> – <i>kaoure kukiare</i>	καοῦρ ἐκουκιά(ε)ρε	καλώς εκόπιασες
<i>ti thelis</i> – <i>tschi steou</i>	τσί 'σ' θέου;	τι θέλεις;
<i>ouranos</i> – <i>ourané</i>	οῦρανέ	ουρανό
<i>kephali</i> – <i>kefa</i>	κεφά	κεφαλή
<i>stoma</i> – <i>touma</i>	τούμα	στόμα
<i>miti</i> – <i>sjouko</i>	σούκο (< ρύγχος)	μύτη
<i>matia</i> – <i>psili</i>	φιλοί (< ὀπίλ(λ)ος)	μάτια
<i>malia</i> – <i>tschiché</i>	τσίχε (< τρίχες)	μαλλιά
<i>cheria</i> – <i>chera</i>	χέρα (ή)	χέρια
<i>podaria</i> – <i>poue</i>	πούε (< πόδες)	ποδάρια
<i>pocamiso</i> – <i>ongima</i>	ὄνγυμα (< ἔνδυμα)	ποκάμισο
<i>psomi</i> – <i>ande</i>	ἄνδε (< ἄρτος)	ψωμί
<i>nero</i> – <i>io</i>	ῦο (< ὕδωρ)	νερό
<i>kreas</i> – <i>krie</i>	κρίε	κρέας
<i>fotia</i> – <i>kara</i>	κάρρα (< ἐσχάρα)	φωτιά
<i>gineka</i> – <i>gounaika</i>	γουνάικα	γυναίκα

φ.29v

Κείμενο	Τσακωνική	Κοινή NE
<i>koritza</i> – <i>korasa</i>	κορασά (η)	κορίτσι
<i>pedi</i> – <i>komsi</i>	κομπζί	παιδί
<i>andras</i> – <i>atscopo</i>	άτσωπο(άνθρωπος)	άντρας
<i>spiti</i> – <i>tschea</i>	τσέα (κέλλα)	σπίτι
<i>porta</i> – <i>pore</i>	πόρε (< πόρος)	πόρτα
<i>paratiri</i> – <i>paratouri</i>	παραθούρι	παραθύρι
<i>tripa</i> – <i>kraia</i>	κράϊα	τρύπα
<i>auogo</i> – <i>augo</i>	άουγό	αβγό
<i>voi</i> – <i>vou pl. voue</i>	βοῦ (ὁ) – βούε (οἱ)	βόδι-βόδια
<i>ego</i> – <i>esou</i>	ἐζού	εγώ
<i>esi</i> – <i>etjou</i>	ἐχιού	εσύ
<i>Ekinos</i> – <i>Etineri</i>	ἐτηνερή	εκείνος
<i>Emis</i> – <i>eni</i>	ἐνεῖ - μάλλον: ἐνεῖ	εμείς
<i>esis</i> – <i>emou</i>	ἐμοῦ	εσεῖς
<i>Ekini</i> – <i>Eteneni</i>	ἐτενενί, αντί ἐτηνενί	εκείνοι

<i>Ego agaro – Esuni</i>	ἐζού 'νι ἀγαπῶ (< ειμι ἀγαπῶν)	εγώ αγαπῶ
<i>agaro</i>		
<i>Esi agapas – Etjou</i>	ἐτιού 'σι ἀγαπῶ (< ἐσσι ἀγαπῶν)	εσύ αγαπάς
<i>si agaro</i>		
<i>vlepo – ora</i>	όρα...	βλέπω
<i>όράω</i>		
<i>fagi – faë</i>	φάέ	φάε

φ.30r

Κείμενο	Τσακωνική	Κοινή ΝΕ
<i>porpato –</i>	τσαχούμενε	πορπατώ
<i>tjachoumene</i>	(< τρεχούμενος)	
<i>parto – are ni, ab</i>	ἄρε νι	πάρ' το
<i>αἴρω</i>		
<i>Ellado – eaghi</i>	ἔα (ὦ)γί (<ὠδί)	έλα 'δώ
<i>na se ido – nan-</i>	να νδι ὄροῦ	να σε δω
<i>diorou</i>		
<i>diati me ides? ampsi</i>	ἄμ' τσί νὰ μὲ ὀράρε;	διατί με είδες;
<i>na me orade</i>		
<i>rou pas? – Tjasengo</i>	κιὰ 'σ' ἔγγου;	πού πας;
<i>eki – orpa</i>	ὄρπα	εκεί
<i>edo – oghi</i>	ὠγί (< ὠδί)	εδώ
<i>kimiso – tjupse</i>	κιούψε (< κύψε)	κοιμήσου
<i>sikoso – siko</i>	σηκώσου	σήκω
<i>ti me thelis – psi</i>	τσί μὲ 'σ' θέου;	τι με θέλεις;
<i>mesteou</i>		
<i>na phagis – na phare</i>	νὰ φά(ε)ρε	να φας
<i>magherema – schomo</i>	σομό (θερμόν)	μαγέρεμα 'φαϊ'
<i>as pames is tin Ek-</i>	νὰ ζάμεν τὸν ἄγιε	ας πάμε στην
<i>lisia –</i>		εκκλησία
<i>na zamen ton aghie</i>		
<i>rapadia – rapadia</i>	παπαδιά	παπαδιά
<i>calogeros – caogere</i>	καόγερε	καλόγερος

4. Σχολιασμός του τσακωνικού υλικού

4.1. Φωνολογία

Στον χώρο των φωνηέντων, το χειρόγραφο περιέχει δείγματα από γνωστά φαινόμενα της τσακωνικής διαλέκτου.

Το πρώτο αφορά την πραγμάτωση του αρχαίου μακρού /ɔ:/ (ω) ως [u] (ου): *καοῦρ*, *ἐζού*, *θέου*, *όροῦ*, γνωστό χαρακτηριστικό της σημερινής πελοποννησιακής Τσακωνικής (Λιόσης 2007: 348). Όμως, ακόμα και στις ρηματικές καταλήξεις το φαινόμενο δεν παρουσιάζει συστηματικότητα, γιατί ο Åkerblad καταγράφει και τους τύπους *ἀγαπῶ*, *ἔγγω*. Η μεταβολή αυτή, η οποία είναι σπάνια στην Τσακωνική της Προποντίδας,¹⁴¹ δεν καταγράφεται σε αρχαίες πηγές (νέο-λακωνικές επιγραφές¹⁴², Ησύχιος), ούτε στην παλαιότερη μαρτυρία της νεότερης τσακωνικής, τον Εβλιγιά Τσελεμπί. Στην τελευταία αυτή περίπτωση όμως ο μη εντοπισμός του φαινομένου οφείλεται στις ιδιομορφίες του αραβικής προελεύσεως οθωμανικού συστήματος γραφής, στο οποίο η διάκριση /o/ και /u/ δεν δηλώνεται (Μανωλέσσου 2019: 298). Έτσι, η πρώτη μαρτυρία του φαινομένου είναι η σαφής δήλωση του Villoison ότι το αρχαίο <ω> τρέπεται σε <ου> (Villoison 1788: XLIX):

«*Tzacones fere semper O & Ω in ου convertunt, & dicunt κατοικουῦ, Pro κατοικῶ, δειπνουῦ pro δειπνῶ*»

Βέβαια, στο υλικό του Åkerblad καταγράφεται και μία περίπτωση του βραχέος /o/ που πραγματώνεται ως [u], και μάλιστα σε τονισμένη θέση: *στόμα* > *τούμα*, λέξη που καταγράφει και ο Villoison (*τουμα*, Μανωλέσσου 2019: 304).

Στρεφόμενοι σε ένα μείζον θέμα, ο Åkerblad παρέχει διττή πραγμάτωση του αρχαίου /u/ ή /y/. Συγκεκριμένα, αυτό εμφανίζεται ως /u/ στις λέξεις *γουναίκα*, *παραθούρι* και ως /ju/ στις λέξεις *θούκο*, *έτιού* > *έκιού*, *κιούψε*. Εξαίρεση στην παραπάνω κανονικότητα αποτελεί η λ. *ένδυμα*, την οποία ο Åkerblad αποδίδει με απλό /i/ ως *όγκιμα*, αν και ο Villoison, στο πρόσφατα εκδοθέν σημειωματάριό του, έδινε τον τύπο *onđiuma* (βλ. Famerie 2006: 229-233, Μανωλέσσου 2019: 303, Κωστάκης

¹⁴¹ Ο Κωστάκης (1951: 157) δίνει για τα ιδιώματα Βατίκων και Χαβουτσίου Προποντίδας παραδείγματα μόνο κλιτικών επιθημάτων, με μόνη εξαίρεση το λ. *φωνιάζω*. Ο Λιόσης (2007: 348) επισημαίνει και αυτός ότι τα παραδείγματα είναι ελάχιστα στην Τσακωνική της Προποντίδας και θεωρεί κανονική για το ιδίωμα την πραγμάτωση του <ω> ως [o].

¹⁴² Σύμφωνα με την εξαντλητική μελέτη της Striano Corrochano (1989: 45-48) αλλά και την επανεξέταση της Delli (2002: 233), η εναλλαγή <OY> αντί <Ω> σε όψιμες λακωνικές επιγραφές αφορά αποκλειστικά το αποτέλεσμα των αντεκτάσεων (διαφορά *doris severior-doris mitior*), π.χ. αιτ. πληθ. -ους αντί της παλαιότερης λακωνικής -ως, και πιθανώς οφείλεται στην επίδραση της Κοινής.

1986-1987, λ.). Φυσικά, όπως ήταν αναμενόμενο βάσει τόσο παλαιότερων όσο και νεότερων καταγραφών, το /i/ είναι η εξέλιξη που εμφανίζεται στην λ. ὕδωρ > ύο, καθώς σε αρκτική θέση η εξέλιξη του αρχαίου /u/-/y/ στην Τσακωνική είναι πάντοτε /i/ όπως και στην κοινή Νέα Ελληνική (Pernot 1934: 110, πβ. υἰός > υζέ, ὕπνος > ὕπρε).

Στο σημείο αυτό, απαιτείται μια πιο εκτεταμένη αναφορά στο ζήτημα της εξέλιξης του /u/-/y/ στην Τσακωνική.¹⁴³ Δεν έχουν ως τώρα ληφθεί υπόψη από την έρευνα ρητές μαρτυρίες που καταδεικνύουν ότι, κατά τον 19^ο αι., η πραγμάτωση του νεωτερικού αποτελέσματος του αρχαίου φθόγγου ήταν σε ορισμένες περιπτώσεις τουλάχιστον όχι [u] ή [ju] αλλά [y]. Η πρώτη προέρχεται από τον Κωνσταντίνο Οικονόμο των εξ Οικονόμων (1830: 306), ο οποίος αναφέρει ότι η προφορά της λ. χοῖρος στον Πραστό ήταν ['çyros] <χῦρος>, αντικατοπτρίζοντας την εξέλιξη της αρχαίας διφθόγγου /oi/ που μονοφθογγίστηκε σε /y:/ κατά την ελληνιστική περίοδο:

Σώζει τέλος καὶ ἡ λαλουμένη γλῶσσά μας κατὰ διαλέκτους τὴν ἀρχαίαν ταύτην τῆς οἰ προφορᾶν· οἱ μὲν Σμυρναῖοι προυκία τὰ προικία· οἱ δὲ Λάκωνες (ἐν Πραστῶ) χουῦρος (χιῦρος) ἀντὶ χοῖρος.

Ακόμα παλαιότερη και ακόμα σαφέστερη είναι μια μαρτυρία του ηπειρώτη εμπόρου και λογίου Γεωργίου Κρομμύδη (1743-1828),¹⁴⁴ σύμφωνα με την οποία η προφορά του <u> στην Τσακωνική είναι όμοια με του γαλλικού <u>, δηλαδή [y] (Κρομμύδης 1811: 23):

Παρά τισι τὴν [sic] χωρικῶν σώζετ' ἔτι ἡ τοῦ Υ' προφορᾶ, παρομοίως τῶ παρὰ τοῖς Γαλάταις u. Οἶον τῶν τῆς πάλαι Περραιβίας χωρικῶν τινες ἐκφέρουσι τὸ, Λῦκος, καὶ οἱ τῆς Πελοποννήσου Καύκωνες (Τζάκωνες), τὸ, Σύκα.

Κατά την άποψή μας, οι μαρτυρίες αυτές υποδεικνύουν ότι η εναλλαγή <ου>/<ιου> που παρατηρείται στην Τσακωνική αποτελεί σε μεγάλο βαθμό νεωτερική εξέλιξη, και όχι διατήρηση

¹⁴³ Για την εξέλιξη του [y] στη νεότερη Ελληνική γενικά βλ. Pantelidis (2020), Παντελίδης (2021), όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹⁴⁴ Για τον Γ. Κρομμύδη βλ. αναλυτικά Μπέττης (1968), Κατσιγιάννης (2016).

αρχαίας δωρικής πραγμάτωσης του Υ, πρόκειται δηλαδή για οπισθιώσεις του μεταγενέστερου [y] σε [u] συνοδευόμενες από ουράνωση του προηγούμενου συμφώνου κατά περίπτωση. Μια ελαφρώς ενισχυτική μαρτυρία υπέρ της ύπαρξης [y] στην Τσακωνική του 18^{ου} αιώνα θα μπορούσε να αποτελεί και η γραφή <ongiuma> για την λέξη *όγκιουμα* (< ένδυμα) του Villoison. Στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιείται το γράφημα <u> που στην Γαλλική έχει την φωνητική αξία [y], σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις μη ετυμολογικού [u], όπου χρησιμοποιείται η γραφηματική ακολουθία <ou>, δηλ. <avnouga> *αβουγά-αβγά*, <tichou> *τῆου* <τρώγω (Μανωλέσσου 2019: 299-305). Αυτή είναι ίσως η ερμηνεία της γραφής *ongima* του Åkerblad, που αλλιώς δεν έχει αντιστοιχία στην σύγχρονη τσακωνική, όπου καταγράφεται μόνο *όγκιουμα* ή *γκιούμα* (Κωστάκης 1986-1987, λ. *ντύμα*).

Περνώντας σε ένα άλλο ζήτημα του φωνηεντισμού της Τσακωνικής, ο Åkerblad επιβεβαιώνει και αυτός την τροπή σε /e/ του ληκτικού /o/ ουσιαστικών και επιθέτων μετά από οδοντικό, φατνιακό, φατνοουρανικό ή ουρανικό σύμφωνο, καθώς και μετά από το πρόσθιο φωνήεν /i/: Δεν υπάρχει περιθώριο στην παρούσα μελέτη να γίνει αναφορά στις πιθανές ερμηνείες του φαινομένου, εφόσον καταγράφεται ήδη από την ελληνιστική περίοδο (Ήσυχ. Π 1068 *πάσσαλερ· σφήνας. (Λάκωνες)*)¹⁴⁵. Στο υλικό του Åkerblad, το φαινόμενο εμφανίζεται στις λ. *ουρανέ, πόρε, άγιε και καόγερε*, ενώ καταγράφεται επίσης κανονικά ήδη από τον Evliya και τον Villoison.

Κλείνοντας την ενότητα του φωνηεντισμού, ενδιαφέρον ίσως παρουσιάζει ο δωρικός τύπος *τράχω* > *τσάχω* (παθ. μτχ. *ενεστώτα τσαχούμενε*) με /a/ αντί για *τρέχω*, τύπος που έχει εντοπιστεί και στην σύγχρονη τσακωνική (βλ. LSJ, Κωστάκης 1986-1987, λ. *τρέχω*).

Στον χώρο των συμφώνων, εντοπίζονται και πάλι κάποια φαινόμενα καταγεγραμμένα ήδη από την ελληνιστική περίοδο, όπως ο ρωτακισμός (*καούρ, εκουκιάερε, φάερε, οράερε*), η τροπή /s/ > /h/ σε σύμπλεγμα (*σχάρα* > *κάρα, στόμα* > *τούμα, στον* > *τον*) και η αποβολή του μεσοφωνηεντικού /l/ (*καούρ, θεού, κεφά, τσέα, έα, κραΐα, καόγερε*).¹⁴⁶ Για το τελευταίο

¹⁴⁵ Βλ. σχετικά Λιόσης (2016: 211).

¹⁴⁶ Για τα φαινόμενα αυτά βλ. Pernot (1934: 117), Λιόσης (2007: 345-346).

αυτό φαινόμενο, μάλιστα, στο μικρό υπό εξέταση δείγμα δεν εμφανίζεται καμία εξαίρεση. Αντίθετα, η περίπου σύγχρονη καταγραφή του Villoison δεν περιέχει ούτε ένα παράδειγμα αποβολής του /l/. Αντίθετα, καταγράφει τύπους όπως *τσέλλα*, *κραίλα*, *τσουφαλά*, *τσέρβουλα* ('παπούτσια' – σήμερα καταγράφεται μόνο ο τύπος *τσέρβα*) κ.ά. Πιθανώς η καταγραφή του Villoison να προέρχεται από κάποια περιοχή που δεν εμφάνιζε το φαινόμενο, όπως π.χ. η Σίταινα. Διαφορετική εικόνα δίνει ο Enliya, στο υλικό του οποίου εμφανίζεται ποικιλότητα, και συγκεκριμένα οι παράλληλοι τύποι *τσέλλα* και *τσέα* (βλ. Pernot 1934: 503), αν μπορεί βέβαια κανείς να εξαγάγει συμπέρασμα από ένα μεμονωμένο παράδειγμα.¹⁴⁷

Μικρότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν κάποια ακόμα φαινόμενα τα οποία καταγράφονται ήδη στον Enliya, όπως η αποβολή των ληκτικών /s/ (π.χ. *άτσωπο*, *δούκο*, *θέου*) και /n/ (π.χ. *έζού* 'νι *άγαπώ*, *αουγό*) και των μεσοφωνηεντικών ηχηρών τριβομένων (*πούε*, *ύο*, *βόι*). Αντίθετα, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει μια σειρά φαινομένων των οποίων η χρονολόγηση και η ερμηνεία είναι ως ένα βαθμό δυσχερής. Πρόκειται για μια μεγάλη ομάδα φαινομένων προσθίωσης, που επηρεάζουν σχεδόν όλα τα σύμφωνα της τσακωνικής, και τα οποία δεν καταγράφονται κατά την ελληνιστική περίοδο, αποτελώντας επομένως νεωτερισμούς.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το φαινόμενο της προσθίωσης των υπερωικών συμφώνων, και συγκεκριμένα του /k/ πριν από τα πρόσθια φωνήεντα, φαινόμενο που απαντά τόσο στην μητροπολιτική όσο και στην αποικιακή τσακωνική της Προποντίδας. Το σύγχρονο αποτέλεσμα είναι απλό φατνιακό προστριβές [ts], με κάποιες μαρτυρίες ηλικιωμένων να εμφανίζουν την πραγμάτωση [tʃ]/ [tɕ] με ουρανοφατνιακό/ φατνοουρανικό προστριβές (Λιόσης 2007: 342-343). Εδώ ενδιαφέρει ότι ο Åkerblad δίνει μόνο την ουρανοφατνιακή πραγμάτωση (*tschea*) και το ίδιο κάνει και ο Enliya, χρησιμοποιώντας το αραβικό γράφημα *cim* < ڃ >, στις λ. *τσέλλα* και *εδιάκε* > *εζάτσε*. Αντίθετα ο Villoison δίνει την γραφή <τς>, π.χ. *τζέλλα* < κέλλα, *τζούρη* < κύρης,¹⁴⁸ η οποία όμως δεν αντιστοιχεί αναγκαστικά σε φατνιακή πραγμάτωση, καθώς ο Villoison την χρησιμοποιεί

¹⁴⁷ Για την πιθανή αρχαιότητα του φαινομένου βλ. Witczak (2015).

¹⁴⁸ Για τις γραφές των Enliya και Villoison βλ. αναλυτικά Μανωλέσου (2019).

ακόμα και για περιπτώσεις όπου είναι γνωστό από την σύγχρονη Τσακωνική ότι πρόκειται για φατνοουρανική πραγμάτωση (π.χ. βότζε < βότρους). Κατά συνέπεια, με βάση τις πληροφορίες του Enliya και του Åkerblad, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι κατά τον 17ο και 18ο αι. το αποτέλεσμα της προσθίωσης των υπερωικών συμφώνων ήταν φατνοουρανικό, το οποίο αργότερα εξελίχθηκε σε απλό φατνιακό.¹⁴⁹

Αντίστοιχο φαινόμενο είναι και η προσθίωση των οδοντικών συμφώνων /t/ /d/ /ð/ /θ/, η οποία περιορίζεται στην μητροπολιτική Τσακωνική (βλ. Λιόσης 2007: 349), επομένως είναι σχετικά νεότερη. Για το φαινόμενο αυτό η παλαιότερη σαφής μαρτυρία βρίσκεται στον Villoison, ο οποίος δηλώνει ρητά, στα προλεγόμενα της *Ιλιάδας*, ότι (Villoison 1788: XLIX):

«tzakones semper T immutant in K, et dicunt κριχή, pro κριτής, βούκυρε, pro βούτυρον, χάρι pro χάριτι»

Στην πραγματικότητα βέβαια, όπως είδαμε παραπάνω στο (1β), μια παλαιότερη μαρτυρία του φαινομένου είναι το τοπωνύμιο *Καστανιώκισσα* αντί *Καστανιώτισσα* 'Καστανιτωίτισσα' που εντοπίζεται σε προικοσύμφωνο του 1707 από τον Πραστό (Deffner 1880: 167, 174).

Η μεταβολή [t] > [c], [d] > [j] εντοπίζεται και στο υλικό του Åkerblad· αναφέρθηκε π.χ. ήδη παραπάνω ο τύπος *όγκυμα* αντί *ένδυμα*. Δυσερμήνευτη είναι η μορφή του δεύτερου ενικού της προσωπικής αντωνυμίας, για την οποία ο Åkerblad δίδει τον τύπο *etjou*. Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι η γραφή αποτελεί ένα έως τώρα αμάρτυρο ενδιάμεσο στάδιο εξέλιξης από το αρχαίο δωρικό *τύ* > *έτιού* > *έκιού*, καθώς οι μόνοι ως τώρα καταγεγραμμένοι τύποι ήταν *του* (τσακωνική Προποντίδας) και *εκιού* (μητροπολιτική τσακωνική). Δυστυχώς όμως, ο Åkerblad χρησιμοποιεί το γράφημα <tj> ακόμα και για περιπτώσεις όπου πρόκειται ετυμολογικώς όχι για [tj] αλλά για [c], δηλ. <tjupse> (= *κύπτω*) ή και [tʃ], δηλ. <tjachoumeno> (= *τρεχούμενος*) με [tr] > [tʃ]. Έτσι, μάλλον πρέπει κανείς να αποδεχθεί ότι η μεταβολή [tj] > [c] είχε ήδη λάβει χώρα την εποχή του Åkerblad.

¹⁴⁹ Δυστυχώς δεν είναι δυνατόν να εξαχθεί κάποιο συμπέρασμα από την περιγραφή του φαινομένου σε παλαιότερες γλωσσολογικές περιγραφές της Τσακωνικής όπως των Scutt, Deffner, Anagnostopoulos κλπ., καθώς αυτές δεν χρησιμοποιούν κάποιον συστηματικό και διαφανή φωνητικό συμβολισμό.

Για την προσθίωση των άλλων οδοντικών δεν έχουμε μαρτυρίες από τον Åkerblad, εκτός ίσως από το *ωδί > ωγί*, αν πράγματι πρόκειται εδώ για προσθίωση. Η προσθίωση /t/ > [c] μαρτυρείται, όπως προαναφέρθηκε, ρητά στον Villoison. Το ηχηρό αντίστοιχο της μεταβολής, δηλαδή /d/ > [j], επίσης μαρτυρείται και στους δύο καταγραφείς, *χάρη* στον τύπο *ένδυμα > όγγυμα* (Åkerblad) και *όγγιουμα* (Villoison).

Εκτός από την προσθίωση /t/ > [c] η τσακωνική παρουσιάζει και μια παράλληλη, πιθανότατα παλαιότερη εξέλιξη /t/ > [ts]. Η εξέλιξη αυτή καταγράφεται κανονικά από τον Åkerblad (ερωτηματ. αντων. *τι > τσι*) και από τον Villoison (*αλάτι > αλάτσι*).

Όσον αφορά την προσθίωση των χειλικών συμφώνων, δηλ. /p/ > [c] και [m] > [ɲ] πριν από /i/, /j/, ο Åkerblad παρέχει μια σημαντική μαρτυρία, που είναι ο τύπος *έκοκιά(ε)ρε < έκόπιασες*, και, με λιγότερη ασφάλεια, *ποῦ/πῆ > κια < tjɑ*. Πρόκειται για την παλαιότερη μεταγλωσσική καταγραφή του συγκεκριμένου φαινομένου, καθώς αυτό απουσιάζει από τον Villoison. Για παράδειγμα, ο Villoison μας παραδίδει την λέξη *πιαμό* ‘πυρετός’, η οποία ήταν ως τώρα αμάρτυρη, καθώς ο μόνος σωζόμενος τύπος ήταν *κιαμό* (Κωστάκης 1986-1987, λ. **πιαμός*). Επίσης, ο Villoison δίνει το τύπο *ούφι* ‘φίδι’ αντί για το σημερινό *ούθι* (< *ῥφης*). Βέβαια, στην ίδια αράδα δίνει επίσης τον τύπο *άθι* < *άδελφός*, άρα όσον αφορά την τροπή /f/ > /θ/ η εικόνα που μας παρέχει είναι κυμαινόμενη. Η μαρτυρία του Åkerblad έρχεται τώρα να επιβεβαιώσει την μοναδική ως τώρα πρώιμη ένδειξη της τροπής /p/ > [c], που ήταν η λ. *κακιουλιά* από προικοσύμφωνο του 1722 που αναφέρθηκε παραπάνω στο (1γ), από τον Deffner (1880: 185). Για την τροπή [m] > [ɲ], ο Åkerblad μας παρέχει επίσης την μαρτυρία, μέσω της ρηματικής περιφρασης < *esuni agaro* > = *έζού* ‘*νί αγαπῶ* (< *έγῶ ἐμί αγαπῶν*). Σαφέστερη μαρτυρία της ουράνωσης του /m/ μας δίνει λίγα χρόνια αργότερα ο Κ. Βαρδαλάχος (Βαρδαλάχος 1829: 469): «οί σημερινοί Τσάκωνες, ἤγουν Λάκωνες, ἀκόνη, ἀντὶ ἀκόμη».

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συνδυαστές μεταβολές που αφορούν την ακολουθία κλειστού συμφώνου + /t/, η οποία μεταβάλλεται σε ουρανοφατνιακό προστριβές [tʃ] (βλ. Λιόσης 2007: 350). Το φαινόμενο αυτό καταγράφεται κανονικά από τον Åkerblad (*άνθρωπος > άτῶπο, τρίχες > τσίχε, τρεχούμενος > τσάχούμενε*). Το ίδιο ισχύει και για τον Villoison (*βότρως > βότζε, τρώω > tchou, αδρός > atche*), απουσιάζει

όμως από τον *Enliya*, ο οποίος π.χ. δίδει τον τύπο *τρία* και όχι το σύγχρονο τσακωνικό *τσά*. Το γεγονός ότι το φαινόμενο αποουσιάζει επίσης από την τσακωνική της Προποντίδας, δείχνει ότι θα πρέπει να αναπτύχθηκε κατά τον 18ο αι.

Δεν είναι δυνατόν στα πλαίσια της παρούσας μελέτης να γίνει αναφορά στο γενικότερο θέμα της χρονολόγησης της μετακίνησης Τσακώνων προς την Προποντίδα. Τα γλωσσικά τεκμήρια όμως δείχνουν, κατά την άποψή μας, ότι αυτή πρέπει να είναι παλαιότερη του 18ου αι., και να μη σχετίζεται με τα γεγονότα των Ορλωφικών. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί και κάτι που δεν είναι ευρύτερα γνωστό στην επιστημονική κοινότητα, το γεγονός δηλαδή ότι τα τοπωνύμια Χαβουτσι και Μουσατάσα (το δεύτερο όνομα των Βατίκων της Προποντίδας) απαντούν σε οθωμανικά κατάστιχα της περιοχής της Βιθυνίας (καζάς της Μπίγας) ήδη από τον 16ο αιώνα (βλ. Arisoy 2018 και αναλυτικά Μανωλέσσου 2019).

Ένα φαινόμενο ενδεικτικό για την υπόθεσή της πρώιμης μετανάστευσης στην Προποντίδα είναι η τροπή /rt/ > /nd/, η οποία ως γνωστόν δεν απαντά στην Τσακωνική της Προποντίδας (Λιόσης 2007: 346). Το φαινόμενο μαρτυρείται κανονικά στον *Åkerblad* (*ἄρτος* > *ande*) και τον *Villoison* (*ἄνδε*, *χόνδε* < *χόρτος*), αλλά, το σημαντικότερο, υπάρχει ήδη στο πενιχρό υλικό του Εβλιγιά (με τον τύπο *άνδε*), το οποίο μάλιστα προέρχεται από μια πολύ πιο νότια περιοχή, κοντά στην υποτιθέμενη αφετηρία των αποίκων της Προποντίδας. Κατά πάσα πιθανότητα λοιπόν η αναχώρηση των τελευταίων έλαβε χώρα πριν από την ανάπτυξη του φαινομένου αυτού.

4.2. Μορφολογία

Επειδή ο *Åkerblad* είναι ο πρώτος καταγραφέας ο οποίος παραδίδει όχι μόνο μεμονωμένες λέξεις, αλλά και φράσεις-προτάσεις, αποτελεί την παλαιότερη πηγή που διαθέτουμε για τα εξής μορφολογικά και συντακτικά γνωρίσματα:

α) τις προσωπικές, δεικτικές και ερωτηματικές αντωνυμίες της τσακωνικής (*εζού*, *ετιού*, *ετηνερί*, *τσι* κλπ),

β) τον περιφραστικό σχηματισμό του ενεργητικού και παθητικού ενεστώτα με το βοηθητικό ρήμα *είμαι* + μετοχή (*εζού 'νι άγαπῶ*, *ετιού 'σι άγαπῶ*)

γ) πλήρεις προτάσεις της τσακωνικής (καοῦρ ἐκουκιά(ε)ρε ‘καλώς ήρθατε’, κιὰ ’σ’ ἔγγου; ‘πού πας;’, ἄμ’ τσί νὰ μὲ ὀράρε; ‘γιατί να με δεις;’, νὰ ζάμεν τὸν ἄγιε ‘ας πάμε στην εκκλησία’ κλπ).

5. Συμπεράσματα

Η αρχαιολογική έρευνα οδήγησε στην ανακάλυψη μιας άγνωστης ως τώρα πρώιμης πηγής για την τσακωνική διάλεκτο, το σημειωματάριο του Johan David Åkerblad, προερχόμενο από τα τέλη του 18ου αι. Πρόκειται για κείμενο το οποίο παραδίδει 53 λέξεις ή φράσεις, οι οποίες αποτελούν πρώιμες μαρτυρίες για βασικά φαινόμενα της τσακωνικής διαλέκτου σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης. Άλλα από αυτά καταγράφονται ήδη από παλαιότερες πηγές (π.χ. ρωτακισμός, τροπή ληκτικού /o/ > /e/), ενώ για άλλα από αυτά ο Åkerblad αποτελεί την παλαιότερη μαρτυρία (π.χ. τροπή /m/ > [n], αποβολή μεσοφωνηεντικού /l/ άνευ εξαιρέσεων). Τα δεδομένα του Åkerblad αποτελούν επίσης την παλαιότερη μαρτυρία μας για μορφολογικά στοιχεία της τσακωνικής όπως το πολύπλοκο αντωνυμικό σύστημα, και για ολοκληρωμένες φράσεις. Τέλος, απρόσμενα, ο Åkerblad διασώζει επίσης και την παλαιότερη ως τώρα γραπτή μαρτυρία των Αρβανίτικων της Αττικοβοιωτίας.

Ως τελικό συμπέρασμα, οφείλει να επαναληφθεί κάτι που έχουμε επισημάνει και σε προηγούμενες μελέτες, ότι δηλαδή για την ιστορική γλωσσολογική έρευνα αυτό που προέχει είναι η ενδελεχής μελέτη των πρωτογενών πηγών, οι οποίες μπορούν να παράσχουν σημαντικότητα στοιχεία τόσο για την χρονολόγηση όσο και για την ερμηνεία των διαφόρων φαινομένων, την χάραξη ισογλώσσων κλπ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arisoy, I. A. 2018. «From Morea to Marmara: Tsakonian trade networks and migratory movements during the Ottoman period». *Studies of the Ottoman domain* 8/14 [DOI: 10.19039/sotod.2018.78]
- Βαγενάς Θ. 1969. «Γύρω από το όνομα της Τσακωνικής μονής Αγίου Νικολάου, της καλουμένης Σύντζας». *Χρονικά των Τσακωνών* 3: 125-127.

- Βαρδαλάχος, Κ. 1829. *Ἡ γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐκ πολλῶν συνερανοισθειῶσα*. Ὁδησός.
- Caratzas, S. 1976. *Les Tzacones*. Berlin/NY: De Gruyter.
- Deffner, M. 1880. «Drei zakonische Heirathsprotokolle aus dem Anfange des vorigen Jahrhunderts». *Archiv für Mittel- und Neugriechische Philologie* 1, 167-185.
- Delli, D. 2002. *Archéologie linguistique et langues anciennes. Du laconien ancien au proto-laconien. Le système vocalique de type doris severior: état, histoire et proto-histoire*. Ἀδημ. διδασκατορικὴ διατριβή, Πανεπιστήμιο Paris V- René Descartes.
- Famerie, E. 2006. *Jean-Baptiste-Gaspard d'Ansse de Villosion. De l'Hellade à la Grèce. Voyage en Grèce et au Levant (1784-1786)*. Hildesheim: Olms.
- Famerie, E. 2007. «Villosion et la redécouverte du dialecte tsakonien». *Anabases* 6: 235-248.
- Haebler, C. 1965. *Grammatik der albanischen Mundarten von Salamis*. Wiesbaden: Harassowitz.
- Κατσιγιάννης, Α. 2016. «Συγκρούσεις στο κοραϊκό δίκτυο για την ελληνικότητα της γλώσσας του «Ερωτόκριτου»: Με αφορμή την υποδοχή της διατριβής του Γεωργίου Κρομμύδη». Στο Αγάθος Θ., Ντουλιά Χ. και Τζούμα Α. (εκδ.), *Λογοτεχνικές διαδρομές: ιστορία- θεωρία- κριτική*. Αθήνα: Καστανιώτης, 259-269.
- Κορολόγος, Α. 2016. *Αρχείο Οικογένειας Σαραντάρη (1686-1897)*. Λεωνίδιο: Αρχείο Τσακωνιάς.
- Κρομμύδης, Γ. 1811. *Ακολουθία τῆς διατριβῆς Γ.Κ. ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐνεστῶσης Κοινῆς*. Βιέννη.
- Κωστάκης, Θ. 1951α. *Σύντομη γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Institut Français d'Athènes.
- Κωστάκης, Θ. 1951β. «Ἰδιωτικὰ ἐγγράφα ἀπὸ τὴν Τσακωνιά». *Χρονικά των Κυνουριατῶν* 1: 59-60.
- Κωστάκης, Θ. 1981. «Ο Evliya Çelebi στην Πελοπόννησο». *Πελοποννησιακά* 14: 238-306.
- Κωστάκης, Θ. 1986-1987. *Λεξικὸ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*, 3 τ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν.
- Κωστάκης, Θ. 1987. «Τσακωνικά Σύμμεικτα. 3^ο μέρος, ιδιωτικὰ ἐγγράφα». *Χρονικά των Τσακῶνων* 8: 204-225.
- Κωστάκης, Θ. 1999. *Γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου (περιφέρεια Λεωνιδίου – Πραστού)*. Αθήνα. [Χρονικά των Τσακῶνων 15].
- Κωστάκης, Θ. 2004. «Ο Evliya Çelebi για τους Τσακωνες». *Χρονικά των Τσακῶνων* 17: 122-125.
- Leake, W. M. 1814. *Researches in Greece*. London: Booth.

- Λιόσης, Ν. 2007. *Γλωσσικές επαφές στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ.
- Liosis, N. 2016. «Tsakonian Studies: The State-of-the-Art». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36: 205-218.
- LSJ = Liddell Scott Jones, *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Μακρουμίχαλος, Σ. 1971. «Τσακωνικά προικοσύμφωνα του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνας». *Πελοποννησιακά* 8: 276-410.
- Μανωλέσσου, Ι. 2019. «Νέα δεδομένα για την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου». Στο Αρχάκης Α., Κουτσούκος Ν., Ξυδόπουλος Γ. & Παπαζαχαρίου Δ. (εκδ.), *Γλωσσική ποιικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική, 289-311.
- Manolessou, I. & Pantelidis, N.. 2013. «Velar fronting in Modern Greek Dialects». Στο Janse M. et al. (επιμ.) *MGDLT 5. Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Ghent, Belgium, September 20–22, 2012*. Patras: University of Patras, 272-286.
- Μανωλέσσου, Ι., & Παντελίδης, Ν. 2019. «Συμβολή στη γλωσσική ιστορία της Νότιας Ελλάδας: νέα δεδομένα από την Εύβοια». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 39: 627-638.
- Μανωλέσσου, Ι. & Παντελίδης, Ν. 2021. «Η έκταση της ελληνοφωνίας στην Κάτω Ιταλία κατά την περίοδο από τον 11ο έως τον 19ο αιώνα». *Γλωσσολογία* 29: 45-58.
- Μιχάλαγα, Δ. 2018. «Ψηφίδες ιστορίας των μοναστηριών της Τσακωνιάς κατά τη δεύτερη Βενετική κυριαρχία στην Πελοπόννησο». *Πρακτικά Η' Τσακωνικού Συνεδρίου, Χρονικά των Τσακωνών* 23: 247-264.
- ΜΕΕ = Δρανδάκης, Π. (εκδ.), *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια*. Αθήνα: Πυρσός, 1927-.
- Μπέττης, Σ. 1968. «Συμβολή στη μελέτη του Ήπειρωτικού Διαφωτισμού. ΙΙΙ. Γεώργιος Κρομμύδης και η γλωσσολογική διατριβή του», *Ήπειρωτική Έστία* 11 (198-199): 383-391.
- Οικονόμος, Κ. 1830. *Περί τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης βιβλίον*. Πετρούπολις.
- Pernot, H. 1934. *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien*. Paris: Les Belles Lettres.
- Pantelidis, N. 2020. «Aspects of the history of Ancient Greek /u/ /u:/ (<Y>) and /oi/ (<OI>): Evidence from Medieval and Modern Greek». Στο Fritz, M., Kitazumi, T. & Veksina, M. (εκδ.), *Maiores philologiae pontes. Festschrift für Michael Meier-Brügger zum 70. Geburtstag*. Ann Arbor/New York: Beech Stave Press, 187-200.

- Παντελίδης, Ν. 2021. «Από την ιστορία του ελληνικού φωνηεντισμού: το 'έκτο' φωνήεν». Στο Μαρχόπουλος Θ. κ.ά. (εκδ.) *ICGL 14. Πρακτικά του 14^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Πάτρα 5-8.9.2019)*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 967-977.
- Sasse, H.-J. 1991. *Arvanitika: Die albanischen Sprachreste in Griechenland*. Wiesbaden.
- Σιμόπουλος, Κ. 1973. *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα. Τόμος Β', 1700-1800*. Αθήνα.
- Striano Corrochano A. 1989. *El dialecto laconio. Gramática y estudio dialectal*. Αδημ. διδακτορική διατριβή, Universidad Autónoma de Madrid.
- Thomasson F. 2013α. *The Life of J. D. Åkerblad. Egyptian Decipherment and Orientalism in Revolutionary Times*. Leiden/Boston: Brill.
- Thomasson F. 2013β. «Johan David Åkerblad: Orientalist, Traveller, and Manuscript Collector». *Studia Orientalia* 114: 463-477.
- Villoison, J.-B. G. d'Ansse de (εκδ.) 1788. *Όμήρου Ίλιάς σὸν τοῖς σχολίοις. Homeri Ilias ad veteris codicis veneti fidem recensita*. Venetiis: Typis et sumptibus fratrum Coleti.
- Witzak, K. T. 2015. «On the chronology of the loss of Λ in Tsakonian (Late Laconian)». *Graeco-Latina Brunensia* 20: 177-188.

THE LOSS OF THE PARTITIVE GENITIVE IN GREEK

Dionysios Mertyris
Academy of Athens

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η γενική στην Αρχαία Ελληνική διέθετε τρεις σημασίες, καθώς εκτός από τις κτητικές και μεριστικές (διαιρετικές) λειτουργίες που κληρονόμησε από την Πρωτο-Ινδο-Ευρωπαϊκή γενική, μπορούσε να έχει και αφαιρετική σημασία, την οποία απέκτησε λόγω της απώλειας της αφαιρετικής πτώσης πριν από τον 8ο αι. π.Χ. Ωστόσο, η γενική της Νέας Ελληνικής έχει χάσει τόσο τη μεριστική όσο και την αφαιρετική χρήση της, με την κτήση να είναι η μόνη αρχαία σημασία που έχει διατηρηθεί. Αυτές οι αλλαγές εντάσσονται στην ευρύτερη αναδόμηση του αρχαίου πτωτικού συστήματος στο πλαίσιο της σταδιακής υποχώρησης των σημασιολογικών χρήσεων των πλάγιων πτώσεων εξαιτίας της εκτεταμένης χρήσης των προθετικών φράσεων και άλλων αναλυτικών δομών. Έτσι, το παρόν άρθρο επιχειρεί να ανιχνεύσει την πορεία της απώλειας των μεριστικών λειτουργιών της γενικής στην Ελληνική και να εντοπίσει τους παράγοντες που οδήγησαν σε αυτήν.

Keywords: partitive, pseudo-partitive, diachronic change, morphosyntactic change, Greek

1. Introduction

Due to the fact that Greek is a language with a long documented history, it offers a unique opportunity for the general study of diachronic change and the variation in the marking of partitive constructions in particular. As the Greek case system has undergone several changes through its diachrony, but has not been

completely lost like in other European languages (e.g. Romance), the examination of the diachrony of its partitive constructions is extremely interesting. Table 1 summarizes the major changes in the diachrony of the Greek case system:

Table 1: The diachrony of the Greek case system¹

Proto-Indo-European	NOM	ACC	DAT	LOC	INS	ABL	GEN (+possessive / +partitive)
Ancient Greek	NOM	ACC	DAT			GEN (+possessive/ +partitive/ +ablative)	
Medieval – Modern Greek A	NOM	ACC (+dative)				GEN (+possessive/ -partitive/ -ablative)	
Medieval/ Modern Greek B	NOM	ACC	GEN (+possessive/ + dative/ -partitive/ -ablative)				

As the Ancient Greek genitive had inherited its possessive and partitive functions from the Proto-Indo-European genitive and the ablatival functions from the Proto-Indo-European ablative, it covered a wide range of usages that were based on the cognitive metaphors ‘parts are possessions’ and ‘wholes are origins’ (cf. Nikiforidou 1991).

More specifically, Conti & Luraghi (2014) have identified the following usages of the partitive genitive in Ancient Greek: i) adnominal complement, ii) second argument, iii) subject, iv) third argument, and v) adverbial adjunct. In contrast, the Modern Greek genitive cannot express any of these functions mostly due to the fact that the accusative became both the exclusive prepositional and direct object case², as can be seen in Table 2:

¹ The vocative is not listed here, as it is not considered a true case (Blake 1994: 9). Conventional periodization is as follows: **Ancient Greek** = 8th c. BC – 4th c. AD, **Late Medieval/ Modern A** = North-Eastern Medieval and Modern Greek incl. Asia Minor 11th c. AD–today, **Late Medieval/ Modern B** = South-Western Medieval and Modern Greek incl. Standard Modern Greek 11th c. – today.

² The influence of archaistic Katharevousa has led to the reintroduction of structures that allow the use of the genitive in these syntactic domains in higher registers, e.g. *λόγω της οικονομίας λόγο tis ikonomías* ‘because of the economy’/ *προηγείται του αντιπάλου προίγτε tu andipálu* ‘s/he is ahead of the opponent’.

Table 2: Partitive constructions in the diachrony of Greek

construction	ANCIENT GREEK	MODERN GREEK
<i>adnominal partitive</i>	<u>genitive</u> πολλοὶ τῶν στρατηγῶν <i>polloí tṓ:n strate:gṓ:n</i> ³ 'many of the generals'	<u>από από</u> 'from' + acc. πολλοὶ απ' τους στρατηγούς <i>polí από tus stratigús</i> 'many of the generals'
<i>adnominal pseudo-partitive</i>	<u>genitive</u> ποτήριον οἴνου <i>poté:rion oínu:</i> 'cup of wine'	<u>juxtaposition</u> ποτήρι κρασί <i>potíri (N/A) krasí (N/A)</i> 'glass of wine'
<i>adverbial second argument</i>	<u>genitive</u> πίνω τοῦ οἴνου <i>píno: tṓ: oínu:</i> 'I drink of the wine'	<u>από από</u> 'from' or acc. πίνω (από) το κρασί <i>píno (apó) to krasí</i> 'I drink (of) the wine'
<i>adverbial third argument</i>	<u>genitive</u> γεμίζω τὸ ποτήριον οἴνου <i>gemídzɔ: tò poté:rion oínu:</i> 'I fill the cup with wine'	<u>accusative or με me</u> 'with' γεμίζω το ποτήρι (με) κρασί <i>gemízo to potíri (me) krasí</i> 'I fill the glass with wine'
<i>subject</i>	<u>genitive (sporadic use)</u> ἦλθον τῶν στρατηγῶν <i>é:lthon tṓ:n strate:gṓ:n</i> 'some of the generals came'	<u>strictly nominative</u> ἦρθαν μερικοί από τους στρατηγούς <i>írthan merikí από tus stratigús</i> 'some of the generals came'
<i>adjectival complement</i>	<u>genitive</u> ποτήριον πλήρες οἴνου <i>poté:rion plé:res oínu:</i> 'cup full of wine'	<u>accusative or με me</u> 'with' ποτήρι γεμάτο (με) κρασί <i>potíri gemáto (me) krasí</i> 'glass full of wine'
<i>adpositional complement</i>	<u>genitive</u> δι' ὀμίλου <i>di' omílu:</i> 'through the crowd'	<u>accusative</u> μέσα από το πλήθος <i>mésa από to plíthos</i> 'through the crowd'
<i>adverbial (time)</i>	<u>genitive</u> νοκτός νυκτός <i>noctós nyctós</i> 'at (some part of) night'	<u>accusative of time</u> τη νύχτα <i>ti níxta</i> 'at night'
<i>adverbial (space)</i>	<u>genitive (limited use)</u> ἦτονος ἦν Ἄργους ἐν <i>ítanos ἦn Árgous é:n</i> 'he was in (some area of) Argos'	<u>σε se</u> "in/ to" ἦταν στο Ἄργος <i>ítan sto Árgos</i> 'he was in Argos'

³ All examples are transcribed phonologically in the IPA unless there is use of brackets ([...]), which indicate a phonetic transcription. The transcription of examples from Hellenistic Greek (323 BC - 4th c. AD) is based on Horrocks (2010). Stress accent is marked by the acute.

Based on what is presented in Table 2, this paper aims to trace the origins of this change and identify the causes that led to the loss of the partitive functions of the Greek genitive. The only usages that will not be discussed in this paper are: i) partitive subjects, due to the fact that these were already rare and sporadic in Ancient Greek (cf. Seržant 2012a; Conti & Luraghi 2014); and ii) adpositional complements, since the accusative became the exclusive prepositional case by the end of the early Medieval Greek period (5th-10th c. AD), which is a change that does not only involve the loss of the partitive functions of the case, but also (and perhaps more importantly) of the ablatival ones.

The paper will be organized as follows. The introduction provides the theoretical background of the paper and its methodology. The following sections treat the loss of the partitive genitive in the syntactic domains of adnominal complements (Section 2), adverbial (second and third) and adjectival complements (Section 3) and adverbial adjuncts (Section 5).

1.1. Case, genitives and partitives

This paper adopts the definition of case given by Blake (1994: 1): “a system of marking dependent nouns for the type of relationship they bear to their heads”. Consequently, the genitive is a very common case crosslinguistically, mostly used as an adnominal complement denoting possession. The cognitive interplay between possessors and recipients can occasionally lead to the association of genitives with dative constructions, as can be seen in the languages of the Balkan Sprachbund.

As regards partitive constructions, it was hinted earlier that the partitive meaning of Ancient Greek (and most likely Proto-Indo-European) is based on the cognitive metaphor ‘parts are possessions’. The term ‘true partitive’ refers to structures that involve partitive constructions as selections of subsets out of supersets (Koptjevskaja-Tamm 2001: 527) that are usually expressed by numerals and quantifiers, e.g. *three of these apples/ a few of these apples*. As will also be discussed in Section 3, the main difference between true and pseudo-partitives lies in the fact that the former refer to a known and specific superset.

1.2. Methodology

Part of the diachronic and dialectal data in this paper were included in Mertyrís (2014). Diachronic data from the previous stages of Greek have been collected from the electronic corpora of the *Thesaurus Linguae Graecae* (Classical, Hellenistic and Medieval Greek texts) and the *Duke Databank of Documentary Papyri* (non-literary papyri of the late Hellenistic Greek period). The data from Modern Greek dialects come from dialectal studies, grammatical descriptions and collections of narratives.

As noted earlier, the major advantage of the Greek language in diachronic studies is its long documented history, but that does not come without its problems. More specifically, the relative absence of the vernacular language due to the use of archaistic Greek in the literary texts of late Hellenistic (1st c. AD - 4th c. AD) and early Medieval Greek (5th c. - 11th c. AD) is extremely problematic, as the changes that shaped the medieval and the modern language have not been documented in sufficient detail. Thus, on the one hand the major source for these intermediate stages is the late Hellenistic documentary papyri of Egypt, which nevertheless exhibit the disadvantage that they too imitate archaistic patterns and that some of them might have been written by second language speakers, and as such some constructions may not reflect the actual spoken language of the time. On the other hand, the vernacular Medieval and early Modern texts (12th-18th c. AD) are of limited use for the study of partitive constructions in Greek, as the changes shown in Table 2 had already taken place and the intermediate stages are not represented apart from exceptions or clear instances of archaistic influence. This methodological impediment is the reason why this study does not include quantitative data.

2. Adnominal true partitives in Greek

The Ancient Greek genitive was essentially the exclusive marker of adnominal partitives, as alternative strategies were quite rare. Structures that could have provided the source of its replacement by prepositional phrases can be traced in constructions that were already in use in Ancient Greek. For instance, the following example exhibits the use of an elative prepositional phrase (ἐκ *ek* ‘out of’ + genitive) that depends on the verb rather than on the NP (cf. Bortone 2010: 143):

- (1) ἐκ πολλέων πίσυρας συναίρεται ἵππους
ek polé:n písuras
 out.of many:GEN.pl.m four:ACC.pl.m
sunaiéretai híppo:s
 take:3sg.MID horse:ACC.pl.m
 ‘he takes four horses out of many’ Hom.*Il.* 15.680

Such structures could potentially lead to a reanalysis that would associate the prepositional phrase with the object instead of the verb: [ADJUNCT ἐκ πολλέων] [VP συναίρεται] [NP πίσυρας ἵππους] → [VP συναίρεται] [NP πίσυρας ἵππους] [PART ἐκ πολλέων].

The first actual attestations of prepositional phrases replacing the plain genitive come from the Classical period. For instance, in Thucydides the ablative ἀπό *apó* ‘from’ (+genitive) is used in three structures with the subset ὀλίγος *olígos* ‘little/ few (pl.)’ and the superset πολὺς *polús* ‘much/ many (pl.)’:

- (2) ὀλίγοι ἀπὸ πολλῶν ἐπ’ οἴκου ἀπενόστησαν
olígoi apò pollḗ:n ep’ oíku:
 few:NOM.pl.m from many:GEN.pl to home:GEN.sg
apenóstē:san
 return:3pl.PST.PFV
 ‘few of many returned home’ Th. 7.87.6

These structures are extremely rare, as can be seen by both the low number of attestations and the fact that they occur with specific subsets and supersets. While the ablative and elative prepositions governing the genitive had not been fully grammaticalized as partitive markers at the time, it can be inferred that their use was essentially an attempt to reinforce the partitive meaning of the structure (cf. Bortone 2010: 143), as in some contexts the high polysemy of the plain genitive might have been opaque.

In post-Classical Greek, the use of these structures increases, cf. Mayser (1934: 348-352) on the replacement of the bare partitive genitive by ἀπό *apó*/ ἐκ *ek* in documentary papyri. Table 3 shows the occurrence of ἀπό *apó* ‘from’ and ἐκ *ek* ‘out of’ with the quantifier πολὺς *polús* ‘much/ many’ in the *Septuagint* (3rd-2nd c. BC) and the *New Testament* (1st c. AD):

Table 3: Bare genitive vs. *ἀπό από* / *ἐκ ek* with *πολύς polýs*

	πολύς <i>polýs</i> + genitive	πολύς <i>polýs</i> + ἀπό <i>apó</i> / ἐκ <i>ek</i> (+gen.)
Thucydides (5 th c. BC)	100%	0%
<i>Septuagint</i> (3 rd -2 nd c. BC)	70%	30%
<i>New Testament</i> (1 st c. AD)	66%	34%

It is safe to assume that this tendency to replace the plain genitive with an ablative/ elative prepositional phrase reached its peak in the early Medieval Greek period (5th-10th c. AD), during which the plain genitive was no longer able to mark partitive functions. What is more, during that period the accusative became the exclusive prepositional case, as the loss of the ablative and partitive functions of the genitive could not support its use as a prepositional complement instead of the more unmarked and frequent accusative.

Thus, in late medieval vernacular texts the Modern Greek structure of *ἀπό από* + accusative has been solidified (cf. Holton et al. 2019: 1965 & 1993):

- (3) εἷς ἀπὸ τούς τρεῖς μας
is apó tus tris mas
 one:NOM from the:ACC.pl.m three:ACC.pl 1pl:GEN
 ‘one of the three of us’
Dig. E 1217

The early establishment of the structure is also confirmed by the fact that partitive genitive relics⁴ do not exist in dialectal and Common Modern Greek apart from vestiges in superlative structures and when a pronominal clitic is the superset, e.g.:

- (4) ο καλύτερος άνθρωπος του κόσμου/ στον κόσμο
o kalíteros ánthropos
 the:NOM better:NOM human:NOM
tu kósmu / ston kósmo
 the:GEN world:GEN / in.the:ACC world:ACC
 ‘the best person of the world/ in the world’
 Common Modern Greek

⁴ Note that in Modern Greek (dialectal and common), the syncretic (i.e. morphologically accusative, cf. Mertyris [2014]) pronominal genitive plural can only be used when the subset and the superset are identical, cf. *οι δύο σας i díó sas* ‘the two of you (=both of you)’ vs. *δύο από εσάς díó apó esás* ‘two of you’.

In Pontic Greek the genitive plural όλων όλον (<AG gen.pl όλων *hólōn* <όλος *hólos* ‘whole’) has been grammaticalized as a superlative marker:

- (5) όλων το μικρόν το χαλίν
ólōn to mikrón to xalín
 whole:GEN.pl the small the carpet
 ‘the smallest carpet (lit. the small carpet of all)’
 Parcharidis (1951: 102)

Finally, the influence of the archaistic Katharevousa, which was the official language of the Greek state from 1830 till 1976, has reintroduced quantity nouns and fractions that may employ a partitive genitive in mostly higher registers of Standard Modern Greek, while the periphrastic construction can also be used:

- (6) a. ένας μικρός αριθμός των φοιτητών / από τους φοιτητές
énas mikrós arithmós ton fititón (GEN)/
énas mikrós arithmós apó tus fitités (από από +ACC)
 ‘a small number of the students’
 b. το ένα τρίτο των ψηφοφόρων / από τους ψηφοφόρους
to éna tríto ton psifofóron (GEN)
to éna tríto apó tus psifofórus (από από +ACC)
 ‘one third of the voters’

3. Adnominal pseudo-partitives in Greek

As mentioned in Section 2, the main difference between true partitive and pseudo-partitive constructions lies in the fact that the former involve a definite superset, whereas the latter refer to an abstract superset, usually the type of entity quantified by a nominal quantifier. As regards the diachrony of Greek, it is of great interest that in Ancient Greek both constructions were marked by the same strategy, i.e. the genitive, but in later periods of the language their marking became distinct, which is the case in a few other languages; for instance, in Finnish the elative marks true partitive constructions, whereas the partitive marks pseudo-partitive constructions (Rutkowski 2007). According to Koptjevskaja-Tamm (2009), five main types of adnominal pseudo-partitives can be identified: i) container, e.g. *a cup of wine*; ii) measure, e.g. *two litres of water*; iii) part, e.g. *a piece of snow*; iv) form, e.g. *a pile of books*; and v) quantum, e.g. *a pinch of salt*.

Alexiadou & Stavrou (2020: 724) adopt a slightly different classification⁵: i) classifier nouns, e.g. *a swarm of bees*; ii) cardinal nouns, e.g. *a dozen of bottles*; iii) quantifier nouns, e.g. *a number of people*; iv) measure/ unit nouns, e.g. *two litres of milk*; v) partitive nouns, e.g. *a piece of cake*; vi) container nouns, e.g. *a glass of wine*; vii) group (collective) nouns, e.g. *a team of players*; and viii) consistive nouns, e.g. *a bunch of books*.

Starting with the marking of pseudo-partitive structures in Ancient Greek, not only was the genitive the exclusive strategy used, but also there is no attestation of alternative structures in Archaic and Classical Greek:

- (7) a. κύπελλα οἴνου **CONTAINER**
kípella oíno:
 cup:N/A.pl wine:GEN.sg
 ‘cups of wine’ Hom.*Il.* 4.345-6
- b. δέκα δὲ χρυσοῖο τάλαντα **MEASURE**
déka dè khrusoío tálanta
 ten ptc gold:GEN.sg talent:N/A.pl
 ‘ten talents of gold’ Hom.*Il.* 9.122
- c. τὰ δὲ ἀέρος τμήματα **PART**
ta` de` aéros tmé:mata
 the:N/A.pl ptc air:GEN.sg piece:N/A.pl
 ‘the fractions of air’ Pl.*Ti.* 56e
- d. σωρὸν μέγαν σίτου **FORM**
so:ròn mégan síto:
 heap:ACC.sg big:ACC.sg grain:GEN.sg
 ‘a great heap of food’ Hdt. 1.22.1
- e. μίνθης δεσμίδα **QUANTUM**
mínthe:s desmída
 mint:GEN.sg bundle:ACC.sg
 ‘a bundle of mint’ Hp. *Mul.* i-iii 78.123

Apart from those five types, the AG pseudo-partitive genitive was also used with numerical nouns similarly to Finnic and Balto-

⁵ It should be noted that Alexiadou & Stavrou (2020: 719 & 729) also include relations of duration as pseudo-partitives (e.g. *a journey of three hours*), but such structures in fact constitute non-anchoring possessive relations (cf. Koptjevskaja-Tamm 2005).

Slavic languages; however, unlike these languages in which the use of partitive constructions occurs with numbers higher than five, in AG the genitive could be used with numerical nouns of nominal origin denoting numbers higher than a thousand both in cardinal and nominal use, e.g. μυριάς *myriás* “a group of ten thousand”, χιλιάς *khiliás* “millenary”:

- (8) εἴκοσι μυριάδες Αἰγυπτίων
eíkosi muriádes Aiguptíō:n
 twenty ten-thousand:NOM.pl.f Egyptian:GEN.pl.m
 ‘two hundred thousand Egyptians’ Hdt. 2.30.7

The only attestation of the use of juxtapositions in Classical Greek with these numerical nouns comes from the dubious tragedy *Rhesus* that is conventionally attributed to Euripides:

- (9) μυριάδας τε πόλεις ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἐκένωσεν
myriádas te póle:s
 ten.thousand.ACC.pl.f and city:N/A.pl.f
andrḗ:n agathḗ:n ekéno:sen
 man:GEN.pl.m good:GEN.pl.m empty:3sg.PST
 ‘and he emptied countless cities of their brave heroes’
 Eur. *Rh.* 913

As this is the only attestation of such a structure in Classical Greek, it is a sign that the text is of post-Classical origin and might not have been entirely produced in the Classical period (cf. Manousakis & Stamatatos 2018). Regardless of the exact date of the example above, similar structures appear more frequently in Hellenistic Greek:

- (10) a. πεντακόσιοι χιλιάδες ἄνδρες
pentakósioi khiliádes ándres
 500:NOM.pl.f millenary:NOM.pl.f man:NOM.pl.m
 ‘five hundred thousand men’ *2Ch.* 13.17.3
- b. δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι
dodeka khiliádes esphragismény
 twelve millenary:NOM.pl.f seal:MP.PTCP.NOM.pl.m
 ‘twelve thousands of sealed men’ *Apoc.* 7.8

Quite clearly, the influence of regular cardinal numerals, which function like adjectives, i.e. agreeing adnominal modifiers, was the driving force behind these structures, e.g.:

- (11) a. Classical Greek
 χίλιαι γυναῖκες *khíliai* (NOM) *gynaîkes* (NOM)
 ‘a thousand women’ vs.
 χιλιάδες γυναικῶν *khiliádes* (NOM) *gynaikṓ:n* (GEN)
 ‘thousands of women’
- b. Hellenistic Greek
 χίλιαι γυναῖκες *xílie* (NOM) *gynékes* (NOM)
 ‘a thousand women’ vs.
 χιλιάδες γυναῖκες *xiliádes* (NOM) *gynékes* (NOM)
 ‘thousands of women’

As regards the other types, their attestation with juxtapositions is quite rare even during the late Hellenistic period (1st c. AD - 4th c. AD), as in the following papyrological example:

- (12) λίτρας δύο πορφύριον
lítras *ḏýo* *porfýrion*
 litre:ACC.pl two purple.dye:N/A.sg
 ‘two litres of purple dye’ *SB* 14.12080, 5-6 (4th c. AD)

These structures do not appear regularly until late medieval sources (cf. Holton et al. 2019: 2019-2020):

- (13) a. λίτρας κερίν τρεις
lítras *kerín* *tris*
 litre:ACC.pl.f wax:N/A.sg.n three:N/A.pl.f
 ‘three litres of wax’
 document from S. Italy, 1086 AD (Minas 1994: 175)
- b. καυκίν κρασίν
kafkín *krasín*
 cup:ACC.sg wine:ACC.sg
 ‘a cup of wine’ *Ptoch.* 4.136 (12th c.)
- c. κομμάτια θύνναν
komátia *thínan*
 piece:ACC.pl tuna:ACC.sg
 ‘pieces of tuna’ *Ptoch.* 4.115 (12th c.)
- d. πεπέριν φούκταν μίαν
pepérin *fúktan* *mían*
 pepper:ACC.sg handful:ACC.sg one:ACC.sg
 ‘a handful of pepper’ *Ptoch.* 4.212 (12th c.)

Furthermore, the almost complete lack of pseudo-partitive genitive relics in modern dialects implies that the genitive must have lost its ability to mark these relations in most varieties by the late Medieval period (11th-15th c. AD). The only modern dialect that exhibits such vestiges with specific types of pseudo-partitives is Cappadocian, which was spoken in Asia Minor before the Greece-Turkey exchange of populations in the 1920s.

- (14) *ένα χτηνιού αγέλ'*
éna xtiniú agél'
 one:N/A.sg cattle:GEN.sg./pl herd:N/A.sg
 'a herd of cattle' Cappadocia (Dawkins 1916: 456)

As in Turkish pseudo-partitives are marked with juxtapositions (Koptjevskaja-Tamm 2009), this example most likely does not reflect influence from language contact, but vestiges of an archaic construction.

Finally, it is worth noting that all types of pseudo-partitives apart from conventionalized measure may alternate with prepositional phrases (Mertyris 2014: 60):

- (15) a. *μια κούπα (*από) (με) κρασί*
*miá kúpa (*apó) (me) krasí*
 one:N/A.sg cup:N/A.sg from with wine:N/A.sg
 'a cup of wine' **CONTAINER**⁶
- b. *δύο λίτρα (*από) νερό*
*ðío lítra (*apó) neró*
 two litre:N/A.pl from water:N/A.sg
 'two litres of water' **MEASURE**
- c. *κομμάτι (από) χαρτί*
komáti (apó) xartí
 piece:N/A.sg from paper:N/A.sg

⁶ As the supersets of pseudo-partitives in Modern Greek tend to be feminine and neuter nouns which always have identical nom. and acc.sg forms (apart from dialects with final /n/ retention, which distinguish the nom. from the acc.sg of feminines as in Ancient Greek, cf. Cypriot *αφή arfi* nom.sg # *αφήν arfin* acc.sg) the use of masculine supersets in the nom. seems to be awkward; this issue needs further investigation. Consider this ex. from Common Modern Greek:

?*μια γαβάθα χυλός είναι στο τραπέζι* 'a bowl of porridge is on the table'
mia γανάθα χιλός íne sto trapézi
 a:NOM.sg bowl:NOM.sg porridge.NOM.sg be:3sg at.the table:N/A.sg

‘a piece of paper’					PART
d. σωρός (από) βιβλία					
<i>sorós (apó) vivilía</i>					
pile:NOM.sg	from			book:N/A.pl	
‘a pile of books’					FORM
e. τσιμπιά (από) αλάτι					
<i>tsimbía (apó) aláti</i>					
pinch:N/A.sg	from			salt:N/A.sg	
‘a pinch of salt’					QUANTUM

While prepositional phrases are not as frequent as juxtapositions, they may indicate that the loss of the adnominal pseudo-partitive genitive could have followed two paths instead of one. However, similarly to juxtapositions, they are attested sporadically in Hellenistic and early Medieval Greek, e.g. σωροὺς ἀπὸ λίθων *sorús apó líthon* ‘piles of stones’ (Polyaenus, *Excerpta* 56.10; 2nd c. BC).

4. Adverbial and adjectival use of the partitive in Greek

4.1. The partitive genitive as a second argument

The use of the partitive genitive as a direct object in AG could occur with verbs that exclusively govern the genitive and verbs that could alternate between the genitive and other cases. The former type mostly involves verbs of low transitivity that do not cause a change of state (Conti & Luraghi 2014: 452). The major subtypes of this diverse group of verbs can be presented as follows (cf. Smyth 1916: 230):

- (16) a. Participation:
 ποτοῦ κοινωνεῖν ‘to share their drink’
potú: koinɔ:nê:n
 drink:GEN.sg share:INF X.*Mem.* 2.6.22
- b. Beginning, ending:
 τοῦ λόγου δὲ ἤρχετο
tú: lógu: dè é:rkheto
 the:GEN.sg speech:GEN.sg ptc start:3sg.MP.PAST
 ‘he began the speech’ X.*An.* 3.2.8
- c. Senses
 οἴνου γεύεσθαι ‘to taste wine’
óinu: geústhai

wine:GEN.sg taste:MP.INF Pl. *Lg.* 674b

d. Succeeding, failing, trying, aiming at, reaching for:

τιμῶν καλλίστων τυγχάνουσι

timô:n kallístw:n tynkhánu:si

honor:GEN.pl best:GEN.pl chance.upon:3sg

‘they enjoy (lit. chance upon) the highest honours’

X.Mem. 3.12.4

e. Desire, enjoyment:

τούτου ἐπιθυμεῖ ‘he desires this’

tú:tu: epithymê:

this:GEN.sg desire:3sg

Pl.Phlb. 35b

f. Taking care of:

φείδεο τῶν νεῶν ‘spare the ships’ Hdt. 8.68A.1

phéideo tṓ:n neṓ:n

spare:2sg.IMP the:GEN.pl ship:GEN.pl

g. Being full:

αἱ δὲ λήκυθοι μύρου γέμουσι

hai dè lé:kythoi mýru: gému:si

the ptc jug:NOM.pl unction:GEN be.full:3pl

‘the jugs are full of unction’ *Ar. Pl.* 811-812

Turning to the latter type, Conti & Luraghi (2014) identify two main subtypes of AG verbs that govern a genitive of partitive meaning that may alternate with other cases, the second of which can be split into two further subtypes, as can be summarised in the table below:

Table 4: Conti & Luraghi's (2014) classification of alternating genitive second arguments in AG

<p>TYPE 1: Non-motivated alternation between the genitive and other cases</p>	<ul style="list-style-type: none"> The genitive has a partitive origin, but not a synchronic partitive meaning These verbs are low in transitivity The genitive may alternate with other cases without a clear difference in meaning, e.g.: <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="text-align: center;">GEN</td> <td style="text-align: center;">ACC</td> </tr> <tr> <td>μνήσεσθαι ... Φιλοκτήταο <i>mné:sesthai ... Philokté:tao</i></td> <td>Τυδέα δ' οὐ μέμνημαι <i>Tudéa d' ou mémne:mai</i></td> </tr> <tr> <td>'to remember Philoctetes' Hom.<i>Il.</i> 2.724-5</td> <td>'I don't remember Tydeus' Hom. <i>Il.</i> 6.222</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">GEN</td> <td style="text-align: center;">DAT</td> </tr> <tr> <td>τεταρπώμεσθα γόοιο <i>tetarpo:mestha góoio</i></td> <td>φιλότητι τραπέοιμεν <i>philóte:ti trapeíomen</i></td> </tr> <tr> <td>'we have taken our fill of lamenting' Hom.<i>Il.</i> 23.10</td> <td>'we enjoy love' Hom. <i>Il.</i> 3.441</td> </tr> </table>	GEN	ACC	μνήσεσθαι ... Φιλοκτήταο <i>mné:sesthai ... Philokté:tao</i>	Τυδέα δ' οὐ μέμνημαι <i>Tudéa d' ou mémne:mai</i>	'to remember Philoctetes' Hom. <i>Il.</i> 2.724-5	'I don't remember Tydeus' Hom. <i>Il.</i> 6.222	GEN	DAT	τεταρπώμεσθα γόοιο <i>tetarpo:mestha góoio</i>	φιλότητι τραπέοιμεν <i>philóte:ti trapeíomen</i>	'we have taken our fill of lamenting' Hom. <i>Il.</i> 23.10	'we enjoy love' Hom. <i>Il.</i> 3.441
GEN	ACC												
μνήσεσθαι ... Φιλοκτήταο <i>mné:sesthai ... Philokté:tao</i>	Τυδέα δ' οὐ μέμνημαι <i>Tudéa d' ou mémne:mai</i>												
'to remember Philoctetes' Hom. <i>Il.</i> 2.724-5	'I don't remember Tydeus' Hom. <i>Il.</i> 6.222												
GEN	DAT												
τεταρπώμεσθα γόοιο <i>tetarpo:mestha góoio</i>	φιλότητι τραπέοιμεν <i>philóte:ti trapeíomen</i>												
'we have taken our fill of lamenting' Hom. <i>Il.</i> 23.10	'we enjoy love' Hom. <i>Il.</i> 3.441												
<p>TYPE 2: Semantically-motivated alternation of the genitive with the accusative</p>	<p>Subtype I: The genitive indicates low transitivity, while the accusative involves high transitivity and change of state (cf. Riaño Ruffilanchas 2014: 531-532), e.g.:</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="text-align: center;">GEN</td> <td style="text-align: center;">ACC</td> </tr> <tr> <td>παιδὸς ὀρέξατο <i>paídōs oréksato</i></td> <td>ὀρεξάμενος κhrόα <i>oreksámenos khróa</i></td> </tr> <tr> <td>'reaching (not touching) the boy' Hom.<i>Il.</i> 6.466</td> <td>'reaching (and touching) the flesh' Hom.<i>Il.</i> 23.805</td> </tr> </table> <p>Subtype II: Both the genitive and the accusative involve a change of state⁷; when the genitive is used only a part of the referent undergoes a change of stage and when the accusative is used, there is total affectedness⁸:</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="text-align: center;">GEN</td> <td style="text-align: center;">ACC</td> </tr> <tr> <td>ὄφρα πίοι οἴνοιο <i>óphra píoi oínoio</i></td> <td>πίνε τε οἴνον <i>píne te oínon</i></td> </tr> <tr> <td>'in order to drink some wine' Hom. <i>Od.</i> 22.11</td> <td>'drink the wine!' Hom. <i>Od.</i> 15.391</td> </tr> </table>	GEN	ACC	παιδὸς ὀρέξατο <i>paídōs oréksato</i>	ὀρεξάμενος κhrόα <i>oreksámenos khróa</i>	'reaching (not touching) the boy' Hom. <i>Il.</i> 6.466	'reaching (and touching) the flesh' Hom. <i>Il.</i> 23.805	GEN	ACC	ὄφρα πίοι οἴνοιο <i>óphra píoi oínoio</i>	πίνε τε οἴνον <i>píne te oínon</i>	'in order to drink some wine' Hom. <i>Od.</i> 22.11	'drink the wine!' Hom. <i>Od.</i> 15.391
GEN	ACC												
παιδὸς ὀρέξατο <i>paídōs oréksato</i>	ὀρεξάμενος κhrόα <i>oreksámenos khróa</i>												
'reaching (not touching) the boy' Hom. <i>Il.</i> 6.466	'reaching (and touching) the flesh' Hom. <i>Il.</i> 23.805												
GEN	ACC												
ὄφρα πίοι οἴνοιο <i>óphra píoi oínoio</i>	πίνε τε οἴνον <i>píne te oínon</i>												
'in order to drink some wine' Hom. <i>Od.</i> 22.11	'drink the wine!' Hom. <i>Od.</i> 15.391												

⁷ For the alternation between genitive and accusative with consumption verbs, see Napoli (2010).

⁸ The same construction can also be used with plural count nouns referring to an unspecified individual, e.g. Ἀδρήστοιο δ' ἔγγιμε θυγατρῶν *Adrē:stoio d' ége:me thugatros:n* 'he married (one) of the daughters of Adrastus' Hom.*Il.* 14.121.

In Type 1, Conti & Luraghi (2014: 449-450) have also included this construction, which has a genitive instead of the regular use of the accusative with λαμβάνω *lambáno*: ‘take’: λαβομένη τῶν γουναίων τοῦ ἀνδρός *laboméne: tḥ:n go:náto:n* (GEN) *tḥ: andrḥs* ‘she laid hold of the man’s knees’ Hdt. 1.112.1. However, this construction, traditionally called ‘genitive of contact’ (cf. Donaldson 1862: 483-484), indicates the starting point of the action of the verb, which is very typical of the ablatival meaning of the AG genitive, and as such it is not related to the partitive meaning of the case. In the previous example the action of the middle participle does not take place on ‘some part of the knees’, which would be quite bizarre due to the knees being a small part of the human body that would be difficult to be conceived as having various parts⁹. This can be best shown by the use of the active forms of λαμβάνω *lambáno*: either with the accusative of the part seized and a possessive genitive or with an accusative of a person and an ablatival genitive: Hom.*Il.* 24.265 λαβὲ γούνατα Πηλεΐωνος *labè gó:nata Pe:leío:nos* ‘clasp the knees of the son of Peleus’ vs. Hom.*Od.* 6.142 γούνων ... λαβῶν ... κούρην γό:νω:n *labḥ:n kó:re:n* ‘clasping the maid by the knees’.

As regards the transition from the ancient partitive constructions in Table 4 to the modern ones, when the alternation was not semantically motivated and the genitive did not have a synchronic partitive meaning, the shift to the accusative was an easier process in post-Classical Greek (cf. Hatzidakis 1905: 468). Eventually, the accusative, being the unmarked direct object case, began to replace the genitive, even when it was the obligatory second argument:

- (17) μηδὲ βελόνης ἔναμμα ἐπιθυμῆσης
miðé velónis énamma epiθymḥsis
 not-even needle:GEN.sg thread:N/A.sg desire:PFV.2sg
 ‘covet not a needle’s thread’ Clem.*Al., Strom.* 5.14.119

In terms of expressing partial affectedness, as the plain genitive started to lose its partitive meaning, the use of ablative/ elative prepositions as a reinforcement can be observed in Hellenistic

⁹ The Modern Greek equivalent with the mediopassive form of πιάνω *piáno* ‘grip’ clearly shows the ablatival origin of the construction: πιάστηκε από τα γόνατα του άντρα της *piástike apó ta gónata tu ándra tis* ‘she latched herself onto (lit. from) the knees of her man’.

Greek. Thus, the accusative became the exclusive prepositional case, as mentioned earlier, and the partitive meaning of the genitive was entirely lost (cf. Bortone 2010: 179):

- (18) a. ἔπιεν ἐκ τοῦ οἴνου
épien ek tu ónu
 drink:PST.3sg out.of the:GEN.sg wine:GEN.sg
 ‘he drank from the wine’ *Ge. 9.21*
- b. νὰ πιῆ ἐκ τὸ νερόν
na pí ek to nerón
 CMP drink:PFV.3sg from the:ACC.sg water:ACC.sg
 ‘to drink from the water’ *Chumnos, Kosmog. 1235*
- c. ἤπιε ἀπὸ το κρασί
ípie apó to krasí
 drink:PST.3sg from the:ACC.sg wine:ACC.sg
 ‘s/he drank from the wine’ *Common Modern Greek*

Thus, it is safe to assume that by the end of the early Medieval period the accusative had become the exclusive direct object case. Nevertheless, there are a few partitive genitive second argument relics in southern insular varieties of Modern Greek that are more conservative with regard to the use of the genitive, as it also marks indirect objects after the loss of the dative (c. 10th c. AD). The following examples demonstrate that the maintenance of these relics occurs with roughly the same types of low transitivity verbs that governed partitive genitive second arguments in AG (examples [16a-g]), i.e. desire, sense and memory verbs:

- (19) a. ρέεται τ’ ἀπιδκιού
 [réete t apidcú]
 yearn:MP.3sg the:GEN.sg pear:GEN.sg
 ‘s/he yearns for the pear’ *Cyprus (Menardos 1896: 444)*
- b. μὲν ἐγγίξεις τοῦ γλυκού
men engízis tu ylikú
 NEG touch:2sg the:GEN.sg sweet:GEN.sg
 ‘don’t touch the dessert’ *Cyprus (Menardos 1896: 443)*
- c. τοῦ καλοκαιριοῦ μυρίζει
tu kalokeriu’ mirízi
 the:GEN.sg summer:GEN.sg smell:3sg
 ‘it smells like summer’ *Andros, Cyclades (Voyatzidis 1956: 173)*

- d. αν ήκουε ο Χριστός των κουρουνών
an ikue o Xristós ton kurunón
 if heard:3sg the Christ:NOM the crows:GEN.pl
 ‘if Christ listened to the crows’

Santorini, Cyclades (Petalas 1876: 91)

- e. εθθυμήθηκά του
eθθimíthiká tu
 remember:MP.PST.3sg 3sg:GEN.m
 ‘I remembered him’

Chalki, Dodecanese (Tsopanakis 1949: 62)

4.2. The partitive genitive as a third argument

According to Conti & Luraghi (2014), there are two groups of verbs that take the genitive as a third argument: i) legal action verbs, and ii) verbs of filling and commercial transaction:

- (20) a. ἦν ... Λακεδαιμονίους ... τῆς ἐξαπάτης τιμωρησώμεθα
ê:n ... Lakedaímoníu:s ... tê:s eksapáte:s timo:re:só:metha
 if Spartan:ACC.pl ...the trick:GEN punish:SBJV.1pl
 ‘If we punish the Spartans for their trick’ X.An. 7.1.25

- b. καλάμης πλήσαντες πᾶν τὸ πλοῖον
kaláme:s plé:santes pá:n tò ploíon
 reed:GEN fill:PTCP.PST.NOM.pl all:ACC the.ACC boat:ACC
 ‘after filling the whole boat with reeds’ Hdt. 1.194.2

However, this analysis is not entirely accurate with regard to legal action verbs. More specifically, the genitive with these verbs is the same that is used with verbs of emotion denoting admiration, jealousy etc, e.g. D. 19.67 (4th c. BC) Φίλιππον εὐδαιμονίσας τῆς τύχης *Phlippiṓn eudaimónisas tê:s týkhe:s* (GEN) ‘praising Philip for his good fortune’ (cf. Anagnostopoulou et al. [forthcoming]). Quite clearly, this is a genitive of cause and as such it is related to the ablatival meaning of the genitive, as Nikiforidou (1991) has shown through the cognitive metaphor “causes are origins”. As to the verbs of commercial transaction, the genitive is traditionally known as ‘genitive of price and value’:

- (21) a. τήν ... ὥραν ἔαν ... τις ἀργυρίου πωλῆ τῷ βουλομένῳ
tê:n ho:ran eān tis argyríu:
 the:ACC.sg beauty:ACC.sg if someone coin:GEN.sg
po:lê: tō:i bu:loméno:i

sell:SBJ.3sg the:DAT.sg want:PTCP.DAT.sg
 ‘if someone sells their beauty for money to whomever
 wants it’
 X. *Mem.* 1.6.13

b. εἴπερ γὰρ ἡμᾶς ἀξιόϊ λόγου
eíper gâr he:mâ:s aksiôï lógu:
 if ptc 1pl:ACC think.worthy value:GEN.sg
 ‘For if my wife holds me in any regard’
 E. *Med.* 962-3

As can be seen in (21a), the verb *πωλέω* *po:léō*: ‘sell’ is construed with an indirect and a direct object, which means that the genitive of price and value is not always a true argument of the verb and could be regarded as an optional adjunct instead. In contrast, as can be seen in (21b), with verbs like *αξιόω* *aksióō*: ‘think someone to be worthy of something’ the genitive of value plays a more integral role and is not merely an adjunct. Even though this verb is not used with the same meaning in Modern Greek, the shift to prepositional phrases and the plain accusative instead of the genitive can be observed in Medieval and early Modern Greek texts:

(22) a. εἰς μεγάλην τιμὴν τὸν ἀξίωσε
is megalîn timîn ton aksióse
 in big:ACC.sg honour:ACC.sg 3sg:ACC honour:PST.3sg
 ‘he honoured him with great honours’
Historia Alexandri Magni φ 269

b. πόνους ἄξωσές με
pónus áksosés me
 pain:ACC.pl honour:PST.2sg 1sg:ACC
 ‘you deemed me deserving of pain’

Chortatsis, *Panoria* B 444

Similarly to the genitive of price and value, the genitive of penalty is also closer to the function of an optional adjunct than to that of a proper argument. The replacement of this genitive by a prepositional phrase took place in post-Classical Greek (21b):

(23) a. ἐάν ... ὄφλωσι θανάτου δίκην
eân ... óphlō:si thanātu: díke:n
 if be.cast:3pl death:GEN.sg suit:ACC.sg
 ‘if they have all been condemned on a capital charge’
 Pl. *Lg.* 9.856d

b. καταδικασθεὶς ἐπὶ θανάτῳ
katadikasthís epí thanáto
 condemn:PASS.PTCP.NOM.sg on death:DAT.sg
 ‘condemned to death’ D.S. 3.5.2

Turning to verbs of filling, even though the partitive genitive is the main strategy to express the locatum, as shown in (20b), the use of the instrumental dative is also attested in tragic poets:

(24) δακρύοισι γὰρ Ἑλλάδα πάσαν ἔπλησε
dakryóisi gàr Helláda p̄a:san éple:se
 tear:DAT.pl ptc Greece:ACC all:ACC.sg fill:PST.3sg
 ‘she filled all of Greece with tears’ E.Or. 1363

While this structure is reminiscent of the Modern Greek use of *με* *me* ‘with’ with *fill* verbs, its limited use in Ancient Greek indicates that the latter might not be a direct descendant of the former. In fact, the use of the instrumental preposition *μετά* *metá* (+genitive) is not attested until late Hellenistic Greek (25a). The modern structure appears in late medieval texts after the phonological simplification of the preposition and the shift to the accusative, after it had become the exclusive prepositional case in late Medieval Greek (25b and c):

(25) a. γέμισον ... τὰς τρυπὰς μετ’ ὄξους
yémison ... tas trypás met’ óksus
 fill:IMP.2sg ... the:ACC.pl hole:ACC.pl with vinegar:GEN.sg
 ‘fill the holes ... with vinegar’ Ps.-Galen 29 14.542

b. γεμίζει ἀσκὶν μετὰ τὸ νερόν
yemízi askín me to nerón
 fill:3sg bag:ACC.sg with the:ACC.sg water:ACC.sg
 ‘he fills a bag with water’ Chumnos, *Kosmog.* 1224

c. γεμίζει τὸ παγούρι (με) νερό
yemízi to pagúri (me) neró
 fill:3sg the:ACC.sg flask:ACC.sg (with) water:ACC.sg
 ‘s/he fills a flask with water’ Common Modern Greek

Some early signs of reinforcing the partitive meaning of the genitive with an ablative/ relative preposition are also attested in Hellenistic Greek, but this use did not survive for long:

- (26) ἐγέμισεν αὐτὸν ἐκ τοῦ πυρὸς
egémisen aftón ek tu pyrós
 fill:PST.3sg 3sg:ACC out.of the:GEN.sg fire:GEN.sg
 ‘they filled it (=the censer) with fire’ *Apoc. 8.5*

A possible source of the Medieval and Modern structures in (25b) and (25c) with two accusatives for both arguments could be sought in the use of other “location-locatum” verbs, such as ‘load something onto something’ (Levin 1993; Anagnostopoulou et al. [forthcoming]). More specifically, the next example shows the use of two accusatives, one of which is a cognate object, and it is identical to the structure of the Modern Greek φορτώνω *fortóno* ‘load’, which may also govern two accusatives¹⁰:

- (27) φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα
fortízete tus anthrópus fortía dysvástakta
 load:2pl the:ACC.pl human:ACC.pl burden:ACC.pl unbearable:ACC.pl
 ‘you load men with unbearable burdens’ *Ev.Luc. 11.46*

Such structures could have given rise to the Modern Greek syntax of fill verbs:

- (28) a. πάντα τὰ κτήνη γεμίζει. (=γέμιζε) βόκανον
pánta tà ktíni yémize vókanon
 all:ACC.pl the beast:ACC.pl fill:IMP cabbage:ACC.sg
 ‘fill (=feed) all the beasts (=herd) with cabbage’
P.Fay. 117, l. 13-14 (108 AD)
- b. γεμίσει καμήλους ἄρτους
yémise kamílus ártus
 fill:INF.PFV camel:ACC.pl bread:ACC.pl
 ‘to fill (=load) camels with bread’
Acts of Philip 93 (4th c. AD)

In turn, the interplay between these structures and adnominal pseudo-partitives could have led to the establishment of the loss of the partitive genitive in either syntactic environment, as can be seen in the following constructed examples ([29a] in Classical Greek and [29b] in late Hellenistic Greek):

¹⁰ E.g. Με φόρτωσες ευθύνας/ενοχές *me fórtoses ephthines/enoxés* ‘You loaded me with responsibilities/guilt’.

- (29) a. γεμίζω τὸ ποτήριον οἴνου/ πίνω ποτήριον οἴνου
gemídzɔ: tò poté:rion oínu:
 fill:1sg the:ACC cup:ACC wine:GEN
pínɔ: poté:rion oínu:
 drink:1sg cup:ACC wine:GEN
- b. γεμίζω τὸ ποτήριον οἶνον / πίνω ποτήριον οἶνον
gemízo to potírion ýnon / pínɔ potírion ýnon
 fill:1sg the:ACC cup:ACC wine:ACC /
 drink:1sg cup:ACC wine:ACC
 ‘I fill the cup with wine / I drink a cup of wine’

4.3. The partitive genitive as an adjectival complement

The use of the partitive genitive as an adjectival complement is discussed here, as it involves *full* adjectives, which are closely related to the *fill* verbs discussed previously:

- (30) ποταμόν ... πλήρη δ' ἰχθύων
potamón ... plé:re: d' ikhthýɔ:n
 river:ACC.sg... full:ACC.sg ptc fish:GEN.pl
 ‘river ... full of fish’ X. An. 1.4.9

Similarly to *fill* verbs, in tragic poets there is an infrequent use of the instrumental dative instead of the partitive genitive:

- (31) Ἑλλησι βαρβάροις θ' ὁμοῦ πλήρεις ... πόλεις
Héllɛ:si barbárois t' homú:
 Greek:DAT.pl barbarian:DAT.pl and together
plé:re:s ... póle:s
 full:ACC.pl city:ACC.pl
 ‘cities full of Greeks and barbarians together’ E.Ba. 19

The Modern Greek use of the accusative as a complement of the adjective *gemátos* ‘full’ is unique, as there is no other adjective that has a similar syntax, since most Modern Greek adjectives take prepositional phrases as complements, e.g. *έτοιμος για έτιμος για* ‘ready for’. Thus, it is likely that the adjective originated from the participle *γέμων* *gémɔ:n* of the verb *γέμω* *gémɔ:* ‘be full’ and that at some point during the early Medieval Greek period it shifted to the morphologically simpler suffix *-άτος -átos*, which had been borrowed from vulgar and late Latin *-atus*. After the shift of *fill* verbs to the accusative had been completed, the same

pattern was applied both to the indeclinable gerund that the ancient participles evolved into (31a) and the newly formed adjective (31b and 31c):

- (32) a. χαρτῖν τοὺς θρήνους γέμοντα
xartín tus thrínus yémonda
 paper:ACC.sg the:ACC.pl laments:ACC be.full:GER
 ‘letter full of laments’ *Dig. E 227 (p. 12th c.)*
- b. χαρτοσάκκουλα γεμάτα τὰ χαρτιά
xartosákula yemáta ta xartiá
 paperbag:ACC.pl full:ACC.pl the paper:ACC.pl
 ‘paperbags full of papers’ *Ptoch. 3.96 (p. 12th c.)*
- c. σακούλες γεμάτες χαρτιά
sakúles yemátes xartiá
 bag:N/A.pl full:N/A.pl paper:N/A.pl
 ‘bags full of paper’ *Common Modern Greek*

5. Adverbial use of the partitive genitive in Greek

As noted in Section 1, the use of the partitive genitive to indicate parts of an area in which the action of the verb takes place was already very limited in Archaic and Classical Greek:

- (33) ἐπετάχυνον τῆς ὁδοῦ τοὺς σχολαίτερον προϊόντας
epetákhynon tê:s hodû: tû:s
 hastened.on:3pl the:GEN.sg road:GEN.sg the:ACC.pl
proiántas skholáíteron
 advance:PTCP.ACC.pl more.slowly
 ‘they hastened those that went the slowest on the road’
Th. 4.47.3

A similar construction can be found in the partitive equivalent of the accusative of respect, e.g. τὸν δάκτυλον ἀλγεῖ τὸν *dáktulon algê*: ‘he has a pain in his finger’ Pl. *R. 462d* (cf. Hahn 1954; Romagno 2017). More specifically, the genitive in the following example indicates a part of the noun with respect to which the action of the verb takes place (cf. Seržant 2012b):

- (34) κατεάγη τῆς κεφαλῆς
kateáge: tê:s kephalê:s
 shatter:PASS.PST.PFV.3sg the:GEN.sg head:GEN.sg
 ‘he wounded his head’ *Ar. V. 1428*

Despite the rarity of spatial partitive genitives in AG, a bizarre spatial use of the genitive has surprisingly survived in Medieval Greek and some southern dialects of Modern Greek that are more conservative with regard to the use of the genitive, as mentioned earlier (cf. Favis 1948):

- (35) a. ὑπάγουν τῆς στερέας
ipágun tis steréas
 go:3pl the:GEN.sg land:GEN.sg
 ‘they go by land’ *Chronicle of Morea* H 4235 (14th c.)
- b. μπαίνω του χωροῦ
 [béno tu xorkú]
 enter:1sg the:GEN.sg village:GEN.sg
 ‘I enter the village’ *Cyprus* (Menardos 1896: 446)
- c. πῆγαινα του ποταμιού
pígena tu potamiú
 go:PST.1sg the:GEN.sg river:GEN.sg
 ‘I was going along the river’
Konitsa, Epirus (Rebelis 1953: 74)

It is unclear whether these structures originate directly from the spatial partitive genitive, given the fact that in Classical and Hellenistic Greek such spatial genitives are either extremely rare or completely absent (cf. Soliman 1965). Another possibility is that the occurrence of these constructions in the southern dialects may be related to their use of the genitive as an indirect object after the loss of the dative in early Medieval Greek. Therefore, this is an issue that requires further analysis in a separate study. In contrast, the use of the genitive of time in Classical Greek to indicate that an event took place at an indefinite point in time was not as infrequent:

- (36) ὄχρητο ἀπιὼν νυκτὸς
ókheto apió:n nyktòs
 depart:PST.3sg depart:PTCP.NOM.sg night:GEN.sg
 ‘he went off at (some point of the) night’ *X. An.* 3.3.5

This function was lost completely and replaced by the accusative of time in Medieval Greek, as in the majority of Modern Greek varieties it does not exist, although it has left some set expressions as relics:

- (37) a. του χρόνου
tu *xrónu*
 the:GEN.sg year:GEN.sg
 ‘next year’ Common Modern Greek
- b. παλαιού καιρού
paleí *kerí*
 old:GEN.sg time:GEN.sg
 ‘in the past’ Andros, Cyclades (Voyatzidis 1956: 174)
- c. τ’ς στιγμής
 [ts stiymís]
 the:GEN.sg moment:GEN.sg
 ‘at once’ Skiathos, Sporades (Rigas 1962: 56)

6. Discussion and conclusions

From a typological perspective, the data presented in this study are quite interesting, as most major strategies that mark partitives and pseudo-partitives in European languages have been used in the diachrony of Greek (cf. Koptjevskaja-Tamm 2009): a) possessive strategy (AG genitive); b) separative strategy (ablative and relative prepositions *ἀπό* *apó/ ἐκ* *ek* ‘from’); c) juxtapositional strategy; d) accompaniment (comitative *με* *me* ‘with’ with containers). A future crosslinguistic study comparing the loss of the partitive functions of the genitive in Indo-European and non-Indo-European languages in Europe would be extremely useful, as according to Seržant (2021: 919): “the original, inherited pattern of Indo-European – the possessive strategy (by means of the genitive case) – is recessive in all branches of this family, albeit to a different degree.” In fact, Seržant (ibid.) considers the replacement of partitive genitives by the separative strategy (ablative prepositions) to be an areal feature of Eurasian languages, i.e. the result of language contact. More specifically, Seržant (2012b: 134; 2021: 719) mentions a few instances of the competition between the partitive genitive or a partitive case and ablative/ relative constructions in eastern Europe, e.g.: Serbian (genitive vs. the ablative preposition *od* + GEN); Russian (genitive vs. the ablative preposition *iz* + GEN); Latvian (genitive vs. the ablative PP *no* + GEN); Lithuanian (genitive vs. the ablative preposition *iš* + GEN); Finnish (partitive vs. the relative case).

Furthermore, according to Seržant’s (2012b: 133) analysis, the disassociation of the true partitive meaning of the bare genitive and its reinforcement with prepositions can be linked to the need for distinct marking of true partitives and pseudo-partitives, which is also in accordance with Luraghi (2003: 72): “High polysemy was the cause that led to increasing use of prepositions”. This perspective can provide an explanation for the early signs of the retreat of the genitive as a true partitive already in Classical Greek (cf. example [2]), as opposed to the relatively infrequent attestation of juxtapositional pseudo-partitives in Hellenistic Greek, as shown earlier. The earlier loss of true partitives compared to pseudo-partitives can be best seen in the following table that summarizes the diachrony of the loss of the partitive genitive based on the data of this study.

	Classical	Hellenistic	Medieval/ Modern
<i>adnominal partitive genitive</i>	rare competition with <i>ἀπό από</i> / <i>ἐκ ek</i> (+GEN)	competition with <i>ἀπό από</i> / <i>ἐκ ek</i> (+GEN)	complete replacement by <i>ἀπό από</i> (+ACC)
<i>adnominal pseudo-partitive genitive</i>	no competition	use of numerical nouns with juxtapositions → limited competition with juxtapositions	complete replacement by juxtapositions
<i>direct object</i>	i. exclusive use ii. alternating use with ACC (usually to show partial affectedness)	i. competition with ACC ii. competition with <i>ἀπό από</i> / <i>ἐκ ek</i> (+GEN) to show partial affectedness	i. exclusive use of ACC ¹¹ ii. use of <i>ἀπό από</i> (+ACC) to show partial affectedness
<i>locatum of full verbs</i>	rare competition with INS.DAT	i. limited competition with ACC (influence from <i>load</i> verbs) ii. rare competition with <i>μετά μετά</i> ‘with’ (+GEN)	complete replacement by ACC or <i>με me</i> ‘with’ (+ACC) and extension of this pattern to <i>full</i> adjectives
<i>adjunct (space)</i>	limited use	-	_ ¹²
<i>adjunct (time)</i>	in alternation with the ACC of time	competition with the ACC of time	relics of set expressions

¹¹ Apart from the southern insular dialects mentioned earlier.

¹² Note the structures in (35), however.

Table 5: The course of the loss of the genitive partitive functions
The three main strategies and the more peripheral use of *με me* ‘with’ which replaced the partitive genitive can be summarized as follows:

partitive genitive → <i>ἀπό/ ἐκ από / ek</i> ‘from’	<ul style="list-style-type: none"> • ablative prepositional phrases were used to reinforce the partitive meaning of the genitive in adnominal true partitive constructions • ablative prepositional phrases were used instead of the partitive genitive as a second argument to indicate that only a part of the referent was affected • ablative prepositional phrases can be used as complements of parts, forms and quanta in pseudo-partitive constructions
partitive genitive → accusative	<ul style="list-style-type: none"> • the accusative became the exclusive direct object case • the accusative became the exclusive prepositional case • the accusative replaced the genitive as the third argument of <i>fill</i> verbs and the complement of <i>full</i> adjectives • the accusative replaced the genitive as a temporal adverbial apart from a few relics
partitive genitive → juxtapositions	<ul style="list-style-type: none"> • juxtapositions replaced the partitive genitive in adnominal pseudo-partitive constructions
partitive genitive → <i>μετά/ με μετά/ me</i> ‘with’	<ul style="list-style-type: none"> • prepositional phrases with the instrumental Hellenistic Greek <i>μετά μετά/</i> late Medieval-Modern Greek <i>με me</i> could be used as a third argument of <i>fill</i> verbs, a complement of <i>full</i> adjectives and as a complement of container pseudo-partitives

Table 6: Main strategies of partitive genitive replacement in Greek

Based on what has been presented in this paper, a few main points can be concluded. The loss of the partitive meaning of the Greek genitive was part of the broader restructuring of the case system, which favored the grammatical use of the cases over their concrete uses (cf. Luraghi 2004: 376). Similar developments took place with the loss of the ablatival genitive and the loss of the non-anchoring possessive functions of the genitive (cf. Mertyrus 2014). Thus, the genitive marking was considered to be

unnecessary, non-iconic and non-economic, since the case began to lose its partitive meaning in several syntactic environments gradually and to a varying degree depending on the type of construction and dialectal variation.

ABBREVIATIONS

1	first person	m	masculine	pl	plural
2	second person	MID	middle	PST	past
3	third person	MP	mediopassive	PTCP	participle
ACC	accusative	N/A	nominative/ac-	ple	
DAT	dative		cusative	ptc	particle
f	feminine	n	neuter	SBJ	subjunctive
GEN	genitive	NEG	negation	sg	singular
INF	infinitive	NOM	nominative		
		PFV	perfective		

REFERENCES

- Alexiadou, A. & Stavrou, M. 2020. “Partitives, pseudopartitives and the preposition *apo* in Greek”. *Linguistics* 58: 713-743.
- Anagnostopoulou, E., Macleod, M. Mertyris, D. & Sevdali, C. (forthcoming). “Genitive and datives with Ancient Greek three-place predicates”. In Sevdali, C., Mertyris, D. & Anagnostopoulou, E. (eds.) *The Place of Case in Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Blake, B. 1994. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bortone, P. 2010. *Greek Prepositions from Antiquity to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Conti, L. & Luraghi, S. 2014. “The Ancient Greek partitive genitive in typological perspective”. In Luraghi, S. & Huumo, T. (eds.), *Partitive Cases and Related Categories*. Berlin: Mouton de Gruyter, 443-476.
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor. A study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donaldson, J. W. 1862². *A Complete Greek Grammar for the Use of Students*. Cambridge: Deighton, Bell and Co.
- Favis, V. 1948. «Συντακτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων» [Syntactic observations on the variety of Farasa]. *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* [Yearbook of the Society of Byzantine Studies] 18: 173-191.

- Hahn, A. 1954. "Partitive Apposition in Homer and the Greek Accusative". *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 85: 197-289.
- Hatzidakis, G. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά Α'* [Medieval and Modern Greek I]. Athens: P. D. Sakellários.
- Holton, D., Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolassou, I., Toufexis, N. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrocks, G. 2010². *Greek: A History of the Language and its Speakers*. London: Wiley/Blackwell.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 2001. "A piece of the cake and a cup of tea: partitive and pseudopartitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages". In Dahl, Ö. & Koptjevskaja-Tamm, M. (eds.), *The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. v. 2. Grammar and typology*. Amsterdam: Benjamins, 523-568.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 2005. "Maria's ring of gold: adnominal possession and non-anchoring relations in the European languages". In Kim, J., Lander, Y. & Partee, B. H. (eds.), *Possesives and Beyond: Semantics and Syntax*. Amherst; Massachusetts: GLSA Publications, 155-181.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 2009. "'A lot of grammar with a good portion of lexicon': towards a typology of partitive and pseudo-partitive nominal constructions". In Helmbrecht, J., Nishina Y., Shin Y.-M., Skopeteas S. & Verhoeven E. (eds.), *Form and Function in Language Research*. Berlin: Mouton de Gruyter, 329-346.
- Levin, B. 1993. *English Verb Classes and Alternations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Luraghi, S. 2003. *On the Meaning of Prepositions and Cases. The Expression of Semantic Roles in Ancient Greek*. Amsterdam/ Philadelphia: Benjamins.
- Luraghi, S. 2004. "The Evolution of Greek Nominal Paradigms from Mycenaean to Modern Greek". *Classica et Mediaevalia* 55: 361-379.
- Manousakis, N. & Stamatatos, E. 2018. "Devising Rhesus: A strange 'collaboration' between Aeschylus and Euripides". *Digital Scholarship in the Humanities* 33: 347-361.

- Mayser, E. 1934. *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit. Band II.2. Analytischer Teil*. Berlin/ Leipzig: de Gruyter.
- Menardos, S. 1896. «Ἡ γενική κατὰ Κυπρίους» [*The genitive in the speech of the Cypriots*]. *Athena* 8: 435-450.
- Mertyris, D. 2014. *The loss of the genitive in Greek: a diachronic and dialectological analysis*. PhD dissertation, La Trobe University.
- Minas, K. 1994. *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας* [*The language of the published Medieval Greek documents of Southern Italy and Sicily*]. Athens: Academy of Athens.
- Napoli, M. 2010. “The case for the partitive case: The contribution of Ancient Greek”. *Transactions of the Philological Society* 108: 15-40.
- Nikiforidou, K. 1991. “The Meanings of the Genitive: A Case study in Semantic Structure and Semantic Change”. *Cognitive Linguistics* 2: 149-205.
- Parcharidis, I. 1951. «Ποντικά παραμύθια» [Pontic folktales]. *Ἀρχεῖον Πόντου* [*Archive of Pontus*] 16: 80-114.
- Petalas, N. 1876. *Θηραϊκῆς γλωσσολογικῆς ὕλης* [Linguistic material of Thera]. Athens: Passaris.
- Rebelis, C. 1953. *Κονιτσιώτικα* [On the dialect of Konitsa]. Athens: Epirot Society.
- Riaño Rupilanchas, D. 2014. “Differential Object Marking in Ancient Greek”. *Linguistics* 52(2): 513-541.
- Rigas, G. 1962. *Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμὸς*, vol. B [Folklore of Skiathos, vol. B]. Thessaloniki: Society of Macedonian Studies.
- Romagno, D. 2017. “The Accusative of Respect in Ancient Greek: Animacy Hierarchy, Semantic Roles and Event Type”, *Studi e Saggi Linguistici* 55: 65-91.
- Rutkowski, P. 2007. “The Syntactic Structure of Grammaticalized Partitives (Pseudo-Partitives)”. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 13: 337-350.
- Seržant, I. 2012a. “Morphosyntactic Properties of the Partitive Genitive in the Subject Position in Ancient Greek”. *Indogermanische Forschungen* 117: 187-204.
- Seržant, I. 2012b. “The Pragmatics and Semantics of the Bare Partitive Genitive in Ancient Greek”. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 65: 113-136.

- Seržant, I. 2021. “Typology of partitives”. *Linguistics* 59: 881-947.
- Smyth, H. W. 1916. *A Greek Grammar for Schools and Colleges*. New York: American Book Company.
- Soliman, A. H. 1965. *Χρήσεις τῆς γενικῆς πτώσεως ἐν τοῖς μεταπτολεμαϊκοῖς παπύροις* [Uses of the genitive case in post-Ptolemaic papyri]. PhD dissertation, University of Athens.
- Tsopanakis, A. 1949. *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης* [*The variety of Chalki*]. Rhodes: [n.p.].
- Voyatzidis, I. 1956. *Γλώσσα καὶ λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου, Γ'* [Language and folklore of the island of Andros: vol. 3]. Athens: Andrian Society.

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Σταμάτης Μπέης¹ - Όλγα Πατεράκη²
Ακαδημία Αθηνών¹, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο²

ABSTRACT

The subject of this paper concerns the recent growth of the so-called ‘pseudo-scientific’ etymology in Modern Greek and the social representations which reflect various beliefs and social tendencies. These representations are based upon a discourse on the collective and political identity of a nation-state, a characteristic excessively developed nowadays in Eastern Europe. For this purpose, we will classify our data according to: a) the criterion of a partial adoption of scientific methodology; and b) the ideological and/or political stakes which underlie this type of etymologizing. We will also try to: a) highlight, through their argumentation, the underlying beliefs (Sériot, Bulgakova & Eržen 2008); b) address the issue of the reception of these views within 21st c. Greek society and the Greek academic community.

Λέξεις-κλειδιά: *ετυμολογία, παρετυμολογία, ονοματοποιία, μετωνυμία, κοινωνιογλωσσολογία*

1. Ορισμοί - Θεωρητικό πλαίσιο

Η *παρετυμολογία*, σύμφωνα με πολλούς μελετητές, είναι ο μη-χανισμός αναλογικής αλλαγής με ψυχολinguιστικές και κοινωνιογλωσσικές προεκτάσεις, που οδηγεί στην εσφαλμένη σύνδεση μιας λεξικής μονάδας με μια άλλη με αποτέλεσμα τη μεταβολή στη μορφή και/ή στη σημασία αυτής και με στόχο τη μορφοσημσιολογική διαφάνεια (βλ. π.χ. Förstemann 1852, Palmer 1882, Orr 1953, Mayer 1962, Baldinger 1973, Olschansky 1996, Bauer 2006, Michel 2015 και για την ελληνική γλώσσα Χατζιδάκις 1915-1916: 172-173, Μωυσιάδης 2005: 250-254, Μωυσιάδης & Κατσούδα 2011, Φλιάτουρας 2017).

Ο όρος αυτός δύσκολα διακρίνεται από τον όρο *λαϊκή ετυμολογία* (*étymologie populaire*) που είναι πιο διαδεδομένος στη διεθνή απ' ό,τι στην ελληνική βιβλιογραφία. Ο όρος *λαϊκή ετυμολογία* (*Volksetymologie*), πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Förstemann (1852) και αφορά στη σύνδεση δύο λεξικών ενότητων που δεν έχουν καμία ιστορικά τεκμηριωμένη μορφολογική και σημασιολογική σύνδεση. Η *λαϊκή ετυμολογία* περιλαμβάνει τη συγχρονική σύνδεση ή την ταύτιση λεξικών τύπων χωρίς διαχρονικό υπόβαθρο, χωρίς δηλαδή επιστημονική ετυμολογική βάση, καθώς και την ομαδοποίηση λέξεων με βάση το γλωσσικό αίσθημα των ομιλητών και όχι σύμφωνα με την επιστημονική, γλωσσολογική ανάλυση (Béguelin 2002: 1, Geeraerts 2002: 8, Μωυσιάδης & Κατσούδα 2011: 351). Πρόσφορους στόχους της λαϊκής ετυμολογίας αποτελούν συχνά τα δάνεια, οι λόγιες λέξεις, τα σύνθετα και τα κύρια ονόματα, ενώ η λεξικογραφική έρευνα δείχνει ότι ορισμένοι παρασυνδεδεμένοι τύποι καθιερώνονται στο κοινό λεξιλόγιο, όταν ατονήσει η ιστορική αρχή τους (Bebermeyer 1974: 163, Reichler-Béguelin 2000: 5).

Όταν ενεργοποιείται η *λαϊκή ετυμολογία*, δύο βασικά μέρη διαδραματίζουν ιδιαίτερο ρόλο: το ισχυρό ή επάγον στοιχείο, το οποίο προκαλεί τη μεταβολή και το ασθενές ή επαγόμενο, το οποίο υφίσταται την επίδραση (Μωυσιάδης 2005: 252-53). Η ετυμολογία των λέξεων εξηγείται βάσει απλών τυπικών ομοιοτήτων, που είναι εμφανείς στη γλώσσα αφετηρίας ή και σε άλλες γλώσσες, χωρίς εφαρμογή της αυστηρής μεθοδολογίας της φιλολογικής και της γλωσσολογικής επιστήμης. Πρόκειται για μια αναλογική διαδικασία, σύμφωνα με την οποία, αυτός που την εφαρμόζει, συνδέει μια λέξη ή φράση που δε γνωρίζει καλά με μία άλλη λέξη ή φράση που του είναι περισσότερο

κατανοητή, χωρίς απαραίτητα να υπάρχει πραγματική σχέση μεταξύ των λέξεων και των φράσεων. Δηλαδή εν ολίγοις, η *λαϊκή ετυμολογία* έχει την ιδιαιτερότητα να φέρνει κοντά δύο λεξικές ενότητες που δεν έχουν καμία ιστορικά αποδεδειγμένη μορφολογική και σημασιολογική σύνδεση.

Ο όρος «*λαϊκή*» έρχεται σε αντίθεση με τον όρο «*επιστημονική*» και το κοινωνιο-γλωσσολογικό περιεχόμενό του εμπεριέχει απαξιωτικές και υποτιμητικές έννοιες, σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς. Χαρακτηρισμένη συχνά ως «*ψευδής*», η *λαϊκή ετυμολογία* βρίσκεται στους αντίποδες της επιστημονικής και μεθοδικής ετυμολογίας, η οποία βασίζεται σε μία ευρεία τεκμηρίωση που σκοπό έχει να εδραιώσει τον ιστορικό σύνδεσμο μεταξύ λέξεων και σημασιών. Η *λαϊκή ετυμολογία* δε στοχεύει στη διαχρονική αλήθεια (Béguelin 2002: 1-2), αλλά αποτελεί έργο εκείνων που «*επιδιώκουν να γράφουν την ιστορία χωρίς αρχεία*», εκείνων που προσπαθούν να οργανώσουν τις λεξικές ενότητες, στις οποίες αναφέρονται, σύμφωνα με ένα σχεδιασμό που στοχεύει σε ένα «*συμβολικό κέρδος*». Για την επίτευξη αυτού του στόχου χρησιμοποιούν οποιοδήποτε διαθέσιμο μέσο, εκτός από την επιστημονική έρευνα (Chauveau 1994).

Τα όρια μεταξύ *λαϊκής* και *επιστημονικής* ετυμολογίας είναι ενίοτε δυσδιάκριτα, στο βαθμό που ο μελετητής που προσπαθεί να αποδώσει την ετυμολογία μιας λέξης έχει από την αρχή μια διαφορούμενη επιστημολογική θέση. Είναι πρώτα ομιλητής της μητρικής του γλώσσας, την οποία γνωρίζει με τρόπο ασυνείδητο και ενστικτώδη, και γι' αυτό είναι δύσκολο να είναι αντικειμενικός μάρτυρας, αποστασιοποιημένος από προκαταλήψεις και προσωπικές προτιμήσεις για τη γλωσσική πραγματικότητα που τον περιβάλλει. Πρέπει να είναι ταυτόχρονα παρατηρητής και εξωτερικός κριτής για κάτι στο οποίο συμμετέχει ο ίδιος από μέσα. Έτσι κάποιες επιστημονικές ετυμολογικές αναλύσεις μπορεί να πραγματοποιηθούν με τρόπο που θυμίζει την πρακτική της *λαϊκής ετυμολογίας*, με διαισθητικές εικασίες, σύμφωνα με κοινωνικο-πολιτισμικές ή ιδεολογικές προκαταλήψεις (Béguelin 2002: 1-2).

Από την άλλη πλευρά, αυτό που αποκαλείται συχνά στην σχετική βιβλιογραφία «*ψευδο-επιστημονική ετυμολογία*» αποτελεί ένα είδος *συνειδητής ρυθμιστικής παρετυμολογίας*, μια συγκεκριμένη υποκατηγορία της παρετυμολογίας σύμφωνα με τη διάκριση του Φλιάτουρα (2017: 35). Πρόκειται για την

εσφαλμένη μη περιπαικτική ετυμολογική προσέγγιση που έχει ένα σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό, όπως π.χ. την προσπάθεια ετυμολόγησης ξένων δανείων της νέας ελληνικής από μια υποτιθέμενη ελληνική λέξη προέλευσης ή ακόμα τη λανθασμένη απόδοση ελληνικής προέλευσης σε κοινές λέξεις της αγγλικής και άλλων διαδεδομένων ευρωπαϊκών γλωσσών. Σε αυτή την παρουσίαση θα περιοριστούμε στην εξέταση πρόσφατων αντιπροσωπευτικών περιπτώσεων τέτοιου τύπου ετυμολόγησης στον ελληνικό χώρο. Το φαινόμενο εμφανίζεται όλο και συχνότερα αυτό το διάστημα στην Ελλάδα και η εξήγηση πρέπει να αναζητηθεί στους πολιτικούς, κοινωνικούς αλλά και οικονομικούς παράγοντες που ευνοούν την εμφάνιση, η μελέτη των οποίων ξεπερνά τα όρια της εργασίας αυτής.

Ενώ η *λαϊκή ετυμολογία* αντικατοπτρίζει ένα κοινό γλωσσικό ένστικτο ενός μέσου ομιλητή αντιμέτωπου με την μορφολογική/σημασιολογική αδιαφάνεια, η λεγόμενη *ψευδο-επιστημονική ετυμολογία* έχει σαφείς ιδεολογικές προεκτάσεις. Όπως θα δούμε παρακάτω, πολλοί υποστηρικτές της αρνούνται την ιστορική εξέλιξη, νοιώθουν απαξιωμένοι από την δόκιμη επιστήμη στην οποία ασκούν έντονη κριτική, πιστεύουν στη γραμμική εξέλιξη της γλώσσας, αρνούνται μια κοινή προέλευση των γλωσσών, με λίγα λόγια, υπηρετούν μια *επιστήμη της άρνησης* (science du refus). Στο παρόν άρθρο θα επιχειρηθεί η τυποποίηση και θεωρητική ερμηνεία του τύπου αυτού ετυμολόγησης, με βάση συγκεκριμένες περιπτώσεις και γενικά γνωρίσματα όπως έχουν εντοπιστεί στη διεθνή βιβλιογραφία.

2. Διαγνωστικά κριτήρια

Η ετυμολόγηση αυτού του τύπου δεν διαθέτει μια συγκεκριμένη και στέρεη μεθοδολογία, και βασίζεται κυρίως σε επιφανειακές λεξικές ομοιότητες. Κάποια από τα κριτήρια που έχουν περιγραφεί από την Beguélin (2002: 2) στο πλαίσιο της παρετυμολογίας, συμπίπτουν με την περιγραφή της λεγόμενης *ψευδο-επιστημονικής ετυμολογίας* (étymologie pseudo-savante).

- 1) *Εξήγηση του αγνώστου μέσα από το γνωστό* (Beguélin 2002: 2). Το κριτήριο αυτό ταυτίζεται με τον μηχανισμό της *εικονικότητας* (iconicity), κατά τον οποίο η εγγύτητα οδηγεί σε επανερμηνεία ενός αδιαφανούς τύπου, ώστε να ταιριάζει με υλικό οικειότερο στους ομιλητές (Coates 1987: 319–40).

- 2) Ομοφωνία, δηλαδή φωνητική συσχέτιση μεταξύ λέξεων που παρουσιάζουν παρόμοια ή και ίδια καμιά φορά φωνητική μορφή (Beguélin 2002: 2).
- 3) Δημιουργία λέξεων βάσει ήχων, οι ονοματοποιήσεις (π.χ. οι λέξεις *κουκού*, *φρουφρού*, *τσακίζω*, *νιάου*, *κλακ* κλπ. έχουν ονοματοποιητική προέλευση).
- 4) Ερμηνεία μέσω μετωνυμίας (ανοίγω τα μάτια = είμαι προσεκτικός), δηλ. σημασιολογική συγγένεια των λέξεων.

Ο Σαραντάκος (2007: 67) έχει συγκεντρώσει και σχολιάσει ενδεικτικές περιπτώσεις τέτοιας ετυμολόγησης, ιδίως από την αγγλική γλώσσα στην οποία αποδίδεται αρχαιοελληνική προέλευση. Για παράδειγμα:

-Αγγλ. *teacher* ‘διδάσκων, δάσκαλος’ και αρχ. ελλ. *τίτθη* ‘τροφός’: Στην πραγματικότητα, η λέξη *teacher* ανάγεται στην ΠΙΕ ρίζα **deik-* “δεικνύω, αποδεικνύω” (Etymonline, λήμμα: *teacher*), ενώ η λέξη *τίτθη* προέρχεται από μία άλλη ινδοευρωπαϊκή ρίζα **dhē-* ή **d^heh₁-i* “ρουφώ, εκμυζώ, θηλάζω” (Chantraine 1968: 436; Beekes 2010: 548). Εδώ πρόκειται για την εφαρμογή των δύο προαναφερθέντων κριτηρίων: της εξήγησης του αγνώστου (αγγλική γλώσσα) μέσα από το γνωστό (ελληνική γλώσσα) και της μετωνυμίας (*δάσκαλος* =αυτός που “τρέφει” πνευματικά).

-Αγγλ. *bear* ‘φέρω’ και ελλ. *φέρω*: Εδώ η αγγλική λέξη προέρχεται από την ΠΙΕ ρίζα **bher-*, ‘φέρω στον κόσμο, γεννώ’ (Etymonline, λ. *bear*) και έχει την ίδια σημασία με την ελληνική (Chantraine 1977: 1191). Το εντυπωσιακό στοιχείο είναι ότι ο συγγραφέας τονίζει πως η αγγλική λέξη προέρχεται από την ελληνική γλώσσα χωρίς να αναφέρει την κοινή καταγωγή των δύο γλωσσών. Το κριτήριο που συναντάμε εδώ είναι της εξήγησης του αγνώστου μέσα από το γνωστό (ελληνική) και συνάδει με την άγνοια της ιστορίας και της πρώτης εμφάνισης της λέξης.

-Αγγλ. *daddy* ‘μπαμπάς’ και ομηρ. *τέττα* ‘φιλική προσφώνηση νεότερου προς μεγαλύτερο στην ηλικία άνθρωπο’. Σε αυτή την περίπτωση, παραβλέπεται η ομοιότητα με τις λέξεις συγγενών ευρωπαϊκών γλωσσών με παρόμοια σημασία π.χ. με τη λέξη *tata* της λατινικής, *tad* της ουαλικής, *daid* της ιρλανδικής, και *σερβικής*, *tate* της βουλγαρικής, *tète* της λιθουανικής. Σύμφωνα με τους Friedrich (1935: 209) και Γεωργακά (1947-1948: 205) οι λέξεις αυτές προέρχονται από την νηπιακή γλώσσα, χωρίς εξάρτηση της μιας γλώσσας από την άλλη.

-αγγλ. *doll* ‘κούκλα’ και ελλ. *είδωλο*: Τα ετυμολογικά λεξικά της αγγλικής συμφωνούν ότι η λέξη *doll* είναι υποκοριστικό του κύριου ονόματος *Dorothy* (η τροπή /r/ > /l/ είναι κοινή στα υποκοριστικά π.χ.: *Moll* < *Mary*, *Sally* < *Sarah*). Η λέξη αυτή χρησιμοποιήθηκε ως γυναικείο χαϊδευτικό και μετά ως δηλωτικό της κούκλας, του παιχνιδιού δηλαδή. Στην πραγματικότητα η λέξη *doll* είναι όντως ελληνικής προελεύσεως, αλλά προέρχεται από μια άλλη ελληνική λέξη: το όνομα *Δωροθέα*, που πέρασε στην αγγλική γλώσσα με τον τύπο *Dorothy*, και όχι από τη λέξη *είδωλο* (Etymonline, λ. *doll*). Η περίπτωση αυτή είναι χαρακτηριστική του κριτηρίου της εξήγησης του αγνώστου από το γνωστό, όπου το γνωστό είναι η πρώτη ελληνική λέξη που έρχεται στο μυαλό, λόγω φωνητικής ομοιότητας, και όχι η πραγματική, όντως ελληνική, λέξη προέλευσης, γιατί κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε τη γνώση του αγνώστου, δηλαδή της ιστορίας της αγγλικής γλώσσας.

Τα κριτήρια της φωνολογικής συσχέτισης και της εξήγησης του αγνώστου από το γνωστό είναι τα πλέον συνηθισμένα κριτήρια της διάκρισης της Béguelin (2002), τα οποία ισχύουν σχεδόν για όλες τις περιπτώσεις ετυμολογήσεων τέτοιου τύπου.

Άλλωστε ως συνήθης της παρετυμολογίας γενικότερα θεωρείται η φωνολογική συσχέτιση και συγκεκριμένα η ομοιότητα και ως προαιρετική η σημασιολογική συσχέτιση που ταυτίζεται με την μετωυμία. Απαραίτητη δηλαδή προϋπόθεση για την ενεργοποίηση (motivation) της διαδικασίας είναι η φωνητική εγγύτητα, χωρίς την οποία, είναι αδύνατη η παρασύνδεση. Η σημασιολογική σχέση παίζει ενισχυτικό ή υστερογενή ρόλο (Haiman 1980, Μωυσιάδης 2005: 253-254, Μωυσιάδης & Κατσούδα 2011: 351, Michel 2015: 1008-1009, 1013-1015). Η φωνολογική συσχέτιση προσφέρεται για τη συσχέτιση ομόηχων λέξεων διαφορετικών γλωσσών όπως είδαμε στις παραπάνω λέξεις της αγγλικής, στις οποίες αποδίδεται εσφαλμένα ελληνική προέλευση, όπως π.χ. στα παραπάνω *teacher/τίτθη*, *doll/είδωλο*.

Διαφορετική είναι η περίπτωση των αγγλ. λέξεων *bear* και *daddy*, εφόσον οι σημασίες αυτών των αγγλικών λέξεων σχεδόν ταυτίζονται με των ελληνικών. Και ενώ όλες προέρχονται από κοινές ρίζες, αυτό παραβλέπεται ή αγνοείται. Έτσι συχνά συγχρίνονται λέξεις ομόρριζες (cognate) στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα, οι οποίες αν και ανάγονται σε απώτερη κοινή ρίζα, αντιμετωπίζονται ως αν να ήταν η ελληνική πηγή της

αγγλικής γλώσσας, σαν να υπήρξε δηλαδή δανεισμός και όχι κοινή προέλευση. Αυτό υποδηλώνει μια γενικότερη απόρριψη της ίδιας της έννοιας της γενετικής συγγένειας γλωσσών που καθρεφτίζεται στις συστηματικές φωνολογικές και μορφολογικές ομοιότητες (Χαραλαμπίκης 1997: 243-245), όπως και των βασικών αρχών του φαινομένου της επαφής γλωσσών και δανεισμού (language contact), καθώς δεν συνειδητοποιείται ότι μαζικός δανεισμός βασικού λεξιλογίου σε γλώσσες τόσο απομακρυσμένες τοπικά και χρονικά δεν είναι φύσει δυνατός.

Τέτοιες απόψεις θυμίζουν την μη αποδεκτή σήμερα θέση του Trubetzkoy (1939) κατά τον οποίο οι ινδοευρωπαϊκές γλώσσες δεν αποτελούν οικογένεια με την γενετική έννοια και δεν υπάρχει κοινή καταγωγή μεταξύ των λαών που τις μιλούσαν, αλλά δημιουργήθηκαν με τη γλωσσική επαφή και σύγκλιση μεταξύ γλωσσών που είχαν αρχικά διαφορετική προέλευση. Πρόκειται για μια άποψη που εντάσσεται στο πρότυπο της θεωρίας της διάδοσης (diffusionisme), σύμφωνα με την οποία, οι ομοιότητες μεταξύ γλωσσών οφείλονται στην επαφή μεταξύ τους και όχι στην κοινή τους προέλευση (Sériot κ.ά. 2008: 154). Το πρότυπο αυτό έχει ιδιαίτερη απήχηση στον ελληνικό χώρο, γιατί ενισχύει το ιδεολόγημα της μοναδικότητας της ανάδελφης ελληνικής γλώσσας, που δεν έχει γενετική σχέση με άλλες αλλά οι τυχόν ομοιότητες της με αυτές προέρχονται από την ακτινοβολία της και την επίδραση της επάνω τους ως γλώσσας υψηλού κύρους.

Με την ίδια λογική, το κριτήριο της ονοματοποιίας σχετίζεται με την πάγια άρνηση αποδοχής της βασικής αρχής της γενικής γλωσσολογίας που διατύπωσε ο Saussure (1916: 100) σχετικά με τη συμβατικότητα του γλωσσικού σημείου. Κατά συνέπεια, υπάρχει η πεποίθηση ότι υφίσταται φυσική και αιτιολογημένη σχέση ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαινόμενο, γι' αυτό και πολλές λέξεις ετυμολογούνται εσφαλμένα με βάση ηχομιμήσεις (π.χ. πλοῦς από τον ήχο πλουτς του νερού).

3. «Γλωσσολογία του νέου παραδείγματος»

Εστιάζοντας στα επιχειρήματα δημοσιευμάτων όπου παρατίθενται ετυμολογήσεις αυτού του τύπου, και αφού εξέτασαν τις ιδεολογικές, πολιτικές και θρησκευτικές θέσεις τους, την εμμονή στην έννοια του έθνους, της παράδοσης, της συνέχειας, της γραμμικότητας και την άρνηση διαφοροποίησης, οι Sériot, Bulgakova & Eržen (2008: 150) τα παρουσίασαν με τον όρο

γλωσσολογία του νέου παραδείγματος (*linguistique du nouveau paradigme*), για να αποφύγουν αρνητικά φορτισμένους όρους. Βέβαια η γλωσσολογία του νέου παραδείγματος δεν είναι γλωσσολογία, στο βαθμό που δεν είναι επιστήμη που ακολουθεί με συνέπεια μια συγκεκριμένη μεθοδολογία. Δανείστηκε το όνομα της από ένα πολιτικό ρεύμα που διαμορφώθηκε αρχικά στη Φινλανδία και την Εσθονία και που αρνείται την ιστορικο-συγκριτική μέθοδο της γλωσσικής επιστήμης. Αποτελεί ένα σύνολο γλωσσικών απόψεων που διέπονται από κάποιες αρχές-πρότυπα, σύμφωνα με τους Sériot κ.ά. (2008: 154), όπως οι ακόλουθες:

Πρώτον, η πολυγένεση των ριζών (*poly-genèse radicale*), σύμφωνα με την οποία οι σύγχρονες γλώσσες υπήρχαν από πάντα, από την απαρχή της ιστορίας και ομιλούνται ακριβώς στις ίδιες περιοχές κατά τη διάρκεια των αιώνων. Πρόκειται για τις ρίζες λέξεων μιας αρχαίας αναγνωρισμένης γλώσσας, όπως η ελληνική. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, οι λέξεις της νέας ελληνικής γλώσσας, ακόμα και αν δηλώνουν πρόσωπα και πράγματα ανύπαρκτα στην αρχαία Ελλάδα, προέρχονται από αρχαιοελληνικές ρίζες λέξεων.

Ενδεικτικά αυτής της περίπτωσης είναι τα παρακάτω παραδείγματα του Σαραντάκου (2007: 58). Η λέξη *καριοφίλι*, την οποία ο ποιητής Αριστοτέλης Βαλαωρίτης προτιμούσε να γράφει παρετυμολογικά ως *καρυοφύλλι*, παραπέμποντας σε *φυλλοκάρδια*, ενώ στην πραγματικότητα το όπλο ονομάστηκε έτσι γιατί είχε επάνω του χαραγμένο την εμπορική επωνυμία του ιταλικού εργοστασίου όπλων των αρχών του 19^{ου} αιώνα «Carlo e figli», δηλαδή «Κάρολος και υιοί» (Μπαμπινιώτης 2010: 635). Πιο περίπλοκη είναι η αμφισβήτηση της ιταλικής προέλευσης της λέξης *καπετάνιος* από τον Α.Ν. Γιάνναρη το 1900, και η απόδοση της από την μεσαιωνική ελληνική λέξη *κατεπάνω* 'τίτλος του πολιτικού ή στρατιωτικού διοικητή των θεμάτων, διοικητικών υποδιαιρέσεων και στη συνέχεια του διοικητή των ιταλικών επαρχιών τον 10^ο/11^ο αιώνα μ.Χ.' (Πλαχογιαννάκης 2001: 330). Στην πραγματικότητα, η λατινική λέξη *capitaneus* μαρτυρείται από τον 6^ο αι. μ.Χ. Από τη λέξη αυτή προέρχεται η βενετική λέξη *capitanio* ή *capitano*, από την οποία προέκυψε αργότερα η ελλ. λέξη *καπετάνιος* (Μπαμπινιώτης 2010: 630).

Δεύτερον, το πρότυπο της διάδοσης (*diffusionisme*), της απόκτησης κοινών γλωσσικών χαρακτηριστικών μέσω της

επαφής μεταξύ γλωσσών και όχι εξαιτίας κληρονομιάς από μια κοινή γλώσσα προέλευσης. Σε αυτή την περίπτωση, ότι είναι κοινό στην ελληνική και τις άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες αποδίδεται στην επίδραση της πολιτισμικά ανώτερης ελληνικής γλώσσας, στις άλλες κατώτερες γλώσσες μέσω της γλωσσικής επαφής (Αργυρόπουλος 2016: 16-22).

Το πρότυπο αυτό έρχεται σε αντίθεση με το αμέσως προηγούμενο. Το πρότυπο της πολυγένεσης των ριζών εφαρμόζεται για να αποδειχτεί η ανωτερότητα μιας γλώσσας (εν προκειμένω της ελληνικής) και δεν είναι αποδεκτό ότι υπήρξαν λεξικά δάνεια προς αυτήν μέσω επαφής με άλλες γλώσσες. Αντίθετα, σύμφωνα με το πρότυπο της διάδοσης, η επαφή με άλλες γλώσσες είναι αποδεκτή και έτσι προέκυψαν τα πολυάριθμα δάνεια ξένων γλωσσών από την ελληνική και μόνο από αυτήν. Τα πρότυπα αυτά χρησιμοποιούνται με μονοσήμαντη κατεύθυνση, από ή προς την υποτιθέμενη ανώτερη γλώσσα, με τρόπο που να αποδεικνύεται πάντα η ανωτερότητα της ελληνικής. Αυτή η αντίφαση αναδεικνύει την έλλειψη στιβαρής μεθοδολογίας που χαρακτηρίζει την προσέγγιση αυτή.

Τρίτον, η υποτιθέμενη φθορά (dégradation) των γλωσσών μέσω της γλωσσικής αλλαγής και της μεταβολής τους από ένα αρχικό εξιδανικευμένο στάδιο καθαρής γλώσσας. Σύμφωνα με αυτό το πρότυπο, οι γλώσσες που δανείζονται από την αρχαία ελληνική, αλλά και η ίδια η νέα ελληνική, αποτελούν παρεφθαρμένες μορφές σε σχέση με την εξιδανικευμένη αρχαία ελληνική.

Όπως τονίσαμε και παραπάνω, τα πρότυπα αυτά που εντάσσονται στην *ετυμολογία του νέου παραδείγματος* ακολουθούνται και από Έλληνες γλωσσολόγους. Η *γλωσσολογία του νέου παραδείγματος* αποτελεί μια «επιστήμη» της άρνησης, με κύρια χαρακτηριστικά τα ακόλουθα, τα οποία παρουσιάζονται συχνά σε σχετικά δημοσιεύματα:

Πρώτον, κριτική της επίσημης επιστήμης, που είναι εσφαλμένη, σε αντίθεση με την «ολοκληρωτικά νέα επιστήμη», με τη χρήση πορισμάτων που ανατρέπουν τις αποδεκτές από τη σύγχρονη επιστήμη θέσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι, όταν εμφανίζονται απόψεις τέτοιου τύπου, εισάγονται συχνά με τη φράση: «Σύμφωνα με τα νέα δεδομένα,».

Δεύτερον, αναζήτηση της προέλευσης της εθνικής γλώσσας στα βάθη της ιστορίας, κατά την αρχαιότερη δυνατή περίοδο. Στην ελληνική περίπτωση, λόγω της μακραίωνης ιστορίας της

ελληνικής γλώσσας, το χαρακτηριστικό αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο. Έτσι λοιπόν ευνοείται η αρχαία εις βάρος της νεότερης προέλευσης των περισσότερων λέξεων-δανείων της Νέας Ελληνικής, ενώ γίνεται προσπάθεια να βρεθεί αρχαιότερη προέλευση από την αρχαία ελληνική γλώσσα, δηλαδή από την ομηρική και την πρωτοελληνική. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα από τον Σαραντάκο (2007: 71):

-αγγλ. *dollar* και ομηρ. *τάλαρος* ‘καλάθι’, του οποίου τη σημασία λανθασμένα εξειδικεύουν ως ‘καλάθι που χρησίμευε ως μονάδα μέτρησης για συναλλαγές’. Στην πραγματικότητα, η λέξη *dollar* προέρχεται από την ονομασία ασημένιων νομισμάτων που κόπηκαν από το μεταλλείο της κοιλάδας του Αγ. Ιωακείμ στην γερμανοκρατούμενη Βοημία και ονομαζόταν *Joachimsthal*, επομένως το ασημένιο νόμισμα ονομάστηκε *Joachimsthaler* και σε σύντμηση *thaler* ή *taler*. Από αυτό προέρχονται τα ονόματα νομισμάτων σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων το αγγλ. *dollar* και τα ελλ. *τάλιρο* και *δολάριο* (Μπαμπινιώτης 2010, λήμματα *δολάριο*, *τάλιρο*).

Τρίτον, ένα σύνθημα μεθοδολογικό ατόπημα είναι η σύνδεση γλωσσών που ομιλούνται σε μακρινούς τόπους και χρονικά απομακρυσμένες περιόδους χωρίς άμεσες επαφές μεταξύ τους. Με την υιοθέτηση τέτοιων α-τοπικών και α-χρονικών ‘επαφών κυριαρχίας’ της ελληνικής, εύκολα μπορεί κανείς να την αναγάγει σε κατ’ εξοχήν πηγή και ρίζα των ευρωπαϊκών, και γιατί όχι όλων των γλωσσών του κόσμου.

4. Ο συμβολικός χαρακτήρας της ελληνικής γλώσσας

Το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί επιβιώνουν αυτού του τύπου οι αντιλήψεις στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με την Σελλά (2006: 152-153), σε τέτοιες περιπτώσεις, η γλώσσα έχει δύο λειτουργίες: από τη μια πλευρά, οι ομιλητές της βρίσκουν ένα σύνδεσμο με το παρελθόν, που τους επιτρέπει να αναπτύξουν ένα αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ τους, και από την άλλη, τους διαφοροποιεί από αλλόγλωσσες ομάδες. Στην πραγματικότητα, η γλώσσα συνδέεται με την εθνική συνείδηση, συμβάλλοντας στην αλληλεγγύη μεταξύ των μελών ενός έθνους, αλλά δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας που επιτρέπει τη δημιουργία εθνικής συνείδησης.

Το ιστορικό βάρος της νέας ελληνικής γλώσσας, δηλαδή η σχέση της με την αρχαία γλώσσα και πολιτισμό, αποτελεί

ιδιαιτερότητα που ενισχύει τις παρετυμολογικές προσπάθειες στην Ελλάδα. Ο εθνικός μύθος του σύγχρονου ελληνικού κράτους συνίσταται στην εξιδανίκευση της ιστορικής συνέχειας της Ελλάδας και στην άρνηση της ύπαρξης μιας περιόδου μεταξύ της αρχαιότητας και της σημερινής εποχής, καθώς και την άρνηση των γλωσσικών συνεπειών αυτής της περιόδου, που απορρέουν από τις κατακτήσεις και τις επαφές με ξένους λαούς και τις αναπόφευκτες ξένες γλωσσικές επιδράσεις στη νέα ελληνική. Η αποδοχή ακραίων εκδοχών του εθνικού μύθου οδηγεί στην απόρριψη της πιθανότητας ύπαρξης λέξεων ξένης προέλευσης και σε απόπειρες εντοπισμού για κάθε ξενόγλωσσο δάνειο μιας ανύπαρκτη αρχαιοελληνικής προέλευσης. Οι αναπαραστάσεις τους είναι μέρος του γενικότερου λόγου για τη συλλογική και πολιτική ταυτότητα ενός έθνους, που λαμβάνει ιδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις στην Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη. Η Ελλάδα, χωρίς αμφιβολία, εντάσσεται σε αυτή την ομάδα κρατών, τα οποία προέκυψαν από τη διάλυση της Οθωμανικής, της Αυστρο-ουγγρικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και αναπτύχθηκαν ως κρατικές οντότητες τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, σε μια περίοδο πολέμων και αλλαγών συνόρων. Σε αυτές τις χώρες, το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας συνδέεται με την αναζήτηση ένδοξου παρελθόντος (Sériot κ.ά. 2008: 150).

Αυτά τα στοιχεία συλλογικής και πολιτικής ταυτότητας υποποφώσκουν και στο γνωστό γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα, το οποίο αποτέλεσε αναπόσπαστο μέρος του γενικότερου ζητήματος της εθνικής συνείδησης (Φραγκουδάκη 2001: 104). Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι παρόμοιο σκεπτικό εμφανίζεται και στη διαμάχη μεταξύ δημοτικής και καθαρεύουσας, το γνωστό γλωσσικό ζήτημα. Στην Ελλάδα παρατηρείται η διαχρονική διαμάχη για την καθιέρωση της επίσημης νεοελληνικής γλώσσας ανάμεσα στους οπαδούς της καθαρεύουσας, σύμφωνα με τους οποίους η νέα ελληνική είναι μια αλλοιωμένη μορφή της αρχαίας ελληνικής, και στους οπαδούς της δημοτικής, σύμφωνα με τους οποίους η νέα ελληνική αποτελεί τη φυσική εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής. Οι υποστηρικτές της καθαρεύουσας εστιάζουν στη γειννίαση της νεοελληνικής με την κλασική αρχαία ελληνική, ενώ οι δημοτικιστές στη προέλευσή της από την αρχαία ελληνική, τονίζοντας τη φυσική εξέλιξή της.

Αν και αντιτιθέμενοι, οι υποστηρικτές τόσο της καθαρεύουσας όσο και της δημοτικής συγκλίνουν στο σημείο της

“αυθεντικότητας” της μιας ή της άλλης γλώσσας, δηλαδή της αυθεντικότητας της εθνικής ταυτότητας ως μόνης “ελληνικής” αξίας που τυγχάνει διεθνούς αναγνώρισης από τους ισχυρούς του κόσμου. Σε κάθε καμπή της κοινωνίας και σε κάθε περίοδο κρίσης των αξιών αναζητείται η συγγένεια με την αρχαιότητα, με συνδυαστικό κρίκο μεταξύ παρόντος-παρελθόντος την αυθεντικότητα της γλώσσας. Όσο πιο κοντά είναι οι νεοέλληνες στη γλώσσα των αρχαίων προγόνων τους, τόσο πιο “αυθεντικοί” είναι, συνεπώς άξιοι σεβασμού από τους άλλους λαούς. Έτσι, παρ’ όλη τη διαφορετική εθνική και πολιτική τους ιδεολογία, και οι δύο πλευρές της γλωσσικής διαμάχης επιθυμούν τη σύνδεση με την κλασική αρχαιότητα, που τους προσδίδει κύρος, σοβαρότητα και ακτινοβολία (Φραγκουδάκη 2001: 104-105).

Αυτό που είναι αξιοπερίεργο, είναι ότι οι οπαδοί της λεγόμενης ψευδο-επιστημονικής ετυμολογίας ασχολούνται λιγότερο με το υπαρκτό στις μέρες μας πρόβλημα της άκριτης εισαγωγής ξένων λέξεων για τη δήλωση εννοιών που θα μπορούσαν να αποδοθούν από την ελληνική. Στο πλαίσιο αυτής της μελέτης, δεν μπορεί να απαντηθεί το ερώτημα γιατί δεν αρκούνται στην ανάδειξη του πραγματικού ένδοξου παρελθόντος με την παρουσίαση της εντυπωσιακά μεγάλης λίστας λέξεων που πέρασαν από την ελληνική σε ξένες γλώσσες, αλλά προσπαθούν να αποδώσουν στη ελληνική όλο και περισσότερες λέξεις άλλων γλωσσών που αποδεδειγμένα δεν προέρχονται από την ελληνική. Δεν μπορεί να απαντηθεί επίσης το ερώτημα γιατί δεν υπάρχει καμιά αντίδραση στην υποχώρηση αυτής της τόσο ένδοξης ελληνικής γλώσσας με την μαζική εισβολή της αγγλικής, όχι μόνο στον εμπορικό λόγο, αλλά και σε δημόσιες δράσεις. Αυτό συμβαίνει, γιατί το συμβολικό και η εικονική πραγματικότητα έχουν πολλές φορές μεγαλύτερη αξία από το πραγματικό.

Η αναμφισβήτητη επίδραση της ελληνικής, που δάνεισε ένα μεγάλο αριθμό λέξεων, κυρίως λόγιων και επιστημονικών, σε άλλες γλώσσες, δημιουργεί ένα πλαίσιο εξαιρετικά ευνοϊκό για την ανάπτυξη της λεγόμενης ψευδο-επιστημονικής ετυμολογίας, όπου τα ανάλογα επιχειρήματα, ακόμα και αν είναι αναληθή, είναι πιο εύκολο να διατυπωθούν. Το μυθικό παρελθόν της ελληνικής γλώσσας εμπνέει ακόμα και μη Έλληνες συγγραφείς, που υποστηρίζουν την ανύπαρκτη αρχαία ελληνική προέλευση κάποιων λέξεων διαφορετικών γλωσσών, όπως στην

περίπτωση της Εβραϊκής (Jahuda 1982) ή και των πολυνησιακών γλωσσών (Josephson 1987).

Από την άλλη μεριά, είναι πολλοί οι γλωσσολόγοι που εκφράζουν τις αντιρρήσεις τους για τις μελέτες που εντάσσονται στο πλαίσιο της παρετυμολογίας και της ψευδο-επιστημονικής ετυμολογίας, όμως αυτοί περιορίζονται στο ακαδημαϊκό περιβάλλον. Οι κριτικές αντιδράσεις είναι πιο περιορισμένες στον Τύπο, στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και στον λόγο των πολιτικών. Αντίθετα, οι περιπτώσεις ελληνοκεντρικής παρετυμολόγησης παρουσιάζονται συχνά στον δημόσιο λόγο, καθώς στην ουσία θεραπεύουν μια ψυχολογική ανάγκη: την απάλυνση του πληγωμένου αισθήματος εθνικής συνείδησης και υπερηφάνειας.

5. Συμπεράσματα

Ο συμβολικός χαρακτήρας της νέας ελληνικής γλώσσας που συνδέεται με το γενικότερο πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας, η προέλευσή της από μια αρχαία γλώσσα κύρους, όπως η αρχαία ελληνική, που στην πραγματικότητα υπήρξε πηγή δανεισμού σχεδόν σε όλες τις γλώσσες του κόσμου, υπήρξαν παράγοντες που ευνόησαν την ανάπτυξη του φαινομένου της συχνά αποκαλούμενης ψευδο-επιστημονικής ετυμολογίας στην Ελλάδα. Βασικός τρόπος λειτουργίας της είναι το κριτήριο της εξήγησης του αγνώστου από το γνωστό, με δηλωμένη την άγνοια της ιστορίας των ευρωπαϊκών γλωσσών και των σχέσεων μεταξύ τους. Το κριτήριο αυτό, σε συνδυασμό με το κριτήριο της φωνολογικής συσχέτισης, αφορούν στο σύνολο σχεδόν των υπό εξέταση περιπτώσεων.

Τα «κριτήρια» αυτά δύσκολα μπορούν να σταθούν απέναντι σε πραγματικά επιστημονικά επιχειρήματα που να βασίζονται στην υποθετική-επαγωγική μέθοδο. Ίσως γιατί η απάντηση δίνεται πριν τεθεί καν η ερώτηση. Η γλωσσολογία του νέου παραδείγματος δεν διατυπώνει υποθέσεις, απλά επιβεβαιώνει τις αρχικές της θέσεις (Sériot κ.ά. 2008: 161). Η έκταση, ο βαθμός καθώς και τα αίτια της διάδοσής της στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία θα μπορούσαν να αποτελέσουν το αντικείμενο μιας ειδικής μελέτης στο πλαίσιο των επιστημών της κοινωνιολογίας και της ιστορίας στο απώτερο μέλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αργυρόπουλος, Β. 2016. *Γλωσσική αρχαιολατρεία. Μια σύγχρονη μυθολογία*. Αθήνα: Σάιτα.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Auroux, S. κ.ά., 1983. *La linguistique fantastique*. Paris: Denoël-Clims.
- Baldinger, K. 1973. «À propos de l'influence de la langue sur la pensée. Étymologie populaire et changement sémantique parallèle». *Revue de linguistique romane* 37: 241-273.
- Bauer, L. 2006. «Folk etymology». Στο Brown, K. (εκδ.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 520-521.
- Bebermeyer, R. 1974. «Zur Volksetymologie: Wesen und Formen». Στο *Sprache und Sprachhandeln: Festschrift für Gustaf Bebermeyer*. Hildesheim & New York: Olms, 156-187.
- Beekes, R. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden: Brill.
- Béguelin, M.-J. 2002. «Étymologie populaire, jeux de langage et construction du savoir lexical». *Semen*, 15. URL: <http://semen.revues.org/2414>
- Γεωργακάς, Δ.Γ. 1947-1948. «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν». *Ἀρχεῖο τοῦ Θρακικοῦ Λαογρ. καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 14: 193-270.
- Chantraine, P. 1968-1977. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- Chauveau, J.P. 1994. «Discours étymologique des locuteurs, des militants, des linguistes à propos des rapports du gallo et du breton». Στο Chambon, P. & Ludi, G. (εκδ.), *Discours étymologiques*. Bern: Vox Romanica, 47-61.
- Coates, R. 1987. «Pragmatic Sources of Analogical Reformation». *Journal of Linguistics* 23: 319-40.
- Etymonline = *Online Etymology Dictionary*. URL: <https://www.etymonline.com>
- Förstemann, E. 1852. «Über deutsche Volksetymologie». *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 1: 1-25.
- Friedrich, J. 1935. «Zwei kleinasiatische Lallwörter». *Glotta* 23: 207-213.
- Geeraerts, D. 2002. «The Scope of Diachronic Onomasiology». Στο Agel V. κ.ά. (εκδ.), *Das Wort: Seine strukturelle und kulturelle Dimension*. Tübingen: Niemeyer, 29-44.

- Haiman, J. 1980. "The Iconicity of Grammar: Isomorphism and Motivation", *Language* 56: 415-440.
- Josephson, N.S. 1987. *Greek linguistic elements in the Polynesian Languages: Hellenicum Pacificum*. Heidelberg: Winter.
- Κατσούδα, Γ. & Νάκας, Θ. 2013. *Όψεις της νεολογίας. Σύμπτυση και επανευμολόγηση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Liddell, H.G. & Scott, R. 1996: *A Greek-English Lexicon, revised and augmented by Sir H.S. Jones*. Oxford: Clarendon Press.
- Mayer, E. 1962. *Sekundäre Motivation. Untersuchungen zur Volksetymologie und verwandten Erscheinungen im Englischen*. Αδημ. διδακτορική διατριβή, Universität Köln.
- Michel, S. 2015. "Word-formation and folk etymology". Στο P.O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen, & F. Rainer (εκδ.), *International Handbook of the Languages of Europe*. τ. 2. Berlin/NewYork: Mouton de Gruyter, 1002-1020.
- Μωυσιάδης, Θ. 2005. *Ετυμολογία. Εισαγωγή στη Μεσαιωνική και Νεοελληνική Ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2010. *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικογραφίας.
- Μωυσιάδης, Θ. 2011. «Ιεράρχηση κριτηρίων στην ετυμολογική έρευνα». *Γλωσσολογία* 19: 45-55.
- Μωυσιάδης, Θ. & Κατσούδα, Γ. 2011. «Ο ρόλος της λαϊκής ετυμολογίας στη διδασκαλία της ορθογραφίας». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 31: 351-356.
- Ευδόπουλος, Γ. 2008. *Λεξικολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Olschansky, H. 1996. *Volksetymologie*. Tübingen: Niemeyer.
- Orr, J. 1953. «L'étymologie populaire». *Revue de Linguistique Romane* 18: 129-142.
- Oxford Dictionary of English Etymology*. 1994. Oxford: Oxford University Press.
- Palmer, A. S. 1882. "Folk-etymology". *A Dictionary of Verbal Corruptions or Words Perverted in Form or Meaning, by False Derivation or Mistaken Analogy*. London: George Bell & Sons.
- Paveau, M.-A, 2007. "Les normes perceptives de la linguistique populaire", *Langage et société* 119: 93-109.
- Παναγιωτόπουλος, Π. 2005. «Εναλλακτικές ιδεολογίες και κινήματα. Αντισυμβατική γνώση και πολιτικός κομπορμισμός στη σύγχρονη Ελλάδα». *Πρακτικά του Συνεδρίου Όψεις του σύγχρονου ανορθολογισμού*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού, 195-220.

- Πλακογιαννάκης, Κ.Ε. 2001. *Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο: Εθιμοτυπία, Διοίκηση, Στρατός*. Θεσσαλονίκη: Ιανός.
- Reichler-Béguelin, M.-J. 1995. «Saussure et l'étymologie populaire». *Linx* 7: 121-138.
- Rundblad, G. & Kronenfeld, D. 2000. "Folk-etymology: haphazard perversion or shrewd analogy". Στο J. Coleman & C. J. Kay (επιμ.), *Lexicology, Semantics and Lexicography*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 87-106.
- Rundblad, G. & Kronenfeld, D. 2003. "The inevitability of folk-etymology. A case of collective reality and invisible hands". *Journal of Pragmatics* 35: 119-138.
- Σαραντάκος, Ν. 2007. *Γλώσσα μετ' εμποδίων*. Αθήνα: Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου.
- Saussure, F. de 1916. *Cours de linguistique générale*. Lausanne-Paris: Payot.
- Σελλά, Ε. 2006. *Κοινωνία και Διγλωσσία. Η κοινωνιογλωσσολογική πλευρά της γλώσσας. Η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προσκήνιο.
- Sériot, P., Bulgakova, E. & Eržen, A. 2008. «La linguistique populaire et les pseudo-savants». *Pratiques* 139-140: 149-162.
- Tournier, M., 2002. *Des sources du sens. Propos d'étymologie sociale* 3. Lyon: ENS éditions. Collection Langages.
- Trubetzkoy, N. S. 1939. "Gedanken über das indogermanenproblem". *Acta Linguistica* 1: 81-89.
- Φλιάτουρας, Α. 2017. «Παρετυμολογία και μορφολογία – Μύθος και πραγματικότητα». *Γλωσσολογία* 25: 35-43.
- Φραγκουδάκη, Α. 2001. *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980. Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Wartburg W., 1946. *Problèmes et méthodes de la linguistique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Yahuda, J. 1982. *Hebrew is Greek*. Oxford: Becket.
- Χαραλαμπίκης Χ. 1997. «Ασύλληπτες περιγραφές γονιμοποιήσεων του ευρωπαϊκού λόγου από την ελληνική γλώσσα». *Θαλλώ* 9: 243-251.
- Χατζιδάκις, Γ. 1915-1916. *Ακαδημεικὰ ἀναγνώσματα. Τόμος 3: Γενική Γλωσσική*. Αθήναι: Σακελλάριος.

ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΝΟΗΤΙΚΗ ΜΕΙΟΝΕΞΙΑ

Ελένη Παπαδοπούλου
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

The present paper examines the dialectal vocabulary related to psycho-mental retardation, which is of particular interest in relation to its semantic, morphological, and pragmatic features. The dialectal material on which the study was based derives from the printed volumes of the Historical Dictionary of Modern Greek (ΙΑΝΕ) and the Archive of the Research Centre for Modern Greek Dialects (ΚΕΝΔΙ) of the Academy of Athens. The paper initially raises the question regarding the semantic vagueness and fluidity of relevant terms both in Modern Greek and in dialects, which reveals the embarrassment of the average speaker and their difficulty in approaching the disorders in question. Next, it explores the pragmatic parameters that have to do with the use of the aforementioned vocabulary and studies the morphological mechanisms related to its productivity. Lastly, in the context of Cognitive Semantics, using the tool of conceptual metaphor, it categorises the corpus under study based on individual “concept fields” that form sources for the verbal expression of the specific disorders.

Λέξεις-κλειδιά: διαλεκτολογία, λεξιλόγιο, σημασιολογία

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία επιχειρεί μία πρώτη καταγραφή, περιγραφή και ταξινόμηση ονομάτων (επιθέτων και ουσιαστικών) δηλωτικών μειονεξίας, πνευματικής και ψυχικής, στον διαλεκτικό λόγο. Αφορμή για την έρευνα αποτέλεσε το πλήθος σχετικών διαλεκτικών λέξεων στο αρχείο του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ (πάνω από 2.000 εγγραφές) που αφορούν το συγκεκριμένο σημασιολογικό πεδίο, οι οποίες αποκαλύπτουν, αφενός την αμηχανία της παραδοσιακής κοινωνίας να προσεγγίσει και να κατατάξει τις ψυχικές και πνευματικές διαταραχές, αφετέρου την επινοητικότητα και την εκφραστική δυναμική του λαϊκού ομιλητή προκειμένου να αποτυπώσει γλωσσικά τη διαφορετικότητα.

Το διαλεκτικό υλικό της μελέτης προέρχεται από τους τυπωμένους τόμους του ΙΑΝΕ (α - δόγης) και το Αρχείο του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ, στο οποίο έχουν αποδελτιωθεί πρωτογενείς και δευτερογενείς καταγραφές ιδιωματικού λόγου που καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος των διαλέκτων και ιδιωμάτων του ελληνόφωνου χώρου.

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός του εν λόγω λεξιλογίου στον καθημερινό λόγο είναι ασαφής. Αναζητώντας μία κωδικοποίηση με κριτήρια όχι τόσο ιατρικά αλλά κυρίως κοινωνικά και λειτουργικά, διαφωτιστικό είναι το παράδειγμα της νομικής προσέγγισης και ερμηνείας των εννοιών, σύμφωνα με την οποία στη «διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών» εντάσσονται όλες οι μορφές παραφροσύνης ή φρενοβλάβειας ή ολιγοφρενίας (ψυχώσεις, ψυχοπάθειες, νοητική υστέρηση ή έκπτωση των νοητικών λειτουργιών), ενώ στην πλαίσιό της «διατάραξης της συνείδησης», συγκαταλέγονται όλες οι ψυχικές διαταραχές που δεν πηγάζουν από παθολογικά αίτια του εγκεφάλου ή των ορμονών η σωματική αιτία δεν είναι ειδικώς εντοπισμένη.¹⁶²

Ακόμα και μια τέτοια πιο «πρακτική» κατηγοριοποίηση δεν αφορά τον απλό ομιλητή, για τον οποίο τα όρια μεταξύ νοητικής και ψυχικής διαταραχής δεν είναι ευκρινώς καθορισμένα και επηρεάζονται από τις ευρύτερες παραμέτρους που ορίζουν τη διαφορετικότητα σε κάθε εποχή. Ο Foucault (2004)

¹⁶² Βλ. απόφαση Φ.Π. Αρ. 1779/2008 του Άρειου Πάγου για την ερμηνεία των άρθρων 34 και 36 του Ποινικού Κώδικα που ρυθμίζουν την απόδοση καταλογισμού σε περιπτώσεις διατάραξης της συνείδησης ή των πνευματικών λειτουργιών. Βλ. σχετικά και Τζεφεράκος (2016: 101-102).

παρουσιάζει τη σημασιολογική κατασκευή της έννοιας της τρέλας τον 17^ο-18^ο αι. στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος και των εκάστοτε ιδεολογιών για την διαχείριση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς των ατόμων. Ο τρελός άλλοτε είναι ο φορέας ενός φροβερύ, αλλά και κάπως γοητευτικού και παράξενου αινίγματος, και άλλοτε ο άρρωστος που συχνά τοποθετείται ως περιθωριακός δίπλα στους άλλους απόκληρους των κοινωνικών δομών, ανάπηρους, φτωχούς κ.λπ.¹⁶³ Τα εκάστοτε στερεότυπα συντελούν στην κατηγοριοποίηση των ατόμων στο κοινωνικό σύνολο, στον ορισμό του φυσιολογικού και του αφύσικου και συχνά οδηγούν στον στιγματισμό όσων φέρουν κάποιο ελάττωμα, αδυναμία, μειονέκτημα, συμπεριφορά που υποδηλώνει μια ιδιαίτερη ασυμφωνία ανάμεσα στη δυνητική και την πραγματική κοινωνική ταυτότητα.¹⁶⁴

2. Άσεμνο λεξιλόγιο

Το σχετικό με την νοητική / ψυχική διαταραχή λεξιλόγιο εντάσσεται στο «άσεμνο» / υβριστικό ή λεξιλόγιο «ταμπού», που περιλαμβάνει λέξεις που χρησιμοποιούνται για να μειώσουν, να προσβάλουν, να εξυβρίσουν ή να διατυπώσουν αρνητική στάση απέναντι σε κάποιον. Τόσο στην Κοινή ΝΕ όσο και στις διαλεκτικές ποικιλίες καταγράφεται μια ευρεία γκάμα λεκτικών σχημάτων και λεξιλογικών κατηγοριών που αναλογούν σε διαφορετικές ποιότητες και εκφραστικές εντάσεις που κλιμακώνονται από τον ήπιο ευφημισμό που εξυπηρετεί την αποφυγή της χρήσης μιας επώδυνης λέξης, στον ουδέτερο ορθοφνητισμό, μέχρι το άλλο άκρο, τον απόλυτα προσβλητικό δυσφνητισμό.¹⁶⁵

Το διαλεκτικό λεξιλόγιο που εξετάζει η παρούσα μελέτη, σε γενικές γραμμές, περιλαμβάνει λέξεις που απηχούν τις πολιτισμικές, συχνά τοπικές, αντιλήψεις και αξίες, και εξυπηρετούν την ανάγκη του προσδιορισμού της διαφορετικότητας στο επικοινωνιακό πλαίσιο. Το λεξιλόγιο καλύπτει ένα πολύ ευρύ φάσμα που θα λέγαμε ότι προσπαθεί να περιγράψει την κάθε είδους αποκλίνουσα συμπεριφορά, που, ανάλογα με την βαρύτητα και τα συμφραζόμενα, κινείται από την «ελαφρά,

¹⁶³ Βλ. σχετικά Καρακίτσιος (2008: 37-39)· Τσαλίκογλου (1991).

¹⁶⁴ Βλ. σχετικά Goffman (2001: 15-16, 64-67).

¹⁶⁵ Για τον ορισμό, κατηγοριοποιήσεις και σχετική βιβλιογραφία των όρων, βλ. Allan & Burrigge (2006: 31-34)· Crystal (1997: 53)· Χριστοπούλου (2010: 8-14)· Καμηλάκη, Κατσούδα & Βραχιονίδου (2015: 12-22).

χαριτωμένη απόκλιση», που αποτελεί αντικείμενο θωπείας, οίκτου ή εμπαιγμού έως την «βαριά απόκλιση» που προκαλεί φόβο και αποτελεί κίνδυνο για το κοινωνικό περιβάλλον.

Η νοηματική αοριστία και ρευστότητα των όρων, η διάσταση ανάμεσα στην επιστημονική, ψυχιατρική τεκμηρίωση αυτών των διαταραχών και στο περιεχομένο του σχετικού λεξιλογίου στην καθημερινότητα, πέρα από τον διαλεκτικό λόγο, φαίνεται εύγλωττα και στις διατυπώσεις των σχετικών ερμηνευμάτων των Λεξικών της Κοινής ΝΕ. Πόσο αόριστα σημασιολογικά και πόσο απομακρυσμένα από την κυριολεξία, με ιατρικούς όρους, είναι τα ερμηνεύματα λημμάτων όπως, π.χ. *χαζός*, *βλάκας*, *τούβλο*, *βλήμα* κ.ά. για τη δήλωση της νοητικής διαταραχής, ή *τρελός*, *παλαβός*, *λωλός*, *ψυχοπαθής*, *σχιζοφρενής* κ.ά. για τη δήλωση ψυχικής διαταραχής; Στα ερμηνεύματα θα δούμε κοινές / γενικές διατυπώσεις όπως, π.χ. *ΛΚΝ* λ. *χαζός* «α. που έχει περιορισμένη αντίληψη, που δεν είναι έξυπνος / 2. που είναι νοητικά καθυστερημένος: ... β. για κτ. που προέρχεται από άνθρωπος χαμηλού διανοητικού ή πνευματικού επιπέδου», λ. *βλάκας* «1. άτομο που χαρακτηρίζεται από χαμηλό διανοητικό επίπεδο· ηλίθιος*, κρετίνοσ*. *ΑΝΤ* έξυπνος ... 3. (ψυχιατρ.) άτομο με ανεπαρκώς ανεπτυγμένη ευφυΐα» *βλήμα* «2. (οικ.) άνθρωπος ανόητος, αργόστροφος, βλάκας» ή λ. *τρελός* «1α. που είναι ψυχικά άρρωστος· ψυχοπαθής... 2α. για κπ. που τα λόγια του ή οι ενέργειές του είναι παράλογες, ασύνετες ή παράξενες· παλαβός: ... β. πολύ άτακτος· παλαβός: ... γ. που κατέχεται από ένα τόσο έντονο συναίσθημα, ώστε να χάνει τον έλεγχο του εαυτού του...», λ. *λωλός* «που διανοητικά δε στέκει καλά, τρελός, μουρλός, παλαβός αλλά και ανόητος, απερίσκεπτος» κ.λπ.

3. Η πραγματολογική παράμετρος

Το άσεμνο λεξιλόγιο και συνακόλουθα το υπό εξέταση λεξιλόγιο που αναφέρεται στην ψυχονοητική μειονεξία αφορά πρωτίστως την επικοινωνία συναισθημάτων. Το εκφραστικό / συναισθηματικό νόημα έχει προτεραιότητα σε σχέση με το αναφορικό / περιγραφικό με τη σημασιολογία και τις συνυποδηλώσεις των λέξεων να καθορίζονται από συγκεκριμένες και περικειμενικές μεταβλητές.¹⁶⁶ Πρόκειται για ένα λεξιλόγιο που εκφέρεται με

¹⁶⁶ Βλ. σχετικά Καμηλάκη, Κατσούδα & Βραχιονίδου (2015: 7-9, 23).

αυθορμητισμό, συγκινησιακή φόρτιση και αφορά κυρίως την προφορική επικοινωνία.

Το επικοινωνιακό περιβάλλον (επίσημη / οικεία περίσταση), η σχέση πομπού-δέκτη, το γλωσσικό συγκείμενο καθώς και τα παραγλωσσικά στοιχεία (επιτονισμός, παύσεις, υπαινικτική αποσιώπηση, χειρονομίες, εκφράσεις προσώπου) αποτελούν παραμέτρους που διαβαθμίζουν, διευρύνουν ή και ανατρέπουν το κυριολεκτικό περιεχόμενο των λέξεων, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η συναισθηματική έκφραση του ομιλητή.¹⁶⁷ Η πραγματολογική παράμετρος επανακαθορίζει τη λεξιλογική χρήση και σημασία, που από υβριστική ή προσβλητική μπορεί να γίνει ουδέτερη ή θωπευτική, περιπαιχτική.¹⁶⁸ Σε καταγραφές σχετικού διαλεκτικού υλικού από την Τρίγλια Βιθυνίας σημειώσαμε¹⁶⁹:

- **υβριστική διάθεση σε αυστηρή σύσταση, παρατήρηση:** *-βρε κακό χρόνο νά 'χεις εσέκαφαλη, περνά απόξω ο νουνός σου βρε! Πέτα τόνα κάτου don έρημο do τσι'άρο!* [δείξε σεβασμό] (εσέκαφαλη = γαϊδουροκέφαλε, ανόητε < τουρκ. *ezek* = γαϊδαρος *kafa* = κεφαλή, *τσιάρο* = τσιγάρο) / *Δε γάθεσαι στο τουκιάνι σου, που νά 'χεις τ' ανάθεμα λωλάγιο!* [θυμός, αυστηρή επίκριση] (τουκιάνι = μαγαζί, λωλάγιο = τρελέ) / *Είπε με πολλά λόγια και 'γώ κουϊλαδίστηκα και είπα dona τα άξια dou...* Άντε βρε κελεβέκο φύε αποδώ πέρα. Δε σε λογαριάζω για τίποτα! [υποτίμηση] (κουϊλαδίστηκα = συγχύστηκα, κελεβέκο = ανόητε, αγαθιάρη < τουρκ. *kelebek* = πεταλούδα).

- **ουδέτερη διάθεση-περιγραφή, διαπίστωση:** *Χουβούλης είναι τι να σου πω, ένας άθρωπος που δε do λογαριάζω (χουβούλης = αγαθός < τουρκ. *humbul* = ταπεινός) / Το μόμελο αυτό είναι όλωσδιούλου ξιχοχώρι (μόμελο = ανόητος, άχρηστος < ιταλ. *momolo* = τηγανητό γλυκό με ρύζι, ξιχοχώρι = λειψός, βλάκας < τουρκ. *eksik* = λειψό) / Κεβεζές είναι που μιλάει αστεία (κεβεζές = επιπόλαιος, πολυλογάς < τουρκ. *geveze* = φλυαρία) / Άφηγάσι κείνονα do σερσέμη do Γιάννη απάνου στην αλοκάνη και τα χτηνά έφύασι και πήασι στα ορμάνια... (σερσέμη = χαζό, βλάκα < τουρκ. *sersem*, αλοκάνη = δουκάνη).*

- **θωπευτική, περιπαιχτική διάθεση:** *Μαρή κνώδαλο, τι θέλεις να σε που και να σε τραουδήσου, τα γράμματα της Παναΐας; Τυρινή έχουμε σήμερα [περιπαιχτική διάθεση] (κνώδαλο = ανόητη) / Μπρε Σταυράκι, άνοιξε δη βόρτα μπρε ξίκη να πάρεις*

¹⁶⁷ Βλ. σχετικά Γιακουμάκη (2000: 54-63), Jay (2009: 154-5, 158).

¹⁶⁸ Βλ. σχετικά Κεχαγιά (1997: 596, 599).

¹⁶⁹ Παπαδοπούλου (2010: παράρτημα).

φωμιά να φάεις τζάμπα! [θωπευτική διάθεση σε προτροπή, παρότρυνση] / *Μαρή Μαρία, οι 'ειτόνισσες σήμερα είχασι μεάλο φαουλέτι! Πήε και κείνος ο ζεβζέκης ο Σταύρος να τις μονοιάσει και τά 'κανε σα da μούτρα δου!* [χιουμοριστική αφήγηση / διάθεση] (φαουλέτι = φαγωμάρα, ζεβζέκης = ανόητος, άμυαλος < τουρκ. *zuzek* = ερωτοχτυπημένος).

Το κυριολεκτικό βάρος αίρεται και συχνά οι λέξεις αποτελούν τμήμα τυποποιημένων τρόπων προσέγγισης (έκφρασης οικειότητας, πειράγματος, φιλικής διάθεσης κ.ά.) ή λειτουργούν ως δείκτες οργάνωσης του λόγου και δείκτες προσοχής, πρόκλησης ενδιαφέροντος (attention markers)¹⁷⁰, π.χ. *Κάτσε μαρή ζεβζέκα κομμάτι ακόμα, να πούμε κα'ένα καλό. Πού 'α βρούμε καλύτερα μαρή;* [φιλική διάθεση, οικειότητα] / *Καλά σε είπα, σάστορο παρώρι Μουδανιώτικο, δε σε κόφτει κα μαρή, πώς να σε το πω...* (σάστορο = άμυαλη < τουρκ. *şaşitmak* = συγχέω, μπερδεύω, παρώρι = ανόητη < παράωρος, Μουδανιώτικο = από τα Μουδανιά, 'σαν να είσαι από άλλο χωριό'). *Τι δε βορείς μαρή ξίκισσα, χαμένο ρούχο!* [συσσωρευση υβριστικών / μειωτικών χαρακτηρισμών για πρόκληση ενδιαφέροντος].¹⁷¹

Ιδιαίτερα για τις διαλέκτους και τα ιδιώματα, όπως συμβαίνει και με άλλα τμήματα του λεξιλογίου, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής παίζουν σημαντικό ρόλο. Όπως φαίνεται από το υλικό που μελετήθηκε, το εν λόγω λεξιλόγιο λαμβάνει μεγάλη ποιοτική και ποσοτική επέκταση, καθώς τροφοδοτείται και εμπλουτίζεται από τοπικά, ενίοτε και ατομικά, κοινωνικοπολιτισμικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά και συχνά γίνεται κατανοητό και αντιληπτό ως άσεμνο ή υβριστικό μόνον στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινότητας / γλωσσογεωγραφικού χώρου,¹⁷² π.χ. *αρρίνιαστος* (μεταφ. *σαχλός, βλάκας Νάξ.* (Απέραθ.))¹⁷³ *σαββατόσπαρμα* (ζαβός, καχός / αποτέλεσμα της «απαγορευμένης» από τη θρησκεία συνουσίας το Σάββατο) Κρήτ. *φουρούλ-φουρούλ* (ηχομιμητ., ανόητος) Πόντ. *φλασκορονός* (είδος μεγαλόσχημου σύκου· μεταφ. ανόητος < *φλασκή + ερινεός*) Μύκ. κ.ά. Ενδεικτικό παράδειγμα και η εκτεταμένη

¹⁷⁰ Βλ. Fraser (2009: 892-898)· βλ. σχετικά και Χριστοπούλου (2010: 81-83).

¹⁷¹ Καταγραφές ιδιοματικού υλικού από την Τρίγλια Βιθυνίας, βλ. Παπαδοπούλου (2010: 164, παράρτημα xii, xv).

¹⁷² Βλ. σχετικά Κεχαγιά (1997: 592-593).

¹⁷³ Η αναγραφή του γεωγραφικού προσδιορισμού των παραδειγμάτων ακολουθεί το σύστημα και τις συντομογραφίες του IANE, το σπ. βλ.

στα μικρασιατικά ιδιώματα χρήση τουρκικών δανείων που διανθίζουν το σχετικό λεξιλόγιο με εναλλακτικές σημασιολογικές συνδηλώσεις, π.χ. *απτάλης* (ανόητος < τουρκ. *aptal*), *γαβάσης* (αργόστροφος < τουρκ. *gavas* = σιγά), *ερίφης* (ανόητος, φουκαράς < τουρκ. *herif* = φιλαράκι, τύπος), *ντελής / ντεληφισέκης* (τρελός < τουρκ. *deli* = τρελός, *fişek* = φυσίγγιο), *σαψάλης* (ατημέλητος, χαζοχαρούμενος < τουρκ. *şarşal* = άτσαλος, ανόητος), *σερσέμης* (χαζός, βλάκας < τουρκ. *sersem*), *σουρουκλεμέ(ς)* (ευκολόπιστος, αυτός που παρασύρεται εύκολα < τουρκ. *sürüklenmek* = σέφνομαι, παρασύρομαι), *τεβεκέλης* (αγαθός < τουρκ. *tevekkel* = καρτερικός, μοιρολάτρης), *τοκμές* (φτηνή μέταλλο, μεταφ. επιπόλαιος άνθρωπος < τουρκ. *dökme* = χυτός), *χαβέλιος* (χαζός < τουρκ. *havali* = αεράτος, αιθέριος) κ.ά.¹⁷⁴

4. Μορφολογικές παρατηρήσεις: προθηματοποίηση, σύνθεση

Απο την άποψη της μορφολογίας, είναι σαφές ότι ο διαλεκτικός λόγος, όπως και η Κοινή ΝΕ, αξιοποιεί ποικίλους μηχανισμούς για τον σχηματισμό λέξεων και αυτού του ειδικού λεξιλογίου (προθηματοποίηση / επιθηματοποίηση, υποκορισμός / μεγέθυνση, σύνθεση, νεολογισμοί / λεξικές φράσεις κ.λπ.).

Το εξαιρετικά μεγάλο μέγεθος του σχετικού λεξιλογίου δεν μπορεί να εξαντληθεί στο πλαίσιο ενός άρθρου, γι' αυτό στην παρούσα μελέτη θα εστιάσουμε ενδεικτικά σε δύο διαδικασίες σχηματισμού, την προθηματοποίηση και την σύνθεση, που εμπλουτίζουν και ανανεώνουν τα μέγιστα, ποιοτικά και ποσοτικά, το εν λόγω διαλεκτικό λεξιλόγιο αποκαλύπτοντας το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του λαϊκού ομιλητή για το συγκεκριμένο εννοιολογικό πεδίο. Όπου κρίθηκε απαραίτητο, σε κάποια από τα παραδείγματα σημειώνονται ενδεικτικά οι τόποι, οι σημασίες και διευκρινιστικές ετυμολογικές πληροφορίες (για τα λήμματα α-δ από το ΙΑΝΕ, τα λοιπά από το υλικό του Αρχείου του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

Εξαιρετικά παραγωγικές δομές είναι τα παράγωγα ονόματα με προθηματοποίηση όπως και τα σύνθετα (παρατακτικά / προσδιοριστικά και ρηματικά), τα οποία δημιουργούν μια ευρεία γκάμα σημασιών, σημασιολογικών διαβαθμίσεων και συνυποδηλώσεων.

¹⁷⁴ Παπαδοπούλου (2010: 228-229).

Σε ό,τι αφορά την διαδικασία της προθηματοποίησης, η προσθήκη προθημάτων προκαλεί σημασιολογικής φύσεως αλλαγές που αφορούν τη δήλωση αντίθεσης, στέρησης, παρέκκλισης / απόκλισης από το σύννητες και συχνότατα επίταση, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις επιφέρει σημασιολογική αλλοίωση στην αρχική σημασία της λέξης / θέματος του παράγωγου. Η πρωτότυπη λέξη άλλοτε είναι σημασιολογικά διαφανής (-λωλός, -παλαβός κ.λπ.) και το πρόθημα προσθέτει ποιοτικά ή ποσοτικά χαρακτηριστικά στη σημασία, ενώ άλλοτε το παράγωγο εν συνόλω αποδίδει το σημασιολογικό περιεχόμενο λειτουργώντας μεταφορικά, πχ. *ακαύκαλος*, *παράωρος*, *παραξόρδινος* κ.ά. Πέρα από τα πρωτογενή παράγωγα, πχ. *απόμωρος*, *παραγαθός* κ.λπ., το λεξιλόγιο περιλαμβάνει και δευτερογενείς σχηματισμούς με την προσθήκη επιθημάτων, π.χ. *αποπανήσιος* (< *αποπάνω*), *αποπαρτός* (< *αποπαίρνω*), *ξεφευγάτος* (< *ξεφεύγω*) κ.ά. Ενδεικτικά αναφέρω μεγάλες ομάδες παραγωγών:

- **με το στερητικό α-** (IANE): *άγνωθος* (που δεν γνώθει, καταλαβαίνει, ανόητος) Εύβ. (Κάρυστ.) Πόντ. (Τραπ.) *ακαύκαλος* (που δεν έχει μυαλό στο κεφάλι του, άφρων) Χίος *άγνωμος* (άβουλος, ανόητος) πολλαχ. *άνογος* (άμυαλος) πολλαχ. κ.ά.
- **με προθήματα από προθέσεις** (δήλωση παρέκκλισης, απόκλισης, επίτασης) όπως τα παρακάτω:¹⁷⁵

απο- (IANE): *αποβίδωτος* (που του έστριψε η βίδα, τρελός) Κύπρ. *απόγνωμος* (που έχει χάσει την κρίση του, το μυαλό του) Ιωανν. (Ζαγόρ.) *απόμωρος* (πολύ ανόητος Καστορ. / ο κάπως νωθρός στο μυαλό, αφελής Εύβ.) *απονοημένος* (άφρων) Πελοπν. *αποπανήσιος* (επιπόλαιος, ανόητος) Ήπ. *αποπαρτός* (δαιμονισμένος, φρενόληπτος) Τσακων. *απόχαζος* (τελείως χαζός, αφηρημένος) Μάν. κ.ά.

ξε-: *ξαστόχαστος* / *ξεστόχαστος* / *ξαστοχιάρης* (απερίσκεπτος, ανόητος) Μακεδ. Στερελλ. κ.α. *ξεκούτης* / *ξεκουτιάρης* πολλαχ. *ξενοϊσμένος* Κεφαλλ. *ξενολογάτος* (χαζός) Θήρ. *ξεπασσάλωτος* (άφρων) Μήλ. *ξέφαρσος* (επιπόλαιος, κουτός) Θήρ. Κρήτ. *ξεφευγάτος* (ανισόρροπος) Μακεδ. *ξεχαντρισιμένος* (ασυνάρτητος) Σύμ. κ.ά.

¹⁷⁵ Πρόκειται για προθήματα που προέρχονται από αρχαίες ελληνικές προθέσεις και συγχρονικά, πέρα από την προθετική λειτουργία, βρίσκονται σε διαδικασία γραμματικοποίησης και τείνουν να αποκτήσουν προθηματικό χαρακτήρα, βλ. σχετικά Ράλλη (2005: 42-44)· Ralli (2003)· βλ. και Ευθυμίου (2002).

παρα-: παραβαριουμάλης Ήπ. παραβλακού Πόντ. παραγαθός Νάξ. (Απέραθ.) παραζάβαλος πολλαχ. παραζαβαναπάλαβος / παραζαβός Νάξ. (Απέραθ.) παραζουρλός Κορσ. παραζούζουλο Μύκ. παραλωλός Νάξ. (Απέραθ.) παραήμερος (πρόωρος, ανόητος) Κως παραντελής (ντελής = τρελός < τουρκ. *deli*) Νάξ. (Απέραθ.) παραξόρδινος (αλλόκοτος, < *όρδινο* = σειρά, τάξη) Κάρπ. Κύπρ. / παραντεξόρδινος Νάξ. παραπάλαβος Νάξ. (Απέραθ.) παρασούζουλος (αλλόκοτος, < *κουζουλός* = τρελός) Βιθυν. Κύπρ. παράωρος πολλαχ. κ.ά.

περι-: περίλωλος Μεγίστ. **κατα-**: καταβλάκας Στερελλ. - **με λεξικά προθήματα θεο-, ολο-** (επίταση)¹⁷⁶: θεόβοϊδο (αργόστροφος, κοιμισμένος) Ζάκ. θεοβουρλισμένος Ζάκ. θεόζαβος Νάξ. (Απέραθ.) θεόζουρλος πολλαχ. θεόκουτος πολλαχ. θεοκούζουλος Κρήτ. θεόλατρο (κουτός, ξόανο) Ιων. Μάν. θεόλωλος / θεόμουρλος πολλαχ. θεομπούνταλος Κρήτ. θεόπελλος (πελλός = τρελός) Κύπρ. θεοτούμπης (πολύ αγαθός, κουτός) Αρκ. Χίος θεότρεζος Κρήτ. ολοκούζουλος Κρήτ. ολοκάμματος (αργόστροφος, χαζός < *καμμυστός* (καμμύω) 'νυσταγμένος, που κλείνουν τα μάτια του') Κρήτ. ολότρελος πολλαχ. κ.ά. Σημειώνεται ότι η επίταση πολύ συχνά δηλώνεται και σε σύνθετα με αριθμητικά: τρίζαβος Νάξ. (Απέραθ.) τρισλωλος Μεγίστ. τρισολάβωτος / τρισόπελλος Κύπρ. πεντάζαβος Νάξ. (Απέραθ.) εφτακρησαρισμένος (που έχει τα «φρένα του» λασκαρισμένα, λεπτά / έχει περάσει επτά φορές από την κρησάρα, κόσκινο) Μάν. εφταλάγαρος (αλαφροήσκιωτος < *λαγαρός* = χαλαρός, λεπτός, ευκίνητος) Λακων. χιλιόπελλος Κύπρ. κ.ά.

Ας σημειωθεί επιπλέον ότι η παραγωγή με προθηματοποίηση και η σύνθεση ως μορφολογικές διαδικασίες αποτελούν μέρος ενός συνεχούς, καθώς, όπως παρατηρεί η Ράλλη, οι ομοιότητες στις ιδιότητες προθημάτων και λεξημάτων, όταν τίθενται ως «αριστερά συστατικά» πολύπλοκων μορφολογικά δομών, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις δύο διαδικασίες δεν είναι πάντοτε διακριτή.¹⁷⁷

Σε ό,τι αφορά τη σύνθεση, για να διαφανεί και η ποσοτική διάσταση της παραγωγικότητας στο σχετικό διαλεκτικό λεξιλόγιο, ενδεικτικά επιλέχθηκαν κατηγορίες που φέρουν ως ά

¹⁷⁶ Βλ. σχετικά Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2008)· Ευθυμίου (2003).

¹⁷⁷ Για τη διαδικασία γραμματικοποίησης των ά συνθετικών, βλ. Ralli (2004)· Ράλλη (2005: 169-70)· Ralli (2010: 57-74)· Ράλλη & Δημελά, (2010: 516-528).

συνθετικό τα πολύ συνηθισμένα κοιν. ΝΕ *κουτός* - *χαζός* και τα λαϊκότερα *ζαβός-λωλός-μουρλός*. Να σημειωθεί ότι η αναφορά του αριθμού των αντίστοιχων λημμάτων σε Λεξ. της Κοινής ΝΕ, τα οποία εξ ορισμού καταγράφουν παγιωμένο λεξιλόγιο και έτσι δεν αποτυπώνουν πλήρως την γλωσσική επέκταση του εν λόγω λεξιλογίου σε καθημερινό/προφορικό επίπεδο, δεν είναι συγκριτική αλλά δηλωτική μίας τάξης μεγέθους λεξικογραφικά. Έτσι:

- με *α'* συνθετικό το *κουτός* στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ καταγράφηκαν πάνω από 50 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. 5, ΛΚΝ 3, ΧΑΝΕ 5): *κουτάρβανος* / *κουτόβλαχος* Πελοπν. *κουτόγαλος* - *ο* / *κουτογάλικο* (< βενετ. *galo* = κούρκος) Πελοπν. *κουτοθρεμμένος* Στερελλ. *κουτόκορμο* Πελοπν. *κουτοκνός* / *κουτακνάς* (< *οκνός* = βραδύς) Πελοπν. *κουτοκρίαρο* Θεσσ. *κουτόκωλος* Στερελλ. *κουτόμυαλος* πολλαχ. *κουτονιόλος* (< *ιονιό* = μυαλό) Σάμ. *κουτοπερήφανος* Μακεδ. *κουτόφτερο* Θράκ. ε.Ελλ. κ.ά.

- με *α'* συνθετικό το *χαζός* στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ καταγράφηκαν πάνω από 30 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. 8, ΛΚΝ 7, ΧΑΝΕ 11): *χαζογόμαρο* Μακεδ. *χαζοκίρκος* (κούρκος= γαλοπούλα) Στερελλ. *χαζοκουνέτα* (*κουνέτο* = δοχείο, φιάλη) Πελοπν. *χαζόκουτος* Ερείκ. *χαζολόγος* Στερελλ. *χαζομουρλός* Εύβ. *χαζομουστάκης* Θεσσ. Στερελλ. *χαζοντάμαρο* (*νταμάρι* = γενιά < τουρκ. *damar* = φλέβα πετρώματος) Μακεδ. *χαζοντέρβας* (*ντέρβας* / *-ο* = ξύλο, μαγκούρα) Ήπ. *χαζοτηρητής* (Μακεδ. < *χαζοτηρώ* = κοιτάω σαν *χαζός*), *χαζοτουρλούκης* (< *τουρλαίνω* / *τρελαίνω*, πβ. *ανεμοτρουλιάζω* = προξενώ απροσδόκητη σύγχυση) Πελοπν. *χαζοτσαλούδικος* (*τσαλούδικος* = εύθικτος < *τσαλούδι* / *τσαλί* = βάτος, φρύγανο πιθ. με επιδρ. του *σαλός*) Θεσσ. *χαζοφεύγας* Μακεδ. *χαζοφλογέρα* Θεσσ. *χαζοχώρι* κ.ά.

- με *α'* συνθετικό το *ζαβός* στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ καταγράφηκαν πάνω από 40 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. ΛΚΝ ΧΑΝΕ μόνον το λ. *ζαβός*): *ζαβαναπάλαβος* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοάρι* Κρήτ. *ζαβογείτονας* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβόγερος* Πόντ. *ζαβοκαμωμένος* Πάρ. *ζαβοκουκίος* -*ιά* / *ζαβοκουκίστρης* (πβ. *ζαβοκουκίζω* = είμαι *κουτός* - *κουκίζω* = *πασπαλίζω*) Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοκουτουλιάρης* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοκούτης* Σάμ., *ζαβολογισμένους* Εύβ. (Στρόπ.) *ζαβόλογος* Ναξ. (Απέραθ.) *ζαβόλωλος* Ναξ. (Απέραθ.) *ζαβομαντηλαριά* (*μαντηλαριά* = είδος σταφυλιού) Πάρ. *ζαβομέλετο* (< *μιλέτι* < τουρκ. *millet* = φυλή) Αιτωλ. *ζαβοπαρμπεράκης* Πάρ. *ζαβοπάλαβος* -*ιά* Νάξ. (Απέραθ.) *ζαβοπουλάδα* Άνδρ. *ζαβοφλιτζάνι* Πάρ. κ.ά.

- με α' συνθετικό το λωλός στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ καταγράφηκαν πάνω από 60 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. ΛΚΝ ΧΛΝΕ μόνον το λ. λωλός): λωλοανάθρεμμα πολλαχ. λωλογαβράδαινα (γυναίκα ανόητη, πολυλογού / πιθ. από το γαβράνα = κυψέλη, πβ. γαβρανοκέφαλος = μωρός Πόντ.) Θάσ. λωλόζαβος Νάξ. (Απέραθ.) λωλοθήλυκο Άνδρ. λωλοκόπελο Μεγίστ. Ρόδ. λωλομπαρκέτα (μπαρκέτα = όργανο που μετρά την ταχύτητα του πλοίου < ιταλ. barchetta) Σάμ. λωλοντάμαρο (νταμάρι = γενιά, πβ. χαζοντάμαρο) Μακεδ. λωλόπαρμα Σάμ. λωλοπεταχτός (τρελούτσικος) Εύβ. λωλοπίσπιλος (τρελούτσικος, πισπιλίζω = πασπαλίζω) Κύθν. λωλοπόνηρος Ρόδ. λωλοπουλούδα Μύκ. λωλόπραμα Ρόδ. λωλοπρέπης Σάμ. λωλοσερβάγια Κύθηρ. / λωλοσερβάγια (ανόητη, ανισόρροπη, πιθ. < ιταλ. cervello = μυαλό) Ιων. λωλοφακή (για γυναίκα άμυαλη) Θράκ. ε.Ελλ. λωλοφουντέρα (φουντέρα = κύμα φωτιάς) Νάξ. (Απέραθ.) λωλοφυραμένη (τρελή και αποκουτιασμένη) Κύθν. λωλοφισέγκα (ζωηρή, αλλοπρόσαλλη, πιθ. < φισέκι = φουσίγγιο / μτφ. για άνθρωπο εύστροφο και γρήγορο) Ιων. (Σμύρν.) λωλοχαντρής (αυτός που έχει τρελό μάτι / χάντρα = η κόρη του ματιού, πβ. και ξεχαντρισμένος) Ίμβρ. κ.ά.

- με α' συνθετικό το μουρλός στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ καταγράφηκαν πάνω από 20 σύνθετα (στα Λεξ. Μπαμπ. ΛΚΝ ΧΛΝΕ μόνον το λ. μουρλός): μουρλογύναικο Ζάκ. μουρλοθάμαστος Θεσσ. μουρλοκάνιας Ζάκ. μουρλόμετρο Πελοπν. μουρλοκουτούκι Εύβ. μουρλοπάλαβος Ήπ. μουρλοπανηγύρι Ζάκ. μουρλοφантаσμένος Ζάκ. μουρλόχασσα (χάσσα = ανόητη) Εύβ. κ.ά.

Μία πρώτη εξέταση των συνθέτων δείχνει ότι τα παρατακτικά σύνθετα συνήθως λειτουργούν επιτακτικά καθώς η νοητική ή ψυχική διαταραχή δηλώνεται εις διπλούν πχ. ζαβόλωλος, ζαβαναπάλαβος, χαζόκουτος, χαζόμουρλος, χαζοφεύγας, μουρλοπάλαβος, μωρότρελος, μωρόχαζος κ.ά., και σπανιότερα εις τριπλούν, πχ. παραζαβαναπάλαβος, παραβαριομυάλης, χαζομισόχαζος, κουτοπαλιότουρκας κ.ά. Στα προσδιοριστικά σύνθετα γενικά παρατηρείται ότι το σημασιολογικό βάρος της δήλωσης της διαταραχής καταγράφεται κυρίως στο α' συνθετικό, π.χ. αλαφρονούσης, λωλοπούλι, ξικονούσης κ.ά., ενώ στα ρηματικά σύνθετα, το β' συνθετικό συνήθως επωμίζεται σημασιολογικά τη διαταραχή, πχ. φρενοκρουσμένος, λουλουδοπαρμένος κ.ά. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, χαρακτηριστική είναι η σημασιολογική αδιαφάνεια καθώς το άθροισμα των σημασιών των συνθετικών

μερών είναι διαφορετικό από τη σημασία της σύνθετης λέξης, η οποία ωστόσο σημασιολογείται στο πλαίσιο της μεταφοράς, πχ. *αλαφροήσκιωτος, φουσαέρι, ξυλαπόστολος* κ.ά. Πολλά από τα σύνθετα καταγράφονται μόνον σε συγκεκριμένες περιοχές, κάτι που επιβεβαιώνει ότι η σύνθεση, ως μηχανισμός εμπλουτισμού του εν λόγω λεξιλογίου, αποκαλύπτει μια κοσμοθεώρηση ιδιαίτερα τοπική, με σημασιολογικό περιεχόμενο κατάλληλο για την ενδοεπικοινωνία των μελών της κάθε κοινότητας.

5. Σημασιολογική κατάταξη / εννοιακή μεταφορά

Εξετάζοντας το σχετικό με την ψυχονοητική διαταραχή λεξιλόγιο στο πλαίσιο της λεξικής σημασιολογίας, θα εστιάσουμε στις εννοιακές σχέσεις (sense relations) και συγκεκριμένα στην *εννοιακή μεταφορά*¹⁷⁸ (conceptual metaphor), επιχειρώντας μία κατηγοριοποίηση με βάση επιμέρους “εννοιακά πεδία” που αποτελούν πηγές για την απόδοση των αφηρημένων εννοιών του υπό εξέταση corpus. Όπως παρατηρεί ο Βελούδης (2005: 178), «στις μεταφορές δεν αναλογεί απλώς ένας πλουμιστός τρόπος έκφρασης, αλλά ένας τρόπος να σκεφτόμαστε για τα πράγματα». Με βάση τον μηχανισμό της “ομοιότητας, αναλογίας” ή της “σύγκρισης”, η εννοιακή μεταφορά αποτελεί ένα γνωσιακό εργαλείο μέσω του οποίου ο ομιλητής προσεγγίζει μία αφηρημένη έννοια συσχετίζοντάς τη με μία συγκεκριμένη, ανακαλώντας και αξιοποιώντας στοιχεία από την κοινή εμπειρία (εικόνες, ήχους, σχήματα, αισθήσεις, ιδιότητες), τις πολιτισμικές του ρίζες (αξίες, παραδόσεις, ιστορίες) και την αντίληψή του για τον κόσμο, εφευρίσκοντας έναν εναλλακτικό, συχνά πρωτότυπο και ευφάνταστο, τρόπο για να αποδώσει στην περίπτωσή μας αρνητικά φορτισμένες και αφηρημένες σημασίες.¹⁷⁹

Στο πλαίσιο αυτό, ενδεικτικά αναφέρω κάποια από τα πιο παραγωγικά και χαρακτηριστικά εννοιακά πεδία που αφορούν το υπό εξέταση λεξιλόγιο:

- **ελαφρότητα**: *αλαφρανάλατος* (σαχλός) Θράκ. ε.Ελλ. *αλαφροίδικος* Θράκ. ε.Ελλ. *αλαφροαίματος* (που βλέπει φαντάσματα, ξωτικά) Μάν. *αλαφρόγνωμος* Ήπ. Μακεδ. *αλαφρόσκιος* (βλαμμένος, που βλέπει φαντασιώσεις) πολλαχ. *αλαφροκάνταρο* (ανισόρροπος, *καντάρι* = ζυγαριά) Βιθυν. Μακεδ.

¹⁷⁸ Βλ. σχετικά Lakoff & Johnson (1980: 21, 144)· Βελούδης (2005: 178-191).

¹⁷⁹ Βλ. σχετικά και Δημοπούλου (2012: 774-776)· Καμηλάκη, Κατσούδα & Βραχιονίδου (2017: 471-472).

αλαφροκαύκαλος (πβ. κουφιοκέφαλος) Θράκ. ε.Ελλ. αλαφρο-
 μυαλούσης Κυκλ. αλαφρονούσης -α πολλαχ. αλαφροπαλά-
 ντζας (ανισόρροπος, παλάντζα = ζυγαριά) πολλαχ. αλαφρο-
 στοιχειώτης Κως / αλαφρόστοιχος (που βλέπει φαντάσματα,
 στοιχειά, ονειροπαρμένος) Κρήτ. Χίος αλαφρόστρατος (φαντα-
 σιοπληκτος) Κρήτ. ξεφ(υσ)ήστρα Κάλυμν. πλαγιαύλης Νάξ.
 σουραυλού Μύκ. τσαφάρι (είδος φλογέρας) Λακων. φουρούλ-
 φουρούλ. (ηχοιμ.) Πόντ. φουρουλής Σάμ. φουφουνιέρα (=
 καπνοδόχος / ανόητος < φουφού) Χίος φουσαέρι Βιθυν. φουσα-
 της Εύβ. φελλός / φελλάς Κρήτ. / φελλάρι Βιθυν. / φελλα-
 δούρα / φελλεές Σάμ. χάβας (< τουρκ. hava = αέρας) Κύπρ.
 / χαβέλιος Βιθυν. χαρτοφάναρο Βιθυν. κ.ά.

- **πλήγμια, χτύπημα, κρότος:** αλαφροκαμπανισμένος Κρήτ.
 αλαφροκουδουνισμένος Σκόπ. μπομπάρδος / μπομπαρδοκέ-
 φαλος (μπομπάρδα = βολή ή το βλήμα του όπλου < ιταλ. bom-
 barda) Κρήτ. κρόταλος Νάξ. (Απέραθ.) κρούγμα Καστορ. μού-
 γκρος Στερελλ. νεραΐδοβαρεμένος Ήπ. πετριάσμενος Ήπ. Στε-
 ρελλ. ρόποτος (τρελός, ρόποτος = κρότος, θόρυβος) Κοζ. μπου-
 μούννας κοιν. τρεζοβαρεμένος Κρήτ. φρενοκρουσμένος Στε-
 ρελλ. χτυπάλα -ο Κρήτ. κ.ά.

- **αστάθεια:** ζαλοκουνισμένος (ζάλος = ζάλη, σκοτούρα, ί-
 λιγγος) Φθιώτ. και τα παράγωγα του σαλός (< αρχ. σάλος =
 ταρακούνημα της θάλασσας): σαλάδι Μακεδ. σαλαϊδός / σα-
 λάϊδω Πελοπν. (πβ. και ρ. σαλαΐζω πολλαχ. = κουνιέμαι ελα-
 φρά) σαλακός Αιτωλ. Λυκ. (Λιβύσσ.), σαλαμάρας Μακεδ. σα-
 λανταβός Στερελλ. σαλαντάμαρο (νταμάρι = γενιά, πβ. χαζο-
 / λωλο-ντάμαρο) Μακεδ. σαλόζης Βιθυν. σαλοκούδουνα Λευκ.
 σαλομαρία Σέρρ. σαλοπαντιέρης Λευκ. σαλόζικος Θρακ. σα-
 λούνταβος Ήπ. σαλούτσικος Ήπ. σαλοφλογέρα Θεσσ. κ.ά.

- **έλλειψη, ατέλεια, κενότητα:** αδειοκέφαλος Ήπ. κουντου-
 ρόμυαλος Πελοπν. λιγάτος Πελοπν. μικρονόητος Λακων. μι-
 κρονούσης Νάξ. μισοδραμικός Σαμοθρ. μισοκέφαλος Ήπ. Μα-
 κεδ. μισοκούκουδος (κούκουδο = κόκκος, κουκούτσι) Βιθυν.
 μισοκούτρουλος Εύβ. Σκύρ. μούτουλας (ιταλ. mitulo = ατελής)
 Άνδρ. Πελοπν. ξίκης (τουρκ. eksik = λειψό) πολλαχ. ξικισμένος
 Ικαρ. ξικονούνης Ρόδ. ξικοχώρι Βιθυν. ξικοφάναρο Βιθυν. ρη-
 χομαριά Σύμ. ρηχοφυτιά Σύμ. ρηχός Νίσυρ. σκαρτομονέδα
 (μονέδα νόμισμα) Σύμ. φτενοκέφαλος Κύπρ. φυρονούσης
 Σύμ. χασομύλης Κύθηρ. χασομυαλισμένος Κεφαλλ. χασο-
 σκορπισμένος Λακων. χασόσκοπος Πελοπν. χαστός Πόντ. χα-
 στέ Τσακων. (Χαβουτσ.) κ.ά.

- **ανελαστικότητα, ακαμψία, στρεβλότητα:** *ατσαχένιος* (αργόστροφος, < *άτσαχας* = σκληρό πέτρωμα, πυριτόλιθος) Νάξ. (Απέραθ.) *βιδοστριμμένος* Λέσβ. *διαβολοκουτσούρα* Αλ-
λόν. *κουτσοουροκέφαλος* Ήπ. Πελοπν. *λοξάρης* Θράκ. ε.Ελλ. *μονοκόκκαλος* Χίος *ξυλαπόστολος* Θράκ. ε.Ελλ. *ξυλοκέφαλος*
πολλαχ. *ξυλόρνιθο* Τήν. *πετραντράκι* Κρήτ. *ρόζος* Νάξ. Κρήτ. Χίος *τομπρούκι* (= χοντρός κορμός) Βιθυν. *τούβλιανος* Αιτωλ.

- **δυσμορφία / ασχήμια:** *γκιουμοκέφαλος* (βλάκας, χοντρο-
κέφαλος < *γκιούμι* = μεταλλικό δοχείο) Ήπ. *κούχτιο* (γεροπα-
ραλημένος, ανόητος, πιθ. < *κυφός*) Κεφαλλ. *μουζουροκέ-
φαλος* (βραδύνους, < *μουζούρι* = μονάδα βάρους δημητριακών
ίση με 17 κιλά) Κρήτ. *μπουζούκας* πολλαχ. *μπουζουκλιάρης*
Βιθυν. *μπουζουκοκέφαλος* πολλαχ. (< τουρκ. *bozuk* = το μου-
σικό όργανο, πιθ. και από την αρχική σημ. 'κατεστραμμένος,
χαλασμένος') *παχυτζίμιδος -η -ο* (βραδύνους, *χοντρόπετσος /
τσιμιδί* = το υπόλειμμα των στέμφυλων μετά την απόσταξη)
Πόντ. *ροκοκέφαλος* Πόντ. Θράκ. *σανιδοκέφαλος* Ήπ. *στρου-
μποκέφαλος* Πελοπν. *ταμπουρλοκέφαλος* Ζάκ. *χοντρονούσης*
Θήρ. Κρήτ. κ.ά.

= **ιδιότητες ζώων, πτηνών, ψαριών- φυτών:** *βέλασμα* (με-
των. καθυστερημένος, βλάκας) Καρδιστ. (Νευρόπ.) Μεσσην.
Φωκ. (Καλοσκ.) *γιδερός* Ηλ. (Λεχ.) *δαμαλομόσκι* Πελοπν. *δά-
μαλος* πολλαχ. *εσέκης* (< τουρκ. *esek* = γαΐδαρος) Βιθυν. Κύπρ.
εσέκ-ερίφης (ερίφης = ανόητος < τουρκ. *herif* = φιλαράκι, τύ-
πος) Θράκ. ε.Ελλ. / *εσέκ-καφαλής* (< τουρκ. *kafa* = κεφαλή)
Βιθυν. Κύπρ. *κουκουβάγιος* Θεσσ. Σάμ. *κουκουβίνος* Βιθυν.
μόσκαρος -α -άς πολλαχ. *μοσκαρόβοϊδο* Στερελλ. *μοσχιδαράς*
Εύβ. *μπελόβοϊδο* (< *belo* = λευκό) Σάμ. Θράκ. *πετεινοκαύκαλος*
Άνδρ. Σύρ. *πετεινοκέφαλος* Θράκ. ε.Ελλ. *πετεινόμυαλος* πολ-
λαχ. *ποντικονούσης* Κρήτ. *κοτсуφαρίνα* Σάμ. *κοτсуφόμευαλος*
Κρήτ. *κουρουνοβλαχος* Πελοπν. *κουρουνοκέφαλος* Σάμ. *κου-
ρουνομυαλος* Σάμ. *μπούφαλο* Χάλκ. *μπουφαρδέλι / μπουφα-
ρος / μπουφόρνιο* Στερελλ. *πουλαηδόνα* Μύκ. *τζιτζικόμυαλος*
Ζάκ. *τζιτζικονούσης* Κρήτ. *χαιβάνι -ης* (< τουρκ. *hayvan* = ζώο)
χηνόμυαλος Βιθυν. *χήνος* Στερελλ. κ.ά. **β. φυτά:** *αρρίνιαστος*
Νάξ. (Απέραθ.) *κουκκόμυαλος* Χίος *κουρκομπέτα* (= κολο-
κύθα < βλαχ. *kirkuβéta*) Μακεδ. *λαθούρης* (ανόητος, φλύαρος, <
φυτ. *λαθούρι*) Κεφαλλ. *νεροκολόκυθο* Χίος *φλασκοτσάμπουνο*
Ρόδ. *φασουλάρα* Τένεδ. *φλαμούρης -ένιος* Θράκ. ε.Ελλ. κ.ά.

- **επίδραση υπερφυσικών δυνάμεων μεταφυσική:** *δαιμο-
ναριά* πολλαχ. *δαιμονέας* Πόντ. *δαιμονιάρης* πολλαχ. *διαβολό-
λωλος* (πάρα πολύ τρελός) Χίος *διαβολοφορτωμένος* (ο

κατεχόμενος δαιμόνια) Μύκ. *νεραϊδοπιασμένος* πολλαχ. *ξώπαρμα* πολλαχ. *ξωπαρμένος* Μύκ. *ξώπαρτος* Πόντ. Κρήτ. κ.ά.
 - **αλλοπρόσαλλη / υπερβολική συμπεριφορά:** *αγριόλωλος* (ο υπερβολικά παράφρων) Θράκ. ε.Ελλ. (Αδριανούπ.) Ρόδ. *αγριόπελλος* (ο υπερβολικά τρελός) Κύπρ. *αλαφάνταλλος / αναφάνταλλος* (ανισόρροπος, βλ. ΙΑΝΕ λ. *αντάλλαγος*, πβ. και το μεταγν. *αναφάλαντος*) Πελοπν. Στερελλ. *αφορμάρης* (μεινόμενος, παράφρων) Κρήτ. *μούκας -ος / μούκακας / μουκάνος / μαμούκας* Θήρ. Τήν. (< αρχ. *μῶκος* = κοροϊδία), *μούτας -ος* *μουτιός / μούτσ(ι)ος, σαμούτας* (< βλαχ. *mito* = βουβός > βραδύνους) πολλαχ. *παρλάδος* Κεφαλλ. και *συμπαρλάδος* Κεφαλλ. / *παρλαμέντο* Πελοπν. / *παρλαντός* Πελοπν. / *παρλιακός* πολλαχ. (< ιταλ. *parlar(e)* = μιλώ) *μπλαμπλάς* πολλαχ. Κύθν. *φουρλαΐδας* Θεσσ. *χαφταλεύρας -ης* πολλαχ. *χαφτανάς* πολλαχ. *χαφταπίττας* Θεσσ. *χαφτάρης* Μακεδ. Λακων. *χάφτας* πολλαχ. *χαφταχούφτας* Λευκ. *χαφτομούγης* Εύβ. *χάφτος* Θράκ. Ζαγορ. *χαφτουλέας -αρία -άρικον* Πόντ. *χαχαβέλας* Λέσβ. Θράκ. ε.Ελλ. Α. Ρουμελ. *χαχαβιάς* Θράκ. ε.Ελλ. (Αδριαν.) *χαχαλέρας* Σέρρ. *χαχαμίκος / χαχαμίχος* Μακεδ. *χαχαμίας* Μακεδ. *χαχαμούχας* Μεγίστ. Σύρ. *χαχάμπαχης* Κρήτ. *χαχάμπης* Μακεδ. Σάμ. *χαχανέας* Ήπ. *χάχαντρος* Σάμ. κ.ά.

Τα παραπάνω εννοιακά πεδία, όπως προαναφέρθηκε, είναι ενδεικτικά, και ασφαλώς δεν είναι τα μόνα που χρησιμοποιεί ως πηγή ο διαλεκτικός ομιλητής. Από το δείγμα που εξετάστηκε, αλλά και από το σύνολο των παραδειγμάτων που καταγράφηκαν στη μελέτη, διαπιστώνεται ότι το πολιτισμικό πλαίσιο του διαλεκτικού λόγου επιδρά καταλυτικά στον προσδιορισμό του αφηρημένου και σημασιολογικά ασαφούς πεδίου της ψυχονοητικής μειονεξίας.

Στα ερμηνεύματα των συλλογών / πληροφορητών που καταγράφηκαν ενδεικτικά, βρίσκουμε συνήθως τα κοινά και γενικά '(πολύ / λίγο) χαζός, τρελός, μωρός κ.λπ.'. Ακόμα και τα πιο περιγραφικά και εστιασμένα του ΙΑΝΕ, π.χ. «Έλαττωματικός κατά τὸ πνεῦμα / ὁ ἔχων ἔλλιπεις τὰς φρένας / ὁ συχνάκις ὄνειρευόμενος / ὁ κατεχόμενος ὑπὸ δαιμονίων / ὁ ὑπερβαλλόντως παράφρων» κ.λπ. προσεγγίζουν αλλά δεν μπορούν να αποδώσουν τις συνδηλώσεις των σημασιών, που συνδέονται με καταστασιακές, περιστασιακές, πολιτισμικές, βιωματικές,

εξωγλωσσικές παραμέτρους, πρόβλημα που το ΙΑΝΕ διαχειρίζεται εν πολλοίς με την παράθεση παραδειγμάτων.¹⁸⁰

Η συνδρομή των εννοιακών πεδίων στην γλωσσική επικοινωνία, ιδιαίτερα στο ενδοδιαλεκτικό πλαίσιο, δεν είναι αυθαίρετη και αναιτιολόγητη. Μπορεί να μην κυριολεκτεί, παράγει ωστόσο ισχυρές συνδηλώσεις, περιέχει σημασιολογική ιεραρχία και διαβάθμιση ιδιαίτερα λειτουργική στο εκάστοτε επικοινωνιακό πλαίσιο. Διαφορετικό σημασιολογικό βάρος, σε διαφορετική περίσταση και άλλο επικοινωνιακό αποτέλεσμα, παράγει η περιγραφή μιας συμπεριφοράς με τη χρήση π.χ. του *φουρλαΐδας* ή επιλογή των *χασόφτερο*, *ταμπουροκέφαλος*, *χαφταλεύρας*, *ξικοφάναρο*, *χασσοσκορπισμένος* κ.λπ.

4. Συμπέρασμα

Η μελέτη επιχείρησε να καθορίσει και να κάνει μια πρώτη ενδεικτική καταγραφή του σχετικού με την ψυχονοητική μειονεξία διαλεκτικού υλικού του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ και κάποιων πρώτων συμπερασμάτων που προκύπτουν στο πραγματολογικό, μορφολογικό και σημασιολογικό επίπεδο. Διαπιστώθηκε η δυσκολία του προσδιορισμού των εννοιών στο ερμηνευτικό-λεξικογραφικό πλαίσιο. Αναδείχθηκε η τεράστια ποσοτική ανάπτυξη του εν λόγω λεξιλογίου στις διαλέκτους και τα ιδιώματα που τροφοδοτείται με την αξιοποίηση των μορφολογικών μηχανισμών της παραγωγής και της σύνθεσης. Τέλος, σε επίπεδο σημασιολογίας, επιλέχθηκε η γενική σημασιολογική κατάταξη στο πλαίσιο της εννοιακής μεταφοράς και παρουσιάστηκαν τα πλέον παραγωγικά εννοιακά πεδία που αποτελούν πηγές εμπλουτισμού του σχετικού διαλεκτικού λεξιλογίου.

Ασφαλώς είναι αδύνατον στο πλαίσιο ενός άρθρου να διεξέλθουμε το σύνολο των γλωσσολογικών παραμέτρων που αφορούν το θέμα. Η μελέτη της παραγωγής σε επίπεδο επιθημάτων, η χρήση άλλων μερών του λόγου (επιρρημάτων, επιφωνημάτων κ.λπ.) ή λεξικών φράσεων, ο δανεισμός, οι αρχαϊσμοί, η διαχρονική μεταβολή (επέκταση, επιδείνωση κ.λπ.) των σημασιών, η λεπτομερέστερη και πιο εστιασμένη σημασιολογική μελέτη κ.λπ. θα απέδιδε πολλά ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τους κοινωνιογλωσσολογικούς όρους διαχείρισης αυτού του ιδιαίτερα φορτισμένου επικοινωνιακού πεδίου.

¹⁸⁰ Βλ. σχετικά Leech (1981: 12-14).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allan, K. & Burridge, K. 2006. *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: CUP.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2008. «Το μόρφωμα θεο- στην ελληνική». Στο Μόζερ, Α., Μπακάκου, Α., Χαραλαμπίδης Χ., & Χειλά-Μαροκοπούλου Δ. (εκδ.), *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 99-113.
- Βελούδης, Γ. 2005. *Η σημασία πριν, κατά και μετά τη γλώσσα*. Αθήνα: Κριτική.
- Γακουμάκη, Ε. 2000. *Ευφημισμός. Γλωσσική προσέγγιση. Παραδείγματα από τη νεοελληνική κοινή και τις διαλέκτους* (διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Μπουλούκος.
- Crystal, D. 1997². *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Δημοπούλου, Β. 2012. «Στοιχεία για την εννοιολογική θεμελίωση και τη γνωστική λειτουργικότητα των νεοελληνικών ιδιωματικών εκφράσεων. Παραδείγματα από το σημασιολογικό πεδίο της φύσης». *Πρακτικά 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (ICGL 12)*. Κομοτηνή, 773-782.
- Ευθυμίου, Α. 2002. «Σημασιολογικές παρατηρήσεις για τα Ν.Ε. προθήματα ξε-, εκ- και από-». *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα* 22: 199-209.
- Ευθυμίου, Α. 2003. «Προθήματα ή πρώτα συνθετικά που δηλώνουν επίταση στη ΝΕ». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 23: 519-528.
- Foucault, M. 2004. *Ιστορία της τρέλας* (μετάφρ. Αμπατζόγλου, Φ.). Αθήνα: Ηριδανός.
- Fraser, B. 2009. «Topic Orientation Markers». *Journal of Pragmatics* 41: 892-898.
- Goffman, E. 2001. *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- ΙΛΝΕ = *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-.
- Jay, T. 2009. «The Utility and Ubiquity of Taboo Words». *Perspectives on Psychological Science* 4: 153-161.
- Καμηλάκη, Μ., Κατσούδα, Γ. & Βραχιονίδου, Μ. 2015. *Πιπέρι στο στόμα! Όψεις των λέξεων-ταμπού στη Νέα Ελληνική*. Αθήνα: Καλλιγράφος.
- Καμηλάκη, Μ., Κατσούδα Γ. & Μ. Βραχιονίδου 2017. «Η εννοιολογική μεταφορά (conceptual metaphor) σε λέξεις-

- ταμπού της NEK και των διαλέκτων». Στο Georgakopoulos Th. κ.ά. (εκδ.) *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics*, Berlin: Romiosini/ CeMoG. τ. 1, 465-477.
- Καρακίτσιος, Α. 2008. «Εγγραφές τρέλας στο ελληνικό διήγημα». *Ρωγμές* 9: 37-52.
- Κεχαγιά, Κ. 1997. «Το “άσεμνο” λεξιλόγιο στα νέα ελληνικά: Λεξιλογική και πραγματολογική προσέγγιση». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 17: 591-602.
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leech, G. 1981². *Semantics*. Harmondworth: Penguin.
- ΛΚΝ = *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 1998.
- Μπαμπ. = Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.
- Ralli, A. 2003. «Preverbs in Greek: the case of ksana, kse-, para». Στο Di Sciullo, A. M. (εκδ.), *Asymmetry in Grammar: Morphology, Phonology and Language Acquisition*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 37-65.
- Ralli, A. 2004. «Stem-based versus Word-based Morphological Configurations: The Case of Modern Greek Preverbs». *Lingue e Linguaggio* 3: 269-302.
- Ράλλη, Α. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, A. 2010. “Compounding versus derivation”. Στο Scalise, S. & Vogel, I. (εκδ.) *Cross-Disciplinary Issues in Compounding*. Amsterdam: John Benjamins, 57-74.
- Ράλλη, Α. & Δημελά, Ε. 2010. «Η πορεία προς την προθηματοποίηση: διαχρονικά δεδομένα από την ελληνική και τις διαλέκτους». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30: 516-528.
- Τζεφεράκος, Γ. 2016. *Συγκριτική μελέτη ψυχοπαθολογικών και εγκληματολογικών χαρακτηριστικών των ατόμων τα οποία επικαλέσθηκαν τα άρθρα 34 και 36 του Π.Κ.* Διδακτορική διατριβή. ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιατρικής.
- Τσαλίκογλου, Φ. 1991. «Τρέλα και κοινωνία – η τρέλα μέσα στο χρόνο». *Διαβάζω* 272: 15-25.
- ΧΛΝΓ = *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2014.
- Χριστοπούλου, Κ. 2010. *Το άσεμνο λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής: Μια μελέτη των μορφολογικών, σημασιολογικών και πραγματολογικών χαρακτηριστικών του*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.

ΡΗΜΑΤΙΚΗ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΙΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥΣ
ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Συμεών Τσολακίδης
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

This paper aims to contribute to the study of verbal suppletion in Modern Greek, and especially in Modern Greek varieties belonging to the group of East Asia Minor Greek (Cappadocia, Pharasa and Silli). In the main part of our study we present and discuss various cases of this suppletion focusing both on the diachrony of certain verbal paradigms as well as factors such as the frequency of use and the similarity or closeness of meaning between the verbal forms involved in suppletion. Our data show that verbal suppletion instances in East Asia Minor Greek could be either inherited from previous stages of Greek, or (more or less) innovative ones such as the suppletive use of Aorist forms of *δίνω* and *ποιώ*. Furthermore, there seems to be a certain variation between the dialects under study concerning which verbal forms function suppletively for certain paradigms. Last but not least, as is the case of verbal suppletion cross-linguistically, a distinction can be made between overlapping and non-overlapping cases, as well as between directional and non-directional ones.

Λέξεις-κλειδιά: Καππαδοκία, Φάρασα, Σίλλη, ρηματική υποκατάσταση, Αόριστος, μορφολογία

1. Εισαγωγή

Οι νεοελληνικές διάλεκτοι που μέχρι και την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923 (βάσει της Συνθήκης της Λωζάνης) μιλούσαν στο εσωτερικό της Μ. Ασίας (Καππαδοκικά, Φαρασιώτικα, Σιλλιώτικα· Βαğριαçik 2018: 2-3) ανάγονται σε μια μορφή της Ελληνικής της ύστερης βυζαντινής περιόδου που μιλιόταν στην Ανατολία τον 11^ο περίπου αιώνα, οπότε και (μετά την ήττα των Βυζαντινών στο Μαντζικέρτ το 1071) ξεκινά η γλωσσική διαφοροποίησή τους λόγω της σταδιακής απομόνωσης τους από τον ελληνόφωνο κορμό και της ολοένα και εντονότερης επαφής με την Τουρκική. Έτσι, μαζί με τα Ποντιακά οι προαναφερόμενες διάλεκτοι αποτελούν μια ομάδα μικρασιατικών νεοελληνικών ποικιλιών με διαρκή και αδιάκοπη μέσα στους αιώνες παρουσία στον συγκεκριμένο χώρο, πρώιμα αποκομμένες από τον κυρίως κορμό της Ελληνικής και συνεπώς με μια αρκετά ιδιαίτερη πορεία εξέλιξης λόγω της παρεμβολής της τουρκικής κατάκτησης (Manolessou 2019: 20, 24-25). Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι δεν χαρακτηρίζονται και από φαινόμενα ή εξελίξεις, που είναι χαρακτηριστικές για τη Νέα Ελληνική στο σύνολό της, όπως η ρηματική υποκατάσταση, με την οποία θα ασχοληθούμε στο παρόν άρθρο, όπου αρχικά θα αναφερθούμε στο συγκεκριμένο φαινόμενο τόσο γενικά όσο και στην παρουσία του στη διαχρονία της Ελληνικής. Ακολούθως, θα παρουσιάσουμε και θα συζητήσουμε διάφορες περιπτώσεις ρηματικής υποκατάστασης στις υπό εξέταση διαλέκτους. Η εργασία μας θα κλείσει με κάποιες επιλογικές παρατηρήσεις - συμπεράσματα.

2. Η ρηματική υποκατάσταση

2.1. Ορισμός και βασικά χαρακτηριστικά

Η υποκατάσταση (suppletion) θα μπορούσε να οριστεί ως το φαινόμενο κατά το οποίο συγκεκριμένες κανονικές σημασιολογικές σχέσεις δηλώνονται από μη αναμενόμενα μορφολογικά σχήματα (Veselinova 2013). Έτσι, το συγκεκριμένο φαινόμενο θα μπορούσε συνοπτικά να περιγραφεί ως η έλλειψη ομαλότητας εντός ενός παραδείγματος (paradigm) σε συνδυασμό με το ότι οι συμπληρωματικές (suppletive) δομές δεν είναι δυνατό να ερμηνευτούν ως αποτελέσματα ομαλών μορφολογικών διαδικασιών (Frantikova 2014: 58). Ουσιαστικά, η έννοια της συμπληρωματικότητας υποδηλώνει την έλλειψη (σε μορφολογικό

επίπεδο) συσχετίσεων ή συγχρονικών κανόνων που να συνδέουν τύπους που ανάγονται σε διαφορετικές ρίζες αλλά ανήκουν στο ίδιο παράδειγμα (Corbett 2007: 16).

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν σημασιολογικοί παράγοντες που παίζουν ρόλο στην εμφάνιση της υποκατάστασης: ο Maiden (2004: 248) επισημαίνει ότι ένας από τους λόγους εμφάνισης του φαινομένου είναι η ύπαρξη τύπων με παρόμοια σημασία, των οποίων οι διαφορετικές σημασιολογικές αποχρώσεις δε γίνονται (επαρκώς) αντιληπτές από τους ομιλητές. Ο δε Osthoff (1899: 7-15, 45), μελετώντας τη ρηματική υποκατάσταση σε επίπεδο ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογίας, εντοπίζει 9 εννοιολογικές κατηγορίες ή σημασιολογικά πεδία, που απαντούν και στην Ελληνική ('βλέπω, κοιτάζω', 'δίνω', 'είμαι, γίνομαι', 'λέω, μιλώ', 'παίρνω, μεταφέρω, φέρνω, πηγαίνω (μτβ.)', 'πηγαίνω, έρχομαι', 'τρέχω', 'τρώω', 'χτυπώ, έρχομαι σε επαφή') και θεωρεί ως βασική αιτία του φαινομένου την ανάγκη των ομιλητών να διαχωρίσουν τις γενικές σημασίες συγκεκριμένων ρημάτων σε επιμέρους ειδικές. Παρομοίως, η Frantikova (2014: 62-63) διακρίνει 40 διαφορετικές σημασίες εκφραζόμενες από συμπληρωματικά θέματα της Ινδοευρωπαϊκής (ΙΕ), ουσιαστικά εμπλουτίζοντας αυτές του Osthoff (1899), και επισημαίνει ότι όλες οι περιπτώσεις αφορούν (πιο) γενικές σημασίες και όχι (πιο) συγκεκριμένες, όπως 'ψαρεύω' ή 'διακοσμώ'.

2.2. Ρηματική υποκατάσταση στη διαχρονία της Ελληνικής

Η ρηματική υποκατάσταση χαρακτηρίζει σχεδόν όλες τις ΙΕ γλώσσες (Frantikova 2014: 57), συνεπώς και την Αρχαία Ελληνική, που κληρονόμησε από την ΙΕ το χαρακτηριστικό να έχει ρηματικές συζυγίες με θέματα που δεν σχετίζονται απαραίτητα μορφολογικά μεταξύ τους (Chantraine 1961: 153-156). Αν και ήδη κατά την κλασική εποχή τα περισσότερα ρηματικά παραδείγματα έτειναν να είναι όλο και λιγότερο συμπληρωματικά, αρκετά ρήματα διατήρησαν τον συμπληρωματικό τους χαρακτήρα κατά πάσα πιθανότητα λόγω της υψηλής συχνότητας χρήσης τους. Από την άλλη πλευρά, έχουμε και περιπτώσεις όπου λόγω της αύξησης της κανονικότητας των ρηματικών παραδειγμάτων παρατηρείται η παράλληλη χρήση συμπληρωματικών και ομαλών τύπων, π.χ. στην περίπτωση του λέγω, με την παράλληλη χρήση των αοριστικών *ἔλεξα*, *εἶπα* και *εἶπον* (Ralli 2013: 343).

Κατά την ελληνιστική και ιδιαίτερα τη μεσαιωνική περίοδο η πολυτυπία αυτή περιορίζεται, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν εξακολουθούν να υπάρχουν διάφορα συμπληρωματικά ρηματικά παραδείγματα.¹ Στην επόμενη (και κύρια) ενότητα του άρθρου θα παρουσιάσουμε διάφορες περιπτώσεις ρηματικής υποκατάστασης στα Καππαδοκικά, τα Φαρασιώτικα και τα Σιλιώτικα, σε μια προσπάθεια, μεταξύ άλλων, να αναδείξουμε πώς τα δεδομένα από τις νεοελληνικές διαλέκτους θα μπορούσαν να συμβάλουν σε μια πληρέστερη διερεύνηση φαινομένων της Ελληνικής, όπως αυτό της ρηματικής υποκατάστασης.

3. Ρηματική υποκατάσταση στην Καππαδοκία

3.1. Τα δεδομένα²

Στα Καππαδοκικά και τα Φαρασιώτικα οι τύποι *άμε* (εν.) και *άμ'τε* (< *άμετε*) (πληθ.)³, που χρησιμοποιούνται με παρακλευσματική ή προστακτική λειτουργία: «πήγαινε!, ας πας!», «πηγαίνετε!, ας πάτε!»⁴ θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως συμπληρωματικοί του ΠΗΓΑΙΝΩ, καθώς σύμφωνα με τον Dawkins (1916: 634) είναι οι μόνοι τύποι προστακτικής του ΠΗΓΑΙΝΩ. Η συγκεκριμένη υποκατάσταση δεν είναι η μοναδική στις υπό εξέταση διαλέκτους, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις έχουμε ρηματικές υποκαταστάσεις κληρονομημένες από προηγούμενα στάδια της Ελληνικής. Έτσι, όσον αφορά τα ΕΙΜΑΙ, ΕΡΧΟΜΑΙ και ΛΕΓΩ πρόκειται για ρηματικές υποκαταστάσεις που μαρτυρούνται ήδη στην Αρχαία Ελληνική (Παπαστεφανάκη 2017: 38-40, 45-49, 63-67), ενώ το συμπληρωματικό παράδειγμα του ΤΡΩΓΩ διαμορφώθηκε κατά την ελληνιστική περίοδο, όταν το ενεστωτικό μέλος του παραδείγματος *έσθίω* αντικαταστάθηκε από το τρώγω (Παπαστεφανάκη 2017: 51-53), με αποτέλεσμα ήδη από τότε να έχουμε ένα ρηματικό παράδειγμα με ενεστωτικούς τύπους με θέμα τρωγ- και αοριστικούς τύπους με θέμα *έ-φαγ-*. Το δε παράδειγμα του ΚΑΘΟΜΑΙ διαμορφώθηκε κατά

¹ Βλ. Παπαστεφανάκη (2017) για λεπτομερή παρουσίαση πληθώρας συμπληρωματικών ρηματικών παραδειγμάτων στη διαχρονία της Ελληνικής.

² Τα δεδομένα προέρχονται, πέρα από τη σχετική με τις υπό εξέταση ποιιλίες βιβλιογραφία, από το ΙΛΙΚ και από το Αρχείο του ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.

³ Ενίοτε και σε διάφορες κατά τόπους παραλλαγές για τις οποίες βλ. ΙΑΝΕ, λ. *άγω* και ΙΛΙΚ, λ. *άγω*. Για την προέλευση των συγκεκριμένων τύπων βλ. το ετυμολογικό τμήμα των παραπάνω λλ. και Holton κ.ά. (2019: 1369-1370).

⁴ Βλ. και Βαγγιαζίκ (2018: 55).

τη μεσαιωνική περίοδο: το μεσν. ενεστωτικό *κάθομαι* ανάγεται στον αρχ. Παρακείμενο *κάθημαι*, που ήταν ο συμπληρωματικός μεσοπαθ. Παρακείμενος του αρχ. *καθίζω* (Παπαστεφανάκη 2017: 60-62). Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί το *κείμαι*, που συμπλήρωνε ως μέσος Παρακείμενος το παράδειγμα του αρχ. *τίθημι*, και φαίνεται να εξελίχθηκε σε υποκτικό Ενεστώτα στη μεσαιωνική περίοδο (ΚΡΙΑΡΑΣ, λ. *κείμαι*). Στα Καππαδοκικά όχι μόνο διατηρήθηκε η συγκεκριμένη σημασία, αλλά στην Αξό και το Μισθί το ΚΕΙΜΑΙ λειτουργεί και ως συνδετικό ρήμα, π.χ. *Ιμείς τδείμιστι πιο μέγα χωριό* «Εμείς είμαστε πιο μεγάλο χωριό» (Μισθ.)⁵.

Δεδομένου ότι δεν μαρτυρούνται αοριστικοί τύποι του ΚΕΙΜΑΙ, οι αοριστικοί τύποι του ΓΙΝΟΜΑΙ θα μπορούσαν όπως και στην περίπτωση του *είμαι* να θεωρηθούν συμπληρωματικοί και του ΚΕΙΜΑΙ, κάτι που σημαίνει ότι λειτουργούν συμπληρωματικά για περισσότερα από ένα ρηματικά παραδείγματα.

Τέλος, άλλη μια περίπτωση που ίσως ανάγεται στη Μεσαιωνική Ελληνική είναι αυτή δύο ρημάτων με τη σημασία 'ξέρω, γνωρίζω', των ΚΑΤΕΧΩ (Φαρασιώτικα, Μιστιώτικα, Σιλλιώτικα), και ΞΕΡΩ (Καππαδοκικά και Σιλλιώτικα)⁶, τα οποία δεν διαθέτουν αοριστικούς τύπους από την ίδια ρίζα ούτε στη Μεσαιωνική ούτε στη Νέα Ελληνική. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι οι αοριστικοί τύποι «συμπληρώνονται» από αυτούς των ΓΝΩΡΙΖΩ (Φαρασιώτικα), ΜΑΘΑΙΝΩ (Καππαδοκικά, Σιλλιώτικα) και ΑΓΡΟΙΚΩ (Φαρασιώτικα). Μάλιστα, στην περίπτωση των Καππαδοκικών και πιο συγκεκριμένα του Αραβανί, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ι. Βαλαβάνης στο *Γλωσσάριον άραβανιωτικόν* (1891) στο λ. *ξέρω* ρητά αναφέρει το αοριστικό *έμαρα* ως τον Αόριστο του *ξέρω*: «ξέρω = ήξεύρω, γινώσκω. Παρατ. *ξεύριδκα*. Μέλ. *νά μάρω*. Άορ. *έμαρα* (έμαθα, έμαθον) Υπερσ. *ξεύριδκα ητουν και έμαρα ητουν*».

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και περιπτώσεις ρηματικής υποκατάστασης που δεν μπορούν να αναχθούν σε κάποιο προγενέστερο στάδιο της Ελληνικής. Τέτοια περίπτωση είναι το *θέλω*, για το οποίο σε καμία από τις διαθέσιμες περιγραφές

⁵ Βλ. ΙΛΙΚ, λήμμα *κείμαι* 1α. Οι συντομογραφήσεις των τοπωνυμίων ακολουθούν το σύστημα του ΙΑΝΕ και του ΙΛΙΚ, τα οποία βλ.

⁶ Στο εξής, εφόσον δεν αναφέρεται άλλη πηγή, οι πληροφορίες για την κατανομή των υπό εξέταση ρηματικών παραδειγμάτων προέρχονται από το ΙΛΙΚ.

των υπό εξέταση διαλέκτων δεν καταγράφονται αοριστικοί τύποι, αν και το συγκεκριμένο ρηματικό παράδειγμα δεν είναι ελλιπές σε διάφορες περιόδους της Ελληνικής⁷. Μάλιστα, ίσως να μην ήταν ελλιπές και σε παλαιότερο στάδιο των Καππαδοκικών, αν λάβουμε υπόψη ότι ο Αόριστος θέλησαν μαρτυρείται σε σινασίτικη παραλλαγή του γνωστού δημοτικού τραγουδιού «του νεκρού αδελφού»⁸ (Lagarde 1886: 28):

(1) *την θυγατέρα γύρεψαν κάτω μακράν στα ξένα
τα δυο παιδιά 'κε θέλησαν κι ο Κωνσταντίνος θέλει*

Αντίθετα, στον πεζό λόγο των Καππαδοκικών τουλάχιστον του 19ου αι. κ.εξ. το ρηματικό παράδειγμα του ΕΧΩ είναι σαφώς συμπληρωματικό. Στο σχετικό λήμμα του γλωσσάριου του Βαλαβάνη (1891) «χέλω, θέλω άορ. ἤγκρεψα» είναι σαφές ότι ο Αόριστος του γκ'ρεύω 'γυρεύω' συμπληρώνει το παράδειγμα του ΘΕΛΩ. Γενικά, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οι αοριστικοί τύποι του ΓΥΡΕΥΩ λειτουργούσαν συμπληρωτικά για το σύνολο των υπό εξέταση διαλέκτων όσον αφορά το ΘΕΛΩ, και αυτό είχε πιθανώς να κάνει με το ότι στις συγκεκριμένες διαλέκτους το ΓΥΡΕΥΩ φαίνεται να είναι το βασικό ρήμα για τη σημασία 'επιθυμώ, επιζητώ'. Αντίθετα, η κατανομή του ΘΕΛΩ είναι σαφώς περιορισμένη, ενώ και το εύρος των σημασιών του είναι μικρότερο⁹, όπως φαίνεται και στον επόμενο πίνακα (1):

Σημασία	ΓΥΡΕΥΩ	ΘΕΛΩ
'επιθυμώ έντονα, νοσταλγώ'	+	
'(ανα)ζητώ'	+	
'θέλω'	+	+
'απαιτώ'	+	
'ζητιανεύω'	+	
'χρειάζομαι κάτι'	+	
'φροντίζω, περιποιούμαι'	+	
'αναμένω'		+
'ελπίζω'		+

Πίνακας 1: Σημασίες του σημασιολογικού πεδίου 'επιθυμώ, επιδιώκω' εκφρασμένες από τα ρήματα ΓΥΡΕΥΩ και ΘΕΛΩ

⁷ Βλ. ενδεικτικά Dawkins (1916: 602-603), Κωστάκης (1977: 566).

⁸ Για την παλαιότητα του συγκεκριμένου άσματος και την αναγωγή του στη μεσοβυζαντινή περίοδο βλ. Πολίτης (1978: 109). Ας παρατηρηθεί εδώ ότι το θέλησαν συνοδεύεται από τον χαρακτηριστικά σινασίτικο τύπο της άρνησης 'κε (< ούκ), που σε μεταγενέστερες φάσεις του ιδιώματος υποχώρησε (ΙΛΙΚ, λ. κι).

⁹ Βλ. ΙΛΙΚ, λήμματα γυρεύω και θέλω.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι και αυτή του ΠΟΙΩ: ο Dawkins (1916: 636) ήταν ο πρώτος που, απ' όσο γνωρίζουμε, αναφέρεται στη συμπληρωματική λειτουργία των αοριστικών τύπων αυτού του ρήματος στις υπό εξέταση διαλέκτους: «(ποιῶ) survives in the aorist in Capp. Ph. and Silli, the present being supplied variously by *σάνω* Fer. Phl. Sil., *δάνω* Ax., *δάνου* Mis. Sem., *σάνου* Mis., *φκιάνω* Sin., *θιάνω* Pot., *φῶ(γ)ω* Del., *ζάζω* Gh. Ar., *δκέβω* Ul., *φταίνω* Ph., *φῶ(γ)ω* Silli, *qq.v.*». Επιπλέον, στα σχετικά λήμματα του γλωσσαρίου της μονογραφίας του (*σάνω*, *φτειάνω*, *ζάζω*, *δκέβω*), ο Dawkins (1916: 600, 642, 648, 658) επισημαίνει ότι οι Ενεστώτες αυτών των ρημάτων λειτουργούν και ως Ενεστώτες του Αορίστου (ε)ποιίκα ή έπγα ή ως Ενεστώτες στη θέση του ποιῶ. Ο δε Κωστάκης (1968: 191, 202· 1977: 579) παρουσιάζει το ποιίκα ως συμπληρωματικό Αόριστο των δάνου και φτσάνου στα Μιστιώτικα και στα Σιλλιώτικα. Τέλος ο Τσιτσόπουλος στην καταγραφή του της ποικιλίας των Φλογητών (1962) αναφέρει το ποιίκα ως τον μοναδικό Αόριστο του σάνω. Ουσιαστικά, εδώ έχουμε να κάνουμε με την υποκατάσταση του Ενεστώτα του ΠΟΙΩ, ο οποίος χάνεται και για φωνολογικούς λόγους, με την έννοια ότι θα ήταν ιδιαίτερα προβληματική η κλίση τύπων όπως ποιῶ-ποιείς-ποιεί λόγω του φαινομένου της συνίζησης. Απλώς, δεν επιλέχθηκαν σε όλες τις ποικιλίες οι ίδιοι ενεστωτικοί τύποι από ρηματικά παραδείγματα σημασιολογικά παραπλήσια προς το ΠΟΙΩ¹⁰.

Το ίδιο φαίνεται να ισχύει όσον αφορά τη σημασία 'χτυπῶ' και στην περίπτωση του ΔΙΝΩ, ίσως την πιο περίπλοκη περίπτωση ρηματικής υποκατάστασης στις υπό εξέταση διαλέκτους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο IANE (λ. δίνω): «Ἐτυμολ. πρόβλημα ὑφίσταται σὲ ὀρισμένα ἰδιῶμ. τοῦ Πόντου, τῆς Τσακωνιάς, τῆς Καππαδοκίας (Μαλακ. Σίλατ. Φλογ., βλ. Dawkins 1916: 596) καὶ τῶν Δωδεκανήσων (Κῶς), ὅπου ἢ σημ. 'χτυπῶ' στὸν ἄορ. δηλώνεται μὲ τύπ. ποὺ παρουσιάζουν φωνητ. ἢ καὶ μορφολ. διαφοροποίηση ἀπὸ τοὺς τύπ. ποὺ δηλώνουν τὴν σημ. 'δίνω', ἐμφανίζοντας ἄρκτ. [d] καὶ ὄχι [ð] [...] παρομοίως, στὴν Λυκαον. (Σίλ.) ἢ σημ. 'χτυπῶ' ἀποδίδεται μὲ τύπ.

¹⁰ Ουσιαστικά, αυτό υποστηρίζει ο Dawkins στο απόσπασμα που παραθέτουμε σε αυτή τη σελίδα: «(το ποιῶ) επιβιώνει στον Αόριστο στην Καππαδοκία, τα Φάρασα και τη Σίλλη, με τον Ενεστώτα να υποκαθίσταται ποικιλοτρόπως από ...» (η μτφρ. του γράφοντος).

ἀρχόμενο ἀπὸ [d], ἐνῶ ἡ σημ. ‘δίνω’ με τύπ. ἀρχόμενο ἀπὸ [r] (ν τ ὠ ν ο υ - ρ ὠ ν ο υ). Ἀντιθέτως, στὶς λοιπὲς περιοχὲς καὶ οἱ δύο σημ. πραγματώνονται με τοὺς ἴδιους τύπ.». Αὐτός ἦταν καὶ ὁ βασικὸς λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ συγκεκριμένη σημασία θεωρήθηκε ὅτι ἀνήκει στο ρῆμα ΔΙΝΩ καὶ ὄχι σε κάποιο σύνθετό του, π.χ. τὸ ΑΝΤΙΔΙΔΩ ἢ ΕΝΔΙΔΩ (κάτι που θα ἐξηγούσε καὶ ευκολότερα τὴν κλειστοποίηση τοῦ [ð] σε [d]). Ενισχυτικὰ τῆς συγκεκριμένης ἐπιλογῆς λειτούργησε καὶ τὸ γεγονός ὅτι σε παλαιότερες φάσεις τῆς Ἑλληνικῆς δὲν καταγράφεται ἡ σημασία ‘χτυπῶ’ γιὰ τὰ σύνθετα αὐτὰ ρήματα.

Αναφορικὰ με τὰ Καππαδοκικὰ καὶ τὰ Φαρασιώτικα θα πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Dawkins (1916: 596 - στο οἰκεῖο λήμμα τοῦ γλωσσαρίου τῆς μονογραφίας του) ὅτι δὲν κατέγραψε «present forms meaning *strike*» ἢ ὅτι ἡ σημασία ‘χτυπῶ’ ἔχει καταγραφεῖ μόνο γιὰ τὸν Αόριστο, τόσο σε καππαδοκικὲς ποικιλίες (Μαλακοπή, Σίλατα, Φλογητά, Τελμισσόζ) ὅσο καὶ στα Φαρασιώτικα. Οἱ αοριστικοὶ τύποι τοῦ ΔΙΝΩ θα μπορούσαν νὰ λειτουργοῦν συμπληρωματικὰ σε περιπτώσεις ἄλλων ρημάτων με τὴν σημασία ‘χτυπῶ’, ὅπως εἶναι τὰ ΒΑΡΩ καὶ ΚΡΟΥΩ. Γιὰ τὸ πρῶτο, με ἐξαιρετικὰ περιορισμένη κατανομή, δε μαρτυροῦνται αοριστικοὶ τύποι στὶς ὑπὸ ἐξέταση διαλέκτους, ἐνῶ γιὰ τὸ δεύτερο μόνο οἱ Μαυροχαλυβίδης & Κεσίσογλου (1960: 61) ἀναφέρονται σε ἕναν Αόριστο ἐκρούσα στὴν Αξό, ἐνῶ μαρτυρεῖται καὶ ἕνας παθητικὸς Αόριστος κρούστα στο Γούρδονος. Ὁ δε Κωστάκης (1977) στὸν πίνακα λέξεων τῆς μονογραφίας του γιὰ τὸ Μιστί συσχετίζει τὸν Αόριστο ντώκα ὄχι με τὸ ντώνου ‘δίνω’ ἀλλὰ με τὸ κρούγου ‘χτυπῶ’, προφανῶς ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸν συγκεκριμένο τύπο ὡς συμπληρωματικό τοῦ δευτέρου. Ὁ ἴδιος ἐρευνητής, στὴν περίπτωση τῆς Σίλλης ἀναφέρει τὸ ντώκα ὡς Αόριστο ὄχι μόνο τοῦ ντώνου ‘χτυπῶ’ ἀλλὰ καὶ τοῦ κρούγου (Κωστάκης 1968: 161, 163).

Εδῶ θα πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ρήματα που στὶς ὑπὸ ἐξέταση διαλέκτους σημαίνουν ‘χτυπῶ’, ὅπως τὰ ΤΣΑΛΑΝΤΩ καὶ ΚΟΠΑΝΙΖΩ (καὶ στὶς τρεῖς ποικιλίες) καὶ ΦΑΓΙΖΩ (στα Καππαδοκικὰ καὶ τὰ Σιλλιώτικα), καὶ μάλιστα καὶ σε καππαδοκικὲς περιοχὲς γιὰ τὶς ὁποῖες τὰ δεδομένα μας δείχνουν ὅτι μόνο αοριστικοὶ τύποι τοῦ ΔΙΝΩ ἔχουν τὴν σημασία ‘χτυπῶ’.¹¹ Στὶς περιπτώσεις αὐτές θα μπορούσαμε νὰ

¹¹ Βλ. τὰ σχετικὰ λήμματα στο ΙΛΙΚ.

υποθέσουμε ότι τα προαναφερόμενα ρήματα πήραν τη θέση του ΔΙΝΩ όσον αφορά τη σημασία ‘χτυπώ’ αλλά όχι ολοκληρωτικά, καθώς οι αοριστικοί τύποι του ΔΙΝΩ με αυτή τη σημασία πιθανότατα λόγω της υψηλής συχνότητας χρήσης τους δεν χάθηκαν. Πολύ χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι η περιγραφή των ρηματικών τύπων που δηλώνουν τη σημασία ‘δέρνω’ από τον Τσιτσόπουλο (1962) για τα Φλογητά:

- (2) «*κρούω* = δέρνω
κρούω σε = σε δέρνω
τώκα = έδειρα
τώκεν = έδειρε
φάγ’σεν = έδειρε
φάγ’σα = έδειρα»

Εδώ παρουσιάζεται μια διττή υποκατάσταση του Αόριστου του *κρούω* τόσο από τον Αόριστο του *δίνω* όσο και από αυτόν του *φαγίζω*, κάτι που επιβεβαιώνει όσα αναφέραμε πριν από λίγο για τη διατήρηση των αοριστικών τύπων του ΔΙΝΩ έναντι αυτών άλλων ρημάτων που σημαίνουν ‘χτυπώ’, αφού αυτοί φαίνεται να είναι σε παράλληλη χρήση με τους τύπους του ΦΑΓΙΖΩ στα Καππαδοκικά των Φλογητών του 20^{ου} αι.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ρηματική υποκατάσταση στις περιπτώσεις ρημάτων που σημαίνουν ‘βλέπω, κοιτάζω’. Αναλυτικότερα, ο Dawkins (1916: 597) αναφέρει για το ΕΙΔΑ ότι είναι ένας Αόριστος «used to the presents *θεωρώ*, vel sim. in Capp., Ph. and Silli, and *τρανώ* in Capp. and Silli», ενώ στα σχετικά λήμματα των δύο ρημάτων επισημαίνει ότι το μεν ΘΩΡΩ «serves, like *τρανώ*, *q.v.*, in Capp. and at Ph. and Silli as a present to *είδα*», το δε ΝΤΡΑΝΩ χρησιμοποιείται «all over Capp. and at Silli as pres. to *είδα*» (Dawkins 1916: 603, 652). Ένα τρίτο ρηματικό παράδειγμα όπου το ΕΙΔΑ λειτουργεί συμπληρωματικά είναι το σιλλιώτικο ΒΛΕΠΩ.¹² Μάλιστα, εδώ έχουμε να κάνουμε με μια ρηματική υποκατάσταση κληρονομημένη από την ελληνιστική περίοδο, όταν το αρχ. *βλέπω* αντικαθιστά σταδιακά το *όρω* (Παπαστεφανάκη 2017: 73-74).

¹² Βλ. Κωστάκης (1968: 135), όπου στον πίνακα λέξεων, στο λήμμα *βλέπου* παραπέμπει και σε ενδοκειμενικό παράδειγμα με τον Αόριστο *είρα*: *πώς καν μας είρι* «μόλις μας είδε» (Κωστάκης 1968: 101).

Αναφορικά με το ΘΩΡΩ, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι ελάχιστοι είναι οι αοριστικοί τύποι που μαρτυρούνται γι' αυτό στη διαχρονία της Ελληνικής. Αυτό πιθανώς έχει να κάνει με το ποιόν ενεργείας του συγκεκριμένου ρήματος, το οποίο φαίνεται να αναφέρεται περισσότερο σε μια δραστηριότητα¹³ και πολύ λιγότερο σε μια επίτευξη, με την έννοια ότι και το θεωρώ, ο πρόδρομος του θωρώ, σήμαινε περισσότερο 'βλέπω εξακολουθητικά κάτι, παρατηρώ, επιθεωρώ, παρακολουθώ' και λιγότερο 'ρίχνω τη ματιά μου σε κάτι'. Έτσι, είναι ίσως αναμενόμενο το συγκεκριμένο ρήμα να μη διαθέτει κατά κανόνα αοριστικούς ή συνοπτικούς τύπους, οπότε τελικά ένα ρήμα όπως το ΕΙΔΑ, με μια υψηλή συχνότητα χρήσης σε όλες τις περιόδους ύπαρξής του, «συμπλήρωσε» το συγκεκριμένο κενό.

Ως προς το ΝΤΡΑΝΩ, τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Πρόκειται για ένα ρήμα που ανάγεται στο μεσν. εντρανώ¹⁴, για το οποίο μαρτυρούνται αοριστικοί τύποι τόσο στη Μεσαιωνική Ελληνική όσο και - στην περίπτωση του ΝΤΡΑΝΩ - στα Καππαδοκικά και τα Σιλλιώτικα. Κατά συνέπεια, δεν έχουμε να κάνουμε με ένα ελλιπές ρηματικό παράδειγμα. Οπότε, όπως και στην περίπτωση του ΠΟΙΩ, φαίνεται ότι τελικά το ΝΤΡΑΝΩ ήταν αυτό που λειτούργησε συμπληρωματικά ως προς το ΕΙΔΑ, παρέχοντας του ενεστωτικούς τύπους που έλειπαν από το τελευταίο.

Όπως είδαμε στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας, η πολυτυπία που παρατηρείται ήδη από την Αρχαία Ελληνική σε συμπληρωματικά ρηματικά παραδείγματα διατηρείται σε κάποιιο βαθμό και κατά την ελληνοιστική και μεσαιωνική περίοδο. Συνεπώς, δεν αποκλείεται στην περίπτωση του ΝΤΡΑΝΩ να έχουμε μια ρηματική υποκατάσταση με πολυτυπία κληρονομημένη από τη μεσαιωνική εποχή κατά την οποία μαρτυρούνται αοριστικοί τύποι του εντρανώ και φυσικά του ΕΙΔΑ.

¹³ Αναφορικά με το ποιόν ενεργείας και τις κατηγορίες του όσον αφορά το ελληνικό ρηματικό σύστημα, βλ. τη σχετική συζήτηση στο Μόζερ (2009: 49-56).

¹⁴ Βλ. LBG (λήμμα εντρανέω) και ΙΛΙΚ (λήμμα ντρανώ).

3.2. Συζήτηση

Μία βασική διάκριση που θα μπορούσαμε να κάνουμε όσον αφορά τις περιπτώσεις ρηματικής υποκατάστασης στις οποίες αναφερθήκαμε στο (3.1) είναι μεταξύ εκείνων που αφορούν ρηματικά παραδείγματα που δε διαθέτουν (ή διαθέτουν σε ελάχιστο βαθμό) τους αοριστικούς τύπους που συμπληρώνονται από αυτούς που έχουν σχηματιστεί από κάποια διαφορετική ρίζα (π.χ. ΕΙΜΑΙ, ΚΑΘΟΜΑΙ, ΤΡΩΓΩ, ΘΩΡΩ) και εκείνων όπου τα ρηματικά παραδείγματα δεν φαίνεται να είναι ελλιπή. Έτσι, στην περίπτωση των ρημάτων που σημαίνουν ‘χτυπώ’, είδαμε αοριστικούς τύπους του ΔΙΝΩ να συμπληρώνουν το ελλιπές ρηματικό παράδειγμα του ΚΡΟΥΩ, ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν και τουλάχιστον άλλα δύο μη ελλιπή ρηματικά παραδείγματα με παρόμοια σημασία (ΤΣΑΛΝΤΩ, ΦΑΓΙΖΩ), που οι αοριστικοί τους τύποι θα μπορούσαν και να αντικαταστήσουν τους αντίστοιχους του ΔΙΝΩ και να συμπληρώσουν το ΚΡΟΥΩ, όπως π.χ. φαίνεται να γίνεται στα Μισιτώτικα, με μη συνοπτικούς τύπους του ΚΡΟΥΩ και συνοπτικούς του ΦΑΓΙΖΩ, που συνυπάρχουν στο παρακάτω παράδειγμα (ΙΛΙΚ, λ. φαγίζω 2):

- (3) -Κρούϊξαν ναϊτίθις;
 - Ντα ναϊτίθις ντεν μπορείς να ντου φαϊθίθις!
 «- Χτυπούσαν/έδερναν γυναίκες;
 - Τις γυναίκες δεν μπορείς να τις χτυπήσεις / Δεν μπορείς να σηκώνεις χέρι πάνω στις γυναίκες»

Στο παραπάνω παράδειγμα οι εναλλακτικές μεταφράσεις (διακρίνονται με την κάθετο) σχετίζονται με το ότι τα ρήματα ΚΡΟΥΩ και ΦΑΓΙΖΩ μπορούν (βλ. και πίνακα 2) να δηλώνουν διαφορετικές αποχρώσεις της σημασίας ‘χτυπώ’, και εδώ ας θυμηθούμε ότι σύμφωνα με τον Maiden (2004: 248), η υποκατάσταση συνδέεται με την ύπαρξη τύπων με παρόμοια σημασία των οποίων οι διαφορετικές σημασιολογικές αποχρώσεις δε γίνονται (πάντοτε επαρκώς) αντιληπτές από τους ομιλητές. Στον πίνακα 2 παρακάτω συνοψίζονται οι σημασίες του σημασιολογικού πεδίου ‘χτυπώ’ οι οποίες εκφράζονται από τα υπό εξέταση ρήματα:

Σημασία	ΔΙΝΩ	ΚΡΟΥΩ	ΤΣΑΛΝΤΩ	ΦΑΓΙΖΩ	ΒΑΡΩ	ΚΟΠΑ- ΝΙΖΩ
‘χτυπώ (μτβ.)’	+	+	+	+	+	+
‘χτυπώ (αμτβ.)’		+				
‘δέρονω’		+		+	+	+
‘ρίχνω κάτι’		+				
‘βάλλω ενα- ντίον κά- ποιου’	+					
‘σκοτώνω βάλλοντας’		+				
‘χτυπώ κάτι πάνω σε άλλο /συ- γκρούομαι’	+					
‘χτυπώ το γάλα για να πήξει’			+			
‘χτυπώ με το γουδο- χέρι’						+

Πίνακας 2: Σημασίες του σημασιολογικού πεδίου «χτυπώ» εκφρα-
σμένες από τα ρήματα ΔΙΝΩ, ΚΡΟΥΩ, ΤΣΑΛΝΤΩ και ΦΑΓΙΖΩ

Όπως παρατηρούμε, αν και τα ΔΙΝΩ και ΚΡΟΥΩ δεν έχουν τις ίδιες σημασιολογικές αποχρώσεις, οι μεταξύ τους διαφορές δεν είναι τόσο μεγάλες ώστε να μην ευνοούν την υποκατάσταση, ή να κάνουν αποδεκτούς τους αοριστικούς τύπους του ΔΙΝΩ ως συμπληρωματικούς του ΚΡΟΥΩ. Βέβαια, θα μπορούσε κάποιος να αναρωτηθεί γιατί ένα ρηματικό παράδειγμα μη ελλιπές σε όλες τις φάσεις της ιστορίας της Ελληνικής (το ΚΡΟΥΩ) κατέληξε να είναι συμπληρωματικό στις υπό εξέταση διαλέκτους. Η απάντηση είναι ότι αυτό πιθανότατα οφείλεται στην υψηλή συχνότητα χρήσης των αοριστικών τύπων του ΔΙΝΩ, έναντι των οποίων προφανώς υποχώρησαν οι αοριστικοί τύποι του ΚΡΟΥΩ. Όπως ήδη αναφέρθηκε, αυτός ήταν πιθανότατα και ένας από τους λόγους που οι αοριστικοί τύποι του ΔΙΝΩ δεν υποχώρησαν έναντι αυτών των ΤΣΑΛΝΤΩ και ΦΑΓΙΖΩ.

Αναφορικά με τα ρηματικά παραδείγματα που σημαίνουν ‘κάνω’ βλέπουμε στον Πίνακα 3:

Σημασία	ΠΟΙΩ	ΣΑΝΩ	ΣΚΕΥΩ	ΦΤΙΑΧΝΩ
‘κάνω’	+	+	+	+
‘εκτελώ, διαπράττω’	+			
‘(κατ)έχω προς χρήση’	+	+		
‘επιδρώ σε, διαμορφώνω κάπ. ή κτ.’	+			
‘τελώ’	+			
‘διορθώνω, επισκευάζω’	+			
‘ασκώ επάγγελμα’		+		
‘αποκτώ απογόνους’		+		

Πίνακας 3: Σημασίες του σημασιολογικού πεδίου «κάνω» εκφρασμένες από τα ρήματα ΠΟΙΩ, ΣΑΝΩ, ΣΚΕΥΩ και ΦΤΙΑΧΝΩ

Μία άλλη διάκριση που θα μπορούσαμε να κάνουμε αναφορικά με τις υπό εξέταση περιπτώσεις ρηματικής υποκατάστασης είναι μεταξύ επικαλυπτικής και μη υποκατάστασης (overlapping / non overlapping suppletion) αναλόγως του αν ένας συμπληρωματικός τύπος ανήκει σε ένα ή περισσότερα λεξήματα. Έτσι, στην περίπτωση των ΔΙΝΩ και ΚΡΟΥΩ έχουμε μια επικαλυπτική υποκατάσταση, καθώς οι αοριστικοί τύποι του ΔΙΝΩ εντάσσονται συμπληρωματικά και στο ρηματικό παράδειγμα του ΚΡΟΥΩ. Επιπλέον, αυτή η υποκατάσταση είναι και κατευθυντική (directional), καθώς οι αοριστικοί τύποι του ΔΙΝΩ σαφώς ανήκουν στο συγκεκριμένο ρηματικό παράδειγμα και από εκεί επεκτείνονται, κατευθύνονται επικαλυπτικά και στο ΚΡΟΥΩ.¹⁵ Παρόμοια ισχύουν και όσον αφορά την υποκατάσταση αοριστικών τύπων του ΚΡΟΥΩ από αυτούς του ΦΑΓΙΖΩ.

Στην περίπτωση του ΠΟΙΩ τα πράγματα είναι λίγο πιο περίπλοκα (τουλάχιστον σε επίπεδο δεδομένων) λόγω του ότι ο Καρολίδης (1885: 122) κάνει αναφορά σε ενεστωτικούς τύπους ποίω και πούγω. Αν, βέβαια, λάβουμε υπόψη μας ότι σε καμιά μεταγενέστερη μελέτη δε γίνεται ουσιαστικά λόγος για

¹⁵ Βλ. Corbett (2007: 25-26) σχετικά με τις έννοιες της υποκατάστασης που εμφανίζονται σε αυτή και την επόμενη παράγραφο.

ενεστωτικούς τύπους του ΠΟΙΩ¹⁶, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι οι συγκεκριμένοι τύποι είναι παρωχημένοι στα τέλη του 19ου αι. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι το ρηματικό παράδειγμα του ΠΟΙΩ είναι ουσιαστικά εξαιρετικά ελλιπές και συνεπώς στο συγχρονικό επίπεδο των νεοελληνικών διαλέκτων της Καππαδοκίας και των Φαράσων οι αοριστικοί τύποι του ΠΟΙΩ δεν ανήκουν σε κάποιο ρηματικό παράδειγμα περισσότερο από ό,τι σε κάποια άλλα. Και, αν λάβουμε υπόψη τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για την υποκατάσταση των ενεστωτικών του τύπων από τα ΣΑΝΩ, ΣΚΕΥΩ και ΦΤΙΑΧΝΩ, και πάλι έχουμε να κάνουμε με μια περίπτωση επικαλυπτικής κατευθυντικής υποκατάστασης, αλλά αυτή τη φορά προς την κατεύθυνση εκείνου του ρηματικού παραδείγματος που διαθέτει μόνο αοριστικούς τύπους.

4. Επιλογικά

Στο παρόν άρθρο εστίασαμε στη ρηματική υποκατάσταση με αοριστικούς τύπους στις νεοελληνικές διαλέκτους του εσωτερικού της Μ. Ασίας και προσπαθήσαμε να συσχετίσουμε τα δεδομένα από τις υπό εξέταση περιπτώσεις με δύο βασικούς παράγοντες που παίζουν ρόλο στην αντικατάσταση τύπων ενός ρηματικού παραδείγματος από κάποιους άλλους που έχουν σχηματιστεί με βάση μια ρίζα διαφορετική από αυτή στην οποία ανάγονται κατά κανόνα οι τύποι του συμπληρωματικού παραδείγματος: τη σημασιολογική εγγύτητα μεταξύ των συμπληρωματικών και των υπό υποκατάσταση δομών και τη συχνότητα χρήσης τους. Σε σημασιολογικό επίπεδο τα δεδομένα μας δείχνουν ότι ιδιαίτερη επίδοση ως συμπληρωματικοί γνωρίζουν εκείνοι οι αοριστικοί τύποι που προέρχονται από ρήματα με μια πιο γενική σημασία, κάτι που σε συνδυασμό με διάφορες σημασιολογικές αποχρώσεις που διαθέτουν, τους κάνει ευκολότερα αποδεκτούς ως συμπληρωματικούς από τους ομιλητές, με αποτέλεσμα ενίοτε να λειτουργούν συμπληρωματικά για περισσότερα από ένα διαφορετικά ρηματικά παραδείγματα. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, αυτή η μεγάλη τους επίδοση φαίνεται να έχει σχέση και με την υψηλή συχνότητα χρήσης τους.

¹⁶ Οι Lagarde (1886: 61) και Dawkins (1916: 636) ουσιαστικά απλώς παραθέτουν τα όσα αναφέρει ο Καρολίδης.

Επιπλέον, είδαμε ότι στις υπό εξέταση διαλέκτους παρατηρούνται φαινόμενα ρηματικής υποκατάστασης που άλλοτε μπορούν να αναχθούν σε παλαιότερα στάδια της Ελληνικής και άλλοτε όχι. Στην πρώτη περίπτωση, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι οι νεοελληνικές διάλεκτοι του εσωτερικού της Μ. Ασίας μας παρέχουν επιπλέον στοιχεία για τη διαχρονία της Ελληνικής ή για το πόσο γενικευμένα είναι κάποια φαινόμενα. Επιπλέον, τόσο οι κληρονομημένες περιπτώσεις υποκατάστασης όσο και οι μη κληρονομημένες, που συζητήσαμε εκτενέστερα στο παρόν άρθρο, μας παρέχουν σημαντικά στοιχεία για τη μελέτη της ρηματικής υποκατάστασης και χαρακτηριστικών της που έχουν παρατηρηθεί σε ένα πιο διαγλωσσικό επίπεδο, όπως είδαμε όσον αφορά την επικαλυπτική και την κατευθυντική υποκατάσταση.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε και στο πώς ερευνητικές προσπάθειες όπως η παρούσα συμβάλουν στη μελέτη της νεοελληνικής (ενδο)διαλεκτικής ποικιλότητας (variation) σε μορφολογικό και λεξιλογικό επίπεδο, καθώς τα δεδομένα μας δείχνουν ότι οι διάλεκτοι του εσωτερικού της Μ. Ασίας παρουσιάζουν ενίοτε διαφορές μεταξύ τους τόσο ως προς το σε ποια ρηματικά παραδείγματα λαμβάνει χώρα η υποκατάσταση όσο και σε σχέση με το από ποια ρήματα προέρχονται οι συμπληρωματικοί αοριστικοί τύποι, και είναι, βέβαια, εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι αυτές οι διαφορές σχετίζονται με κάποιες διαφορετικές (διαχρονικές) εξελίξεις σε ενδοδιαλεκτικό επίπεδο (τι κληρονομήθηκε από παλαιότερα στάδια της Ελληνικής και τι όχι στις επιμέρους ποικιλίες).

Τέλος, εργασίες όπως η παρούσα αναδεικνύουν τη χρησιμότητα της συνδυαστικής αξιοποίησης παλαιότερων και νεότερων (κυρίως) λεξικογραφικού τύπου δεδομένων για τις νεοελληνικές διαλέκτους, έτσι ώστε να αποκτούμε μια ολοένα και πιο επαρκή εικόνα για τη Νέα Ελληνική και τις διαλέκτους της τόσο γενικά όσο και για επιμέρους φαινόμενα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bağrıaçık, M. 2018. *Pharasiot Greek: Word order and clause structure*. Αδημ. διδ. διατρ., University of Ghent.
- Βαλαβάνης, Ι. 1891. *Γλωσσάριον άραβανιωτικόν*. Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΛΝΕ, χφ. 43.

- Chantraine, P. 1961². *Morphologie historique du grec*. Paris: Klincksieck.
- Corbett, G. 2007. «Canonical typology, suppletion and possible words». *Language* 83: 8-42.
- Dawkins, R.M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frantikova, D. 2014. «Dawn of verbal suppletion in Indo-European languages». *Linguistica Brunensia* 62: 57-65.
- Holton, D., Horrocks, G., Janssen, M., Lendari, T., Manolesou, I. & Toufexis, N. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ΙΑΙΚ = *Ιστορικό λεξικό των ιδιωμάτων της Καππαδοκίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2023.
- ΙΑΝΕ = *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-.
- Καρολίδης, Π. 1885. *Γλωσσάριον συγκριτικὸν ελληνοκαππαδοκικῶν λέξεων*. Σμύρνη: Τυπογραφεῖον «Ὁ Τύπος».
- ΚΡΙΑΡΑΣ = Κριαράς Ε. (εκδ.) *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδου γραμματείας 1100-1169*. Θεσσαλονίκη, 1968-.
- Κωστάκης, Θ. 1968. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Σίλλης*. Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.
- Κωστάκης, Θ. 1977. *Τὸ Μιστὶ τῆς Καππαδοκίας*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Lagarde, P. 1886. *Neugriechische aus Kleinasien*. Göttingen: Dieterichsche Verlags-Buchhandlung.
- LBG = Trapp E. (εκδ.) *Lexikon zur byzantinischen Gräzität*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2017.
- LSJ = Lidell H. G., Scott, R. & Jones H. S. (εκδ.) *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Maiden, M. 2004. «When lexemes become allomorphs: on the genesis of suppletion». *Folia Linguistica* 38: 227-256.
- Manolesou, I. 2019. «The historical background of the Asia Minor dialects». Στο Ralli, A. (εκδ.), *The morphology of Minor Asia Greek: selected topics*. Leiden: Brill, 20-65.
- Μαυροχαλυβίδης, Γ. & Κεσίσογλου, Ι. 1960. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἄξου*. Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.
- Μόζερ, Α. 2009. *Ἄποψη και χρόνος στην ιστορία της Ελληνικής*. Αθήνα: Παρουσία.
- Osthoff, H. 1899. *Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen*. Heidelberg: Hörning.

- Παπαστεφανάκη, Μ. 2017. *Ρηματική υποκατάσταση. Διαχρονική μελέτη των ρημάτων από την Αρχαία έως τη Νέα Ελληνική*. Αθην. διπλωματική διατριβή, ΑΠΘ.
- Πολίτης, Α. 1978. *Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικης Τραπέζης.
- Τσιτσόπουλος, Ε. 1962. *Φλογητά Καππαδοκίας*. Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΛΝΕ, χφ. 811.
- Ralli, A. 2013. «Suppletion». Στο Giannakis, G. (εκδ.) *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Leiden: Brill, 341-344.
- Veselinova, L. 2013. «Suppletion according to tense and aspect». Στο Dryer, M. & Haspelmath, M. (εκδ.), *The World Atlas of language structure online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Φωστέρης, Δ. & Κεσίσογλου, Ι. 1960. *Λεξιλόγιο του Άραβανί*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΣΤΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΘΙΩΤΙΑΔΑΣ¹

Γεώργιος Ι. Τσουκνίδας, Γεώργιος Χαιρετάκης
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

This paper offers a description and analysis of the morphological process of compounding of the dialectal varieties spoken in the regional unit of Phthiotis, (Central Greece). Our study focuses on a wide range of topics related to compounding, such as the grammatical categories of the compounds and their constituents, exocentricity, structural patterns, the degree of semantic transparency and the grammatical relation of the constituents. The findings of our research derive mainly from seven manuscripts with transcription of continuous speech (deposited by G. Tsouknidas at the Archive of Manuscripts of the Research Center for Modern Greek Dialects - Historical Dictionary of Modern Greek of the Academy of Athens). For our analysis, we adopt the theoretical model of Ralli [2005] 2022, 2008, 2013, which has proved fruitful in providing a satisfactory analysis of the compounding process in Standard Modern Greek and its dialects (see, e.g. Andreou 2014, Chairetakis & Ralli 2022, Ralli & Chairetakis to appear).

Λέξεις-κλειδιά: σύνθεση, κεφαλή, ενδοκεντρικότητα, εξωκεντρικότητα, σημασιολογική (α)διαφάνεια, δείκτης σύνθεσης, σχέσεις συστατικών

¹ Μέρος της παρούσας μελέτης παρουσιάστηκε στο 8^ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (MGDLT8) (Αργυρόκαστρο, 4-6 Οκτωβρίου 2018). Ευχαριστούμε την Οργανωτική και Επιστημονική Επιτροπή του MGDLT8 καθώς και τον συνάδελφο Σταμάτη Μπέη, που διάβασε την ανακοίνωση στο Συνέδριο.

1. Εισαγωγικά

Στο άρθρο αυτό γίνεται μια προσπάθεια περιγραφής της μορφολογικής διαδικασίας της σύνθεσης σε ιδιώματα της Περιφερειακής Ενότητας (εφεξής ΠΕ) Φθιώτιδας. Τα ιδιώματα αυτά ανήκουν στα λεγόμενα «βόρεια» και ειδικότερα – τα περισσότερα τουλάχιστον – στα ρουμελιώτικα, με κύρια χαρακτηριστικά τα εξής:

(α) Στένωση / ανύψωση των άτονων /e/ και /o/: *κιρί* ‘κερί’, *πιδί* ‘παιδί’, *φουμί* ‘φωμί’.

(β) Αποβολή των άτονων /i/ και /u/ σε οποιαδήποτε θέση: *σπίτ*’, ‘σπίτι’, *γ’ναίκα* ‘γυναίκα’, *χτινίσ*’ ‘χτενίσου’, τ’ *Νίκ*’ ‘του Νίκου’, *γ’ρούν*’ ‘γουρούνι’, *βαιν*’ς ‘βάζεις’.

(γ) Ουρανοφατνιακή πραγμάτωση των συριστικών (παλαιότερα, στην περιοχή Τυμφρηστού κ.α.)²: *θύκου* ‘σύκο’, *θτάρ*’ ‘σιτάρι’, *βουδκάου* ‘βόσκω’, *θπέρνου* ‘σπέρνω’, *ζ’τάου* ‘ζητώ’, *ξιρός* ‘ξερός’, *ψάρ*’ ‘ψάρι’.

(δ) Ουρανική προφορά των /n/ και /l/ πριν από /i/, ακόμα και όταν το /i/ αποβάλλεται (στο μεγαλύτερο μέρος της ΠΕ Φθιώτιδας και εφόσον το /i/ δεν προέρχεται από ανύψωση του /e/)³: *νίβουμι* ‘νίβομαι’, *σαπούν*’ ‘σαπούνι’, *λύκους* ‘λύκος’, *τσακάλι*’ ‘τσακάλι’, *χιρούλι*’ ‘χερούλι’.

(ε) Χρήση της γενικής στη θέση του έμμεσου αντικειμένου (στο μεγαλύτερο μέρος της ΠΕ Φθιώτιδας).

(στ) Χρήση, ως επί το πλείστον, του αρσενικού άρθρου *ου*.

(ζ) Σχηματισμός του πληθυντικού των αρσενικών βαπτιστικών ονομάτων σε -άδεις: *Γιαννάδεις*, *Γιουργάδεις*, *Θανασάδεις*, *Κουστάδεις*.

(η) Σχηματισμός ρημάτων σε -ού: *βουρού* ‘μπορώ’, *ζου* ‘ζω’· στιγμιαίος μέλλοντας/ υποτακτική αορίστου, *θα/να βου* ‘θα/να

² Το /s/ πραγματωνόταν (μέχρι τη δεκαετία του 1970) ως ουρανοφατνιακό [ʃ] παχύ σε ορισμένα ιδιώματα της ΠΕ Φθιώτιδας, όπως της Μερκάδας και της Μεγάλης Κάψης της τ. επαρχίας Φθιώτιδας και της Καρυάς της τ. επαρχίας Λοκρίδας (για το ιδίωμα Καρυάς βλ. το χρ. 858/1965 του ΚΕΝΔΙ-ΙΛΝΕ, του Ι. Πούλου: ε-στ) μπροστά από όλα τα φωνήεντα και τα σύμφωνα [t], [k], [p] και [x]. Παχιά προφέρονταν επίσης και τα άλλα συριστικά πριν από φωνήεν.

³ Όταν το /i/ προέρχεται από στένωση του /e/, η προφορά του /l/ είναι υπερωική και του /n/ έρρινη οδοντική. Στο ιδίωμα όμως των Σαρακατσαναίων, καθώς και στα ιδιώματα κάποιων χωριών, όπως η Δίβρη και το Λιμογάρδι της τ. επαρχίας Φθιώτιδας, η Μελιταία και το Μακρολίβαδο της τ. επαρχίας Δομοκού και η Ανάβρα της ΠΕ Μαγνησίας, το /n/ προφέρεται ως έρρινο οδοντικό και το /l/ ως υπερωικό σε όλες τις θέσεις. Αντίθετα, στη Φυλιαδώνα του Δομοκού η προφορά του /l/ είναι ουρανική ακόμα και πριν από το /e/, π.χ. *λέου* ‘λέω’.

μπω', - θα/να βρου 'θα/να βρω' θα/να ιδού 'θα/να δω', θα/να ειπού 'θα/να πω'. παθητικός μέλλοντας / υποτακτική παθητικού αορίστου, θα/να σ'κουθού 'θα/να σηκωθώ', θα/να δυθού 'θα/να ντυθώ'. θα/να κρυφτού 'θα/να κρυφτώ'.

(θ) Σχηματισμός του παρατατικού των ρημάτων που λήγουν σε -άου/-ού σε -αγα: πουλιμάου-πουλέμαγα, χρουστάου-χρώσταγα) ή σε -γα (<-ειγα, βαράου-βάρ'γα, φουράου-φόρ'γα, βουρού-βόρ'γα, ιφκιρού-ιφκαίρ'γα 'ευκαιρώ-ευκαιρούσα' ή -ηγα, ζου-έζ'γα 'ζω-ζούσα'.

(ι) Σχηματισμός ονοματικών και ρηματικών τύπων σε -άεις, -όεις, -έεις, -ίεις κ.λπ., από -άσης /-άσεις /-άζεις, -όσης/-ώσεις, -έσεις, -ίσης/-ίσεις/-ίζεις κ.λπ., μετά από αποβολή του /i/ της κατάληξης, αποβολή του /s/ ή /z/ που προηγείται του τελικού /s/ και ανάπτυξη ημίφωνου /j⁴: Θανάης 'Θανάσης', θα/να χάεις 'θα/να χάσεις', γιλάεις 'γελάσεις', διαβάεις 'διάβάζεις / διαβάσεις', βράεις 'βράζεις / βράσεις', Θιουδάης 'Θεοδόσης', θα/να μι σκοτάεις 'θα/να με σκοτώσεις', ν' ακούεις 'ν' ακούσεις', λούεις 'λούζεις / λούσεις', θα πέεις 'θα πέσεις', θα ιφκιρέεις 'θα ευκαιρήσεις', χαρίεις 'χαρίζεις'), θα/να βρουμήεις 'βρωμήσεις'.

(ια) Σε περιοχές που βρίσκονται πιο κοντά στη Θεσσαλία απαντούν χαρακτηριστικά γνωστά από τα θεσσαλικά ιδιώματα, όπως η χρήση του αρσενικού άρθρου *ι* και η εκφορά του έμμεσου αντικειμένου σε αιτιατική. Επίσης, η αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών συμπίπτει με την ονομαστική (*οι-τ'ς ανθρώπ', δικη(γ)όρ',* (παλαιότερα) *καθη(γ)ηταί* κ.λπ.), εν αντιθέσει με την υπόλοιπη Φθιώτιδα, όπου διαφοροποιούνται (*οι ανθρώπ' - τ'ς ανθρώπ'ς*, (παλαιότερα) *οι καθηγηταί - τ'ς καθηγητάς*).

Η μορφολογία των φθιωτικών ιδιωμάτων, και ειδικότερα η διαδικασία της σύνθεσης, αποτελεί μέχρι σήμερα ένα ανεξερεύνητο πεδίο για τη γλωσσολογική έρευνα. Στην παρούσα μελέτη θα γίνει μια πρώτη προσπάθεια να καλυφθεί αυτό το κενό με την εξέταση φθιωτικών συνθέτων που αποδελτιώθηκαν από χειρόγραφες συλλογές (περίπου 100 σύνθετα). Επιπλέον, το υλικό θα εξεταστεί συγκριτικά με την Κοινή Νέα Ελληνική αλλά και με άλλες νεοελληνικές διαλέκτους και θα καταγραφούν τυχόν αποκλίσεις ή ομοιότητες με τα εν λόγω γλωσσικά συστήματα.

Το υλικό του άρθρου αυτού προέρχεται από τις επτά χειρόγραφες συλλογές γλωσσικού υλικού, που έχουν καταρτιστεί

⁴ Βλ. Τζάρτζανο (1909: 17-18), Ανδριώτη (1976: 494).

από τον Γεώργιο Τσουκνίδα (πρώην ερευνητή της Ακαδημίας Αθηνών) κατά τη διάρκεια επιτόπιων ερευνών στην Φθιώτιδα από το 1971 μέχρι το 2003 και απόκεινται στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ της Ακαδημίας Αθηνών⁵, καθώς και από την προσωπική του γνώση των ιδιωμάτων της περιοχής. Η μελέτη λαμβάνει υπόψη τις τελευταίες εξελίξεις στον χώρο της γλωσσολογικής θεωρίας αναφορικά με τη διαδικασία της σύνθεσης (βλ. μεταξύ άλλων Ράλλη 1997, [2005] 2022, 2007, Ralli 2008, 2013, Ralli & Karasimos 2009, Chairetakis & Ralli 2022). Τα τοπωνύμια που αναφέρονται είναι ενδεικτικά. Πρόκειται για τους τύπους όπου έχουν καταγραφεί οι τύποι οι οποίοι, ασφαλώς, απαντούν και σε άλλους οικισμούς. Η μη αναγραφή ονόματος οικισμού σημαίνει ότι η λέξη χρησιμοποιείται σε όλη την Φθιώτιδα.

2. Ορισμός και χαρακτηριστικά της νεοελληνικής σύνθεσης

Ως σύνθεση ορίζεται η μορφολογική διαδικασία κατά την οποία σχηματίζονται μορφολογικά πολύπλοκες λέξεις από δύο τουλάχιστον λεξήματα, που πραγματώνονται σε μία δομή είτε ως θέματα είτε ως λέξεις (βλ., μεταξύ άλλων, Bauer 2001: 695, Haspelmath 2002: 85, Booij 2005: 75, Ράλλη 2005: 164/ 2022: 259, 2007: 11, 17-19, Ralli 2013: 9-12). Η σύνθεση αποτελεί έναν από τους βασικούς τρόπους διεύρυνσης του λεξιλογίου (η άλλη μορφολογική διαδικασία είναι η παραγωγή) και μια εξαιρετικά παραγωγική διαδικασία στην Ελληνική ήδη από την αρχαιότητα (βλ. π.χ. Τσερέπης 1902 για μια πλειάδα αρχαιοελληνικών συνθέτων που απαντούν ήδη στα Ομηρικά έπη).

Τα βασικά χαρακτηριστικά των νεοελληνικών συνθέτων, με βάση τη Ράλλη ([2005] 2022) και Ralli (2013), είναι τα κάτωθι:

(α) **Αποτελούν φωνολογικές λέξεις.** Ο μοναδικός τόνος που φέρουν τα σύνθετα αποτελεί βασικό φωνολογικό κριτήριο που τα διαχωρίζει από τις φράσεις (ten Hacken 2000: 350).

(β) **Ο σχηματισμός τους προκύπτει κατά βάση από τον συνδυασμό δύο θεμάτων.** Σε αντίθεση με γλώσσες όπως η Αγγλική, που συνδυάζουν λέξεις κατά τον σχηματισμό συνθέτων (π.χ. *watchmaker* ‘κατασκευαστής ρολογιών’ < *watch* ‘ρόλοι’ + *maker* ‘δημιουργός’, Ralli 2013: 15), η Ελληνική χρησιμοποιεί ως βασικό στοιχείο σχηματισμού σύνθετων λέξεων το θέμα. Όπως

⁵ Τσουκνίδας (1972, 1973, 1989, 1992, 1995, 1998, 2003).

παρατηρεί η Ralli (2013: 14), αν και το πρώτο συστατικό είναι συνήθως θέμα, η μορφή του δεύτερου συστατικού μπορεί να είναι είτε θέμα (π.χ. *καραβόπανο* < *καράβ(ι)* + *παν(ι)*) είτε λέξη (π.χ. *γιγαντοαφίσα* < *γίγαντ(ας)* + *αφίσα*)⁶.

(γ) **Τα θέματα που μετέχουν στη διαδικασία σύνθεσης μπορούν να εμφανιστούν ως πρώτα ή δεύτερα συστατικά.** Σε αντίθεση με τα προθήματα και τα επιθήματα, τα θέματα δεν υπόκεινται σε περιορισμούς θέσης/σειράς σε μια σύνθετη δομή, αφού μπορούν να εντοπιστούν τόσο στο δεξιό όσο και στο αριστερό μέρος του συνθέτου (π.χ. *ποντικοπαγίδα* έναντι *τυφλοπόντικας*). Όπως σημειώνει η Ralli (2013: 16), η σειρά των συστατικών δεν είναι εντελώς ελεύθερη, αφού ορισμένοι παράγοντες, όπως η δομική σχέση των συστατικών και η έννοια της κεφαλής, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για τη θέση (δεξιά ή αριστερή) των συνθετικών μερών.

(δ) **Περιέχουν δείκτη σύνθεσης.** Πρόκειται για ένα σημασιολογικά κενό στοιχείο, που προέρχεται από το αρχαίο θεματικό φωνήεν, του οποίου ο ρόλος σε συγχρονικό επίπεδο είναι να διασφαλίζει τον ομαλό συνδυασμό των συστατικών σε μία σύνθετη δομή (π.χ. *φαρ-ο-ταβέρνα* < *φάρ(ι)* + *ταβέρνα*). Σε αρκετά σύνθετα, όταν το δεύτερο συστατικό αρχίζει από φωνήεν, ο δείκτης σύνθεσης είναι δυνατόν να απουσιάζει (π.χ. *αγριάνθρωπος*, *λαδέμπορος*). Η πιο συχνή αιτία του φαινομένου είναι η τήρηση της φωνηεντικής ιεραρχίας. Πιο συγκεκριμένα, η φωνηεντική ιεραρχία, όπως έχει προταθεί μέσα από τα έργα του Χατζιδάκι (1905-1907: 211) παρουσιάζεται παρακάτω:

/a/ > /o/ > /u/ > /e/ > /i/

Η απουσία δείκτη σύνθεσης στο εσωτερικό ενός σύνθετου σχηματισμού μπορεί αρκετές φορές να ερμηνευθεί και με μορφολογικούς όρους. Χαρακτηριστικά, όταν το πρώτο συστατικό ανήκει στη δομική κατηγορία της λέξης (συνήθως τα επιρρήματα και τα άκλιτα αριθμητικά, π.χ. *ξαναβάζω*, *πισωγυρίζω*, *σαρναντάήμερο*, *εξηνταβελόνης*), ο δείκτης σύνθεσης παραλείπεται.

(ε) **Χαρακτηρίζονται από σημασιολογική αδιαφάνεια.** Σε αντίθεση με τις συντακτικές δομές, αρκετά σύνθετα παρουσιάζουν σημασίες που είτε δεν πηγάζουν από τις επιμέρους

⁶ Τα τμήματα των συστατικών (κλιτικό επίθημα, μέρος του θέματος) που δεν εμφανίζονται στον σύνθετο σχηματισμό δηλώνονται μέσα σε παρενθέσεις.

σημασίες των συστατικών (π.χ. *καμηλοπάτημα* ‘είδος φυτού’) είτε είναι μεταφορικές (π.χ. *ανοιχτοχέρης* ‘γενναιόδωρος’).

(στ) **Διέπονται από την αρχή της λεξικής ακεραιότητας.** Με βάση αυτήν την αρχή οι συντακτικοί κανόνες δεν έχουν εφαρμογή στη σύνθεση· με άλλα λόγια, η σύνταξη δεν έχει πρόσβαση στο εσωτερικό των λέξεων (Anderson 1992: 84).

(ζ) **Αποτελούν αναφορικές νησίδες.** Τα συστατικά των συνθέτων δεν έχουν ανεξάρτητη αναφορά μέσα σε μία πρόταση. Έτσι, ένα επίθετο, π.χ. *νόστιμος*, προσδιορίζει το σύνθετο *λαχανοκεφτές* ως μία ολοκληρωμένη μορφολογική κατασκευή και δεν προσδιορίζει κάποιο από τα δύο συστατικά του ξεχωριστά.

(η) **Ανήκουν στις τρεις μείζονες γραμματικές κατηγορίες.** Τα περισσότερα σύνθετα ανήκουν στις γραμματικές κατηγορίες των ουσιαστικών, επιθέτων και ρημάτων. Τα περισσότερα σύνθετα επιρρήματα αποτελούν δευτερογενείς σχηματισμούς από σύνθετα επίθετα (π.χ. *ελαφρόμυαλα* < *ελαφρόμυαλος*).

3. Ταξινόμηση με βάση τον βαθμό διαφάνειας

Η σημασιολογική διαφάνεια ή αδιαφάνεια (ή αλλιώς σημασιολογική συνθετότητα - compositionality) έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές σε θεωρητικό επίπεδο (βλ., μεταξύ άλλων, Jespersen 1942, Allen 1978, Waugh 1994), ενώ για την Ελληνική έχει διερευνηθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες μέσα από αρκετές εργασίες (βλ. ενδεικτικά για την Κοινή ΝΕ Ράλλη [2005] 2022, Ralli 2013 και για τις νεοελληνικές διαλέκτους Κολιοπούλου 2011, Χαιρετάκης 2015, Λυριωτάκης 2021).

Με βάση τον βαθμό σημασιολογικής (α)διαφάνειας, τα σύνθετα της Φθιώτιδας δύνανται να χωριστούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: α) τα σημασιολογικά διαφανή, στα οποία η τελική σημασία προκύπτει από το άθροισμα των επιμέρους σημασιών των συνθετικών μελών (παραδείγματα 1-7), β) τα σημασιολογικά ημιδιαφανή, στα οποία το ένα από τα δύο συνθετικά συμβάλλει στην κατανόηση της σημασίας (παραδείγματα 8-11) και γ) τα σημασιολογικά αδιαφανή, στα οποία η τελική σημασία δεν απορρέει από κανένα συνθετικό (παραδείγματα 12-16).

- (1) *αγρός'κου* < *άγρ(ου)* + *σύκου* ‘άγριο σύκο’ (Πελασγία)
- (2) *κουδούβράκ'* < *κουδ(ό)* + *βρακ(ί)* ‘είδος κοντού ανδρικού ενδύματος’ (Πελασγία)

- (3) αγριουτρίφ'λλου (Μερκάδα, Μεγάλη Κάψη) / αγριουτρέφ'λλου (Δομοκός, Υπάτη) < άγρι(ου) + τριφύλλ' < τριφύλλι του αγρού
- (4) πιτράλουνου < πέτρ(α) + αλών' < αλώνι στρωμένο με πέτρες
- (5) γ'μαρόγαλου < γ'μάρ(α) + γάλ(α) < γάλα γαϊδούρας
- (6) τραγόμαλλου < τράγ(ους) + μαλλί(ι) < τρίχωμα κατσικιών
- (7) φουρνός'λου < φούρν(ους) + ξύλου < μακρύ ξύλο με το οποίο καθάριζαν εσωτερικά τον φούρνο
- (8) ματόφ'λλου < μάτ' + φύλλου < βλέφαρο
- (9) βουιδουστάφ'λου < βόιδ' + σταφύλ' < είδος σταφυλιού με μεγάλες ρώγες (Δομοκός)
- (10) σκρουπάξαθου < σκρουπ(ιός) < σκορπιός + αγάθ' < ακανθώδες φυτό, το οποίο τρώγεται ως αντίδοτο στο δηλητήριο του σκορπιού (Πελασγία)
- (11) σκ'λήκαδέρα < σκ'λήκ' + άδιρ(ου) < γεωσκώληκας
- (12) καθαρουγαλ' < καθαρ(ό) + γυαλί(ι) < αιθρία (Σπερχειάδα, Δυο Βουνά, Ανάβρα)
- (13) αίτουνύχ' < αίτ(ός) + νύχ' < αετονύχι, είδος σταφυλιού
- (14) ασπρόκουλους < άσπρ(ους) + κώλους < είδος πτηνού (Τσούκα)
- (15) κουκκ'νόκουλους < κόκκ'ν(ους) + κώλους < είδος πτηνού (Μεγάλη Κάψη)
- (16) κολουφουτιά < κώλ(ους) + φουτιά < πυγολαμπίδα, κωλοφωτιά

4. Δείκτης σύνθεσης

Στα ιδιώματα της Φθιώτιδας, που είναι «βόρεια», ο δείκτης σύνθεσης έχει τη μορφή [o] όταν τονίζεται (παραδείγματα 17-22) και υφίσταται στένωση όταν είναι άτονος (παραδείγματα 23-28)⁷. Όπως αναφέρθηκε ήδη στην ενότητα 2, ο δείκτης σύνθεσης μπορεί να απουσιάζει για λόγους φωνηεντικής ιεραρχίας (παραδείγματα 29-31) ή ακόμα και σε περιπτώσεις που το πρώτο συστατικό είναι άκλιτη λέξη (παραδείγματα 32-33). Επιπροσθέτως, σε ορισμένες περιπτώσεις ο δείκτης σύνθεσης αποβάλλεται από τη δομή, όταν είναι άτονος και σε περιβάλλον μεταξύ δύο συμφώνων (παραδείγματα 34-36).

- (17) κ'φ-ό-βρασ' < κουφόβραση
- (18) νιρ-ό-βλους < νερόμυλος

⁷ Αλλά: γυφτ-ού-φιρναν (< έμοιαζαν με γύφτους>, Σπερχειάδα, αντί γυφτ-ό-φιρναν) αναλογικά κατά τον ενεστώτα γυφτ-ου-φέρνου.

- (19) *κ'φ-ό-γουρ'νου* 'αυτός που προσποιείται ότι δεν ακούει'
(Δομοκός)
- (20) *αβγ-ό-σ'κου* 'μεγάλο σύκο'
- (21) *βατ-ό-ηρου* 'βατόμουρο'
- (22) *ιλατ-ό-φλουδα* 'φλούδα ελάτου'
- (23) *φουρ-ου-κουμαριά* 'είδος κουμαριάς', *Ανάβρα*) < *ψώρ(α)*
+ *κουμαριά*
- (24) *αγρ-ου-μυδαλιά* 'αγριομυδαλιά, πικραμυδαλιά' (Δο-
μοκός, Πελασγία)
- (25) *ανιμ-ου-στρόφ'λους* 'ανεμοστρόβιλος'
- (26) *διάρ-ου-μουλόχα* 'δεντρομολόχα'
- (27) *διάρ-ου-μόλουχους* 'δεντρομολόχα' (Υπάτη)
- (28) *πλαταν-ου-κούβαρα*, τα 'οι καρποί του πλατάνου' (Λι-
τόσελο, Τσούκα)
- (29) *αδράδιρφους* 'αδελφός του συζύγου'
- (30) *νιράγαθου* 'είδος φυτού'
- (31) *γ'μαράγαθου* 'γαϊδουράγκαθο'
- (32) *πουλύ-πα(ι)αίνου* (δε *βουλύ-πα(ι)αίνου* = δεν
πηγαίνω συχνά)
- (33) *πουλύέρχουμι* (δε *βουλύέρχουμι* = δεν έρχομαι
συχνά)
- (34) *τραπιζ'μάδ'λου* 'τραπεζομάντηλο'
- (35) *τσαγαρ'σούφλ'* 'τσαγκαροσούβλι'
- (36) *καλαμ'καννάς* 'πελαργός' (*Ανάβρα*)

5. Γραμματικές κατηγορίες συνθέτων και σχήματα δόμησης

Οι βασικές κατηγορίες των συνθέτων στα φθιωτικά ιδιώματα, όπως και στην κοινή ΝΕ και τις λοιπές νεοελληνικές διαλέκτους, είναι τα ουσιαστικά, τα επίθετα και τα ρήματα. Παρακάτω δίνονται παραδείγματα κάθε γραμματικής κατηγορίας καθώς και τα δομικά σχήματα του σχηματισμού τους.

5.1 Ουσιαστικά

Ουσιαστικό + Ουσιαστικό

- (37) *βλαχότσουνου* < *βλάχ(ους)* + *τσόν'* 'είδος σπουργίτη'
(Νέο Κρίκελλο)
- (38) *γυφτότσουνου* < *γύφτ(ους)* + *τσόν'* 'είδος σπουργίτη'
(Βαρδάτες, Νέο Κρίκελλο)

- (39) *κουπρότσουνου* < *κουπρ(ιά)*⁸ + *τσόν* ‘είδος σπουργίτη’ (Μεγάλη Κάψη)
 (40) *σκ’λόδουδου* < *σκ’λ(ί)* + *δόδ* ‘κυνόδοντας’
 (41) *γατουκέφαλου* < *γάτ(α)* + *κιφάλ* ‘κεφάλι γάτας’ (Σκαμνός)
 (42) *γλουσσόδιχτου* < *γλώσσ(α)* + *δίχτ* ‘δίχτυ με το οποίο αλιεύεται το ψάρι γλώσσα’ (Στυλίδα)

Επίθετο + Ουσιαστικό

- (43) *αγριόγουρ’νου* < *άγρι(ου)* + *γ’ρούν* ‘άγριο γουρούνι’ (Δομοκός)
 (44) *κουδουκλάδ’* < *κουδ(ό)* + *κλαδ(ί)* ‘είδος σταφυλιού’ (Σπερχειάδα, Βαρδάτες, Νέο Κρίκελλο, Ανάβρα κ.α.)
 (45) *σταχτουκόρακας* < *σταχτ(ής)* + *κόρακας* ‘είδος κόρακα’ (Στυλίδα)
 (46) *μουρλουπούλ’* < *μουρλ(ό)* + *πλί* ‘είδος πτηνού’ (Στυλίδα)
 (47) *στινουφάσουλου* < *στιν(ό)* + *φασούλ’* ‘είδος φασολιού, γυφτοφάσουλο’ (Πελασγία)

Επίρρημα + Ουσιαστικό

- (48) *χαμουκέραδου* < *χάμου* + *κιράσ* ‘αγριοφράουλα’
 (49) *χαμουκούκ’* < *χάμου* + *κουκ(ί)* ‘είδος φυτού’ (Μακρακώμη)

Ρήμα + Ουσιαστικό

- (50) *γλιστροκουμαριά* < *γλιστρ(άου)* + *κουμαριά* ‘είδος κουμαριάς’ (Ανάβρα)

5.2 Επίθετα

Επίθετο + Επίθετο

- (51) *σταχτουκίτρινους* < *σταχτ(ής)* + *κίτρινους*

Ουσιαστικό + Επίθετο

- (52) *ξυλουκίνητου* < *ξύλ(ο)* + *κινητό* (< *κινώ*)

5.3 Ρήματα

Ουσιαστικό + Ρήμα

- (53) *αλ’πουτ’νάζουμι* < *αλ’π(ού)* + *τ’νάζουμι* ‘τινάζομαι σαν αλεπού, ξαφνικά και απότομα’

⁸ Βλ. Ralli & Karasimos (2009) για τον περιορισμό του γυμνού θέματος (Bare-Stem Constraint) στη σύνθεση, με βάση τον οποίο αφαιρείται το παραγωγικό επίθημα του πρώτου λεξήματος πριν τον συνδυασμό των δύο συστατικών.

- (54) *μυγουφτεί* < *μύγ(α) + φτει* ‘φτύνει’ (π.χ.: *η μύγα η μιγάλ’ απ’ μυγουφτεί* ‘αποθέτει τα αβγά της’) (Δομοκός)

Επίθετο + Ρήμα

- (55) *μικρουμαθαίνου* < *μικρ(ός) + μαθαίνου*
 (56) *τραναφήνου* < *τραν(ός) + αφήνου* (στο γνωμικό: ‘*Ό,τ’ μικρουμάθ’ς δε δτραναφήν’ς*’) (Περιβόλι)

Επίρρημα + Ρήμα

- (57) *καλουδέχομι* < *καλ(ά) + δέχομι* ‘καλοδέχομαι’
 (58) *χαζουδ’λεύου* < *χαζ(ά) + δ’λεύου* (Ομβριακή)

Ρήμα + Ρήμα

- (59) *χουραβ’δάου* < *χουρ(εύου) + αβ’δάου* ‘χοροπηδώ’

5.4 Επιρρήματα

Επίρρημα + Επίρρημα

- (60) ‘*σαπάν’* ‘*ίσια πάνω*’
 (61) ‘*σαμέσα*’ ‘*ίσια μέσα*’
 (62) ‘*σαπίσου*’⁹

6. Μορφολογικές δομές

Τα φθιωτικά σύνθετα emπίπτουν στις 4 μεγάλες κατηγορίες μορφολογικών δομών της Κοινής ΝΕ και των νεοελληνικών διαλέκτων (βλ. ενδεικτικά για τις νεοελληνικές διαλέκτους Κολιοπούλου 2011: 79, Ανδρέου 2013: 44-45, Νικολού κ.α. 2014: 1212-1213, Τζαβάρας 2016, Χαιρετάκης και Ράλλη προσεχώς), οι οποίες είναι [Θέμα] + [Θέμα], [Θέμα] + [Λέξη], [Λέξη] + [Θέμα] και [Λέξη] + [Λέξη]. Οι δύο πρώτες δομές είναι οι πιο πολυμελείς με βάση το υλικό, ενώ οι δομές που περιλαμβάνουν ως πρώτο συστατικό Λέξη (συνήθως επίρρημα ή απόλυτο αριθμητικό) είναι αρκετά σπάνιες. Η δομή [Θέμα] + [Θέμα] είναι η κυρίαρχη μορφολογική δομή στην ελληνική γλώσσα ήδη από την αρχαιότητα (Tribulato 2015). Ενδεικτικά παραδείγματα:

[Θέμα] + [Θέμα]

- (63) *φιδουκαλάβουκου* < *φίδ’ + καλαβόκ’* ‘το στέλεχος με τους καρπούς του φυτού δρακοντιά’
 (64) *γουρ’νουκούμασου* < *γ’ρούν’ + κμάσ’* ‘χοιροστάσιο’

⁹ Βλ. Dimela & Ralli (2009: 96-101).

- (65) γ'μαρουσαλίγαρου < γ'μάρ' + σαλγάρ' 'γυμνοσάλιαγκας' (Μακρακώμη)
 (66) καραβόσκαρου < καράβ' + σκαρ(ί) 'είδος βάρκας' (Στυλίδα)
 (67) χιουνόψ'χα < χιόν' + ψίχα 'νιφάδα χιονιού'
 (68) τσουραπουβέλουνα < τσουράπ' + βιλόνια 'βελόνια για το πλέξιμο τσουραπιών'
 (69) βρουμόξ'λου < βρώμ(α) + ξύλου 'είδος φυτού' (Δομοκός)
 (70) τσουπιλόσ'κα, τα < τσουπέλ(α) + σύκα 'είδος σύκων' (Μακρακώμη)

[Θέμα] + [Λέξη]

- (71) λυκουτσάκαλους < λύκ(ους) + τσάκαλους 'είδος τσακαλιού που μοιάζει με λύκο' (Στυλίδα)
 (72) φραγουκόκουρας < Φράγ(ους) + κόκουρας 'είδος πτηνού, τσαλαπετεινός' (Μεγάλη Κάψη, Ανάβρα κ.α.)
 (73) γυμνουσαλίγαρους < γυμν(ός) + σαλίγαρους 'γυμνοσάλιαγκας'
 (74) λιθαρουσουρός < λιθάρ' + σουρός 'σωρός από λιθάρια' (Δίβρη)
 (75) ανίψουγαθρός 'γαμπρός από ανιψιά' < ανίψ(ά) + γαθρός
 (76) αλουγουκουπριά < αλουγ(ου) + κουπριά 'κοπριά αλόγου' (Άγιος Κωνσταντίνος κ.α.)
 (77) κουλουκ'θασπρούδα < κουλουκύθ' + ασπρούδα 'είδος σταφυλιού' (Ανάβρα)

[Λέξη] + [Λέξη]¹⁰

- (78) πουλυπα(ι)αίνου < πουλύ + πα(ι)αίνου
 (79) πουλυέρχουμι < πουλύ + έρχουμι

[Λέξη] + [Θέμα]

- (80) πανουσάμαρα < πάνου + σαμάρ' 'το πρόσθετο φορτίο που τοποθετείται στη μέση του σαμαριού'
 (81) 'φτάγλουσσου < (ι)φτά + γλώσσ(α) 'αυτό που μιλά πολύ, για μικρό παιδί'

7. Ενδοκεντρικά και εξωκεντρικά σύνθετα

Η κεφαλή αποτελεί το βασικότερο συστατικό σε έναν σύνθετο σχηματισμό, αφού από αυτήν καθορίζονται οι βασικές ιδιότητες του συνθέτου, όπως η γραμματική κατηγορία, η βασική σημασία

¹⁰ Συνήθως με το επίρρημα πολύ ως πρώτο συστατικό σε αρνητικές προτάσεις, βλ. και Μπαμπινιώτη (1969: 253-254) για την Κοινή ΝΕ.

και σε αρκετές περιπτώσεις το γένος και η κλιτική τάξη (Plag 2003, Scalise & Fábregas 2010, Ralli 2013, Zwicky 1985).

Τα ενδοκεντρικά σύνθετα, όπως έχουν δείξει πρόσφατα οι Chairetakis & Ralli (2022: 40), λαμβάνοντας δεδομένα από 17.000 διαλεκτικά σύνθετα, αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα συνθέτων. Με βάση τη Ralli (2013), στην ελληνική γλώσσα η κεφαλή στα ενδοκεντρικά σύνθετα τοποθετείται στα δεξιά του σχηματισμού, ενώ σε γλώσσες όπως η Ιταλική η κεφαλή εμφανίζεται στα αριστερά της δομής (π.χ. *capostazione* ‘σταθμάρχης’ < *capo* ‘επικεφαλής’ + *stazione* ‘σταθμός’. Ορισμένες περιπτώσεις αριστερόστροφων συνθέτων στην Ελληνική εμφανίζονται ήδη από την αρχαιότητα (π.χ. *θεόινος* < *θεός* + *οἶνος* ‘θεός του κρασιού’, Ανδρέου 2013), αλλά και αργότερα κατά τους ελληνιστικούς (π.χ. *ἵπποπόταμος* < *ἵππος* + *ποταμός* ‘είδος θηλαστικού’) και μεσαιωνικούς χρόνους (π.χ. *παλαμόχειρον* < *παλάμη* + *χέρι*, ‘παλάμη χεριού’, Διήγ. Παιδ. (Tsiouni) 893, 14^{ος} αι.). Με βάση τους Chairetakis & Ralli (2022), Ralli & Chairetakis (προσεχώς) και Χαιρετάκη και Ράλλη (προσεχώς), αυτή η σπάνια αρχαία δομή, που δεν είναι άγνωστη στον ελληνικό χώρο, επιβίωσε σε διαλέκτους που διατηρούν αρχαϊκά στοιχεία, όπως η Τσακωνική. Επιπλέον, διατηρήθηκε/αναβίωσε και ενισχύθηκε σημαντικά σε διαλέκτους που βρίσκονταν σε έντονη γλωσσική επαφή με τις Ιταλο-ρομανικές γλώσσες (π.χ. Επτανησιακή, Κατωιταλιώτικη, Κρητική, Κυπριακή), αφού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η κεφαλή στη σύνθεση σε αυτά τα γλωσσικά συστήματα βρίσκεται στα αριστερά της δομής.

Στα περισσότερα βόρεια ιδιώματα και συγκεκριμένα στην περίπτωση των φθιωτικών ιδιωμάτων, η κεφαλή στα ενδοκεντρικά σύνθετα τοποθετείται αυστηρά στο δεξιό τμήμα του σχηματισμού. Σε σχέση με τις διαλέκτους που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο, οι αριστερόστροφες δομές είναι δυσεύρετες στα βόρεια ιδιώματα, καθώς σε γενικές γραμμές αυτά δεν διατηρούν αρχαϊζόντα στοιχεία και δεν υπήρξαν σε καμία φάση της εξέλιξής τους σε έντονη επαφή με αριστερόστροφες γλώσσες, όπως τα ιταλικά και τα βενετσιάνικα (βλ. Ralli & Chairetakis προσεχώς, Χαιρετάκης και Ράλλη προσεχώς). Η δεξιόστροφη κεφαλή, ανάλογα με τον σχηματισμό, μπορεί να είναι θέμα (βλ. 82) ή λέξη (βλ. 83) (μορφολογικά απλή ή πολύπλοκη). Ενδεικτικά:

- (82) *στουρναρόπιτρα* < *στουρνάρ'* + *πέτρα* 'τσακμακόπετρα'
 (83) *κατσ'κουκλέφτ'ς* < *κατσίκ'* + *κλέφτ'ς* (< *κλέβου*)
 'κλέφτης κατσικιών'

Κατά τους Ράλλη (2007), Ralli & Andreou (2012) και Ralli (2013), στην περίπτωση των εξωκεντρικών συνθέτων, τον ρόλο της κεφαλής αναλαμβάνει ένα παραγωγικό επίθημα που τοποθετείται στα δεξιά της δομής πάντοτε μετά τη διαδικασία της σύνθεσης. Το εν λόγω παραγωγικό επίθημα δύναται να είναι λεξικά εκπεφρασμένο (π.χ. *ανοιχτ-ο-χέρ-η(ς)* < *ανοιχτ(ός)* + *χέρ(ι)* + *-η(ς)*) ή μηδενικό (π.χ. *χοντροκέφαλος* < *χοντρ(ό)* + *κεφάλλ(ι)* + *-∅*). Εξωκεντρικά σύνθετα εμφανίζονται στην ελληνική γλώσσα ήδη από την αρχαιότητα (π.χ. *πολυμελής* < *πολύ(ς)* + *μέλ(ος)* + *-η(ς)*). Στα φθιωτικά ιδιώματα, τουλάχιστον με βάση το υλικό των χειρογράφων, ο αριθμός τους είναι σημαντικά περιορισμένος, φανερώνοντας με αυτόν τον τρόπο μία τάση εξασθένησης της παραγωγικότητάς τους. Παραδείγματα δίνονται παρακάτω:

- (84) *καλαμουβύζα* < *καλάμ'* + *β'ζ(ι)* + *-∅* 'αυτή που έχει επιμήκεις μαστούς, για προβατίνα ή κατσικά'
 (85) *παρδαλουμούτσουνου* < *παρδαλ(ή)* + *μουτσούν(α)* + *-∅* 'αυτό που έχει στικτό χρωματισμό στο πρόσωπο, για ζώο'
 (86) *φουρκάφτ'κου* < *φούρκ(α)* + *αφτ(ι)* + *-(ι)κ(ου)* 'αυτό που έχει δυο φαλιδιές στο άνω μέρος του αφτιού, εκατέρωθεν, ώστε να μοιάζει σαν διχάλα, για πρόβατο ή κατσίκι'¹¹
 (87) *πλατουνόρ'κου* < *πλατ(ιά)* + *νουρ(ά)* + *-(ι)κ(ου)* 'αυτό που έχει πλατιά ουρά, για πρόβατο' (Πελασγία, Σαρακατσαναίοι)
 (88) *μακρουνόρ'κου* < *μακρ(ιά)* + *νουρ(ά)* + *-(ι)κ(ου)* 'αυτό που έχει μακριά ουρά, για πρόβατο' (Πελασγία, Σαρακατσαναίοι)

7. Σύνθετα με σχέση εξάρτησης και παράταξης

Τα σύνθετα της ελληνικής γλώσσας έχουν παραδοσιακά κατανεμηθεί με κριτήριο τις γραμματικές σχέσεις των συστατικών τους σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) σύνθετα με σχέση εξάρτησης και β) παρατακτικά σύνθετα (Ralli 2013: 101-103).

¹¹ Βλ. Λουκόπουλος (1930: 70-71).

Η πρώτη ομάδα συνθέτων χωρίζεται επιπλέον σε δύο υποκατηγορίες, στα υποτακτικά σύνθετα (παραδείγματα 89-91 και στα προσδιοριστικά σύνθετα (παραδείγματα 92-94).

- (89) *αὔφραδουπάν'* < *αὔφραδ(ής)* 'αράχνη' + *παν(ί)* 'ιστός αράχνης' (Υπάτη, Δυο Βουνά)
- (90) *'λατουρέτ'νου* < *(ι)έλατ(ους)* + *ριτσίν'* 'ρετσίνι ελάτου'
- (91) *σπιθουκάλισου, του* < *σπίθ(α)* (με την έννοια του στίγματος ή της βούλας) + *κάλισου, κάλεσιο* 'ονομασία προβάτου'¹²) (Λιμογάρδι)¹³
- (92) *μουρλουπούλ'* < *μουρλ(ό)* + *πλί* 'είδος πτηνού' (Στυλίδα)
- (93) *προουτουγέννα* < *πρώτ(α)* + *γενν(ώ)* 'αυτή που γεννά για πρώτη φορά, κυρίως για προβατίνα'
- (94) *χουδρουκούδουνα, τα* < *χουδρ(ά)* + *κουδούν(ια)* 'χοντρά κουδούνια' (Πελασγία, Σαρακατσαναίοι)

Τα παρατακτικά σύνθετα αποτελούν μία από τις περισσότερο μελετημένες κατηγορίες συνθέτων της ελληνικής (βλ. π.χ. Ralli & Karasimos 2009, Manolossou & Tsolakidis 2009, Ralli 2013). Κατά την Ralli (2013: 103), τα παρατακτικά σύνθετα δεν αποτελούσαν παραγωγική κατηγορία συνθέτων σε παλαιότερες περιόδους, και η παραγωγικότητά τους αυξήθηκε κατά τους πρώτους μεσαιωνικούς χρόνους (6^{ος} αι. μ.Χ. και εξής).

Η σημασία των παρατακτικών συνθέτων πηγάζει από το άθροισμα των επιμέρους σημασιών των συστατικών τους, γεγονός που δυσχεραίνει τον εντοπισμό της μορφολογικής κεφαλής τους. Ανάλογα με την προσέγγιση, τα παρατακτικά σύνθετα μπορούν να θεωρηθούν ως σχηματισμοί χωρίς κεφαλή ή σχηματισμοί με δύο κεφαλές (Kageyama 2009, Ralli 2009). Τα παρατακτικά σύνθετα που εντάσσονται στη γραμματική κατηγορία των ουσιαστικών και επιθέτων είναι τα πιο διαδεδομένα τόσο στην Ελληνική όσο και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές γλώσσες (Ralli 2013: 103). Τα ρηματικά παρατακτικά σύνθετα εμφανίστηκαν στην ελληνική γλώσσα κατά τον όψιμο μεσαίωνα λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας της σύνθεσης ως διαδικασίας σχηματισμού λέξεων και της παράλληλης ενίσχυσης των ρηματικών συνθέτων (Ralli 2013: 169-170).

¹² *Σπιθοκάλεσο* λέγεται το πρόβατο που έχει μαύρες τρίχες στο πρόσωπο και στα πόδια (Αρχείο KENΔI-IANE).

¹³ *Κάλεσιο* ή *καλέσιο* πρόβατο είναι 'το μουντό με παρδαλό μούτρο', ενώ *καλέσια* ή *κάλεσια* γίδια 'με άσπρο μούτρο' (Λουκόπουλος 1930: 66-67).

Τα βόρεια ιδιώματα, αντλώντας δεδομένα από την ηλεκτρονική βάση δεδομένων ΔιαΣυν¹⁴, παρουσιάζουν έναν μικρό αριθμό παρατακτικών συνθέτων (π.χ. *ασπρουγανιάζου* < *ασπρίζου* + *γανιάζου* ‘ασπρίζω και μαυρίζω’ Λέσβος¹⁵ κ.α.). Στα φθιωτικά ιδιώματα, τα παρατακτικά σύνθετα δεν αποτελούν παραγωγική κατηγορία συνθέτων. Ενδεικτικά:

- (95) *βακρουκάλισου* < *βάκρ(ου)* + *κάλισου* ‘ονομασία προβάτου’¹⁶ (Μερκάδα, Λιμογάρδι)
 (96) *σταχτουκίτρινους* < *σταχτ(ής)* + *κίτρινους* ‘σταχτής και κίτρινος’

8. Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη εξετάσαμε τη σύνθεση των φθιωτικών ιδιωμάτων στηριζόμενοι σε 7 χειρόγραφα με πλούσιο διαλεκτικό υλικό προερχόμενο από διάφορες περιοχές της ΠΕ Φθιώτιδας. Η σύνθεση σε αυτά τα ιδιώματα ακολουθεί σε γενικές γραμμές τις τάσεις της Κοινής ΝΕ, εντούτοις, διαφέρει σε σχέση με αυτήν αλλά και με τις άλλες διαλέκτους στα εξής σημεία:

- Εμφάνιση δείκτη σύνθεσης -ου- λόγω στένωσης του άτονου /o/ σε /u/, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις παραλείπεται στο εσωτερικό της λέξης σε περιβάλλον μεταξύ συμφώνων.
- Τα ρηματικά σύνθετα στα φθιωτικά ιδιώματα δεν αποτελούν παραγωγική κατηγορία εν αντιθέσει με ό,τι παρατηρείται στην Κοινή ΝΕ και στις περισσότερες νεοελληνικές διαλέκτους (π.χ. Κρητική, Κυπριακή, Ποντιακή) ήδη από τους μεσαιωνικούς χρόνους. Χαρακτηριστικά, στο υλικό μας δεν εντοπίστηκαν ρηματικά παρατακτικά σύνθετα ενώ σπάνια είναι τα σύνθετα της δομής [Ουσιαστικό] + [Ρήμα].
- Μικρός αριθμός εξωκεντρικών και παρατακτικών συνθέτων.
- Απουσία αριστερόστροφων συνθέτων, αφού τα ιδιώματα αυτά δεν διατηρούν αρχαιοπρεπείς δομές και σε καμία φάση της ιστορίας τους δεν ήρθαν σε στενή επαφή με κάποια ιταλο-ρομανική γλώσσα.

Εν κατακλείδι, θα πρέπει να τονίσουμε ότι σε μία περίοδο όπου οι διαλεκτικές ποικιλίες της Ελληνικής συρρικνώνονται, αποτελεί αδήριτη ανάγκη η συλλογή και καταγραφή υλικού από όλες

¹⁴ Βλ. Ράλλη, Χαιρετάκη και Τσιμπούρη (2020).

¹⁵ Παπάνης και Παπάνης (2004).

¹⁶ ΙΛΝΕ, λ. **βακροκάλεσια*, η: ‘προβατίνα με πρόσωπον λευκόν και μελανάς ζώνας’.

τις περιοχές της Ελλάδας. Οι χειρόγραφες μαρτυρίες αλλά και η καταγραφή διαλεκτικού προφορικού λόγου αναμένεται να συμβάλουν σημαντικά στον τρόπο που κατανοούμε τη γραμματική των διαλέκτων και ιδιαίτερα σε αγνοημένους γλωσσολογικούς τομείς, όπως η σύνθεση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allen, M. 1978. *Morphological investigations*. Αδημ. διδακτορική διατριβή, University of Connecticut.
- Anderson, S. 1992. *A-morphous morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ανδρέου, Μ. 2013. «Το φαινόμενο της αριστερόστροφης κεφαλής στη σύνθεση της Κατωιταλικής». *Patras Working Papers in Linguistics* 3: 42-57.
- Andreou, M. 2014. *Headedness in Word formation and Lexical Semantics. Evidence from Italiot and Cypriot*. Αδημ. διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Ανδριώτης, Ν. Π. 1976. *Αντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ανδριώτη. Ἀνατύπωση 88 ἐργασιῶν του μὲ τὴ φροντίδα Ἐπιτροπῆς*. Θεσσαλονίκη.
- Bauer, L. 2001. «Compounding». Στο Haspelmath, M. κ.ά. (εκδ.) *Language typology and language universals*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 695-707.
- Booij, G. 2005. *The Grammar of words. An introduction to linguistic morphology*. Oxford/ New York: Oxford University Press.
- Chairetakis, G. & Ralli, A. 2022. «An electronically-based investigation of left-headed dialectal compounds». Στο M. Kisilier (εκδ.), *Proceedings of the Ninth International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT9)*, 33-53.
- Dimela, E. & Ralli, A. 2009. «Prefixation versus Compounding: A Case Study from the Dialects of Aivali and Moschonisia». *Patras Working Papers in Linguistics* 1: 95-106.
- Haspelmath, M. 2002. *Understanding morphology*. London: Arnold.
- ΙΑΝΕ = *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-.
- Jespersen, O. 1942. *A modern English Grammar on Historical Principles*, vol 6. London: Allen & Unwin.

- Kageyama, T. 2009. «Isolate: Japanese». Στο Lieber, R. & Stekauer, P. (εκδ.), *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 512-526.
- Κολιοπούλου, Μ. 2011. «Η σύνθεση στο ιδίωμα των Μεγάρων». *Patras Working Papers in Linguistics* 2.1: 78-95.
- Λουκόπουλος, Δ. 1930. *Ποιμενικά τῆς Ρούμελης*. Ἀθήνα: Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων.
- Λυριωτάκης, Θ. 2021. *Η σύνθεση λέξεων στις ροδιακές γλωσσικές ποικιλίες*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1969. Ὁ διὰ συνθέσεως ὑποκορισμὸς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Διδακτορική διατριβή. Ἀθήνα: Βιβλιοθήκη Σαριπόλου.
- Manolessou, I. & Tsolakidis, S. 2009. “Greek Coordinated Compounds: Synchrony and Diachrony”. *Patras Working Papers in Linguistics* 1: 23-39.
- Νικολού, Κ., Ξεφτέρη, Μ., Γουτζηγιάνη, Π. & Παπουτσάκη, Μ. 2014. «Η σύνθεση στα κυκλαδικά ιδιώματα: μια πρώτη προσέγγιση». Στο Kotzoglou, G., Nikolou, K. κ.ά. (εκδ.), *11th International Conference on Greek Linguistics (Rhodes, 26-29 September 2013), Selected Papers*. Rhodes: University of the Aegean, 1208-1225.
- Nespor, M. & Ralli, A. 1994. «Stress domains in Greek compounds: a case of phonology-morphology interaction». Στο Philippaki-Warbuton, I., Nikolaidis, K., & Sifianou M. (εκδ.), *Themes in Greek Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 201-208.
- Nespor, M. & Ralli, A. 1996. «Morphology-phonology interface: phonological domains in Greek compounds». *The Linguistic Review* 13: 357-382.
- Παπάνης, Δ. & Παπάνης, Ι. 2004. *Λεξικό του Αγιασώτικου ιδιωματικού λόγου. Ερμηνευτικό-Ετυμολογικό*. Μυτιλήνη.
- Plag, I. 2003. *Word formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ράλλη, Α. 1997. «Το φαινόμενο της σύνθεσης στη Νέα Ελληνική: περιγραφή και ανάλυση». *Παρουσία* 11-12: 183-203.
- Ράλλη, Α. 2005/2022. *Μορφολογία*. Ἀθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη, Α. 2007. *Η σύνθεση λέξεων: διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Ἀθήνα: Πατάκης.

- Ράλλη, Α., Χαιρετάκης, Γ. & Τσιμπούρης, Χ. 2020. Καταγραφή, ανάλυση και ψηφιοποίηση των διαλεκτικών συνθέτων της Νέας Ελληνικής με τη χρήση της ψηφιακής βάσης δεδομένων ΔΙΑΣΥΝ. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 40: 391-403.
- Ralli, A. 2008. «Compound Markers and Parametric Variation». *Language Typology and Universals (STUF)* 61: 19-38.
- Ralli, A. 2009. «Modern Greek V V dvandva compounds: a linguistic innovation in the history of the Indo-European languages». *Word Structure* 2: 48-67.
- Ralli, A. 2013. *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.
- Ralli, A. & Karasimos, A. 2009. «The Role of Constraints in Greek Compound Formation». *Patras Working Papers in Linguistics* 1: 1-22.
- Ralli, A. & Andreou, M. 2012. «Revisiting Exocentricity in Compounding: Evidence from Greek and Cypriot Greek». Στο Kiefer, F., Ladani, M. & Siptar, P. (εκδ.), *Current Issues in Morphological Theory*. Amsterdam: John Benjamins, 65-82.
- Ralli, A. & Chairetakis, G. προσεχώς. «Compounding in Cretan across centuries». Στο Holton D. & Manolessou, I. (εκδ.), *Greek after Antiquity: Achievements and challenges in historical linguistics*. London: BSA/Routledge.
- Scalise, S. & Fábregas, A. 2010. «The head in compounding». Στο S. Scalise & Vogel, I. (εκδ.), *Cross-Disciplinary Issues in Compounding*, Amsterdam: John Benjamins, 109-126.
- ten Hacken, P. 2000. «Derivation and Compounding». *Morphology* 2000: 349-359.
- Τζαβάρας, Ξ. 2016. «Περιγραφή του μορφολογικού συστήματος της σύνθεσης στα γλωσσικά ιδιώματα της Ίμβρου και της Λήμνου». Στο Ralli, A., Koutsoukos, N. & Bompolas S. (εκδ.), *Proceedings of the 6th Modern Greek Language and Linguistic Theory Meeting*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 209-218.
- Τζάρτζανος, Α. 1909. *Περί τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου*. Ἀθήνα: Πετράκος.
- Tribulato, O. 2015. *Ancient Greek verb-initial compounds: their diachronic development within the Greek compound system*. Berlin: De Gruyter.
- Τσερέπης, Γ. 1902. *Τὰ σύνθετα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*. Ἀθήνα: Σακελλάριος.

- Tsiouni, V. 1972. *Παιδιόφραστος διήγησις τῶν ζῶων τῶν τετραπόδων*. Κριτική έκδοση. Μόναχο.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1972. *Φθιωτικά, γλωσσικά καὶ λαογραφικά*. Χφ. 976, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1973. *Γλωσσικά καὶ λαογραφικά ἐκ Φθιώτιδος*. Χφ. 1007. Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1989. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τῆ Φθιώτιδα*. Χφ. 1299. Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1992. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Δομοκοῦ (καὶ γενικότερα ἀπὸ τὸν νομὸ Φθιώτιδος)*. Χφ. 1324. Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1995. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸν νομὸ Φθιώτιδος*. Χφ. 1360. Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1998. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Φθιώτιδα (Στυλίδα-Ράχες-Πελασγία)*. Χφ. 1397. Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. 2003. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸν νομὸ Φθιώτιδος*. Χφ. 1423. Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Χαιρετάκης, Γ. 2015. *Δια-διαλεκτικὴ σύγκριση στη σύνθεση των νεοελληνικῶν διαλέκτων*. Μεταπτυχιακὴ διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρῶν.
- Χαιρετάκης, Γ. & Ράλλη, Α. Προσεχῶς. «Η σύνθεση στην κρητικὴ διάλεκτο». *Μελέτες για τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 43.
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. 1905-1907. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Α'-Β'. Ἀθῆναι: Σακελλάριος.
- Waugh, L. R. 1994. «Degrees of Iconicity in the Lexicon». *Journal of Pragmatics* 22: 55-70.
- Zwicky, A. 1985. «Heads». *Journal of Linguistics* 21: 1-29.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (II)

Γεωργία Κατσούδα
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

Supplement to the Modern Greek dialectal bibliography provided in the previous volume (Katsouda 2012).

1. Πρόλογος

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει στην προηγούμενη βιβλιογραφική επισκόπηση της ελληνικής διαλεκτικής λεξικογραφίας (Κατσούδα 2012), στόχο του ΚΕΝΔΙ-ΙΛΝΕ αποτελεί η συνεχής βιβλιογραφική ενημέρωση με την κατά διαστήματα συμπλήρωση της διαλεκτικής εργογραφίας. Συνεπώς, η παρούσα ανασκόπηση αποτελεί συμπλήρωμα του προ δεκαετίας άρθρου μας. Για τη συλλογή του υλικού στηριχθήκαμε α) στη βιβλιογραφία του 6^{ου} και 7^{ου} τόμου του *Ιστορικού Λεξικού* της Ακαδημίας Αθηνών, και παράλληλα, β) στην αποδελτίωση αρθρογραφίας από έγκριτα επιστημονικά –κατεξοχήν γλωσσολογικά– περιοδικά, από πρακτικά συνεδρίων και γ) σε διαδικτυακές βιβλιογραφικές βάσεις δεδομένων.

Υπενθυμίζουμε ότι και παρούσα καταλογογράφηση εστιάζει το ενδιαφέρον της σε διαλεκτολογικά λεξικά και γλωσσάρια –αυτοτελή ή μη– (i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια) ή σε εργασίες λεξικογραφικού περιεχομένου, δηλ. σε εργασίες –συνήθως άρθρα– οι οποίες περιέχουν αρκετά πλούσιο λεξιλογικό υλικό, κατεξοχήν αλφαβητισμένο, το οποίο συνοδεύεται από ερμηνεύματα ή ετυμολογικές παρατηρήσεις (ii. Διαλεκτολογικές

λεξικογραφικές μελέτες). Επίσης, συμπεριλαμβάνουμε και διαλεκτικές τοπωνυμικές και ανθρωπωνυμικές λεξικογραφικές μελέτες, δεδομένου ότι το ονοματολογικό υλικό αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διαλεκτικής λεξικογραφίας (iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες).

Και στην παρούσα επισκόπηση ακολουθούμε την ίδια δομή της επισκόπησης του 2012: αρχικά παρουσιάζονται οι νεοελληνικές διάλεκτοι και ακολουθούν τα νεοελληνικά ιδιώματα βάσει της γεωγραφικής τους κατανομής. Όσον αφορά τα τελευταία, παρατίθενται πρώτα τα γενικά έργα για την ευρύτερη περιοχή, εφόσον υπάρχουν, και ακολουθούν ειδικότερα έργα ανά νομό ή νήσο. Η εργογραφία για ιδιώματα περιοχών εκτός Ελλάδας καταγράφεται χωριστά στο τέλος της ευρύτερης περιοχής με τη οποία τα συγκεκριμένα ιδιώματα σχετίζονται (βλ. Ήπειρο και Θράκη). Ακολουθεί κατόπιν μια τρίτη ενότητα με εργογραφία που παρουσιάζει λεξικογραφικό ενδιαφέρον γενικώς για ν.ε. γεωγραφικές ποικιλίες. Οι συγκριτικές κυρίως μελέτες που αφορούν δύο διαλεκτικές περιοχές καταχωρίζονται διπλά.

A. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

1. ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ

1.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

Βλασιάδης, Κ. 2022. *Λεξικόδιον του γλωσσικού ιδιώματος της ελληνόφωνης Συνασού Καππαδοκίας*. Αθήνα: χ.ε.

Μακρίδης, Δ. 2023. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Μυστής Καππαδοκίας*. Αθήνα: Όστρια.

1.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

Κοιμίσογλου, Σ. 2006. *Μιστί Καππαδοκίας: Η Μάνη των Ελλήνων της Μικράς Ασίας*. Θεσσαλονίκη: ILP Productions.

Πανελλήνιος Σύλλογος Αξενών Καππαδοκίας «Γεώργιος Μαυροχαλυβίδης» (εκδ.) 2022. *Το γλωσσικό ιδίωμα και ιστορικές αναδιφήσεις της Αξού Καππαδοκίας*. Θεσσαλονίκη.

Παπαδόπουλος, Ι. 2012. *Καππαδοκικά παραμύθια & λαϊκές παραδόσεις-Φάρασα, Σύλλη, Αραβάν, Γούρδοно*. Νέα Ιωνία: Κέντρο Μικρασιατικού Πολιτισμού.

Φατές, Θ. 2012. *Χιογός ας σι χαρίς': Εκμάθηση του Μιστιώτικου ιδιώματος (άνευ διδασκάλου)*. Κόνιτσα: Δήμος Κόνιτσας.

2. ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ

2.1. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Casile, B. 2019. *Usi e costumi del passato. Glossario con i lemmi del Lessico greco-calabro storico ed etimologico. Traduzione e commento a cura di Paolo Martino*. Bova: Apodiazizzi.
- D'Andrea, F. 2003. *Vocabolario greco-calabro-italiano della Bovesia: con apparato fraseologico e note etimologiche*. Reggio: Iiriti.
- Palumbo, V.D. 2018. *I Quaderni di Constantinopoli. Il cammino delle parole (Vol. III: Dizionario)*. Calimera: Guetonia.
- Rodà, A. 2010. *Vocabolario Greco-Calabro-Italiano. Italiano-Greco-Calabro*. Reggio: Laruffa.

2.2 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

- Manolessou, I. & Ralli, A. 2020. «On borrowing and integrating Italo-Romance nouns in South Italian Greek». Στο Del Puente, P. κ.ά. (εκδ.) *Tra etimologia romanza e dialettologia. Studi in onore di Franco Fanciullo*. Alessandria: Edizioni dell' Orso, 261-278.
- Pellegrino, M. 2021. *Greek Language, Italian Landscape: Griko and the Re-storying of a Linguistic Minority*. Hellenic Studies Series 89. Washington, DC: Center for Hellenic Studies.

2.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

- Mosino, F. 2002. *Cognomi Greci di Reggio Calabria*. Bova: Apodiazizzi.
- Mosino, F., Violi, F. & Nucera, C. 2009. *Cognomi, toponimi e idronimi nella Reggio Calabria-Greca*. Reggio: Apodiazizzi.

3. ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗ (ΟΥΚΡΑΝΙΑ)

3.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Diamantopoulou-Rionis, A., D. Demerdzhi, et al. 2006. *Rumeisko-russki'i i russko-rumeiski'i slovar' piati dialektov grekov Priazov'ia* [Ρουμειϊκο-ρωσικό και ρωσο-ρουμειϊκό λεξικό πέντε διαλέκτων των Ελλήνων της Αζοφικής]. Mariupol: "Novyi Mir".

3.2 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

- Ασλά, Α. 1999. *Τα Μαριουπολίτικα. Τραγούδια, παραμύθια και χοροί των Ελλήνων της Αζοφικής*. Ιωάννινα: Δωδώνη.

- Horbatsch, O. 1979-1980. «Turkschsprachige Lehnwörter im Dialekt der Donetc'ker (Asow-)Griechen in der Ukraine». *Harvard Ukrainian Studies* 3/4: 421-444.
- Kisilier, M. 2019. «Azov Greek in a typological perspective». *Proceedings of the 5th Patras international conference of graduate students in linguistics (PICGL5)*, Patras, 34-47.
- Kisilier, M. 2022. «Contact Phenomena in Azov Greek». *Languages* 7(3): 174.
- Κούτνα, Ι. 2013. *Τα παραμύθια των Ελλήνων της Αζοφικής. Καταγωγή, γλώσσα, αφηγηματικές και υφολογικές δομές*. Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία.

4. ΠΟΝΤΟΣ

4.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Αθανασιάδης, Σ. 2020. *Λεξικό της Ποντιακής διαλέκτου*. Βέροια: Εύξεινος Λέσχη Βέροιας.
- Κηρυκόπουλος, Μ. 2014. *Λεξικό της Ποντιακής διαλέκτου, ειδικά το ιδίωμα Χαλδίας-Ματσούκας-Τραπεζούντας*. Αθήνα.
- Tursun, V. 2021. *Romeika-Türkçe sözlük*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Χατζόπουλος, Γ.Κ. & Ιωακειμίδου, Π.Ζ. 2021. *Ξένες λέξεις στην ποντιακή διάλεκτο*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

4.2 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

- Berikashvili, S. 2017. *Morphological Aspects of Pontic Greek Spoken in Georgia*. München: LINCOM GmbH.
- Berikashvili, S. 2019. «Loan verb adaptation in Pontic Greek spoken in Georgia». Στο Τζιτζιλής, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (εκδ.) *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 262-278.
- Özkan, H., 2013. «The Pontic Greek spoken by Muslims in the villages of Beşköy in the province of present-day Trabzon». *Byzantine and Modern Greek Studies* 37: 130-150.
- Schreiber, L. 2019. «Romeyka». Στο Haig, G. & Khan, G. (εκδ.) *The Languages and Linguistics of Western Asia: An Areal Perspective*. Berlin/ Boston: De Gruyter Mouton, 892-934.
- Sitaridou, I. 2023. «Romeyka». Στο Μ. Bağrıaçık, Ö. Demirok & B. Öztürk (εκδ.) *Endangered Languages of Turkey*, İstanbul: The Laz Institute, 50-66.

5. ΤΣΑΚΩΝΙΚΑ

5.1 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

- Kisilier, M. 2017. «Lexical peculiarities of the Tsakonian dialect of Modern Greek: Preliminary observations and perspectives of study». *Voprosy Jazykoznanija* 2017, 105-136 [στη ρωσική].
- Liosis, N. 2016. «Tsakonian Studies: The State-of-the-Art». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36: 205-218.
- Λυσικάτος, Σ. 2011 [2006]. «Λέξεις της Τσακωνικής που μοιάζουν με αντίστοιχες της εκκλησιαστικής και αρχαίας γραμματείας». *Χρονικά των Τσακώνων* 9: 172-198.
- Μανωλέσσου, Ι. 2019. «Νέα δεδομένα για την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου». Στο Αρχάκης, Α., Κουτσούκος, Ν., Ξυδόπουλος, Γ. & Παπαζαχαρίου, Δ. (εκδ.), *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική, 289-311.
- Nicholas, N. 2019. «A critical lexicostatistical examination of Ancient and Modern Greek and Tsakonian». *Journal of Applied Linguistics and Lexicography* 1: 18-68.

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

1.1 Γενικά

- Μηνάς, Κ. 2020. *Γλωσσικός Άτλαντας Δωδεκανήσου*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Σκανδαλίδης, Μ.Ε. 2013. *Αιγαιοπελαγίτικα γλωσσοϊστορικά μελετήματα (Δωδεκάνησα-Κυκλάδες-Εύβοια-Κρήτη-Κύπρος)*. Τα διάσπαρτα. Αθήνα: Βερέττας.

1.2 Αστυπάλαια

- Περίδης, Ν. 2019. *Αστροπαλιζανά. Αστροπαλίτικα. Αστυπαλίτικα*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

1.3 Κάλυμνος

1.3.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Σκανδαλίδης, Μ.Ε. 2013. *Λεξικό του ιδιώματος της Καλύμνου βασισμένο στη συλλογή γλωσσικής ύλης του Παντελή Ηλ.*

Καμπούρη. Κάλυμνος: Αναγνωστήριο Καλύμνου «Αι Μούσαι».

Σκανδαλίδης, Μ.Ε. 2014. *Λεξικό του ιδιώματος της Καλύμνου*. Κάλυμνος: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου.

1.3.2 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

Βολονάκης, Μ. 2009. «Συντήρηση τροφίμων - Αποθήκευση τροφίμων στα Δωδεκάνησα». *Καλυμνιακά Χρονικά* 18: 303-348.

Κολιοπούλου, Μ. 2009. «Το ιδίωμα της Καλύμνου και της Ρόδου: διαχρονική προσέγγιση». *Καλυμνιακά Χρονικά* 18: 407-445.

Σκανδαλίδης, Μ.Ε. 2009. «Μεσαιωνικά και βυζαντινά εγκαταλείμματα στο γλωσσικό ιδίωμα της Καλύμνου». *Καλυμνιακά Χρονικά* 18: 401-406.

1.4 Κάσος

Σκουλιός, Μ.Κ. 2018. *Το λεξικό της Κάσου*. Γλωσσάριο, εκφράσεις, ιδιώματα, τοπωνύμια, χλωρίδα, πανίδα, ιχθυοπανίδα [...] το λεξιλόγιο των Κασίων της Αιγύπτου και της Αμερικής. Αθήνα.

1.5 Κως

Καραποτόσογλου, Κ. 2014. «Έτυμολογικά στα ιδιώματα της Κω». *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 26: 513-564.

Κουτσουράδη, Π. 2013. *Κως*. Λαογραφικές σελίδες. Αθήνα: Καρδαμίτσα (γλωσσάρι στις σσ. 191-194).

1.6 Λειψοί

Κωνσταντινίδου, Μ. 2015. «Το γλωσσικό ιδίωμα των Λειψών: Συμβολή στην μελέτη της δωδεκανησιακής Ελληνικής». *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 26: 593-643.

1.7 Μεγίστη/Καστελλόριζο

Παντελής, Π. 2002. *Η ιστορία και η διάλεκτος των κατοίκων της Μεγίστης [Καστελλόριζου]: γραμματική - γλωσσάριο - μνημεία του λόγου*. Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις.

1.8 Νίσυρος

Σκανδαλίδης, Μ.Ε. 2015. *Λεξικό του ιδιώματος της Νισύρου*. Αθήνα: Εταιρεία Νισυριακών Μελετών.

Σακελλαρίδης, Κ. 1983. *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*. Αθήνα: Έταιρία Νισυριακών Μελετών.

1.9 Ρόδος

Καντάς, Κ. 2015. *Το παρεφθαρμένο ελληνικό λεξιλόγιο που άκουσα στις Καλυθιές Ρόδου: από τα 1935 έως τα 1965*. Αθήνα: Πελασγός.

Ψαράς, Φ. 2018. *Η Αρχαγγελίτικη Γλώσσα. Λεξιλόγιο*. Ρόδος: Βερέττας.

Νικολού, Κ., Φραντζή, Κ.Θ. & Λογοθέτη, Σ. 2019. «Παρατηρήσεις στα τοπικά ιδιώματα των Απολλώνων και Σαλάκου Ρόδου». Στο Ralli A. κ.ά. (εκδ.) *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8)*, Gjirokastër, 4-6 October 2018. Patras: University of Patras, 189-201.

1.10 Σύμη

Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, Ε. 2011. *Πουλιά στη Σύμη και τις νησίδες της. Επιστημονικές, αρχαίες ελληνικές, μεσαιωνικές, νέες ελληνικές, συμαϊκές και αγγλικές ονομασίες*. Αθήνα: Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας.

Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, Ε. 2012. *Καραβόλοι στη Σύμη και τις νησίδες της. Επιστημονικές και τοπικές ονομασίες*. Αθήνα: Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας.

2. ΕΥΒΟΙΑ

Ντέλιου, Α. 2017. *Γλώσσα με άρωμα... Βόρειας Εύβοιας*. Ιστιάα: χ.ε.

3. ΗΠΕΙΡΟΣ

3.1 Γενικά

Λάμπας, Δ.Χ. 2018. *Ηπειρώτικο γλωσσάρι. Παλιές κοινές λέξεις*. Αθήνα.

Οικονόμου, Κ. 2010. *Σλαβικά λεξιλογικά δάνεια στα ελληνικά ιδιώματα της Ηπείρου*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.

3.2 ν. Άρτας

Ευλογιάννης, Χ. 2020. *Γλωσσάρι ιδιωματοικό. Λέξεις και Εκφράσεις Κάμπου Άρτας*. Ψαθοτόπι Άρτας.

3.3 ν. Ιωαννίνων

- Γύρας, Δ. 2013. *Ζίτσα: γλωσσάρι και ιστορικά, κοινωνικά και λαογραφικά στοιχεία*. Ιωάννινα: Θεοδωρίδης.
- Ζιώγας, Θ. 2011. *Μαστοροχωρίτικα*. Αθήνα.
- Μήτσης, Β.Δ. 2015. *Κρυονέρι Πωγωνίου. Ιστορία-Τοπωνύμια-Γλωσσάρι*. Κρυονέρι: χ.ε.
- Χρηστίδη, Κ. & Χρηστίδης, Η. 2013. *Ιδιωματικές λέξεις και αλλαγές του τόπου μας*. Βουλγαρέλι: Πολιτιστικό και Αθλητικό Κέντρο Δήμου Κεντρικών Τζουμέρκων.

3.4 Ήπειρος εκτός Ελλάδας

3.4.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

- Κυριαζής, Δ. 2007. «Η σχέση του ελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας με τα άλλα νεοελληνικά ιδιώματα». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 27: 198-209.
- Κυριαζής, Δ. 2014. «Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Άρτας Αυλώνας». Στο Ευθυμίου, Α. κ.ά. (εκδ.) *ICGL 10: Proceedings of the 10th International Conference on Greek Linguistics (1-4/9/2011, Komotini)*. Komotini, 890-898.
- Κυριαζής, Δ. 2019α. «Τα νεοελληνικά ιδιώματα της Ν. Αλβανίας υπό το φως της βαλκανικής γλωσσολογίας». Στο Τζιτζιλής, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (εκδ.) *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και τη Μικρά Ασία*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 1.156-175.
- Κυριαζής, Δ. 2019β. «Διατοπικότητα και διαχρονικότητα των νεοελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων της Νότιας Αλβανίας». Στο Ralli, Α. κ. ά. (εκδ.) *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8), (Gjirokastër, 4-6 October 2018)*. Patras, 103-132.

3.4.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

- Ξέρρα, Κ. & Ευ. Μπαρούτα 2019. «Τα οικογενειακά ονόματα των περιοχών Δρόπολης και Πωγωνίου». Στο Ralli, Α. κ.ά. (εκδ.) *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8), (Gjirokastër, 4-6 October 2018)*. Patras, 93-102.

4. ΘΕΣΣΑΛΙΑ

4.1 Γενικά

4.1.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Εηνητάρας, Στ. 2021. *Λεξικό του Καραγκούνικου Ιδιώματος*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Στάθης, Ε. & Στάθης, Κ. 2012. *Γλωσσάρι ιδιώματος Δυτικής Θεσσαλίας και ευρύτερης περιοχής αυτής*. Τρίκαλα: χ.ε.

4.1.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

Μπέης, Σ. & Κατσούδα, Γ. 2013. «Ενδοδιαλεκτική Διαφοροποίηση στα Ιδιώματα της Θεσσαλίας». *Θεσσαλικά Μελετήματα* 3: 57-72.

4.1.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

Σπανός, Κ. 2018. *Λεξικό των θεσσαλικών βαφτιστικών ονομάτων (15ος-19ος αι.)*. Λάρισα.

4.2 ν. Καρδίτσης

Βασιλούλης, Γ.Ι. 2020. *Το Βουνέσι. Γλωσσικός θησαυρός, ιστορία και παράδοση*. Αθήνα: Σύνδεσμος των απανταχού Μορφοβουνιωτών (Βουνεσιωτών) - Εκδ. Εντός

4.3 ν. Λαρίσης

Θώμος, Δ. 2016. *1001 λέξεις όπους ιτότι*. Λάρισα: Σύλλογος Κρανιωτών Λάρισας & Περιχώρων «Η Ξηροκρανιά».

Καφφές, Χ.Κ. 2013. *Βερδικούσια. Τοπωνύμια – τοπικό γλωσσικό ιδίωμα*. Λάρισα.

Μπέης, Σ. 2023. *Το ιδίωμα της Λάρισας: φωνολογική και μορφολογική ανάλυση*. Αθήνα: Πατάκης.

4.4 ν. Μαγνησίας

Διαμαντάκος, Ν.Γ. 2021. *Ιδιωματικό λεξικό της Ζαγοράς*. Βόλος: Δήμος Ζαγοράς-Μουρεσίου.

4.5 ν. Τρικάλων

4.5.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

Νημάς, Θ. 2019. *Γλωσσάριο Πλατάνου (Βάνιας) Τρικάλων. Συμβολή στην έρευνα και μελέτη της θεσσαλικής διαλέκτου*. Θεσσαλονίκη: Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη.

Πλάτσικας, Δ. 2020. *Ο αρχαίος λόγος στον ιδιωματικό λόγο της Καλαμπάκας*. Καλαμπάκα.

Σιούτας, Α. 2018. *Γλώσσα και παράδοση στα Χάσια*. Καλαμπάκα.

Σιούτας, Α. 2021. *Γλωσσάριο Χασίων : συμβολή στην έρευνα και μελέτη της θεσσαλικής διαλέκτου*. Καλαμπάκα: χ.ε.

4.5.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

- Γκαραλιάκος, Δ. 2016. *Το γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής των Χασίων (ν. Γρεβενών)*. Αδημ. διδακτορική διατριβή. Ρόδος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Νημάς, Θ. 2018. «Τουρκικές λέξεις που ήταν σε χρήση στον προφορικό λόγο των κατοίκων της περιοχής Χασίων Τρικάλων ως τη δεκαετία του 1960 περίπου». Στο Ντίνας, Κ. (εκδ.), *Figura in praesentia. Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή Θανάση Νάκα*. Αθήνα: Πατάκης, 337-367.

5. ΘΡΑΚΗ

5.1 ν. Ροδόπης

- Μπατζάκας, Γ. 2020. *Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος του Ιάσμου Κομοτηνής*. Ξάνθη: Σπανίδης [έκδοση της Σχολής κλασικών και ανθρωπιστικών σπουδών του ΔΠΘ].
- Μπατζάκας, Γ. 2012. «Μια πρώτη προσέγγιση του ιδιώματος του Ιάσμου Κομοτηνής». Στο Ευθυμίου, Α. (εκδ.) *ICGL 10: Proceedings of the 10th International Conference on Greek Linguistics (1-4/9/2011, Komotini)*. Komotini, 973-982.

5.2 Θράκη εκτός Ελλάδος

- Ζαχαριάδης, Ν. 2014. *Λεξικό του Κωνσταντινουπολίτικου γλωσσικού ιδιώματος*. Αθήνα: Γαβριηλίδης.

5.3 Ανατολική Ρουμελία

5.3.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Λασκαράκης, Στ. 2022. *Λεξικό γλωσσικού ιδιώματος Αγκιάλου Ανατολικής Ρωμυλίας*. Αθήνα: Σύλλογος των Αγκιαλιτών της Αθήνας «Η Αγκιάλος».
- Σταλίδης, Κ. 2020. *Λεξικό του γλωσσικού πολιτισμού των κατοίκων από τη Σωζόπολη της Ανατολικής Ρωμυλίας*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

5.3.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

- Άλμπανούδης, Π.Ι. 2014. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Μοναστηριωτών (περιοχής Καβακλί) Ανατολικής Ρωμυλίας*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

- Αλμπανούδης, Π. 2016. «Οι σχέσεις του ιδιώματος της περιοχής Καβακλί με τα υπόλοιπα ιδιώματα της Ανατολικής Ρωμυλίας». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36: 17-34.
- Asenova, P. 2016. «Contact de langues: les dialectes grecs en Bulgarie». Στο Ralli, A. κ.ά. (εκδ.) *MGDLT 6: Proceedings of the 6th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting (Patras 25-28 September 2014)*. Patras: University of Patras, 1-16.
- Asenova, P. 2019. «Changes of the preposition functions in isolated Greek dialects in Bulgaria». Στο Ralli, A. κ.ά. (εκδ.) *Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT8), (Gjrokastër, 4-6 October 2018)*. Patras: University of Patras, 1-9.
- Poromanska, S. 2014. *Τα νεοελληνικά ιδιώματα της νοτιοανατολικής Βουλγαρίας: ιδιαιτερότητες των ουσιαστικών*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

6. IONIA ΝΗΣΙΑ

6.1 Ζάκυνθος

- Κεφαλληνού, Α.Δ. 2022. *Φρεσκάροντας τις μνήμες ... Η γλώσσα που μεγάλωσα*. Ζάκυνθος: Ερμής.

6.2 Ιθάκη

- Ραυτοπούλου, Μ. 2012. «Χαρακτηριστικά του ιδιώματος της Ιθάκης», στο Πετράτος, Π. (εκδ.) *Το Κεφαλονίτικο γλωσσικό ιδίωμα. Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (Αργοστόλι, 13 Οκτωβρίου 2007)*. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς - Ιθάκης, 59-72.
- Σιμήρης, Δ. 2016. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ιθάκης*. Ιθάκη: Δημοτική Κοινοφελής Επιχείρηση Ιθάκης.
- Σιμήρης, Δ. 2020. *Θιακό χιούμορ*. Ιθάκη: Δημοτική Κοινοφελής Επιχείρηση Ιθάκης «Ο Φήμιος» [γλωσσάρι στις σσ. 126-162].

6.3 Κεφαλλονιά

6.3.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Λοβέρδος, Α. 2022. *Παρόλες Κεφαλονίτικες*. χ.τ.

6.3.2 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

- Κυπριώτου, Δ. & Ποδηματά, Α. 2012. «Τουρκικές λέξεις στο κεφαλονίτικο λεξιλόγιο (από το χειρόγραφο του Ευάγγελου Τσιμαράτου)». Στο Πετράτος, Π. (εκδ.), *Το Κεφαλονίτικο*

γλωσσικό ιδίωμα. Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (Αργοστόλι, 13 Οκτωβρίου 2007). Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς - Ιθάκης, 119-156.

Λυκούδης, Σπ. 2014. *Σπέρρος ο ανεπανάληπτος: κεφαλλονίτικες πατσανάτσες*. Αθήνα: Αγγελάκης.

Πετράτος, Π. 2012. «Αρχαιοπινή στοιχεία στο καθημερινό λεξιλόγιο της Κεφαλονιάς». Στο Πετράτος, Π. (εκδ.), *Το Κεφαλονίτικο γλωσσικό ιδίωμα. Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (Αργοστόλι, 13 Οκτωβρίου 2007)*. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς - Ιθάκης, 97-117.

6.3.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

Ρηγάτος, Γ.Α. 2018. «Διπλά, τριπλά και σπάνια βαπτιστικά ονόματα στην Κεφαλονιά». Στο Βαρβούνης, Μ.Γ. & Σέργης, Μ.Γ. (εκδ.) *Πλάτανος ευσκιόφυλλος: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 655-668.

6.4 Κύθηρα

Κασιμάτης, Ι. 2014. *Παροιμίες, ευχές, κατάρες, όρκοι και διάφορα άλλα λεκτικά σχήματα των Κυθέρων*. Αθήνα: Δρυς.

Κατσούδα Γ. 2016. *Το Κυθηραϊκό ιδίωμα. Περιγραφή και ανάλυση*. Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών 26. Αθήνα.

Κατσούδα, Γ. 2019. «Το σημερινό κυθηραϊκό ιδίωμα: τα συμπεράσματα γλωσσοσυλλεκτικής αποστολής στα Κύθηρα». Στο Αρχάκης, Α., Κουτσούκος, Ν., Ξυδόπουλος, Γ. & Παπαζαχαρίου, Δ. (εκδ.), *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική, 233-244.

Κατσούδα, Γ. 2021. «Οι αρχαϊσμοί στο ιδίωμα των Κυθέρων». Στο Αρώνη-Τσίγλη, Κ. (εκδ.) *Homo sum; Humani nil a me alienum puto. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νίκο Πετρόχειλο*. Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών 35. Αθήνα: Gutenberg, 336-349.

Katsouda, G. 2020. *The dialect of Kythera. Description and analysis*. Society of Kytherian Studies 32. Athens (μετάφραση του ελληνικού βιβλίου με προσθήκες και διορθώσεις).

6.5 Λευκάδα

Καραγιάννη, Γ. & Καραγιάννης, Γ. 2020. *Κάλαμος. Αναμνηστικό λέξεων*. Αθήνα: Άπαρσις.

- Κριμπάς, Π.Γ. 2019. «Ο επτανησιακός χαρακτήρας της λευκαδίτικης γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας». Στο: Αρχάκης, Α. Κουτσούκος, Ν., Ξυδόπουλος Γ. & Παπαζαχαρίου, Δ. (εκδ.) *Γλωσσική ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική, 245-272.
- Κριμπάς, Π.Γ. 2021. «Η επτανησιακή γεωγραφική γλωσσική ποικιλία της Νεοελληνικής: Μια ολιστική προσέγγιση». Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χρ. Βλάχος, κ.α. (εκδ.) *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*, Πάτρα 5-8 Σεπτεμβρίου 2019, 646-660.

7. ΚΡΗΤΗ

7.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Ανδρουλιδάκη, Β. 2013. «Αθησαύριστες παροιμίες από την περιοχή της Μεσαράς». Στο Μουτζούρης, Κ.Δ. (εκδ.) *Ο παροιμιακός και γνωμικός λόγος στην Κρήτη. Πρακτικά Συνεδρίου (Ανώγεια 28, 29, 30 Σεπτ. 2012)*. Ανώγεια: Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας & Δήμος Ανωγείων, 529-557.
- Αποστολάκης, Γ. 2014. *Αρκάδι, σύμβολο αυτοθυσίας: Ρίμες - Κρητικό γλωσσικό ιδίωμα*. Ηράκλειο: χ.ε.
- Βολανάκης, Ι.Η. 2013. «Αθησαύριστες παροιμίες και γνωμικά από την περιοχή Αμαρίου Ρεθύμνης». Στο Κ. Δ. Μουτζούρης (επιμ.). *Ο παροιμιακός και γνωμικός λόγος στην Κρήτη. Πρακτικά Συνεδρίου (Ανώγεια, 28-30 Σεπτ. 2012)*. Ανώγεια: Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας & Δήμος Ανωγείων, 459-528.
- Δαριβιανάκης, Δ. 2009. *Η ζωντανή κρητική διάλεκτος*. Ηράκλειο: χ.ε.
- Ζαμπετάκη, Ε. 2019. *Παλαιϊνές κρητικές κουβέντες*. Ρέθυμνο: χ.ε.
- Κασσωτάκης, Μ. 2018. *Το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του οροπεδίου Λασιθίου*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κριτσωτάκης, Γ. 2013². *Στειακό λεξιλόγιο*. Μαρωσιά Σητείας.
- Λενακάκης, Α. 2021. *Θησαυρός κρητικών στερεότυπων εκφράσεων*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Ξενάκη-Ροβίθη, Ε.Μ. 2019. *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του γλωσσικού ιδιώματος του νομού Ηρακλείου*. Ηράκλειο: Mystis.

- Ορφανός, Β. 2020. *Τουρκικά δάνεια στα ελληνικά της Κρήτης. Συναγωγή από λεξικά, κείμενα και προφορικό λόγο*. Heidelberg: Propyleum-Heidelberg University Library.
- Πετρουγάκη, Ε. 2019. *Τα ελληνικά της Κρήτης*. Ηράκλειο.
- Σμπώκος, Γ. 2013. *Πολύτιμα πετράδια του Ανωγειανού γλωσσικού ιδιώματος: ερμηνευτικό λεξικό*. Ανώγεια.
- Τσιριγωτάκης, Α. 2019. *Κρητών διάλεκτος: το γνήσιο ιδιωματικό λεξικό*. Ηράκλειο Κρήτης: χ.ε.
- Τσιριμονάκης, Μ. 2022³. *Συλλογή από κρήσες λέξεις*. Χανιά: Περιφέρεια Κρήτης.

7.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

- Παπαδάκης, Κ.Η. 2014. «Κυριώνυμα τοπωνύμια της επαρχίας Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνου (οικογενειακά ονόματα, βαπτιστικά, ανδρωνυμικά, παρωνύμια, εθνικά, από κοινωνικές ομάδες)». Στο Παπαδάκης, Κ.Η. & Πελαντάκης, Θ.Σ. (εκδ.) *Η επαρχία Αγίου Βασιλείου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, τ. Γ'. Ρέθυμνο: Ομοσπονδία Συλλόγων Επαρχίας Αγ. Βασιλείου Ρεθύμνου «Ο Πρεβελάκης» - Αττικής, 331-440.

8. ΚΥΚΛΑΔΕΣ

8.1 Αμοργός

- Στρατουδάκης, Μ.Ι. 2014. *Λαογραφικόν Λεξικόν της Αμοργού*. Πάτρα.

8.2 Ανάφη

- Ήμελλος, Σ. & Kenna, M. 2015. *Ανάφη από λαογραφική, διαλεκτολογική και κοινωνικοανθρωπολογική άποψη*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

8.3 Θήρα-Σαντορίνη

- Καραμολέγκος, Α. 2019. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαντορίνης*. Σαντορίνη: Καλλίστη.

8.4 Κέα

- Μουζάκη-Χιονάτου, Μ. 2011. *Τζιώτικο γλωσσάρι και γνωμικά*. Κέα.

8.5 Κύθνος

- Βενετούλιας, Γ. 2023: *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κύθνου*. Αθήνα: Εν πλω.

8.6 Νάξος

- Μουστάκη, Ε. 2011. *Λεξικό του Φιλωτίου Νάξου*. Μεταπτυχ. διατρ., Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Χουζούρης, Γ. Κ. & Χουζούρης, Γ. Κ. 2013. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Φιλωτίου της Νάξου*. Αθήνα: Σύλλογος Φιλωτιτών.

8.7 Σίφνος

- Προμπονάς, Ν. 2019. *Χρηστικό Σιφνιακό Γλωσσάριο*. Αθήνα: Δήμος Σίφνου-Πολιτιστικός Σύλλογος Σίφνου.

8.8 Σύρος

- Λειβαδάρας, Ν. 2018. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ερμούπολης Σύρου: 3000 λέξεις-φράσεις*. Ερμούπολη: Εν Σύρω.

8.9 Τήνος

- Κουτελάκης, Χ. 2012. *Τοπωνυμικά και ονοματολογικά της νήσου Τήνου. Η ιστορία πίσω από τις λέξεις*. Αθήνα.

9. ΚΥΠΡΟΣ

9.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Κολίτσης, Α. 2017. *Το λαϊκό φρασεολόγιο και το "ου φωνητά" των Κυπρίων: 2000 λήμματα, 3500 φράσεις, παροιμίες, γνωμικά, δίστιχα, κατάρες, ευχές, ύβρεις, "ου φωνητά" με σχόλια ερμηνευτικά για τη χρήση και σημασία με ετυμολογία όλων των λημμάτων*. Αθήνα: Andy's Publishers.
- Σαμουήλ, Σ. & Ζάχου, Σ. 2018: *Η όμορφη γλώσσα των παππούδων μας. Η κυπριακή διάλεκτος*. Λευκωσία: Bookworm publication.
- Συμεωνίδης, Χ. 2014. *Αντίστροφο λεξικό της κυπριακής διαλέκτου*. Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.
- Συμεωνίδης, Χ. 2017: *Ετυμολογικό λεξικό της κυπριακής διαλέκτου: Τα δυσπρόσιτα*. Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.
- Χατζηπιερής, Ι. & Καπατάς, Ο. 2015. *Κοινό Λεξικό της ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής διαλέκτου*. Λευκωσία.

9.2 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

- Anastasiadou A., Kiourti E., Mitsiaki, M. 2017. «Inflectional Morphology at the service of Lexicography: KOMΟΛεξ, A Cypriot Morphological Dictionary». Στο Georgakopoulos, Th. κ.ά. (εκδ.) *ICGL 12: Proceedings of the 12th International*

- Conference on Greek Linguistics (16-19/9/2015, Berlin)*. Berlin: Romiosini, 157-174.
- Chadzikostis, G. 2007. *La presenza della lingua italiana nell' idioma greco cipriota*. Λευκωσία.
- Κατσογιάννου, Μ. & Χριστοδούλου, Χ. 2019. «cySlang: Το λεξικό της κυπριακής αργκό». Στο Ralli, A. Janse, M., Kappa, I. κ.ά. (εκδ.) *MGDLT 7: Proceedings of the 7th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting (Rethymno, 6-8 October 2016)*, 106-114.
- Μανωλέσσου, Ι. 2019. «Ο κύκλος του Croft στην Ελληνική; Η άρνηση στην Κυπριακή διάλεκτο» Στο Κάρλα, Γ., Μανωλέσσου, Ι. & Παντελίδης, Γ. (εκδ.) *Λέξεις. Τιμητικός τόμος για την Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 273-296.
- Χριστοδούλου, Χ. 2015. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Βορειοδυτικής Πάφου: Φωνολογική περιγραφή*. Διδ. διατρ., ΑΠΘ.

9.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

- Χατζηκωστής, Γ. 2018. *Τα επώνυμα των Ελλήνων της Κύπρου*. Λευκωσία.

10. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

10.1 Γενικά

- Παπαρίζος, Χ. 2014. *Οι νεολατινικές γλώσσες στις ελληνικές διαλέκτους: Το ιδίωμα του Γράμμου – λεξιλόγιο*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Παπαρίζος, Χ. 2020. *Αρχαίες και βυζαντινές λέξεις στο γλωσσικό ιδίωμα του Γράμμου*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Χριστοδούλου, Χ.Α. 2015. *Δυτικομακεδονικοί Σλαβισμοί (Slavic loanwords in the Modern Greek dialects of Southwestern Macedonia)*. Θεσσαλονίκη.

10.2 ν. Γρεβενών

- Ντάγκας, Ν. 2012. *Το ιδίωμα της Σαρακήνας Βεντζίων (Γρεβενών): φωνητική – φωνολογία*. Αδμη. διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ.
- Ντάγκας, Ν. 2016. «Μορφολογικές-μορφοσυντακτικές παρατηρήσεις στο ιδίωμα των Βεντζίων Γρεβενών». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36: 507-518.

10.3 ν. Ημαθίας

Αποστόλου, Σ. 2019. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Νάουσας*. Νάουσα.

10.4 ν. Θεσσαλονίκης

Παζαράς, Θ.Ν. 2012. *Τ' Απανουμίτ'κα. Το γλωσσικό ιδίωμα της Επανομής*. Θεσσαλονίκη.

Σινάκος, Κ. Α. 2023. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Βασιλικών Θεσσαλονίκης. Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.

10.5 ν. Καστοριάς

Βελιάνος, Χ. 2021. *Βογατσιώτικη ντοπιολαλιά*. Θεσσαλονίκη.

Papanastasiou, G. & Papadamou, E. 2013. «The Position of the Northern Greek Dialects of Kastoria among the Modern Greek Dialects». Στο Janse, M., Joseph, B. D, Ralli, A. & Bağriacık, M. (εκδ.), *MGDLT 5: Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Ghent, Belgium, September 20-22, 2012)*. Patras, 389-400.

10.6 ν. Κοζάνης

10.6.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

Βέλκος, Γ. 2014. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Εράτουρας (Σέλιτσας) Κοζάνης*. Θεσσαλονίκη.

Μακρής, Χ. Ν. 2023: *Γλωσσικό ιδίωμα Σισανίου Κοζάνης*. Β' έκδοση διευρυμένη και βελτιωμένη. Αθήνα: Επτάλοφος.

Μπαζάκας, Ν. 2020. *Λεξιλόγιο Χρυσανγής [Μιραλής] - Βοΐου - Κοζάνης (Ανασελίτσας): Καταγραφή από το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα του χωριού (επεξηγήσεις - φράσεις - σχόλια - ετυμολογία)*. Θεσσαλονίκη: iWrite.

Παπαθωμά-Πήλιουρη, Α. 2018. *Ναματιανές ντοπιολαλιές και δοξασίες στα Νάματα Βοΐου-Ασκίου Κοζάνης*. Θεσσαλονίκη.

Χατσιούλης, Μ.Γ. 2012. *Γλωσσάριο Σιατιστινής ντοπιολαλιάς (νέα έκδοση) και τα κουδαρίτικα, συνθηματική ομιλία των σιατιστινών μαστόρων της πέτρας*. Σιάτιστα.

Χριστοδούλου, Χ. 2017. *Κοζανιτολόγιο, 1ος τ.: Λεξικό του κοζανιτικού ιδιώματος*. Αθήνα: Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης.

10.6.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. & Τσολάκη, Μ. 2020. «Σκιαγράφηση του προφίλ του ιδιώματος του Καταφυγίου Περιών Κοζάνης και η θέση του στο πλαίσιο των νεοελληνικών διαλέκτων». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 40: 277-291.
- Χριστοδούλου, Χ.Α. 2012. «Το ιδίωμα της Αιανής Κοζάνης στο γεωγραφικό του πλαίσιο: Προφορά, δομές, σύντομο γλωσσάριο». *Ελμειακά* 68-69: 140-157.

10.7 ν. Σερρών

- Βούλτσιος, Α. 2016. *Κοτσάκι-Μυρρίνη. Ιστορία, λαογραφία, γλωσσικό ιδίωμα*. Θεσσαλονίκη: Focus International Publishing.

10.8 ν. Χαλκιδικής

- Βαγγλής, Σ. 2020. *Ερμηνευτικό λεξικό του χαλκιδικιώτικου ιδιώματος*. [Πολύγυρος Χαλκιδικής]: Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας - Περιφερειακή Ενότητα Χαλκιδικής.
- Ελευθεριάδου, Κ., Ζούνη, Μ. κ.ά. 2016. «Σκιαγραφώντας το προφίλ των γλωσσικών ιδιωμάτων της ορεινής Χαλκιδικής». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36: 485-496.

11. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

11.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Βερβερίδης, Ν.Ι. 2015. *Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος των Κιζ-δερβενιωτών Μικράς Ασίας*. Σιδηρόκαστρο.
- Δελησάββας, Μ. 2013. *Το λεξικό Μάκρης & Λιβισίου Μικράς Ασίας: ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ιστορικό, λαογραφικό κλπ. με βάση το Λεξιλόγιο του ΜακρηνοΛιβισιανού γλωσσικού ιδιώματος*. Αθήνα: Λεξίτυπον.
- Galdies, G., Baltazzi, A., Poulimenos, G. 2014. *A Smyrneika Lexicon: The Language of Smyrna (Izmir, Turkey) explained and illustrated*. Piscataway: Gorgias Press.

11.2 Διαλεκτολογικές-λεξικογραφικές μελέτες

- Liosis, N. 2016. «Cosmopolitan or local? The dialects of the Smyrna region». Στο Ralli, A., Koutsoukos, N. & Bompolas, S. (εκδ.) *MGDLT 6: Proceedings of the 6th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting (Patras, 25-28 September 2014)*. Patras, 102-113.

Markopoulos, T., 2019. «The Smyrna dialect: Loanword adaptation in a multilingual setting». Στο Ralli, A. (εκδ.) *The Morphology of Asia Minor Greek: Selected Topics*. Leiden: Brill, 199-220.

11.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

Κωνσταντινίδου, Μ. 2017. «Βιθυνικά μικροτοπωνύμια από το Οδοιπορικό του Χρυσάνθου Νοταρά». *Ονόματα 21* (Πρακτικά Ημερίδας για την Επέτειο της Τριακονταετηρίδας της Εταιρείας 2010), 239-255.

Κωνσταντινίδου, Μ. 2019. «Μικροτοπωνύμια της Βιθυνίας από νεοελληνικές διαλεκτικές πηγές». *Ονόματα 22*: 235-252.

12. ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ

12.1 Θάσος

Βαρδαβούλιας, Ι. Γ. 2022. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Θεολόγου Θάσου*, τ. Α'-Δ'. Καβάλα: Ξυράφι.

12.2 Ικαρία

Λεσσές, Δ.Ν.Γ. 2013². *Λεξικό Ικαριακής ντοπιολαλιάς*. Εύδηλος.

12.3 Ίμβρος

Τζαβάρας, Ξ. 2016. *Το μορφολογικό σύστημα του Ιμβριακού ιδιώματος*. Αθήνα: Σύλλογος Ιμβρίων.

Καραποτόσογλου, Κ. 2019. «Ετυμολογικά στο γλωσσικό ιδίωμα της Ίμβρου». *Ονόματα 22*: 471-524.

Τζαβάρας, Ξ. 2022. «Ύδρωνυμικά τοπωνύμια στην Ίμβρο (σημασιολογική και μορφολογική προσέγγιση)». *Ονόματα 23*: 345-369.

12.4 Λέσβος

12.4.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

Αναγνωστοπούλου, Μ. Α. 2013. *Λεσβιακοί Ιδιωματισμοί. Χαρακτηρισμοί-ξομπλιάσματα ανδρών και γυναικών*. Μυτιλήνη: Εκδόσεις Αιολίδα.

Δεμίρης, Χ. 2018². *Λεξικό γλωσσικού ιδιώματος Ερεσού Λέσβου*. Αθήνα: Έκδοση του Συλλόγου των Απανταχού Ερεσίων «Ο Θεόφραστος».

- Κακαρώνης, Γ. 2021. *Λεξικό ιδιωματικού λόγου Άγρας Λέσβου*. Μυτιλήνη.
- Παρασκευαΐδης, Π. 2020. *Τουρκικές λέξεις στο μανταμαδιώτικο γλωσσικό ιδίωμα*. Μυτιλήνη: Σύλλογος Γυναικών Μανταμάδου.
- Ράλλη, Α. 2017. *Λεξικό διαλεκτικής ποικιλίας Κυδωνιών, Μοσχονησίων και Βορειοανατολικής Λέσβου*. Αθήνα: Ίδρυμα Ιστορικών Μελετών.
- Σταφίδας, Δ. 2014. *Τετράγλωσσο εικονογραφημένο λεξικό του αγιασώτικου ιδιώματος για παιδιά*. Μόναχο: Stafidas Verlag.
- Στεργέλλης, Α. 2017. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Πλωμαρίου: μελέτη, συναγωγή υλικού, αναδρομικό λεξιλόγιο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Πλωμαριτών Αττικής «Βενιαμίν Λέσβιος».

12.4.2 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

- Αλεξέλλη, Β. 2017. «Προς τη δημιουργία ενός διαλεκτικού λεξικού ειδικού λεξιλογίου: Το λεξιλόγιο της ανατολικής Λέσβου για την ελιά». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 37: 787-798.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. & Ορφανού, Α.Ν. 2021. «Παροιμίες και ιδιωματικές εκφράσεις της Λέσβου από το αρχείο του Θείελη Λεφκία». *Λαογραφία* 44 (2017-2020): 467-478.

12.5 Λήμνος

- Τραγάρας, Σ. 2021. *Γλωσσικό ιδίωμα Λήμνου: τετράτομο λεξικό ορθογραφικό-ερμηνευτικό-ετυμολογικό-ιδιωματισμών*. Αθήνα: Αγιαρμόλας.

12.6 Σαμοθράκη

- Δεληγιάννη-Τσιουλπά, Α. 2015. *Σαμοθράκη: Ιδιώματος ανίχνευσης*. Σαμοθράκη.

12.7 Σάμος

- Κούκουρας, Σ. 2015. *Λεκκάτικα. Λεξιλόγιο-Λαογραφία*. Θεσσαλονίκη.

12.8 Χίος

- Καλαγκιά-Μουρατίδου, Ε. 2012. *Γλωσσάριον της Λαγκαδούσικης ντοπιολαλιάς*. Χίος.

Μαυρογιώργης, Π.Α. 2019. *Αγιοργούσικα και άλλα χιακά. Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό*. Χίος: Μορφωτικός Σύλλογος Αγίου Γεωργίου Συκούση.

Μιχαλίδης, Χ. 2022. *Λεξικόν γλωσσικού ιδιώματος Καρδαμύλων*. Χίος.

Πυργάρης, Α.Ο. 2021. *Το χιακό γλωσσικό ιδίωμα. Μετά τοπικών διαλεκτικών κειμένων*. Αθήνα: Ηδυπέια.

13. ΝΗΣΙΑ ΑΡΓΟΣΑΡΩΝΙΚΟΥ

Αίγινα

Παντελίδης, Ν. 2017. «Συμβολή στη γλωσσική ιστορία της Νότιας Ελλάδας: Αίγινα». Στο Κάρλα, Γ., Μανωλέσσου, Ι. & Γ. Παντελίδης (εκδ.) *Λέξεις. Τιμητικός τόμος για την Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 379-414.

14. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

14.1 Γενικά

Liakopoulos, G.C. 2019. *The Early Ottoman Peloponnese: A Study in the Light of an Annotated Editio Princeps of the TT10-1/14662 Ottoman Taxation Cadastre (ca. 1460-1463)*. London: Royal Asiatic Society.

14.2 ν. Αργολίδος

Κωνσταντινίδου, Μ. 2014. «Στοιχεία για το ιδίωμα της επαρχίας Άργους (Δυτική Αργολίδα)». Στο Kotzoglou, G., Nikolou, K. κ.ά. (εκδ.), *11th International Conference on Greek Linguistics (Rhodes, 26-29 September 2013). Selected Papers / Πρακτικά*. Rhodes: University of the Aegean, 830-842.

14.3 ν. Αρκαδίας

14.3.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

Δημάκης, Π. 2018. *Το βερβενιώτικο ιδίωμα*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.

Λυμπερόπουλος-Καπελιάνης, Χ. 1980. *Δημοβαλτετσιώτικο γλωσσάριο*.

Τσαφαράς, Δ.Σ. 2013. *Λαγκαδινό λεξικό, συμβολή στη μελέτη του γλωσσικού ιδιώματος των Λαγκαδίων Αρκαδίας*. Θεσσαλονίκη: Μέθεξις.

14.3.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

Αγγελοπούλου, Δ. 2010. *Το γορτυνιανό ιδίωμα και η χρήση του στην εκπαίδευση*. Αδημ. διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ.

14.4 ν. Αχαΐας

Φλιάτουρας, Α. 2019. «The Arvanite place names of Achaia as fossils of language contact: Morphophonological evidence». Στο Τζιτζιλή, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (εκδ.), *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 176-188.

14.5 ν. Ηλείας

Γιαννικόπουλος Ε.Π. 2016. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Ολυμπίων, λεξικό: ερμηνεία και προφορά*. Αθήνα: Δρόμων.

Προύντζου, Α. 2016: «Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια της Ηλείας: Μία λεξικογραφική περιγραφή». Στο Ralli, A., Koutsoukos, N. & Bompolas, S. (εκδ.) *MGDLT 6: Proceedings of the 6th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting (Patras, 25-28 September 2014)*. University of Patras, 155-165.

Προύντζου, Α. & Ξυδόπουλος, Γ. 2017. «Μια πρώτη περιγραφή του διαλεκτικού λεξιλογίου περιοχών της ορεινής και πεδινής Ηλείας». Στο Georgakopoulos, Th., Pavlidou, Th.-S. κ.ά. (εκδ.), *ICGL 12. Proceedings of the 12th International Conference on Greek Language*, 2^{ος} τ. Berlin: Romiosini/CeMoG, 1424-1435.

Προύντζου, Α. 2021. *Μια λεξικολογική και λεξικογραφική προσέγγιση για τη διαλεκτική ποικιλία στην ευρύτερη περιοχή της Ηλείας*. Αδημ. διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.

14.6 ν. Λακωνίας

Μέλλος, Η. 2018. *Καπιστράδες (Ιδιωματισμοί της λακωνικής διαλέκτου)*. Αθήνα: 24 Γράμματα.

14.7 ν. Μεσσηνίας

Γλιάτας, Π. 2018. *Λεξικό ιδιωματισμών της Δυτικής Μεσσηνίας: συμβολή στη μελέτη των γλωσσικών ιδιωματισμών και των λαϊκών εκφράσεων της Δυτικής Μεσσηνίας*. Αθήνα.

Κολέτσος, Δ. 2014. *Λαογραφική ύλη, Α΄ Ντοπιολαλιές*. Αθήνα: Δεδεμάδης.

Κωνσταντινίδου, Μ. 2022. «Αρχαϊσμοί στο μεσσηνιακό γλωσσικό ιδίωμα». *Ονόματα* 23: 155-175.

15 ΣΠΟΡΑΔΕΣ

15.1 Σκόπελος

Σαμφών, Α. 1972. «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Σκοπέλου καὶ Γλώσσης». *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν* 1: 94-123.

15.2 Σκύρος

Κατσούδα, Γ. 2019α. «Περιγραφή του γλωσσικού ιδιώματος της Σκύρου: Συμπεράσματα γλωσσοσυλλεκτικής αποστολής». Στο Κάρλα, Γ., Μανωλέσσου, Ι. & Παντελίδης, Ν. *Λέξεις. Τιμητικός τόμος για την Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 213-230.

Κατσούδα, Γ. 2019β. «Το ἰδίωμα της Σκύρου σε αρχαικές πηγές (τέλη 15^{ου} αι. - μέσα 19^{ου} αι.)». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 39: 331-346.

Κατσούδα, Γ. 2021. *Στσυριανά. Συγχρονική περιγραφή και ανάλυση του γλωσσικού ιδιώματος της Σκύρου*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.

Μαυρίκος, Γ.Ε. 2020. *Ποιμενικά Σκύρου-Ἡ ζωὴ τους ὅλη ρέτζια και σμάδια*. Αθήνα: Αγροτικός Συνεταιρισμός Σκύρου.

Λάμπρου, Α. 2017. *Ο αργαλειός στη Σκύρο*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

16 ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ

16.1 Γενικά

Μάγκας, Γ. 2018. *Οι ρίζες του χρόνου. Ντοπιολαλιά των Ρουμελιωτών και των κατοίκων των γύρω περιοχών*. Αθήνα.

16.2 ν. Αιτωλοακαρνανίας

Βασιλείου, Α. 2012. *Τοπωνυμικό της βλαχόφωνης (καραγκούνικης) περιοχής της Ακαρνανίας: γεωγραφική και ιστορική επισκόπηση-ιδίωμα*. Αθήνα: Γράμμα.

Τσονάκας, Τ. 2011. *Μπουλιάρικα: μια συνθηματική γλώσσα των Κραβάρων*. Αθήνα: Συλλογές.

Τσονάκας, Τ. 2013. *Πλέικα. Η συνθηματική γλώσσα των Κραβαριτών Ελληνοραφτάδων. Λεξικό*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Κορδόση, Α. 2018. *Μιλήστε μεσολογγίτικα, ε' έκδ. συμπληρωμένη*. Μεσολόγγι: Ασημακόπουλος.

16.3 ν. Αττικής

16.3.1 Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

Μαλούχου, Γ. 2017. *Ἀρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς 7. Ἐφημερίς Ἀρχαιολογική περιόδου πρώτης (1837-1860). Εὐρετήρια ὀνομάτων καὶ λέξεων τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων χρόνων*. Ἀθήναι: Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. [λεξιλόγιο για το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα, σσ. 187-231]

16.3.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

Παντελίδης, Ν. 2016. «Το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα: Πηγές, μαρτυρίες, χαρακτηριστικά». *Γλωσσολογία* 24:103-146.

Παντελίδης, Ν. 2019: «Νέα στοιχεία για το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα». *Γλωσσολογία* 27:89-104.

Tzitzilis, Ch. 2021. «Modern Greek Evidence for Ancient Greek Dialects: The Case of Megarian». Στο Giannakis, G. K., Conti, L. κ.ά. (εκδ.) *Synchrony and Diachrony of Ancient Greek: Language, Linguistics and Philology*. Berlin: De Gruyter, 89-112.

16.3 ν. Βοιωτίας

Στούκης, Γ.Ι. 2017-2020. «Παραδοσιακά παιχνίδια του Κυριακίου Βοιωτίας». *Λαογραφία* 44: 587-598.

16.4 ν. Φθιώτιδος

16.4.2 Διαλεκτολογικές -λεξικογραφικές μελέτες

Παπαναγιώτου, Χ. 2010. *Λεξιλόγιο και μορφολογική ανάλυση της γλωσσικής ποικιλίας του Νεοχωρίου Υπάτης*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία. Πάτρα.

Παπαναγιώτου, Δ. (2018). *Νεχώρ' Υπάτης. Το γλωσσικό ιδίωμα*. Θεσσαλονίκη.

16.4.3 Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

Κορτιμανίτσης, Α. 2022. *Προέλευση και σημασία προσωπικών ονομάτων και επωνύμων από την Ανατολική Φθιώτιδα*. Αθήνα: Παράγραφος.

Μπουσμπούκης, Α. 2013. «Τοπωνύμια Πελασγίας και Μύλων Φθιώτιδας». *Ονόματα* 20: 261-273.

Συμεωνίδης, Χ. (2013). «Λήμματα του Ετυμολογικού λεξικού των Νεοελληνικών Τοπωνυμίων που αφορούν τη Φθιώτιδα». *Ονόματα* 20: 369-370.

Τζιβελέκη-Πολυμεροπούλου, Μ. 2013. «Οίτη: Τοπωνύμια στο Λουπάκι, οικισμό Φθιώτιδας (βοσκότοποι και τσελιγκάτα Σαρακατσαναίων κτηνοτρόφων). *Ονόματα* 20: 371-392.

16.5 ν. Φωκίδος

Κατσούδας, Φ. 2014. *Ντοπιολαλιές στη Δωρίδα*. Αθήνα: Πληθώρα.

Τζούφλας, Η. 2016. *Μαυρολιθάρι Φωκίδας: Το γλωσσικό ιδίωμα*. Αθήνα.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

Δικαίος Β. Βαγιακάκος

1915-2016

Συμεών Τσολακίδης
Ακαδημία Αθηνών

Ο Δικαίος Βαγιακάκος γεννήθηκε το 1915 στο χωριό Κοίτα της Λακωνικής Μάνης. Η σκληρή ζωή των ανθρώπων με τα πρόσωπα χαραγμένα από τον καθημερινό κάματο, οι βυζαντινές εκκλησίες, οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί, οι υψιτενείς πύργοι, τα αυστηρά ήθη και έθιμα, το αυχμηρό τοπίο με την ήρεμη παρουσία των ελαιόδεντρων, το μανιάτικο μοιρολόγι αποτέλεσαν βασικά στοιχεία που σφράγισαν την προσωπικότητά του και διαμόρφωσαν τις πρώτες επιστημονικές του αναζητήσεις.

Έπειτα από τις εγκύκλιες σπουδές του στην Κοίτα και την Αρεόπολη εισήχθη το 1932 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία πήρε το πτυχίο του το 1937. Το 1938-39 υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία στο 9ο Σύνταγμα Καλαμάτας. Στις 28 Οκτωβρίου 1940 επιστρατεύτηκε και υπηρέτησε στην πρώτη γραμμή του ελληνοϊταλικού μετώπου μέχρι την κατάρρευσή του, τον Απρίλιο του 1941. Μάλιστα, επί του πεδίου της μάχης τιμήθηκε με τον Πολεμικό Σταυρό Γ' Τάξεως. Στη συνέχεια, υπηρέτησε σε ιδιωτικά σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης. Παράλληλα δραστηριοποιήθηκε στον Συνεταιρισμό Αδιορίστων Καθηγητών, ως πρόεδρος του οποίου διοργάνωσε συσσίτια για άνεργους καθηγητές.

Η κλίση του Δ. Βαγιακάκου προς τη γλωσσολογία εκδηλώθηκε από τα μαθητικά του χρόνια στο Γυμνάσιο της Αρεόπολης και αποκρυσταλλώθηκε την περίοδο των πανεπιστημιακών σπουδών του με την καθοδήγηση των καθηγητών Γ.

Αναγνωστόπουλου και Κ. Άμαντου. Στον πρώτο οφείλεται η στροφή του προς τη μελέτη των διαλέκτων και τη συλλογή γλωσσικού και λαογραφικού υλικού, ενώ στα φροντιστήρια του δεύτερου μαθήτευσε στη διαχρονική μελέτη των ονομάτων και των τοπωνυμίων. Επιπλέον, ενδιαφέρθηκε για τη μελέτη της ιστορίας της ιδιαίτερής του πατρίδας, της Μάνης (κάτι στο οποίο αποφασιστική επίδραση άσκησε ο καθηγητής Σ. Κουγέας), αναλώνοντας μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς του στη συλλογή στοιχείων και τη μελέτη θεμάτων για τη Μάνη και τους Μανιάτες της διασποράς, ιδίως της Κορσικής. Συλλέγοντας υλικό από τη Μάνη ήδη από το 1936 (και για το οποίο βραβεύτηκε στους διαγωνισμούς της Γλωσσικής Εταιρείας των ετών 1937, 1939 και 1940), ολοκλήρωσε το 1944 τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο «Συνίζησις καὶ ἐπένθεσις ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι τῆς Μέσα Μάνης» και το επόμενο έτος διορίστηκε συντάκτης στο Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών. Τη διετία 1951-1953 πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στη Γαλλία (École des Hautes Études και Collège de France), όπου παρακολούθησε μαθήματα των καθηγητών E. Benveniste, P. Chantraine, R. Flacelière, M. Lejeune, A. Mirambel. Μετά την επιστροφή του και την αποχώρηση του Α.Α. Παπαδόπουλου από το Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού, ο Δ. Βαγιακάκος άσκησε καθήκοντα διευθύνοντος κατά τη διετία 1954-1955, ενώ το 1967 η Σύγκλητος της Ακαδημίας τον επέλεξε ως διευθυντή του Κέντρου, θέση από την οποία αποχώρησε κατά τη συνταξιοδότησή του το 1980.

Ο Δ. Βαγιακάκος επέδειξε αξιοθαύμαστο ζήλο καθ' όλη τη θητεία του στο Κέντρο. Σκληρά υπηρεσιακός, αλλά και ο ίδιος εργαζόμενος με αυταπάρνηση, διέθετε όλο τον χρόνο του σε αποστολές συλλογής υλικού και τη σύνταξη λημμάτων του Λεξικού και επιστημονικών δημοσιευμάτων. Έτσι, κατά την 35ετή υπηρεσία του πραγματοποίησε αποστολές συλλογής γλωσσικού υλικού στη Λακωνία, την Ήπειρο, την Κέρκυρα, την Κορσική και την Κύπρο. Καρπός των αποστολών αυτών είναι τα 17 χειρόγραφα γλωσσικής ύλης αποκείμενα στο Αρχείο του Κέντρου. Το 1969, όταν στάλθηκε στην Κύπρο για να συνεργαστεί με το Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου και τον Κύπριο γλωσσολόγο Μ. Χριστοδούλου με σκοπό τον προσδιορισμό των φωνητικών φαινομένων της Κυπριακής και τον καθορισμό των

διαλεκτικών ζωνών του νησιού, ο ηγούμενος της Μονής Αγ. Ανδρέου του απένειμε το μετάλλιον του Αγίου Ανδρέου.

Ο Δ. Βαγιακάκος συμμετείχε στη σύνταξη του *Ιστορικού Λεξικού* ήδη από το πρώτο έτος της θητείας του στο Κέντρο, με τρεις συντακτικές σειρές στο πρώτο τεύχος του Δ' τόμου (1953). Επιπλέον, συμμετείχε στη σύνταξη όλων των συντακτικών σειρών του δεύτερου τεύχους (1980) και δεκατριών σειρών του πρώτου τεύχους του Ε' τόμου (1984). Εξάλλου, ως Διευθυντής συνέταξε πλήρες ερωτηματολόγιο συλλογής γλωσσικού υλικού, το οποίο καλύπτει όλες τις εκδηλώσεις του βίου και αποτελεί υποδειγματικό οδηγό για τους συλλογείς. Επιπλέον, οργάνωσε τη μικροφωτογράφιση των χειρογράφων του Κέντρου και προγραμμάτισε τη σύσταση Ονοματολογικού Αρχείου, ενώ στον εκδοτικό τομέα μερίμνησε για τη συνέχιση της έκδοσης του *Ιστορικού Λεξικού* (τεύχος β' του Δ' τόμου) και του *Λεξικογραφικού Δελτίου* (τεύχη 12 και 13) και προχώρησε στην επανέκδοση πολλών δημοσιευμάτων του μεγάλου γλωσσολόγου Γ. Χατζιδάκι.

Οι υπέρ των 380 δημοσιεύσεις του Δ. Βαγιακάκου συνιστούν έναν μακρό κατάλογο αποτελούμενο από μονοσέλιδα άρθρα (π.χ. στην *Ιστορία Εικονογραφημένη* του Πάπυρος) έως πολυσέλιδες μελέτες. Οι γλωσσολογικές ανακοινώσεις ξεπερνούν τις διακόσιες και έχουν ευρύ φάσμα θεμάτων. Περισσότερες από 70 από αυτές αφορούν τη Μάνη και τους Μανιάτες της Κορσικής. Από την πρώτη δημοσιευθείσα εργασία του «*Αποικία Μανιατών*» (1949) μέχρι σήμερα ξεχωρίζουν οι εργασίες «*Συμβολή περι Νίκλων-Νικλιάνων*» (1949), «*Σχέσεις Ζακύνθου-Μάνης*» (1953), «*Δομέστικος-Δομεστίκισσα-Δεμέστιχας-Δεμεστιχόγγος*» (1955), «*Μεσαιωνικά τοπωνύμια ἐκ Μάνης*» (1961), «*Ὁ Ἰμβραήμ ἐναντίον τῆς Μάνης*» (1961), «*Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικής*» (1965), «*Μάνη*» (1968), «*Συμβολή τῆς Μάνης εἰς τὸν Μακεδονικὸν Ἄγωνα*» (1986).

Ο Δ. Βαγιακάκος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τους Μανιάτες της Κορσικής. Μάλιστα, κατά τα έτη 1964-1965 επισκέφθηκε το νησί, αναζητώντας κατάλοιπα της αποικίας των Μανιατών που ιδρύθηκε εκεί το 1676 και συλλέγοντας γλωσσικό υλικό από τους επιζώντες ομιλητές του ιδιώματος. Με συχνές επισκέψεις και ιδίους εξόδοις ολοκλήρωσε τελικά τις εξής εργασίες: 1) συλλογή γλωσσικού και λαογραφικού υλικού, 2) μαγνητοφώνηση προφορικού λόγου, ασμάτων και της λειτουργίας, η οποία ψάλλεται στην ελληνική γλώσσα, και 3) επισήμανση στο Αρχείο της

Κορσικής και μικροφωτογράφιση υλικού που αναφέρεται στην ιστορία της αποικίας των Μανιατών στην Κορσική.

Το 1966 ο Δ. Βαγιακάκος ήταν ο πρωτεργάτης της ίδρυσης της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών, που μέχρι σήμερα εκδίδει ανελλιπώς κάθε χρόνο το επιστημονικό περιοδικό *Λακωνικαί Σπουδαί*. Το δε βάρος της διεύθυνσης του περιοδικού και της επιμέλειας των τόμων του το είχε ο ίδιος.

Ο Δ. Βαγιακάκος ενδιαφέρθηκε για την ιδιαίτερη πατρίδα του όχι μόνο από γλωσσολογική άποψη. Σημαντική ήταν και η προσφορά του σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς πάντοτε νοιαζόταν για την επίλυση των τοπικών προβλημάτων (κυρίως των εκπαιδευτικών και συγκοινωνιακών), συχνότατα αρθρογραφώντας στις λακωνικές εφημερίδες και κυρίως στον *Φάρο της Λακωνίας* απο τότε που πρωτοεκδόθηκε (1953) μέχρι και την αναστολή της έκδοσής του το 2012. Επιπλέον, συνεργαζόταν στενά με την Ένωση Συλλόγων Μάνης και την Παλλακωνική Ομοσπονδία και έκανε διαλέξεις σε εκδηλώσεις των τοπικών φορέων.

Συνολικά, η συστηματική ενασχόλησή του με τον τόπο καταγωγής του είχε διπλό σκοπό: τη διάσωση και προβολή της ιστορικής φυσιογνωμίας της Μάνης και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Μανιατών. Το 1946, κατά τα ταραγμένα χρόνια της εμφυλιοπολεμικής σύγκρουσης, ένωσε τη φωνή του με εκκλησιαστικούς και πνευματικούς παράγοντες της Λακωνίας για την εθνική συμφιλίωση. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και οι ακόλουθες ενέργειες του: Συμμετείχε στη συγκρότηση επιτροπής για την ανάδειξη και τουριστική αξιοποίηση των σπηλαίων Διρού και των μνημείων της Μάνης. Το 1952 πέτυχε την προστασία και αναστήλωση των Βυζαντινών ναών της Μάνης με πρώτο τον ναό των Αγίων Σεργίου και Βάχχου του 10^{ου} αι., όπως και το χαρακτηρισμό των πύργων ως ιστορικών και διατηρητέων μνημείων (1956). Με προσπάθειες δικές του και της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών η Ακαδημία τίμησε τη Μάνη με χρυσό μετάλλιο για τη συμβολή της στους εθνικούς αγώνες.

Πέρα από τα της Μάνης, ο Δ. Βαγιακάκος υπήρξε ένας σημαντικότερος θεράπων των διαλεκτολογικών σπουδών στην Ελλάδα. Ο σχετικές μελέτες του θα μπορούσαν να διακριθούν στις 1) πιο συγχρονικές, όπου το υπό εξέταση φαινόμενο παρακολουθείται σε μία ή περισσότερες διαλέκτους, και 2) πιο ιστορικές ή διαχρονικές, όπου η Αρχαία και Μεσαιωνική Ελληνική συσχετίζονται με τις νεοελληνικές διαλέκτους. Δεν λείπουν

και τα δημοσιεύματα όπου εξετάζονται ειδικότερα οι επιδράσεις του βίου του ελληνικού λαού ή συγκεκριμένου γλωσσικού κώδικα (π.χ. της εκκλησιαστικής ή της νομικής γλώσσας, ή της τεχνικής ορολογίας) στη διαμόρφωση της Νέας Ελληνικής. Από τις πιο εποπτικού χαρακτήρα δημοσιεύσεις του ξεχωρίζει το «*Le grec moderne, les dialectes néo-helléniques et le Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Academie d'Athènes avec une bibliographie de 2.630 titres*» (1972), όπου εξετάζεται η εξέλιξη των νεοελληνικών διαλέκτων και οι πρώτες προσπάθειες συλλογής γλωσσικού υλικού από τον ελλαδικό χώρο, η συμβολή του Γ. Χατζιδάκι στη μελέτη της Νέας Ελληνικής καθώς και η πορεία και η συμβολή του *Ιστορικού Λεξικού*. Η μελέτη συμπληρώνεται από έναν μοναδικό για την εποχή του βιβλιογραφικό κατάλογο από 2.640 τίτλους που αφορούν όχι μόνο την διαχρονία και τη συγχρονία της Νέας Ελληνικής και των διαλέκτων της αλλά και μειονοτικές γλώσσες της Ελλάδας, π.χ. Αρβανίτικα, Βλάχικα. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε και τη «*Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου*» (1990), αποτέλεσμα πολύχρονων ερευνών ενός ουσιαστικά αγνοημένου λεξιλογικού θησαυρού που εκτείνεται από τον 16^ο έως τον 19^ο αι.

Ένας άλλος τομέας όπου ο Δ. Βαγιακάκος παρουσίασε αξιωμακρινόμενα επιστημονικά επιτεύγματα είναι αυτός των ανθρωπωνυμικών και τοπωνυμικών σπουδών. Στην πρώτη περίπτωση εξετάζει τη διαμόρφωση των ανθρωπωνυμίων όχι μόνο σε σχέση με την αρχαία ή μεσαιωνική προέλευσή τους αλλά και με παράγοντες όπως οι μετακινήσεις και γενικότερα οι ιστορικές περιπέτειες πληθυσμών. Οι δε τοπωνυμικές του μελέτες διακρίνονται σε αυτές όπου: 1) ένα ή περισσότερα τοπωνύμια εξετάζονται διαχρονικά και ετυμολογούνται, 2) εξετάζεται το τοπωνυμικό μιας περιοχής ιδιαίτερα σε σχέση προς τις αρχαιοελληνικές του καταβολές, και 3) δίδεται η τοπωνυμική θεώρηση μιας ευρύτερης περιοχής κατά την ιστορική της διαδρομή.

Από τις πιο εποπτικού χαρακτήρα δημοσιεύσεις του ξεχωρίζει το «*Σχεδιάγραμμα περί των τοπωνυμικών και ανθρωπωνυμικών σπουδών εν Ελλάδι 1833-1962*» (1964), όπου παρουσιάζεται ο τρόπος δημιουργίας και διαμόρφωσης των ανθρωπωνυμίων και τοπωνυμίων, επισημαίνονται τα προβλήματα της μελέτης τους και αναλύονται οι μέθοδοι προσέγγισής τους. Ο συγγραφέας εστιάζει όχι μόνο στη σημασία των ανθρωπωνυμίων και

τοπωνυμίων καθ'αυτή αλλά και στη μελέτη τους με βάση όχι μόνο τη Γλωσσολογία αλλά και τη Γεωγραφία, τη Λαογραφία, την Εθνολογία και την Ιστορία. Επιπλέον, τονίζει την αντίθεση του στις μετονομασίες τόπων, καθώς τις θεωρεί επιζήμιες για την έρευνα της ιστορικής γεωγραφίας. Η μελέτη συμπληρώνεται από έναν μοναδικό βιβλιογραφικό κατάλογο από δημοσιεύματα για ανθρωπύμια και τοπωνύμια προελληνικά, ελληνικής και ξενικής προέλευσης από όλο τον ελλαδικό χώρο.

Το 1972 ο Δ. Βαγιακάκος ορίστηκε ως ειδικός περί τα τοπωνύμια σε τριμελή επιτροπή που εκπροσώπησε την Ελλάδα στη Β' σύνοδο του Ο.Η.Ε στο Λονδίνο για την τυποποίηση της γραφής των γεωγραφικών ονομάτων και την ονομασία των εξωγήινων σωμάτων. Έκτοτε μετείχε στις εργασίες της Επιτροπής τα έτη 1973, 1975, 1981 στη Νέα Υόρκη, το 1977 στην Αθήνα και το 1980 στο Παρίσι. Επιπλέον, ο Μανιάτης γλωσσολόγος εξελέγη μέλος του Διεθνούς Ινστιτούτου Ονοματολογικών Σπουδών με έδρα τη Louvain του Βελγίου, ενώ από το 1969 έως το 1981 συμμετείχε στο Συμβούλιο Τοπωνυμίων του Υπουργείου Εσωτερικών, ιδιότητα υπό την οποία συνέβαλε αποφασιστικά στην αναθεώρηση της γραφής των τοπωνυμίων και γεωγραφικών όρων στους χάρτες της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας Στρατού και της Ύδρογραφικής Υπηρεσίας, καθώς και στη σύνταξη του *Γεωγραφικού Λεξικού Ελληνικών Τοπωνυμίων* (1983). Το 2016 εκδόθηκε το βτομο *Ιστορικό λεξικό ελληνικών επωνύμων*.

Συνολικά, το συγγραφικό έργο του Δ. Βαγιακάκου είναι ευρύτατο και αριθμεί περισσότερα από 700 δημοσιεύματα, άλλα αυτοτελή και άλλα φιλοξενούμενα σε έγκυρα ελληνικά ή ξένα επιστημονικά περιοδικά, όπως *Αθηνά*, *Balkan Studies*, *Ελληνικά*, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών*, *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών*, *Μνημοσύνη*, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, *Όνομα*.

Ο Δ. Βαγιακάκος είχε συμμετάσχει σε περισσότερα από 110 διεθνή επιστημονικά συνέδρια στην Ελλάδα και την Ευρώπη (Αμστερνταμ, Σόφια, Βουκουρέστι, Μάλαγα, Βενετία, Βέρνη κ.α.). Επιπλέον, υπήρξε μέλος σε περισσότερες από 30 επιστημονικές εταιρείες στην Ελλάδα και το εξωτερικό, και μάλιστα σε αρκετές διετέλεσε μέλος του Δ.Σ. και της επιτροπής εκδόσεως των επετηρίδων τους. Ενδεικτικά αναφέρονται οι ακόλουθες: Αρχαιολογική Εταιρεία, Association de Recherches en Sciences Humaines – Domaine Corse, Βιβλιογραφική Εταιρεία της

Ελλάδος, Comité Hellénique des Etudes Byzantines, Comité International des Sciences Onomastiques, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Ελληνογαλλικός Σύνδεσμος Αθηνών, Επιστημονική Εταιρεία, Εραλδική και Γενεαλογική Εταιρεία, Εταιρεία Ιστορικών Σπουδών επί του Νεωτέρου Ελληνισμού, Εταιρεία Μελετών Ζακύνθου, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, Ιστορική και Αρχαιολογική Εταιρεία Δυτικής Κρήτης, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός».

Ο Δικαίος Βαγιακάκος υπήρξε ένας διεθνώς διακεκριμένος επιστήμονας γλωσσολόγος, ένας λαμπρός ακαταπόνητος και παραγωγικότητας συνεχιστής του έργου και των αρχών του Γεωργίου Χατζιδάκι, ένα γνήσιο τέκνο της Μάνης, που το κοσμούσαν αρετές όπως η αποφασιστικότητα, η δικαιοσύνη, η εγγραμμία, η επιμονή, η ευσυνειδησία, η λιτότητα, η προσήνεια, η πνευματική ετοιμότητα, η ταπεινότητα και η φρόνηση.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1940. «Άποικία Μανιατών». *Έπετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών* 2: 152-157.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1942. «Γύρω στο μοιρολόγι της Μέσα Μάνης». *Σπαρτιατικά Χρονικά* 5.53-63, 70-76.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1942-1948. «Συμβολή εις τήν γλωσσικήν βιβλιογραφίαν τών έτων 1939-1947». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 4: 156-176.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1943-1944. «Τρωάδα». *Έπετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών* 4: 145-154.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1945. «Ένα παλαιόν μανιάτικο μοιρολόγι». *Σπαρτιατικά Χρονικά* 8.75: 6-8.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1945. «Δαβάκης, Πίνδος, Αθήναι 1945, σσ. 505». *Σπαρτιατικά Χρονικά* 8.4: 57-60. (Βιβλιοκρισία)
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1945. «Ένα σύγχρονο μανιάτικο μοιρολόγι στον Θ. Μαντούβαλο». *Σπαρτιατικά Χρονικά* 8.76: 29-31.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1948. «Γενεαλογικά της Άγγελικης Νίκλη-Σολωμού». *Άθηνά* 52: 233-243.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1948. «Γ. Καψάλη, Ό Ταύγετος πλάστης και δημιουργός, Άθήνα 1948, σσ. 169». *Πάν* 168-169: 91-92. (Βιβλιοκρισία)
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1949. «Όνόματα και έπωνυμα Παλαιοχωρίου

- Κυνουρίας και πέριξ». *Χρονικά Παλαιοχωρίου Κυνουρίας*, 46-48.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1949. «Συμβολή εις τὰ περι Νίκλων-Νικλιάνων τῆς Μάνης». *Ἀθηνᾶ* 53: 147-194.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1949. «Οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες στὸ μανιάτικο μοιρολόγι». *Νέα Ἑστία* 46: 1077-1080.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1950. «Γλωσσικὴ σπηλαιολογία». *Παν* 20: 7-11.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1950. «Ἑτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ». *Ἀθηνᾶ* 54: 308-316.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1951. «Ἑτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ». *Ἀθηνᾶ* 55: 43-66.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1950. «Μελισσηνοὶ καὶ Κοντόσταβλοι ἐκ Μάνης εἰς Ζάκυνθον». *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 3: 141-166.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1952. «Τοπωνύμια εἰς -ᾶδος». *Ἀθηνᾶ* 56: 9-24.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1953. «Σχέσεις Ζακύνθου καὶ Μάνης». *Αἰξωνή* 3: 123-126.
- Andriotis, N. & Vayakakos, D. 1953. «Bibliographia onomastica Græce». *Onoma* 4: 185-188.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1953-1954. «Συνίζησις καὶ ἐπένθεσις ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι τῆς Μέσα Μάνης (Διδακτορικὴ διατριβή, 1944)». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 6: 89-207.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1954. «Νόστος-εὐνοστος-ἔμνοστος καὶ παράγωγα». *Ἀρχεῖον Πόντου* 19: 3-19.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1954. «Λαλλούδι-λαλλάρι-λαλλάτζιν-λάλλαι: συνώνυμα καὶ παράγωγα. Λαλλούδι τῆς Μονοβασιάς». *Ἀρχεῖον Πόντου* 19: 297-355.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1954. «Χλωρὸς - μέλι χλωρὸν - μελίχλωρος καὶ τινὰ σύνθετα». *Ἀθηνᾶ* 58: 98-118.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1954. «Μανιάται εἰς Ζάκυνθον. Ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων ἐγγράφων τοῦ Ἀρχαιοφυλακείου Ζακύνθου 1554-1859». *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 6: 3-96.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1954. «Ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸ 1954 ἐργασιῶν τοῦ Γραφείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 29: 626.
- Andriotis, N. & Vayakakos, D. 1954. «Bibliographia onomastica Græce». *Onoma* 5: 203-207.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1955. «Δομέστικος-Δομεστίκισσα-Δεμέστιχας-Δεμεστιχόγγονος». *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 5: 92-101.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1955. «Μεσαιωνικά καὶ νέα ἑλληνικά». *Ἀθηνᾶ* 59: 13-58.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1955. «Χ. Παπαχριστοδοῦλου, *Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου*, 1951». *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 1: 175-196 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1955. «Σημασιολογικά καὶ ἔτυμολογικά ἐκ τῆς ποντικῆς διαλέκτου». *Ἀρχεῖον Πόντου* 20: 267-291.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1955. «Ἡ ἐν Ἰθώμῃ μονὴ τοῦ Βουλκάνου καὶ τὸ ἐν Σμύρνῃ μετόχιον αὐτῆς (ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων στοιχείων)». *Θεολογία* 26: 163-282, 445-456.
- Andriotis, N. & Vayakakos, D. 1955-1956. «Bibliographia onomastica. Grèce». *Onoma* 6: 233-236.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1955-1957. «Ἡ Ληγοροῦ· παλαιὸν μανιάτικον μοιρολόγι τοῦ δικαίωμοῦ». *Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 9-10: 39-64.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1956. «Ἐλαύνω-λάμνω. Παράγωγα καὶ σύνθετα εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν καὶ τὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους». *Ἀθηνᾶ* 60: 236-266.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1956. «Βιβλιοκρισίαι: Α. Παπαδόπουλος, *Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς ποντικῆς διαλέκτου*, 1955· Χ. Ρεμπέλης, *Κονιτσιώτικα*, 1953. Ι. Μελάς, *Ἱστορία τῆς νήσου Ἰκαρίας ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς καταλήψεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων*, 1955· Γ. Πάγκαλος, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, τ. 1, 1955· Β. Φόρης, *Τὸ ἀρσενικὸ ἄρθρο ἰ στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα*, 1956· Δ. Κρεκούκιας, *Τριφυλλίων βαπτιστικά, ἔπωνυμια, παρωνύμια*, 1956· S. Cirac Estopañan, *Manual de gramatica historica griega*, vol. 1, 1955· Α. Παπαγεωργίου, *Ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ τὰ βοηθητικά τῆς βιβλίου*, 1956». *Ἀθηνᾶ* 60: 289-382.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1956. «Περὶ τοῦ ὀνόματος Δικαῖος ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νέα ἑλληνικῇ γλώσσῃ». *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 6: 210-222.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1956. «Τὸ ἀσυνίζητον εἰς τὴν διάλεκτον τοῦ Πόντου». *Ἀρχεῖον Πόντου* 21: 26-42.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1956. «Γλωσσικά ἐκ Καρπάθου».

- Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 2: 190-194.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1956. «Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μάνης». *Θεολογία* 27: 545-566.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1956. «Μεσσήνιοι εἰς τὴν Ζάκυνθον, 1500-1821». *Μεσσηνιακὰ Γράμματα* 1: 88-116.
- Andriotis, N. & Vayakakos, D. 1956-1957. «Bibliographia onomastica, Grèce, 1955». *Onoma* 7: 233-236.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1957. «Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ τοπωνύμια ἐκ Μάνης. Συμβολὴ πρώτη». *Ἑλληνικά* 15: 203-219.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1957. «Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ τοπωνύμια ἐκ Μάνης. Συμβολὴ δευτέρα». *Πελοποννησιακὰ* 2: 302-334.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1957. Ἀρχεῖον, *Ἀρχαιολογία-Ἱστορία-Λαογραφία*, Καλαμάτα 1954-1957, τεύχ. 1-29. *Πελοποννησιακὰ* 2: 467-469 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1957. «Γλωσσικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1939-1956: τῶν ἐτῶν 1948-1956 καὶ συμπληρωματικὴ τῶν ἐτῶν 1939-1947». *Ἀθηνᾶ* 61: 104-122.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1957. «S. Cirac Estopañan, *Manual de gramatica historica griega*, vol. 4, 1957. *Onoma* 6 1955-1956». *Ἀθηνᾶ* 61: 356-366 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1957. «Σημασιολογικὰ καὶ ἔτυμολογικὰ». *Ἀρχεῖον Πόντου* 22: 179-190.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1957. «Ὁ σατιρικὸς λόγος εἰς τὴν Μέσσα Μάνη». *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά* 2: 45-57.
- Vayakakos, D. 1957-1958. «Les Archives Médiévales de l'Académie d'Athènes». *Onoma* 7: 301-302.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1958. «Ἡ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα γλωσσικὴ συγγένεια Ἀρκαδίας καὶ Κύπρου». *Ἀθηνᾶ* 62: 33-60.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1958. «Βιβλιοκρισία: Γ. Οἰκονομάκου, *Ἡ ἑλληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία. Ἡ δύναμις τῆς ἑλληνικῆς συνέχειας*, *Νέα Ἐστία* 64, σσ. 1161-1165, 1352-1356. I. Μελά, *Ἱστορία τῆς νήσου Ἰκαρίας*, τ. Β', 1958. Α. Α. Παπαδόπουλος, *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*, τ. 1.1, 1958». *Ἀθηνᾶ* 62: 422-439.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1958. «H. Kahane, R. Kahane, A. Tietze, *The lingua franca in Levant*, 1958». *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 28: 537-554 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1958. «Στουράκιν-στύραξ: παράγωγα καὶ σύνθετα». *Ἀρχεῖον Πόντου* 23: 192-197.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1958. «Δημ. Ηλ. Οἰκονομίδου, *Βιογραφία*,

- έργογραφία, πίναξ λέξεων, ὀνομάτων, τοπωνυμίων, πραγμάτων». Στο Δ. Η. Οικονομίδης, *Γραμματική τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 421-499.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1958-1959. «Βυζαντινὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα ἐκ Μάνης». *Πελοποννησιακὰ* 3-4: 185-221.
- Vayakakos, D. 1958-1959. «Constantin J. Amantos (1874-1960)». *Onoma* 8: 481-487.
- Vayakakos D. 1958-1959. «Les Archives Médiévales de l'Académie d'Athènes». *Onoma* 8: 409.
- Andriotis, N. & Vayakakos, D. 1958-1959. «Bibliographia onomastica. Grèce». *Onoma* 8: 95-102.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1959. «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία». *Ἀθηνᾶ* 63: 192-245.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1959. «Δ. Οικονομίδης, *Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*, 1958». *Ἀθηνᾶ* 63: 354-359 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1959. «Δελτίο ἀναλυτικῆς βιβλιογραφίας 1959». *Ἀθηνᾶ* 63: 360-369.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1959. «Ἐκ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Ἰθάκης. I. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους. II. Πόλι-Ἀρκουμαναί-Ἀλκομεναί, Ἴερουσαλήμ». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 29: 322-348.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1959. «Οἱ πύργοι τῆς Μάνης». *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά* 3: 81-95.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1959. «Ὁ Ἴμβραῆμ ἐναντίον τῆς Μάνης (μάχη Βέργας, Ἄλμυροῦ-Διροῦ)». *Ἀρχ. Καλαμάτας*, 181-186.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1960. «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ τοπωνυμικοῦ καὶ ὀνοματολογίου τῆς νήσου Ἰθάκης». *Ἀθηνᾶ* 64: 139-164.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1960. «Γλωσσικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1957-1959». *Ἀθηνᾶ* 64: 283-332.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1960. «Βιβλιοκρισίαι: Ν. Ἀνδριώτης, *Τὸ ὁμόσπονδο κράτος τῶν Σκοπίων καὶ ἡ γλῶσσα του*, 1960· Α.Α. Παπαδόπουλος, *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*, τ. 1, τεύχ. 2 & 3, 1958· Ντ. Κονόμος, *Ζακυνθινὸ λεξιλόγιον*, 1960· Π. Λαμφίδης, *Δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Πόντου*, 1960· Ν. Φλούδας, *Βυζικιώτικα*, τ. 1, 1960». *Ἀθηνᾶ* 64: 358-388.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1960. «Βυζαντινὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα ἐκ Μάνης». *Πελοποννησιακὰ* 3-4: 185-221.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1960. «Μεσαιωνικά καὶ νέα ἑλληνικά». Στο *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, 69-77.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1960. «Ταίναρον καὶ τὰ τούτου ὀνόματα». Στὸ *Εἰς μνήμην Κ. Ι. Ἀμάντου*. Ἀθήνα, 337-352.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. «Ἄβιος-ἄβιωτικῆ-ἄβιωτίκιον». *Ἀθηνᾶ* 65: 191-200.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. «Ἄνθιμος Α. Παπαδόπουλος». *Ἀθηνᾶ* 65: 262-271.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. «Βιβλιοκρισίαι: Α.Β. Δασκαλάκης, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, 1960· Α.Α. Παπαδόπουλος, Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου, τ. 2, 1961· Γ. Πάγκαλος, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τ. 2, 1960· Δ.Κ. Παπαδόπουλος, Γενεαλογικὸς κώδικας τῆς κοινότητος Σταυροί, 1961». *Ἀθηνᾶ* 65: 288-313.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. «Δελτίον ἀναλυτικῆς γλωσσικῆς βιβλιογραφίας 1960». *Ἀθηνᾶ* 65: 331-376.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. «Ἀρχαιοπινῆ τινα γλωσσικὰ ἐκ Κυκλάδων». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 1: 593-599.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. «Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικά τοπωνύμια ἐκ Μάνης. Συμβολὴ τρίτη». *Πελοποννησιακὰ* 5: 161-179.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. «N. Catone, *Grammatica neoellenica*, 1960». *Παρνασσὸς* 3: 634-636 (Βιβλιοκρισία).
- Vayakakos, D. 1961. «Noms de famille neogrecs derivant de mots signifiant des grades, titres et offices ecclesiastiques». Στο *Actes du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques*, v. 3, München, 753-761.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1961. *Μανιάτικα Α΄: Ὁ Ἰμβραήμ ἐναντίον τῆς Μάνης*. Ἀθήνα: Πιτσιλινάκος.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1962. «Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833-1962». *Ἀθηνᾶ* 66: 301-424.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1962. «Βιβλιοκρισίαι: Σ. Λιανίδη, *Τὰ παραμῦθια τοῦ ποντιακοῦ λαοῦ*, Ἀθῆναι 1962, σσ. 457· Κ. Κιτριλιάρη, *Φιλοστράτου Γυμναστικός. Α΄. Τὸ κείμενον. Β΄. Εἰσαγωγή-Ερμηνεία καὶ σχολιασμὸς τοῦ κειμένου*, Ἀθῆναι 1961». *Ἀθηνᾶ* 66: 451-458 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1962. «Δελτίον ἀναλυτικῆς γλωσσικῆς βιβλιογραφίας 1961». *Ἀθηνᾶ* 66: 464-479.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1962. «Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ τοπωνύμια ἐκ Μάνης (Συμβολὴ τρίτη)». *Πελοποννησιακὰ* 5: 161-179.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1962. «Σταῦρος Χ. Σκοπετέας (1908-1958)». *Πελοποννησιακὰ* 5: 370-378.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1962. «Ν. Καραρᾶ, Ὁ Μπουτζᾶς, τὸ λουλουδένιο χωριὸ τῆς Σμύρνης. Ἡ ἱστορία του, ἡ ζωὴ του, Ἀθῆναι 1962, σσ. 169». *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 10: 481-490 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1963. «Ἐκθεσις γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ ἔτους 1960». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 9: 93-129.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1963. «Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐν Κορσικῇ ἐλληνικῆς ἀποικίας». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 38: 704-709.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1963-1964. «Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833-1962». *Ἀθηνᾶ* 67: 145-369.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1964. «Ἐκθεσις γλωσσικῆς ἀποστολῆς εἰς Καργκέζε τῆς Κορσικῆς κατὰ τὸ θέρος 1964». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 39, 549-552.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1964. *Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833-1962*. Ἀθήνα.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1964. «Διαλεκτικὰ ἐκ μεσαιωνικοῦ Πόντου». *Ἀρχεῖον Πόντου* 26: 267-289.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1965. «Γλωσσογεωγραφικά. Περὶ τὰ παραταινάρια τῆς Μάνης τοπωνύμια». *Ἀθηνᾶ* 68: 169-248.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1965. «Γλωσσικὴ βιβλιογραφία 1960-1964». *Ἀθηνᾶ* 68: 262-332.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1965. «Ἐπαμεινώνδας Μπασουκέας (1894-1963)». *Ἀθηνᾶ* 68: 336-337.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1965. «André Bataille». *Ἀθηνᾶ* 68: 333-335.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1965. «P.E. Segditsas, *Nautical dictionary*, vol. 1, 1965». *Ἀθηνᾶ* 68: 356-359 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1965. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς». *Παρνασσός* 7: 25-46.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1965. «Ἐκθεσις περὶ τῆς δευτέρας ἀποστολῆς εἰς τὴν ἐν Κορσικῇ ἐλληνικὴν ἀποικίαν». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 40: 648-657.
- Vayakakos, D. 1965-1966. «Bibliographia onomastica, Grèce 1961». *Όνομα* 11: 83-87.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1966. «Τοπωνυμικά. Ἡ ἔτυμολογία τοῦ τοπωνυμίου Βουτιάνοι». *Λακωνικὰ* 3: 75-77, 119-121.

- Vayakakos, D. 1966. «Les hydronymes en Grèce». Στο *Actes du IXe Congrès International des Sciences Onomastiques*. Λονδίνο, 464-473.
- Vayakakos, D. 1966. «Les études toponymiques en Grece de 1833 à 1962». Στο Blok D. P. (εκδ.), *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Onomastiques*. Amsterdam, 561-567.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1966. «Ἐκθεσις περὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ 9^{ον} Διεθνὲς Ὀνοματολογικὸν Συνέδριον τοῦ Λονδίνου (3-8 Ἰουλίου 1966)». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 41: 639-643.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1966. «Ἐκθεσις ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς πρὸς συγκέντρωσιν γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τῆς περιφερείας Λακεδαιμόνος». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 41: 643.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1966-1967. «Δελτίον ἀναλυτικῆς γλωσσικῆς βιβλιογραφίας 1962-1966». *Ἀθηνᾶ* 69: 271-327.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1966-1969. «Ἐκθεσις γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ τοῦ ἔτους 1966». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 11: 89-108.
- Vayakakos, D. 1966-1967. «Bibliographia onomastica, Grèce 1962». *Onoma* 12: 81-84.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1967. «Καὶ πάλιν ἡ ἐτυμολογία τῶν Βουτιάων». *Λακωνικά* 4: 14-20.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1967. «Μάνη (Μέσα Μάνη ὁ τόπος, οἱ βυζαντινοὶ ναοί, οἱ πύργοι, τὸ μοιρολόγι)». *Παρνασσός* 9: 568-586.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1967. «Κρήτες πρόσφυγες εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπὶ Καποδίστρια». *Μνημοσύνη* 1: 41-70.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1967. «Γλωσσικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1962-1966». *Ἀθηνᾶ* 69: 271-327.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1967. «Ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1967 πεπραγμένων ὑπὸ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 42.4: 98-99.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968. «Ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1968 πεπραγμένων ὑπὸ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 43.4: 198-200.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968. «Νεοελληνικῶν τινῶν ἐπωνύμων ἐτυμολογία». *Ἀθηνᾶ* 70: 146-178.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968. «Γλωσσικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1965-1967». *Ἀθηνᾶ* 70: 383-421.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968. «Τοπωνύμια Λακεδαιμόνος (Ἀγριάνοι.

- Γκοριτσά, Βουτιάνοι, Σουστιάνοι)». *Λακωνικά* 5: 115-117, 140-142.
- Vayakakos, D.V. 1968. «Les fortresses et les tours les plus considerables de Laconie de l'époque de la domination franque jusqu'à nos jours». Στο *Πεπραγμένα 8^{ης} Έπιστημονικής Συνόδου του Διεθνούς Ίνστιτούτου Φρουριών*. Αθήνα: Τεχνικὸν Ἐπιμελητήριον Ἑλλάδος, 107-126.
- Vayakakos, D.V. 1968. «Noms de famille neogrecs derivant de mots signifiant des grades, titres et offices militaires et administratifs». Στο *Actes du Ier Congrès International d'Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeenes*, vol. VI. Sofia, 559-564.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968. «Τὰ νεοελληνικά ἐπώνυμα». *Νέα Ἔστια* 84.987: 1097-1106.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968. «Ἡ μητρικὴ καταγωγὴ τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Ἡ ἀλήθεια ἐκ τῶν κειμένων». *Ἄθηνᾶ* 70: 134-145.
- Vayakakos, D. 1968. «Bibliographia onomastica, Grèce 1963». *Όνομα* 13: 78-80.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968-1969. «Ἐγκατάστασις Ποντίων εἰς Λακωνίαν». *Ἀρχεῖον Πόντου* 29: 422-430.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1968-2000. «Καταγωγὴ ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων». *Ίστορία Εἰκονογραφημένη*, τεύχη 1-390.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1969. «Μιὰ ἀποικία Μανιατῶν εἰς Κορσικήν». *Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ*: 41-48.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1969. «Κυριάκος Χατζηπέτρου Βενιζέλος, ὑποδιδάσκαλος εἰς Μονεμβασίαν τὸ 1830». Στα *Πεπραγμένα 2^{ου} Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. 4. Αθήνα, 107-113.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1969. «Ἐγγραφα περὶ τῶν Κρητῶν προσφύγων εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπὶ Καποδίστρια». *Μνημοσύνη* 2: 102-173.
- Vayakakos, D. 1969. «Bibliographia onomastica, Grèce 1964-1965». *Όνομα* 14: 360-365.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1969. «Ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1969 πεπραγμένων ὑπὸ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 44.4: 209-212.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1969. «Ἐκθεσις ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς μου μετὰ τοῦ συντάκτου Ν. Κοντοσοπούλου εἰς τὴν Κύπρον πρὸς συγκέντρωσιν γλωσσικοῦ ὕλικου». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας*

- Ἀθηνῶν 44.4, 245-247.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1969-1970. «Τὰ ἀριθμητικὰ εἰς τὸν σχηματισμὸν τοπωνυμίων καὶ ὀνομάτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ, βυζαντινῇ καὶ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ». Ἀθηνᾶ 71: 387-440.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1969-1970. «Κ. Μανάφη, *Μοναστηριακὰ τυπικὰ καὶ διαθῆκαι* (διδακτορικὴ διατριβή), Ἀθῆναι 1970». Ἀθηνᾶ 71: 457-486 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1970. «Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης κατὰ τὸ 1970». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 45.4: 362-364.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1970. «Οἱ Μανιᾶται τῆς Κορσικῆς, Β: Ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν γάμων 1715-1934». *Πελοποννησιακὰ* 7: 271-389.
- Vayakakos, D. 1970. «Bibliographia onomastica, Grèce, 1966-1968». *Onoma* 15: 477-486.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1970. «Ν. Γ. Μαύρη, *Δωδεκανησιακὴ Βιβλιογραφία*, τ. Α', Ἀθῆναι 1965, σσ. ξγ'+323». *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 5: 174-176.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1970-1978. *Οἱ Μανιᾶται τῆς Κορσικῆς*, τ. 1-2. Ἀθήνα.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1971. «Ε. Κριαρᾶς, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς δημῶδους γραμματείας (1100-1669)*, τ. 1-2, 1968-1971». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 38: 437-470 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1971. «Γλωσσικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1968-1970». Ἀθηνᾶ 72: 282-331.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1971. «Λάπατο». *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 20: 1005.
- Vayakakos, D. 1971. «Le formation des toponymes à partir des numéros dans la langue grecque». *Disputationes ad Montium Vocabula aliorumque nominum significations pertinentes* 31: 261-265.
- Vayakakos, D. 1971. «Bibliographia onomastica, Grèce 1969-1970». *Onoma* 16: 521-527.
- Vayakakos, D. 1971. «Account of works on toponyms in Greece». *Στὸ Second United Nations Conference on the Standardisation of Geographical Names (10-31/5/1971)*, 4.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1971. «Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας

- Ἑλληνικῆς Γλώσσης κατὰ τὸ 1971». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 46.4: 344-348.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Γλωσσικὴ συγγένεια Κρήτης καὶ Μάνης». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 12: 3-42.
- Vayakakos, D. 1972. «Le grec moderne, les dialectes néo-helléniques et le Dictionnaire Historique de la Langue Grecque de l'Académie d'Athènes avec une bibliographie de 2630 titres». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 12: 81-256.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Γλώσσα καὶ λαογραφία τῆς Γορτυνίας». *Γορτυνιακά* 1: 41-69.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Σκοποὶ τῆς Ἑταιρείας Λακωνικῶν Σπουδῶν». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 1: ε'-στ'.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς, τ. Β' Ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν βαπτίσεων». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 1: 369-480.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Σύμμεικτα. Δύο σχέδια ἀφορῶντα εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Μάνης κατὰ τὴν καποδιστριακὴν περίοδον». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 1: 481-489.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Παναγιώτης Ηλ. Πουλίτσας (1881-1968)». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 1: 490-498.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Χρονικά. Ἡ ἴδρυσις τῆς Ἑταιρείας Λακωνικῶν Σπουδῶν». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 1: 499-500.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Ἐκθεσις περὶ συμμετοχῆς μου εἰς τὸ ΧΙ Διεθνὲς ὀνοματολογικὸν Συνέδριον τῆς Σόφιας (28 Ἰουνίου – 4 Ἰουλίου 1972)». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 48: 262-268.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Ἐκθεσις ἐπὶ τῆς ὁμιλίας μου εἰς Λονδίνον τὴν 15 Νοεμβρίου 1972 ἐχούσης ὡς θέμα Ἑλλην-Ἑλλάς. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῶν κατὰ καιροὺς ἔθνικῶν ὀνομάτων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Ἑλλάδος». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 47: 268-270.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972. «Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης κατὰ τὸ 1972». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 47: 329-331.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1972-1973. «Γλωσσικὸς ἔρανος. Ἀρχαῖα καὶ νέα σημασιολογικά». *Ἀθηνᾶ* 73-74: 1-19.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1973. «Ἡ κυπριακὴ διάλεκτος καὶ τὸ ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν». *Στὸ Πρακτικὰ τοῦ 1ου Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου, Λευκωσία* 14-19

- Ἀπριλίου 1969, τ. 3. Λευκωσία: Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, 23–102.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1973. «Συμβολή εἰς τὴν μελέτην τῆς δημῶδους νομικῆς ὀρολογίας». Στὸ *Festschrift für P. J. Zepos*. Freiburg: Katsikalis, 519–571.
- Vayakakos, D. 1973. «Les philhellènes Corses en Grèce pendant la guerre de l'Indépendance». *Μνημοσύνη* 4: 182-197.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1973. «Τὰ φρούρια ὑπὸ κρατικὴν προστασίαν εἰδικῆς ὑπηρεσίας». *Φρουριακὰ Χρονικά* 1: 243-246.
- Vayakakos, D. 1973. «Les Magnotes de la Corse». *Les troupes corses et l'histoire militaire de la Corse* 20: 189-190.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1973. «Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐν τῷ Κέντρῳ Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης συντελεσθείσης ἐργασίας κατὰ τὸ ἔτος 1973». *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 48: 226-228.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Ἐκθεσις περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης συντελεσθείσης ἐργασίας κατὰ τὸ ἔτος 1974». *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 49: 400-403.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Παρατηρήσεις εἰς τὴν ὑπὸ Κ. Ρωμαίου ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Μεσάτις». *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, Πάτρα, 15-16.12.1973*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 18-20.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ περὶ Ἀχαΐας». *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, Πάτρα, 15-16.12.1973*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 74-114.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Πάτραι-Πάτρα». *Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, Πάτρα, 15-16.12.1973*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 223-234.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Μοναχικὸς βίος καὶ γλώσσα». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 41: 243-258.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Φᾶρις-Ξηροκάμπι». *Τὸ Ξηροκάμπι* 20: 1-8.
- Vayakakos, D. 1974. «Bibliographia onomastica, Grèce 1971». *Onoma* 18: 127-131.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Ἐκθεσις περὶ συμμετοχῆς μου εἰς τὸ ΙΙΙ Διεθνὲς Συνέδριον Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης τοῦ Βουκουρεστίου (4-10 Σεπτεμβρίου 1974)». *Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 49: 459-465.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. «Ἐκθεσις περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 49: 400-403.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974. *Κέως (Κέα-Τζιά). Ἑτυμολογικά. Τὸ Νησάκι μας ἢ Κέα* 23.255-257: 12-13.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1974-1975. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς, Β: Ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν βαπτίσεων». *Μνημοσύνη* 5: 366-393.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Γλωσσικαὶ-λαογραφικαὶ-τοπωνυμικαὶ ἔρευναι περὶ Κορινθίας». *Πρακτικὰ τοῦ 1ου Τοπικοῦ Συνεδρίου Κορινθιακῶν Ἐρευνῶν, Κόρινθος, 27-28 Ἀπριλίου*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 47-91.
- Vayakakos, D. 1975. «Le mot “ile” – νῆσος – dans la formation dans les toponymes en grec ancien, byzantine et moderne». *Στὸ Actes du XIe Congrès International des Sciences Onomastiques*, v. 2. Sofia, 395-402.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς ἐπ’ εὐκαιρία τῶν 300 χρόνων τῆς ἀποικίας των». *Πελοποννησιακὰ* 11: 80-123.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Ἡλίας Πετρόμπεη Μαυρομιχάλης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 2: 223-243.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς, Β: Ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν βαπτίσεων». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 2: 305-416.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Ἐλευθέρα Σχολὴ Φιλοσοφίας Ὁ Πλήθων Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου εἰς Μαγούλαν Σπάρτης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 2: 494-496.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Χρονικά». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 2: 492-501.
- Vayakakos, D. 1975. «Bibliographia onomastica, Grèce 1973». *Onoma* 19: 153-161.
- Vayakakos, D. 1975. «Premier Congrès International d’Études Péloponnésiennes». *Onoma* 19: 606-607.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Ἐκθεσις περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης κατὰ τὸ ἔτος 1975». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 50: 255-259.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1975. «Ἐκθεσις περὶ τῆς συμμετοχῆς μου εἰς τὸ XII Διεθνὲς Ὀνοματολογικὸν Συνέδριον τῆς Βέρνης (25-29 Αὐγούστου 1975)». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 50: 313-316.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976. «Συνοπτική έκθεσις πεπραγμένων τοῦ ἔτους 1976». *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 51: 309-312.
- Vayakakos, D. 1976. «Bibliographia onomastica, Grèce 1974». *Όνομα* 20: 426-430.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976. «Τὸ παρὰ Πausanία τοπωνυμικὸν τῆς Ἀρκαδίας». Στὸ *Πρακτικά τοῦ 1ου Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀρκαδικῶν Σπουδῶν, Τρίπολη, 14-15 Δεκεμβρίου 1974*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 213-224.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976. «Τὸ ἔργον τοῦ Π. Καλονάρου». Π. Καλονάρος, *Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς καὶ ἡ Ἄλωσις*. Ἀθήνα, 7-8.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976. «Συμπόσιον Γλωσσολογίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου (Ἡπειρος-Μακεδονία-Θράκη), Θεσσαλονίκη 28-30 Ἀπριλίου 1976». *Νέα Ἐστία* 99: 750-752.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976. «Τὸ ἸΕ΄ Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Ἀθῆναι 5-11 Σεπτεμβρίου 1976)». *Νέα Ἐστία* 100: 1362-1385.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976-1977. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς». *Πελοποννησιακά* 12: 152-167.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976-1977. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς, τ. Β΄ Ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν βαπτίσεων». *Μνημοσύνη* 6: 228-256.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976-1978. «Αἱ γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον». Στὸ *Πρακτικά τοῦ 1ου Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Σπάρτη, 7-14 Σεπτεμβρίου 1975, τ. 1*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 192-240.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1976-1978. «Πόλεμος καὶ ἀγάπη τῶν οἰκογενειῶν εἰς τὴν Μάνην». Στὸ *Πρακτικά τοῦ 1ου Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Σπάρτη, 7-14 Σεπτεμβρίου 1975, τ. 1*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 302-314.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Συνοπτικὴ έκθεσις πεπραγμένων τοῦ ἔτους 1977». *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 52: 240-243.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941)-βίος καὶ ἔργον». Στὸ *Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις, Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι, τ. Β΄*, Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 3-143.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Τὸ γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης εἰς τὸ Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα». Στὸ *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου, Θεσσαλονίκη, 28-30 Ἀπριλίου*

1976. Θεσσαλονίκη: IMXA, 97-161.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Ειδήσεις περί Μάνης ἐκ γαλλικοῦ ὑπομνήματος τοῦ 1780». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 3: 185-201.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 3: 318-396.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Θέματα λακωνικῆς ἱστορίας ἐπὶ χαλκοῦ καὶ μαρμάρου. Βάσος Φαληρέας ἐποίει». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 3: 449-451.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Ἀπολογισμὸς τοῦ Α΄ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν (Σπάρτη-Γύθειον, 7-11 Ὀκτωβρίου 1977)». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 3: 488-491.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Ἡ Τρίτη διάσκεψις τοῦ ΟΗΕ διὰ τὴν τυποποίησιν τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων (τοπωνυμίων), Ἀθήναι, 16 Αὐγ. – 7 Σεπτ. 1977». *Νέα Ἑστία* 102: 1514-1517.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977. «Τὸ Πρῶτον Συνέδριον Λακωνικῶν Σπουδῶν (Σπάρτη-Γύθειον, 7-11 Ὀκτωβρίου 1977)». *Νέα Ἑστία* 102: 1518-1519.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1978. «Γλωσσικὸν φυσιολογικὸν ἐράνισμα». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 13: 5-20.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1978. «Γλωσσικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1971-1977». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 13: 83-226.
- Vayakakos, D. 1978. «La vie monastique et son influence sur la formation de la langue grecque». Στὸ *Actes du IIIe Congrès International d'Etudes Balkaniques et Sud-Est Européenes*, vol. 4, Ἀθήνα, 131-140.
- Vayakakos, D. 1978. «Le mot χώρα (pays-ville), χωρίον (village), κώμη (bourg) et πόλις (ville) comme noms de lieu dans la langue grecque». *Onoma* 22: 457-466.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1978. «Τὸ Πεταλίδι ἀποικία Μανιατῶν». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ 1^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Καλαμάτα, 4-6 Δεκεμβρίου 1976*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 379-397.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1978. «Συνοπτικὴ ἔκθεσις πεπραγμένων τοῦ ἔτους 1978». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 53: 405-409.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1979. «Συνοπτικὴ ἔκθεσις πεπραγμένων τοῦ ἔτους 1979». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 54: 422-425.
- Vayakakos, D. 1979. «Bibliographia onomastica, Grèce 1975-1976». *Onoma* 23: 501-509.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1980. «Αἱ γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ διὰ τὴν Λακωνίαν». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 5: 271-376.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1980. «Όχυρωτική και γλώσσα». *Actes de la XVe Réunion du Comité Scientifique de l'Institut International des Châteaux Historiques*, Bulletin 35, Θεσσαλονίκη, 44-59.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1980. «Τοπωνυμικά τῆς Ἀρχαίας Ἡλίδος ἐκ τριῶν χωρίων τοῦ Στράβωνος». *Στὰ Πρακτικά τοῦ 1^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἡλειακῶν Σπουδῶν, Πύργος, 23-26 Νοεμβρίου 1978*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 335-364.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1980. «Ὁ ὄρμος τοῦ Διροῦ τῆς Μάνης καὶ ἡ ἱστορία του». *Ταχυδρομικά Χρονικά* 19: 4-9.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1980. «Συνοπτικὴ ἔκθεσις πεπραγμένων τοῦ ἔτους 1980». *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 55: 459-463.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1981. «Ἡ ὀνοματολογικὴ κατάληξις -άκης εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μάνης». *Πεπραγμένα τοῦ 4^{ου} Διεθοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἡράκλειο, 29 Αὐγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1976*, τ. 3. Ἀθήνα, 9-25.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1981. «Τὸ ἀργολικὸν ὀνοματολογικὸν παρὰ Πausanία». *Πελοποννησιακά* 14: 113-208.
- Vayakakos, D. 1981. «Bibliographia onomastica, Grèce 1977-1978». *Onoma* 25: 157-163.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1981-1982. «Τὸ ὀνοματολόγιον τῶν Μανιατῶν τῆς Κορσικῆς». *Πρακτικά 2^{ου} Διεθοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Πάτρα, 25-31 Μαΐου 1980*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 155-167.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1982. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς, Δ': Ληξιαρχικὰ βιβλία θανάτων». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 6: 284-432.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1982. «Ἐκφρασις εὐαρέσκειας πρὸς τὸν ἐλληνοδιδάσκαλον Ἀθανάσιον Πετρίδην». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 6: 519-520.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1982-1983. «Τὸ ὀνοματολόγιον τῶν Μανιατῶν τῆς Κορσικῆς». *Στὸ Πρακτικὰ τοῦ 1^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν, Μολάοι, 5-7 Ἰουνίου 1982*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 453-472.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1983. «Γλωσσικὰ καὶ λαογραφικὰ Χιμάρας Βορείου Ἡπείρου καὶ Μάνης». *Στὸ Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου, Θεσσαλονίκη, 13-15 Ἀπριλίου 1978*. Θεσσαλονίκη: Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 9-26.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1983. «Οἱ Μανιάται τῆς Κορσικῆς, Δ: τὰ

- ληξιαρχικά βιβλία θανάτων». *Λακωνικά Σπουδαί* 7: 216-354.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1983. «Θεοδώρα Ν. Στεφανοπούλου-Κομνηνοῦ». *Λακωνικά Σπουδαί* 7: 449-459.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1983. «Ἡ δημογραφικὴ καὶ τοπωνυμικὴ κατάσταση τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἄρτης κατὰ τὴν προσάρτησίν των εἰς τὸ ἑλληνικὸ κράτος». Στὰ *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἱστορικοῦ Συμποσίου, «Ἡ τελευταία φάση τῆς Ἀνατολικῆς Κρίσεως καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς»*, Βόλος, 1981. Ἀθήνα, 495-525.
- Vayakakos, D. 1983. «Bibliographia onomastica. Grèce 1979-1981». *Όνομα* 27: 156-158.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1983-1984. «Ἡ τοπωνυμικὴ θεώρησις τοῦ θεσσαλικoῦ χώρου». *Ἀθηνᾶ* 79: 253-350.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1984. «Συμβολὴ εἰς τὸ μετρικὸν καὶ νομισματικὸν σύστημα τοῦ βυζαντινοῦ καὶ νεωτέρου Πόντου». *Ἀρχεῖον Πόντου* 38: 725-772.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1984. «Κυπαρισσίας ὀνοματολογικά». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ 2^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Κυπαρισσία, 27-29 Νοεμβρίου 1982*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 269-289.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1984. «Τὰ Ἄτακτα τοῦ Ἀδ. Κοραῆ ὡς τὸ πρῶτον ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου «Κοραῆς καὶ Χίος»*, τ. 1. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 109-130.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1984. «Ἡ ἐπίδρασις τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἑλληνικῶν ἔπωνύμων». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ 5^{ου} Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου. Θεσσαλονίκη*, 111-149.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1984. «Ἡ ἔτυμολογία τοῦ τοπωνυμίου *Γαργαλιάνοι*». *Πελοποννησιακά* 15: 75-100.
- Vayakakos, D. 1985. «La vie sociale dans la formation des noms de famille grecs». Στὸ *Actes du Ve Congrès International d'Études Balkaniques et Sud-Est Européenes*. Athènes, 271-278.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1985-1986. «Γλωσσικὰ στοιχεῖα τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως καὶ ἀπήχησις θεσμῶν τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὴν διάλεκτον καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Μάνης». *Πελοποννησιακά* 16: 465-512.
- Vayakakos, D. 1985-1986. «Bibliographia onomastica. Grèce 1982-1984». *Όνομα* 28: 217-220.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1985-1989. «Χέρσος Ἑλλάς-Στερεὰ Ἑλλάς

- καὶ τινὰ συγγενῆ σημασιολογικά». *Ἀθηνᾶ* 80: 137-178.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1986. «Εὐρώτας. Ὀνοματολογικά». *Πελοποννησιακά* 16: 361-411.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1986. «Κοινὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Τσακωνιάς καὶ τῆς Μάνης». *Χρονικά τῶν Τσακῶνων* 7: 76-126.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1986. «Ἱστορικὴ κατὰ πηγὰς γεωγραφία τῆς χερσονήσου Περαίας (Περαχώρας-Λουτρακίου)». *Στὸ Πρακτικὰ τοῦ 2^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Κορινθιακῶν Ἐρευνῶν, Λουτράκι, 25-27 Μαΐου 1984*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 328-370.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1986. «Ἡ συμβολὴ τῆς Μάνης εἰς τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα 1904-1908». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 8: 1-168.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1986. «Ἡ ἀπήχησις τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν Μάνην». *Στὸ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγῶνας*. Θεσσαλονίκη, 209-230.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1987-1988. «Συσχετισμὸς τοπωνυμίων τῆς Μάνης πρὸς μαρτυρίαν ἐκ τῶν πινακίδων τῆς Πύλου». *Στὸ Πρακτικὰ τοῦ 3^{ου} Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985*, τ. 2. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 369-389.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1987-1988. «Ἀρχαῖκὰ στοιχεῖα τῆς διαλέκτου τῆς Μάνης». *Πρακτικὰ 3^{ου} Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985*, τ. 3. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 460-490.
- Vayakakos, D. 1987-1988. «Bibliographia onomastica. Grèce 1985-1987». *Onoma* 29: 230-233.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Χρονικὸν τοῦ Α΄ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 9: κή-λέ΄.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Κοινὰ γλωσσικὰ φαινόμενα τῆς διαλέκτου τῆς Μάνης μετὰ τῆς Ζακύνθου καὶ τῶν Κυθήρων». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 9: 133-188.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Ἐκθεσις πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν περὶ τῶν ἀγῶνων τῆς Μάνης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 9: 520-524.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Μετακινήσεις Μανιατῶν πρὸς τὴν Γένοβαν κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 9: 504-511.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Προτάσεις διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ τοπωνυμικοῦ χάρτου τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς». *Ἰθῶμη* 29: 44-45.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ συγχρόνου τοπωνυμικοῦ τῆς Βοιωτίας». *Ἐπετηοὶς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν* 1: 857-1001.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Προλεγόμενα-σημειώσεις εἰς Πάνου Πετρίδου, Ἐπίτομος γεωγραφικὴ περιγραφὴ Χαονίας (ἀνέκδοτον χειρόγραφον)». *Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιον* 10: 177-241.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1988. «Τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς Ποντιακῶν Μελετῶν καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Ὀδυσσέως Λαμφίδου». Στὸ *Τιμητικὴ ἐκδήλωση γιὰ τὸν Ὀδυσσεῖα Λαμφίδη, Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ποντιακῶν Μελετῶν*. Ἀθήνα: Σύλλογος Ποντίων «Ἄργοναῦται», 31-53.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1989. «Τὸ Ταίναρον». *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια, Συμπλήρωμα*. Ἀθήνα: Φοῖνιξ.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1989. «Συνοπτικὴ περὶ Μάνης βιβλιογραφία». *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια, Συμπλήρωμα*. Ἀθήνα: Φοῖνιξ.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1989. «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ συγχρόνου τοπωνυμικοῦ τῆς Ἀργολίδος». *Πρακτικὰ 3^{ου} τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀργολικῶν Σπουδῶν, Ἄργος 30 Μαΐου-1 Ἰουνίου 1986*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησ. Σπουδῶν, 339-360.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1989. «Ἐκ τοῦ ὀνοματολογικοῦ τῶν Ἠλειაკῶν τοῦ Παυσανίου». *Πρακτικὰ 2^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἠλειაკῶν Σπουδῶν, Ἀμαλιάδα, 13-15 Νοεμβρίου 1987*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 401-477.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1989. «᾽Ονου γνάθος - Cervi - Ἐλαφόνησος». Στὸ *Πνευματικὸν ἐπὶ χρυσῷ ἰωβηλαίῳ ἱεροσύνῃς τοῦ μητροπολίτου Πατρῶν Νικοδήμου*. Ἀθήνα, 715-723.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1989. «Κοινὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα Μάνης, Ζακύνθου καὶ Κυθήρων». *Πρακτικὰ 5^{ου} Διεθνoῦς Πανιονίου Συνεδρίου «Ἀργοστόλι καὶ Ληξούρι», 17-21 Μαΐου 1986*. Ἀργοστόλι: Ἐταιρεία Κεφαλληνιακῶν Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1990. «Εὐρώτας». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ Ἑκτάκτου Πνευματικοῦ Συμποσίου, Ἀπὸ τῆ φωτεινῆ κληρονομιά τοῦ Μυστρᾶ στὴν Τουρκοκρατία, Σπάρτη καὶ Μυστρᾶς, 27-29 Μαΐου 1988*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 361-416.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1990. «Μετοικήσεις Ἀρκάδων παρὰ Παυσανία καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν τοπωνύμια». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ 2ου Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀρκαδικῶν Σπουδῶν, Τεγέα καὶ*

- Τρίπολη, 11-14 Νοεμβρίου 1988. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 432-464.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1990. *Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν ναυτικῶν ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὄρων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου: γλωσσικὸν σχεδιάσμα*. Ἀθήνα: Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὀφελίμων Βιβλίων.
- Vayakakos, D, 1990. «Les études onomastiques en Grèce pendant les derniers vingt ans». Στὸ *Actes du VIe Congrès International d'Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*. Athènes, 319-363.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1990. «Τὰ ἐξ ἀνθρωπωνυμίων τοπωνύμια τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου». Στὸ *Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ν. Κ. Μουτσόπουλο*. Θεσσαλονίκη, 281-298.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1990. «Τὸ Αἰγαῖον καὶ ἡ ὀνομασία τῶν νήσων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς». *Παρνασσός* 32: 152-165.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1990-1991. «Καρδαμύλη-Καρδάμυλα. Κάρδαμον καὶ τὰ τούτου παράγωγα καὶ σύνθετα». *Ἀθηνᾶ* 81: 173-240.
- Vayakakos, D. 1990-1991. «Bibliographia onomastica. Grèce 1988-1990». *Onoma* 30: 157-161.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1991. «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς πέριξ αὐτῆς περιοχῆς». Στὸ *Πρακτικὰ 3^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Φιλιατρὰ & Γαργαλιάνοι, 24-26 Νοεμβρίου 1989*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοπονν. Σπουδῶν, 431-550.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1991. «Ἀπηχήσεις εἰς τὰ μοιρολόγια τῆς Μάνης τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἥπειρον κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους 1912-1913». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου «Παράδοση-φιλία-εἰρήνη», Ἰωάννινα, 20-22 Σεπτεμβρίου 1991*. Ἰωάννινα: Ὁμιλος Λαογραφίας «Κρυστάλλης», 105-120.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1991. «Προτάσεις διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ τοπωνυμικοῦ χάρτου τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς». *Ἰθάμη* 31-32: 15-18.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1991-1992. «Τὸ τοπωνύμιον Καλαμάτα». *Πελοποννησιακὰ* 19: 265-285.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1991-1992. «Σισμάνης». *Ναυπακτικὰ* 5: 567-568.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1991-1992. «Χρυσοβέργης». *Ναυπακτικὰ* 5: 568-569.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1991-1993. «Τὰ ὀνόματα τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ τὰς πηγὰς». *Ἐπετηροὺς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 14: 233-248.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1992. «Ἐκ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Λακωνίας καὶ τοῦ συναφοῦς ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος: Σκοπὰ, Πλατανιστάς». Στὸ Motyka Sanders J. (εκδ.), *Φιλολάκων: Laconian Studies in Honour of Hector Catling*. Ἀθήνα.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1992. «Ἱστορικὸν σχεδίασμα περὶ τῶν ἀποικισμῶν τῶν Μανιατῶν». *Δελτίον Ἐραλδικῆς καὶ Γενεαλογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος* 8: 318-320.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1992-1993. «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Μάνης». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ 4^{ου} Διεθοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Κόρινθος, 9-16 Σεπτεμβρίου 1990*, τ. 3. Ἀθήνα: Ἑταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 433-470.
- Vayakakos, D. 1992-1993. «Bibliographia onomastica. Grèce 1988-1990». *Onoma* 31: 170-174.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1993. «Ἐχῖναι-Ἐχινᾶδες». Στὸ Χασιώτης Ι. (ἐκδ.), *Τόμος τιμητικὸς Κ.Ν. Τριανταφύλλου, Β΄ Πάτρα*, 589-624.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1993. «Μανιάται ἐθελονταὶ εἰς τὸν Βορειοηπειρωτικὸν Ἄγῶνα 1914». *Παρνασσός* 35: 21-43.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1993. «Οἱ Βαλκανικοὶ Πόλεμοι εἰς τὰ μοιρολόγια τῆς Μάνης». Στὸ *Ἡ Ελλάδα τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων*. Ἀθήνα: ΕΛΙΑ, 411-428.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. «Ἐπισκόπησις τῆς ἠλειακῆς διαλέκτου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον». *Πρακτικὰ Ἡλειακοῦ Πνευματικοῦ Συμποσίου, Πύργος & Γαστούνη, 26-28.11.1993*. Ἀθήνα: Ἑταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 47-64.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. «Κοινὰ διαλεκτικὰ Δωδεκανήσου καὶ Μάνης». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 1: 43-63.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. «Ἀπολογισμὸς τοῦ Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 1: 435-439.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. «Ὄνοματολογικὰ ἐκ τῶν Ἀρκαδικῶν τοῦ Παυσανίου καὶ συσχετίσις μὲ τὰ σημερινά». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ Ἀρκαδικοῦ Πνευματικοῦ Συμποσίου, Λεωνίδιο, 21-23 Νοεμβρίου 1992*. Ἀθήνα: Ἑταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 277-307.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. «Ἡ ὀνομασία τῆς Μεσογείου θαλάσσης

- κατὰ τὰς πηγὰς». Στὸ Ἀντίφωνον. Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Ν.Β. Δρανδάκη. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρας.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. «Τὸ ἐπώνυμον Παλαιολόγος-Τρουπάκης-Μούρτζινος». Στὸ Ροδωνιά. Τιμὴ στὸν Μ. Μανούσακα, τ. 1. Ρέθυμνο, 45-66.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. «Ὁ Λάμπρος Κατσώνης καὶ ἡ Μάνη. Λεβάδεια-Λιβαδιά. Ψαμαθοῦς-Πορτοκάγιο». Λακωνικαὶ Σπουδαὶ 12: 3-128.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1994. *Ἡ συμβολὴ τῆς Μάνης εἰς τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα*. Ἀθήνα: Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὀφελίμων Βιβλίων.
- Vayakakos, D. 1994-1995. «Travaux onomastiques récents en Grèce 1990-1993». *Όνομα* 32: 40-43.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1995. «Βάρη-Βάρις». *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη*, τεύχη 330-331, σ. 128-129.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1995. «Κωνσταντῖνος Δεμερτζῆς». *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 19: 320-326.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1995. *Ἁγία Πελαγία*. Ἀθήνα.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1996. «Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ εἰς τὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους Α΄». *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 5 (Ἀφιέρωμα εἰς Λέανδρον Βρανούσην): 223-282.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1996. «Ἄρδούβιστα-Ἄνδρούβιστα – μεγάλη χώρα τῆς Ἑξῶ Μάνης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 13: 5-166.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1996. «Δελφοί». *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη*, τεύχη 332-337, σ. 128-129.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1996-1997. «Ἡ Ἄρδούβιστα -Ἄνδρούβιστα - μεγάλη χώρα τῆς Ἑξῶ Μάνης». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ 5^{ου} Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἄργος καὶ Ναύπλιο, 6-10 Σεπτεμβρίου 1995*, τ. 4. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 101-112.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1997. «Τα ἀρχεῖα ὡς πηγὴ ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων». Στὸ *Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου Ἀρχαιονομίας τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, Σπάρτη, 8-11 Δεκεμβρίου 1993*, τ. 2. Σπάρτη: ΓΑΚ, 187-207.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1997. «Ὁ ὄρος Ἴόνιος-Ἴόνιον Πέλαγος καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Ἰονίων Νήσων κατὰ τὰς πηγὰς». Στὰ *Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου «Το Ἴόνιο Κράτος 1815-1864»*. Ἀθήνα, 37-53.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1998. «Ἀρχαῖκα διαλεκτικὰ ἐκ Μάνης καὶ ἐξ

- ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδας». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 14: 264-292.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1998. «Ἀγησίλαος Σπηλιάκος 1921-1997». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 14: 546-550.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1998. «Τὸ χρονικὸν τῆς Ἑταιρείας Λακωνικῶν Σπουδῶν». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 14: 553-560.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1998. *Ἡμερολόγια πολέμου καὶ ἀλληλογραφία 1940-1941*. Ἀθήνα: Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1998. «Παρατηρήσεις εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Μάνης. Ἡ διάσωσης ἀρχαίων στοιχείων». *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου «Ἡ Μάνη μέσα στους αἰῶνες (100.000 χρόνια)»*, 26-27 *Ιουλίου-2-3 Αυγούστου 1997*. Ἀρεόπολη: Δήμος Ἀρεοπόλεως, 68-75.
- Vayakakos, D. 1998. «Traits communs entre les Corses et les Maniotes, observables dans certaines coutumes au XIXe siècle». *Cahier Corsica* 179: 4-10.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1998. «Τὰ ὀνόματα τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ τὰς πηγὰς». *Κυκλαδικὸ Ἡμερολόγιον* 3: 41-48.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1999. «Οἱ Νίκλοι τῆς Μάνης, πρόγονοι τῆς Ἀγγελικῆς Νίκλη-Σολωμοῦ». *Περίπλους* 15.46-47: 72-81.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1999. «Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ εἰς τὰ νεοελληνικὰ διαλέκτους. Β΄». *Κεφαλληνικὰ Χρονικὰ* 8 (Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ἀλισανδράτον) 137-169.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1999. «Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ εἰς τὰ νεοελληνικὰ διαλέκτους Δ΄». *Ἀθηνᾶ* 82: 147-190.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2000. «Λαλλούδι-λαλλάρι-λαλλάτζιν-λάλλα: συνώνυμα καὶ παράγωγα. Λαλλούδι τῆς Μονεμβασίας». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 15: 5-68.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2000. «Πρότασις μετονομασίας τῆς Ἐπισκοπῆς Γυθείου καὶ Οἰτύλου εἰς Ἐπισκοπὴν Μαΐνης ἢ Μάνης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 15: 241-254.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2000. «Μιχαὴλ Ι. Νικολαράκος». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 15: 380-383.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2000. «Αἵτησις τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας Ἀδρούβιστας πρὸς τὴν Ἀντιβασιλείαν (1833) ὑπὲρ τοῦ καθαιρεθέντος ἐπισκόπου Προκοπίου». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 15: 385-390.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2000. «Τὰ Στύρα τῆς Εὐβοίας τιμοῦν τὸν ἥρωα τοῦ 1822 Ἠλίαν Πετρόμπετη Μαυρομιχάλην καὶ τοὺς

- σὺν αὐτῷ Μανιάτας πολεμιστάς». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 15: 399-465.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2000. «*Οἰκονόμος-ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, Κονόμος-KONONOMOS καὶ τὰ συναφῆ λεξιλογικὰ καὶ σημασιολογικὰ*». *Ἑπτανησιακὰ Φύλλα* 8: 797-812.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2000. «Τὸ Αἰγαῖον καὶ ἡ ὄνομασία τῶν νήσων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς». *Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀρχιεπελάγου* 2: 41-59.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2002. «Μανιᾶται εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ Μεσσηνίαν καὶ κυρίως εἰς τὴν πόλιν τῆς Καλαμάτας». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 16: 5-66.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2002. «Γεώργιος Μιχαῆλος, ἰατρός (1918-2001)». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 16: 451-455.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2002. «Ἀθανασίου Φωτοπούλου, *Οἱ Γιατροὶ τοῦ 1821*. Τόμος Α'. *Ἱστορικά*, Ἀθῆναι 2001, σσ. 489. Τόμος Β. *Ἀρχεῖο Παναγιώτου Γιατρούκου*, Ἀθῆναι 2001, σσ. 471». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 16: 457-460 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2002. «Ἡ συντριβὴ τοῦ Ἰμβραῆμι πασᾶ κατὰ τὴν ἀπόβασίν του εἰς τὸ Διρὸν τῆς Μάνης κατὰ τὴν 23-26 Ἰουνίου 1826». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 16: 461-467.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2002. «Πρὸ τοῦ μαυσωλείου τοῦ Ἡλίου Μαυρομιχάλη εἰς τὰ Στύρα τῆς Εὐβοίας τὴν 8^{ην} Ἰουλίου 2001». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 16: 469-470.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2002. «Πρὸ τῶν προτομῶν τῶν Μακεδονομάχων Θεοδώρου Μαντουβάλου (Καπετὰν Ταυῆγέτου), Νικολάου Μαντουβάλου (Καπετὰν Νίκου τῆς Ἁγίας Μαρίνας) καὶ Γεωργίου Φραγκογιάννη (Καπετὰν Γιώργη), Σάββατον 29 Σεπτεμβρίου 2001 εἰς Πάνω Μπουλαριοὺς Μέσα Μάνης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 16: 471-481.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2003. «Λακωνία-Κύθηρα-Μάνη». Λεοντσίνης Γ. & Κουνέλη Ε. (εκδ.) *Κύθηρα: μῦθος καὶ πραγματικότητα*, τ. 2. Κύθηρα: Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2003. «Καταγωγὴ ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων». *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη*, τεύχη 415-426.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2003. «Τραπεζωντὴ». *Φᾶρις* 34: 3-7.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2003. «Ἡ ὄνομασία τῆς Μεσογείου κατὰ τὰς πηγὰς». *Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀρχιεπελάγου* 5: 41-59.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2003. «Δαυλὶς-Δαυλεία». *Βοιωτικὰ Ἀνάλεκτα* 25: 161-166.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2003. «Εὐχαριστήριον πρὸς τὸν Σύνδεσμον

- τῶν ἐν Ἀττικῇ Λακεδαιμονίων διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν κατὰ τὴν 4 Νοεμβρίου 2001 πρὸς ἐμὲ τιμὴν». Στὸ *Λακωνικά. Ἐπετειακὴ ἔκδοσις τῶν 100 χρόνων τοῦ Συνδέσμου 1902-2002*. Ἀθήνα, 163-165.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Γύρω στο μοιρολόγι της Μέσα Μάνης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 219-262.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Τὸ φονικὸν ὡς διεγγύημα συμφιλιώσεως εἰς τὴν Μάνην μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ περὶ πτώσις τοῦ Νικολάου Πιερράκου». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 355-385.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Νικολάου Π. Πιερράκου, Ἀνέκδοτος αὐτόγραφος ἔκθεσις 1837 περὶ τῶν ἀγῶνων του κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 387-400.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Ἡ θεμελίωσις τοῦ Γυμνασίου Ἀρεοπόλεως». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 427-430.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Δημήτρη Θ. Κατσουλάκου, Ἡ νότια κοίλη Λακεδαίμων καὶ τὰ μοιρολόγια της». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 431-437 (Βιβλιοκρισία).
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Μητροπολίτης Προκόπιος Μενούτης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 439-443.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Παῦλος Μελάς, δικηγόρος 1921-2004». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 444-447.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Νικόλαος Β. Δρανδάκης, Ὁμότιμος Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1915-2004». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 448-463.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Πειρατεία καὶ γλώσσα». Στο Καλλιγὰ Χ. & Μαλλιάρης Α. (εκδ.), *Πειρατές καὶ κουρσάροι. Πρακτικά του 10^{ου} Συμποσίου Ἱστορίας καὶ Τέχνης, 20-22 Ἰουλίου 1997, Μονεμβασιά*. Ἀθήνα: Εστία, 237-252.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Ο Λάμπρος Κατσώνης καὶ οἱ αγῶνες του». *Βοιωτικὰ Ανάλεκτα* 30: 241-245.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Καταγωγὴ ὀνομάτων (Δρόγκαρης, Καπετανάκης, Καπετάνος, Κάπος, Κατσούλης, Κατσουλάκος, Ρήγας)». *Φᾶρις* 36: 9-13.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Δημῶδεις λέξεις ἀπὸ το Ἐηροκάμπι». *Φᾶρις* 37: 9-10.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2004. «Πάσχα στὴν Κορσική». *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη* 430: 80-89.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2005. *Ταίναρον. Ὄνομα, μῦθος-ἱστορία*. Ἀθήνα 2005.

- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2005. «Τῆνος». *Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀρχιεπελάγου* 7: 67-72.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2005. «Ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ εἰς σχηματισμὸν τοπωνυμίων». *Στὸ Ἄνθη φιλίας. Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Μηνᾶ*. Ἀθήνα, 95-104.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2005-2006. «Καταγωγὴ ονομάτων και τοπωνυμίων». *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη*, τεύχη 439-462.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2006. «Δύο ποιήματα τοῦ Νικήτα Νηφάκη ἀπὸ ἀνέκδοτον ἰδιόχειρον αὐτοῦ». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 17: 219-262.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2006. «Ἡ παρουσία τῆς Ἑταιρείας Λακωνικῶν Σπουδῶν εἰς τὴν Λακωνίαν». *Στο Πρακτικὰ του 2^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν, Ξηροκάμπι, 28 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 2004*, τ. 1. Ἀθήνα, 35-38.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2006. «Τὸ χρονικὸν του Β' Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν». *Στο Πρακτικὰ του 2^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν, Ξηροκάμπι, 28 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 2004*, τ. 1. Ἀθήνα, 39-42.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2006. «Αἱ γλωσσικαὶ ζῶναι – τὰ ἰδιώματα τῆς διαλέκτου τῆς Δυτικῆς Μάνης». *Στο Πρακτικὰ του 2^{ου} Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν, Ξηροκάμπι, 28 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 2004*, τ. 1. Ἀθήνα, 51-108.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2006. «Ἀναφορὰ εἰς τὸ λεξιλόγιον τοῦ μοναστικοῦ βίου». *Στὸ Ἀντίδωρον τῶ μητροπολίτη Μεσσηνίας Χρυσοστόμῳ Θέμελῃ*, τ. 4. Καλαμάτα, 63-121.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2006. «Ἄνδρος». *Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀρχιεπελάγου* 8: 59-65.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2009. *Πέλαγος ἀρχιπέλαγος*. Ἀθήνα: Ἐρίννη.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2010. «Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Νικολάου Πιερράκου-Μαυρομιχάλη». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 19: 7-48.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2010. «Ὁ Λακωνικὸς Σύνδεσμος: ἡ Λέσχη τῶν Λακόνων καὶ τὸ Ἡρώον Βέργας». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 19: 119-160.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2010. «Τὰμανιάτικαμοιρολόγιατοῦπολέμου». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 19: 397-408.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2010. «Γεώργιος Ν. Δημητροκάλλης 1933-2005». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 19: 523-530.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2010. «Μνήμη Νικολάου Β. Δρανδάκη (ομιλία)». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 19: 531-534.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. καὶ Χαραμῆς Δ.Π. 2010. «Χαραμῆς: ἡ

- διαδρομή ἐνὸς ἐπωνύμου». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 19: 465-522.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Τὰ πικρὰ μοιρολόγια». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 19-29.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Ἡ Ἑλένη στὸν κῆπο μας στὴν Κοίτα». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 37-45.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Μοιρολόι εἰς τὴν γυναῖκα μου». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 51-58.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Παροδίτα» καὶ «Ἐπιτάφιον». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 59-60.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Ἄλυκα καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὰ περιοχὴ». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 91-178.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Διάλεκτος, διαλεκτικὰ κείμενα, διαλεκτικοὶ περίπατοι». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 347-392.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Hector William Catling (1924-2013)». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 481-485.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Γεώργιος Παναγιώτου Παπαδογεώργης». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 487-490.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Ὁμιλία εἰς τὴν Πλατεῖαν Ἀρεοπόλεως». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 507-516.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2012. «Ο Νικόλαος Πολίτης πρῶτος εκδότης το 1866 του μανιάτικου μοιρολογίου του δικιωμού της Ληγορούς». *Πρακτικὰ Διεθνούς Επιστημονικοῦ Συνεδρίου Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης καὶ το Κέντρον Ερεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*, τ. 1. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 173-236.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. καὶ Τζανετάκος Κ. 2012. «Ἑλένη Δημ. Μπελιᾶ. Βιογραφία». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 20: 9-18.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 2016. *Ιστορικό Λεξικό Ἑλληνικῶν Ἐπωνύμων*. Αθήνα: Πάπυρος.

Χειρόγραφες συλλογές στο Αρχεῖο Κ.Ε.Ν.Δ.Ι. – Ι.Α.Ν.Ε.

- Χφ. 529, 1938. Λαογραφικὰ καὶ γλωσσικὰ ἐκ τῶν δῆμων Μέσσης Δυτικῆς Μάνης, σ. 286.
- Χφ. 606, 1939. Ποικίλα λαογραφικὰ καὶ γλωσσικὰ ἐκ τῆς Δ. Ἀποσκερῆς Μάνης (τέως δήμου Μέσσης), σ. 166.
- Χφ. 628, 1940. Ποικίλα λαογραφικὰ καὶ γλωσσικὰ ἐκ Μάνης, Μεσσηνίας, Πυλίας καὶ Τριφυλίας, σ. 103.
- Χφ. 655, 1951. Γλωσσικὰ ἐκ Βορείου Ἠπείρου, σ. 519.
- Χφ. 785, 1960. Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ τοῦ τέως δήμου Ἀβίας τῆς Δυτικῆς Ἐξω Μάνης, σ. 511.

- Χφ. 801, 1961. Γλωσσική ύλη ἐκ τοῦ τέως δήμου Καρδαμύλης Μάνης, σ. 575.
- Χφ. 808, 1962. Γλωσσική ύλη ἐκ τοῦ τέως δήμου Λεύκτρου τῆς Δυτικῆς Μάνης, σ. 608.
- Χφ. 825, 1963. Γλωσσική ύλη ἐκ τοῦ τέως Οἰτύλου τῆς Δυτικῆς Μάνης, σ. 592.
- Χφ. 835, 1964. Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τοῦ Καργκέζε τῆς Κορσικῆς, σ. 200.
- Χφ. 861, 1965. Γλωσσική ύλη ἀπὸ τὸ Καργκέζε τῆς Κορσικῆς, σ. 198.
- Χφ. 868, 1966. Γλωσσική ύλη ἐκ χωρίων τῆς Λακεδαίμονος, σ. 448.
- Χφ. 889, 1967. Γλωσσική ύλη ἐκ Λακωνίας (Ἄρνας, Πετρίνας, Γερακίου), σ. 340.
- Χφ. 902, 1968. Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς Λακωνίας (Μονεμβασία, Συκιά, Δαιμονιά), σ. 215.
- Χφ. 922, 1970. Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῶν τέως δήμων Λαγίας καὶ Κολοκυνθίου (Ἀνατολικῆς Μάνης), σ. 292.
- Χφ. 962, 1971. Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τοῦ τέως δήμου Καρυουπόλεως ἐπαρχίας Γυθείου (Ἀνατολικῆς Μάνης), σ. 320.
- Χφ. 997, 1972. Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τοῦ τέως δήμου Μαλευρίου Ἀνατολικῆς Μάνης, σ. 291.
- Χφ. 997, 1972. Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τοῦ τέως δήμου Μελιτινῆς Λακεδαίμονος, σ. 283.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

Νικόλαος Γεωργίου Κοντοσόπουλος

1929-2020

Χρυσούλα Καραντζή
Ακαδημία Αθηνών

Ο Νικόλαος Κοντοσόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα. Ο πατέρας του ήταν καθηγητής Σωματικής Αγωγής στη Μέση Εκπαίδευση, ενώ η μητέρα του καταγόταν από την Προύσα της Μ. Ασίας.

Ο Ν. Κοντοσόπουλος υπήρξε αριστούχος φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, από όπου αποφοίτησε το 1953 και στη συνέχεια έγινε δεκτός για μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι, εξειδικευόμενος στη νεοελληνική διαλεκτολογία (Ενόργανη Φωνητική και Γλωσσογεωγραφία). Το 1969 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ φιλολογίας του Παν/μίου Αθηνών με τη διατριβή *Γλωσσολογικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν Κρητικὴν διάλεκτον*, που κρίθηκε ἄξια ἔκδοσης ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Αθῆναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας.

Το 1956 διορίσθηκε συντάκτης του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας τῆς Ακαδημίας Αθηνών, ὅπου υπηρέτησε γιὰ 35 χρόνια, καὶ τοῦ ὁποῦ ὑπῆρξε Διευθυντὴς κατὰ τὴ διετία 1989-1990. Πραγματοποίησε πολλές ἐπιτόπιες ἐρευνες γιὰ συλλογὴ διαλεκτικῶν υλικῶν σὲ διάφορες περιοχές, τὸ πολὺτιμο υλικὸ τῶν ὁποῶν ἀπόκειται σὲ τὸ Ἀρχεῖο Χειρογράφων τοῦ Κ.Ε.Ν.Δ.Ι.-Ι.Α.Ν.Ε. (20 χειρογραφοί).

Ο Ν. Κοντοσόπουλος υπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς πιο ἀγαπητοὺς καὶ ἀναγνωρίσιμους Ἑλληνας γλωσσολόγους. Εἶχε στενοὺς

δεσμούς με τους Γάλλους Ελληνιστές A. Mirambel και R. Millieux, και πραγματοποίησε γλωσσολογικές μελέτες και έρευνες στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες. Συμμετείχε δε σε πολλά γλωσσολογικά συνέδρια και στη σύνταξη του Γλωσσικού Άτλαντα της Ευρώπης (με έδρα το Nijmegen της Ολλανδίας). Μάλιστα, ο Έλληνας γλωσσολόγος είχε οριστεί ως ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας στο συγκεκριμένο επιστημονικό πρόγραμμα.

Ο Ν. Κοντοσόπουλος υπήρξε μέλος ελληνικών και ξένων γλωσσικών εταιρειών και συγγραφέας 70 περίπου γλωσσολογικών μελετών και 6 γλωσσολογικών συγγραμμάτων. Επιστημονικές δημοσιεύσεις του στην ελληνική, ιταλική, γαλλική και ισπανική γλώσσα φιλοξενήθηκαν σε σημαντικά ελληνικά και ξένα περιοδικά. Μεταξύ των μελετών του ξεχωρίζει το βιβλίο για τους γαλλισμούς της ελληνικής με τίτλο *L' influence du français sur le grec: emprunts lexicaux et calques phraséologiques* (Αθήνα 1978), ενώ σημαντικές εργασίες του αφορούν ζητήματα φωνητικής και επιτονισμού. Το δε *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της νέας ελληνικής* (Αθήνα 1981), το πρώτο στη γλωσσική βιβλιογραφία εγχειρίδιο νεοελληνικής διαλεκτολογίας, το οποίο γνώρισε πολλές επανεκδόσεις, υπήρξε πολύτιμο βοήθημα για πλήθος μελετητών, αν και ο ίδιος σεμνά δηλώνει στον πρόλόγο του ότι δεν πρόκειται για επιστημονικό σύγγραμμα αλλά για σειρά εκλαϊκευτικών άρθρων (πρωτοδημοσιευμένων στα τεύχη 133-153 του περιοδικού *Ιστορία Εικογραφημένη*, εκδ. Πάπυρος). Εμπλουτισμένο μάλιστα με γλωσσογεωγραφικούς χάρτες, πίνακες γλωσσικών φαινομένων και διαλεκτικά κείμενα το βιβλίο εξακολουθεί να αποτελεί βασικό εφόδιο στη μελέτη των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων.

Ο Ν. Κοντοσόπουλος ασχολήθηκε συστηματικά και με τους γλωσσικούς άτλαντες και τον καθορισμό ισογλώσσης: σε κορυφαία μελέτη του, η οποία έχει γίνει σημείο αναφοράς («La Grèce du τι et la Grèce du είναι», *Γλωσσολογία* 2-3 (1983-1984), 149-162), χρησιμοποιώντας ως ταξινομικό κριτήριο τον τύπο της ερωτηματικής αντωνυμίας που αναφέρεται στα [-έμφυχα], χωρίζει τις νεοελληνικές διαλέκτους σε δυο μεγάλες ομάδες: (α) αυτές που χρησιμοποιούν τον τύπο *τί* (la Grèce du τί, ηπειρωτική Ελλάδα) και (β) αυτές που χρησιμοποιούν τον τύπο *ίντα* (la Grèce du ίντα, νησιωτική χώρα). Ο δε *Γλωσσικός άτλας της Κρήτης: γενική εισαγωγή και διαλεκτολογικοί χάρτες* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1988) ήταν

το πρώτο έργο του είδους στην ελληνική γλωσσική βιβλιογραφία, η πρώτη ολοκληρωμένη γλωσσογεωγραφική εργασία για μια μείζονα ελληνική περιοχή, όπου απεικονίζονται ανάγλυφα οι σχέσεις και ιδιορρυθμίες των κρητικών ιδιωμάτων, με βάση δεδομένα από 163 οικισμούς τους οποίους επισκέφθηκε ο ίδιος κατά τη συλλογή του υλικού.

Γενικά, η μεγαλόνησος επρόκειτο να αποτελέσει τον κύριο άξονα πολυετών συστηματικών ερευνών του συγγραφέα, αποτέλεσμα των οποίων ήταν η πληθώρα εργασιών του για την κρητική διάλεκτο (βλ., ενδεικτικά, *Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας. Αναδημοσίευση μελετών*, Αθήνα, 1997· *Η κρητική διάλεκτος. Ιστορία-εξέλιξη και η νεώτερη μορφή της στο γραπτό και προφορικό λόγο*, Αθήνα, 2016) καθώς και το *Αντίστροφο λεξικό της κρητικής διαλέκτου* (Αθήνα, 2006). Χαρακτηριστικό του στενού δεσμού που απέκτησε με το νησί είναι το κρητικό προσωπώνυμο *Μανούσος Ριζίτάκης* (Ρίζες -πρόποδες - των Λευκών Ορέων), που του αποδόθηκε τιμητικά, καθώς και η ανακήρυξη του σε επίτιμο Δημότη του Δήμου Βρυσών Αποκορώνου.

Η γλωσσογεωγραφική μέθοδος του Ν. Κοντοσόπουλου αποκτά ενίοτε λαογραφικές και εθνογραφικές προεκτάσεις, όπως στις εργασίες *Μακεδονικά δημοτικά τραγούδια* (Αθήνα, 2018) και «Η εικόνα του χωρικού μέσα από τις παροιμίες του ελληνικού λαού» στην *Επετηρίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 28 (1987-1998), 109-122.

Πολυμαθής και πολύγλωσσος, συνέταξε το δίτομο έργο *Γλώσσες και διάλεκτοι της Ευρώπης* (Αθήνα: Γρηγόρης, 1998). Στις 1.700 σελίδες του παρουσιάζονται με τρόπο εύληπτο για το ευρύ κοινό η ιστορία, η φυσιογνωμία, οι ιδιαιτερότητες και η πολιτιστική σημασία των διαφόρων ευρωπαϊκών γλωσσών. Καινοτομία του έργου αποτελεί η προσθήκη πληροφοριών για το ονοματολογικό της κάθε γλώσσας. Το δε χαρτογραφικό παράρτημα κάθε τόμου παρέχει στον αναγνώστη μια εποπτεία των γλωσσογεωγραφικών φαινομένων που αναπτύσσονται στα επιμέρους κεφάλαια, ενώ οι πίνακες διαφόρων γλωσσικών φαινομένων και ευρωπαϊκών αλφαβήτων συνοφίζουν τις πληροφορίες που δίνονται για κάθε γλώσσα στα επιμέρους κεφάλαια.

Σημαντικές είναι και οι συμβολές του Ν. Κοντοσόπουλου για τις διαλέκτους σε συλλογικούς τόμους, όπως στην επίτομη *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* που εξέδωσε το Ελληνικό Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο (1999), με επιστημονική

επιμέλεια του Μ. Ζ. Κοπιδάκη. Τέλος, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ονοματολογικές του εργασίες, ο ίδιος όντας ιδρυτικό μέλος της Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας (1980).

Ο Ν. Κοντοσόπουλος αποτέλεσε το παράδειγμα ενός γλωσσολόγου ανοιχτού στις νέες επιστημονικές τάσεις, τις οποίες πάντα παρακολουθούσε με ενδιαφέρον και φρόντιζε να παρουσιάζει σε διάφορα έντυπα. Χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι το έντονο ενδιαφέρον του για τη μελέτη της φωνητικής και του επιτονισμού (τόσο σε επίπεδο Κοινής όσο και σε επίπεδο διαλέκτων) με την πρωτοποριακή για την εποχή του αξιοποίηση φασματογραφικών αναλύσεων, κάτι που αντικατοπτρίζεται σε δημοσιεύματα όπως «Etude instrumentale de quelques sons du dialecte crétois» (*Travaux de l'Institut de Phonétique de Nancy* (1974, τ. 1, 171-192)) και «Ακουστικές έρευνες επί των νεοελληνικών φθόγγων» (*Γλωσσολογία*, τ. 5-6 (1986-1987, 103-122)). Το ρηξικέλευθο των επιστημονικών αναζητήσεων του Ν. Κοντοσόπουλου φάνηκε και στην εφαρμογή της επιστήμης της γλωσσολογίας στην Ελλάδα, ιδιαίτερα όσον αφορά τον συνδυασμό της με την ενόργανη φωνητική.

Ευφυής και πνευματώδης στις προσωπικές συναναστροφές του, με φίλους και συναδέλφους, ο Ν. Κοντοσόπουλος υπηρέτησε με αφοσίωση τις ανθρωπιστικές σπουδές, διαθέτοντας μαθηματικό τρόπο σκέψης και λιτό τρόπο έκφρασης.

Ο Νικόλαος Κοντοσόπουλος υπήρξε ένας ακούραστος ευπατρίδης της Γλωσσολογίας, με φιλέρευνο πνεύμα, βαθιά καλλιέργεια και μια ερευνητική ματιά που προσέγγιζε μια ευρεία θεματική με μια συχνότατα διεπιστημονική (λαογραφική, εθνογραφική κλπ.) μέθοδο. Οι δε εργασίες του θα αποτελούν πολύτιμη παρακαταθήκη για όλους όσους προσπαθούν να μελετήσουν τη νεοελληνική γλωσσική ποικιλότητα, τόσο σε επίπεδο διαλέκτων όσο και σε επίπεδο Κοινής Νεοελληνικής.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1954. «Τὰ ἐν Βενετία τυπογραφεία τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν». *Ἄθηνᾶ* 58: 286-342.

Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1959. «Παρατηρήσεις εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Δυτικῆς Κρήτης». *Ἄθηνᾶ* 63: 319-335.

Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1959. «ΛΖ' Κοντάκιον τῶν Ἁγίων

- Ἐποστώλων». Στο *Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Ὕμνοι*, τ. 4, μέρος Α': Ὕμνοι ΛΖ'-Μ'. Ἐκδόσεις κριτική. Ἀφιέρωμα εἰς Ν.Β. Τωμαδάκη. Ἀθήνα: Μυρτίδης.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1960. «Περὶ τινῶν γλωσσικῶν φαινομένων». *Ἀθηνᾶ* 64: 209-218.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1960-1961. «Κρητικὰ ἄσματα». *Λαογραφία* 19: 450-471.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1961. «Κρητικὴ ρίμα διὰ τὸν γαλλο-πρωσικὸν πόλεμον 1870-1871». *Κρητικὴ Ἔστια* 105: 365-368.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1961. «Ὁ Πῶλος καὶ τὸ ροῦμα». *Κρητικὴ Ἔστια* 113-114: 207.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1961. «Δύο συνθηματικὰ γλωσσάρια ἀπὸ τὸ χωρίον Διακόπι Δωρίδας». *Ἀθηνᾶ* 65: 210-229.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1961. «Ποιμενικὰ Ἀλικαρνασσοῦ». *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 9: 196-210.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1963. «Διάγραμμα τῆς φωνητικῆς τῆς βενετικῆς διαλέκτου». *Θησαυρίσματα* 2: 143-153.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1963. «Ὁ ἀστρολόγος». *Κρητικὴ Ἔστια* 135: 141.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1964. «Κρητικαὶ λαϊκαὶ ἐτυμολογίαι». *Κρητικὴ Ἔστια* 147: 124-125.
- Contossopoulos, N. 1964. «Ananiadis, K. I. *Θαλασσινὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, vol. 3, a cura di N. Kosmidis. Collaboratori: professori universitari, ufficiali di marina, folkloristi ed altri specialisti. Editore: N. Argyros. Atene, s.a.» *Bolletino dell'Atlante Linguistico del Mediterraneo* 5-6: 305-306. (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1964. «Ἄκιρα ὄντα, Μικρὸν Ἑλληνοἰαπωνικὸν Λεξικὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης (ἐκδ. Σεμινάριον τῆς Βίβλου - Ὁσάκα Ἰαπωνίας), Ὁσάκα 1964». *Ἀθηνᾶ* 67: 420-422 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1966-1967. «Βιβλιοκρισία: A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, β' ἔκδ., Παρίσιοι (ἐκδ. Armand Colin) 1961, σσ. 224· A. Martinet, *La linguistique synchronique: Études et Recherches*, Παρίσιοι 1965, σσ. 229· Luis Jorge Prieto, *Messages et signaux*, Παρίσιοι 1966, σσ. 199· Bertil Malberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Παρίσιοι 1966, σσ. 341· Mounin, Georges, *Histoire de la linguistique des origines au 20ème siècle*, Παρίσιοι 1967, σσ. 226». *Ἀθηνᾶ* 69: 360-371.

- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1968. «Κυμογραφικαὶ καὶ φασματογραφικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν φθόγγων». *Ἀθηνᾶ* 70: 280-310.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1968. «Βιβλιοκρισίαι: P. Simon, *Les consonnes françaises*, 1967· P. Garde, *L'accent*, 1968· M. Philipp, *Le système phonologique du parler de Blaesheim*, 1965· L. Bondy, *Éléments de linguistique*, 1968· E. Roudinesco, *Initiation à la linguistique générale*, 1967· E. Buysens, *Linguistique historique*, 1965· E. Buysens, *La communication et l'articulation linguistique*, 1967». *Ἀθηνᾶ* 70: 333-352.
- Contossopoulos, N. 1968. «G. Babiniotis, P. Condos, *Συγχρονικὴ γραμματικὴ τῆς Κοινῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Θεωρία-Ἀσκήσεις (Grammaire synchronique de néogrec commun. Théorie-Exercices)*. Athenes 1967, 262 p.» *La Linguistique* 4.2: 154-156.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1969. *Γλωσσολογικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία*. Ἀθήναι: Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἐταιρείας.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1969. «Ὁ γλωσσικὸς ἄτλας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 11: 115-133.
- Contossopoulos, N. 1969. «À propos du “Dictionnaire inverse du grec moderne”». *La Linguistique* 5: 133-137.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1969-1970. «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς κυπριακῆς διαλέκτου». *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου* 3: 87-109.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1969-1970. «Βιβλιοκρισίαι: A. Martinet, *Le français sans fard*, 1969· G. Mounin, *Clefs pour la linguistique*, 1968· A. Haudricourt, J. M. C. Thomas, *La notation des langues*, 1967· J.-M. Peterfalvi, *Introduction à la psycholinguistique*· M. Gorosch, B. Pottier, D. C. Ridy, *Les langues vivantes et le monde moderne*, 1968». *Ἀθηνᾶ* 71: 483-489.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1970. «Ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ κατάστασις ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἐν Ἀθήναις Κρητῶν». *Κρητικὰ Χρονικά* 1: 244-278.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1970. «Γλωσσογεωγραφικά. Λέξεις κοιναὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Κρήτῃ». *Κρητολογία* 1: 244-278.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1970. «Βιβλιοκρισίαι: *Encyclopédie de la Pléiade, Le langage*, Παρίσιοι 1968, σσ. XV+1525· A. Martinet, *Le français sans fard*. Παρίσιοι 1969, σσ. 221· Mounin, Georges,

- Clefs de la Linguistique*, Παρίσι 1968, σσ. 191· L. Donohue-Gaudet, *Le vocalisme et le consonantisme français*. Παρίσι 1969, σσ. 231· A. Haudricourt & J. Thomas, *La notation des langues: phonétique et phonologie*, Παρίσι 1967, σσ. 166· Jean-Michel Peterfalvi, *Introduction à la psycholinguistique*, Παρίσι 1970, σσ. 160· Max Gorosch, Bernard Pottier, Donald C. Riddy, *Les langues vivantes et le monde moderne*. Στρασβούργον 1968». *Ἀθηνᾶ* 71: 481-492.
- Contossopoulos, N. 1970. «Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας (*Dictionnaire du grec médiéval des textes populaires*) 1100-1669) par Emmanuel Kriaras». *La Linguistique* 6: 142-144 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1970. «M. Cortelazzo, *L'influsso linguistico greco a Venezia*. Bologna: R. Patròn, 1970». *Θησαυρίσματα* 8: 289-284. (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1972. «Προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ἄτλαντος». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 12: 43-49.
- Contossopoulos, N. 1972. «La prononciation du grec moderne par les japonais». *NIDABA* 1: 5-20.
- Contossopoulos, N. 1972. «Los dialectos en la Grecia contemporánea». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 12: 51-58.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1972. «Ἰδιάζουσαι χρήσεις τῶν ρημάτων εἶμαι, κάνω καὶ λέω εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον». *Κρητικὰ Γράμματα* 1: 12-15.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1974. «Étude instrumentale de quelques sons du dialecte crétois». *Travaux de l'Institut de Phonétique de Nancy* 1: 171-192.
- Contossopoulos, N. 1972-1973. «Aspects du phonetisme chypriote». *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου* 6: 93-107.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1972-1973. «Ἡ ἐπίκλησις τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων. Νεοελληνικαὶ ἐπικλήσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἰταλικὰς». *Ἀθηνᾶ* 73-74: 104-126.
- Contossopoulos, N. 1973. «La transcription des noms géographiques allemands en grec». *Hamburger Phonetische Beiträge* 9: 9-29.
- Contossopoulos, N. 1973. «Les suffixes ethniques en grec moderne». *Bulletin de la Société Linguistique de Paris* 68: 105-127.

- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1973. «Παθητικοί τύποι ἀντί ἐνεργητικῶν εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον». *Κρητικὰ Γράμματα* 9: 9-10.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1975. «Ὁ γλωσσικὸς ἄτλας τῆς Κρήτης». *Πεπραγμένα τοῦ 3^{ου} Διεθνoῦς Συνεδρίου Κρητικῶν Σπουδῶν, Ρέθυμνο, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971*, 145-152.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1975. «Εἷς θετικὸς κλάδος τῆς γλωσσολογίας: ἡ φωνητική». *Πλάτων* 27: 120-129.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1975. «Κρητικὰ ἐτυμολογικά. Τὸ κουράδι καὶ τὸ νάκλι». *Κρητολογία* 1: 177-180.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1975. *Ὁ γλωσσικὸς ἄτλας τῆς Κρήτης*. Ἀθήνα.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1976. «Περὶ τῆς ἀνάγκης μελέτης τῶν πελοποννησιακῶν ἰδιωμάτων». *Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν 3 (Σπάρτη, 7-14 Σεπτεμβρίου 1975)*. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, 164-168.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1976. «Γλωσσογεωγραφικά: λέξεις κοινὰ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Κρήτῃ». *Κρητολογία* 3: 55-60.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1976. «Ἐμμανουὴλ Μ. Παπαδάκη, *Μορφαὶ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης τοῦ 15^{ου} καὶ 16^{ου} αἰῶνος κατὰ τὰς γραμματειακὰς πηγὰς, διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία*. Ἀθήνα 1976, σελ. 205». *Κρητολογία* 3: 181-183 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1976. «Samuel Baud-Bovy, *Chansons populaires de Crète occidentale*. Suisse: Minkoff, 1972». *Κρητικὴ Ἔστια* 206: 234-236 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1976. «Ἐλ. Κ. Πλατάκη, *Σπήλαια καὶ ἄλλαι καρστικαὶ μορφαὶ τῆς Κρήτης*. Ἡράκλειον 1973 (Α' τόμος), 1975 (Β' τόμος)». *Κρητικὴ Ἔστια* 206: 236-237 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1976. «Ὁ γλωσσικὸς ἄτλας τῆς Κρήτης». *Κρητικὴ Ἔστια* 211: 440-445.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1976. «Γ. Καναράκης, *Ἡ φωνολογικὴ παρεμβολὴ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς κατὰ τὸ ἀγγλιστὶ γράφειν*. 1974». *Πλάτων* 28: 326-328 (Βιβλιοκρισία).
- Contossopoulos, N. 1976-1977. «Les points d'enquête de l'Atlas Linguistique Méditerranéen en Grèce et le vocabulaire maritime d'Ierpaetra (Crète) et de Lemnos». *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* 18-19: 175-185.

- Contossopoulos, N. 1977. «Parallèles phonétiques entre le grec moderne et les langues ibériques». Στο Lopez M. A. (εκδ.), *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterraneo, Malaga 5/1973*. Madrid: CSIC, 501-508.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1977. «Λεξιλογικοί ἀρχαϊσμοὶ εἰς τὰ σημερινὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Μακεδονίας». *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη, 28-30 Απριλίου 1976*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 209-213.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1977. «Εἶναι δυνατόν νὰ χαραχθοῦν τοπωνυμικαὶ ἰσόγλωσσοι ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Ἑλλάδος;» *Ἄθηνᾶ* 76: 279-291.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1977. «Κρητικαὶ λαϊκαὶ ἔτυμολογίαι». *Κρητικὴ Ἑστία* 224: 1091-1092.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1977. «Φωνητικὴ ἔρευνα καὶ Φυσικὴ». *Φυσικὸς Κόσμος* 59.
- Contossopoulos, N. 1978. *L'influence du français sur le grec: emprunts lexicaux et calques phraséologiques*. Athènes.
- Contossopoulos, N. 1978. "La formation des toponymes et des ethniques étrangers en grec moderne". *Proceedings of the 12th International Congress of Linguists, Vienna, August 28-September 2, 1977*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 422-426.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1978-1979. «Νεοελληνικὰ φωνητικὰ. Ἀλλόφωνα τοῦ λ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῆς Ἄνατ. Ρωμυλίας». *Ἄθηνᾶ* 77: 191-197.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1979. «Μακεδονικὰ διαλεκτολογικὰ: τὸ ἰδίωμα Δημητρίτσιου Σερρών». *Σερραϊκὰ Χρονικά* 8: 175-186.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1979. «Διαλεκτικὰ φαινόμενα ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 4: 302-309.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1979. «Βιβλιογραφία τῆς κρητικῆς διαλέκτου». *Μαντατοφόρος* 14: 35-52.
- Contossopoulos, N. 1980. "Les dialectes néo-grecs à la lumière de l'Atlas linguistique de l'Europe". Στο *Liber Amicorum Weijnen*. Assen: Van Gorcum, 285-289.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1980. «Ἡ γλώσσα σύγχρονου πεζοῦ κρητικοῦ κειμένου». *Μνήμη Γ. Κουρμούλη, Ἀθήνα*, 289-307.
- Contossopoulos, N. 1981. «Expressions grecques modernes

- formées avec les mots “main”, “paume” et “doigt”». Στο de Sivers F. (εκδ.), *La main et les doigts dans l'expression linguistique II: Actes de la table ronde internationale du CNRS, Sèvres 9-12 septembre 1980*, vol. 2. Paris: Peeters, 75-86.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1981. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Έλληνικής*. Αθήνα.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1981. «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν Κυθη-ρων». *Ἀθηνᾶ* 78: 125-144.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1981. «Ύφολογικὰ τῆς κρητικῆς διαλέ-κτου». *Πεπραγμένα τοῦ 4^{ου} Διεθνοῦς Συνεδρίου Κρητικῶν Σπουδῶν, Ἡράκλειο, 29 Αὐγούστου-3 Σεπτεμβρίου 1976*, τ. Γ', 135-141.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1981. «Γ. Μπαμπινιώτη: Θεωρητικὴ γλωσσολογία. Εἰσαγωγή στὴ σύγχρονη γλωσσολογία. Αθήνα 1980». *Διαβάζω* 38: 54-56 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1982. «Ὁ γλωσσικὸς ἄτλας τῆς Ἑλλάδος. Νέοι προσανατολισμοί». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 14: 101-121.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1982. «Νέες γλωσσολογικὲς τάσεις (πα-ρουσίαση συγγραμμάτων)». *Ἐπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις τοῦ Συλλόγου Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*. Αθήνα, 37-43.
- Contossopoulos, N. 1982. «Vasilios A. Kaloyerás, *Onomatopéyicos y las raíces en el idioma griego*, Salónica, 1975, 440 pp.». *Byzantion Nea Hellás* 6: 361-362 (Βιβλιοκρισία).
- Contossopoulos, N. 1982. «Elefterios K. Platakis: *Cuevas y otras formaciones cársicas de Creta*, t. I, 1973, 414 pp., 1975, 227 pp.». *Byzantion Nea Hellás* 6: 367-369 (Βιβλιοκρισία).
- Contossopoulos, N. 1982. «George Kanarakis, *La inserción fonológica del griego moderno en es inglés escrito (en griego)*. Tesis de doctorado. Atenas, 1974, 232 páginas, más 5 cuadrados fuera de texto». *Byzantion Nea Hellás* 6: 379-384 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1982. «A. Martinet, H. Walter, *Dictionnaire de la prononciation française dans son usage réel*, 1973· Χρυσ. Τσικριτσῆ-Κατσιανάκη, *Κρητικὰ ἐπώνυμα ἐπαγγελματικὰ καὶ δηλωτικὰ τίτλων καὶ ἀξιωματῶν*, Αθήνα 1981, σ. 478· Θωμόπουλος, Α. Ι., *Λεξικὸ κρυμμένων ονομάτων (ανθρω-πωνυμίων καὶ τοπωνυμίων)*, Αθήνα 1981, σελ. 126».

- Γλωσσολογία 1: 193-195 (Βιβλιοκρισίες).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1982. «Χ. Συμεωνίδη, *Ιστορικοσυγκριτική γραμματική τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν Α΄: Γενικὴ εἰσαγωγή*. Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης 1981, σελ. 134». *Διαβάζω* 49: 70-71 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1983. «Μακεδονικά γλωσσογεωγραφικά». *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Θεσσαλονίκη, 13-15 Απριλίου 1978*. Θεσσαλονίκη: IMXA, 127-132.
- Contossopoulos, N. 1983. «Vue d'ensemble sur les dialectes néo-helléniques». *Lalies* 2: 37-43.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1983. «Κεφαλληνιακά εθνικά ονόματα». *Ονόματα* 8: 39-43.
- Contossopoulos, N. 1983. «Gli italianismi nell' odierno neogreco». Στο Holtus, G. & Metzeltin, M. (εκδ.), *Linguistica e dialettologia veneta. Studi offerti a Manlio Cortelazzo dai colleghi stranieri*. Tübingen: Narr, 187-192.
- Contossopoulos, N. 1983-1984. «La Grèce du *τι* et la Grèce du *είντα*». *Γλωσσολογία* 2-3: 149-162.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1983-1984. «Α. Σ. Σαββίδης, *Η αρχαία προφορά, η περιγραφή αυτής από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασέα και η ποντιακή διάλεκτος*, 1983· Μαν. Πιτυκάκη, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης*. Τόμος Α΄ (α-λ), τόμ. Β΄ (μ-ω). Αθήνα 1983· Ο. Profili, *Le parler grico de Corigliano d' Otranto*, 1983». *Γλωσσολογία* 2-3: 204-210 (Βιβλιοκρισίες).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1984. «Ο “βόρειος” φωνηεντισμός». *Θεσσαλικά Χρονικά* 15: 351-357.
- Contossopoulos, N. 1984. «Les proverbes crétois». Στο Suard, F. & Buridan, C. (εκδ.), *Richesse du proverbe. Typologie et fonctions*, vol. 2. Lille: Université de Lille III, 167-181.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1985. «Ἑπτανησιακά γλωσσογεωγραφικά». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 15: 61-67.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1985. «Λημνικά Γλωσσικά». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 15: 69-76.
- Contossopoulos, N. 1985. «Los topónimos de Europa en sus diversas lenguas». Στο *Philologica hispaniensia: in honorem Manuel Alvar*, vol. 2. Madrid: Gredos Editorial, 113-128.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1985. «Γλωσσογεωγραφικές παρατηρή-

- σεις στο λεξιλόγιο της διαλέκτου της Μακεδονίας». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 4: 169-183.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1985. «Νέοι προσανατολισμοί στη διαλεκτολογική έρευνα στην Ελλάδα». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5: 65-72.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1985. «Νάκας, Θανάσης, Γλωσσοφιλολογικά μελετήματα για τη λογοτεχνία και τη γλώσσα. Αθήνα 1985». *Γλωσσολογία* 4: 169-170 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1986. «Γλωσσογεωγραφικά βαπτιστικών ονομάτων». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 16: 19-28.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ., Ξηρομερίτης Ν. & Τσίτσα, Α. 1986. «Τα ελληνικά φωνήεντα (ακουστική τους φύση)». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 16: 289-302.
- Contossopoulos, N. 1986. «Les noms de l'arc-en-ciel dans les dialectes et patois grecs modernes». *Géolinguistique* 2: 33-44.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1986. «Δημοτική, Καθαρεύουσα και κρητική διάλεκτος». Στο Δετοράκης Θ. (εκδ.), *Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981*, τ. 3. Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 87-92.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1986. «Ονοματολογικά». *Ονόματα* 10: 143-149.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1986. «Το “κρητικό” βαπτιστικό όνομα Μανόλης». *Κάμειρος (Αφιέρωμα στην Κρήτη)* 30: 13-17.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1986. «Φωνητική». *Διαβάζω* 144: 18-19.
- Contossopoulos, N. 1986. «Phénomènes dialectaux du grec septentrional (dialecte de la Macédoine)». Στο *Aspects of language. Studies in honour of Mario Alinei*, vol. 1: Geolinguistics. Amsterdam: Rodopi, 61-78.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ., Ξηρομερίτης, Ν. & Τσίτσα, Α. 1986-1987. «Ακουστικές έρευνες επί των νεοελληνικών φθόγγων». *Γλωσσολογία* 5-6: 103-122 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1987. «Τι μένει από τις αρχαίες διαλέκτους στα νεοελληνικά ιδιώματα». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 8: 109-121.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1987. «Κρητικά εθνικά ανώμαλου σχηματισμού». *Ονόματα* 12: 250-255.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1987-1998. «Η εικόνα του χωρικού μέσα από τις παροιμίες του ελληνικού λαού». *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 28: 109-122.

- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1988. *Γλωσσικός άτλας της Κρήτης: γενική εισαγωγή και διαλεκτολογικοί χάρτες*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1988. «Γλώσσα: κρητική διάλεκτος». Στο Παναγιωτάκης Ν. (εκδ.), *Κρήτη: ιστορία και πολιτισμός*, τ. 2. Ηράκλειο: Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, 553-562.
- Contossopoulos, N. 1989. «Les sons dialectaux grecs modernes et leur repartition géographique». Στο *Mélanges de phonétique générale et expérimentale offerts à Péla Simon*, vol. 1. Srasbourg: Institut de phonétique de Strasbourg, 261-287.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1989. «Αθησαύριστες κρητικές λέξεις». *Αριάδνη* 5: 387-394.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1990. «Γυναικεία φυτώνυμα βαπτιστικά». *Ονόματα* 13: 140-149.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1990. «Συμβολή της κρητικής διαλέκτου στη διαλεύκανση ετυμολογικών προβλημάτων της Νεοελληνικής». Στο *Πεπραγμένα του ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 24-30 Αυγούστου 1986*), τ. Γ΄, 93-99.
- Contossopoulos, N. 1991. «Modifications intonatives d'une petite phrase grecque». *Verbum* 14: 237-243.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1991. «Παρατηρήσεις στον σχηματισμό των νεοελληνικών ονομάτων (ανθρωπωνυμίων) με ιδιαίτερη έμφαση στα εφτανησιακά φαινόμενα». Στο *Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, Αργοστόλι-Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986*, τ. 4. Αργοστόλι, 151-157.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1991. «Γλωσσογεωγραφικά: οι ονομασίες του πτηνού "ινδική όρνις", κν. γάλλος, στον ελληνικό χώρο». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 17: 5-12.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1991. «Σταμάτης Καρατζάς». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 17: 163.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1992. «Η λεξιλογική φτώχεια των σημερινών Ελλήνων». *Propylaea* 4: 1-6.
- Contossopoulos, N. 1992. «Seminar on Modern Greek dialectology at the University of Hiroshima». *Propylaea* 4: 74-77.
- Contossopoulos, N. 1993. «Les noms de la crête du coq en grec moderne». *Géolinguistique* 5: 147-158.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1993. «Το εθνικό όνομα Φράγκος και τα παράγωγά του». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 18: 79-94.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1994. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας*

- ελληνικής 2^η έκδ. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1994. «Κρητικά επώνυμα που προέρχονται από διαλεκτικές λέξεις». Στο *Ροδωνιά. Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, τ. 1. Ρέθυμνο, 225-240.
- Contossopoulos, N. 1994. "La situation linguistique en Grèce et le grec moderne au contact avec les autres langues de la communauté européenne". Στο Carton, F. & Odéric Delefosse, J.M. (εκδ.), *Les langues dans l'Europe de demain*. Sorbonne: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 147-151.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1994. «Προβλήματα λογοτεχνικής και γλωσσικής πατρότητας». *Κοινωνικές Τομές* 6: 453.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1995. «Το γλωσσικόν ιδίωμα της Σερίφου». *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 12: 95-101.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1995. «Παρατηρήσεις επί των κρητικών επωνύμων». Στο *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 25-31 Αυγούστου 1991*, τ. Γ1. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογρ. Εταιρεία Ρεθύμνης, 139-148.
- Contossopoulos, N. & Giakoumaki, E. 1995. «Il Greco: 3500 anni di storia». Στο Sabatini, F. & Golini, A. (εκδ.), *L' Europa dei popoli*, vol. 4. Roma: Editalia, 469-475.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1996. «Το εθνικό όνομα *Τούρκος* και τα παράγωγά του». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 20: 43-66.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1997. *Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας. Αναδημοσίευση μελετών*. Αθήνα: Βιβλιοεπιλογή.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1998. «Η δωδεκανησιακή προφορά της Ελληνικής». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 2: 165-169.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1998. *Γλώσσες και διάλεκτοι της Ευρώπης*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1998. «Ετυμολογικά: βούρδουλας, κοτσονάτος, ρούχο». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 21: 61-67
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Η μακεδονική διάλεκτος της Νέας Ελληνικής». *Άθηνᾶ* 82: 135-145.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Διαλεκτικές επιγραφές στην Ελλάδα». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 22: 53-56.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Οι νεοελληνικές διάλεκτοι». Στο Κοπιδάκης, Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Α.Ι.Α., 188-189.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Κατωιταλική και Τσακωνική». Στο Κοπιδάκης Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής*

- γλώσσας. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 190-191.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Ποντιακή και Καππαδοκική». Στο Κοπιδάκης Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 192-193.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Κρητική». Στο Κοπιδάκης Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 194-195.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Κυπριακή». Στο Κοπιδάκης Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 196-197.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Πελοποννησιακό και επτανησιακό ιδίωμα». Στο Κοπιδάκης Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 198-199.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Νότια νησιωτικά ιδιώματα». Στο Κοπιδάκης Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 200-201.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Βόρεια ιδιώματα». Στο Κοπιδάκης Μ.Ζ. (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α., 202-203.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999. «Αντώνης Δ. Μπουσμπούκης, Τα επιφωνήματα στα Βλάχικα και τα Ιταλικά». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24: 413-418 (Βιβλιοκρισία).
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 1999-2003. «Οι Έλληνες και οι άλλοι». *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 29-30: 283-300.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. & Ορφανουδάκης, Δ. 2001. *Το τραμ χθες και σήμερα*. Πειραιάς.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2001. «Η κρητική ρίμα και η γλώσσα της». *Κρητική Έστια* 8: 223-232.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2001. «Ο ελληνικός τύπος στην Ωκεανία». *ANTI* 736: 58-59.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2002. «Γαλλικά δάνεια στη σημερινή Ελληνική». Στο Καραγιάννη-Μοζέρ, Ε. (εκδ.), *Κανίσκιον φιλίας. Τιμητικός τόμος για τον Guy-Michel Saunier*. Αθήνα, 349-357.
- Contossopoulos, N. 2002. «Tutoiement, vouvoiement et termes d'adresse en grec moderne». Στο Aurnague, M. & Roché, M. (εκδ.), *Hommage à Jaques Allières: Romania sans frontieres*. Biarritz: Atlantica, 365-368.
- Contossopoulos, N. 2002. «Deux cas d'intonation anormale en

- grec moderne». *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 121: 362-369.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2003. «Το λεξιλόγιο του κυθηραϊκού ιδιώματος». Στο *Κύθηρα: μύθος και πραγματικότητα*, τ. 2. Κύθηρα: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων, 333-338.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2001. «Βιβλιοκρισίες διαλεκτικών λεξικών της Νέας Ελληνικής». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24: 413-418.
- Contossopoulos, N. & Bousboukis, A. 2005. «Le grec macedonien». *Αθηνᾶ* 83: 241-276.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2005. «Το επώνυμο Κοντοσόπουλος». *Ονόματα* 17-18: 225-228.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2005. «Τα επιθήματα εθνικών ονομάτων στην Ελληνική και σε άλλες γλώσσες». Στο *Άνθη φιλίας. Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Κ. Μηνά*. Αθήνα: Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου, 323-335.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2005. «Γενική επισκόπησης του τοπωνυμικού της Εύβοιας». *Ονόματα* 17-18: 21-24.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2005. «Απαντήσεις σε σύγχρονα γλωσσικά προβλήματα». *Διάλογος* 17: 113-141.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2006. *Αντίστροφο λεξικό της κρητικής διαλέκτου: από την κοινή νεοελληνική στο κρητικό ιδίωμα*. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2007. «Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής». *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Larousse-Britannica*, τ. 53, 149-150.
- Contossopoulos, N. & Franconie, H. 2007. «Sarassin (Les designations du - dans les dialectes européens). Carte et commentaire». Στο *Atlas Linguarum Europae*, vol. 1, fasc. 7. Roma: Istituto Poligrafica e Zecca dello Stato, 85-130.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2007. «Γλωσσολογικά». Στο Βαροβούνης, Μ. & Σέργης, Μ. (εκδ.), *Δρυς υψικάρηνος: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δημήτριο Β. Οικονομίδη*. Αθήνα: Graphopress, 265-272.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2007. «Τα τοπωνύμια των Κυκλάδων. Η περίπτωση της Τήνου». *Ονόματα* 19: 343-350.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2008. «Γαλλικές λέξεις στην κυπριακή διάλεκτο». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 5: 257-262.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2009. «Ενδυμασίας διακρίσεις». *Κοινωνικές Τομές* 1.2: 46.

- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2009. *Ο γαλατικός πολιτισμός*. Αθήνα: Παπαδάκης.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2010. «Επιτονισμός. Κρητικά επιτονικά φαινόμενα». Στο Παπαδοπούλου Ε. & Ρεμεδιάκη, Ι. (εκδ.), *Γλώσσα, ψυχής άγγελος. Αφιέρωμα στην Ελευθερία Γιακουμάκη*. Αθήνα: Σήμα Εκδοτική, 171-179.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2011. «Ισόγλωσσοι διαλεκτικών φαινομένων της Νέας Ελληνικής». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6: 165-173.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2011. «Σκέψεις πάνω στην ορθογραφία άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών». *Νέος Ερμής ο Λόγιος* 3: 125-127.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2011. «Κυριολεξία, μεταφορικές χρήσεις και συνώνυμα». *Κοινωνικές Τομές* 3.19: 133-135.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2012. «Ήσαν αποικιοκράτες οι Αρχαίοι Έλληνες;». *Κοινωνικές Τομές* 4.34: 302-303.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2012. «Τα επτανησιακά γλωσσικά ιδιώματα». Στο Πετράτος, Π. (εκδ.), *Το κεφαλονίτικο γλωσσικό ιδίωμα. Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου, Αργοστόλι, 13/10/2007*. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης, 53-57.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2013. «Κρήτες που διέπρεπεψαν στη Δυτική Ευρώπη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας στην Κρήτη». *Κρητική Έστια* 14: 65-72.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2013. «Μερικές ονοματολογικές υποδείξεις». *Ονόματα* 20: 223-225.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2013. «Από τις γλώσσες της Ευρώπης». *Κοινωνικές Τομές* 5.38: 104.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2013. «Ελληνική γλώσσα, οικογένεια και πατρίδα». *Κοινωνικές Τομές* 5.41: 199-200.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2015. «Προλογική αποτίμηση». Στο Καναράκης Γ. (εκδ.), *Η διαχρονική συμβολή της Ελληνικής σε άλλες γλώσσες*. Αθήνα: Παπαζήσης, XIII.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2015. «Τα γλωσσικά δάνεια». Στο Καναράκης Γ. (εκδ.), *Η διαχρονική συμβολή της Ελληνικής σε άλλες γλώσσες*. Αθήνα: Παπαζήσης, 11-18.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2015. «Η πορτογαλική γλώσσα και τα εκ της Ελληνικής λεξιλογικά της δάνεια». Στο Καναράκης Γ. (εκδ.), *Η διαχρονική συμβολή της Ελληνικής σε άλλες γλώσσες*. Αθήνα: Παπαζήσης, 119-134.

- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2016. *Η κρητική διάλεκτος. Ιστορία-εξέλιξη και η νεώτερη μορφή της στο γραπτό και προφορικό λόγο*. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2017. «Τα ονόματα χωρών, λαών και γλωσσών στις διάφορες γλώσσες». *Ονόματα 21*: 227-238.
- Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. 2018. *Μακεδονικά δημοτικά τραγούδια*. Αθήνα: Αναστασάκης.

Χειρόγραφες συλλογές στο Αρχείο του Κ.Ε.Ν.Δ.Ι. - Ι.Λ.Ν.Ε.

- Χφ. 689. 1956. *Γλωσσάριον ἐκ τῶν προσφυγικῶν συνοικισμῶν Νέας Ἀρτάκης (Προποντίδος), Νέας Λαμφάκου (Ελλησπόντου) καὶ Νέου Πύργου (Κων/πόλεως)*, σ. 438
- Χφ. 699. 1957. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ Νέας Κίου Ἀργολίδος*, σ. 146.
- Χφ. 803. 1961. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἀπὸ τὰ χωρία Μαυρολιθάρι, Ἴνω καὶ Κάτω Μουσουνίτσα Παρνασσίδος*, σ. 298.
- Χφ. 837. 1964. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ χωρίων τῆς νήσου Λήμνου*, σ. 218.
- Χφ. 860. 1965. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῶν μικρασιατικῶν παραλίων (Ιωνίας-Προποντίδος) καὶ Θράκης ἀπὸ πρόσφυγας ἐγκατεστημένους εἰς τὴν περιοχὴν Ἐδέσσης*, σ. 192.
- Χφ. 903. 1968. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τοῦ νομοῦ Σερρῶν (Σέρραι, Ἀλιστράτη, Νιγρίτα, Μελένικον, Πρώτη)*, σ. 116.
- Χφ. 908. 1969. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ Κύπρου*, σ. 109.
- Χφ. 920. 1970. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τοῦ νομοῦ Ἡμαθίας*, σ. 170.
- Χφ. 921. 1970. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ Νικομηδείας καὶ Θεσσαλονίκης*, σ. 50.
- Χφ. 960. 1971. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τοῦ νομοῦ Πιερίας καὶ ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ Καταφυγίου Κοζάνης καὶ ἐκ Κεφαλοχωρίου Ἡμαθίας*, σ. 396.
- Χφ. 998. 1972. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ Κρήτης (Αμάρι, Ἀνατολή, Τεράπετρα)*, σ. 400.
- Χφ. 1032. 1973. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Φαρσάλων (καὶ ἄλλων περιοχῶν)*, σ. 237
- Χφ. 1083. 1976. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τῆς ἐπαρχίας Παιονίας τοῦ νομοῦ Κιλκίς*, σ. 198.
- Χφ. 1140. 1978. *Συλλογὴ διαλεκτικοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ*

- τὸν νομὸν Δράμας, σ. 194.
- Χφ. 1164. 1979. Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Θεσσαλονίκης καὶ Λαγκαδᾶ, σ. 312.
- Χφ. 1198. 1980. Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ χωρίων τῆς ἐπαρχίας Βισαλτίας, σ. 198.
- Χφ. 1208. 1981. Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὰ Κύθηρα, σ. 395.
- Χφ. 1229. 1982. Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ Κεφαλληνίας, σ. 307.
- Χφ. 1246. 1983. Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ Ρόδου, Καρπάθου, Σύμης, Χάλκης καὶ Κῶ, σ. 394.
- Χφ. 1276. 1984. Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἐκ Δωδεκανήσου, σ. 96.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

Δημήτριος Α. Κρεκούκias

1919-2019

Δημήτριος Γκαραλιάκος
Ακαδημία Αθηνών

Ο Δημήτριος Αντωνίου Κρεκούκias γεννήθηκε στους Γαργαλιάνους Τριφυλίας του νομού Μεσσηνίας, στις 29 Μαΐου 1919, από γονείς αγρότες. Ξεκίνησε τις εγκύκλιες σπουδές του στα Φιλιατρά, τις οποίες όμως αναγκάστηκε να διακόψει για λόγους βιοποριστικούς. Στον δύσκολο αγώνα για την επιβίωση του ιδίου και της οικογένειάς του, αναγκάστηκε να ασκήσει διάφορα επαγγέλματα, μεταξύ των οποίων και εκείνο του ράφτη. Όμως η ασίγαστη επιθυμία του για γνώση, τον οδήγησε και πάλι, μετά από λίγο, στα σχολικά έδρανα, όπου ολοκλήρωσε με επιτυχία τις εγκύκλιες σπουδές του, ενώ ταυτόχρονα δούλεψε σκληρά για να βοηθήσει την οικογένειά του.

Το 1937 κατατάχθηκε εθελοντής στο στρατό, και υπηρέτησε έως το 1939 στην 110^η πτέρυγα μάχης της Πολεμικής Αεροπορίας, στη Λάρισα. Το 1940, με την κήρυξη του ελληνο-ιταλικού πολέμου, επιστρατεύτηκε και πολέμησε στο Αλβανικό μέτωπο, όπου κινδύνευσε η ζωή του, μετά από σοβαρό τραυματισμό στο κεφάλι κατά τη διάρκεια βομβαρδισμού στην εμπόλεμη ζώνη.

Κατά τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής υπήρξε κοινωνικά δραστήριος, προσφέροντας τη βοήθειά του όπου υπήρχε

ανάγκη. Κυρίως όμως, προσέφερε τη βοήθειά του με υψηλό αίσθημα ευθύνης, με αλτρουισμό αλλά και αγάπη απέναντι στα μεγάλα θύματα αυτής της περιόδου, τα παιδιά, αναλαμβάνοντας εθελοντικά χρέη δασκάλου σε ορεινά χωριά της Πυλίας.

Το 1951 εισήχθη στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου ολοκλήρωσε τις σπουδές του με άριστα, το 1954. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του εργάστηκε ως καθηγητής μέσης εκπαίδευσης στην Ιόνιο Σχολή, καθώς και σε άλλα μεγάλα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια και φροντιστήρια των Αθηνών. Παράλληλα, την ίδια χρονική περίοδο, εργάζεται και ως βοηθός του καθηγητού Βυζαντινολογίας Φαίδωνα Κουκουλέ, στην έδρα «Βυζαντινός Βίος και Πολιτισμός», στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το 1956 διορίζεται ως συντάκτης στο Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών, ενώ παράλληλα εργάζεται και ως καθηγητής μέσης εκπαίδευσης σε νυκτερινά σχολεία των Αθηνών, στηρίζοντας με κοινωνική ευαισθησία τους βιοπαλαιστές μαθητές.

Η αγάπη και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τη γλώσσα και τη λαογραφία κάνουν την εμφάνισή τους ήδη από το 1951, με την έναρξη των πανεπιστημιακών σπουδών του, και αφήνουν το πρώτο τους αποτύπωμα με τη συλλογή γλωσσικού και λαογραφικού υλικού σε μορφή χειρογράφου, με θέμα: «Λαϊκή οικοδομία τῶν χωριῶν τοῦ τέως Δήμου Φλεσσιάδος», το οποίο καταθέτει στο Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών.

Το 1965 αναγορεύεται διδάκτορας από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, έχοντας ως θέμα διατριβής: «Τὰ Προγνωστικά τοῦ Καιροῦ εἰς τὴν Ἀρχαίαν, Μεσαιωνικὴν καὶ Νεωτέραν Ἑλλάδα».

Το 1968 του χορηγείται εκπαιδευτική άδεια από την Ακαδημία Αθηνών και μετεκπαιδεύεται στην Ιταλία, στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Κατάνιας (Catania), στο τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών, όπου του ανατίθεται η διδασκαλία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας, στην έδρα «Ελληνικής Λογοτεχνίας». Παράλληλα, κατά την διάρκεια της παραμονής του στην Ιταλία, εργάζεται στο Σικελικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici) και συνεργάζεται με τον διαπρεπή καθηγητή Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Bruno Lavagnini, για τη σύνταξη του Λεξικού *Dizionario Greco Moderno-Italiano*.

Μετά την επιστροφή του από την Ιταλία, συμμετέχει στην επιστημονική ομάδα του Νικολάου Ανδριώτη, για τη σύνταξη του Λεξικού των Αρχαϊσμών στις νεοελληνικές διαλέκτους, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, το οποίο εκδόθηκε από την Αυστριακή Ακαδημία Επιστημών, Βιέννη 1974.

Κατά το χρονικό διάστημα 1980-1981, με απόφαση της Συγκλήτου της Ακαδημίας Αθηνών, αναλαμβάνει την προσωρινή διεύθυνση των Κέντρων Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Το 1982 τοποθετείται από την Ακαδημία Αθηνών στη θέση του Διευθυντή στο Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (το οποίο από το 2003 μετονομάστηκε σε Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων -ΙΛΝΕ) μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 1984.

Το χρονικό διάστημα από το 1982 έως το 1984 αναλαμβάνει ως αρχισυντάκτης και ολοκληρώνει το έργο της σύνταξης του α' τεύχους του Ε' τόμου του *Ιστορικού Λεξικού*. Το 1982, παράλληλα με τη σύνταξη του Ε' τόμου του *Ιστορικού Λεξικού*, αναλαμβάνει και την επιστημονική επιμέλεια και έκδοση του 14^{ου} τόμου του *Λεξικογραφικού Δελτίου*.

Τη χρονική περίοδο από το 1985 έως το 1989, ενώ πλέον έχει αφυπηρετήσει, συνεχίζει να εργάζεται δραστήρια και ακαταπόνητα για την ολοκλήρωση του Ε' τόμου του *Ιστορικού Λεξικού*. Αυτή τη φορά, αναλαμβάνει ως άμισθος αρχισυντάκτης το έργο της σύνταξης του β' τεύχους του Ε' τόμου του *ΙΛΝΕ*, υποκινούμενος από βαθιά πνευματική ανάγκη και υψηλό επιστημονικό χρέος να προσφέρει τα μέγιστα στο έργο της διάσωσης των νεοελληνικών διαλέκτων και να συνεισφέρει, με την επιστημονική του γνώση και εμπειρία, στην προσπάθεια τεκμηρίωσης της συμβολής τους, στην έρευνα για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα από το πλούσιο επιστημονικό του έργο, άφησε ως πνευματική κληρονομιά την εξειδικευμένη και πολύτιμη επιστημονική του γνώση για τα ονόματα φυτών και ζώων της ελληνικής χλωρίδας και πανίδας, ένα πνευματικό αγαθό που απέκτησε μετά από πολυετή, βαθιά και εμπεριστατωμένη έρευνα και μελέτη τους.

Κατά τη διάρκεια της μακράς υπηρεσίας του στο Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, εργάστηκε άοκνα, με βαθιά πίστη και αφοσίωση, με υψηλό αίσθημα ευθύνης και επιστημονικού χρέους.

Πραγματοποίησε πλήθος επιστημονικών αποστολών, σχεδόν σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια (Αιτωλοακαρνανία, Επτάνησα, Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία, Πελοπόννησο, Σαμοθράκη, Λήμνο) και την Κύπρο, που είχαν ως στόχο την επιτόπια έρευνα για τη συλλογή γλωσσικού ιδιωματικού υλικού. Αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας υπήρξε η συγκέντρωση ενός πλούσιου σε όγκο και σε επιστημονικό ενδιαφέρον γλωσσικού υλικού, το οποίο και κατέθεσε υπό τη μορφή χειρογράφων, στο Αρχείο του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού.

Ενώ υπηρετούσε ήδη στο Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, οραματίστηκε τη συμπλήρωση του *Λεξικού των Αρχαϊσμών* του Ν. Ανδριώτη, με επιπρόσθετο γλωσσικό υλικό και την έκδοση της επαυξημένης του μορφής του στην ελληνική γλώσσα. Το όραμα αυτό για το *Λεξικό των Αρχαϊσμών* αποτέλεσε για τον ίδιο έργο ζωής, πνευματική επιταγή, βαθιά ψυχική ανάγκη. Με την επιστημονική του επάρκεια και εμπειρία αφοσιώθηκε με πίστη και ζήλο, στο έργο της σύνταξης του *Λεξικού των Αρχαϊσμών* αλλά δυστυχώς δεν κατάφερε να το δει να ολοκληρώνεται, αφού ο θάνατος τον πρόλαβε ένα βήμα πριν από το τυπογραφείο. Λίγο πριν φύγει από τη ζωή, άφησε ως πνευματική κληρονομιά, το «*Αρχείο του Λεξικού των Αρχαϊσμών*» στο Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων, ενισχύοντας έτσι την πνευματική παρακαταθήκη του Κέντρου. Η απόφασή του να δωρίσει το προσωπικό του αρχείο, το οποίο υπήρξε δημιουργία πολυετούς πνευματικού μόχθου και κοπιώδους επιστημονικής έρευνας και προσπάθειας, είναι μία απόφαση υψηλής συμβολικής αξίας. Ταυτόχρονα, αποδεικνύει το επιστημονικό ήθος και κυρίως, τη βαθιά αγάπη του για την επιστήμη της Λεξικογραφίας, την οποία ως πιστός θεματοφύλακας, υπηρέτησε μέχρι τα βαθιά του γεράματα.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του και της μακράς ακαδημαϊκής του διαδρομής, υπήρξε πάντοτε βοηθητικός, υποστηρικτικός και αλληλέγγυος απέναντι στους νέους επιστήμονες. Κάθε φορά, που του ζητούσαν τα φώτα της επιστημοσύνης και της πολύχρονης εμπειρίας του, εκείνος με ενσυναίσθηση, διακριτικότητα και σεβασμό στην προσωπικότητα και την επιστημονική τους γνώση, προσπαθούσε να τους υποδείξει το δρόμο που θα τους οδηγούσε με ασφάλεια στη δική τους επιστημονική κατάκτηση και καταξίωση. Ευτύχησε δε να δει κάποιους από

αυτούς, να αναγνωρίζονται επιστημονικά και να καταλαμβάνουν υψηλές θέσεις στην επαγγελματική ιεραρχία.

Το πολυσχιδές έργο του, μελέτες και άρθρα υψηλού επιστημονικού ενδιαφέροντος, δημοσιεύτηκε σε έγκριτα επιστημονικά περιοδικά, ελληνικά και ξένα.

Από το 1956 υπήρξε παντρεμένος με την Καλλιόπη Σακελλαρίου, μέχρι τον θάνατό της.

Έφυγε από τη ζωή τον Μάρτιο του 2019, σε ηλικία 100 ετών, αφήνοντας πίσω του όχι μόνον υψηλή επιστημονική παρακαταθήκη, αλλά και το φωτεινό παράδειγμα ενός αγνού ιδεαλιστή ανθρώπου.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

- Κρεκούκίας, Δ. 1955. *Τριφυλίων βαπτιστικά, έπωνυμια, παρωνύμια*. Αθήνα.
- Κρεκούκίας, Δ. 1959. «Φυτώνυμα-Τοπωνύμια Τριφυλίας». *Πλάτων* 11: 425-444.
- Κρεκούκίας, Δ. 1959. «Δημώδη άσματα Τριφυλίας». *Λαογραφία* 17: 549-558.
- Κρεκούκίας, Δ. 1961. «Η σύμφυρσις εις τὸ μεσσηνιακὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα». *Πλάτων* 13: 258-263.
- Κρεκούκίας, Δ. 1964. «Τὰ δημώδη ὀνόματα τῶν φυτῶν τῶν ἐπαρχιῶν Πάργας καὶ Μαργαριτίου». *Πλάτων* 16: 62-91.
- Κρεκούκίας, Δ. 1965. *Τὰ προγνωστικὰ τοῦ καιροῦ εἰς τὴν ἀρχαίαν, μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν Ἑλλάδα*. Διδακτορική διατριβή, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Krekoukias, D. 1970. *Gli animali nella meteorologia popolare degli antichi greci, romani e bizantini*. Firenze: Olschki.
- Krekoukias, D. 1970. *Il mondo vegetale nelle leggende tradizionali del popolo greco e siciliano*. Αθήνα.
- Krekoukias, D. 1970. *Gli uccelli nelle credenze e nelle tradizioni del popolo greco e siciliano*. Ἀθήνα.
- Κρεκούκίας, Δ. 1971. *Ἐπωδὲς καὶ κατάδεσμοὶ Τριφυλίας μὲ συσχετισμὸ πρὸς ἀρχαῖα, μεσαιωνικὰ καὶ ἄλλα νεώτερα στοιχεῖα*. Ἀθήνα.
- Κρεκούκίας, Δ. 1976. «Περιπαίγματα χωρίων Γορτυνίας». *Πελοποννησιακά - Παράρτημα 3: Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συνεδρίου Ἀραδικῶν Σπουδῶν*, 225-232.
- Κρεκούκίας, Δ. 1976. «Μαγικοὶ τρόποι θεραπείας ἀσθενειῶν στὸ λαὸ τῆς Θράκης». *Πρακτικὰ Β΄ Συμποσίου*

- Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 215-223.
- Κρεκούκias, Δ. 1977. «Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια ἀπὸ Κέρκυρα καὶ Ἥπειρο». Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου». Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 215-223.
- Κρεκούκias, Δ. 1979. «Ἐνα μανιάτικο γιαιτροσόφι τοῦ περασμένου αἰώνα». *Λακωνικά Σπουδαί* 4: 355-363.
- Κρεκούκias, Δ. 1980. «Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιομενικὸ λεξιλόγιο τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας». *Θεσσαλικά Χρονικά* 13: 351-365.
- Κρεκούκias, Δ. 1982. «Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιομενικὸ λεξιλόγιο τῆς Λήμνου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 14: 5-19.
- Κρεκούκias, Δ. 1982. «Ἀρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν στὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα Ἰκαρίας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 14: 21-26.
- Κρεκούκias, Δ. 1983. «Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια ἀπὸ τῆ Σαμοθράκη». Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 133-139.
- Κρεκούκias, Δ. 1983. «Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιομενικὸ λεξιλόγιο τῆς Σαμοθράκης». Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 141-156.
- Κρεκούκias, Δ. 1985. «Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια Λευκάδας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 15: 49-59.
- Κρεκούκias, Δ. 1988. «Ἐπιβιώσεις ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν ὄνειροκριτικῶν δοξασιῶν στὸ λαὸ τῆς Βοιωτίας». *Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν* 1β (Α΄ Συνέδριο Βοιωτικῶν Μελετῶν, Θήβα 10-14.9.1986), 949-956.
- Κρεκούκias, Δ. 1991. «Θεραπευτικὰ φυτὰ στὴ Θράκη». Πρακτικά ΣΤ΄ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 193-201.
- Κρεκούκias, Δ. 1991. «Ἀρχαῖσμοι στὸ φυτικὸ καὶ ζωικὸ ὀνοματολόγιο τῆς Λέρου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 17: 53-69.
- Κρεκούκias, Δ. 1991. «Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἀγροτοποιομενικὸ καὶ ἀλιευτικὸ λεξιλόγιο τῶν Κυκλάδων». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 17: 61-69.
- Κρεκούκias, Δ. 1992. «Λεξικογραφικοὶ ἀρχαῖσμοι ἀπὸ τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα τῆς Μακεδονίας». Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 67: 296-302.
- Κρεκούκias, Δ. 1996. «Ἐτυμολογικὰ ἀπὸ τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα». Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 71: 220-226
- Κρεκούκias, Δ. 1996. «Ἐτυμολογικά». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 20: 67-137.

- Κρεκούκίας, Δ. 1997. «Μονομάρτυρες και άλλες σπάνιες αρχαίες και μεταγενέστερες λέξεις στα νεοελληνικά ιδιώματα». *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 72: 139-146.
- Κρεκούκίας, Δ. 1998. «Ἀρχαϊστικά ὀνόματα φυτῶν στα δωδεκανησιακά γλωσσικά ιδιώματα». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 2: 171-181.
- Κρεκούκίας, Δ. 1998. «Ἀρχαϊστικά ὀνόματα φυτῶν στα νεοελληνικά ιδιώματα». *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 73: 120-128.
- Κρεκούκίας, Δ. 1998. «Ἐτυμολογικά Β'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 21: 69-100.
- Κρεκούκίας, Δ. 2003. «Ἐτυμολογικά Γ'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 22: 57-91.
- Κρεκούκίας, Δ. 2003. «Ἐτυμολογικά Δ'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24: 226-286.
- Κρεκούκίας, Δ. 2000. «Ἀρχαίες και μεταγενέστερες μονομάρτυρες και άλλες σπάνιες λέξεις στα σημερινὰ δωδεκανησιακά ιδιώματα». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3: 135-140.
- Κρεκούκίας, Δ. 2003. «Μονομάρτυρες και άλλες σπάνιες αρχαίες λέξεις στα ποντικά ιδιώματα». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4: 313-320.

Χειρόγραφες συλλογές στο Αρχεῖο του Κ.Ε.Ν.Δ.Ι- Ι.Α.Ν.Ε

- χφ. 01638 Κρεκούκίας, Δ. 1951. *Λαϊκή οἰκοδομία τῶν χωριῶν τοῦ τέως δήμου Φλεσσιάδος* [Στο Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας]
- χφ. 701 Κρεκούκίας, Δ. 1957. *Συλλογή γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ Διβρίτσης Γορτυνίας*.
- χφ. 1500 Κρεκούκίας, Δ. 1957. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ διάφορα χωριά τῶν ἐπαρχιῶν Μεσσηνίας, Πυλίας, Τριφυλίας*.
- χφ. 757 Κρεκούκίας, Δ. 1959. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ Μαργαριτίου Θεσπρωτίας*.
- χφ. 788 Κρεκούκίας Δ. 1959. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ Μαργαριτίου καὶ Καταβόθρας Θεσπρωτίας Ἠπείρου*.
- χφ. 788α Κρεκούκίας Δ. 1959. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ Πάργας Ἠπείρου*.
- χφ. 781α Κρεκούκίας, Δ. 1960. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ προσφύγων προσερχομένων ἀπὸ τὰ χωριά Δίβρη, Λούκοβο καὶ Τζάρα τῆς Βορείου Ἠπείρου ἐγκατεστημένων εἰς τὸ χωρίον Πέρδικα Μαργαριτίου*.
- χφ. 805 Κρεκούκίας, Δ. 1960. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐξ Ἐρικούσης Κερκύρας*.

- χφ. 805α Κρεκούκιας, Δ. 1960. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐξ Ὁθωνῶν καὶ Μαθρακίου Κερκύρας.*
- χφ. 806 Κρεκούκιας, Δ. 1961. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ ΒΔ Κερκύρας.*
- χφ. 807 Κρεκούκιας, Δ. 1962. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ ΒΑ Κερκύρας.*
- χφ. 830 Κρεκούκιας, Δ. 1963. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῶν νήσων Παξῶν καὶ Ἀντιπάξου.*
- χφ. 839 Κρεκούκιας, Δ. 1964. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς νήσου Σαμοθράκης.*
- χφ. 864 Κρεκούκιας, Δ. 1965. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῶν χωρίων Νέα Πέραμος, Νέα Ἡρακλίτσα, Μεσορώπη, Ἐλευθεραὶ Παγγαίου Μακεδονίας.*
- χφ. 867 Κρεκούκιας, Δ. 1966. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς περιοχῆς Τζουμέρκων Ἡπείρου.*
- χφ. 888 Κρεκούκιας, Δ. 1967. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς περιοχῆς Βάλτου Αἰτωλοακαρνανίας (χωρίον Σπάρτον).*
- χφ. 925 Κρεκούκιας, Δ. 1970. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς περιοχῆς Ἐλασσόνος Θεσσαλίας.*
- χφ. 961 Κρεκούκιας, Δ. 1971. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς περιοχῆς Μουργκάνας Θεσπρωτίας.*
- χφ. 999 Κρεκούκιας, Δ. 1972. *Γλωσσικὴ ὕλη ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Χασίων Καλαμπάκας.*
- χφ. 1031α Κρεκούκιας, Δ. 1973. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀσπροποτάμου Τρικάλων.*
- χφ. 1082 Κρεκούκιας, Δ. 1976. *Γλωσσικὴ συλλογὴ ἀπὸ τὰ χωρία τῆς περιφερείας Δεσκάτης Γρεβενῶν.*
- χφ. 1111 Κρεκούκιας, Δ. 1976. *Γλωσσικὸν ὕλικὸν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Κερδυλίων τοῦ νομοῦ Θεσσαλονίκης.*
- χφ. 1145 Κρεκούκιας, Δ. 1978. *Γλωσσικὴ συλλογὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴν Συμβόλου Καβάλας.*
- χφ. 1171 Κρεκούκιας, Δ. 1979. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὶς περιοχὲς Ὀρβήλου καὶ Φαλακροῦ Δράμας.*
- χφ. 1491 Κρεκούκιας, Δ. 1979. *Θάσος: Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ ἰδιωτικὴ συλλογὴ.*
- χφ. 1199 Κρεκούκιας, Δ. 1980. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὰ χωριά Ἐλάτη, Λαζαράδες, Τρανόβαλτο, Μικρόβαλτο, Προσῆλιο, Πολύρραχο, Τριγωνικὸ καὶ Μεταξᾶ τῆς ἐπαρχίας Κοζάνης.*
- χφ. 1210 Κρεκούκιας, Δ. 1981. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὰ χωριά Μύτικας καὶ Παναγούλα Ξηρομέρου Αἰτωλοακαρνανίας καὶ τὰς νήσους Κάλαμον, Καστὸν καὶ Μεγανῆσι Λευκάδος.*

- χφ. 1230 Κρεκούκίας, Δ. 1982. Συλλογή γλωσσικού ύλικου από τὰ χωριά Καλοπαναγιώτης, Μουτουλάς και Πεδουλάς τῆς περιοχῆς Τροόδου Κύπρου.
- χφ. 1240 Κρεκούκίας, Δ. 1982. Συλλογή γλωσσικού ύλικου από χωριά τῆς Μεσσηνίας, Ἀρκαδίας, Λευκάδος και Θάσου.
- χφ. 1248 Κρεκούκίας, Δ. 1983. Συλλογή γλωσσικού ύλικου από τὰ χωριά Φωτεινό και Μαυρέλι Ἀντιχασίων Θεσσαλίας και από τὰ χωριά Κάβος, Σπαρτερά και Δραγοτινά τῆς περιοχῆς Λευκίμμης Κερκύρας.
- χφ. 1275 Κρεκούκίας, Δ. 1984. Συλλογή γλωσσικού ύλικου από τὴν Κάσο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΛΕΞΕΩΝ

[Σημ.: Στον Πίνακα Λέξεων δεν συμπεριλαμβάνεται το άρθρο του P. Mackridge, καθώς έχει την μορφή αλφαβητισμένου γλωσσαρίου]

A

α- στερητ. 306
 αβγκό 180
 αβγός'κου 342
 αβδιά 153
 άβιος 145
 αβούδουρας 146
 αβουγά 242
 αγαπώ 239, 243
 'γαπώ 141, 145, 187
 αγέλ' 262
 αγεράττι 141
 αγιάντζι 162
 άγιε 239
 άγκατθας 183-4
 αγκάσση 141, 162
 'γκλιώ 141, 187
 αγκουμούλλα 200
 αγκουμούλλι 162, 170
 άγκουρα 138
 άγκωνας 183
 αγνάφισκας 154, 183
 άγνωθος 306
 αγούδουρας 146
 αγουρόστοιφας 146, 177
 αγουροφάς 146
 άγουστρας 181-3
 αγράχτσι 178
 αγριόγουρ'νου 343
 αγριόλωλος 313
 αγριόπελλος 313
 αγριουτρίφ'λλου 341
 Αγροθάλασσα 151
 αγροσιεύγω 189
 αγρόσ'κου 340
 αγρουμυγδαλιά 342
 αδάφτιστο 177

αδειάφιν 155
 αδόνι 146, 208, 214
 αδουλεψά 149
 αδράμιτθας 165, 183
 -άζω 162, 187
 άθ-θι 156, 165, 181, 206, 216
 αθ-θολί 165
 αθ-θόνερο 157
 άθ-θρωπος 156, 165, 173
 αθί 245
 αίμαν 155
 αίτουνύχ' 341
 ακαύκαλος 306
 ακίτσαρος 163
 άκνιος 142
 ακόνη 245
 ακούω 145, 192, 268
 Ακρίτσης 178
 'Κρωτήριζα 151
 αλάτσι 178, 208, 211-2
 αλαφρανάλατος 310
 αλαφρο- 310
 αλαφρόγνωμος 311
 αλαφροκαύκαλος 311
 αλαφρομουαλού-σης 311
 αλαφρονούσης 311
 αλαφρόστοιχος 311
 αλειδήνες 142
 'λειφτή 141
 αλήθεια 152, 177
 αλιδώνα 139
 αλίς 202

άλ-λ^dος 143, 157, 159, 218
 αλογάτσι 161, 167
 αλουγουκουπριά 345
 αλοκάνη 303
 αλ'πουτ'νάζουμι 343
 'λωνεύγω 203
 αμαλατσές 141
 άμε 192, 319
 αμέτι 85, 87
 'μ-ματίζω 141
 'μ-ματιδά 149, 169
 'μ-μάτισμα 159
 αμ-μή 200
 Αμμοδάρες 140, 218
 αμόλογ-χας 164, 183
 αμοσκάλη 139
 αμούντι 199
 Αναγιά 172-3
 αναντάμ 85, 87
 αναρη 111-2
 αναστενάντζω 162
 ανάτ-τεμα 165
 ανε- 189, 210, 217
 'νεβαίν-νω 141, 145, 189, 195
 'νεβάλ-λω 189
 'νεγκάζουμαι 190
 ανεγνώνω 189
 'νεί 145
 ανεκαρώνω 189
 ανελήβγκουμαι 175, 181, 189, 193
 ανεμικχίρης 142, 157, 163, 184, 190
 ανεμόποδας 183
 'νεστορεύγω 189, 190
 'νεσύρωνω 188-9

- ανεφέλετος 140
 ἠγορεύγω 148, 189
 ανιμουστρόφ'λους 342
 ανιψουγαθρός 345
 ανομάτσοι 178
 αντάμα 199
 άννι 238, 246
 ἠνεύγω 173-4, 189, 190
 αντζελεύγομαι 168
 άντζελος 168, 170, 173, 182
 αντζό 154, 168, 170
 αντζουριά 170, 172
 αντιτένω 140
 αδράδιρφους 342
 αξάδερφος 140, 155
 αξύντζι 168
 αό 173, 210
 αποάνω 173
 ουγό 238
 άουστρος 147, 172, 181
 ἠπά 198
 απανίων 206
 απήανος 172
 ἠπισπέρα 139, 141, 199
 απλωσά 149
 από 253, 256-8, 262, 276-7
 απο- 306
 αποβιδωτος 306
 αποβρίζω 122
 αποδέλοιπο 141
 ἠποδιανδρέπομαι 193, 195
 αποδιώνας 147, 217
 απόεμ-μα 181
 αποκασσύστρα 119
 ἠπολειφαδάτσι 167
 ἠπολοχαίνω 141
 απόμωρος 306
 αποπανήσιος 306
 αποπαρτός 306
 αποθή 140
 αποσκέπαστος 122
 ἠποσούμαδα 205
 αποσούρια 138
 αποσπέρνω 141
 αποτάσσω 120
 ἠποτοξαρώνω 115
 ἠποτδά 154
 αποτωράκι 200
 απόχαζος 306
 απτάλης 305
 αρά 198
 αραδίτι 141
 αρανιά 198
 αργάχι 177, 181
 αργιομοίρησ 144
 άρε 239
 αρκή 180
 αρκοντικός 180
 αρμίδι 140
 αροθυμώ 112
 αρόψιχο 140
 αρού 198
 αρρίνιαστος 304
 αρρώθια 153, 177, 215
 αρσίζ-ζης 162
 άρτο 180
 αρτσίδαλ-λιά 180
 αρφάδι 180
 αρχοδιά 153
 αδέρωνας 183
 αδηβάδα 187
 ασημένος 152
 -ασι 190, 214, 216
 ασιστανλίκι 71
 ασκλόπα 139
 ασκουλούπα 139, 142
 ασπάλατ-τας 165-6, 183, 215
 ἠσπρίντζω 141
 ασπρόκουλους 341
 αστοιβή 146, 177
 άστθημο 167
 άτζαμπα 83
 ατθερίνα 165
 ατθυμάρι 141, 151, 153, 165-6
 άτσαχας 312
 ατσαχένιος 312
 ατθέ 245
 άττωπο 238, 245
 ατ-τίντζω 203-4
 αυφαδουπάν' 348
 άφεριμ 84-85
 ἠφην-νω 188
 αφορμάρης 313
 αφουράδα 139
 ἠφ-φαλοκόβγκω 175, 180, 193
 αφ-φαλός 164, 181
 αφ-φενδιά 155, 181
 αφ-φέντης 157, 164, 181
 άχερο 139
B
 βαδειά 152, 177
 βαθρακοφάς 147
 βακρουκάλισου 349
 βάλ-λιω 160, 215
 βαρτολομί 173
 βαρώ 195, 203, 328, 337
 βασανισμένα 198
 βασιλ-λιάς 150
 βασιλιόπουλο 144
 βατόθρου 342
 βγκάζω 180
 βέλασμα 312
 Βενεδιά 153, 156
 βεντούντζα 162
 βερβός 140, 180
 βετδά 139, 149, 166, 204, 209
 βιδιάζει 142
 βιδοστριμμένος 312
 βιολ-λεντί 162, 170
 βλάκας 302
 βλαμπούριν 128
 βλαπάτσα 112

- βλατδάντζω 141,
 154, 161-2
 βλάτ-τα 157
 βλαχότσουνου 342
 βλέπω 325
 βλήμα 302
 βολανιδιά 139
 βολάτσω 163, 188,
 190
 βολτεντζαρίντζω
 162
 βόρτα 180
 βόστδισ-σα 157,
 163, 184
 βότζε 244-5
 βου, βούε 238
 βουδγκιές 139, 149
 βουιδουστάφ'λου
 341
 βούκυρε 244
 βουδκάου 336
 βουτθώ 161
 'ουτδένδρι 170, 172
 βριξιμον 122
 βροχτός 122
 βροσθή 168, 170
 βρουμόξ'λου 345
 Βρωμόλυτθο 158,
 165
 βτζαίν-νω 169, 181,
 190, 192, 211
 βτζολ-λάκι 149,
 169, 203
 βυζ-ζί, βυντζί 149,
 162
 βωλοσυριζ'ζω 162
 βωλόσυρος 170
- Γ**
 γαβρανοκέφαλος
 309
 γάδαρος 197
 γαδουρόστοιφας
 177
 γάζι 179
 γαίμα 176
 γαλανοκερατσάτο
 178
- γαλάτσι 178
 γαλατσώνω 178
 γάντζελ-λος 179
 γατάνι 146, 164
 γατζέρα 149, 179
 γατουκέφαλου 343
 γάτ-τής 157, 161
 γαφτιστικός 176
 γειτόνισα 163, 303
 γελάμενος 198
 γεμάτος 272-3
 γεμέλ-λια 157
 γεμίζω 271-2
 γεμιντζόπουλ-λ^dο
 157
 γεναίκα 140, 166,
 202, 204
 'ερανιός 144, 172
 για 143, 200, 201
 γιαβάσης 305
 γιαλλήθωρος 142,
 176
 γιασιμόβεργα 139
 γιατδί 170, 178, 212
 γιδερός 312
 γιλαδάρ'ς 184
 γιοκ 86
 γιόξα 83-84
 γίτσικος 178
 γκάβγω 175
 γκάγκαρως 113
 γκαμπρός 178
 γκιούμα 242
 γκιούμι 312
 γκιουμοκέφαλος
 312
 γκρεύω 322
 γλεντιστής 183
 γλήορος 179
 γλιστροκουμαριά
 343
 γλουσσόδιχτου
 343
 γλυκοκολόττυτθο
 165
 γλώτσα 163
 γοάριν 173
- γ'μαράδαθου 342
 γ'μαρόγαλου 341
 γ'μαρουσαλίγα-
 ρου 345
 γούβα 176
 γουβάτ-του 166,
 176, 208
 γούλ-λι 176
 γουναίκα 238
 γούπης 138, 173
 γουπ-πί 161
 γουρ'νουκούμα-
 σου 344
 γραμμάτσι 179
 γρεμβολίντζομαι
 179
 γροικώ 173, 189, 320
 γρόσα 149
 γροτθίντζω 162,
 166, 172, 215
 γρότθος 157, 166
 γρουπάρης 195
 γρωνίντζω 182, 205
 γυμνουσαλίγκα-
 ρους 345
 γυρεύω 175, 201,
 322
 γυριτζω 162, 182,
 190
 γυφτότσουνου 342
 γυφτουφέρνου 341
 'υφέλ-λι 172
- Δ**
 δα 143, 172, 177
 δαιμονέας 312
 δαιμονιάρης 312
 δακχαν-νιά 160
 δακχάν-νω 160
 δαμαλομόσκι 312
 δάμαλος 312
 δαφνόκουκχο 160
 δειαφίντζω 153, 177
 δειπνού 240
 δεμάτσι 178
 'εν 172, 201
 δέντρη 184
 δεξά 149, 169

- δερφίνι 180
 δεσιμάτσι 178
 Δεφτανιό 177
 δέχομαι 140
 δέχτη 193
 διαβολοκου-
 τσούρα 312
 διαβολόλωλος 312
 διαβολοφορτωμέ-
 νος 312
 διαλώ 187, 190
 διάσιμο 206
 διβολιά 145
 δίγδυα 153
 διάρουμουλόχα
 342
 δίνω 191, 203-4, 323,
 328
 δις 199
 Διτθέμβρης 161
 διτθή μου 200
 δίχως 202
 δόδια 153, 214
 δοκώ 185
 δολάριο 292
 δονδαραριά 151
 δουλιώ 139, 147, 187
 δραμίτθι 153
 δράππα 157, 177
 δρομιτθά 154
 δροσά 207, 211,
 213-4
 δροσό 149
 δτζακόσες 149, 154,
 169
 δτζαλαλισμός 150,
 154
 δτζο 150, 169, 185,
 215
 δτζονών 185
 δυνάσθην 193, 217
 δυνατά 203
 δυστυχεύγω 189
 δώκω 191, 204
 δώμα 184
 δωμάτσιν 178
 δών-νω 192, 204
- Ε**
 εγγίζω 267
 έγγου 239-40
 εγιώ 144
 'γκλεούδι 141
 εγώ, εζού 238-40
 εδανά 198
 έδα 192
 έδε, εδέ 155, 201,
 217
 εδωνά 198
 εθθυμούμαι 268
 ετθυμούμαι 165-6
 είδα 191, 325-6
 είμαι 144, 195-6
 είντα 170, 186, 207,
 210, 211, 213-4
 είπα 191, 319
 εκιού 238-9
 ελτζά 150, 207
 εμ 77-78, 87
 έμπτζος 150, 169
 εμέν 155, 165, 185
 εμού 238
 έναν 155
 ενεί 238
 ενέρτζα 147, 154, 169
 'ξαγκώνι 178
 εξίκ-κιν 161
 έπα 145, 192
 επειδής 200
 εποτώρι 198
 ερίφης 305, 312
 'ρούφι 139
 ερπώ 187
 εσεκάφαλης 303,
 312
 εσέκης 312
 εσέν 155, 185
 έσσωπος 140
 εθύ 170
 ετά 172, 198
 ετηνενί 238
 ετηνερι 238
 έτοιμος 272
 ετουδά 181, 198
- ετσά 143, 149, 172,
 198-9, 202
 έτσι 205
 εττέ 174-5
 -εύγω 175, 180, 207,
 211, 214, 215, 217
 εύκουμαι 193, 203,
 215
 εύρα 191
 ευσή 182
 ευτός 198
 έφθος 152, 184
 'φτάγλουσσου 345
 εφτακρησαρισμέ-
 νος 307
 εφτατάλαγρος 307
 έχα 192
 έχω 192, 197
 έψιμος 140
- Z**
 ζαβαναπάλαβος
 308-9
 ζαβο- 308
 ζαβοάρνι 308
 ζαβογειτόνας 308
 ζαβοκουκίος 308
 ζαβοκουτουλιάρης
 308
 ζαβοκούτης 308
 ζαβόλογος 308
 ζαβόλωλος 308-9
 ζαβομαντηλαριά
 308
 ζαβομέλετο 308
 ζαβοπάλαβος 308
 ζαβοπουλάδα 308
 ζαβοφλιτζάνι 308
 ζαέρι 82-83
 ζάμεν 239
 ζάμι 179, 214
 ζαναπέτισσα 171
 ζεβζέκης 304
 ζ-ζεύλα 159, 162
 ζευλόραμ-μα 157,
 159
 ζητώ 336
 ζου 336-7

- ζύαινα 172
 ζύβανα 112-3
 ζυβανία 113
 ζ-ζυός 162
- Η**
 η- 215, 217, 219
 ήγιος 150
 ήλ-λγκιος 150, 207, 218
 ήλτζο 150
 νήλιος 176
 'λ-λιοκάψιμο 141, 150
 ήστδος 202
- Θ**
 θα 172, 177
 θάλασ-σα 157, 163, 203, 208, 215
 θάμ-μα 155, 165, 181
 θέλω, θέου 196-7, 238, 240, 322
 θεο- 307
 θεόβοϊδο 307
 θεοβουρλισμένος 307
 θεόζαβος 307
 θεοκούζουλος 307
 θεόκουτος 307
 θεόλατρο 307
 θεόμουρλος 307
 θεομπούνταλος 307
 θεόπελλος 307
 θεοτούμπης 307
 -θην 193-4
 θλίβγουμει 175
 -θου 194, 216-7
 θράπ-πά 157, 177
 θράψαλο 98-101
 θρεφαναόγαλη 100
 θρεφερός 100
 θρουλλιώ 138, 188
 θυμούμαι 203, 211
 θωρώ 191-2, 325-6
- Ι**
- 'διοχτήτης 141
 -ίζω 162
 'λατουρέτσ'νου 348
 ιλατόφλουδα 342
 ίλεμ 83
 ιν-νά 142
 ιν-ναί 142
 ιποσό 142
 'σαμέσα 344
 'σαπάν' 344
 'σαπίσου 344
 -ισσα 163
 ισπενά 143
 ίτσι 81
 ιφκιρού 337
- Κ**
 κάβουρας 170, 183, 209
 καγκάνα 113
 κάγκανο 113
 κάγκαρος 113
 καεί 197
 καζίι 162
 καθαρουγαλ' 341
 καθέκλα 177
 καθεμέρι 199
 καθίντζω 198
 κάθομαι 140, 319-20
 και 167, 200, 217
 καϊράτι 200
 καιρός 155, 275
 κακιουλιά 233
 κακκούρτα 113
 κακκουρτώ 113
 κάκχον 155
 κακόμιτσο 173
 καλάθρωπας 183
 καλαίνω 189
 καλαμ'κανάς 342
 καλαμουβύζα 347
 κάλαντρα 176
 καλικεμένος 145, 172, 197
 κάλ-λ^dη 157
- καλουδέχομι 344
 καλύτθερος 161
 καμαροφρούδιν 155
 καμαρωμένος 198, 205
 καματδίζω 170, 178
 καμ-μάω 157, 187
 καμ-μιανού 185
 καμός 146
 κανδήλη 113
 κάντζελ-λ^dα 168
 καντζίτδι 162
 καντήλα 113-4
 καντύλα 114
 καντυλιάζω 114
 κανωμένος 197
 καπύρα 114
 καόγερε 239, 242
 καούρ 238, 240
 κάπ-παρη 161
 καπετάνιος 290
 καπετάν-νιος 152
 καπότθο 161
 κάρρα 238
 караβοκύρης 183
 караβόσκαρου 345
 караτσόζ-ζης 162
 καριοφίλι 290
 κάρκαδο 176
 कारकाρίας 180, 184
 καρπίντζω 162
 καρπουντζι 162
 κάρσα 179
 καρσάτος 179
 καρσοδέτης 179
 κάρτσινας 161
 καρύγ-γία 167
 κάρφας 180
 Καστανιώκισσα 233
 καταλαχού 199, 203, 217
 κατάμεσα 198
 καταπιν-νάρι 155, 159

- κατελυώ 187, 190, 193
κατέχω 320
κατηντώ 190
κατοιτῶ 154, 167
κατσ'κουκλέφτ'ς 347
κατσόδοιρος 165
κάτ-ταρος 201
κάτ-της 161, 174
καυκούμαι 193
καυτῶ 161, 167
κάωμα 172
κεβεζές 303
κείμαι 320
κελεμπέκος 303
κενώνω 119
κεράτῶν 178
κεφά 238
-κέφαλος 311-12
'κί, 'κέ 201-2, 212-3, 216-7, 322
κια 245
κίττι 126
κίττος 126
κιούφε 239
κλαδεύγω 169, 175, 180
κλαίγω 176
κλειώ 147, 187
κληματσούρα 178
κλινιάφτης 144, 208-9, 214
κλόκκος 128
κλωτσόποδας 183
κλωτσού 163
κνώδαλο 303
κόβγω 175
κόκ-καλο 160
κολοτσύθ-θι 152, 165
κολοτσυθόμου-ρες 165
κ'λούμπος 138
κ'λουμβώ 138, 141, 170
κομ-μάτσι 178
κομπζί 238
κοντεύω 155, 204
κόντρα 114
κοντράππαρος 114
κοντρώννω 114
κοπανίζω 324, 328
κοπαν-νιώ 188
κοπέλλα 114-5
κοπέλλιν 114-5
κόπελος 115
Κορακοβούνι 234
κορασά 238
κορκό 174, 181
κορτάτζιν 115
κοῦ-θύλια 164, 168, 181
κοῦ-τσίνου-μά-τικο 161, 167
κοτσινόσυκο 167
κοτσιφαρίνα 312
κότσυφας 163
κουκ-κιά 167
κουκῆ'νόκουλους 341
κουκ-κούι 172
κουκουβάγιος 312
κουκουβίνος 312
κούκχος 160
κουκχουβάς 160
κουκχουμάρα 160
κουκχουναργκιά 151, 160, 181
κουλ-λῶύρα 159
κουλουκ'θα-σπρούδα 345
κουλουριάτζουμαι 193, 197
κουλουφουτιά 341
κουμούλι 162
κούμουλ-λα 116
κουμούλ-λιά 116
κούνελ-λος 159
κουν-νί 139
κουν-νιώ 188
κουντουβράχ' 340
κουντουκλάδ' 343
κουντούτσικο 162
κουπρότσουνου 343
κούριαση 145
κουρκουμπέτα 312
κουρκουτάς 116
κούρουμβλας 138, 173, 183
κ'ρούπ-πί 141, 161
κουτάλα 116
κούτελ-λῶ 159
κουτο- 308
κουτόβλαχος 308
κουτογάλικο 308
κουτοκνός 308
κουτοκρίαρο 308
κουτόμουαλος 308
κουτοσιόλος 308
κουτοπαλιότουρ-κας 309
κουτόφτερο 308
κούχτιο 312
κράϊα 238
κρέβατθος 161
κριγιάς 142, 208-9
κρίε 238
κριτής, κρική 183, 244
κριόπουλ-λῶ 157
κροκῶδειλος 116
κρόταλος 311
κρούγμα 311
κρούγου 323
κρουστάλλι 138
κρούω 324-5, 327
κρύβγω 175
κ'φῶβρασ' 341
κ'φῶγουρ'νου 342
κχιόρης 157

Λ
λαγιάζω
λαθούρης 312
λαντζίτης 168
λάπ-παδα 161, 177
λάρουγγας 138, 183
λάστρια 150, 208

- Λάτζαρος* 162
λάτσω 144, 163, 188
λεγνός 117
λέγω 204, 319, 336
λεμον-νιά 158, 194
λεμβίδα 162, 171
Λέππιδα 158, 219
Λεριγιός 142
λήγκρα 117
λιγάτος 311
λ-λι'άτθι 148, 151
λιγεύω 141
λιθαρουσουρός
 345
λιλλίν 117
λιλίτσι 117
λιμπά 118
λιμπεία 118
λιμπίζομαι 118, 176,
 194
λιμπίδι 118
λιμπισία 118
λιμβροίτζουμαι 176
λίδος 170
λό σου 185, 219
λοάρι 156, 159
λογαριάντζω 198,
 203
λογιέμαι 193
λοξάρης 312
-λόος 146
λούβι 139
λουλουδοπαρμέ-
 νος 309
λούμβουνας 183
λούρος 139
λουτουργώ 140
λουτρόπι 150
λουτρούδι 150, 177
λύκος 241, 336
λυκουτσάκαλους
 345
λύτσα 163
λυτσώ 163, 191
λω 146
λωλάγιο 303
λωλ-λ^ααθώ 204
λωλο- 308-9
λωλογαβράδαινα
 308
λωλόζαβος 309
λωλοκόπελο 309
λωλομπαρκέτα
 309
λωλοντάμαρο 309
λωλόπαρμα 309
λωλοπεταχτός 309
λωλοπίσιλος 309
λωλοπούλι 309
λωλοπρέπης 309
λωλός 302
λωλοσερβάλια 309
λωλοφακή 309
λωλοφουντέρα 309
λωλοφισέγκα 309
λωλοχαντρής 309
M
μαββουλάκ'ι 150
μαγαντζίν 197
μάερας 217
μαθαίνω 320
μαθητής 183
μακαρόν 105-6
μακαρόνι 105-6
μακρουνό'κου
 347
μάλη 101
μαλιάω, -άζω 101
μαλλιάζω 101-2
μαμ-μή 157, 159
μάν-να 171
μαντζίν 155, 162
μαξελλάρι 139, 157,
 218
μαρατσόθ-θα 164,
 168
μάρε, μαρή 202,
 303-4
Μας 146
ματαράτσι 233
ματόφ'λλου 341
μάτσω 163, 188
μαχαζίν 118
μπακ-κίριν 161
μβάλος 171, 179
μβάρμυβας 171
μβαρτάς 180
μβατιτδά 154
μβλίκος 179
μβογιαζής 179
μβουγάντζι 171
μβουκχουν-νιά 156
μβούλ-λ^αi 139, 171
μβριν 179, 201
μβρουχού 140, 179
με 270
μεγαλωστδά 169
μεδυά 153, 177
μελάθ-θι 165, 181
μελιζάνις 179
μελιτσή 163
μελομακάρωνο
 104-6
Μερικιά 139
μερτέμι 180
μέδα 170
μεσημεράς 174
μετά 202
μέτε 201, 217
μι'άδι 147
μικράτσι 195, 200
μικρονούσης 311
μικρουμαθαίνου
 344
μισο- 311
μισοδοτζίν 115
μισοδραμιός 311
μισοκούκουδος
 311
μισοκούτρουλος
 311
μοιρολογούμαι
 145, 213
μόμιλο 303
μονάρτσης 180
μόνο 199, 201
μονοκόκκαλος 312
μονοκόρτιν 115
μονολιά 145, 172
μοριζώ 122
μόρικος 122

- μοσκαρόβοϊδο 312
 μόσκαρος 312
 μοσκιδαράς 312
 μουζούρι 312
 μουζ-ζούρα 162
 μούκας 313
 μουρλο- 309
 μουρλοκάνιας 309
 μουρλοθάμαστος 309
 μουρλόμετρο 309
 μουρλοπάλαβος 309
 μουρλουπούλ' 343, 348
 μουρλόχασα 309
 μουσκάρι 139
 μουστουδά 154, 168, 203
 μουστουδί 140, 168, 182
 μούτουλας 311
 μουττοκούταλον
 μπακράτσι 233
 μπάρεμ 78-80, 87
 μπάρ'μου 78, 141, 199
 μπας 202
 μπατ-τάλα 161
 μπέλι 80, 83
 μελόβοϊδο 312
 πιλέμ 80-81
 πιτ 75-76, 87
 πιλαμπλάς 313
 πιμπάρδος 311
 πιουζούκας 312
 πιουζουκλιάρης 312
 πιουζουκοκέφαλος 312
 πιουρού 336
 πιουφαρδέλι 312
 πιούφαρος 312
 πιουφόρνιο 312
 πιουκκώνω 118
 πιουτσιά 118
 πιρούμυτ-τά 161
 πιγουφτεί 344
 μιρίζω 267
 μύτθη 161
 μιρίζω 122
 μιρόστρελος 309
 μιρουδάττι 155, 179
 μιρόχαζος 309
 Ν
 να 143, 201
 νε 77-78
 νεκκλησιά 176
 'νεμ-μώ 187, 190
 νεραΐδοβαρεμένος 311
 νεραΐδοπιασμένος 313
 νεροκολόκυθο 312
 νετ-τέρω 161
 Νητσι' 163
 νιάζ-ζω 147, 162
 νιατός 147
 νινί, νιννίν 118
 νιαράσθου 342
 νιοόβλους 341
 νοδιά 153
 νοθιάδες 153, 208, 210, 214
 νοικοκύρης 183
 νοντάς 176
 νταραμαχούσι
 νταά 81
 ντε 74-75, 87
 ντελής 305, 307
 ντεμέκ 71-74, 87
 ντεμεκιά 73-4
 ντζάλη 162
 ντζεργάς 162
 ντζίνόσος 168
 ντζο 162, 203
 ντζολ-λότ-τα 162
 ντζουλεύγκω 175, 180, 203
 ντζυ'άλετρα 162
 ντζωνάανά 162
 ντιπ 75-6, 81
 ντόντζα 81
 ντούρμα 83
 ντρανώ 325-6
 ντριτσάρω 143
 ντώκα 323-5
 νύφ-φη 158, 164, 181
 νύχλος 182, 184
 νυχιρίδα 139
 Ξ
 ξε- 306
 ξεβοτανώ 187
 ξεκούτης 306
 ξελεμ-ματικός 140
 ξεμεδυώ 153, 177
 ξένια 147
 ξενιδειά 153, 155, 208, 185, 211
 ξενοϊσμένος 306
 ξενολογάτος 306
 ξεπίσω 198
 ξεποσκελωτά 199
 ξεστόχαστος 306
 ξεστρόφι 152
 ξεύρω 320
 ξέφαρσος 306
 ξεφουγάτος 306
 ξεφρυδιάζω 206
 ξεφρυσήστρα 311
 ξεχαντρισμένος 306
 ξηκασσύζω 119
 ξηκατζίζω 119
 ξηλαώννω 119
 ξίκης 303-4, 311
 ξικισμένος 311
 ξικοφάναρο 311, 314
 ξικοχώρι 303, 311
 ξιφιάς 147
 'ξωπώως 172
 ξουράφι 138
 ξυλαπόστολος 310, 312
 ξυλο- 312
 ξυλοκέφαλος 312
 ξυλόρνιθο 312

ξυλουκίνητου 343
 ξυώ 193
 ξώπαρμα 313
 ξώπαρτος 313

Ο

ἴγκανίζω 141
 ὄγκυμα 238, 240, 242
 ἴλ-λιέματα 141, 147, 151, 172
 ὀλο- 307
 ὀλοκάμμουστος 307
 ὀλοκούζουλος 307
 ὀλοπούρπουλλος 119
 ὀλότερελος 307
 ὀλοχρονίς 199
 ὀλ-λῆος 145, 196, 206
 ὀλων 258
 ὀνάαν 162, 201, 211
 ὀνάες 197, 201
 ἴπιδιά 153
 ὀπού 185-6, 219
 ὀπῆος 143, 152, 169, 215
 ἴρέγουμαι 140-1, 267
 ἴρίντζω 145
 ὀρού 239-40
 ὀρπα 239
 ὀσος 170, 208
 ούγαινα 176
 ούθι 245
 ούκί 217
 ούλ-λῆος 159, 160
 ουρανέ 238, 242
 -ουμαι 140, 193, 211
 -ουμου 140, 193
 -ουνται 193, 215
 -ουσι(ν) 187-8, 190, 207, 210, 214, 215, 216
 ὀχτος 119
 ἴψιμοσίταρο 141

Π

παζάρι 162, 202
 παῖρδῆτζω 171, 180, 208
 παῖρω 188
 παλάθρωπος 150
 Παλαμάντρι 179, 219
 παλόπραμα 150
 παμπόρι 162, 171, 208
 παμπούλα 119
 παμπουλάριν 119
 παμπουλώννω 119
 πάννα 120
 πάν-νε 146
 πανουσάμαρα 345
 Παντελέμονας 146
 παντζάτδι 171
 Παντουκράτου-ρας 139
 παξουμάδι 139
 παπαδιά 239
 παρα- 307
 παραβλακού 306
 παραγαζής 179
 παραγαθός 306
 παραγαζίδικο 179
 παραδιά 153, 217
 παραζαβός 306
 παραζαβαναπά-λαβος 309
 παραζουρλός 306
 παραθούρι 240
 παρακαλεμένος 198
 παραμάνα 96-98
 παραμύτθι 165
 παραντελής 307
 παραξόρδινος 306-7
 Παρασκευγή 175
 παρασονώννω 119
 παρασουζουλος 307
 παράωρος 306

παρδαλουμού-τσουνου 347
 παρλάδος 313
 πάρουμου 79-80, 199
 Παρτέν-νι 180
 παρώρι 304
 παστρεύγω 175
 πάτζω 188
 παχυτζίμιδος 312
 πεθαμή 139
 πεκνιάρης
 πέλαβος 176
 πελεμώ 140
 πελεχρός 140
 πελιστέρι 179
 Πελιστεριές 179
 πέλ-λα 201
 πενακίδα 139
 πεν-νώ 139
 πεντάζαβος 307
 περι- 307
 περιφάνιν 120
 περιχρός 182
 περκνός 123
 περνάρι 182
 πετάμενος 198
 πετάσιν 120-1
 πετάσσω 121
 πετεινοκαύκαλος 312
 πετεινοκέφαλος 312
 πετραντράκι 312
 πήγια 144
 πήτσω 163, 188
 πιαμό, κιαμό 245
 πιάνω 266
 πίνα 123
 πικνάδες 123
 πίν-να 146, 157
 πιν-νολός 146
 πιπόνι 139
 πιργιόνι 142
 πίρπυρος 139
 πιτράλουνου 341
 πιτσύκλα 121

- πιτσουκλίζω 121
 πιτσουλώ 121
 πίτ-τα, πίτθα 161
 πλατανουκού-
 βαρα 342
 πλατουινόρ'κου
 347
 πλάτσα 120
 πλάτσω 163, 188,
 216
 πλεύγω 175
 πλημαθθός 121
 πλημανίσκω 121
 πλιά 199, 217
 πλι'ούρι 148
 πλιντζίνε 174
 πλιο 147, 150, 184-5,
 200
 πλώρη 144
 Πλοφούτης 138
 πλύν-νω 188, 216
 πνέμ-μα 157, 181,
 184
 ποβρουξαρκά 121
 ποβρούσσω 121
 πόδας 183-4, 214
 ποδοστράαλον 146
 πόθ-θεν 158, 165,
 198, 215
 πότ-τεν 166, 215
 ποιώ, έποικα 323,
 329-30
 πολ-λά 200, 209,
 211, 214, 217
 πολ-λ^δύ 159
 πολύ'όνατος 148
 πομούσουρα 122
 πομωρίζω 122
 ποντικολόος 146
 πονώ 187, 204
 πόρε 238
 πορπατώ 139, 239
 ποσσεπάζω 122
 ποσό 200
 ποτ-τές, ποτθές
 161, 199
 ποτήρι 253
 ποτίντζω 193
- πούγετι 176, 198,
 202
 πούγω 329
 πούε 238, 243
 πουλαηδόνα 312
 πουλιμάου 337
 πουλ-λ^δάδα 182
 -πουλ-λ^δο 157
 πουλτζά 150, 154,
 160, 169, 215, 218
 πουλυέρχουμι 342,
 345
 πουλυπαϊαίνου
 342, 345
 πούνγκα 157, 170
 πουντζί 168
 πούππα 122
 πουτί 122
 πουτζή 122
 πούττος 122
 πουρπουλιά 119
 πρααλιάζει 123
 πραγκάτσι 168, 181
 πραγκατσό-
 στσόινο 168
 πραμάτσι 179
 πριχού 199
 προντζύμι 162
 πρόπολη 123
 προσφύρα 176
 προυβατάρ'ς 184
 προυκιά 138
 προυτουγέννα 348
 προφτάνουμαι 194
 πδάνω 152, 169,
 173, 193
 πτδατοθήτση 152
 πυδιά 153
 πυκνέριν 123
 πυκνίδιν 123
 πυροφάνι 120
- P**
 ραθυμώ 112
 ράπ-πή 161
 ρεβίτι 166
 ρεμάλι 95-6
 ρεμίλι 96
- ρεμουλά 94-5
 ρήγγλα 117
 ρηχομαριά 311
 ρηχοφουτιά 311
 ρίζ-ζα 157, 162, 211
 ριξαριά 151
- ροβίθ-θι 152, 158,
 165
 ροδοκοτδ-τδινάτο
 167
 ρόζος 312
 ροκοκέφαλος 312
 ρόκχα 157, 160
 ρόποτος 311
 ρούδια 139
 ρουκχάνι 138
 ρούπ-πα 139
 ρύντζι 162
 ρώνου 324
- Σ**
 σαββατόσπαρμα
 304
 σαλάδι 311
 σαλαϊδός 311
 σαλαντάμαρο 311
 σαλόζης 311
 σαλομαρία 311
 σαλοπαντιέρης
 311
 σαλός 311
 σαλοφλογέρα 311
 σαμούτας 313
 σάνω 323, 329-30
 σαρβάρι 180
 δάρτσα 170
 σάστορο 304
 σαφάλης 305
 σβω 187
 δείλ-λγκια 146, 165
 δειλούτ-τα 161
 σει'ές 173
 δελιδόν-νι 203
 δελιδονόψαρο 168
 δέρισ-σο 165
 σερσέμης 303-5

- δερσοτοπτδά* 169
σήμ-μερο 158, 199
δίδερρο 170, 208, 212
σιδερένος 152
σι'εροδιά 172
δίλ-λγκια 150, 203
δίλ-λγκιάδες 150
σιλιονιάς 124
σιομαλίζω 124
σίταρι 170
Σίτζα, Σίντζα 234
σκαρτομονέδα 311
σκεύω 329-30
σκληρός 139
σκληονίτζιν 124
σκολαρίτθι 167
σκήλιακάερα 341
σκήλοδουδου 343
σχροπτθός 169, 182
σχρουπάγαθου
 341
σμήναιρη 182
δοιροπέτσι 165
δοίρος 165
δομό 239
δονάτο 154, 168
δούκο 238, 243
σουλουντράνι 199
σουμάδι 139, 198,
 202
σουμάρι 139
σουμπλιάτορας
 138, 217
σουπττά 152, 154,
 169
σουραυλού 311
σουρουκλεμές 305
σουρτάρι 138
σπήλτζο 150, 154,
 169
σπίδια 153
σπιθουκάλισο 348
σπιλάζω 124
σπιλακώννω 124
σπιρτολόος 146, 172
σποργίτης 140
σπω 187, 195

-σσω 188
σταχτουκίτρινους
 343, 349
σταχτουκόρακας
 343
στερίος 145, 208-9,
 214
στέκα 192
στέλ-λω 188, 216
στέος 172
σι'άντζω 147, 172,
 217
στιγμή 275
στινουφάσουλου
 343
στοκχομάδαίρο
 164
στόχος 160
στόμαν 155
στουρναρόπιτρα
 347
στραβοστομά-
ντζω 194
στραδιώτης 153
στρέγω 182, 219
στρουμποκέφαλος
 312
στρωμάτσιν 115
σθδάντζομαι 154,
 167
στσίν-νιά 168
στύλ-λ^dος 159, 160
σύκο 241, 336
συλ-λ^dοή 155, 159
συλ-λ^dοούμαι 193
συλλούριν 115
συμπαλλίζω 124
συμπάλλω 124

συμβέθερος 165,
 182
σύμπλιο 138
συνδροφττά 152,
 154
συνεικάντζω 201
συντζενείς 168, 194
δύριφας 170, 177
συφ-φωνώ 164, 181

συχώρτζο 151,
 154, 164, 181
σφάντζω 182, 195
σφάρμα 180
σφηκιά 125
σφύναира 182
σω 187, 193

Τ
τάλιρο 292
τανδέυω 171
ταμάμ 76-77, 87
ταμπουροκέφα-
λος 312, 314
τατάς 125
τεβεκέλης 305
τέδοιος 153, 177
τέζερων 155, 180,
 219
τείμβου 186, 213
τεμόνι 139
τες 182, 219
τθυμούμαι 141
τζεφαλαρκά 125
-τζής 179
τζίζουρος 125
τζιτζικας 183
τζιτζικονούσης
τι > τσι 245
τίαρις 202
τίνος 186
τίοτα 173
τίπετις 186, 219
τιστηώρι 199
τοκμές 305
τομπρούκι 312
τον, την, το 143,
 186, 202-4, 208
τούβλιανος 312
τουκιάνι 303
τουλάιστον 173, 177
τούμα 174, 238, 240
τούμπα 126
τουμπάριν 126
τουμπίν 126
τουν-νίνα 157
τραβούδι 176

- τραγάνα 188
 τραγόμαλλου 341
 τραναφήνου 344
 τρανδάφυλ-λ^ηο
 151, 208, 216
 τράπεζα 184
 τραπεζ-ζάνια 162
 τραπιζ'μάδ'λου
 342
 τραδηλ-λγκιά 150,
 160
 τρεζοβαρεμένος
 311
 τρεχάμενος 198
 τριζαβος 307
 τριμήν-νια 152, 158
 τρισ- 307
 τρισλωλος 307
 τρισολάβωτος 307
 τρισόπελλος 307
 τρισπίλιν 124
 τριχαντήρι 139
 τρόλι 151
 τρώγω 242, 319
 τσαχαρσοφλ' 342
 τθαίρος 155, 167, 170,
 197
 τσακάτης 164
 τσακίζω 287
 τσακχάτιμα 139,
 157, 217
 τσαλντώ 324, 328
 τσαντούρι 164
 τσαρδέλ-λα 157,
 164
 τσαρούκχαλ-λ^ηο
 172
 τσαρούγγια 161
 τσατδ-τδίντζω 167
 τσαφάρι 311
 τθαχούμενε 239,
 242, 245
 τθέδοιος 153, 170,
 178
 τσέλλα, τσέα 238,
 243
 τσεμβέριν 155, 170
- τδέραθ-θος 165,
 181
 τσέρβουλα,
 τσέρβα 243
 τδεφάλη 155, 167,
 184, 214
 τδέφρα 178
 τδιλαδώ 139, 167
 τδιλίμνια 151
 τσιντζέλ-λι 168
 τσίττος 126
 τδίχε 238, 245
 τδομίντζω 167
 τδου 243, 245
 Τσουκ-καλειό 160
 τσουκχάλι 160
 τσουλουπουρδώ
 139
 τσουνάριν 126, 159
 τσούνκι 83
 τσουνναρκάζω
 126
 τσουπιλός'κα 345
 τσουραπουβέ-
 λουνα 345
 τσουφαλά 243
 τσόχ-χα 164
 τδυνητό 145
 τσυνόστομον 126
 τδυρ 184
 τδυρά 125
 τδυράτσα 166-7
 τδυρός 151, 184,
 243
 τσωτικά 166, 204
 ττάππος 126
 τταπώννω 126
 τυλιμένο 181
 τυμητικό 166, 186
 τύμπα 126
 Τυμπάκι 126
 τυργιά 182
 τ'ροβόλι 141
 τως 155, 185, 214,
 219
- Υ
 υζέ 241
- 'ν-νί 141, 159
 ύο 238, 241, 243
 'περετώ 140
 'πουργός 141
 ύπρε 241
 ύστερι 199
- Φ**
 φαγίζω 324, 327-8
 -φάγος, -φας 147
 φαμελήτρα 195
 φανέλλα 127
 φαουλέτι 304
 φαρκάζω 127
 φαρφουρένος 152
 φαρράς 127
 φαρρευώ 127
 φασούλα 127
 φασουλάρα 312
 φασούλας 127
 φαστθά 154, 168
 φατθόλ-λ^ηι 154
 φελίζω 128
 φέλλα 128
 φελλαδούρα 311
 φελλάρι 311
 φελιιάζω 127
 φέτι 199
 φευγάτος 197
 φηκάρι 178, 182
 φιδουκαλάθουκου
 344
 φιλί 128
 φίστουλας 127
 φκιάνω 323, 329
 φλαμούρης 312
 φλάμπουρος 127
 φλασκορνός 304
 φλοκάτη 128
 φλόκκος 128
 φλοκκωτός 128
 φλουρίν 144, 164
 φόλα 102-4
 φόλλις 103
 φοβερύντζω 201
 φοραίν-νω 189
 φορβιά 125

- φορεσιά 149
 φόρτσος 128
 φορτώνω 271
 φουάρο 172
 φουντέρα 309
 φουρκάφτ'κου 347
 φουρλαϊδάς 313-4
 φουρναρειό 151
 φουρνόξ'λου 341
 φουρούλ 304, 311
 φουφουνιέρα 311
 φούχτα 128
 φραγκιασμένος 198
 φραζουκόκουρας 345
 φρενιμίτης 140
 φρούδια 138
 φρουφρού 287
 φρυμένος 197
 φσαράττι 152, 154, 169
 φτέλλα 128
 φτῆρι 152
 φυλάγουμαι 194
 φυλλάδα 127, 144, 177, 212
 φυλλίζω 127
 φύλ-λ'ον 155
 φυσαέρι 310-11
 φυτράττι 167
 φωδιά 153, 201
- X**
- χαβά
 χαβέλιος 305, 311
 Χαβουτσι 246
 χαζο- 308
 χαζογόμαρο 308
 χαζοκίρκος 308
 χαζοκουνέτα 308
 χαζόκουτος 308-9
 χαζομισόχαζος 309
 χαζόμουρολος 308
 χαζοντάμαρο 308
 χαζοντέρβας 308
 χαζός 302
- χαζοτηρητής 308
 χαζοτουρλούκης 308
 χαζοτσαλούδικος 308
 χαζουδ'λεύου 344
 χαζοφεύγας 308-9
 χαζοφλογέρα 308
 χαζοχώρι 308
 χαϊβάνι 312
 χαλουβάς 142
 χαμουκέραδου 343
 χαμουκούκ' 343
 χαμπάρχια 151
 χαν-νολός 146, 157
 χανούτιν 129
 χάντρα 309
 χαραμπάτι 86
 χαρίντζω 185, 204, 208-9, 212, 214
 χαρκιάς 180
 χάρκωμα 180
 χαρουπτῶ 152
 χάρτα 156, 164
 χαρτοφάναρο 311
 χαρτῶιδειό 149
 χασαπτῶ 152
 χασομάλης 311
 χασόσκοπος 311
 χαστός 311
 χάτζι 162
 χαφταλεύρας 313
 χαφταπίτας 313
 χάφτας 313
 χαφταχούφτας 313
 χαφτομούγης 313
 χαφτουλέας 313
 χαχαβιάς 313
 χαχαλέρας 313
 χαχαμίκος 313
 χαχαμπάχης 313
 χαχανέας 313
 χάχαντρος 313
 χειλιούδα 144
 χέμεν 83
- χέρα 165, 167, 238
 χέρζα 151
 χηνούμαλος 312
 χήνος 312
 χηλιόπελλος 307
 χιονούψ'χα 345
 χιούρος 241
 χιτις 81-82
 χιτσέινιος 81
 χλέπ-πια 161
 χολ-λιώ, χογιώ 150, 187, 211, 214
 χόνδε 246
 χοντρονούσης 312
 χοντροκούδουνο 348
 χουμπούλης 303
 χουραb'δάου 344
 χοχλάντζω 179
 χοσ-θύλι 179
 χόχ-χος 164, 181
 χρειά 147
 χρόνος 275
 χρουσή 138, 156, 164
 χρυσογάτανο 146
 χρουσοσίταρο 138
 χτιπῶ 154, 161, 167
 χτυπάλα 311
 χωράφτῶ 152
- Ψ**
- ψάρ' 336
 ψιλέ 238
 ψιλεύγω 175, 189
 ψουμί 336
 ψουρουκουμαριά 342
 ψυδικό 164
 ψωμάττι 159
- Ω**
- ωγί 239
 ως 200
 ώσαμε 198, 202
 ωσάν 200, 216
 ώστε 201, 210